

Quid leges sine moribus?

(Metamorfózy vývoja štátu
a práva v dejinách)

Medzinárodná online vedecká konferencia
venovaná životnému jubileu

prof. JUDr. Dr. h. c. Petra Mosného, CSc.

Trnavská univerzita v Trnave
Právnická fakulta
Trnava 2014

Quid leges sine moribus?

**(Metamorfózy vývoja štátu
a práva v dejinách)**

Medzinárodná online vedecká konferencia
venovaná životnému jubileu
prof. JUDr. Dr. h. c. Petra Mosného, CSc.
konaná dňa 10. apríla 2014

**Trnavská univerzita v Trnave
Právnická fakulta
Trnava 2014**

Recenzenti: Prof. JUDr. Jozef Klimko, DrSc.
JUDr. Mgr. Ondřej Horák, Ph.D.
Doc. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

Odborný garant: **prof. JUDr. Dr. h. c. Peter Mosný, CSc.**

Editori: **doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.**
doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.
JUDr. Peter Vyšný, PhD.

Za odbornú, obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, 2014

ISBN: 978-83-7490-744-6

Vydal

Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce

ul. św. Filipa 7, 31-150 Kraków

tel. +48 12 634 11 27, 12 632 66 04, fax +48 12 632 20 80

e-mail: zg@tsp.org.pl

www.tsp.org.pl

Obsah

Úvodné slovo editorov	11
Foreword	17

I. SEKCIA:

ŠTÁT A PRÁVO V METAMORFÓZACH NOVODOBÝCH DEJÍN

Józef Cigawa

Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945	25
---	----

Jozef Beňa

Slovenská národná štátnosť	39
----------------------------------	----

Ladislav Hubenák

Rasové (protižidovské) zákonodarstvo – vývoj a charakteristika	57
--	----

Róbert Jäger

Prídavky na deti robotníkov v Slovenskej republike vojnového obdobia	71
---	----

Ján Drgo

Niektoré myšlienkové a právne aspekty kritiky parlamentnej demokracie v ústave I. Slovenskej republiky	83
---	----

Martin Skaloš

Štátoprávne postavenie Slovenska v obnovenj Československej republiky	99
--	----

Andrea Olšovská

Súdna ochrana zamestnanca pri skončení pracovného pomeru	111
--	-----

Dagmar Lantajová

Vznik Slovenska a jeho sukcesia aj vo svetle rozsudku
Medzinárodného súdneho dvora vo veci Gabčíkovo-Nagymaros123

Ivana Šošková

Osvojenie v Československu (1918 – 1950)
– na ceste k inštitútu tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti139

Ladislav Vojáček

Drobné otázky kolem tzv. skalické vlády (1918)153

Vladimír Kindl

Právní předpisy rakouského a uherského konfesního práva převzaté
do československého právního řádu v roce 1918
(pokus o vymezení okruhu)165

Štefan Siskovič

Teória samosprávy v prvej ČSR171

Ivan Šimovček

Hodnoty slušnosti v opravnom konaní trestnom183

Adriana Švecová

Základné vývojové zmeny v dedičskom práve na podklade
Dočasných súdnych pravidiel193

Martina Gajdošová

Počiatky právnického vzdelávania žien na Slovensku.....207

Miriám Laclavíková

Formovanie právneho postavenia ženy v regulácii novodobého
práva219

Lucia Berdisová – Marek Káčer

33 aforizmov a o videní (sa)233

II. SEKCIA:
ŠTÁT A PRÁVO V METAMORFÓZACH
STARŠÍCH DEJÍN

Michal Skřejpek

Dvorský úřad a memoria římských císařů239

Kamila Bubelová

Význam kauce při zřízení poživacího práva247

Miroslav Lysý

„Velkomoravský štát“253

Eva Repková

Trestné právo Franskej ríše a Veľkej Moravy s poukazom
na právnú ochranu nascitura273

Róbert Brtko

Prirodzenosť a prirodzené právo v dielach Tomáša Akvinského285

Tomáš Gábriš

Proces s Jánošíkom, liptovským lúpežníkom293

Peter Vyšný

Náčrt právneho režimu portugalskej a kastílskej
zámorskej expanzie307

Výberová bibliografia prof. Dr. h. c. JUDr. Petra Mosného, CSc.323

Zoznam autorov

prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lucia Berdisová, PhD.

Ústav štátu a práva SAV

doc. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D.

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Prof. zw. Dr. hab. Józef Ciągwa

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach

JUDr. Ján Drgo, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

doc. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

prof. JUDr. PhDr. Ladislav Hubenák, DrSc.

JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Mgr. Marek Káčer, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

doc. JUDr. Vladimír Kindl, CSc.

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

JUDr. Dagmar Lantajová, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

doc. JUDr. Mgr. Andrea Olšovská, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Mgr. Eva Repková

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

JUDr. Štefan Siskovič

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Prof. JUDr. Ivan Šimovček, CSc.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

JUDr. Martin Skaloš, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

JUDr. Ivana Šošková, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

doc. JUDr PhDr. Adriana Švecová, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

JUDr. Peter Vyšný, PhD.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

prof. JUDr. Dr. h. c. Peter Mosný, CSc.

Úvodné slovo editorov

Dňa 10. apríla 2014 sa za účasti popredných predstaviteľov právnej a osobitne právnohistorickej vedy z Českej republiky, Poľska a Slovenska konala online medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Quid leges sine moribus? (Metamorfózy vývoja štátu a práva v dejinách)* pod gesciou Katedry dejín práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Touto konferenciou sme si chceli osobitne pripomenúť životné jubileum **prof. Dr. h. c. JUDr. Petra Mosného, CSc.** ako nielen významnej osobnosti právnohistorickej vedy, ale aj ako kolegu, priateľa, učiteľa a mimoriadne ľudského a empatického človeka, ktorému do ďalších rokov života želáme všetko najlepšie. Širokému záberu jeho vedeckého záujmu a pôsobenia zodpovedá aj širšie vymedzená téma konferencie s ústrednou a stále platnou myšlienkou potreby mravného základu práva (*Quid leges sine moribus?*). Uvedená ústredná myšlienka sa stala východiskovou platformou jednotlivých konferenčných príspevkov prednesených v sekciách venovaných novodobým a starším dejinám.

V rámci prvej sekcie **Štát a právo v metamorfózach novodobých dejín** vystúpil ako prvý s príspevkom na tému *Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945 Józef Ciągwa* zo Sliezskej univerzity v Katowiciach. Autor analyzoval dôsledky zmien československo – poľskej hranice (20. mája 1945) s ohľadom na nedecký dištrikt, ktorý v rokoch 1939 – 1945 patril do Spišskej diecézy, a následne bol inkardovaný do Krakovskej arcidiecézy. Právnym základom zmeny cirkevnej jurisdikcie (od 1. novembra 1945) nad deviatimi farnosťami bývalého nedeckého dištriktu bol dekrét (z 24. októbra 1945) poľského primasa Augusta Hlonda. Dekrét bol zároveň základom vyhostenia slovenských dušpastierov. Ešte pred vyhostením krajská (krakovská) a okresná (novotargská) správa, vojsko, milícia, ŠtB, ale aj poľskí kňazi prezentovali nepriateľský postoj voči slovenským duchovným. Osud slovenských kňazov bol skutočne neľahký: traja boli uväznení (kňaz F. Móš až deväť mesiacov), následne došlo k zabaveniu majetku všetkých vyhostených duchovných, zastrasovaniu a k iným príkormom.

Nasledoval príspevok **Jozefa Beňu** z bratislavskej právnickej fakulty nazvaný *Slovenská národná štátnosť*. Voľba témy iste nie je náhodnou, nakoľko tematika slovenskej národnej štátnosti, jej siahodlhého vývoja a peripetií je blízka aj jubilantovi. Ako píše prof. Beňa: „*naša komplementarita a kompatibilita v tematike štátoprávneho vývoja má aj svoje odlišnosti, diferencie, v niečom je pri spracovávaní aj pluralitná. Je to však rozličnosť, inakosť – nie antagonistická, ale pluralitná,*

koexistujúca. “ Autor sa v príspevku konkrétnejšie venoval genéze slovenskej národnej štátnosti a jej politickej reprezentantke Slovenskej národnej rade v zložitom období rokov 1944 – 1948.

V snahe kriticky reflektovať vlastnú minulosť v období II. svetovej vojny príspevok **Ladislava Hubenáka** *Rasové (protižidovské) zákonodarstvo – vývoj a charakteristika* podáva charakteristiku politického režimu a jeho štáto-právnych základov s prihliadnutím na osobitné normy protižidovského zákonodarstva. Protižidovské zákonodarstvo tak autor predstavil ako osobitný komplex noriem, na základe ktorých bolo židovské obyvateľstvo vyčlenené ako rasovo odlišná skupina s viacerými nepriaznivými dôsledkami vedúcimi až po pozbavenie možnosti zachovať si ľudskú dôstojnosť i život v spoločnosti.

Ďalší príspevok *Prídavky na deti robotníkov v Slovenskej republike vojnového obdobia* autora **Róberta Jágera** opisuje hlavné dejinné udalosti (spoločenské a politické) ako aj motiváciu prijatia právnej úpravy obsiahnutej v zákone č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov. Popisuje priebeh legislatívneho procesu prijímania zákona, porovnáva pôvodné znenie vládneho návrhu zákona s jeho definitívnou podobou a poukazuje na jeho uplatňovanie v praxi. Zároveň reflektuje širšie spoločenské súvislosti a celospoločenský prínos daného právneho predpisu v časoch Slovenskej republiky vojnového obdobia.

Jeden z mladých trnavských kolegov **Ján Drgo** sa rozhodol pre spracovanie problematiky existencie „parlamentnej demokracie“ v príspevku nazvanom *Niektoré myšlienkové a právne aspekty kritiky parlamentnej demokracie v ústave I. Slovenskej republiky*. V prvej časti príspevku sa autor zamerával na niektoré negatívne aspekty československej parlamentnej demokracie v politickej, nacionálnej i sociálnej rovine a na ideologické východiská jej kritiky. Uvedené sa stalo východiskom pre spracovanie druhej časti venovanej obdobiu Slovenskej republiky so zameraním na rozbor ústavného textu upravujúceho postavenie snemu, vlády a prezidenta republiky.

Banskobystrický kolega **Martin Skaloš** sa v príspevku *Štátoprávne postavenie Slovenska v obnovenej Československej republike* programovo venoval otázke štátoprávneho postavenia Slovenska, najmä v oblasti formovania názorov a postojov k slovenskej a česko-slovenskej štátnosti od roku 1943. Autor približuje rozmanitosť názorov k postaveniu Slovenska a Slovákov v novom štáte, od modelu predmíchovského začlenenia až po rovnoprávne postavenie Čechov a Slovákov.

Andrea Olšovská z Právnickej fakulty v Tnave vo svojom príspevku *Súdna ochrana zamestnanca pri skončení pracovného pomeru* predstavila možnosti súdnej ochrany zamestnanca pri neplatnom skončení jeho pracovného pomeru. Podľa slov autorky môže totiž dôjsť k situácii, kedy zamestnávateľ skončí pracovný pomer z dôvodov, ktoré sú fiktívne alebo sa nezakladajú na pravde. Zamestnanec má v takýchto prípadoch možnosť brániť sa súdnou cestou a požadovať, aby súd určil, že pracovný pomer sa skončil neplatne a zamestnanec mohol naďalej pokračovať vo výkone práce.

Príspevok **Dagmar Lantajovej** *Vznik Slovenska a jeho sukcesia aj vo svetle rozsudku Medzinárodného súdneho dvora vo veci Gabčíkovo-Nagymaros* približuje zánik Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v roku 1992 a vznik jedného z dvoch nových nástupníckych štátov, Slovenskej republiky. Poukazuje na proces sukcesie Slovenska v oblasti majetku, občianstva, členstva do najvýznamnejších medzinárodných organizácií a v neposlednom rade aj v oblasti medzinárodných zmlúv, osobitne lokalizovanej zmluvy týkajúcej sa vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros, ktorou sa zaoberal aj Medzinárodný súdny dvor.

Analýza právnej úpravy inštitútu osvojenia v Československu, vývojovo od roku 1918 až po rok 1950, kedy nadobudol účinnosť prvý československý kódex rodinného práva zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve, je predmetom príspevku **Ivany Šoškovej** nazvanom *Osvojenie v Československu (1918-1950) – na ceste k inštitútu tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti*. Reflektujúc premeny doby autorka približuje proces hľadania optimálneho modelu právnej úpravy osvojenia, pričom zákon o rodinnom práve z roku 1949 hodnotí ako zásadný medzník na vývojovej ceste osvojenia k inštitútu tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti.

Príspevok **Ladislava Vojáčka** z brnenskej právnickej fakulty *Drobné otázky kolem tzv. skalické vlády (1918)* je venovaný činnosti dočasnej vlády pre Slovensko (skalickej vlády), ktorú na Slovensko vyslalo predsedníctvo Národného výboru československého 4. novembra 1918. Autor upozorňuje na niektoré nezrovnalosti vo faktografii, ktoré môže čitateľ nájsť v memoárovej literatúre, ale aj v historiografii, a snaží sa vysvetliť ich pôvod. Všíma si pritom vznik skalickej vlády, jej zloženie, rozdelenie kompetencií, zánik a význam s hodnotením a dôsledkami jej pôsobenia.

Pražský kolega **Vladimír Kindl** svoj príspevok *Právní předpisy rakouského a uherského konfesního práva převzaté do československého právního řádu v roce 1918 (pokus o vymezení okruhu)* zameral na zaujímavú problematiku recepcie noriem štátneho práva cirkevného na základe zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. tzv. recepčnej normy. Uvedená oblasť právnej úpravy bola charakterizovaná značnou hypertrofiou noriem pochádzajúcich z rôznych období (osobitne to platí pre oblasť prevzatého uhorského práva), čo spôsobovalo v právnej praxi mnohé problémy. Zásadnou okolnosťou bol tiež autorom načrtnutý rozpor časti prevzatých noriem s Ústavnou listinou ČSR z roku 1920.

Problematika nevyčerpanej a neustále inšpirujúcej prvej ČSR je historickým rámcom príspevku **Štefana Siskoviča**, trnavského kolegu – doktoranda. V príspevku *Teória samosprávy v prvej ČSR* venuje pozornosť právnej vede správneho práva s dôrazom na samosprávu vo vzťahu k územiu Čiech a Slovenska obdobia konca 19. a začiatku 20. storočia. Hlavný predmet sporu pokiaľ išlo o samosprávu, podľa slov autora, spočíval v odlišnom pohľade na jej postavenie a účel v spoločnosti. Na jednej strane sme totiž boli v prvej ČSR konfrontovaní s politickým pojmom samosprávy a na druhej strane s právnym pojmom samosprávy. Oba pojmy autor v príspevku dôkladne analyzuje a konfrontuje ich zásadné roz-

diely s poukazom odlišné východiská, t. j. historickú pôvodnosť samosprávy pred štátom a vzťah štátu a samosprávy.

Príspevok **Ivana Šimovčeka** z materskej trnavskej fakulty nazvaný *Hodnoty slušnosti v opravnom konaní trestnom* sleduje základné pravidlá rešpektovania hodnôt slušnosti (*fair valuables*) v opravnom konaní trestnom, ktoré definujú zákonný rámec, štruktúru a vzťahy opravného konania trestného. Medzi základnými hodnotami opravného trestného konania autor vyzdvihuje právne princípy, ako vedúce právne idey ovládajúce trestné konanie, vychádzajúce z ústavných princípov a medzinárodných zmlúv, ktorými je Slovenská republika viazaná. Slušnosť (*fairness*) opravného konania trestného vychádza zo základných zásad trestného konania, akými sú zásada legality, prezumpcie nevinoty, voľného hodnotenia dôkazov a všeobecne širokého chápania dôkazu, ako všetkého, čo môže prispieť k náležitému objasneniu veci a čo sa získalo z dôkazných prostriedkov.

Trnavská kolegyňa **Adriana Švecová** priniesla vo svojom príspevku *Základné vývojové zmeny v dedičskom práve na podklade Dočasných súdnych pravidiel* pohľad na historickoprávne základy formovania novodobého dedičského práva na normatívnej báze Dočasných súdnych pravidiel z roku 1861. Tieto pravidlá vytvorili hmotnoprávny aj formálnoprávny substrát moderného dedičského práva v Uhorsku, resp. v práva platného na Slovensku, až do jeho zásadnejšej premeny v prvom československom Občianskom zákonníku z roku 1950. Hoci sa nestali zákonom, z moci obyčajového práva reálne kreovali základy jednotného a nového systému dedičského práva.

Nasledoval príspevok trnavskej kolegyne **Martiny Gajdošovej** *Počiatky právnického vzdelávania žien na Slovensku* časovo ohraničený do prvej polovice 20. storočia. Ako autorka uviedla, štúdium práva bolo ženám na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe umožnené v akademickom roku 1918/19 a na Slovensku, na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v akademickom roku 1921/22. Krátke porovnanie so zahraničím vychádzalo najmä zo súdobého náčrtu českej právničky z roku 1923 i ruskej právničky z roku 1910. Príspevok priniesol aj niekoľko špecifických údajov o študentkách práva na Slovensku v prvých piatich rokoch fungovania právnickej fakulty približujúcich pomery, z ktorých sa mladé ženy rozhodli, odvážili, či azda boli rodinou vyslané študovať právo.

Ženskej problematike bol venovaný aj príspevok **Miriam Laclavíkovej** z Právnickej fakulty v Trnave *Formovanie právneho postavenia ženy v regulácii novodobého práva*. Autorka pokúsila priblížiť dosah hospodárskych, sociálnych a demografických zmien spájaných s ideálmi občianskych revolúcií rokov 1848/1849 na tradične konzervatívnu oblasť fungovania manželstva a rodiny v nadväznosti na status ženy v oblasti súkromného ale aj verejného práva v období 19. a začiatku 20. storočia.

V závere rokovania prvej sekcie s novátorským pohľadom na potrebu reformy právnického vzdelávania cez svet aforizmov aj na isté „odľahčenie témy“ vystúpili trnavskí kolegovia a právni teoretici **Marek Káčer** a **Lucia Berdisová**, zastupujúci najmladšiu slovenskú vedeckú právnickú obec.

Rokovanie druhej sekcie **Štát a právo v metamorfózach starších dejín** svojím príspevkom *Dvorský úrad a memoria rímskych cisárov* otvoril **Michal Skřejpek** z Právnickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Na príklade dvorského úradu *a memoria* autor predstavil formovanie administratívnej štruktúry Rímskej ríše v období cisárstva. Reálne pôsobenie úradu *a memoria* podľa slov autora môžeme spojiť až s reformami cisára Hadriána. K tomuto obdobiu bol úrad doložený aj epigraficky. Spočiatku úrad pôsobil ako osobný sekretariát cisára, postupom času však preberal agendu od iných úradov až po definitívne zakotvenie postavenia úradu *a memoria* ako univerzálneho cisárského sekretariátu (polovica 3. st. n. l.). V danej dobe úrad *a memoria* získal také univerzálne a výlučné postavenie aké mal na začiatku princípatu úrad *ab epistulis*, avšak s ďaleko väčším vecným záberom pôsobnosti, ktorú autor následne podrobne analyzoval.

Olomoucká kolegyňa **Kamila Bubelová** sa rozhodla v príspevku *Význam kaucie při zřízení poživacího práva venovať* výkladu poživacieho práva (*usus fructus*) so zameraním na praktickú formu zabezpečenia oprávnených záujmov požívateľa a vlastníka spôsobom označovaným *cautio* (záruka). Autorka analyzovala dôvody zriaďovania kaucie pri požívacom práve. Kauciu hodnotí ako obvyklý spôsob zabezpečenia plnenia práv a povinností zmluvných strán s uvedením prípadov, kedy sa zloženie kaucie nevyžadovalo. Autorka kauciu chápe ako praktický a spoľahlivý prostriedok zaistenia rovnováhy práv a povinností vlastníka a požívateľa aj v smere jej garančného pôsobenia.

Príspevok zástupcu mladšej generácie právnych historikov z Bratislavy **Miroslava Lysého** „*Velkomoravský štát*“ sa venuje dejinám Veľkej Moravy s polemickým základom narušajúcim vžitú chápanie štátnosti Veľkej Moravy. Prostredníctvom chápania rozlišovacích kritérií medzi spoločnosťou predštátnou a „štátnou“ v sledovanom období autor vymedzil zásadný politický vplyv a význam „kmeňa“ – *gens* v chápaní zväzku, resp. spoločenstva osôb a priblížil postavenie panovníka (knieža – *князь*). V závere autor polemizuje so vžitou (Třeštíkovou) predstavou o centralizovanej, patrimoniálnej rannostredovekej monarchii – Veľkej Morave. Domnieva sa, že ideál patrimoniálnej monarchie zostal len teoretickým konštruktom novovekých štátoprávnych predstáv v kontexte európskeho, kontinentálneho absolutizmu.

Následne vystúpila kolegyňa – doktorandka z trnavskej právnickej fakulty **Eva Repková**. Svoj príspevok *Trestné právo Franskej ríše a Veľkej Moravy s poukazom na právnu ochranu nascitura* orientovala na oblasť trestnoprávnu, konkrétne na právnu úpravu potratu uplatňujúcu sa na území Franskej ríše a Veľkej Moravy.

Róbert Brtko z bratislavskej právnickej fakulty svoj príspevok *Prirodzenosť a prirodzené právo v dielach Tomáša Akvinského* venoval jednej z veľkých postáv stredovekého filozofického myslenia Tomášovi Akvinskému, ktorý zavíril syntézu myšlienok Aristotela s kresťanstvom. Po krátkom predstavení osobnosti a východísk filozofického myslenia Tomáša Akvinského autor systematickým spôsobom pojednáva o koncepcii prirodzeného práva, ktorú zanechal naj-

mä v spisoch *In libros IV Sententiarum, In X libros Ethicorum ad Nicomachum a Summa Theologiae*.

V závere rokovaní druhej sekcie vystúpil **Tomáš Gábriš** z bratislavskej právnickej fakulty s príspevkom *Proces s Jánošíkom, liptovským lúpežníkom*. Ako autor zdôraznil, jeho snahou bolo vyplniť zásadnú medzeru v odbornej spisbe venovanej Jánošíkovi, ktorou je podrobnejšia historickoprávna analýza trestného procesu s týmto zbojníkom, ktorý prebiehal v dňoch 16. a 17. marca 1713 v Liptovskom Mikuláši na podklade zápisníc zachovaných v kombinovanom latínsko-slovenskom znení.

V poslednom príspevku druhej sekcie *Náčrt právneho režimu portugalskej a kastílskej námorskej expanzie* trnavský kolega **Peter Vyšný** priblížil portugalskú a kastílsku mimoeurópsku expanziu z perspektívy právnej histórie so zameraním na obsah a ideové východiská jej (vyvíjajúceho sa) právneho režimu. Autor zhodnotil právny režim námorskej expanzie oboch iberských štátov s vymedzením právnych titulov, ktoré dobývaniu a exploatacii námorských krajín (v dobovom chápaní) prepožičiavali legalitu a legitimitu, ako aj právny status pôvodných obyvateľov dobytých území.

Záverom si v mene jubilanta dovoľujeme vysloviť poďakovanie všetkým účastníkom konferencie, a súčasne vysloviť želanie skorého videnia pri ďalších vedeckých podujatiach.

Miriam Laclavíková, Adriana Švecová, Peter Vyšný
editori

Trnava, apríl 2014

Foreword

On 10 April 2014 was held an international online conference entitled **Quid leges sine moribus? (Metamorphoses of State and Law Development in History)** organized by the Department of Legal History of Faculty of the Trnava University. Participants of this conference were leading representatives of the legal and especially legal-historical Sciences of the Czech Republic, Poland and Slovakia. Presented conference was arranged to remind a life jubilee of **prof. Dr. h. c. JUDr. Peter Mosný CSc.**, who is known not only as a great individuality of legal-historical science, but who is as well our colleague, friend, teacher, empathetic man and extraordinary human being and whom we wish all the best. His broad scientific interest and activity corresponds with the central theme of the conference, which notices us about still valid and necessary idea of the moral dimension of law (*Quid leges sine moribus?*). This has become an essence for individual conference studies presented in single sections that were devoted to the modern and older history.

In the first section titled as **State and Law in Metamorphoses of Modern History** presented his study **Józef Ciągwa** titled as *The Fate of the Slovak Priests in Nedeca District (Districtus Nedecensis) after a Change of State Borders in May 1945* from the Silesian University in Katowice. The author analyzed the consequences of border changes between Czechoslovakia – Poland (20 May 1945) with regard to Nedeca District, which belonged in years 1939 to 1945 in diocese of Spis, and after the ending of Second World war it was reintegrated into the Archdiocese of Krakow. The legal basis for changes of the ecclesiastical jurisdiction (1 November 1945) of nine parishes of former Nedeca District was the Decree (from 24 October 1945) of the Polish primate August Hlond. The decree was also the basis for expulsion of Slovak pastors. Even before the expulsion the Cracow County and novotargská district administration, army, militia, Štb, but also Polish priests presented considerably hostile attitude towards Slovak priests. Therefore was their fate really difficult: three of them were arrested (priest F. Mőš nine months), the property of expelled priests was attached afterwards and it came to an intimidation and another injustice.

The next study presented **Jozef Beňa** from Bratislava Faculty of Law, titled *Slovak National Statehood*. Choice of his topic is certainly not accidental. Problems that are related to the Slovak national statehood and its development were subject of the jubilees research attention. As prof. Beňa writes: „*our complementarity and compatibility in constitutional development has its differences, but in*

the processing is also in something pluralistic. However, it is the diversity – not antagonism, but pluralism, coexistence.” Author analyzed closer the genesis of the Slovak national statehood and its political representatives as the Slovak National Council, in difficult period of our history during the years 1944 – 1948.

In order to critically reflect our own history after the Second World War presented **Ladislav Hubenák** a study named *Racial (Anti-Jewish) Legislation its Development and Characteristics*. In this treatise Ladislav characterized political regime and its state and law grounds in consideration of the special standards of anti-Jewish legislation. He presented an opinion that the Anti-Jewish legislation is a separate set of rules, under which the Jewish population was told off as racially distinct group. This led to consequences, which made impossible for addressees of these regulations to hold their human dignity and value of their lives in society.

Next article named as *Children’s Allowance for Workers in the Slovak Republic during the War Period*, presented from author **Robert Jáger**, described the main historical events (social and political) as well as the motivation, which led to the adoption of an Act N. 217/1941 Sl. Workers Child Allowances. Robert analyzed also the process of the Act adoption. He compared the original governmental version of the Act with its final form and brought us also its application in practice. At the same time he reflected the wider social context of presented Act in times of wartime Slovak Republic.

One of our young colleagues from Trnava University **Ján Drgo** decided to treat the issue of the existence of “parliamentary democracy” in the article entitled *Some Ideological and Legal Aspects of the Criticism of Parliamentary Democracy in the Constitution of the Slovak Republic*. In the first part of the article author focused on some negative aspects of the Czechoslovak parliamentary democracy in political, national and social level and also on ideological resources of its criticism. That became basis of forming the second part of the article devoted to the period of Slovak Republic focused on the analysis of the constitutional act and its regulations of the position of parliament, government and president.

Martin Skaloš, colleague from Banská Bystrica, presented in his article an issue about the *Position of Slovakia in restored Czechoslovak Republic*, mainly in the area of forming opinions and attitudes to Slovak and Czech statehood since 1993. Author represents diversity of opinions on the Slovakia’s and Slovaks’ position in a new state, from Pre-Munich integration model to the equal position of Czechs and Slovaks, which can be observed nowadays.

Andrea Olšovská from the Faculty of Law in Trnava presented in her article titled as *Judicial Protection of an Employee from Discharging from Employment* the options how could be the employees judicially protected in case of invalid termination of their labor relation. According to words of the author everyone can end up in a situation, where the employer terminates the labor relation from fictional reasons that aren’t based on truth. In these cases the employee has an option to defend himself at court, where he can request the

invalid termination of labor relation, which may allow him to continue in the performance of his work.

Dagmar Lantajová analyzed in her study titled as *The Emergence of Slovakia and its Succession in the Light of the Judgment of the International Court of Justice in the Case Gabčíkovo-Nagymaros* the fall of the Czech and Slovak Federal Republic in 1992 and rise one of two new successor states, Slovak Republic and Czech Republic. She pointed out at the process of succession of Slovakia's national property, nationality, membership in major international organizations and international treaties, but particularly at the International treaty related to Gabčíkovo – Nagymaros, which became also a subject of controversy before the International Court of Justice.

The topic of **Ivana Sošková's** study was analysis of the Adoption of legal institution in Czechoslovakian law system. Her study named as *Adoption in Czechoslovakia (1918-1950 – on the Way to the Institute of the So-Called Surrogate Family Care* described the development of this legal institution during 1918 until 1950, when came into force Family Law Codex Act N. 265/1949 Zb. Author reflects the conversion process, which was based on finding the optimal model of the adoption legislation, whereby author considers the Family Law Codex from 1949 as a vital milestone in developing of so called surrogate family care.

Article of **Ladislav Vojáček**, who works at the Faculty of Law in Brno, was titled as *Minor question marks over the Skalic Government (1918)*. In its content author described the activities of the provisional Government in Slovakia (called Skalica government). This Skalica government has been deployed by the National Committee of the Czechoslovakia on the 4th of the November in 1918. Author points out at some inconsistencies in facts that occur not only in the memoir literature, but also in historiography. Therefore author's primary goal is to explain their origins, so that he observes rise and termination of Skalica government, its composition, its division of responsibilities and its importance, with evaluation of the consequences of its action.

Prague colleague **Vladimír Kindl** focused his study *Legislation of the Austrian and Hungarian Confession Law Taken into the Czechoslovak Law System in 1918* on interesting issue, in which he analyzed the reception standards of state and ecclesiastical law based on the Act. 11/1918 Sb. Z. a n. called Reception Act. For this area of legislation was characteristic the considerable hypertrophy of norms that were from different periods (this applies especially to the adopted Hungarian law), which caused many problems in legal practice. Author underlined that the crucial factor was also contradiction of the adopted norms with the Constitution of Czechoslovakia.

Theme of the first Czechoslovakia is still constantly inspiring, which proves also the article of **Štefan Siskovič**, our Trnava colleague and graduate. In his study *Theory of Self-government in the First Czechoslovak Republic* focuses Štefan his scientific interest on the administrative law jurisprudence especially on the ruling principles of the self-government in the territory of the Czechia and

Slovakia in the period of late 19th and early 20th century. Author claims that the controversy about the self-government was caused by a different view of its role and purpose in society. On the one hand there was a political concept of self-government and on the other a legal concept of self-government. Author analyzes both of them in his study and confronts their fundamental differences, which are based on two facts. First is that self-government is historically older than the State and second is the assumed relation of self-government to the State itself.

Article of **Ivan Šimovček** from the Faculty of Law in Trnava called *The Values of Fairness in the Criminal Appeal Proceedings* follows basic rules of respect for fair values in criminal appeal proceedings that determine legal framework, structure and relationships/connections in criminal appeal proceedings. Among the fundamental values of criminal appeal proceedings author highlights the principles as lead legal idea applied in criminal proceedings originated from constitutional principles and international agreements obligating the Slovak Republic. Fairness in the criminal appeal proceedings originates from fundamental principles of criminal proceedings like legality, the presumption of innocence, unfettered consideration of evidence and generally extensive perception of evidence as everything that can be acquisitive to an appropriate enlightenment in a case and comes from evidence means.

Trnava colleague **Adriana Švecová** presented in her study *The Basic Developmental Changes in the Succession Law on the Basis of Provisional Judicial Rules* a legal-historical view of the basics of forming the modern succession law on the normative basis of the Provisional judicial rules from 1861. These rules created a material and formal legal substrate not only for the modern succession law in Hungary, but also for the succession law in Slovakia until it was radically transformed in the first Czechoslovak Civil Code from 1950. Although the Provisional judicial rules weren't adopted as an Act, they become part of the law system from the power of the common law and therefore they created a new system of uniformed succession law.

After the presentation of Adriana Švecová followed our next Trnava colleague **Martina Gajdošová** with her article titled as *The Beginnings of the Women's Law Education in Slovakia*. As the author stated women were able to study law at the Law Faculty of Charles University in Prague since the academic year 1918/19 and in Slovakia, at the Law Faculty of the Comenius University in Bratislava, since the academic year 1921/22. Comparison with other countries was mainly based on a contemporary sketch of Czech lawyer from 1923 and Russian lawyer from 1910. Article brought together a few specific details about women law students in Slovakia in the first five years of existence of the law faculties, but also the reasons, why the young girls have decided to study law.

Miriám Laclavíková from the Faculty of Law in Trnava stayed in her presentation in the Women's theme. In her study titled as *The Formation of the Women's Legal Status in Modern Law* tried Miriám to zoom in the impact of economic, social and demographic changes associated with the ideals of civil revolution

years 1848/1849 on function of marriage and family that are traditionally seen as stable and conservative institutions. She analyzed the status of women in the private as well as in public law in the 19th and early 20th century.

At the end of the first section presented two Trnava colleagues and scholars **Marek Káčer** and **Lucia Berdisová** their innovative view on the need of reform the legal education through the world of aphorisms. Their main goal was to “lighten the pure academic topic”. Marek and Lucia represent also the youngest Slovak scientific legal profession.

The discussion of the second section of the **Metamorphism of Development of State and Law in Older History** opened with his study titled as *The Royal Authority and the Memoria of Roman Emperors* **Michal Skřejpek** from the Faculty of Law of the Charles University in Prague. The author presented on the example of the court office and *memoria* the formation of the administrative structure of the Roman Empire during the kaiserdome. As the author said, the real influence of the office and *memoria* can be connected with the reforms of Emperor Hadrian, because from that period was the office well epigraphic documented. At the beginning the office served as a private secretary of the Emperor, but as the time passed the office took over the agenda from other offices, till it finally reached a position as a universal imperial secretariat (half of the 3rd century. AD). At that time, office court and *memoria* gained such a universal and exclusive status, which represented in the early principate the office *ab epistulis*, but with far more power. This content was the topic of the author's detail analysis.

Olomouc colleague **Kamila Bubelová** has decided to interpret in her article *The Importance of the Bail while Establishing the Usufruct* the basics of the usufruct (*usus fructus*) institution. She focused on practical form of safeguarding the legitimate interests of the beneficiary and the owner with deposit called *cautio*. The author analyzed the reasons for the establishment of a deposit by usufruct as a normal way of ensuring the fulfillment of the rights and obligations of the parties, indicating the cases when the pay of the deposit wasn't required. The author evaluated the deposit as a practical and reliable means of ensuring a balance of rights and obligations between the beneficiary and owner.

Article of **Miroslav Lysý**, who represents the younger generation of historians from Bratislava, delivered his study titled “*Great Moravian state*”. In its content analyzed Miroslav the history of Great Moravia and he tried to show us a polemical basis of the deep-rooted statehood of Great Moravia. He moves from the description of distinguishing criteria between pre-state and “state” society to the definition of the “tribe” – gens, which had fundamental political influence and importance for community in that times and which brings closer also position of monarch (Prince – *князь*). At the end of his article the author argues with an established (Třeštíková) conception of an early middle ages Empire of Great Moravia that is patrimonial and centralized. He believes that the ideal of patrimonial

monarchy remained only as a theoretical construct of modern constitutional ideas in the context of European, continental absolutism.

After Miroslav presented **Eva Repková** our young colleague and PhD student from the Faculty of Law in Trnava her study *The Criminal Law of the Holy Roman Empire and the Great Moravia with Reference to the Legal Protection of Nasciturus*. She focused on the area of criminal law, namely abortion legislation that was applied on the territory of the Frankish Empire and Great Moravia.

Róbert Brtko from the Bratislava's Faculty of Law devoted his article titled *Nature and Natural Law in the Works of Thomas Aquinas* to one of the major figures of medieval philosophical personalities – Thomas Aquinas, who completed the synthesis of the Aristotle ideas with Christianity. After a short introduction of Thomas and his philosophy he continued with a systematic discussion about the concept of natural law, which was analyzed by Thomas in his writings *In libros IV Sententiarum*, *In X libros Ethicorum ad Nicomachum* a *Summa Theologiae*.

At the end of the second section presented his study *The Process with Jánošík, the Liptovian Robber* **Tomáš Gábriš** from Bratislava Faculty of Law. As the author pointed out his ambition was to fill a crucial gap in the legal-historical scientific literature dedicated to Jánošík. He analyzed therefore under the authority of the records preserved in the combined Latin-Slovak language the criminal process with the robber Jánošík, which took place on 16 and 17 March 1713 in Liptovský Mikuláš.

The last article of the second section titled as *An Outline of the Legal Regime of the Portuguese and Castilian Overseas Expansion* presented our Trnava colleague **Peter Vyšný**, who analyzed the Portugal and Castile non-European expansion and the ideological assumptions of its legal form. The author evaluated on the one hand the legal form of overseas expansion of both Iberian countries and on the other the acts that lent legality and legitimacy to conquest and exploitation of overseas countries (in the contemporary understanding). Peter described in his study also the legal status of indigenous peoples in conquered territories.

At the end of this international conference and on behalf the jubilee celebration of our colleague **prof. Dr. h. c. JUDr. Peter Mosný CSc.** we want to thank all the participants in the conference and we hope to see you soon in other scientific events.

The editors Miriam Laclavíková,
Adriana Švecová, Peter Vyšný

Trnava, April 2014

I. SEKCIA:
ŠTÁT A PRÁVO
V METAMORFÓZACH
NOVODOBÝCH DEJÍN

Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945

Pražské protokoly z 20. mája 1945 vrátili poľsko-slovenskú hranicu v oblasti Spiša na čiaru pred jesene 1938, to znamená bez Javoriny a Lesnice. Takto sa vrátil do Poľska takmer celý nedecký dištrikt. Výnimkou bola len farnosť Veľká Franková, ináč sídlo nedeckého dekana. Po návrate do Poľska deviatich farností bývalý nedecký dekanát bol evidovaný – ako dávnejšie – pod menom *spiskiego dekanatu*.

Podľa Schematizmu z roku 1945 v nedeckom dekanáte pôsobili v poslednom roku II. svetovej vojny títo slovenskí dušpastieri: Josephus Farbarík (Fridman), Antonius Bakesz – administrátor a Franciscus Gese – auxiliarius (Jurgov), Ignatius Lihosith (Kacvín), vacat (Krempachy), Michael Kubičiar (Nedeca), Simon Záhora (Nižné Lapše), Franciscus Móš (Nová Belá), Josephus Vojtas (Veľká Franková), Joannes Ovšonka (Vyšné Lapše). Nie je vylúčené, že v priebehu roka nastali určité zmeny, napríklad v Jurgove, kde Antona Bakesza vystriedal Karol Kubala, avšak absencia iných prameňov nám znemožňuje komplexný zoznam prípadných zmien.

Po zmene poľsko-československej hranice jurisdikcia nad deviatimi slovenskými farnosťami Spišského Zámaguria, ako aj deviatimi farnosťami hornej Oravy, patrila ešte krátko biskupovi Vojtaššákovi. Bolo tak do jesene 1945, keď na základe dekrétu poľského prímasa Augusta Hlonda z 21. októbra 1945 dekanáty spišský a oravský boli inkarnované do krakovského arcibiskupstva.

Októbrový dekrét, vydaný poľským prímasom z poverenia Svätej Stolicy, stanovil, že od 1. novembra 1945 jurisdikcia nad farnosťami spišského a oravského dekanátu patrí krakovskému arcibiskupovi.¹ V dekréte poľský cirkevný hodnosťár navyše vyzval *slovenských kňazov, aby sa vrátili na Slovensko*.²

Rýchly odsun slovenských dušpastierov, a až drastické formy zaobchádzania s niektorými z nich, nemohol doslova nikto očakávať, lebo po prvej svetovej vojne kardinál Adam Stefan Sapieha inkarnoval do krakovskej arcidiecézy všet-

¹ List biskupa Jána Vojtaššáka, z 29. decembra 1945 poľskému prímasovi. In: BIELOVODSKÝ, Andrej: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946, s. 140. Text dekrétu uverejnil *Diecezanský obežník biskupstva spišského*, 1945, číslo 6, s. 44.

² *Diecezanský obežník biskupstva spišského*, 1945, číslo 6, s. 44; CHALUPECKÝ, Ivan: *Biskup Ján Vojtaššák. K jeho verejnej a politickej činnosti*. Ružomberok 2009, s. 121.

kých slovenských kňazov, ktorí tu pôsobili ešte za Uhorska. Navyše s ich pôsobením bol nadmieru spokojný. Dokonca máme dôkazy, že krakovský cirkevný hodnostár robil ťažkosti vyšňolapšanskému farárovi, ináč rodákovi z Bijacoviec, s návratom na Slovensko.³ Je pravdepodobné, že bohoslužobným jazykom bola v týchto farnostiach slovenčina, keďže slovenskí dušpastieri neovládali poľštinu. Tolerancia arcibiskupa Sapiehu, a celkovo dobré pomery medzi poľským a slovenským duchovenstvom, aj keď niektorí poľskí farári sa usilovali polonizovať farníkov na vlastnú päsť, to jest bez vedomia a súhlasu krakovského centra, nám umožňujú hodnotiť poľsko-slovenské vzťahy na poli cirkevnej správy v rámci spišského dekanátu, a to za celých 19 rokov II. Poľskej republiky – ako vcelku pozitívne.

Po zmene poľsko-československej hranice, v tom aj poľsko-slovenskej hranice (o. i. na úseku Spiša), slovenskí dušpastieri sa usilovali prispôbovať zmenej situácii a vyvodili z nej určité dôsledky. Súc presvedčení, že aj po zmene politickej hranice ostanú v doterajších farnostiach, prijali uznesenie, že vo farnostiach, v ktorých väčšina obyvateľstva je poľskej národnosti, *môžu kňazi slúžiť aj poľské omše*.⁴ Stalo sa však úplne inak.

Popis pohnutých a hektických udalostí, navyše nečakaných a až šokujúcich, predložíme v chronologickom poradí.

*W akcji wymierzonej przeciwko słowackim księżom posłużono się nowotarskim UB, którego funkcjonariusze 13 października 1945 r. dokonali objazdu Niedzicy, Kacwina, Łapsz Niżnych, Łapsz Wyżnych i Trybsza. Celem rekonesansu było zmuszenie słowackich księży do opuszczenia Polski. Wszędzie spotykali się ze zdecydowaną postawą miejscowej ludności, prezentującej prośłowackie nastawienie i występującej w obronie księży. Funkcjonariusze UB „widząc takie nastawienie do księży słowackich i Słowaczyny” polecili „w grzecznym tonie wszystkim księżom wymienionych wsi – by w terminie 2 – 3 dni byli łaskawi opuścić terytorium polskie”.*⁵

23. októbra 1945 novotargský okresný náčelník písal krakovskému vojvodovi, že *Akcję wrogą polskości prowadzą księża słowaccy, którzy w najbliższym terminie zostaną usunięci, albowiem zostanie im odjęta jurysdykcja biskupów odnośnych diecezji słowackich*.⁶

23. októbra 1945 krakovský vojvoda uložil novotargskému okresnému náčelníkovi povinnosť *wszechstronnie zbadać działalność dotychczasową i obecną ks. Mosza, w szczególności przedłożyć odnośną broszurę wydaną przez niego. Tenże ma być wrogo nastawiony do Państwa Polskiego, a wyrazem jego nastawienia ma być broszura, wydana przez niego, przedstawiająca stosunki w Polsce w na-*

³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK), Akta parafialne 187/II (Łapsze Wyżne).

⁴ CHALUPECKÝ, Ivan: *Biskup Ján Vojtašáček ...*, s. 121.

⁵ KWIEK, Julian: *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945 – 1949/50*. Wydanie II poprawione i rozszerzone. Kraków 2002, s. 267.

⁶ Archiwum Państwowe w Nowym Targu. Zespół: Spisz i Orawa. Bez paginácie.

der ujemnym świetle. (...) Wyczerpujące sprawozdanie należy przedłożyć w terminie do 10 listopada br.⁷

Deväťmesačná väzba novobelianskeho farára Františka Móša

Po mesiaci, 16. novembra 1945, bol uväznený novobeliansky a krempaský farár František Móš. Dramatické okolnosti zaistenia farára popisuje J. Kwiek: *Miejscowa ludność, głównie kobiety, stanęła w jego obronie, obrzucając samochód UB kamieniami i usiłując nie dopuścić do jego aresztowania. Funkcjonariusze UB opanowali sytuację dopiero po oddaniu serii strzałów w powietrze.*⁸

Podobne referoval o tom, 23. novembra 1945, novotargský okresný náčelník, W. Skibinski, v liste adresovanom Spoločensko – Politickému Oddeleniu Krajského Úradu v Krakove: *Jako ksiądz, miał największy wpływ na ludność tamtejszą, którą rozagitował w najwyższym stopniu, o czym może świadczyć fakt, że przy zabraniu go, cała wieś otoczyła auto, odgrażając się.*

*Ludność miejscowa rozgłasza obecnie pogłoski, że przy aresztowaniu ks. Mosza użyto siły. Są to rzeczy nieprawdopodobne, gdyż ks. Mosz nie został ani czynnie ani słownie znieważony.*⁹

Prvými, čo sa ujali svojho duchovného otca, boli jeho farníci, ale aj rodáci z Tribša. Už 17. novembra 1945 išla navštíviť duchovného otca v Novom Targu delegácia Novobel'anov. Po rozhovore s farárom sa delegácia dozvedela, že vdp. pán nebol bitý ani zviazaný ako aj to, že príčinou uväznenia bola publikácia jeho spomienok.¹⁰

V odpovedi novobelianskemu obecnému úradu, z 21. novembra 1945, dekan Vojtas správne poznamenal, že *Jeho uväznenie sa tu kvalifikuje ako pomsta na statočnom slovenskom kňazovi, brožúra je len vhodnou zámenkou. Tento náhľad všeobecne panuje u nás. Takto sa nebuduje vzájomnosť medzi národmi. Tento prípad narobil mnoho zla.*¹¹ V *Osvedčení*, ktoré nedecký dekan formuloval 19. novembra 1945, jurgovský rodák písal o. i.: *Práve teraz dostávam z Bratislavy úradnú informáciu, že o zatknutí vdp. dekana Móša, ktoré spravilo na celom Slovensku tak veľký rozruch, vie už nielen Praha, ale aj Rím a Amerika (...). Nakoniec pripomínam, že Biskupstvo Spišské v dôsledku týchto udalostí vydalo rozkaz k odvolaniu všetkých slovenských kňazov z tohto územia.*¹²

⁷ Archiwum Państwowe w Nowym Targu. Zespół: Spisz i Orawa. Bez paginácie.

⁸ KWIEK, Julian: *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945 – 1957*. Kraków 2002, s. 20; *Idem: Żydzi, Lemkowie, Słowacy ...*, s. 268.

⁹ Archiwum Państwowe w Nowym Targu. Zespół: Spisz i Orawa. Bez paginácie.

¹⁰ List predstavenstva obce Nová Belá z 20. novembra 1945 dekanovi nedeckého dištriktu Jozefovi Vojtasovi. Štátny archív v Levoči (ŠAL), fond (f.) Michal Griger, kart. č. 13.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Dekanát Nedecký, Biskupstvo spišské, č. 227/1945. Veľká Franková, 19. novembra 1945. (*Ibidem*).

Z korešpondencie kardinála Sapiehu vysvitá, že do krakovskej kúrie putovali početné spišské deputácie, žiadajúce oslobodenie kňaza.¹³ 18. novembra 1945 išiel do Krakova ako emisár Tribšanov Pavol Bizub, rodný brat Valenta Bizuba, predsedu Liberation Committee for Spiš and Orava v Chicagu. Žiaľ, cesta emisára skončila tragicky: *Paul Bizub, the courier, went to Krakow and filled his mission. That same day he returned to his home, but in the evening of the same day, twenty armed Polish soldiers came into his home and shot him. Another soldier then beat him over the head, causing instant death. (...) The funeral was held on January 29, 1946.*¹⁴

7. januára 1946 biskup Ján Vojtaššák prosil o intervenciu čs. konzulát v Krakove¹⁵: *Pol'ské policajné úrady svojho času zaistili dp. Františka Móša r. kat. farára dekana v Novej Belej. Menovaný je zaistený v Krakove v nejakom väzení. Biskupský úrad podáva úctivú žiadosť na čs. Konzulát by ráčil zakročiť na patričných úradoch v tom zmysle, aby dp. František Móš bol bezodkladne na slobodu prepustený a bol mu uvoľnený slobodný priechod do Čs. Republiky, aby mohol zaujať vyznačené mu pôsobisko vo Veľkej Lomnici. RK Biskupský úrad obnovuje svoju žiadosť a ostáva s prejavom hlbokoj úcty.*¹⁶

Posledná veta listu svedčí o tom, že citovaná korešpondencia nebola prvá. Navyše sa nám zdá, že veta *a bol mu uvoľnený slobodný priechod do Čs. Republiky* úzko súvisí s listom, z 5. januára 1946, kňaza Jána Kubičára, ináč niekdajšieho farára v Tribši, v tom čase administrátora v Matejovciach, v ktorom jeho autor písal biskupovi Vojtaššákovi o. i. *Keď je možné, Vaša Excelencia, dobre by bolo, v záujme pána dekana Františka Móša, z Novej Belej prípis asi tohto znenia, že pán dekan František Móš má už tuná na Slovensku vyznačené miesto pôsobiska a že v prípade, keď bude prepustený, nezostane v Poľsku. (...) Došli totiž o ňom správy, že poľské úrady sú ochotné ho prepustiť s tým, keď hneď odíde do ČSR a nezostane tam, ako to urobil po prvej svetovej vojne.*¹⁷ Nie sme v stave presne stopovať spád pohnutých udalostí a určiť, odkiaľ Novobeľania, ktorých predstaviteľ, Valent Kalafut, navštívil kňaza Kubičára a potom aj spišského biskupa, vedeli o tom, že poľské úrady sú ochotné oslobodiť Móša pod podmienkou, že odíde na Slovensko. V každom prípade správa, ktorú doniesol Valent Kalafut do Matiašoviec a potom na Spišskú Kapitulú, odrážala skutočný stav vecí, čo nám dosvedčuje list Sapiehu z júna 1946 ministrovi Kiernikovi: *Doniesiono mi, że sąd zgodziłby się na wypuszczenie z więzienia, ale pod warunkiem, że będzie zaraz*

¹³ AKMK, Pers. B 1814.

¹⁴ MATASOVSKY MATUSCHAK, Irene: *The abandoned ones. Tragic story of Slovakia's Spiš and Orava Regions 1919 – 1948*. B. m., 2008, s. 80.

¹⁵ Spišský ordinár poslal list do Krakova, kde sa v tom čase o československých občanov staral Orgán Ochrany a Péče nad občanmi československými v Krakově.

¹⁶ Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule (ABÚ), č. 27/1946.

¹⁷ *Ibidem*.

*odstawiony za granicę. Uważam, że to załatwienie byłoby najodpowiedniejsze. Wniosek taki ma być przesłany do ministerstwa.*¹⁸

Z listu farárov Jána Kubičára a Jozefa Farbaríka, písanom 8. januára 1946 v Milbachu (Mlynici), dekanovi Vojtasovi sa dozvedáme, že *údajne naše veľvyslanectvo vo Varšave vyslalo do Krakova osobitného právneho zástupcu, ktorý by zastupoval Pána Dekana*. Spomenutí dušpastieri prosili dekana Vojtasa, aby sa ráčil obrátiť na ONV v Sp. Starej Vsi a na iné zodpovedné miesta, aby sa v jeho veci zakročilo a to diplomatickou cestou Bratislavy, poťážne Prahy a cestou konzulátu čsl. v Krakove.¹⁹

V odpovedi na Vojtaššákovu výzvu správca krakovského Orgánu Ochrany a Péče, František Veselý, písal 18. januára 1946 spišskému biskupovi, že *ve věci zajištěného řim. kat. kněze, děkana z Novej Belej, jsme podnikli patřičná opatření, o jejichž výsledků Vás zavědomíme.*²⁰

12. januára 1946 spišský generálny vikár informoval bratislavské povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu, že F. Moš *ustanovený bol za expozita vo Veľkej Lomnici*, pričom prosil povereníctvo, aby menovaný dostával kongruu z III. kaplánskej stanice v Námestove.²¹

Po troch týždňoch, 5. februára 1946, zástupca povereníka písal Biskupskému úradu kladnú odpoveď a informoval, že od 1. decembra 1945 František Moš bude dostávať *zúčtovateľnú zálohu na kongruu v ročitej sume Kčs 15.804.- (...) v mesačných vopred splatných čiastkach a všeobecný drahotný prídavok, ročne Kčs 3.960.-.*²²

Veľkolomnický farár, Štefan Hašuš, radostne reagoval na pridelenie do jeho farnosti expozita Františka Mōša. V liste dekanovi Vojtasovi, 17. apríla 1946, písal: *Keby ste ráčili o ňom niečo vedieť, odpíšte mi hneď, že mu všetko pripravím a ľudí poučím. Veľmi mi je potrebný, nikdy tak, ako po Veľkej noci, keď mám odpust 5. mája, 26. – 27. apríla mám všetky školské deti sponovať vyše 200. Potom si už odpočinie, nebude mať práce! Plat je už poukázaný od povereníctva.*²³

24. februára 1946 sa biskup Vojtaššák obrátil na Ministerstvo vnútra s prosbou o intervenciu vo veci uvoľnenia uväzneného kňaza, keďže poslaná do Krakova *žiadosť ostala bez výsledku. Biskupský úrad preto dovoľuje si obrátiť sa na Ministerstvo vnútra, by ráčilo spôsobom primeraným zakročiť, aby menovaný dp. František Mōš bol bezodkladne na slobodu prepustený a bolo mu umožnené zaujať pôsobisko vyznačené v duchovnej správe vo Veľkej Lomnici.*²⁴

¹⁸ List kardinála Sapiehu č. 3775 ministrowi spráwy Władysławowi Kiernikowi. AKKM, Pers. B. 1814.

¹⁹ ŠAL, f. Michal Griger, kart. č. 13.

²⁰ ABÚ, č. 27/1946.

²¹ ABÚ, č. 102/1946.

²² ABÚ, č. 756/1946. Nedá sa racionálne vysvetliť, prečo citovaný list prišiel na Spišskú Kapitulu až 6. apríla 1946. Porovnaj pečiatku Diecézneho úradu: *Došlo 6.IV.1946.*

²³ List farára Hašuša dekanovi Vojtasovi. Huncovce, okres Kežmarok, 17. apríla 1946, č. 91/1946. (ŠAL, f. Michal Griger, kart. č. 13).

²⁴ ABÚ, č. 393/1946.

Ministerstvo vnútra posunulo biskupskú žiadosť, podľa pravidiel vecnej kompetencie, Ministerstvu zahraničných vecí. Posledné Ministerstvo informovalo, 8. júla 1946, Ministerstvo vnútra o telegrame nasledovného obsahu: „*Polské ministerstvo zahraničných vecí oznámilo, že kněz Frant. Móš byl zadržen na základě žádosti prokurátorem zvláštního trestního soudu, jak podezřelý z činnosti, která škodila polskému národu. Vyslanec podniká novou intervenci po obdržení této odpovědi*“. *O delším průběhu jednání podá tam ministerstvo zahraničních věci svým časem zprávu. O hořejším uvědomuje se současně biskupský úřad v Spišské Kapituli*.²⁵

V júni 1946 vo veci oslobodenia slovenského dušpastiera intervenoval aj krakovský kardinál Adam S. Sapieha. V liste ministrovi správy Władysławowi Kiernikowi písal: *Na Spiszu przyłączonym do Polski aresztowano X. Franciszka Mosza prob. w Białej Spiskiej z powodu jego antypolskiego nastawienia. Ludność tamtejsza ciągle udaje się z prośbą o zwolnienie go. Jest to ksiądz zresztą nienaganny, ale uparty Słowak. Uwiezienie jego na całym Spiszu jest powodem rozdrażnienia i podsycia antypolskie usposobienie. Doniesiono mi, że sąd zgodziłby się na wypuszczenie z więzienia, ale pod warunkiem, że będzie zaraz odstawiony za granicę. Uważam, że to załatwienie byłoby najodpowiedniejsze. Wniosek taki ma być przesłany do ministerstwa. Otóż moja prośba, by Pan Minister zechciał wydać rozporządzenie, by władze administracyjne zastosowały się do tego wniosku. Dla uspokojenia tamtejszej ludności i pozyskania jej dla Polski będzie to bardzo pożądanym, a jest ona ciągle wystawiona na agitację przeciw Polsce i należy unikać tego rodzaju podniet*.²⁶

Na margo podmienky vyhostenia novobelianskeho farára z územia poľského štátu načím poznamenať, že poľský trestný zákonník z 11. júla 1932 nepoznal trest vyhostenia. V takej situácii eventuálny rozsudok vykázania by sme museli jednoznačne hodnotiť za protizákonný postup, lebo od konca 18. storočia trestné zákonníky takmer celej Európy, zakotvovali zásadu *nulla poena sine lege poenali anteriori*.

Dp. farár Móš bol vo väzbe celých deväť mesiacov. Vo verejnosti kolovali správy, že príčina veľkých prierahov tkvie v tom, že zvláštny trestný súd v Krakove ešte stále nemal preloženú do poľštiny 18-stránkovú brožúru uväzneného farára *Roky 1918 – 1939 na severnom Spiši*. (Bratislava 1944), považovanú za hlavný dôkaz obvinenia. Archívny výskum prof. Kwieka ukazuje, že sa vo veci uväzneného dekana zhromaždili aj iné obvinenia: *Ks. Mosz, który publicznie głosił, że Spisz ani pod względem politycznym, ani kościelnym do Polski nie należy. Odmawiał wygłaszania ogłoszeń w związku z rozpoczęciem roku szkolnego, jak również wydania wyciągów metrykalnych, oświadczając, że na Spiszu mieszkają tylko obywatele słowaccy, więc do Wojska Polskiego nie pój-*

²⁵ ABÚ, č. 745/1946.

²⁶ List kardinála Adama S. Sapiehu č. 3775 z júna 1946 ministrovi správy Władysławowi Kiernikowi. (AKKM, Pers. B 1814).

*da, zresztą za parę dni wszystko się zmieni.*²⁷ Popravde krakovskej prokuratúre sa nepodarilo zhromaždiť akékoľvek závažné materiály obvinenia. V dôsledku toho krakovský zvláštny trestný súd vyniesol rozsudok o kňazovej nevine.²⁸

Nedá sa, vzhľadom na obmedzené pramenné podklady, určiť, do akej miery sa krakovský kardinál pričínal o oslobodenie tribšského rodáka.

Po prepustení z väzby sa vdp. František Móš nakrátko zdržal v novobelianskej farnosti, kde ho zo svedeckej brutálne vyhnal tamojší poľský farár Benedykt Kwaśny.²⁹

Nie sme v stave určiť, či *sacerdos* Móš bol, hoci aj krátko, farárom vo Veľkej Lomnici, ktorú mu spišský biskup prideliť telegraficky už 23. novembra 1945.³⁰ Podľa zistení Milice Majerikovej – Molitorisovej *sacerdos* František Móš bol po oslobodení menovaný za správcu farnosti Nižná na Orave a potom farnosti v Podolínci: *Napriek tomu, že bol po vyhnaní z Poľska menovaný za správcu farnosti Nižná na Orave a od 1. júla 1946 za správcu spišskej farnosti Podolínek, zdržiaval sa naďalej vo Veľkej Frankovej, ktorá bezprostredne susedila s obcami pričlenenými k Poľsku.*³¹ Od 1. mája 1947 až do dôchodkového veku bol správcom farnosti vo Veľkej Frankovej. Pravý slovenský martýr zomrel 12. septembra 1971. Spočíva na cintoríne vo Veľkej Frankovej.

Obmedzenie osobnej slobody jurgovského farára Karola Kubalu

Dp. Karol Kubala bol, a je aj doteraz, posledným slovenským farárom v Jurgove. Menovaný do Jurgova biskupom Vojtaššákom, 20. júla 1944,³² spravoval jurgovskú farnosť necelého poldruha roka. Aj jemu prišlo zakúsiť brutalitu nových povojnových pomerov, o. i. strieľanie vojakov pod oblokmí fary, či krátke uväznenie v Novom Targu. Spomína svedkyňa týchto čias, jurgovská krajanka

²⁷ KWIEK, Julian: *Z dziejów mniejszości słowackiej ...*, s. 19; *Idem: Żydzi, Łemkowie, Słowacy ...*, s. 267.

²⁸ KWIEK, Julian: *Z dziejów mniejszości słowackiej ...*, s. 20; *Idem: Żydzi, Łemkowie, Słowacy ...*, s. 268.

²⁹ Zápisnica z 11. augusta 1968. In: Archív Kultúrno-sociálnej spoločnosti Čechov a Slovákov v Poľsku; ČONGVA, Jozef: *Slovenčina v kostoloch na Spiši a na Orave*. In: *Život*, 1990, č. 4, s. 8. *Aj keď ho krakovský súd následne oslobodil zo všetkých obvinení, na svoje miesto sa už vrátiť nemohol. Farnosť v Novej Belej bola obsadená mníchom Benedyktom Kwaśnym, ktorý ho už na faru nepustil.* CIAĞWA, Józef – MAJERIKOVÁ-MOLITORISOVÁ, Milica: *Slovenský kňaz z Tribša, František Móš. Z minulosti Spiša*. XIX. ročník. Levoča 2011, s. 40.

³⁰ *Officio Decanali in Sp. St. Ves telegraphice ad notitiam: (...) Móš Fr. pro Exp. in V. Lomnica*. ABÚ, č. 1657/1945.

³¹ CIAĞWA, Józef – MAJERIKOVÁ-MOLITORISOVÁ, Milica. *Slovenský kňaz z Tribša ...*, s. 218.

³² *RD Carolus Kubala, coop. Lúžnaensis, erga patronalem presentationem nominatus est parochus in Jurgov*. Diecezársky Obežník Biskupstva Spišského, 1944, číslo 6, s. 47.

Mária Cibrínová (rodená Gombošová): *Tiež je tam*³³ *klamstvo, že pán farár Kubala podpísal protokol, že mu nebolo ublížené. Najprv ho mučili a potom mu dali podpísať nejaký protokol. Vázni ho v Novom Targu a v noci ho prepustili v jemu neznámom prostredí. Nevedel, čo s ním zamýšľajú, či ho po ceste nezabijú. Išiel 18 km v noci peši do Jurgova 3 kroky vpred a 3 kroky pospiatky. K tomu ho pri rybolove odrodilec J.G. napadol, polámal mu udicu a dokopal ho do rozkroku, že na následky toho predčasne zomrel.*³⁴ V Protokole Komisji do zbadania zajšć i sytuacji narodowościowej na Spiszu z 26. septembra 1945 nájdeme dve vety výpovede kňaza Kubalu: *Według oświadczenia miejscowego proboszcza księdza słowackiego Karola Kubali złożonego na piśmie duchowieństwo słowackie nie podnosi żadnych skarg na Milicję miejscową i władze wojskowe. Ksiądz Kubala oświadczył również, że nie jest mu wiadome, aby na terenie Jurgowa był stosowany jakikolwiek ucisk w stosunku do ludności miejscowej.*³⁵

Je len samozrejme, že to nebola pravda. Ťažko by však bolo reálne očakávať od jurgovského kňaza, aby po takých prikoriach vypovedal niečo iné. Iste dobre predvídal, že Komisia odíde z Jurgova ešte v ten istý deň, a on sa stane terčom odvetných útokov zo strany poľskej milície a vojska.³⁶ Kňazovi Kubalovi, ale aj iným slovenským dušpastierom, administratívne orgány v Novom Targu nedali povolenie na vývoz na Slovensko ich osobného majetku. Toto sa týkalo taktiež už spomenutého Františka Móša: *Potom ho vykázali na Slovensko bez toho, aby si mohol niečo vziať so sebou zo svojho majetku.*³⁷

Obmedzenie osobnej slobody kacvínskeho farára Ignáca Lihositha

W październiku 1945 r. (...) aresztowany został również ksiądz Ignác Lihosith, proboszcz w Kacwinie (wspólnie z nim aresztowano Józefa Funketa i Annę Jurgowską). Powodem aresztowania była prośba ks. Lihositha o pozostawienie go w Polsce, gdyż pochodził z Jabłonki, która została ponownie przyłączona do Polski. Jego prośba została jednak załatwiona odmownie. Również w tym wypadku Kuria Krakowska nie interweniowała. Formalnie księdza Lihositha i pozostałych oskarżono o antypolską działalność.

³³ T. j. v protokole z 26. septembra 1945 Komisji do zbadania zajšć i sytuacji narodowościowej na Spiszu.

³⁴ CIBRÍNÓVÁ, Mária: *Dokedy sa bude prekrúcať história Spiša a Oravy?* Nепublikovaný materiál v archíve redakcie *Život*.

³⁵ KWIEK, Julian: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 88.

³⁶ Násilie voči Slovákom bolo reálnym javom, hoci protokol hovorí úplne niečo iné. Sám som bol ako šesťročný chlapec očitým svedkom takého násillia v Jurgove, na ktoré už asi nikdy nezabudnem. Mojich jurgovských krajanov, Andreja Gomboša a Jozefa Lacniaka, stýraných bitím, vedených pod bajonetmi po celej dedine, mám stále pred očami.

³⁷ VOJTAS, Jozef: *Osvedčenie*. In: GAREK, Martin: *Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945 – 1947*. Krakov 2007, s. 240.

Hlavným dôkazom obvinenia bolo to, že „spolu so slovenskými aktivistami šíril protipoliskú propagandu”, ako aj to, že na kacvínskej fare do neskorej jesene visela slovenská zástava”.

5. novembra 1945, teda už po uväznení, žiadal krakovský vojvoda od novotargského okresného náčelníka doručenia dôkazov protištátnej činnosti kňaza: *Na sprawozdanie z dnia 23 października 1945 r. L.SP.4/22/45 w sprawie przedmiotowej polecam zebrać materiały obciążające ks. Lihosyta w formie dowodów rzeczowych, a w szczególności gazetki antypaństwowe, o których mowa w powyższym sprawozdaniu.*³⁸

Slovenský duchovný Ignác Lihosith bol oslobodený v dôsledku *interwencji Ambasady Czechosłowacji w Warszawie, która zaowocowała wysłaniem na Spisz w październiku 1945 r. komisji MSW, na czele z dr. Witoldem Łukaszewiczem, do zbadań sytuacji na miejscu.*³⁹

Je charakteristické, že vo veci uväznených slovenských kňazov Kubalu a Lihositha krakovské cirkevné ústredie sa nepodujalo akejkol'vek intervencie. Neurobilo doslova nič v prospech prenasledovaných oltárnych bratov. Práve naopak Krakovská metropolitná kúria taktne mlčala. Taký postoj znamenal zelenú pre kňaza Ferdinanda Machaya, jablonského rodáka, kedysi Slováka, kaplána u Andreja Hlinku v Ružomberku, ktorý – v úzkej spolupráci s administratívnymi orgánmi v Novom Targu a v Krakove, s poľskou štátnou bezpečnosťou a profesorom Banskej a Hutníckej Akadémie v Krakove, Walerym Goetelom, v tom čase aj predsedom Komitétu Priateľov Spiša a Oravy – usilovne pracoval na vykázaní slovenských dušpastierov z Poľska.⁴⁰

Trochu inakší bol postoj kardinála Sapiehu vo veci sacerdosu Františka Móša. V liste z júna 1946 ministrovi verejnej správy Kiernikovi prosil o oslobodenie nobelianskeho farára. Bolo to však už len niekoľko týždňov pred oslobodením tribšského rodáka. Navyše aj krakovský metropolita navrhol vykázanie Móša z Poľska.

Nevieme, či spišský ordinár mal podrobné informácie o osude prenasledovaných kňazov Kubalu a Lihositha. Nenašli sme dôkazy, že sa biskup Vojtašák podujal individuálnej intervencie v ich veci. Prípady surového postupu voči slovenským duchovným boli v tom čase, tak na Spiši, ako aj na Orave, na dennom poriadku.⁴¹ Namiesto individuálnych intervencií, ktoré ani neboli možné,

³⁸ Archiwum Państwowe w Nowym Targu. Zespół: Spisz i Orawa. Bez paginácie.

³⁹ ANDRÁŠ, Matej: Ako sme začínali. Príloha. Verbálna nóta č. 69. 69.326/II-2/46 zo dňa ... 1946 Wyslanectwu Poľskej republiki v Prahe. In: *Most*, 1998, č. 1 – 2, s. 81; DEREN, Bolesław: *Józef Kuraś „OGIEŃ” partyzant Podhala*. Warszawa 2000, s. 77; MOLITORIS, Ludomír: *Společné uwarunkowania powstania Towarzystwa Czechów i Slovaków na Spiszu i Orawie*. In: *Almanach Słowacy w Polsce. Słowáci v Poľsku*. VIII. Kraków 2001, s. 194.

⁴⁰ KWIEK, Julian: *Żydzi, Lemkowie, Słowacy* ..., s. 186; MOLITORIS, Ludomír: *Společné uwarunkowania* ..., s. 194 – 195.

⁴¹ Jurgovský rodák Jozef Vojtas (1906 – 1977), v rokoch 1939 – 1945 dekan nedeckého dištriktu, písal o násilí voči slovenským duchovným v roku 1945: *R. 1945, keď Poliaci znovu obsadzovali hornú Oravu a severný Spiš, zavreli vdp. dekana Františka Móša v Novej Belej a 9*

lebo biskup Vojtaššák bol práve vtedy uväznený, 23. novembra 1945 zabezpečil kňazom, vyhosteným z Poľska, pôsobiská v slovenských farnostiach spišskej diecézy. Jedným z takto zaopatrených dušpastierov bol aj jurgovský farár Karol Kubala, telegraficky disponovaný do Spišskej Soboty: *Pán farár Kubala Žďar Zaujmite stanicu kaplánsku spišskosobotskú. Ordinariát.*⁴² Podobne bolo s ostatnými slovenskými kňazmi nedeckého dekanátu, včítane Františka Móša a Ignáca Lihositha. Ten istý prameň obsahuje totiž rozhodnutie spišského ordinariátu, ktoré disponovalo do slovenských fár všetkých slovenských dušpastierov nedeckého dištriktu, vyhostených z Poľska v jeseň 1945. *Telegram, 23 XI.1945. Dekanský úrad Spišská Stará Ves. Ordinariát ustanovuje Farbarika správcom fary v Milbachu Kubičára v Kluknave Móša v Lomnici Lihositha v Javorine Kubalu kaplánom v Sobote Jána Kubičára vicerektorom seminára Záhoru a Ovšonku prepúšťa do Trnavy. Ordinariát. Podáva Biskupský úrad Spiš. Kapitula.*⁴³

Druhým telegramom, poslaným na dekanský úrad v Čímhovej Liesku ordinariát vyzval oravského farára Doránskeho *nech podá sem správu o sebe.*⁴⁴ Je len samozrejmé, že sa biskup postaral, tým istým dekrétom z 23. novembra 1945, presťahovať na Slovensko aj farárov trstenského dekanátu.⁴⁵

Odcitujme ešte latinskú, pôvodnú verziu telegramu, ako presnejšiu a komplexnejšiu: *Telegraphice disponuntur: Farbarik Jos. e Fridman pro A. in Milbach; (...) Kubala Carolus, P. in Jurgov (h.t. in Ždiar) pro C. in Sp. Sobota; Officio Decanali in Sp. St. Ves telegraphice ad notitiam: disp. Farbarik J. pro A. in Milbach; Kubičár J. pro A in Kluknava; Móš Fr. pro Exp. in V. Lomnica; Lihosith Ign. pro A. in Javorina; Kubala Carolus pro C. in Sp. Sobota; Kubičár Fran. pro vicerecore sem.; Záhora Sim. et Ovšonka in Dioec. Trnavaensem dimittuntur.*

*Offo Dec. in Čímhová telegr. ad notitiam (...) Doránsky Andr. provocatur ad relationem de semetipso.*⁴⁶

Násilie, ktoré voči slovenským kňazom vyvíjali orgány svetskej moci: milícia, štátna bezpečnosť, vojsko, orgány štátnej správy a samosprávy, síce neboli inšpirované najvyššími predstaviteľmi krakovského cirkevného ústredia, na druhej strane

mesiacov ho väznili. Potom ho vykazali na Slovensko bez toho, aby si mohol niečo vziať so sebou zo svojho majetku. [...] Alebo na hornej Orave v Bukovine – Podsklí ako vtedy kruto zaobchádzali s našim kňazom Adolfom Wagnerom, tamojším správcom fary! – A konečne do 8. dec. 1945 Poliaci vypovedali z tohto územia všetkých našich kňazov. (VOJTAS, Jozef: Osvedčenie, V Lúbici 14. októbra 1966). Citovaný dokument vlastní vdp. Štefan Koma, bývalý správca farnosti Liesek. Text dokumentu citujeme z knihy GAREK, Martin: Horná Orava a severný Spiš v rokoch 1945 – 1947. Krakov 2007, s. 240.

⁴² *Telegraphice disponuntur: (...) Kubala Carolus, P. in Jurgov (h.t. in Ždiar) pro C. in Sp. Sobota. ABÚ, č. 1657/1945.*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ordinariatus Scepusiensis rescripto suo ddto 10. Nov. a. c. Nr. 1583. ad Ordinariatum Archiepiscopalem Cracoviensem directo decretum citatum ad notitiam sumpsit simulque omnes curatos suos in territorio questionato hucusque applicatos cum termino 30. Nov. a. c. in servitium suae revocavit. Diecezänsky Obežník, číslo 6/1945, s. 44.*

⁴⁶ ABÚ, č. 1657/1945.

však krakovskí cirkevní hodnostári, predovšetkým kardinál Sapieha, prezentovali postavy neutrálnych pozorovateľov vývinu drastických udalostí. Nenašli sme vlastne ani jedno gesto aspoň jedného kňaza krakovskej arcidiecézy, vyjadrujúce nespokojnosť s osudom slovenských oltárnych bratov. Taký postoj krakovskej katolíckej cirkvi treba právom považovať za tichú akceptáciu politiky tvrdého zaobchádzania so slovenským duchovenstvom. Práve naopak. Po nástupe poľských kňazov na uprázdnené spišské a oravské farnosti môžeme dokladovať, najmä u rádového duchovenstva, stúpajúcu agresivitu voči spievaniu v kostoloch slovenských piesní. Takú prax môžeme dokumentovať ešte aj v roku 1957, keď sa na obranu Slovákov v Poľsku postavil American Liberation Committee for Spiš and Orava. Americký Výbor poslal 2. septembra 1957 tri protestné listy, adresované: Władysławowi Gomułkowi, prímasovi Wyszyńskému a tribšskému farárovi Pawłowi Koniorczykovi. V liste kňazovi Koniorczykovi Výbor konštatuje, že dostáva veľa správ zo Spiša a Oravy a taktiež od rodákov z Československa. *V spomenutých správach je podrobne uvedené, že ako (...) miestny farár v obci Tribš vystupujete ako naj- väčší nepriateľ proti našim rodákom a len preto že sú slovenskej národnosti. (...). Taktiež sme veľmi zvedaví, že v ktorom odseku Písma Svätého je napísané, že v kostole zidení veriaci slovenskej národnosti, ktorí sa neznajú modliť po poľsky prípadne spievať po poľsky, aby boli ticho, ako ste Vy (...) vyhlásili v kostole.*⁴⁷

Po zmene poľsko-československej hranice, 20. mája 1945, a po znovupripojení severného Spiša a hornej Oravy k Poľskej republike nastali pre slovenské obyvateľstvo výnimočne ťažké časy. Protislovenský postoj prezentovali totiž, prakticky až do poľsko-československej zmluvy z 10. marca 1947, orgány štátnej správy a samosprávy, poľskí kňazi a učitelia, vojsko,⁴⁸ polícia, štátna bezpečnosť, poľskí pohraničníci, ale aj Poliaci z ľavého brehu Bialky. Ako príklad drasticky protislovenských opatrení uvedieme uznesenie samosprávnej rady obce Tatarská Bukovina. V uznesení, z 24. marca 1945, bukovinskej rady čítame, o .i.: *Wszystkich tych mieszkańców, którzy oświadczają, że są Słowakami a mieszkają na polskich ziemiach w gromadach Jurgów, Jaworzyna, Rzepiska i Czarnogóra spowodować do opuszczenia tych gromad w drodze dobrowolnej, a w razie oporu przymusowo wysiedlić.*

Otec biskup Vojtaššák mal dôvernú informáciu o tom, čo sa deje so Slovákami v Poľsku, s ich dušpastiermi a učiteľmi, a preto neváhal vystúpiť na ich obranu. 29. decembra 1945 napísal list poľskému prímasovi a v odpise aj krakovskému kardinálov Sapiehovi.⁴⁹

⁴⁷ List American Liberation Committee for Spiš and Orava z 2. septembra 1957 tribšskému farárovi Pawłowi Koniorczykovi. Archív Kultúrno-sociálnej spoločnosti Čechov a Slovákov v Poľsku; ČONGVA, Jozef: Slovenčina v kostoloch na Spiši a na Orave.(2). In: *Život*, 1990, č. 6, s. 8.

⁴⁸ Veľkú krivdu zo strany poľského vojska pocítili aj moji rodičia. Totiž v lete 1945 sa oddiel poľského vojska ilegálne nastáhoval do nášho domu, vtedy najväčšej budovy v Jurgove, a používal ho do 23. apríla 1948, keď z viny vojakov zhorel.

⁴⁹ Biskupov list bol poľským cirkevným hodnostárom expedovaný v podobe odpisov overených 5. januára 1946 biskupskou kanceláriou. V pátraní po pôvodnom texte listu v Archíve Biskupského Úradu v Spišskej Kapitule sme nemali úspech. Pravdepodobne si ho vypožičal prof.

Z hľadiska témy predmetného príspevku načim odcitovať niekoľko viet decembrového listu, znázorňujúcich tragické položenie slovenskej menšiny: *Vpád Poliakov, nanovo obsadzujúc roku 1945 časti hornej Oravy a Spiša, vyženúť slovenským obyvateľom ich vodcov a učiteľov, neľudsky, ba kruto zaobchádzajúc s každým, kto si bráni svoje prirodzené národné práva, u tamoršieho ľudu všeobecne spravil tak nenávideným poľský národ, že tisíce týchto obyvateľov radšej opúšťa svoje rodné krby, cez stáročia úzkostlivo chránené a radšej sa vystahujú, ako by, ako sa všeobecne vyslovuje, boli nútení znášať poľské jarmo. Od toho času pod stálym tlakom poľskej polície, čo aj slovenskí dušpastieri museli opustiť svoje farnosti, položenie veriacich je na zaplakanie.*

Eminencia, knieža kardinál! Čo som tuná uviedol, je písane viac krvou, ako atramentom. Krvou, tečúcou zo srdca obyvateľov a veriacich hornej Oravy a Spiša, ktorí nás stále prosia, aby sme ich, odtrhnutých, nenechali ich osudu. Krvou, tečúcou z môjho vlastného srdca, lebo vo veci odtrhnutých a proti vôli obsadených pokrvných Slovákov sa musím zastat'.⁵⁰

Odcitované vety vyjadrujú verne situáciu Slovákov v Poľsku, ale aj hlboký Vojtaššákov súcit nad krutým osudom slovenských katolíkov, ktorí sa ocitli v cudzom štáte. Spišský ordinárius videl, ako účinný prostriedok pomoci *pokrvných Slovákov*, inkarnovanie 18 spišských a oravských farností do spišskej diecézy, do ktorej patrili odjakživa.

Alojz Miškovič, keď pripravoval do tlače knihu o severných hraniciach Slovenska. Originál sa teda môže ešte aj dnes nachádzať v písomnej pozostalosti jurgovského rodáka. Pôvodný latinský text listu preložil do slovenčiny prof. Alojz Miškovič a preklad uverejnil vo svojej monografii, vydannej pod pseudonymom Andrej Bielovodský, *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946, s. 140 – 144. Zdá sa nám, že sa na Slovensku list biskupa Vojtaššáka nedočkal iných vydání. Na samom začiatku prof. Miškovič, asi zámerne, vynechal časť prvej vety listu. Totiž latinský text: *e captivitate et incarceratione per septem mentes durante, reduci ad Cathedram*, preložil do slovenčiny ako: *vrátivšiemu sa do svojho sídla*. V Poľsku, prevzatý z Miškovičovej knihy, bol uverejnený v článku Jozefa Čongvu: Spišský biskup Ján Vojtaššák a Slováci v Poľsku. (Život, 1992, č. 2, s. 8 – 9), a v VII. zväzku *Almanachu Slowacy w Polsce. Slováci v Poľsku*, ináč venovanom prof. Miškovičovi. (Kraków 2000, s. 153 – 156). Jozef Miloslav Maťašovský, delegát Amerického Výboru Oslobodenia Spiša a Oravy (American Liberation Committee for Spis and Orava), dostal od biskupa Vojtaššáka overený odpis decembrového listu. Delegát prišiel na Slovensko dokumentovať fakty prenasledovania Slovákov v Poľsku. Po rokoch jeho sestra, Irene Matuschak, uverejnila anglický preklad listu v kanadskom časopise *Jednota* (Wednesday, August 22, 1984, p. 12), v rámci článku na pokračovanie pod titulom *The abandoned ones*. Pred šiestimi rokmi, v roku 2008, anglický text listu z 29. decembra 1945 bol uverejnený Irenou Matasovskym-Matuschak, v jej knihe *The abandoned ones. The tragic story of Slovakia's Spiš and Orava regions. 1919 – 1948*, v kapitole 7: *The Bishop's Appeal*, s. 76 – 79. Tento text vyšiel tlačou v Pocte na moje sedemdesiatiny. Pozri: *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*. Katowice – Kraków 2009, s. 480 – 483.

⁵⁰ BIELOVODSKÝ, Andrej. *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946, s. 143; *Almanach Slowacy w Polsce. Slováci v Poľsku*. VII. Kraków 2000, s. 155; MATASOVSKY-MATUSCHAK, Irene: *The abandoned ones*..., s. 78; *Państwo, prawo, społeczeństwo* ..., s. 482.

Vo veci prenasledovaných Slovákov, v tom aj slovenských kňazov, spišský biskup nemohol urobiť viac.

Výzva spišského biskupa skončila bezúspešne. Žiaden z dvoch poľských kardinálov, oslovených biskupom Vojtaššákom, sa nepodujal intervencie, nielen u poľskej vlády ale kdekoľvek. Navyše, neráčili ani formulovať, čo by sa už aj zo slušnosti patrilo, odpoveď na Vojtaššákov list.⁵¹

Záver

Postavenie slovenského duchovenstva v nedeckom dištrikte, po zmene štátnej hranice 20. mája 1945, a najmä po vydaní poľským prímasom Augustom Hlondom dekrétu z 21. októbra 1945, ktorý bol právnym základom vyhostenia slovenských kňazov z poľského územia, nebolo závideniahodné. Citovaný dekrét poľského prímasa stanovil, že od 1. novembra 1945 cirkevná jurisdikcia nad deviatimi farnosťami bývalého nedeckého dištriktu, ktorý bol evidovaný aj teraz, tak ako v rokoch 1920 – 1939, pod menom spišského dekanátu, bude prislúchať krakovskému arcibiskupovi. Ale kruté zaobchádzanie so slovenským klerom začalo ešte predtým ako spomenutý prameň uzrel svetlo sveta, to znamená, keď sa v polovici októbra 1945 novotargská štátna bezpečnosť usilovala prinútiť štyroch slovenských duchovných, aby v priebehu 2 – 3 dní odišli z poľského územia. Tieto, ale aj ďalšie udalosti (obmedzenie osobnej slobody troch slovenských kňazov, zastrelenie tribšského mlynára Pavla Bizuba, zabavenie osobného majetku slovenských dušpastierov pri ich presune na Slovensko) Krakovská metropolitná kúria pozorovala bez akýchkoľvek emócií. Tento pasívny postoj krakovského cirkevného ústredia bol dôkazom aprobujúceho súhlasu s tým, čo sa stalo. Takto sa vytvorili podmienky pre protislovenské akcie, namierené proti slovenským úradníkom, učiteľom, a najmä kňazom, ktoré vyvíjali orgány krakovskej a novotargskej štátnej správy, samosprávy, vojska, polície a štátnej bezpečnosti, v spolupráci s niektorými krajne nacionalistickými kňazmi, napríklad s Ferdinandom Machayom, či aktivistami Komitétu Priateľov Spiša a Oravy.

Načim poznamenať, že neboli žiadne racionálne príčiny takého surového postupu voči slovenským dušpastierom. Veď práva poľských farníkov by v žiadnom prípade neboli ukrátené. Tak bolo napríklad v medzivojnovom období, keď sa slovenskí dušpastieri príkladne starali o duševný život tak slovenských ako aj poľských farníkov.

⁵¹ V Archíve Krakovskej Metropolitnej Kúrie sa nám nepodarilo nájsť Vojtaššákov list, poslaný kardinálovi Sapiehovi. Prímas Poľska, kardinál August Hlond, zásielku dostal, o čom svedčí kópia písaná na písacom stroji v prímasovskom archíve. Pôvodný text listu prepísal pravdepodobne tajomník prímasa Augusta Hlonda, žiaľ, s nepresnosťami a chybami. Máme dojem, že tajomníkovi latinčina robila akési problémy. Asi preto obsah listu prezentoval v podobe niekoľkých riadkov, písaných po taliansky. Hľadali sme eventuálnu kardinálovu odpoveď. Bezúspešne. Prof. Stanisław Kosiński, vtedajší direktor hnezdnianskeho archívu, nám 30. januára 1989 písal v tejto veci: *Niestety, właściwej odpowiedzi w archiwum prymasowskim w Gnieźnie nie znalazłem. Zasadniczo, gdyby ona wtedy była, byłaby wciągnięta do moich akt.* (Prameň: súkromný archív autora príspevku).

Historik, usilujúci o objektívne posúdenie útokov na slovenské duchovenstvo, má dojem, že všetky útočné akcie boli akousi iracionálnou odvetou, pomstou, či retorziou. Doposiaľ však nevieme, odkiaľ pramení potreba odvetných akcií, inými slovami: začo mali byť tak kruto potrestaní bezúhonní slovenskí kňazi. V júni 1946 kardinál Sapieha tak písal o Františkovi Móšovi, ministrovi Kiernikovi: *Jest to zresztą ksiądz nienaganny, lecz uparty Słowak*. Nuž, možno že stačilo aj to.

Slovenská národná štátnosť

Úvod

Sme s jubilantom kolegovia, poslucháči rovnakého ročníka, totožného študijného obdobia. Imatrikulovali sme, pre nás v životne dôležitom, a svojim spôsobom mimoriadnom v „meruôsmom roku“ – 1968. Takým „meruôsmym“ bol skutočne pre nás, pre našu generáciu. Boli sme už právnikmi, vlastne prvoročníkmi, prvosemestrovými jurátormi, mesačnými *ius nasciturus*, keď sa na renovovanom bratislavskom hrade, ktorý práve vtedy v tomto roku vstal ako Fénix z popola a ruín – podpisoval ústavný zákon o československej federácii (30. októbra 1968). Čiastočne analogicky ako sa znovuzrodil hrad nad Dunajom, (v ktorom sa „vlna za vlnou valila“) zrodila sa prijatím, podpísaním a účinnosťou ústavného zákona o federácii – aj slovenská národná štátnosť.

Podpisy pod text zákona s najvyššou právnou silou, sa uskutočnili na slávu, poctu, tejto historickej chvíle, na večnú nezabudnuteľnú pamiatku, tohto ústavnoprávneho úkonu. Konštituovala sa ním slovenská národná štátnosť, právne originárnym, autentickým spôsobom. Vytvorila sa vtedy podľa názvu Slovenská socialistická republika, národný štát Slovákov, ktorý uzavrel s rovnako sa vytvorenou republikou českého národa dohodu o premene unitárneho štátu na štát zložený, na federáciu.

Dodajme k týmto štátoprávnym národným počinom udalosť z osobného životopisného dejepisu. V priestoroch tohto hradu, sme obaja v roku 2004, v jeden deň, prijali z rúk prezidenta Slovenskej republiky, hlavy nášho slovenského národného štátu, v sieni Ústavy Slovenskej republiky, aj dekréty, ktorými sme boli vymenovaní za vysokoškolských profesorov v odbore dejiny štátu a práva.

Zažili sme, počuli sme teda, ako príslušníci „slovienskeho národa“ i „členovia vedeckej obce právnikov – historikov“, že na Slovensku a nad Slovenskom „zasurmili surmity“. Udialo sa to na pamätnom bratislavskom hrade. Hrad sa znovuzrodil a slovenská národná štátnosť sa konštituovala v roku 1968, (podpisom ústavného zákona o československej federácii, vtedy na hrade v sieni federácie). Hrad a slovenská národná štátnosť boli opätovne ústavnoprávne revitalizovanými, podpisom Ústavy Slovenskej republiky v roku 1992 (v sieni Ústavy SR). Slovenská národná štátnosť z úrovne ústavnoprávnej sa pozdvihla na piedestál subjektu medzinárodného práva.

Spolu s obnovujúcim sa devínskym hradom (na sútoku Moravy a Dunaja), sa tak bratislavský hrad znovuoživený (po poldruhistoročí jeho devastácie) srdcom, umom, rukami slovenského národa stal priestorom, v ktorom oslobodený genius loci národa, signoval jeho ústavné a medzinárodnoprávne jestvovanie, vôľu žiť ako rovný s rovným v rodine národov a štátov sveta. Stal sa symbolom našej slovenskej štátnosti.

Možno aj preto jedna z tém, ktorej sme sa venovali s jubilantom v našej historickoprávnej práci, bola a je tematika slovenskej národnej štátnosti, jej siahodlhého vývoja, peripetií. Viedol nás v nej, povzbudzoval a motivoval náš spoločný školiteľ profesor JUDr. Florián S i v á k, CSc., ktorý sa celoživotne venoval bádaniu v slovenských právnych dejinách. Profesor F. Sivák sa stal našim patrónom v dobách pokojných i komplikovaných. Bolo ich od roku 1968, cez rok 1973, kedy sme sa stali vysokoškolskými učiteľmi, cez roky 1989 až 1993, kedy sme participovali aj na tvorbe už emancipovaného študijného odboru – dejiny štátu a práva na Slovensku. Od uhorských právnych dejín a dejín štátu a práva na území Československa sa vytvoril odbor a predmet dejiny štátu a práva Slovenska. Udalosti, činy sa uskutočňovali na Slovensku, mali právnu povahu a podobu, nie sú to viac iba dejiny územia, ale Slovenska a Slovákov, dejiny najskôr proto – štátneho a neskôr ústavného práva.

Naše zameranie na štátoprávne aspekty snažení slovenského národa, ktoré sa emancipovalo práve v roku 1968 na ústavnoprávny stupeň a v roku 1992 na úroveň medzinárodnoprávnej relevancie, má svoje korene aj v prostredí našich rodísk, regiónov v ktorých sme vyrastali, ktoré nás osobnostne formovalo emocionálne a intelektuálne. Bol to Ružomberok, veľkolepý kraj Liptova pod nebotýčnymi Tatrami v prípade jubilanta a mesto Skalica resp. Záhorie v mojom prípade. Spájali nás historické štátoprávne udalosti z dejín Slovenska. Na západnom Slovensku to bolo mesto Myjava, jeho širšie okolie, kde sa dňa 18. septembra 1848 ustanovila prvá Slovenská národná rada. Odtiaľto a odvtedy sa začala naša strastiplná, všedná i národné vedomie a pospolitosť povznášajúca púť k slovenskému politickému útvaru aj s programom, ktorý bol prijatý v podobe Žiadostí slovenského národa v Liptovskom Mikuláši (10. mája 1848). Regióny našej mladosti sa takto v slovenskom štátoprávnom vývoji akoby dopĺňali, podporovali a kompletizovali.

Naša komplementarita a kompatibilita v tematike štátoprávneho vývoja má aj svoje odlišnosti, diferencie, v niečom je pri spracovaní aj pluralitná. Je to však rozličnosť, inakosť – nie antagonistická, ale pluralitná, koexistujúca. Konkrétne ide o problematiku – hodnotenia, právnej relevancie vojnového slovenského štátu, resp. genézy slovenskej národnej štátnosti, počnúc Slovenským národným povstaním.

Jubilant sa vo svojich prácach publikovaných po roku 1993 zamerával na deskripciu a zdôvodňovanie legitimacy vzniku a jestvovania slovenskej štátnosti vyhlásenej v marci 1939¹. Hodnotiaco konštatoval, že „základnou právnou nor-

¹ MOSNÝ, P.: Legitimita vyhlasovacieho aktu na Slovensku zo dňa 14. marca 1939. In *Aktuální otázky českého a československého konstitucionalizmu*. Brno: MU, 1993, s. 273 – 281; MOSNÝ, P.:

*mou – zákonom o samostatnom slovenskom štáte – sa už dňom jej prijatia 14. marca 1939 položili jeho ústavné základy so všetkými štátoprávnymi atribútmi patriacimi štátnemu celku.*²

*S poľutovaním však možno iba poznamenať, že jubilant pri spracovaní tejto témy sa ani nezmenil, a teda ani nepovažoval za potrebné sa aspoň „akoby mimochodom“ zmieniť aj o iných výstupoch, vrátane mojich, pojednávajúcich s inými tvrdeniami, argumentáciou a hodnoteniami o tejto problematike.*³ Nemám pochybnosti, že tak pri svojom ďalšom výskume urobí, bude sa zaoberať a určite sa aj náležite vysporiada s mojim prístupom a stanoviskom vyvodenom z ústavnoprávnych a medzinárodnoprávnych skutočností a posúdených z teoretických právnych východísk a verifikovaných z viac ako triaštvrtstoročného právneho vývoja, ako aj z dosiahnutého stupňa poznania.

Dovoľte preto, aby som toto svoje poznanie, výsledky štúdia uviedol v diele venovanom pre Poctu jubilanta.

1.

Právne odmietnutie jestvovania československého štátu ex nunc, t. j. po jeho faktickej likvidácii v roku 1939, alebo v protipóle, chápanie vyhlásenia vojnového slovenského štátu, ako právne neexistujúceho, faktického útvaru, to bola meritórna otázka, s ktorou sa muselo vyrovnávať Slovensko, garnitúra jeho politikov. Boli to polarity vylučujúce sa, antagonistické. Položil ich vývoj medzinárodných vzťahov, úplne dilematicky: a) odmietnutie jestvovania československého štátu v podstate od jeho vyhlásenia (ako to požadovala tretia ríša a jej vodca)⁴, eventuálne uznanie jeho zániku, v dôsledku udalostí v marci 1939, ako to sformuloval okrem iných aj F. Ďurčanský, dokonca aj v memorande pre mierovú konferen-

Sedemdesiat rokov po vyhlásení slovenského štátu (predovšetkým niektoré východiská a paralely). In *Ius romanum schola sapientiae*. Trnava : PrF TU, 2009, s. 317 – 327.

² MOSNÝ, P.: Východiská sociálnej doktríny Slovenskej republiky. In: MOSNÝ, P. a kol.: *Právohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 34.

³ Por.: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, 2001, s. 48.

„Medzinárodnoprávne a ústavnoprávne nulitným vyhlásením samostatného Slovenského štátu a obmedzením, presnejšie subordináciou suverenity tohto fakticky jestvujúceho útvaru pod vojnovu – zločineckú nacistickú ríšu ...“ „Štát však nebol samostatným, ale satelitným až vazalským a právne len fakticky jestvujúcim útvarom“. (*Ibidem*, s. 49). Porovnaj tiež: BEŇA, J.: Historiografia a rekonštrukcia vyhlásenia slovenského štátu 14. marca 1939. In *Právny obzor*, r. 82, 1999, s. 251-260; BEŇA, J.: Medzinárodnoprávna rovina kreácie a jestvovania vojnového slovenského štátu. In *Právny obzor*, r. 82, 1999, s. 381-389.

⁴ Podľa Výnosu o vyhlásení Protektorátu Čechy a Morava (16. marec 1939): *„Po tisíc rokov patrili do životného priestoru (Lebensraum) nemeckého národa česko – moravské kraje. Násilie a nerozum vytrhli ich svojvoľne z ich starého historického okolia a následne ich zapojením do umelého útvaru Česko – Slovenska vytvorili ohnisko stáleho nepokoja“.* In *Dějiny českého státu v dokumentech*. Veselý, Z. (ed.), Praha : Epoque, 2003, s. 334.

ciu v Paríži konanú 1946/1947.⁵ Alebo chápanie vyhlásenia „slovenského štátu“ a trvanie tohto útvaru, ako právne nejestvujúceho, ako to sformovala emigračná vláda ČSR v Londýne a prezident ČSR dr. E. Beneš.⁶

V roku 1942 medzinárodné spoločenstvo právne anulovalo mníchovskú dohodu o Československu z roku 1938⁷. Dosiahol sa stav, že táto zmluva sa „*pokladala od začiatku za neplatnú, rovnako za neplatné sa považovali všetky ďalšie akty, ku ktorým došlo pri jej uskutočňovaní alebo v dôsledku týchto dohôd*“.⁸ Anulácia resp. odvolanie Mníchova znamenalo dovŕšenie potvrdenia jestvovania ČSR ako subjektu medzinárodného práva, v predmníchovskom teritoriálnom rozsahu. Bolo to uznanie integrálnej obnovy suverenity československého štátu veľmocami. Medzinárodnoprávne sa tým presadila koncepcia právnej kontinuity ČSR, ako štátu stále, nepretržite jestvujúceho, ktorý násilím, hrozbou použitia sily, v dôsledku nultného (podľa V. Británie) resp. právneho úkonu neplatného od samého začiatku (tak

⁵ „Česko – Slovensko prestalo jestvovať nielen právne, ale aj fakticky v r. 1939, preto, keď sa má hovoriť o Česko – Slovensku, ktorého utvorenie má sankcionovať mierová konferencia. Niet však predpokladov pre jeho utvorenie a niet ani iných dôvodov pre jeho obnovenie – až na uľahčenie rozšírenia komunizmu“. Por.: Memorandum predložené mierovej konferencii o odôvodnenosti jestvovania Česko – Slovenska. (Rim – Paríž 1946). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 450.

⁶ „Veľké víťazstvo nášho dnešného boja vidím v tom, že bola medzinárodne znovu zaistená, udržaná a prebojovaná jednota československá. Znovu sme tým zaistili tento veľký princíp nášho budúceho národného života Čechov a Slovákov. **Zabránili sme** u spojencov, **aby došlo k všeobecnému medzinárodnému uznaniu slovenského štátu slúžiaceho Nemecku**. Zamedzili sme tým predovšetkým tomu hroznému nebezpečenstvu, do ktorého priviedol Tisov režim Slovensko: že totiž vo chvíli porážky Osi, by bolo bývalo zvrhnuté do priepasti skazy spoločne s porazeným Nemeckom. So slovenským ľudom by sa potom nakladalo minimálne tak zle ako s ostatnými satelitmi. ... A až budeme doma súdiť zločinný Tisov režim, ktorý sa prevínil fašizmom, zradou, kolaboracionizmom a vypovedaním vojny Sovietskemu zväzu, Veľkej Británii a Spojeným štátom. Nezabudneme na to smrteľné nebezpečenstvo, do ktorého bratislavský ľudácky režim Slovensko uvrhol. A budme hrdí na to, že sme – my svojou prácou a bojom a slovenský ľud doma svojim odporom proti tisovsko – tukovskému režimu – tomu zabránili.“ Prejav prezidenta republiky ve Státní radě, dňa 23. februára 1945, pred návratom do vlasti. In BENEŠ, E.: *Bojující Československo* (1938 – 1945). Praha – Košice : Vladimír Žikeš, 1945, s. 192.

⁷ V júni 1942 ZSSR opätovne a opakovane potvrdil svoje stanovisko, že mníchovskú dohodu nikdy neuznával, a nikdy sa ňou nepovažoval a ani nepovažuje za viazaného. Por.: GRONSKÝ, J.: *Dějiny československého státu a práva 1938 – 1948*. Praha : SPN, 1971, s. 59. Britský medzinárodnoprávny prejav vôle mal formu diplomatickej nóty ministra Edena a odpovede na ňu ministrom J. Masarykom, kompletizovaný prejavom ministra Edena v parlamente (dolnej snemovni) o celom rokovaní o likvidácii Mníchova pričom text oboch nót dal na vedomie britskému parlamentu. Stalo sa tak 5. augusta 1942 s vyhlásením, že „...mníchovská dohoda bola zničená Nemcami, ... že Nemecko zámerne zničilo dohodu, týkajúcu sa Československa, ktorá bola dosiahnutá roku 1938, vláda Jeho Veličenstva sa pokladá za zbavenú všetkých záväzkov v tomto smere; pri konečnom určení československých hraníc na konci tejto vojny vláda Jeho Veličenstva nebude ovplyvňovaná akýmikoľvek zmenami, urobenými v priebehu roku 1938 a po ňom **To bol posledný akt mníchovskej tragédie, pokiaľ sa na nej zúčastnila britská vláda a britský parlament**.“ BENEŠ, E.: *Paměti*. Praha : Academia, 2008, s. 308 a 309.

⁸ Porovnaj nóta Francúzskeho národného výboru (ktorý reprezentoval bojujúce Francúzsko v zahraničí) z 29. 9. 1942.

nóta Francúzska)⁹, stratil svoju suverenitu, ale právne jestvuje, má svoje územie a obyvateľstvo a povinnosťou medzinárodného spoločenstva je, obnoviť suverenitu tohto štátu. Uznanie koncepcie právnej continuity ČSR znamenalo vo svojich dôsledkoch aj skutočnosť, že štáty, ktoré vznikli v dôsledku veľkonemeckej zločinnej agresie, konkrétne Slovensko a Chorvátsko nie sú právne uznávané, že nie sú štátom, štátmi podľa práva, resp. že právne nejestvujú.¹⁰

Ilegálna SNR vo Vianočnej dohode v r. 1943 vyjadrila závery zo svojich ústavne – politických úvah. Termín „slovenský štát“, tzv. slovenský štát, alebo klérofašistický štát, príp. Slovenská republika, t. j. názov, ktorý použila jej Ústava z r. 1939, vo Vianočnej dohode, nebol použitý ani jedenkrát. Podľa znenia Vianočnej dohody, jej úvodu¹¹, prvej časti o aktuálnych cieľoch a druhej časti o zásadách, podľa dikcie a kontextu tohto dokumentu, SNR prišla k záveru, a v ďalšej činnosti vychádzala zo zistenia, že vojnový slovenský štát právne nejestvuje. O československom štáte, SNR vo Vianočnej dohode použila formulácie znejúce iba v budúcom čase. Aj to s prívlastkami, „nová“ resp. „budúca“ a pri písaní názvu štátu použila dôsledne, vo všetkých pomenovaniach, pomlčku, teda názov Č – SR. Podľa Vianočnej dohody projektovaný štát mal vzniknúť, mal sa utvoriť ako spoločný štát „Slovákov a Čechov a na podklade princípu rovný s rovným.“¹²

⁹ Francúzske stanovisko bolo vyjadrené v liste predsedu francúzskeho Národného výboru de Gaullea a prijaté v odpovedi podpísanej predsedom vlády ČSR a ministrom zahraničných vecí a znelo: „V tomto duchu, zavrhuje dohody podpísané v Mníchove 29. septembra 1938, francúzsky Národný výbor slávnostne vyhlasuje, že pokladá tieto dohody hneď od počiatku za neplatné rovnako ako všetky ďalšie akty, ku ktorým došlo pri uskutočňovaní alebo v dôsledku týchto dohôd. Neuznávajúc žiadne územné zmeny, dotýkajúce sa Československa, ktoré nastali v roku 1938 alebo neskoršie, zaväzuje sa, že urobí všetko, čo bude v jeho moci, aby sa Československej republike v jej hraniciach z doby pred septembrom 1938 dostalo všetkých účinných záruk pokiaľ ide o jej vojenskú a hospodársku bezpečnosť, jej územnú celistvosť a jej politickú jednotu“. BENEŠ, E.: Paměti, s. 344 a 345.

¹⁰ „Ani Amerika, ani Rusko, ani Anglicko právne so Slovenskom vojnu nevedú, pretože ho neuznávajú, uznávajú len nás a Slovensko je integrujúcou súčasťou Československej republiky. Tí čo na Slovensku vyhlásili vojnu a vedú ju, sú podriadení našim zákonom a bude s nimi podľa nich po vojne naložené“. (Prezident Beneš). „Slovensko nevedie vojnu („neválčí“), pretože neexistuje“. (predseda Šrámek). „Ale fakticky vedie vojnu“ (minister Viest). ... „Slovensko a Chorvátsko dnes však nie sú uznávané právne, tiež právne nie sú vo vojne s Amerikou a Britániou.“ (prezident Beneš). ... „Slovensko nie je štát, vojnu vedie („válčí“) len Tuka...“ ... 16. decembra 1941, Londýn. Diskusia československej vlády v Londýne k textu vyhlásenia, ktorým Československá republika vyhlásila vojnový stav štátom, ktoré bojovali proti Spojencom. Dok. č. 214. In: *Dokumenty z histórie československej politiky (1939 – 1943) I.*, Praha : Academia, 1966, s. 259 až 260.

¹¹ V úvode politický a právny stav na Slovensku hodnotí ako „politické, hospodárske a kultúrne znásilňovanie slovenského ľudu“. A z nasledujúceho znenia možno pri interpretácii a negotiam uzavrieť, že jestvujúci režim je nelegitímny: a) nereprezentuje skutočné zmysľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu; resp. b) nie je reprezentantom politickej vôle slovenského národa doma. Por.: december 1943, Bratislava. – „Vianočná dohoda“ o vytvorení ilegálnej Slovenskej národnej rady ako jednotného centra protifašistického frontu na Slovensku a o jej programe. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty.* Prečan, V. (ed.), Bratislava, 1965, s. 125 až 126.

¹² V druhej časti Vianočnej dohody, v dohode o zásadách, sa trikrát vyskytlo pomenovanie: a) „v novej Č-SR“, bod prvý; b) „budúca Č-SR“, v bode treťom; c) „vnútorné usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické...“, bod štvrtý. *Ibidem*, s. 126.

Vláda ČSR v emigrácii pripravovala zákony na základe ktorých sa republika mala vysporiadať s páchatel'mi „*neslýchaných zločinov, ktorých sa dopustili nacisti a ich zradní spoluvinníci na Československu*“¹³; konkrétne zločinov proti samostatnosti, jednote, demokraticko – republikánskej forme štátu spáchaných aj spolením s cudzou mocou.¹⁴

Vedúci predstavitelia vojnového slovenského štátu nemali voči tomuto vývoju, pevnému právnenému a politickému zaradeniu obnovy suverenity ČSR do vojnových cieľov Spojencov, adekvátnu obranu, ani alternatívu, ani variantné riešenie. A. Mach (minister vnútra) fakty o uznaní a právnom jestvovaní ČSR neuznával, odmietal ich, či ironizoval ich. Prezident dr. J. Tiso zostával a zostal lojálnym, až ako sa zdá nezlomne verným spojencom A. Hitlera aj po fyzickom konci „führera“. Ešte v októbri 1944 po zatlačení Slovenského národného povstania dr. J. Tiso povedal: „*základňu pre udržanie svojej národnej a štátnej samostatnosti, vidí slovenský národ, iba a jedine v ochrannom priateľstve nemeckej ríše.*“¹⁵ Dokazoval tým v podstate, že jeho konanie v dňoch 13. a 14. marca 1939 bolo jeho konaním dobrovoľným, vážnym, so znalosťou veci a vyplývajúcim z jeho vnútorného presvedčenia. Preukazoval tým, že aj právnická argumentácia v jeho prospech, že bol k svoju konaniu vedúcemu k vyhláseniu samostatného slovenského štátu donútený ultimátom ríšskeho vodcu, hrozbou rozkúskovania územia Slovenska jeho susedmi, teda že by išlo o konanie naplňujúce znaky trestnoprávneho inštitútu neodolateľného donútenia, či krajnej núdze¹⁶, teda o konanie za okolností vylučujúcich jeho trestnosť, neobstojí.¹⁷ Samotný dr. Tiso, týmito

¹³ Por. príprava a znenie – Dekrét prezidenta republiky č. 6/1945 Úř. Věst. čsl., o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch. In *Dekréty prezidenta republiky (1940 – 1945). Dokumenty. I.* Brno : Doplněk, 1995, s. 168.

¹⁴ Por. Hlava I. Úklady o republiku. § 1 Úklady, § 2 Príprava úkladov. Zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. zo dňa 19. marca 1923. In *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. I. (1914 – 1945)*, Grönský, J. (ed.), Praha : Karolinum, 2005, s. 178.

¹⁵ Rozhovor Jozefa Tisa s nemeckým vojnovým spravodajcom. Uverejnené aj v denníku Slovák, XXVI, č. 241 z 22. októbra 1944, s. 1. In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 366.

¹⁶ Uvedený argument použil dr. Žabkay, E. obhajca dr. Tisa: „*Ustanovenia § 77 a 80 všeobecného trestného zákonníka vylučujú trestnosť ak obžalovaný konal donútený neodolateľnou mocou alebo hrozbou alebo konal v krajnej núdzi. Tieto ustanovenia platia i pre trestné činy podľa citovaného nariadenia SNR (pozn. č. 33/1945 tzv. retribučné nariadenie). Keď 13. marca 1939 Ribbentrop a Hitler obžalovanému výslovne uviedli, že pri útoku na ČSR Maďarsko a Nemecko obsadia Slovensko, bola to nielen hrozba, ale i neodolateľná moc a krajná núdza, ak obžalovaný na základe toho podľa pravdy tlmočil Slovenskému snemu situáciu. Vtedy bolo každému jasné, že niet iného východiska ako vyhlásiť samostatný štát... Lebo išlo tu o celý národ a obžalovaný sa preto musel usilovať o odvrátenie nebezpečenstva hroziaceho celému národu. Preto čisto z hľadiska trestného práva na podklade zistených skutočností o tom, čo bolo 14. marca 1939, respektíve pred týmto dňom, je tu už dôvod vylučujúci trestnosť činov obžalovaného Tisu v súvislosti so 14. marcom 1939 ...*“ Záverečná obhajovacia reč. *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašu a obhajcu Ernesta Žabkayho.* Bratislava : Tatrapress 1990, s. 123.

¹⁷ Podľa rozsudku Národného súdu bolo preukázané a dokázané, že odtrhnutie od ČSR, samostatný slovenský štát obžalovaní a predstavitelia HSLS pripravovali dlhodobo. Uvedené

vyhláseniami a konaniami znemožňoval takúto jeho obhajobu pred Národným súdom. V poslednom rozhlasovom prejave dr. J. Tisu, z územia Rakúska zo dňa 27. 4. 1945 zaznelo pripomenutie slovenskému národu, „že štát slovenský jestvuje, lebo žije a pôsobí jeho prezident, vláda a orgány štátnej správy, majú v rukách zákonmi Slovenskej republiky stanovenú právomoc,... že my tu v zahraničí pokračujeme v zákonom živote štátnom...“¹⁸

V r. 1946 v Krajskej väznici (Justičný palác) v Bratislave dr. J. Tiso napísal a podpísal dekrét prezidenta republiky, ktorým ustanovil „zastupiteľský zbor s právomocou riadiť veci slovenského národa a viesť záležitosti slovenského štátu, poľažne viesť boj za jeho uznanie.“¹⁹ V oboch prípadoch, konania dr. J. Tisa, v rozhlasovom prejave, ako aj načrtnutom dekréte s mocou zákona, možno hodnotiť ako prejavy úsilia o presadenie a dosiahnutie uznania stavu, právneho jestvovania slovenského štátu. Nereálnosť a márnosť takýchto právnych konštrukcií a politických počinov, bola pre niektoré osoby zrejme od počiatku, iní činitelia k takýmto úsudkom dospeli neskôr a ďalší až po niekoľkých desaťročiach. Člen zastupiteľského zboru dr. K. Murín, ktorý bol ustanovený týmto dekrétom prezidenta v memoároch poznamenal, že necítil nutnosť prikláňať sa k „právnickým fikciám“. Po tridsiatich rokoch, v roku 1977 sa vzdal možnosti použiť tento dekrét prezidenta s mocou zákona (známy aj ako „jeho testament“). Podľa jeho obsahu, predstavovalo znenie listu určitú analógiu s koncepciou právnej kontinuity prezidenta ČSR dr. E. Beneša. Po porade s priateľmi v Svetovom kongrese Slovákov dospel dr. Murín k rozhodnutiu, že jediným správnym riešením je, aby sa testament uložil v niektorom slovenskom archíve.²⁰

konania spôsobené iba udalosťami po 10. marci 1939 (Homolov puč), resp. 13. a 14. marca návšteva s ultimátom v Berlíne. Za dôkaz takéhoto premysleného konania Národný súd uznal (okrem iných) aj skutočnosť, že aj po odchode do emigrácie pracovali v úmysle obnoviť slovenský štát, k čomu mali záznam z rozhlasového prejavu v Kremsmünsteri z polovice apríla 1945, v ktorom **dr. Tiso povedal**: „Preto neváhame vyhlásiť, že keby sme dnes znovu začať mali svoju politickú prácu, zasa, by sme ju len tak konali, ako za uplynulých šesť rokov“. Sumarizujúco podľa výroku rozsudku: „...přičinili sa o rozbitie Československej republiky, odstránenie jej demokratického poriadku a zavedenie fašistického režimu, najmä za tým účelom iniciatívne a exponovane pôsobili k 6. októbru 1938 a 14. marcu 1939 priamym vyjednávaním a iným spôsobom prispeli na utvorenie slovenského štátu pod ochranou Nemecka; a spáchali tým, **trestný čin domácej zrady** podľa § 2 písm. a) nar. č. 33/1945 Zb. n. SNR“. V odôvodnení rozsudku sa potom uvádza: „Keďže tu neboli príčetnosť, trestateľnosť alebo zavedenie trestného konania vylučujúce okolnosti, boli preto obžalovaní uvedenými trestnými činmi uznaní vinnými“. Teda Národný súd v rozsudku sa zaoberal aj námietkou obhajcu o neodolateľnosti donútení a krajnej núdze, ako okolnosťou vylučujúcou trestnosť a zistil, že takáto okolnosť tu nebola, nejestvovala. Por.: *Pred súdom národa. (Proces s dr. J. Tisom, dr. F. Ďurčanským a A. Machom v Bratislave v dňoch 2. decembra 1946 – 15. apríla 1947). 5. Rozsudky.* Bratislava : Povereníctvo vnútra, 1947, s. 20, 22 a 125.

¹⁸ Cit. podľa : MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo.* Partizánske : Garmond, 1992, s. 387.

¹⁹ *Ibidem*, s. 271.

²⁰ *Ibidem*, s. 278.

Alternatívou proti restitutio status quo ante – proti obnove unitárnej ČSR s jednotným československým národom, ktorá z takto uznanej právnej situácie pre Slovensko a slovenský národ hrozila, ako aj vyvodu vojenských a vojnových konzekvencií, ako proti útvaru ktorý spáchal medzinárodné vojnové zločiny proti mieru, proti ľudskosti – bol program obsiahnutý vo Vianočnej dohode. V prvej relácii, vo vzťahu k vojnovému slovenskému štátu, ktorý podľa SNR právne nejestvoval, bolo úlohou „jednotne a centrálnie viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko – nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci; a v prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú i administratívnu výkonnú moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vôle ľudu až do tej doby, kým slobodne zvolení zástupcovia ľudu nebudú môcť všetku moc prevziať.“²¹ Politický, vojenský, mocenský aparát režimu, právne nejestvujúceho slovenského štátu, ktorý bol vo vzťahu k národu nelegitímnym a vo vzťahu navonok závislým (nesuverénnym) útvarom, bolo treba podľa cieľov SNR odstrániť, a prevziať na Slovensku všetku štátnu moc a následne ju konštituovať ako moc odvodenú od slovenského ľudu, pre ľud, ním vykonávanú a jemu zodpovednú. V tomto rozmere mala sa realizovať politická revolúcia, zvrhnutie doterajšej a utvorenie novej moci, legítimnej. Teritoriálne, personálne aj z perspektívy budúcej štátnej zložky moci, mali mať všetky tieto atribúty náležitosti a rozmery slovenské a národné, teda mala to byť štátna moc slovenská, demokratická, antifašistická.

Podľa SNR, vnútroprávne, ústavnoprávne Československá republika nejestvovala, ale vznikala, konštituovala sa. Vznikala a konštituovala sa ako nová republika, ako nový subjekt ústavného práva. Pre SNR boli meritórne a neoddiskutovateľné dva aspekty: nebude to republika jednotného československého národa, ale bude to republika dvoch národov; národa slovenského a národa českého, ako svojbytných národov, štáttvorných národov, na podklade princípu rovný s rovným.²² Aj názov, pomenovanie štátu, so zvýraznením pomlčky medzi dvomi štáttvornými subjektmi republiky, vyjadroval túto novú kvalitu štátu, v znení: v novej, v budúcej Č-SR (Česko-Slovenskej republike).²³ Programové postuláty SNR vo Vianočnej dohode, teda vyjadrovali vo vzťahu k ČSR – akceptovanie medzinárodnoprávneho jestvovania ČSR, odmietnutie ústavnoprávneho bytia ČSR

²¹ Porovnaj bod 1. a 2. I. časti „úlohy a ciele SNR“. In „Vianočná dohoda“ o vytvorení ilegálnej Slovenskej národnej rady ako jednotného centra protifašistického frontu na Slovensku a o jej programe“. SNP. In *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Prečan, V. (ed.), s. 126.

²² Podľa spomienok G. Husáka: „V otázke postavenia Slovákov v novej ČSR kolísal hlavne Ursíny. Ten Ursíny, ktorý pokojne vyjednával so Sidorom a Sokolom, chcel byť veľmi pekný aj pred Benešom. Myslím, že v duši mu to bolo jedno – preňho bola politika remeslom. Nakoniec všetci prijali stanovisko komunistov o samobytnosti slovenského národa a o pomere „rovný s rovným“ v riešení vzťahu k českému národu“. HUSÁK, G.: *Svedectvo o SNP*. Bratislava : Pravda, 1969, s. 73.

²³ Por.: Vianočná dohoda. II. časť. Zásady, bod 1, 3, 4. In *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Prečan, V. (ed.), s. 126.

podľa stavu k 29. 9. 1938. To bol diskontinuitný moment v tejto dimenzii koncepcie republiky. Starú republiku (predmníchovskú ČSR) bolo treba vnútropoliticky a vnútroprávne zrekonštruovať od základu, od jej ústavnoprávneho subjektu, právne ustanoviť jej dva nové národné subjekty, prijať tomu zodpovedajúcu novú ústavu, s novou formou štátneho zriadenia. O tom obsahovala Vianočná dohoda pojednanie v poslednom svojom bode – postuláte o ústavnoprávnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému.²⁴

Predpovstalecké stanovisko ilegálnej SNR, že Č-SR ústavnoprávne vzniká, konštituuje sa, že budúca Č-SR bude štátom dvoch svojbytných národov na princípe rovný s rovným, imanentne obsahovalo aj záver, že **spolu s novou Č-SR, vzniká a konštituuje sa aj slovenská národná štátnosť, ako jej súčasť**.

Deklarácia SNR a nariadenie SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR o zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku, znamenala už politicky a ústavnoprávne konštituovanie slovenskej národnej štátnosti. Ak použijeme analógiu z roku 1992, oba dokumenty s ústavnoprávnou relevanciou, znamenali vyhlásenie zvrchovanosti SNR, ako aj primátu a nadradenosti zákonov SNR, ktoré dostali pomenovanie „nariadenia“, nad zákonmi ČSR, nad dekrétmi prezidenta ČSR, ktoré vydával v období ústavnej núdze, prezident ČSR dr. E. Beneša. Pôsobnosť SNR zákonodarná, vládna a výkonná sa vzťahovala na celé územie Slovenska podľa rozsahu medzinárodnoprávne uznanom pred viedenskou arbitrážou, na všetko obyvateľstvo žijúce na tomto území. SNR aj svojou normotvorbou potvrdila konkludentne **právne nejestvovanie vojnového slovenského štátu**, nepovažovala za potrebné túto skutočnosť potvrdzovať výslovne ústavne – politicky alebo nariadením. Svoju legitimitu, pôsobnosť a právomoc zákonodarnú, vládnu a výkonnú, neodvodzovala od ústavnej listiny ČSR, ale z ústavno-politických zásad práva slovenského národa na sebaurčenie a zo zásady suverenity ľudu.

Pôsobnosť SNR vyjadrená v jej prvom nariadení bola pôvodná (neodvodená od iného zdroja legitimacy ako suverenity a sebaurčenia slovenského národa), bola výlučná (na území Slovenska boli právoplatné iba nariadenia ňou vydané, zákony ňou recipované, neplatili tu ani dekréty prezidenta ČSR), všeobecná (vzťahovala sa na všetky verejné záležitosti) a neobmedzená (z jej pôsobnosti neboli vyňaté žiadne záležitosti). Uvedené hodnotenie pôvodu suverenity a pôsobnosti SNR, má prirodzenoprávne korene a zdôvodnenie. Podľa inej právnej teórie najmä v tridsiatych rokoch silne zastúpenej, podľa normatívnej školy práva, SNR splnila podmienky vytvorenia novej štátnosti, nového štátu, pretože sa pokúsila vykonávať štátnu moc, vydaním uvedených ústavných právnych noriem, vynešené nariadenia vskutku uviedla do života a postarala sa o to, aby sa používali a rešpektovali. Podľa politického a právneho hodnotenia samotného G. Husáka vyhlásením a nariadením, že SNR preberá celú zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku a že sa považuje za jediného reprezentanta politickej vôle slo-

²⁴ Vianočná dohoda. II. časť, bod 7. „*O definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú – a to menovite o ústavnoprávnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému – zo slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa.*“ *Ibidem*, s. 126.

venského národa doma došlo k ústavnoprávnej skutočnosti, ktorou si SNR svoju legitímáciu revolučne vzala, na oslobodenom území o tejto legitímácii SNR nikto nepochyboval a legitímácia SNR je dnes i v zahraničí uznaná.²⁵

Sumarizujúco možno uzavrieť, že ústavným významom nariadenia SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR čisto právne znamenal, že sa: a) položili základy, začala sa genéza a do značnej miery sa vytvorila slovenská, demokratická antifašistická štátnosť, b) začal sa vytvárať a ustanovil sa slovenský právny poriadok.²⁶

3.

Nevyhnutné je v tejto súvislosti spomenúť, že práve táto recepčná norma SNR (§ 2, nariadenia SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR) sa stala základom obviňovania SNR z úsilia zachovať vojnový slovenský štát v nových, povojnových pomeroch. Z novinárskej, odbornej publikačnej spisby, sa toto obvinenie dostalo až do žaloby, a nakoniec aj rozsudku, vynešeného v procese s buržoáznymi nacionalistami v roku 1954, ako konkrétneho konania, skutku, ktorý naplnil skutkovú podstatu trestného činu rozbiť ústavnej jednoty ČSR. Právo národa na štátne sebaurčenie, právne vyjadrenie politickej vôle slovenského národa, o vlastný demokratický antifašistický štát sa kriminalizovalo a zastrašovaním malo potlačiť.

V priebehu SNP, konkrétne vo svojom uznesení zo 16. októbra 1944 predsedníctvo SNR vykonalo ďalší konzekventný krok, a to rozhodnutie, že SNR bude všetku zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc vykonávať na území Slovenska, nielen v čase Povstania, ale „*bez ohľadu na to, či jednotlivé časti Slovenska budú oslobodené vlastnými silami alebo spojeneckými armádami.*“²⁷ Evolúcia SNR, pôvodne ilegálneho orgánu, potom orgánu legitímne zastrešujúceho Slovenské národné povstanie, vykonávajúceho všetku zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku, Slovenská národná rada prerástla, transformovala sa do stavu, že sa stala trvalým orgánom zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku, do roku 1992.²⁸

Delegácia, ktorú SNR vyslala ako svojho splnomocneného zástupcu na rokovania s predstaviteľmi medzinárodnoprávne uznanej reprezentácie ČSR do Lon-

²⁵ Článok povstaleckého časopisu „Nové slovo“. Názov článku „Politický úspech slovenského povstania“, autor G. Husák. In *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Prečan, V. (ed.), s. 697 a 698.

²⁶ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 370 – 371.

²⁷ *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Prečan, V. (ed.), s. 708.

²⁸ Z poznania ďalšieho vývoja v nasledujúcom polstoročí (1944 – 1992) môžeme konštatovať, že bola v prvom období slovenským národným orgánom, spolu so Zborom povereníkov (tak podľa Ústavy 9. mája 1948), od ústavného zákona o československej federácii sa stala zákonodarným orgánom Slovenskej socialistickej republiky, od r. 1990 Slovenskej republiky v ČSFR a zostala ním až do účinnosti Ústavy Slovenskej republiky, t.j. do 1. októbra 1992, kedy sa transformovala na Národnú radu Slovenskej republiky. Dokazujeme tak právnú, ústavnoprávnú nepretržitosť jestvovania Slovenskej národnej rady, jej ústavnoprávnú kontinuitu, počnúc od 1. septembra 1944 – až do 1. októbra 1992, resp. do 1. januára 1993.

dýna, v odpovedi prezidentovi ČSR 2. novembra 1944, urobila ďalší významný krok, a to, kompromis k dosiahnutiu dohody v právnych záležitostiach. Slovenská národná rada od svojho stanoviska z obdobia pred Povstaním (koniec júla 1944), že Ústava ČSR neplatí, že ústavu ako celok odmieta a neuznáva, čiže nemôže byť podkladom ústavnoprávnej štruktúry republiky²⁹, prešla k stanovisku, presnejšie prijala formuláciu, že aj SNR túto ústavu uznáva, nie však ako celok, nie integrálne, ale uznáva ju iba ako základ a vodítko až do jej právoplatnej zmeny.³⁰ Podstata zmeny stanoviska SNR v tomto bode znamenala resp. spočívala v tom, že aj podľa jej právneho postoja Československá republika právne jestvovala, aj ako subjekt medzinárodného práva a súčasne aj ako subjekt ústavného, či štátneho práva. ČSR sa teda, podľa takto dosiahnutej dohody, nemala a nebude konštituovať, nebude sa vytvárať, ale sa bude ako jestvujúci štát, ústavnoprávne rekonštruovať od jej substancionálnych inštitútov: dva štátotvorné národy, rovnoprávna ústavnoprávna konštrukcia ich inštitucionálneho vzťahu, vyjadrená a garantovaná v novej ústave. A táto právna konštrukcia, by sama osebe nebola prijateľná, ak by nebola zmenená politická realita, politická váha Slovenska, ak by tu nebolo Slovenské národné povstanie, vykonávanie zákonodarnej vládnej a výkonnej moci na Slovensku SNR, ako revolučným ústavnopolitickým predstaviteľom slovenského národa. Nebol to orgán podriadený alebo odvodený a tiež nie závislý od prezidenta ČSR a vlády ČSR.

Prezident ČSR uznal jestvovanie slovenského národa, ako politickú nutnosť, pričom obhajoval svoje stanovisko jednotného národa československého, resp. si ponechal svoj názor, vedecký a sociologický, že Česi a Slováci sú pre neho dva rovnocenné, rovnoprávne a rovnako plne vyspelé časti jedného a toho istého národa³¹. V myslení, postojoch dr. Beneša, v úsilí prijať nové skutočnosti, mimoriadne zavážila určite aj skutočnosť, že po T. G. Masarykovi bol práve on, prvou osobnosťou, ktorý koncepciu jednotného československého národa presadil. Presadil ju v tej podobe, že československý národ je subjektom medzinárodného práva. Právo československého národa na sebaurčenie sa stalo právnym titulom konštituovania československého štátu, pričom pojem a fenomén s názvom československý národ sa stal subjektom medzinárodného práva v čase zrodu ČSR a subjektom ústavného práva v jeho prvých dvoch decéniach. Národnostná kríza ČSR v druhej polovici tridsiatych rokoch, politické hnutie národnostných menšín Nemcov a Maďarov, a popri nich, resp. spolu s nimi aj Slovákov, vyvolávali otáz-

²⁹ Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Edvarda Beneša (Bratislava, koniec júla 1944). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 337 až 339.

³⁰ Memorandum delegácie SNR Edvardovi Benešovi. (Londýn, 2. novembra 1944). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 370. Por. „Stanovisko SNR, že ústava z roku 1920 nemôže byť ako celok podkladom vnútropolitckej úpravy pomerov ČSR neznamená, že SNR túto ústavu ako celok odmieta a neuznáva. I SNR ju uznáva ako základ a vodítko až do jej právoplatnej zmeny, ktorú prevedú legitímni zástupcovia národa českého, národa slovenského a Podkarpatských Ukrajincov ...“ (*Ibidem*, s. 370).

³¹ Por. Oznámenie prezidenta republiky dr. E. Beneša delegácii SNR. Londýn, 5. november 1944. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Prečan, V. (ed.), s. 805 až 810.

niky nad oprávnenosťou pojmu, inštitútu československého národa ako subjektu tohto štátu.

Útoky proti ČSR vyznievali do obvinení, že ČSR bolo luhárom, či arciluhárom versailleskej mierovej konferencie tým, že umele skonštruovala pojem československý národ.³² Spochybňovala sa tým samotná legitimita konštituovania ČSR, pôvodne s právnym titulom, sebaurčenia československého národa. V nótach a dokumentoch nacistického Nemecka, horthyovského Maďarska a následne aj predstaviteľov vojnového slovenského štátu sa legitimita ČSR vyvracala tvrdením, že ide o umele vytvorený, neživotný útvar, ktorý nebol ani schopný zmobilizovať úsilie svojich občanov na obranu.³³ Mal to byť ďalší z dôkazov údajne preukazujúci, že ČSR v roku 1939 zanikla, fakticky aj právne. Spolu s argumentmi, či sú, alebo ani nie sú splnené objektívne podmienky pre záver o jestvovaní československého národa, aj s dvomi jazykmi, ďalej popri argumentácii o historickej etnogenéze československého národa alebo o jazykovej rozluke oboch národov od r. 1843, resp. o národnej rozluke po roku 1918, dovŕšenej v období vojnového slovenského štátu, aj keď štátu s reakčným režimom, s vazalskou závislosťou na zločinnej nacistickej ríši, bola aj konštrukcia jednotného československého národa, ako základu pre právne konštituovanie ČSR, neľahkým problémom, subjektívne asi aj gordickým uzlom pre dr. E. Beneša. Problém vyriešil a svoj uzol rozviazal. Možno povedať, že poslednou príčinou, v reťazi kauzálnych súvislostí bolo niekoľko rozhovorov prezidenta ČSR s delegáciou SNR (v dňoch 2. až 5. novembra 1944). Prechod od zafixovaného stanoviska jednotného československého národa, k rešpektovaniu a tolerovaniu aj termínu slovenský národ, (takto ho vyjadril prezident) bol historickou udalosťou.

Právna axióma „starej“ ČSR, sa nahradila novou hodnotou už nie chcenou, umelou, želateľnou, ale jestvujúcou. Dosiahol sa súhlas prezidenta s tým, že ČSR sa nereštituovala, ani sa nekonštituovala od samého počiatku, ale sa rekonštituovala v najpodstatnejšom bode jej historickej, prirodzenoprávnej legitimacy, v práve jej dvoch bratských slovanských národov na štátne sebaurčenie v spoločnom štáte.

³² V tomto znení formuloval svoje tvrdenia, že nejestvujú potrebné predpoklady pre obnovenie Česko – Slovenska, v roku 1946 aj bývalý minister zahraničných vecí vojnového slovenského štátu, F. Ďurčanský. Titul „*arciluhára prvej mierovej konferencie si vyslúžil*“ podľa dr. Ďurčanského, práve dr. E. Beneš. Por. Memorandum predložené mierovej konferencii o odôvodnenosti jestvovania Česko – Slovenska (Rím – Paríž 1946). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 449.

³³ Tak aj Memorandum predložené mierovej konferencii o odôvodnenosti jestvovania Česko – Slovenska (Rím – Paríž, 1946), osnované F. Ďurčanským: „*Česko-Slovensko nemalo toľko vnútornej sily, aby sa nielen vážne bránilo, ale nebolo ani schopné zosnovať aspoň zdanlivú obranu a tak vyslúžilo p. Benešovi, ktorý ubezpečoval, že tento štát bude silný a životaschopný titul arciluhár prvej mierovej konferencie. Nič nedokazuje lepšie jeho umelosť a neprirodzenosť ako táto skutočnosť...*“ In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 449.

Nariadením č. 1/1944 Zb. n. SNR o zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku, položila SNR základy slovenskej demokratickej, antifašistickej štátnosti. Normatívno – právne až 21. 4. 1945, účinnosťou nariadenia č. 30/1945 Zb. n. SNR o zákonodarnej moci na Slovensku, ktorým SNR delegovala na prezidenta pôsobnosť týkajúcu sa vecí celoštátnej povahy, sa slovenská demokratická štátnosť, z vlastnej vôle, stala súčasťou Československej republiky. Od dohody s prezidentom republiky z 5. novembra 1945 vychádzala SNR z právneho stanoviska, že ČSR jestvuje aj ústavnoprávne, že sa uznáva *platnosť jej ústavy, ale iba ako zásady a vodítka*, v ďalšej etape ustanovovania a vývoja novej ČSR. Slovensko sa tým stalo Československom, pričom si zachovalo svoju slovenskosť. Malo však naďalej postavenie pôvodného a relatívne samostatného národnoštátno-právneho subjektu. Prezident republiky odvodený od SNR nadobudol právomoc vo veciach celoštátnej povahy (ktoré vymenovala vláda ČSR po dohode s Predsedníctvom SNR v tzv. I. pražskej dohode) vydať dekrét (s právnou relevanciou zákona). Na území Slovenska takýto dekrét prezidenta platil iba ak bol prijatý po dohode so SNR a táto skutočnosť, že sa dekrét vydal po dohode so SNR, bola uvedená v tomto priamo v jeho titule. Od účinnosti nariadenia č. 30/1945 Zb. n. SNR sa Slovensko aj legislatívne stalo súčasťou ČSR.

Ustanovením Dočasného Národného zhromaždenia, t. j. od 28. októbra 1945 sa vytvoril československý zákonodarný zbor, ktorý vykonával zákonodarnú moc pre celé Slovensko. V 300-člennom zákonodarnom zbore bolo 100 poslancov zo Slovenska. Ústavnoprávne postavenie Slovenska sa však mohlo podľa úst. dekrétu č. 47/1945 Zb. meniť iba so súhlasom väčšiny prítomných poslancov zo Slovenska. Na prijatie celoštátnych zákonov, nepotrebovalo DNZ súhlas SNR. Slovenskú národnoštátnu vôľu v ňom reprezentovali poslanci zo Slovenska.

Slovenská národná rada, už nie iba ako legitímny orgán slovenského národa a slovenský parlament, teda orgán slovenskej antifašistickej, demokratickej štátnosti, sa stal od 18. apríla 1946 súčasťou formy štátneho zriadenia ČSR, ako zriadenia ešte nie jednoznačne unitárneho. Stalo sa tak ústavným zákonom č. 65/1946 Zb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení. Možno povedať, že touto právnou normou sa SNR ústavnoprávne stala súčasťou československých orgánov štátnej moci, ale tiež to, že ním bola uznaná a garantovaná zákonodarná moc SNR. Slovenská národná, demokratická, antifašistická štátnosť, ktorej základ a genéza sa konštituovala 1. septembra 1944, sa tým zliala, integrovala, do značnej miery aj zlúčila a bola ďalej pohlcovaná československou štátnosťou, ktorá sa unitarizovala. Pre Dočasné NZ ako aj pre Ústavodarné národné zhromaždenie platila však zásada, že na prijatie uznesenia o ústavnoprávnom postavení Slovenska treba súhlas väčšiny členov zhromaždenia zvolených na Slovensku (teda zákaz majorizácie, poslanci zvolení na Slovensku tvorili kvázi federálnu komoru). Ústavnoprávne postavenie (teda atribúty národnej štátnosti) bolo normatívne právne vyjadrené. V politickom boji sa však štátoprávne postavenie Slovenska podriaďovalo politickým, triednym záujmom KSČ a povstalecké vedenie KSS,

sa podľa leninskej a vtedy aj stalinskej zásady demokratického centralizmu, muselo bezpodmienečne a bezvýhradne podriaďiť a plniť ich bez námietok v politickej praxi.

5.

Slovenská národná štátnosť, antifašistická a demokratická, koexistujúca s československou, bola v povojnovej praxi čoskoro konfrontovaná v slovenskej verejnej mienke, s právne nejestvujúcou, faktickou vojnovou slovenskou štátnosťou. Vzájomný vzťah týchto štátností bol sformulovaný v odpovedi ilegálnej SNR na odkazy E. Beneša, z konca júla 1944. Kardinálnou otázkou, nevyhnutnou podmienkou, aby slovenská verejná mienka prijala myšlienku ČSR a nielen prijala, ale bola pre túto myšlienku získaná – bolo revidovanie koncepcie o československej národnej jednote, ako aj štruktúry republiky. SNR odmietala, vylučovala jednoduchú reštauráciu ČSR, jednoduché nadviazanie na stav prerušený rokom 1938. Slovenská národná rada sa dožadovala „zásadných korektúr“ ČSR, kvalitatívne nového poňatia vzťahov medzi národnými republiky. Inak hrozilo, že Slovensko by do ČSR prichádzalo s pocitom sklamaní, prijímalo by ju ako nutný dôsledok medzinárodnej situácie. A pre celý ďalší vývoj ČSR po obnovení suverenity tohto štátu v r. 1945, pre jej vnútornú stabilitu, dobré vzťahy slovenského a českého národa platila výstraha v podobe, že „*pre nás je priamo neznesiteľné pomyslenie na to, že by v budúcnosti v ktorejkoľvek vrstve slovenského národa sa mohlo, hoci len zatajane s uznaním spomínať na časy slovenskej „samostatnosti“ a „štátnosti“*“.³⁴

Slovenská národná rada pri ústavnoprávnej rekonštrukcii ČSR dosiahla jej podstatné zmeny. Za ústavnoprávny subjekt štátu boli uznané dva rovnoprávne národy (český národ a slovenský národ), uznali sa slovenské národné orgány moci zákonodarnej, vládnej i výkonnej, dosiahol sa záväzný ústavný príslub, že zmenený stav sa zakotví v pripravovanej novej ústave. Slovenská národná štátnosť, originárne sa konštituujuca v rokoch 1944 až 1945 však bola vo svojom konštitutovaní pozastavená, zakonzervovaná na úrovni politickej autonómie. Československý štát sa nepretvoril na symetrický útvar. Odmietnuté bolo federatívne usporiadanie, aj návrh na symetriu orgánov (slovenských a českých, s československými), pri zvýraznení iba jednej suverenity (nie zloženej a koexistujúcej suverenity národných republík a spoločného štátu) a to suverenity jednotnej ČSR.³⁵

V týchto štátových pomeroch, v tomto vývoji, jestvovania už nie orgánov slovenskej štátnej moci v ČSR, ale slovenských národných orgánov ako orgánov

³⁴ Por. Odpoveď ilegálnej SNR prezidentovi ČSR (koniec júla 1944). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 339.

³⁵ Tak „uznesenie“ SNR z 26. mája 1945. Por. celý text. Zápisnica zo zasadnutia pléna SNR a jej uznesenie o úprave niektorých zásadných otázok vnútro politickej organizácie Československej republiky (Bratislava, 26. máj 1945). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti.*, s. 424 a n.

československej štátnej moci na Slovensku, stále výraznejšie subordinovaných československým orgánom (zákonodarnej a výkonnej moci) sa vytvárali podmienky, podnety pre uznanlivé spomínanie na časy slovenskej „samostatnosti a štátnosti“. Na túto „samostatnosť a štátnosť“ sa nielen spomínalo, ale sa aj o jej oživenie, či obnovenie usilovalo, a to v podmienkach Slovenska, ako aj v zahraničí. Československá štátna moc musela voči nim vystupovať, nie prevenciou, konštituovaním a posilňovaním slovenskej antifašistickej štátnosti v ČSR, ale ideologickou, politickou, ako aj trestnou represiou.

V roku 1947 bolo na Slovensku odhalené protištátne sprisahanie. Zadržaných a vypočúvaných bolo 707 osôb. Preukázalo sa prepojenie medzi zahraničnou ľudáckou emigráciou, domácimi proľudáckymi skupinami a Demokratickou stranou³⁶. „*Ilegálne skupiny údajne v spojení so slovenskou emigráciou chceli obnoviť slovenský štát a pripravovali atentát na E. Beneša.*“³⁷ Podľa ministra vnútra ČSR republika bola na Slovensku v nebezpečenstve „pre najrozsiahljšie organizované sprisahanie, ktoré bolo v našom štáte naraz odhalené a zneškodnené“. V českých a v československých politických kruhoch to vyvolávalo nálady pre vyhlásenie mimoriadneho stavu na Slovensku, suspendovania zvyškov ústavnoprávnej osobitosti, ale aj základných občianskych a ľudských práv.³⁸ Úsilie o slovenskú národnú štátnosť, tentoraz v podobe blížiacej sa k vyhláseniu právnej existencie ľudáckeho vojnového štátu za politickú realitu na Slovensku, muselo byť brachiálne, represívne potlačené a zlikvidované. Paralelne s protiľudáckymi akciami na Slovensku, sa vyvíjalo aj úsilie o diskreditáciu a zmarenie diplomatického úsilia F. Ďurčanského v medzinárodných vzťahoch, o uchytenie sa jeho koncepcie právnej kontinuity slovenskej republiky, o získanie podpory združení s ktorými spolupracoval, proti možnosti ich uznania, či podpory.³⁹

6.

Od parlamentných volieb v máji 1946 sa pripravoval návrh novej ústavy ČSR. Predkladali sa aj návrhy na riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska. Akútnym sa stalo splnenie ústavného záväzku obsiahnutého v Košickom vládnom programe, jeho časti šiestej, Magne charte slovenského národa.

Demokratická strana, víťazná v parlamentných voľbách s dvojtretinovým počtom poslancov, potom ako sa jej aprílová dohoda s predstaviteľmi politického

³⁶ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1998, s. 255 a 256.

³⁷ ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikón slovenských dejín* (druhé doplnené vydanie) Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999, s. 161.

³⁸ 1947, 17. listopad, Praha. – Zápis o schůzi Národní fronty Čechů a Slováků. Diskuse o politické krizi na Slovensku a o dodatku k třetí pražské dohodě. In: *Pražské dohody 1945 – 1947 (Sborník dokumentů)*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV. Svazek 4. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1992, s. 218.

³⁹ V Slovenskom akčnom výbore, ktorý založil F. Ďurčanský, bola združená radikálna časť slovenskej ľudáckej emigrácie. Združenie spolupracovalo so Slovenskou národnou radou v Londýne, Slovenskou ligou v Amerike, Kanadskou slovenskou ligou. Por. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, s. 449 až 451.

katolicizmu (neofudákmi) kriminalizovala ako platforma protištátneho sprisahania, bola vo svojich návrhoch mierna. Autonómiu Slovenska v ČSR odmietala ako akúsi deklasifikáciu slovenského národa. Federalizáciu ČSR, ako iný variant postavenia Slovenska v ČSR Demokratická strana neakceptovala z dôvodov hospodárskych a geopolitických. Považovala ju za formu, ktorá by uľahčovala kalkulácie prúdov nepriateľských pre ČSR. Za ich najzávažnejší argument možno pokladať, že „v terajšom úsilí niektorých kruhov v cudzine by federácia dodala ďalší argument, že Slováci v tejto Republike československej sú len z nútenosti a tak ide o zmätočný akt z hľadiska medzinárodného práva a trvá teda súvislosť s fiktívnou suverenitou vzniknutou v roku 1939“.⁴⁰ Návrh ústavy podľa Demokratickej strany odmietal aj slovenskú ľudácku štátnosť, aj slovenskú antifašistickú štátnosť. Možno aj preto, že ani variantu ich faktickej, či aj revolučnej legitimacy v plnom ľudskom a politickom nasadení DS nezažila. Ku každej mali výhrady, nebola úplne ich. Pri antifašistickej štátnosti pôsobili na sekundárnom poste, a pri ľudáckej, sa pripojili pred voľbami v roku 1946 k tej, ktorá mala novoľudácky výklad. Prežili s ňou aj vlastnú politickú pohromu na jeseň 1947. Zdá sa, že chceli niečo špecifické, s autonomistickou podstatou a kvázi federatívnymi inštitútmi. Ale iba tri dni potom ako publikovali toto stanovisko sa uskutočnil 25. februára 1948 štátny prevrat a DS nemohla ani dovysvetľovať svoj návrh. Dôležité je však upozorniť, že vedenie Demokratickej strany vo februári 1948 považovalo pôsobenie ľudáckych emigrantských združení s ich koncepciou jestvovania právnej kontinuity (súvislosti) s fiktívnou slovenskou suverenitou z r. 1939 za hrozbu pre ČSR. V literatúre, v politickej historiografii (teda neprávnickej) sa táto skutočnosť, až do najsúčasnejšej súčasnosti nedocenila.

V. Clementis a G. Husák ako najvyprofilovanejšie osobnosti slovenskej politiky nestrácali úplne svoje pôvodné ústavnoprávne vízie. Presúvali ich naneskoršie obdobie. V. Clementis sa ich už nedožil. Návrhy na obnovenie ústavnoprávneho postavenia Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov na úrovni, v podobe resp. v stave pred treťou pražskou dohodou, boli nielen odmietnuté, ale neboli pre vedenie KSČ ani akceptovateľné. Politická potencia pôsobenia síl s uznaním spomínajúcich na „samostatnosť“ v období vojnového slovenského štátu, bola pre nich nebezpečná a zatienovala aj možnosti úvah o slovenskej antifašistickej štátnosti. Slovensko ako „slabý článok Republiky“ chceli mať subordinované a pod kontrolou.

Dané vylučujúce sa pôsobenie, koncepcie, možnosti a hodnotenia: unitárnej jednotnej československej štátnosti, a potencia „slovenskej štátnosti a slovenskej samostatnosti“ – klasifikovanej ako „klérofašistickej“, vylučovala aj možnosti realizácie „povstaleckej slovenskej štátnosti“. Prielom do týchto nemožností, nastal až po uplynutí dvadsiatich rokov, v roku 1968 a po uplynutí ďalších dvadsiatich rokov, v období rokov 1989 – 1992. Obe tieto koncepcie slovenskej národnej štátnosti – zjednotené do verejnej mienky, politického hnutia – národného a de-

⁴⁰ Ústavný problém z hľadiska Demokratickej strany. In *Nové prúdy v našom živote*, r. IV., 1948, s. 106.

mokratického sa akoby integrovali a pôsobili multiplikačne. Právne, ústavnoprávne ako aj medzinárodnoprávne – sa slovenská národná štátnosť, s výlučnou a všeobecnou, neobmedzenou ústavnou pôsobnosťou a plnou medzinárodnou subjektivitou stala nástupcom národnej republikovej štátnosti z federatívneho usporiadania, ktorá pramenila z povstaleckej antifašistickej slovenskej štátnosti.

Záver

Sumarizujúco možno pojednania o ustanovení a vývoji slovenskej demokratickej štátnosti chronologizovať asi takto:

1. Slovenská národná, demokratická a antifašistická štátnosť – od jej konštituovania, od 1. septembra 1944 do 20. apríla 1945. Bola to štátnosť uznávajúca medzinárodnoprávne jestvujúcu ČSR a od 5. novembra 1944 (dohody prezidenta ČSR a delegácie SNR v Londýne) uznávajúca aj platnosť ústavy ČSR, ale iba ako zásady a vodítka až do jej konečnej zmeny;

2. Slovenská národná, demokratická a antifašistická štátnosť v rámci novo sa konštituujúcej ČSR – od 21. apríla 1945 do 27. októbra 1945; s konfederatívnymi prvkami v celoštátnom zákonodarstve vykonávanom dekrétmi prezidenta ČSR, ktoré platili na Slovensku len ak boli vydané so súhlasom SNR;

3. Slovenská národná, demokratická, antifašistická štátnosť, integrovaná, zlúčená do ČSR, ako unitárneho štátu, s politickou autonómiou Slovenska (redukujúcou sa a podriadenou v zákonodarstve vláde, jej súhlasu, a v exekutive premenou Zboru povereníkov na výkonný orgán vlády ČSR a povereníctiev na výkonné orgány ministerstiev. K takémuto stavu došlo v období **od 28. októbra 1945** od ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia a konkrétne **od 18. apríla 1946**, od ústavného zákona č. 65/1946 Zb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení, až **do prijatia ústavného zákona č. 150/1948 Zb., Ústavy ČSR (ústavy 9. mája)**. Ústavnoprávny inštitút znamenajúci zákaz majorizácie, t. j. možnosť zmeniť ústavnoprávne postavenie Slovenska len po súhlase väčšiny poslancov zvolených na Slovensku, bol prvkom patriacim do federatívneho rangu štátoprávneho postavenia Slovenska. Zakotvil ho ústavný dekrét č. 47/1946 Zb. o Dočasnom národnom zhromaždení a tiež ústavný zákon č. 65/1946 Zb. o Ústavodarnom zhromaždení. Pravidlo o zákaze majorizácie zrušil ústavný zákon č. 74/1948 Zb., ktorý tým prispel k tomu, že **ústavnoprávne postavenie Slovenska, ako národne – teritoriálneho útvaru s rangom štátnosti, zaniklo spolu s prijatím Ústavy 9. mája (1948)**.

V ústavnoprávnom vývoji ČSR sa bolo treba trikrát vysporiadať s tromi – axiomatickými konštrukciami: a) jednotný československý národ,

b) jednotná československá republika

c) jednotná československá ústava, ako tzv. trojjediná ústava.

Výsledkom ich dialektického prekonania bolo ústavné zrušenie ČSFR, medzinárodnoprávnym emancipovaním jej dvoch národných republikových útvarov, a konštituovaním jej dvoch nástupníckych štátov – Slovenskej republiky a Čes-

kej republiky. Subjekty medzinárodného spoločenstva štátov sa uznávajú bez výnimky a všeobecne medzinárodnoprávne uznanou právnou skutočnosťou je, že Československá republika právne nepretržite jestvovala od svojho vzniku v roku 1918 až do svojho zániku podľa svojho vlastného rozhodnutia do 31. decembra 1992. Slovenská republika konštituovaná dňom 1. januára 1993 je jedinou (a nie teda prvou, či druhou) Slovenskou republikou podľa práva. Právne nejestvujúci, slovenský štát vyhlásený zákonom zo 14. marca 1939, zostáva v historickej pamäti slovenského národa v podobe, ktorá sa mení a vyvíja, kompletizuje vo všetkých jeho súvislostiach, zložitostiach a protirečeniach, nie čiernobielych, nie jednostranne odmietavých ani uznávaných. Stal sa faktickým, materiálnym (metaprávnym) prameňom, faktorom z prekonania ktorého sa konštituovala slovenská národná štátnosť.

Rasové (protižidovské) zákonodarstvo – vývoj a charakteristika

Úvod

Obdobie druhej svetovej vojny, ktorého integrálnou súčasťou je aj existencia a pôsobenie Slovenskej republiky (1939-1945) patrí k najdramatickejším obdobiam v dejinách slovenského národa. Tento úsek našich národných dejín je však aj azda najviac postihnutý deformovanou interpretáciou a zostáva naďalej arénou pokračujúcich súbojov historikov. Pokusy o revíziu historického pohľadu na slovenský štát rokov 1939-1945, predovšetkým však na osobu prezidenta Dr. Jozefa Tisu a jeho vinu na etablovaní totalitného režimu v tomto štáte pod firmou „slovenského“ národného socializmu sa uskutočňujú rozširovaním fámy, že nie Tiso nesie zodpovednosť za neodškriepiteľné zločiny proti ľudskosti – ako je rasové zákonodarstvo a holokaust.

Napriek oficiálnemu prihláseniu sa Slovenska k demokratickým a antifašistickým tradíciám odvíjanými od SNP u nás stále máta snaha prezentovať vojnový štát a najmä jeho prezidenta ako obeť pomerov a nie ich strojcu. Akoby za jeho vlády neboli deportované desaťtisíce Židov, akoby neboli prijaté rasistické protižidovské zákony, horšie a drastickéjšie ako v Nemecku, jednoducho ako keby vojnové Slovensko nebolo verným a oddaným spojencom nacistickej Tretej ríše a Hitlera až za hrob.

Možno súhlasiť s názorom, že sme v pokusoch vyrovnat' sa s vlastnou minulosťou d'aleko zaostali za takými národmi ako napr. Nemci, Taliani i keď oni museli prekonať oveľa zložitejší vývoj. Na vojnovú Slovenskú republiku ako satelit nacistického Nemecka a jej predstaviteľov naozaj netreba zabúdať ako na etapu dejín Slovenska, ktorá bola v príkrom rozpore s dnes dominujúcou demokratickou líniou budovania nezávislého štátu. Nezabúdať, znamená vidieť túto etapu ako realitu neakceptovateľného fašizmu a rasizmu so všetkými spáchanými zločinmi. Zdôrazňovať, že v rokoch druhej svetovej vojny Slováci našli spoločnú reč s európskymi národmi a štátmi predovšetkým zapojením sa do národnooslobodzovacieho boja a prispením k porážke fašizmu. Toto znamená jeden z najvýznamnejších krokov k spoločným demokratickým tradíciám súčasnej Európy, kým totalitný politický systém a režim slovenského štátu, vo svojich konkrétnych krokoch a všeobecných tendenciách nás spájal s regresívnymi prúdmi, odsúdenými v dôsledku svojej zločinnosti na zánik.

V deklarácii predstaviteľov štyridsiatich ôsmich krajín na medzinárodnej konferencii o holokauste v Štokholme sa zdôrazňuje, že pamiatka obetí holokaustu musí byť zachovaná v kolektívnom vedomí civilizácie a že nemožno pripustiť, aby sa čokoľvek podobné opakovalo v blízkej i vzdialenejšej budúcnosti. Vysokí štátni predstavitelia sa v tejto deklarácii zaviazali podporovať pripomínanie a výskum holokaustu, podporovať vzdelávanie o holokauste na školách, v spoločenstvách a náboženských inštitúciách. Tento záväzok prevzal pre náš štát aj prezident republiky Rudolf Schuster.

Rasové zákonodarstvo tvorí osobitný komplex zákonodarstva a normotvorby. Na základe tohto zákonodarstva bolo židovské obyvateľstvo vyčlenené ako rasovo odlišná skupina s nerovnoprávnymi a pre ne nepriaznivými dôsledkami, pozbavené možnosti zachovať si ľudskú dôstojnosť i život v spoločnosti.

1. Politický režim a jeho vývin

Pri skúmaní a hodnotení fenoménu – Rasistické a antisemitské zákonodarstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 – vychádzame z tézy, že prvá slovenská štátnosť niesla so sebou od začiatku až do svojho tragického zavŕšenia „materiské znamienko“ okolností a obdobia moderných európskych aj svetových dejín. Slovenský štát vznikol pod tlakom, ale aj s podporou nacistického Nemecka a následne bol neoddeliteľne spojený s osudom svojho protektora. Zviazaný pevnými spojeneckými zväzkami bol politický systém i štátny režim vojnovkej Slovenskej republiky poznačený charakterom spojeneckého štátu – veľmocenského fašistického Nemecka. Slovenský štát fungoval ako formálne samostatný a suverénny štát a ríšske vedenie tomu prispôbovalo aj metódy, formy a prostriedky jeho ovládania. V takýchto podmienkach sa formoval aj politický systém a politický režim Slovenského štátu.

Politický režim a celý systém Slovenského štátu bol vedome budovaný na autoritatívnych princípoch, mal totalitný charakter s výraznými fašistickými prvkami, sprevádzanými však niektorými slovenskými osobitosťami. V podstate možno hovoriť o troch etapách vývinu režimu slovenského štátu, ktoré boli formované jednak domácimi podmienkami a jednak zahranično – politickými faktormi: 1. etapa od jesene 1938 do leta 1940, 2. etapa od augusta 1940 po august 1944. 3. etapa od augusta 1944 do apríla 1945 v podmienkach priamej nemeckej okupácie. V týchto troch etapách vývoja sa menilo politické zriadenie, ale aj jeho metódy a politický režim.

Akceptovanie totalitného vzoru nacistického Nemecka je viditeľné tak v obsahu nariadení vlady po 6. októbri 1938, ako aj v programovom vyhlásení slovenskej autonómnej vlady predloženého poslancom Snemu Slovenskej krajiny v dňoch 21-23. februára 1939. Program obsahoval zásady prestavby právneho poriadku, vyplývajúcej zo zmeny politického systému – na vládu jednej strany. Úlohou snemu i vlady mala byť revízia právnych noriem z toho hľadiska, či vyhovovali potrebám Slovenskej krajiny a vydávania

právnych noriem zodpovedajúcich zmluvným partnerom. K tejto oblasti patrilo aj zákonné upravenie vzťahu k Židom. Antisemitizmus sa stal súčasťou oficiálnej doktríny vlády a režimu od vyhlásenia samostatného Slovenského štátu v marci 1939. Prenasledovanie židovského obyvateľstva nadobudlo povahu genocídy. Ďalšou skupinou, ktorá bola rasovo prenasledovaná a diskriminovaná, bolo cigánske obyvateľstvo. Pravda, v riešení židovskej a cigánskej otázky je značný rozdiel.

Prvým konkrétnym krokom, ktorým sa začalo prenasledovanie židovského obyvateľstva v novovzniknutom štáte, bolo vydanie vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. z 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach. Podľa oficiálnej štatistiky počet Židov dosahoval na vtedajšom území Slovenska 88 958 osôb. V dôsledku protižidovských opatrení k 15. decembru 1940 legálne a ilegálne opustilo územie Slovenska 11 042 židovských občanov.

Dňa 21. júla 1939 prijal Snem Slovenskej republiky základný zákon štátu – ústavný zákon č. 195/1939 Sl. z. – Ústavu, ktorú pripravila komisia na čele s Vojtechom Tukom, vymenovaná predsedníctvom HSEŠ. Úvodné vyhlásenie vychádzalo z kresťanského vierovyznania a všetku moc a právo odvodzovalo od Boha. Prijatá ústava mala programovo protižidovské ustanovenia. Poslanec M. Vančo v rozprave k vládnemu návrhu ústavného zákona poukázal na to, že z ústavnej ochrany sa nevylučuje nikto, kto sa hlási ku kresťanským a národným zásadám. Ale čo je beznárodné a internacionálne, to vypadlo. Týkalo sa to ustanovenia preambuly ústavy, ktorá sa zmieňovala iba o kresťanskej a národnej pospolitosti. To znamená, že ústava odoprela Židom životnú ochranu.

Klasická parlamentná forma vlády sa v podmienkach stranoštátu a vodcovského princípu nerealizovala. Všetka moc sa sústredila v rukách prezidenta – vodcu a vlády. Nariadenia vlády s mocou zákona, hoci boli často v rozpore s ústavou, snem i keď mu ústava na to dávala právo, nikdy nekorigoval. Ústava v § 81 a 82 upravovala aj základné ľudské právo na slobodu ako právo všetkých obyvateľov požívať ochranu života, slobody a majetku. Ale z ustanovenia § 81 bola vypustená ochrana rasy, ktorá bola obsiahnutá v mierových zmluvách z roku 1919 a odtiaľ prevzatá aj do Ústavy ČSR v roku 1920. Aj v § 65 sa deklarovala sloboda vierovyznania, ak nenarážala na ustanovenia zákonov a kresťanských mravov. V hlave 11 Ústavy s názvom „Cirkve“ obsahovala ústavné obmedzenia slobody plnenia náboženských povinností, pretože najmä výhrada „*pokiaľ to neodporuje verejnému poriadku*“ prekračovala už nielen rámec liberálnych ústavných práv, ale najmä výhrada, „*pokiaľ to neodporuje kresťanským mravom*“, i keď nie otvorene, ale dostatočne nepochybne, kvalifikovala kresťanské náboženstvo za dominujúcu relígiu. A dominancia kresťanstva znamenala v konkrétnych podmienkach slovenského štátu domináciu rímskokatolíckeho náboženstva, približujúcu sa postaveniu štátnej cirkvi. Potenciálne a nielen reálnopoliticky ale aj ústavnoprávne to znamenalo postavenie židovského náboženstva nielen do subordinácie voči kresťanskému náboženstvu, ale priamo to viedlo k postaveniu

židovskej relígie mimo ústavy, do mimo ústavného a v extrémnych prípadoch do protiústavného postavenia.

Charakteristický pre obdobie Slovenskej republiky bol mimoriadny vplyv katolíckej cirkvi na politické dianie štátu. Rímskokatolícka cirkev bola úzko spätá so štátom a jeho režimom – jednak ideologicky, ale aj personálne. Prezidentom republiky bol 26. októbra 1939 zvolený katolícky kňaz Dr. Jozef Tiso, ktorý zotrval vo svojom úrade až do zániku Slovenskej republiky na jar 1945. Nielenže na čele štátu a HSĽS stál katolícky kňaz, ale ďalšie desiatky kňazov boli aktívnymi funkcionármi HSĽS na všetkých stupňoch jej organizačnej štruktúry, cirkevní hodnostári boli poslancami Snemu, Štátnej rady, mnohí sa angažovali vo výchovnej práci HG, HM a v armáde.

Na príliš úzke spojenie cirkvi so štátom a jeho režimom s nedôverou až s nevôľou hľadel Vatikán, ktorý si dobre uvedomoval riziká takéhoto spojenia, najmä vzhľadom na zložitú medzinárodnú situáciu a vojnový stav. Kriticky sa vyjadril aj k protizidovským opatreniam, najmä v súvislosti s prijatím Židovského kódexu a následnou deportáciou Židov do koncentračných táborov. Nikdy však nezakázal priamo angažovať sa kňazom na Slovensku v politike štátu.

Po salzburských rokovaníach a diktáte v lete 1940 začala druhá etapa formovania vnútorného režimu štátu, nastupuje nový politický kurz, ktorý jednoznačne smeruje k prehĺbeniu totalizácie a fašizácie režimu. Ako zdôraznil Š. Polakovič, „vodca J. Tiso neraz naznačil, že *nefalšovaný národný socializmus má program spoločný s kresťanstvom a V. Tuka nezabudol vo vedomí zodpovednosti vysloviť zásadu, že slovenský národný socializmus je duchom Hlinkovým a pracuje len hitlerovskými metódami... Kresťanstvo a slovenský národný socializmus možno spojiť a de facto slovenskí kňazi sa k tomuto programu prihlásili vo svojej celistvosti.*“ Fašizačné prejavy sa premietli aj do každodennej politickej i do zákonodarnej praxe. Podľa vyjadrenia jedného z členov legislatívneho zboru predsedníctva vlády „*tak ako nemôžu platiť rovnaké zákony pre ľudožrútov a civilizovaných ľudí, nemôžu tieto platiť ani pre Židov a ostatných... rovnaké zákony môžu platiť pre všetkých ľudí len vtedy, ak sú všetci rovnakého svetonázoru a rovnakých mravných zásad.*“

Zvýšila sa perzekúcia odporcov režimu. Najrozšírenejšou formou perzekúcie bol systém koncentračných táborov pracovného a internačného charakteru. Na Slovensku existovali v rokoch 1939 – 1945 desiatky rôznych táborov. Jednu z nich tvorili tábory pre rasovo prenasledovaných, ďalšiu skupinu táborov pre asocálne živly a občanov a tretia skupina pre politických väzňov. Najvyšší počet väzňov v nich tvorili občania, ktorí nemali „árijský“ pôvod – teda Židia a Cigáni, ale aj osoby, ktoré boli alebo potencionálne mohli byť nepriateľmi totalitného režimu.

Prvé židovské tábory – internačného, resp. „exilového“ charakteru – vznikli už na jeseň 1938, čoskoro po Viedenskej arbitráži. Prvé, aparátom riadne organizované tábory diskriminačného charakteru vznikali od leta 1939, keď na základe vládneho nariadenia č.150/1939 Sl. z. vznikali vojenské pracovné tábory. Na zá-

klade vl. nar. č. 153/1941 Sl. z. zo 4. apríla o pracovnej povinnosti Židov a vyhlášky Ministerstva vnútra z 5. apríla došlo k zriaďovaniu pracovných stredísk, ktoré mali diskriminačno – perzekučný charakter. Od polovice roku 1941 sa robili prípravy na vybudovanie židovských get a veľkých pracovných táborov. Začali sa budovať vo vojenských objektoch v Seredi a pri Novákoch, začal fungovať aj pracovný tábor vo Vyhniach, budovanie ďalších prekazili vojnové a politické udalosti koncom augusta 1944. Branný zákon z 18. januára 1941 vylučoval Židov spomedzi vojenských osôb a stanovil, aby vykonávali prácu v osobitných skupinách. Rasistické odlišenie sa týkalo aj Cigánov. Židovské vojenské pracovné útvary mali okrem pracovného charakteru aj jednoznačne diskriminačný charakter. V rokoch 1943 – 1944 dosiahlo fungovanie systému koncentračných táborov svoj vrchol.

V septembri 1940 odovzdal snem plné moci vláde, čím všeobecne súhlasil s ďalšími protižidovskými úpravami. Obdobie medzi septembrom 1940 a septembrom 1941 bolo rozhodujúcim pre tragédiu židovských občanov. Po salzburských rokovaní prišiel na Slovensko s ostatnými nemeckými poradcami špecialista na židovskú otázku D. Wisliceny, ktorý si priniesol jednoduchý plán: „*Pozbavím 90 000 Židov príjmu a majetku, vznikne z toho židovský problém, ktorý možno riešiť len vysťahovaním.*“ Začiatkom roku 1942 vstúpilo riešenie židovskej otázky na Slovensku do svojho posledného – tragického štádia. V marci 1942 sa začali „transporty smrti.“ V októbri bolo vysťahovanie zastavené. Na jar 1943 znovu hrozilo obnovenie transportov, ale nedošlo k tomu. Podobne ani na jar 1944 po obsadení Maďarska nemeckou armádou.

Rozhodujúci obrat v druhej svetovej vojne v rokoch 1942 – 1943 ovplyvnil vývoj politického systému vojnovaj Slovenskej republiky a jej ľudáckeho režimu až do jeho zániku v roku 1945.

Vypuknutie Slovenského národného povstania zavŕšilo dôležitú etapu vo vnútornom vývoji režimu vojnovaj Slovenskej republiky. Vývoj politického systému v rokoch 1943 -1944 potvrdil, že vládnuca garnitúra nedokázala vytvoriť pre spoločnosť taký model štátnosti, ktorý by bol schopný vlastnými silami udržať výkonnosť jej totalitného režimu. Posledný vývojový stupeň režimu predstavovala osemmesačná etapa progresívnej agónie od septembra 1944 do mája 1945. Rozsahom išlo o najkratšiu, ale kvalitatívne najvýraznejšiu zmenu modelu ľudáckeho režimu. Od septembra 1944 po zmenu vlády sa režim štátu opäť väčšími posúva k fašisticko – totalitným metódam.

Po vypuknutí SNP bol zavŕšený rozklad rozhodujúcich zložiek dovtedajšieho mocenského systému. Pôsobnosť ústredných orgánov sa takmer úplne preniesla na mimoriadne delegované orgány, na rôznych splnomocencov a vládnych poverencov, ktorý bezprostredne vykonávali príkazy Nemcov. Najaktívnejšou zložkou mocensko – represívneho aparátu štátu v tomto období okupačného režimu sa stalo 3235 mužov Hlinkovej gardy a predovšetkým jej ozbrojené útvary utvorené 21. septembra 1944 rozkazom HV HG z „aktivizovaných jednotiek“ – Pohotovostné oddiely HG.

Vypuknutie SNP bolo dôležitým medzníkom aj v postavení slovenských Židov. Na povstaleckom území boli Židia opäť slobodní a rovnoprávni občania. Pracovné tábory v Novákoch a Vyhniach boli rozpustené a dokonca aj pracovný tábor v Seredi sa rozpadol, keď jeho veliteľ vydal Židom zbrane a títo sa odobrali na povstalecké územie a aktívne sa zapojili do boja na rôznych úsekoch tak vojensky, ako aj na úsekoch verejného a politického života.

V súvislosti so situáciou na frontoch vyvíjali na slovenskú vládu nátlak na vysťahovanie židovského obyvateľstva aj nemecké vojská a bezpečnostné orgány. Nemci stupňovali tlak na vládu a súčasne ju začali ignorovať a v podstate bez jej vedomia začali organizovať vysídľovanie Židov zo Slovenska. Transporty zo Serede sa začali už 30. septembra 1944, keď bolo do Osvienčimu deportovaných 1800 osôb. Spolu s ďalšími štyrmi transportmi bolo od 3. októbra do 12. novembra 1944 vysídlených do Osvienčimu 7436 osôb. Ďalšie transporty – 16 novembra a 3. decembra – smerovali do táborov v Ravensbrücku, Sachsenhausene a Bergene – Belsene a posledné štyri zo Serede do Terezína. Celkove bolo v jedenástich turnusoch od septembra do marca 1945 vyvezených 12 306 Židov.

V novembri 1944 bol pracovný tábor v Dubnici nad Váhom premenený na zaisťovací tábor, kde boli sústreďovaní Cigáni aj so ženami a deťmi. Aj životy tisícov európskych Cigánov skončili tak ako životy miliónov Židov vo vyhladzovacích táboroch.

Časť exekutívy štátu zohrala úlohu nástroja štátneho terorizmu ako podriadená súčasť nemeckých okupačných orgánov, ale tiež pod vlastným nezávislým vedením. Ľudácka garnitúra nebola pripravená a nezvládla transformáciu vojnovvej Slovenskej republiky do povojnového usporiadania Európy pre zrieknutie sa pokusu odvrhnúť jej totalitný režim, ktorý stál a padal s nemeckým okupačným spojenectvom.

2. Protižidovské zákonodarstvo – etapy jeho vývinu

Protižidovské zákony vytvorené vo vojnovjej Slovenskej republike boli determinované a priamo ovplyvňované udalosťami, ktoré sa udiali na území Slovenska v období rokov 1938 – 1945. Protižidovský postoj vo vnútri HSĽS sa prejavoval ešte pred vznikom samostatného štátu. Politická reprezentácia HSĽS začala realizovať závažné protidemokratické kroky ihneď po svojom nástupe k moci 6. októbra 1938. Protižidovský postoj novej politickej reprezentácie bol deklarovaný už v jej prvom dokumente – Manifeste k slovenskému národu, ktorý stavia „*nové Slovensko do boja proti marxisticko – židovskej ideológii rozvratu a násilí*.“ Rozsah, charakter, časové uplatnenie a najmä intenzita prejavov antisemitizmu boli závislé od vnútropolitických i zahraničnopolitických podmienok i od sily tradičných predpokladov, ktoré použitie a vystupňovanie antisemitizmu umožňovali.

S protižidovským zákonodarstvom sa začalo súčasne so zákonodarstvom proti politickým odporcom režimu. V období autonómie došlo na Slovensku k zruše-

niu – rozpusteniu politických strán, medzi nimi aj Židovskej strany a Zjednotenej socialisticko – sionistickej strany. V tomto období však nebol prijatý žiaden zákon, ktorý by zakazoval Židom hospodársku, ekonomickú či inú činnosť.

Cestu k realizácii protižidovských opatrení a tvorbe protižidovských právnych noriem v plnej miere otvoril až 14. marec 1939. V postupe riešenia problematiky židovskej otázky možno zaznamenať v podstate tri základné etapy, ktoré korešpondujú s celkovým vývinom politického režimu. Jednotlivé etapy sa markantne odrazili v normotvorbe orgánov štátu a dôležité miesto zaujali ako nesporná črta fašizácie právneho systému. Ťažisko protižidovskej normotvorby spadá do obdobia rokov 1939 – 1942.

V súvislosti s návrhmi na riešenie židovskej otázky prevažovali spočiatku dôvody čisto hospodárske – záujem zmocniť sa majetku po Židoch, ktorí by boli zbavení práv a následne vyhnaní zo svojho majetku. Presadil sa názor, že židovskú otázku treba riešiť na základe percentuálneho vyrovnania medzi počtom židovského obyvateľstva a jeho pozíciami v hospodárskom živote. Majetok židovských občanov predstavoval približne 4,5 miliardy korún.

Prevládol názor, aby bol postupne zredukovaný percentuálny pomer vplyvu Židov na hospodárstvo k percentuálnemu pomeru ich počtu v republike. Smerodajným číslom boli 4%. Išlo o prevod židovského majetku do slovenských árijských rúk. Narážalo to však na problém právneho riešenia, pretože išlo o riešenie otázky nedotknuteľnosti vlastníckeho práva. K tomuto problému zaujal postoj aj J. Tiso na predsedníctve HSLS, keď vyhlásil, že „*ani právny poriadok nesmie byť prekážkou pri riešení židovskej otázky našej vnútornej politiky.*“ Na riešenie židovskej otázky boli preto potrebné právne normy, stojace v službách formujúcej sa antisemitskej doktríny režimu. Protižidovské zákonodarstvo sa stalo v ďalších rokoch obludnou paragrafovou kulisou tragédie slovenských Židov – konštatuje trefne historik I. Kamenec.

Tvorba práva je dôležitou oblasťou činnosti štátu a je upravená platným právom. Normatívne právne akty (právne predpisy) sú výsledkom činnosti orgánov verejnej moci, obsahujúce právne normy. Základným druhom normatívnych aktov sú zákony. Zákony parlamentu sa vykonávajú nielen prostredníctvom nariadení vlády, ale aj prostredníctvom všeobecne záväzných predpisov, ktoré vydávajú ministerstvá a iné orgány štátnej správy na základe zákonov a v ich medziach. Nazývajú sa vyhlášky, opatrenia a výnosy. Aj nižšie štátne orgány – župy a okresy – mohli vydávať pre svoje obvody všeobecne záväzné nariadenia.

Protižidovská normotvorba je obsiahla, široká a zahŕňa rôzne formy právnych noriem: ústavné zákony, zákony, vládne nariadenia s mocou zákona, vládne nariadenia, vyhlášky a nariadenia ministrov a centrálnych orgánov. Početnú skupinu tvoria normy nižších orgánov štátnej moci a správy – župných a okresných úradov a notariátov. Podstatná časť noriem bola publikovaná v Slovenskom zákonníku, Úradných novinách a vo Vestníku verejnej správy vnútornej. V tejto práci venujeme pozornosť predovšetkým normám najvyšších orgánov štátnej

moci a správy, ktoré sa týkajú tej stránky normotvorby, ktorá je spojená s riešením židovskej otázky.

Pokiaľ ide o kvantitu, zaznamenávame takýto počet publikovaných právnych noriem: v Slovenskom zákonníku v roku 1939 – 14 právnych noriem, v roku 1940 – 48, v roku 1941 – 18, v roku 1942 – 18, v roku 1943 – 7, v roku 1944 – 1 a v roku 1945 – 1, celkove teda 117 právnych noriem. V Úradných novinách bol počet publikovaných protižidovských právnych noriem takýto: v roku 1939 – 25 právnych noriem, 1940 – 19, 1941 – 70, 1942 – 53, 1943 – 5, 1944 – 11 a v roku 1945 – 4, teda spolu 187 právnych noriem. Okrem uvedeného počtu číslovaných právnych noriem bolo v jednotlivých častiach Úradných novín v rokoch 1941, 1942, 1943 publikovaných desiatky ďalších vyhlášok: o ustanovení vládnych komisárov do lekární, ktoré patrili židovským majiteľom, vyhlášky a nariadenia o likvidácii židovských podnikov a obchodov, vyhlášky s cieľom zistenia majetkového stavu podnikov pod dočasnou správou, vyhlášky Štátneho pozemkového úradu, ktorými sa vyhlasoval prídel pôdy v jednotlivých obciach, vyhlášky, resp. oznamy o osobných zmenách advokátskych komôr, o vymazaní Židov zo zoznamu advokátov, oznamy Inžinierskej komory o zániku oprávnenia civilného inžiniera a vymazaní Židov zo zoznamu členov, vyhlášky Ministerstva vnútra, Ministerstva financií, Najvyššieho správneho súdu, župných úradov, okresných úradov a daňových úradov o zastavení pokračovania odvolania v rozličných záležitostiach, pretože osoby boli vystavované na základe § 3 ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z., ďalej Zoznam vykupovaných židovských statkov a materiálu, naliehavý program vykupovania židovských statkov a vykonávania revízie a pod. Vo Vestníku verejnej správy vnútornej bolo v roku 1940 publikovaných 11 protižidovských právnych noriem

Od vzniku Slovenskej republiky 14. marca 1939 do konca roku 1939 sa protižidovské opatrenia vydávali vo forme vládnych nariadení, a to na základe zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte, kde sa uvádza, že vláda sa splnomocňuje, aby nariadeniami vykonala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na zabezpečenie záujmov Slovenského štátu. Roku 1940 do 11. septembra – bola prevažná časť protižidovských predpisov vydávaná vo forme vládnych nariadení s mocou zákona, a to na základe § 44 Ústavy Slovenskej republiky. Len niektoré predpisy vyšli v tom čase vo forme zákona.

Jednou z charakteristických črt protižidovskej normotvorby v rokoch 1939 – 1940 bola rozptýlenosť predpisov podľa úsekov hospodárskeho, sociálneho a spoločenského života. Bola to doslova inflácia noriem, ktorá korešpondovala s iniciatívou jednotlivých orgánov v riešení židovskej otázky a súčasne odzrkadľovala vnútorný zápas skupín vo vedení štátu o mocenský vplyv – a to Tisovej skupiny s ideologickou orientáciou na politický klerikalizmus a Tukovou skupinou, reprezentantov nacistického typu, zástancov nekompromisného autoritatívneho režimu.

Už v prvom období vydávania slovenskej protižidovskej normotvorby sa vyskytli aj priame paralely s nacistickým zákonodarstvom, keď slovenskí legisla-

tívi čerpali z nacistických predpisov predovšetkým v arizačnej problematike. Nacistické protižidovské zákonodarstvo sa už od týchto čias stalo využívanou predlohou a zdrojom inšpirácie pre normatívnu činnosť slovenských orgánov v židovskej otázke. Už v tomto období získalo slovenské protižidovské zákonodarstvo oproti iným satelitným krajinám Nemecka určitý predstih.

Do Salzburských rokovaní podstatu problému tvorilo vylučovanie židovských občanov z hospodárskeho života a slobodných povolání. Odlišnosť oproti nacistickému riešeniu vyplývala zo základného protirečenia slovenského štátu a skutočnou závislosťou tohto štátu od nacistov. Protižidovské opatrenia sa ešte nerobili na biologickom základe a s takou krutosťou a intenzitou ako v Nemecku.

Závažný zlom v riešení židovskej otázky priniesli rokovania predstaviteľov Slovenského štátu Tisa, Tuku a Macha s Hitlerom a ministrom zahraničia Ribbentropom 27.-28. júla 1940 v Salzburgu, ktoré výrazne zasiahli do slovenského politického života a jeho ďalšieho vývoja v smere dôslednejšieho prispôsobenia Slovenska národnosocialistickému systému. Prehlbenie totality vo všetkých sférach politického, hospodárskeho a spoločenského života sa prejavilo aj na protižidovskom kurze režimu a aj v protižidovskej normotvorbe. Znásobil sa najmä jej represívny charakter, prehĺbila sa iniciatíva vo vydávaní noriem, ako aj exekúcia ich uvádzania do praxe.

Zostrenému protižidovskému kurzu predchádzali rozsiahle organizačné prípravy. Okrem poradcov pre hospodárske a iné otázky prichádza na Slovensko aj poradca (beráter) pre židovskú otázku Dieter Wisliczény. Ihneď po Salzburgu proces vyradovania Židov z hospodárskeho a sociálneho života získal systematický a radikálny charakter. Zmenil sa predovšetkým charakter predpisov, ktoré sledovali rýchlu a úplnú likvidáciu už dovtedy citeľne obmedzeného postavenia židovských občanov tejto sfére. Základ položil splnomocňovací zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorý umožnil bez formalít, v časovom rozpätí jedného roka vydať všetky protižidovské opatrenia vo forme nariadení, resp. nariadení s mocou zákona, vrátane Židovského kódexu – vl. nar. č. 198/1941. Nariadenia vydané na základe tohto splnomocnenia mali platnosť zákonov a podpisoval ich predseda vlády a príslušný minister.

Do rámca organizačných opatrení spadalo aj zrušenie všetkých židovských organizácií a spolkov a zriadenie jediného predstaviteľa židovských občanov na Slovensku – Ústredne Židov (vl. nar. č. 234/1940 Sl.z.), ktorá plnila úlohy a príkazy a podliehala priamemu dozoru ÚHÚ.

Dňom 11. septembra 1940 keď nadobudol platnosť ústavný zákon č. 210/1940 Sl.z. zo dňa 3. septembra, ktorým sa vláda splnomocňuje., aby robila všetky opatrenia potrebné na vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života a aby majetok prešiel do vlastníctva kresťanov začína teda ďalšia etapa protižidovskej normotvorby.

Od 11. septembra 1940 do 11. septembra 1941 – vyšli všetky protižidovské opatrenia na základe ústavného zákona č. 210/1940 Sl.z., a to aj nariadenie č. 198/1941Sl. z., tzv. Židovský kódex. Kým nevyšiel kódex, vydávalo Minister-

stvo vnútra svoje vyhlášky na základe zákona č. 190/1939 Sl.z. o verejnej správe vnútornej. Kódex dal rozsiahlu plnú moc administratívnym úradom, a to v arizačných a hospodárskych otázkach Ústrednému hospodárskemu úradu, v policajných a bezpečnostných otázkach Ministerstvu vnútra, ktoré vydávali vykonávacie ustanovenia vo forme vyhlášok v Úradných novinách

Nejednotnosť pred 11. septembrom 1940 zaviniła, že mnohé normy museli byť pozmenené, resp. rekodifikované a prispôsobené jednotnej úprave. Židovský kódex obsahoval komplexne všetky predpisy týkajúce sa židovskej otázky. Jednotlivé splnomocňovacie ustanovenia kódexu prenášali nielen administratívny výkon jednotlivých zákonných ustanovení na rozličné časové momenty, ale dávali základ ďalšej normotvornej činnosti časovo rôzne odstupňovanej. S tým tiež súvisí, že rýchly postup a hĺbka opatrení usilujúcich sa riešiť židovskú otázku zotreli tradičné hranice zákonodarnej a administratívnej moci. Právne predpisy, ktoré boli dovtedy vyhradené zákonodarným orgánom, vydávajú administratívne orgány, ktoré takýmto spôsobom vykonávajú obsahovo rozsiahlu zákonodarnú činnosť a vydávajú svoje vlastné normy, ale ich výkon zverujú nižším administratívnym orgánom. Toto však vyplýva nielen zo špeciálnej povahy riešenia židovskej otázky, ale aj zo všeobecných národnosocialistických zásad.

V rokoch 1941 – 1942 zaznamenalo riešenie židovskej otázky kvalitatívny zlom a prakticky dosiahlo svoj vrchol. Z hľadiska vývoja protižidovskej normotvorby možno konštatovať, že proces prípravy i realizácie vystaňovania znamenali aj kulminačný bod v pretváraní slovenského právneho poriadku.

Dňa 9. septembra 1941, presne v deň termínu stanoveného ústavným zákonom č. 210/1940 Sl. z. vydáva vláda nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov, ktoré oprávnené dostalo pomenovanie Židovský kódex (ďalej len „Kódex“). Platnosť nadobudol dňom vyhlásenia 10. septembra 1941. Toto nariadenie sa stalo jedným z najkrutejších protižidovských zákonov v novodobých dejinách Európy.

Kódex je najobsiahlejšou právnou normou, ktorá bola vydaná na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Obsahoval 270 paragrafov. Obsah Kódexu sa vnútorne člení na: 1. Všeobecné ustanovenia, ktoré obsahujú vymedzenie pojmu Žid na rasovom princípe a zavedenie nového pojmu židovský miešanec. 2. na 12 častí, ktoré riešia konkrétne otázky života a postavenia židovských občanov. Židovský kódex bol kódexom systematickej, ucelenej a cieľavedome uzákonenej bezprávnosti, zameranej na úplnú negáciu spôsobilosti Židov na práva, na úplné popretie ich právnej osobnosti. Vychádzal nie z ustanovenia, že spôsobilosť na práva, súhrn základných ľudských práv je priznanou kategóriou (vrodenu), rozumom poznateľnou, že sú to práva neodňateľné, nezrušiteľné, nescudziteľné a neprevediteľné, ale z toho, že tieto práva môže štát svojimi mocenskými zásahmi negovať a konfesijne vybrať kategóriu obyvateľstva môže postaviť na úroveň nevoľníkov a otrokov. Osobitné postavenie v nariadení majú ustanovenia § 255 a 256, podľa ktorých prezident republiky mohol udeliť jednotlivým občanom úplnú, alebo čiastočnú výnimku spod ustanovení Kódexu. Židovský kódex bol

dokumentom, ktorý definitívne a najviac zasiahol spoločnosť vo vzťahu občan nežid a občan Žid a narušil jej vzťahy.

Vyhláška Ministerstva Vnútra č. 492/1941 zo septembra 1941 nariadila nosenie šesťcípej hviezdy Židom vo veku od šesť rokov. Takto boli i navonok priradení na základe rasových kritérií k etniku Židov. Všetky opatrenia viedli k stavu, že Židia sa ako societa, etnikum stali pre ekonomiku, hospodárstvo, pre spoločnosť nepotrební. Ich prítomnosť v republike bola zbytočná. Už nič nevlastnili (samozrejme až na časť, ktorá bola vyňatá spod zákonov a nariadení výnimkami), ničím štátu neprispievali, nepomáhali. A to bol stav, ktorý bol potrebný, aby mohlo dôjsť k záverečnej fáze riešenia problému židovského obyvateľstva v Slovenskej republike – k ich vystaňovaniu.

Predstavitelia režimu, ale aj nacisti v zahraničí vítali a chválili protižidovské zákonodarstvo a Kódex zvlášť. Ľudové noviny privítali Kódex článkom „*Naše zákony vzorom pre celú Európu.*“ Podobne písal aj Gardista. Oficiálny časopis Völkischer Beobachter s titulkom „*Norimberské zákony na Slovensku*“ zdôrazňujúc, že pre „*ostatné juhovýchodné európske štáty je príkladom vo svojej konzekventnosti a dôslednosti.*“

V tejto etape prijal aj Snem Slovenskej republiky niekoľko zákonov, ktoré obsahujú rasové diskriminačné opatrenia.

Charakteristickou črtou protižidovskej normotvorby je aj to, že len nepatrná časť protižidovských noriem bola vydaná pred praktickým uskutočňovaním upravovaného okruhu otázok. Predpismi sa zväčša iba dodatočne legalizovalo to, čo sa už v praxi uskutočnilo. Najkrikľavejšie v tomto smere je vydanie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. o vystaňovaní Židov, prijatého 15. mája 1942, teda takmer dva mesiace po začatí deportácií. „Vysídľovacia“ akcia sa začala bez právneho podkladu. Teraz nešlo len o snahu vylúčiť Židov z hospodárskeho, sociálneho a verejného života, ale o odstránenie Židov zo Slovenska vôbec.

Prijatie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. o vystaňovaní Židov je významným medzníkom vo vývoji rasového protižidovského zákonodarstva. Podľa tohto zákona Židia vystaňovaní a Židia, ktorí opustili územie štátu, stratili štátne občianstvo Slovenskej republiky a ich majetok prepadol v prospech štátu. Snem prijatím ústavného zákona ako najvyššia zákonodarná inštitúcia štátu sankcionoval odsun Židov, čím ho legalizoval pred verejnosťou. Svojim obsahom bol ústavný zákon vyvrcholením protižidovského rasového zákonodarstva. Snem však neschválil spätnú platnosť zákona, čím nelegalizoval predchádzajúce vystaňovanie, ktoré sa tak stalo protiústavným

Zákony a vládne nariadenia týkajúce sa riešenia židovskej otázky vychádzali ďalej už len v malom množstve a židovské obyvateľstvo ako celok prestáva byť už ich objektom. Vydané právne normy sa takmer výlučne týkali majetkoprávneho usporiadania problémov, vzniknutých z prevodu židovského majetku do árijských rúk.

Protižidovská normotvorba v rokoch 1943 a 1944 do vypuknutia SNP bola ovplyvnená obratom vo vojne. Korešpondovala v danom období sa všeobecnou

politickou situáciou režimu a ňou podmieneným postojom predstaviteľov režimu. V praxi sa uplatňovali ustanovenia Kódexu a nové partikulárne predpisy prehlbujú, dopĺňujú a sankcionujú ho zväčša v ustanoveniach, ktoré sa spájajú s chodom pracovných táborov a pracovných stredísk. Početné boli najmä úpravy sledujúce zrušenie výnimiek a zaraďovanie do táborov. Rozsiahlu časť tvorili v tom čase najmä normy policajno – bezpečnostného charakteru. Antisemitizmus mal prispieť vládnucej, najmä tukovsko – machovskej skupine k mobilizácii síl na záchranu režimu. Vláda však prijala niekoľko nariadení týkajúcich sa riešenia židovskej otázky

Poslednú etapu ťaženia proti židovskému, ale aj cigánskemu obyvateľstvu tvorí obdobie od jesene 1944 do jari 1945, teda od vypuknutia SNP až do oslobodenia Slovenska od nacistickej nadvlády. Došlo k podstatnému zhoršeniu situácie rasovo prenasledovaných. Zaznamenávame nový fenomén, a to, že nacistické vojenské a bezpečnostné orgány podrobili riešenie židovskej otázky svojej kontrole a vyvinuli tlak a teror na vyvezenie zvyšku židovských občanov zo Slovenska.

Protižidovskú normotvorbu po dočasnom potlačení povstania poznamenal bezprostredný vplyv a teror nacistického okupačného systému, ako aj servilnosť vládnucej pronemeckej skupiny. Pokiaľ ide o vydávanie noriem centrálnych orgánov štátnej moci a správy, je ich pomerne málo, prevládajú sekundárne normy, ktorých účelom bolo zamedziť pomoc obyvateľstva ukrývajúcim sa rasovo prenasledovaným občanom pred deportáciou, resp. priamou likvidáciou. V tom čase vyšli najmä viaceré vyhlášky župných úradov, ovplyvnené nacistickými orgánmi, sankcionujúce ukrývanie židovských občanov trestom smrti.

Druhú skupinu predpisov tvorili pokyny sledujúce zaisťovanie a koncentráciu židovských občanov. Výsledkom protižidovských opatrení v tomto období bola druhá vlna deportácií v ktorej od 30. septembra 1944 do 31. marca 1945 bolo vyvezených zo Slovenska 11 806 občanov, z čoho rozhodujúcu časť tvorili rasovo prenasledovaní. Stovky židovských občanov bolo povraždených na území Slovenska.

Základným cieľom rasového protižidovského zákonodarstva bolo previesť majetok Židov do árijských rúk, vylúčiť Židov z hospodárskeho života, zo správy vecí verejných a napokon vyst'ahovanie. Fyzickou likvidáciou skončilo vyše 70 000 ľudí. Konkrétne uplatňovanie protižidovskej normotvorby sa uskutočnilo v niekoľkých etapách. Štátne orgány slovenského štátu sa týmto konaním dopustili na obyvateľstve vlastného štátu a jeho občanoch zločinu genocídy. Taká bola v praxi realizácia rasového zákonodarstva na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny. Všetky protižidovské normy, či už hierarchicky vyššie alebo nižšie, boli svojim obsahom a zameraním a priori reakčné a nehumánne.

Treba však dodať, že napriek krutému a systematickému prenasledovaniu sa na Slovensku zachránilo niekoľko tisíc ľudí vďaka mnohým občanom Slovenska, a to i za cenu ohrozenia vlastného života a osobnej slobody. Právne vedomie časti národa a rasová normotvorba slovenského štátu neboli teda v súlade, pretože právne vedomie časti národa uznávalo právo na život, slobodu a majetok, politic-

ké a sociálno – ekonomické práva svojich židovských spoluobčanov a postaralo sa o obnovu ich právnej subjektivity a rovnoprávnosti v Slovenskom národnom povstaní a obnovenej Československej republike.

Je bolestnou, krutou pravdou, že osud slovenských Židov je do neba volajúcou barbarskou, nikým a ničím neospravedlniteľnou krivdou, aj keď je iba jedným dejstvom krvavej drámy, ktorá postihla takmer šesť miliónov európskych Židov.

Slovenské rasové, protižidovské zákonodarstvo bolo v rozpore aj s právom a právnym vedomím civilizovaných svetových národov, ktoré zákon o vysťahovaní Židov a s ním spojené deportácie považovalo za zločin proti ľudskosti, pretože aj podľa preambuly Všeobecnej deklarácie ľudských práv prijatej v roku 1948 *„zneuznanie ľudských práv a pohrdanie nimi viedli k barbarským činom urážajúcim svedomie ľudstva.“*

Prídavky na deti robotníkov v Slovenskej republike vojnového obdobia

Vzhľadom na stálu nedostatočnosť komplexného a najmä ideologicky nezaťaženého spracovania problematiky Slovenskej republiky vojnového obdobia vo všetkých oblastiach a úrovniach jej existencie je vytvorený široký priestor pre ďalšie a ďalšie vedecké bádanie v tejto oblasti.¹ V súčasnosti prístupná literatúra venujúca sa problematike Slovenskej republiky vojnového obdobia je často poznačená citel'nou názorovou mantinelizáciou či striktnou bipolárnosťou, charakterizujúcou popisované dejinné udalosti Slovenskej republiky vojnového obdobia výrazne selektívne a poplatne tomu, názory koho chce obhajovať. Preto sa môžeme stretnúť na jednej strane s literatúrou nekriticky obhajujúcou dané obdobie, alebo na druhej strane s literatúrou a priori zavrhujúcou všetko akokoľvek späté s daným obdobím. Práve prof. JUDr. Dr. h. c. Peter Mosný, CSc. sa vo svojom diele snaží o odideologizovanie popisu dejinných udalostí existencie Slovenskej republiky vojnového obdobia a o popis ako pozitívnych tak i negatívnych stránok daného obdobia. V zmysle uvedeného profesor Mosný v posledných mesiacoch obohatil právno-historickú spisbu o niekoľko zaujímavých publikácií venujúcim sa sociálnym otázkam Slovenskej republiky vojnového obdobia. Náš nasledujúci príspevok má byť skromným doplnkom spisby venujúcej sa sociálnym otázkam štátu existujúceho na našom území počas II. svetovej vojny.

Veľkou zmenou v oblasti práva sociálneho zabezpečenia² (nazvaného vtedajšou terminológiou sociálne právo poisťovacie³) na území Slovenskej republiky vojnového obdobia bolo zavedenie dovtedy na našom území neznámej dávky – prídavkov na deti⁴. Stalo sa tak zákonom č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov“.

² Pozri bližšie: MOSNÝ, P.: Východiská sociálnej doktríny Slovenskej republiky 1939-1945. In MOSNÝ, P. a kol.: *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 41. Alebo ŠAFÁŘ, F.: Právny vývoj sociálneho poistenia na Slovensku. In *Právny obzor*, r. XXIII, 1940, s. 52-46.

³ Sociálne právo poisťovacie vzniklo oddelením sociálnej agendy od správneho práva. Pozri bližšie: FALISOVÁ, A.: Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In *Slovensko v Československu (1918-1939)*, Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.), Bratislava : Veda, 2004, s. 412.

⁴ Pozri bližšie: MOSNÝ, P., HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, Košice : Aprilla, 2005, s. 285. Alebo KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska II- Slovensko v dvadsiatom storočí*, Bratislava : Fortuna print a Adox, 1998, s. 270.

deti robotníkov. Tento systém finančnej podpory robotníckych⁵ rodín s deťmi existoval v danom čase už napríklad vo Francúzsku, Taliansku, Španielsku alebo Belgicku.

V praxi dávky pre zamestnancov s deťmi už existovali v SR v podobe „príplatkov na deti“. Tieto však boli vyplácané buď na základe dobrovoľného rozhodnutia zamestnávateľa, alebo na základe kolektívnej zmluvy medzi zamestnávateľmi na strane jednej a reprezentantmi zamestnancov na strane druhej. Samozrejme, že čo do rozsahu, len minimálny počet pracujúcich robotníkov reálne dostával príplatok ku mzde v podobe takto koncipovanej dávky.

Ideové zdroje⁶ prijatia právnej úpravy prídavkov na deti robotníkov boli dvojaké. Jednak to bola pápežská encyklika Quadragesimo anno⁷ a na strane druhej to bola Ústava Slovenskej republiky (ideovo tiež vychádzajúca okrem iného aj z učenia Katolíckej cirkvi).

Encyklika pápeža Pia XI. Quadragesimo anno⁸ vo svojej 72. časti⁹ pojednávajúcej najvšeobecnejšie o „spravodlivej mzde“ používa okrem iného aj termín „rodinná mzda“ (tento termín bol viackrát použitý aj predstaviteľmi vládnej moci na Slovensku pri verejných prejavoch o budovaní sociálneho štátu, opakovane sa používal aj v dôvodovej správe k vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov). Podľa znenia Quadragesimo anno termínom „rodinná mzda“ sa má rozumieť taká mzda, ktorá spĺňa nasledujúce atribúty: „*Na prvom mieste robotníkovi treba dať takú mzdu, aká postačuje na zaopatrenie jeho i jeho rodiny*“¹⁰ ...a... „*Treba teda urobiť všetko, aby otcovia rodín dostávali takú mzdu, ktorá by postačovala na primerané zabezpečenie spoločných domácich potrieb*“¹¹.

Hoci právna úprava obsiahnutá v zákone č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov umožňovala vyplácanie prídavku ktorémukoľvek rodičovi, sú-

⁵ Úmyselne používame termín „robotnícke rodiny“, resp. „rodiny robotníkov“, pretože práve týmto boli podľa koncipovania §1 zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov tieto dávky určené. Podrobnosti pozri nižšie v texte.

⁶ Používajúc terminológiu teórie štátu a práva by sme ich mali nazvať „materiálne pramene práva“.

⁷ Pozri bližšie: BIRNSTEIN, U. a kol.: *Kronika křesťanství*, Praha : Fortuna print, 1998, s. 397.

⁸ Názov Quadragesimo anno znamená „Štyridsať rokov po“, encyklika bola vydaná 15. mája 1931 pri príležitosti štyridsiateho výročia vydania prvej významnej sociálnej encykliky Leva XIII. *Rerum novarum* vydané 15. mája 1891. „Spomienke“ na encykliku *Rerum novarum* je venovaná celá úvodná časť Quadragesimo anno. K Encyklike *Rerum Novarum* pozri bližšie napríklad: BIRNSTEIN, U. a kol.: *Kronika křesťanství*, s. 377.

⁹ Encyklika Quadragesimo anno pôvodne nebola číslovaná. K tomuto spôsobu sa pristúpilo až neskôr a objavilo sa viacero verzií číslovaní. Tu preberáme najrozšírenejšie označovanie citátov podľa Stanislava Košča, tak ako ho uvádza medzi svojimi dokumentmi aj Konferencia biskupov Slovenska.

¹⁰ Pozri bližšie článok 71. encykliky Pia XI. *Rerum novarum*, KBS, 1997, preklad Stanislav Košč.

¹¹ O vplyve encykliky Pia XI. *Rerum novarum* na sociálne zákonodarstvo na území Slovenska v danom období pozri bližšie napríklad MOSNÝ, P.: *Východiská sociálnej doktríny Slovenskej republiky 1939-1945*, s. 38.

časníkovi asi neujde štylizácia článku encykliky, ktorý hovorí o „otcovi rodiny“, ktorý ma zabezpečiť spoločné potreby rodiny. Táto formulácia nie je náhodná, a rovnako nevznikla ani mylným prekladom alebo interpretáciou. O tomto svedčí aj pokračovanie textu encykliky, ktorý hovorí, že „*Matky rodín nech vykonávajú svoju prácu predovšetkým v domácnosti a okolo nej, pridŕžiavajúc sa domácich záležitostí. To, že matky rodín pre nedostatok otcovej mzdy sú nútené vykonávať nejakú výnosnú prácu mimo domova a takto zanedbávať svoje vlastné úlohy a povinnosti, no najmä opateru a výchovu svojich detí, je obrovským neporiadkom, ktorý sa musí so všetkým úsilím odstrániť*“¹². Takáto formulácia sa nedostala do zákonnej úpravy právneho poriadku¹³ Slovenskej republiky, avšak text s podobným obsahom bol spomenutý v dôvodovej správe ku vládnemu návrhu zákona, kde je možné sa dočítať: „...dobrým vedľajším účinkom tohto zákona by bolo, keby umožnil manželkám robotníkov – matkám, ktoré sa tiež nachádzajú v pracovnom pomere, aby mohli z neho vystúpiť a venovať sa svojim deťom, lebo je nepodvrateľným faktom, že ruky matiek sú oveľa viac potrebné ich deťom, ako výrobe“¹⁴.

Sme toho názoru, že voči takto formulovanej interpretácii znenia pápežskej encykliky vzhľadom na rodinno-spoločenské pomery vtedajšej doby, nie je možné mať vážnejších výhrad: tieto opatrenia nie je správne hodnotiť z pozície súčasného nahliadania na postavenie ženy v spoločnosti a v rodine. Zatiaľ čo v súčasnosti prevláda trend genderovej rovnosti a emancipácie žien, v období existencie Slovenskej republiky vojnového obdobia (a v období jej existencii predchádzajúcim) takéto trendy ešte neprevládali, a väčšina vtedajšej populácie považovala rolu manželky a matky starajúcej sa o domácnosť, rodinu a deti za váženú a plnohodnotnú. Výrazne inakšie tomu nebolo ani v ostatných krajinách vtedajšej Európy. Rovnako je nevyhnutné poukázať aj na to, že už v dobe medzivojnového československého štátu nebolo neobvyklým či vyvolávajúcim pohoršenie, ak žena študovala na vysokej škole, alebo vykonávala zamestnanie ako lekárka, právnička, učiteľka či dokonca politička¹⁵. Zaradenie žien do pracovného procesu bolo však považované skôr za dočasný prostriedok, pokiaľ sa žena nevydá a nebude mať deti a manžela (primárnou úlohou ktorého bolo byť zamestnaným a zaopatrovať rodinu po stránke finančnej).

¹² *Ibidem*, s. 38

¹³ Na tomto mieste je nevyhnutné podotknúť, že právna úprava obsiahnutá v zákone č. 217/1941 Sl. z. explicitne umožňovala vyplácanie prídavku ktorémukoľvek z rodičov, a to konkrétne tomu pracujúcemu rodičovi, u ktorého to bolo výhodnejšie (napr. pracoval dlhšiu dobu v príslušnom kalendárnom roku).

¹⁴ Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >

¹⁵ Podporovalo sa aj štúdium žien na vyšších školách, v polovici 30. rokov počet dievčat na stredných školách presiahol 30 %, na vysokoškolskom stupni 15 %. Pozri bližšie: LIPTÁK, E.: Život na Slovensku v medzivojnovom období. In *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*, Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.), Bratislava : Veda, 2004. s. 475.

Ako ukázala prax niektorých krajín, pápežská encyklika *Quadragesimo anno* nemala v oblasti ustanovení o „rodinnej mzde“ len teoretický význam. Zatiaľ čo pred vydaním encykliky v žiadnom štáte neboli zákonom zavedené „rodinné mzdy“ pre robotníkov, už po 10 rokoch od jej vydania existovali formy „rodinnej mzdy“ aj v zámorských krajinách¹⁶ aj v niektorých krajinách európskych¹⁷.

Termín „rodinná mzda“ bol použitý Jozefom Tisom, ešte pred samotným konštituovaním Slovenského štátu. Dňa 21.2.1939 Jozef Tiso predniesol: „...*Malý slovenský národ viac, ako ktorý iný, potrebuje zdravé, silné, hospodársky zaisťované a patrične rozvetvené rodiny, aby ich súhrn dával v jadre existenčne silný a duchom mocný celok, ktorý čestne obstojí v ťažkých skúškach života. Prvou starosťou bude preto umožniť zakladanie rodiny a zabezpečiť hmotné predpoklady jej jestvovania. U zamestnanectva každého druhu a najmä u robotníctva treba preto prikročiť k uzákoneniu takzvanej rodinnej mzdy, potiažme rodinných platov, aby mladému mužovi bolo umožnené uzavrieť manželstvo a aby v ňom vhodnou úpravou príplatkov na deti, stupňovane podľa ich počtu, bola zabezpečená výživa rodiny a výchova detí*“¹⁸.

Termín „rodinná mzda“ použil vo svojom prejave aj predseda vlády Vojtech Tuka, keď sa na zasadnutí Snemu dňa 30. novembra 1939 vyjadril: „...*Tu je napríklad otázka rodinných miezd. Je žiaduce, aby ten otec rodiny, ktorý má 2, 3, 4 deti, dostal väčšiu mzdu na tom základe, že žije toľko detí, ako ten slobodný, ktorý podobných starostí nemá*“¹⁹.

Druhým ideovým podkladom pre prijatie zákona č. 217/1941 Sl. z. bola samotná Ústava Slovenskej republiky. Ústava²⁰ vo svojej IX. časti nazvanej Povinnosti a práva občanov²¹ v § 87 obsahovala základné ustanovenie o ochrane práce a v treťom odseku tohto paragrafu bolo stanovené, že „*Výška mzdy má byť primeraná pracovnému výkonu so zreteľom na rodinné pomery*“²². Dobový výklad tohto ustanovenia môžeme nájsť v dôvodovej správe k vládnomu návrhu zákona o prídavkoch na deti, ktorá stanovovala, že: ... „*zamestnávateľ poskytuje robot-*

¹⁶ Napríklad Čile.

¹⁷ Napríklad vo Francúzsku, Taliansku, Španielsku alebo Belgicku.

¹⁸ Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm>> Autor príspevku upravil gramatiku vtedajšieho znenia dokumentu tak, aby vyhovovala pravidlám slovenského pravopisu platným v čase písania príspevku.

¹⁹ Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 18. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 30. novembra 1939. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/018schuz/s018001.htm>>

²⁰ Pozri bližšie: BEŇKO, J. a kol.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 236.

²¹ Na tomto mieste považujeme za nanajvýš aktuálne (aj v dnešnej dobe) použitie formulácie „POVINNOSTI a práva občanov“, nakoľko sa aj v dnešnej dobe na úrovni Teórie štátu a práva a Ústavného práva živo diskutuje nielen o úprave základných ľudských a občianskych práv, ale aj o úprave základných občianskych povinností.

²² Pozri bližšie § 87 ods. 3. Úst. zák. č. 185/1939 Sl. z. o Ústave Slovenskej republiky zo dňa 21.7.1939.

níkovi nielen mzdu, primeranú pracovnému výkonu vo forme základnej mzdy ale poskytuje mu aj mzdu so zreteľom aj na rodinné pomery robotníka. Intenciou tohto ustanovenia Ústavy však je, aby rodinné mzdy boli tak upravené, aby v ich úhrnnej výške sa bral zreteľ aj na rodinné pomery zamestnanca. Okrem toho majú byť rodinné mzdy akousi nadstavbou riadnych miezd, z čoho nasleduje, že základné mzdy majú byť dostatočne primerané k cenám životných potrieb, okrem ktorých dostane robotník ešte ďalšiu mzdu ako rodinnú mzdu, určenú podľa jeho rodinných potrieb“²³.

Zákon č. 217/1941 Sl. z., tak ako bol schválený Snemom Slovenskej republiky na jeho 70. zasadnutí v Bratislave v stredu 24. septembra 1941, vychádzal z troch zásad:

1. Systém prídavkov na deti bol vybudovaný na princípe verejnoprávneho poistenia²⁴.
2. Prídavky na deti sa zaviedli len u robotníkov.
3. V osnove vládneho návrhu sa zaviedli prídavky len na deti zamestnaných robotníkov.

Vymedzenie okruhu osôb oprávnených na prijatie prídavku na deti obsahoval §1 zákona č. 217/1941 Sl. z., podľa ktorého mali nárok na prídavok na deti zamestnanci, podrobení nemocenskému poisteniu²⁵ podľa zákona č. 221/1924 Sb. z. a n.²⁶ alebo podľa zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.²⁷ – oprávnení boli teda robotníci a baníci²⁸. Vzhľadom na to, že sociálna situácia robotníctva bola výrazne horšia ako sociálna situácia zamestnancov vo vyšších službách (úradníctva), mali byť

²³ Pozri bližšie: Dôvodová správa ku vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti.

²⁴ Išlo tu v podstate o poistenie rizík spojených s väčším počtom nezaopatrených detí v rodine pracujúceho robotníka.

²⁵ Systém nemocenského poistenia sa vyznačoval roztrieštenosťou podľa druhu vykonávanej práce a zložitou organizačnou štruktúrou, existovali rôzne systémy nemocenského poistenia pre robotníkov verejných zamestnancov, súkromných zamestnancov a baníkov. Pozri bližšie: TOMKOVÁ, A.: Sociální zabezpečení. In *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dejín bezpráví*, Bobek, M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds.), Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 678-679.

²⁶ Pozri bližšie: ŠAFÁŘ, F.: *Právní vývoj sociálního poistenia na Slovensku*, s. 46- 52.

²⁷ Bližšie k právnej úprave zákonov č. 221/1924 Sb. z. a n. a zákona č. 242/1922 Sb. z. a n. pozri napríklad LACLAVÍKOVÁ, M.: Formovanie pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia na našom území začiatkom 20. storočia. In MOSNÝ, P. a kol. *Právno-historická realita sociálnej doktríny 20. storočia*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku- Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 67-126. Všeobecne o Sociálnom práve poisťovacom pozri napríklad MOSNÝ, P., HUBENÁK L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 246 alebo GÁBRIS, T.: *Právo a dejiny – Právno-historická propedeutika*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 266 alebo ŠVECOVÁ, A.: Starostlivosť o sociálne slabé minority na Slovensku v období I. ČSR. In MOSNÝ, P. a kol.: *Právno-historická realita sociálnej doktríny 20. storočia*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 157-206.

²⁸ Ďalej v texte nebudeme používať termín „robotníci a baníci“, ale budeme používať všeobecnejší – v danej dobe ustálený – termín „robotníci“, „robotníctvo“.

oprávnení na príjem prídavku len robotníci²⁹. Vzhľadom na skutočnosť, že oprávnenými na prijatie prídavku boli len osoby, na ktoré sa vzťahovalo nemocenské poistenie na základe vyššie uvedených zákonov, možno rezultovať, že nárok na túto dávku nemali nezamestnaní. Problém zavedenia prídavkov pre nezamestnaných robotníkov sa mal riešiť „iným spôsobom“³⁰.

Pre vymedzenie okruhu beneficiáta (osoby, na ktorú prislúchal prídavok – teda dieťa) bol hlavným znakom príbuzenský pomer medzi beneficiátom a oprávnenou osobou³¹. Zákon pritom nerozlišoval, či išlo o pomer založený pokrvnou príbuznosťou alebo pomer založený osvojením³². Z tohto pravidla bola výnimka: beneficiátom bol aj chovanec bez ohľadu na to, či bol medzi chovancom a oprávnenou osobou príbuzenský pomer³³.

Čo sa týka obmedzenia veku beneficiáta, do ktorého mala oprávnená osoba nárok na poberanie prídavku, tak tento bol všeobecne obmedzený na 14. rok veku dieťaťa³⁴. Štrnásť rok veku dieťaťa sa odôvodňoval tým, že práve do tohto veku trvala povinná školská dochádzka³⁵. Z takto určenej maximálnej výšky veku beneficiáta však existoval celý rad výnimiek. Nárok na prídavok vznikol aj v prípade ak bolo dieťa v učňovskom pomere, (v tomto prípade mal oprávnený nárok na prídavok do 16. roku veku dieťaťa, a ak po dosiahnutí tohto veku učeň nedostával mzdu, predlžoval sa nárok až do 17. roku³⁶); Ak dieťa študovalo, existoval nárok na prídavok do dovŕšenia 18. roku, ak aj po dovŕšení tohto veku dieťa naďalej študovalo, mohol sa nárok predĺžiť až do 24. roku³⁷; Ak dieťa nebolo spôsobilé zarábať pre telesnú alebo duševnú vadu, existoval nárok na prídavok do dovŕšenia 18. roku³⁸. Takto, pomerne podrobne, upravené výnimky zo všeobecného

²⁹ „Problém je aktuálny hlavne u robotníctva, ktorého zárobky sú vo veľkej väčšine prípadov hodne nižšie než zárobky úradníctva. Na druhej strane už toto riešenie bude znamenať pre podniky značné finančné zaťaženie“. Pozri bližšie: Dôvodová správa ku vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

³⁰ Konkrétny „iný spôsob“ však ani v dôvodovej správe ani na rokovaní Snemu nezaznel.

³¹ Pozri bližšie: §2 zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

³² Podľa § 4, ods. 1 zákona č. 56/1928 Sb. z. a n. malo osvojené dieťa to isté právne postavenie ako dieťa manželské. Táto úprava bola totiž dôsledne vystavaná na zásade *adoptio naturam imitatur*, t.j. že osvojenie má nahrádzať prirodzený pomer medzi rodičmi a deťmi. Preto teda tiež pomer založený osvojením bol rozhodným pre zákonné predpisy. Pozri: ŠOŠKOVÁ, I.: Zákon o osvojení z roku 1928 – jednotná právna úprava inštitútu osvojenia v medzivojnovom Československu. In *Pocta Karlu Schellemu k 60. narodeninám : sborník k životnému jubileu*. Frýdek, M. – Tauchen, J. (eds.), Brno : Nakladatelství KEY Publishing, 2012, s. 596 a nasl.

³³ Táto skutočnosť bola odôvodnená v dôvodovej správe „sociálnymi hľadiskami“. Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >.

³⁴ Pozri bližšie: §2 ods. 1, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

³⁵ Pozri bližšie: Dôvodová správa ku vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

³⁶ Pozri bližšie: §2 ods. 2, pís. a, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

³⁷ Pozri bližšie: §2 ods. 2, pís. b, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

³⁸ Pozri bližšie: §2 ods. 2, pís. c, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

veku beneficiáta sa do definitívnej podoby znenia zákona dostali až počas legislatívneho procesu. Pôvodný vládny návrh zákona bol v tomto smere strohší³⁹.

V zmysle § 3 ods. 1, zák. č. 217/1941 Sl. z. vznikol zamestnancovi nárok na dávku len ak bol v kalendárnom roku, ktorý bol základom pre vymeranie prídavku, prihlásený k povinnému nemocenskému poisteniu aspoň 60 dní⁴⁰ (do tejto doby sa započítavala aj doba, počas ktorej bol zamestnanec práceneschopný a poberal peňažné dávky z nemocenského poistenia). V prípade, ak zamestnanec bol síce zamestnaný, ale nebol zároveň prihlásený k nemocenskému poisteniu mal nárok na prídavok na deti ak spätne zaplatil poistné nemocenského poistenia. Celé znenie tohto paragrafu bolo do zákonnej podoby inkorporované až počas legislatívneho procesu, pôvodný vládny návrh s úpravou týchto pomerov nepočítal⁴¹.

Čo sa týka samotnej výšky prídavku na deti, ako je zjavné z dôvodovej správy, pri tvorbe vládneho návrhu sa zvažovali dva spôsoby určenia jeho výšky. Prvým mohlo byť percentuálne vyjadrenie k výške priemerného zárobku⁴² a druhým spôsobom bolo presné numerické vyjadrenie výšky prídavku na deti bez akejkoľvek viazanosti na výšku príjmu oprávnených zamestnancov⁴³. V praxi bol nakoniec zvolený druhý model, určenia pevnou sumou bez viazanosti na výšku príjmu. Takéto rozhodnutie je vzhľadom na podstatu tejto dávky nanajvýš vhodné, lebo ak by bol zvolený prvý spôsob (percentuálne vyjadrenie k výške priemerného zárobku) zamestnanci s vyšším príjmom by dostávali vyššiu dávku (čo vzhľadom na požadovanú pomoc sociálne najslabším robotníkom s deťmi by nebolo zmysluplné).

Pôvodná osnova vládneho návrhu zákona o rodinných prídavkoch na deti robotníkov stanovovala výšku prídavku v závislosti od presného počtu príspevkových dní povinného nemocenského poistenia. Avšak od pôvodne zamýšľaného priznávania prídavku v závislosti od presného počtu jednotlivých príspevkových dní sa upustilo. Definitívna podoba zákona stanovovala pridelenie príspevku na základe odpracovaných období.⁴⁴ Bola ustanovená výška ročného prídavku: pri období od

³⁹ Porovnaj vládny návrh zákona o prídavkoch na deti robotníkov a zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

⁴⁰ Nárok na prídavok na deti vznikal až pri odpracovaní minimálne 60 dní. Podľa správy Rozpočtového výboru: „...Rozpočtový výbor pokladá za zdravé, že sa nárok na prídavok viaže na podmienku, aby robotník bol v kalendárnom roku prihlásený k nemocenskému poisteniu aspoň 60 dní. Preukázaním, že aspoň 60 dní v roku pracoval, dokáže robotník skutočne minimálne, že je ozaj robotníkom. Táto povinnosť bude zároveň výchovne pôsobiť na tých, ktorí k práci neprejavujú dostatok ochoty“. Pozri bližšie: Správa Rozpočtového výboru k vládному návrhu zákona o rodinných prídavkoch robotníkov.

⁴¹ Pozri bližšie vládny návrh zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

⁴² Určenie výšky prídavku na deti percentuálnym vyjadrením k výške priemerného zárobku existovalo napríklad vo Francúzsku.

⁴³ Táto forma ustanovenia výšky prídavku na deti existovala vo všetkých ostatných vyššie spomínaných krajinách kde boli zavedené prídavky na deti.

⁴⁴ Od pôvodne zamýšľaného alikvotného priznávania prídavku na jednotlivé príspevkové dni sa upustilo, lebo neskôr zvolený spôsob bol vraj technicky výhodnejší, čím sa ušetrilo mnoho aj na administratívnom náklade. Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu

60 až 90 príspevkových dňoch 120 Ks, pri období 91 až 180 príspevkových dňoch 240 Ks, pri období 181 až 270 príspevkových dňoch 360 Ks a pri období 271 a viac príspevkových dňoch 480 Ks⁴⁵. Prídavok sa mal vyplácať dva razy do roka, čím sa chcelo dosiahnuť, aby robotník dva razy do roka⁴⁶... „v čase najprihodnejšom, na jar a v jeseni, mal po ruke väčšiu sumu na obstarávanie nákupu a podobné.“⁴⁷

Zákon predpokladal aj možnosť zmeny výšky prídavku nariadením, ak to vzhľadom na hospodárske a cenové pomery bolo nevyhnutným.⁴⁸ Hoci zákon stanovoval možnosť zmeny výšky⁴⁹ prídavku formou nariadenia, dôvodová správa obsahovala ustanovenie, podľa ktorého sa výška mohla meniť buď zákonom, buď vládnym nariadením, alebo vyhláškou Ústredného úradu práce.

Prídavky sa vyplácali z osobitného fondu spravovaného nositeľom robotníckeho a sociálneho poistenia majúceho názov Fond rodinných prídavkov⁵⁰. Fond bol zriadený na základe § 5, ods. 1 zák. č. 217/1941 Sl. z. a bol spravovaný Robotníckou sociálnou poisťovňou v Bratislave. § 5, ods. 3 zákona výslovne stanovoval, že Fond nie je samostatnou právnickou osobou⁵¹. Bolo tak explicitne stanovené preto, aby sa zabránilo nejasnostiam, kto je právne zodpovedný za prípadné nároky vzniknuté na základe zákona o prídavkoch na deti robotníkov. Aby sa predišlo prípadným sporom o to, či má byť žalovaný Fond ako taký alebo Robotnícka sociálna poisťovňa v prípadoch neuspokojenia nárokov vzniknutých z ustanovení tohto zákona. Ak vznikol spor súkromnoprávneho rázu, mala byť žalovaná Robotnícka sociálna poisťovňa.⁵²

Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >

⁴⁵ Pozri bližšie: Dôvodová správa ku vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov alebo MOSNÝ, P., HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 285.

⁴⁶ Pozri bližšie: Dôvodová správa ku vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov alebo MOSNÝ, P., HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 246.

⁴⁷ Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >

⁴⁸ Pozri bližšie: §4 ods. 2, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

⁴⁹ „Prevedenie príslušnej zmeny prídavku musí byť na jednej strane pružné, na druhej strane však objektívne“. Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >

⁵⁰ Pozri bližšie: MOSNÝ, P., HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 285.

⁵¹ „...Výbor schvaľuje, že sa s kapitálom na tento cieľ zamestnávateľmi a štátom zaplateným bude hospodáriť vo forme Fondu, lebo sa presvedčil o tom, že je to administratívne lacnejšie a je účelné, aby sa s finančnými prostriedkami na tento cieľ určenými hospodárilo oddelene od prostriedkov, určených na iný cieľ (nemocenský, úrazový atď.). Tento svoj názor vyjadrili výbory aj vsunutím nového ustanovenia, podľa ktorého sa budú môcť z týchto prostriedkov poskytovať aj podpory viacčlenným robotníckym rodinám, postaveným v núdzi“ Pozri bližšie: Správa Rozpočtového výboru k vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

⁵² Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm> >

Veľmi živú diskusiu v Sneme vyvolala otázka, kto má byť prispievateľom do Fondu. Podľa pôvodného vládneho návrhu zákona mali byť prispievateľmi zamestnávateľa, zamestnanci a štát. Z tohto pohľadu sa uskutočnila najpodstatnejšia zmena oproti pôvodnému vládnomu návrhu zákona, a v konečnej podobe zákona bolo stanovené, že prispievateľom do fondu budú len zamestnávateľa a štát (nie zamestnanci)⁵³. Na základe §6, ods. 1. a §7 zák. č. 217/1941 Sl. z. bolo teda stanovené, že zamestnávateľa budú platiť príspevok vo výške 3% z priemerného denného zárobku, a štát bude platiť príspevok vo výške rovnajúcej sa celkovej výške príspevkov zamestnávateľov. Podobne ako tomu bolo pri výške prídavku, aj v prípade výšky príspevku zamestnávateľa do Fondu bolo túto možné meniť nariadením⁵⁴.

Na návrh Sociálneho a zdravotného výboru bolo do definitívnej podoby zákona vložené ešte aj ustanovenie § 10 (ktoré v pôvodnom vládnom návrhu zákona nebolo). Na základe tohto bolo stanovené, že Fond zo svojich voľných prostriedkov bude môcť v prípadoch hodných osobitného zreteľa poskytovať viacčlenným rodinám robotníkov jednorazovú mimoriadnu výpomoc⁵⁵. Táto výpomoc však mala byť vyplácaná len z vlastných zdrojov Fondu – z prebytkov príspevkov, bez toho aby dochádzalo ku ďalšiemu zaťažovaniu zamestnávateľov alebo štátu. Hoci bol navrhovateľom tohto doplnenia vládneho návrhu zákona Sociálny a zdravotný výbor, ani Národohospodársky výbor nemal námietky proti takto koncipovanej novej časti zákona, pretože: „*mal v prvom rade na zreteľi uspokojiť pospolitosť robotníkov, aby zas na druhej strane od nej dostal väčšiu oddanosť nielen oproti zamestnávateľom, ale i voči celej národnej pospolitosti tvorením viac hospodárskych statkov pre zvýšenie všeobecného národného blahobytu*“⁵⁶.

Trestné sankcie, ktoré bolo možné uložiť v prípade porušenia ustanovení tohto zákona, obsahoval §12 zák. č. 217/1941 Sl. z. V tejto časti zákona bolo stanovené, že za priestupok bolo možné uložiť peňažný trest až do výšky 1 000 Ks alebo zatvorenie (trest odňatia slobody) až do 20 dní. Rovnako bolo možné zmeniť nevyhnutiteľný peňažný trest na trest odňatia slobody do 20 dní.

§13 zák. č. 217/1941 Sl. z. stanovoval, že všetky právne úkony, ktorými sa obmedzuje alebo vylučuje platnosť ustanovení zákona o prídavkoch na deti ro-

⁵³ „Výbory po dlhšom uvážení považovali za neúnosné, aby do Fondu rodinných prídavkov prispievali i zamestnanci a preto jednotne sa uzniesli, aby zamestnanci príspevky do Fondu neodvádzali. K tomuto uzneseniu ich viedla tá skutočnosť, že podľa § 6, ods. 1 mali zamestnanci prispievať 1/2% zo stredného denného zárobku. Po dôkladnom zistení prišlo sa k tomu, že Fond vystačí s príspevkami zamestnávateľov podľa § 6, ods. 1 ako aj štátnym príspevkom podľa § 7. Ďalej pri rozhodovaní bola vzatá v úvahu i tá okolnosť, že značná časť robotníkov, ktorá by bola podľa osnovy povinná prispievať do Fondu, nezúčastní sa výhod zákona o prídavkoch na deti robotníkov, čo by bolo u tejto časti robotníctva vyvolalo značnú nespokojnosť“. Pozri bližšie: Správa Sociálneho a zdravotného výboru k vládnomu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

⁵⁴ Pozri bližšie: §6 ods. 2, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

⁵⁵ Pozri bližšie: §10, zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

⁵⁶ Pozri bližšie: Správa Národohospodárskeho výboru k vládnomu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

botníkov v neprospech zamestnancov, sú neplatné. Toto ustanovenie bolo prevzaté z § 11 zákona o penzijnom poistení a malo zabrániť tomu aby sa zamestnanec zaviazal, že bude platiť aj príspevky pripadajúce na zamestnávateľa.

Moment, od ktorého mali zamestnávatelia platiť príspevky do Fondu bol stanovený v §14 zák. č. 217/1941 Sl. z. Hoci pôvodný vládny návrh zákona predpokladal začatie platenia príspevkov zamestnávateľmi už od 1. júla 1941, definitívna podoba zákona ho ustanovila na termín neskorší, na 1. september 1941. Uvedená zmena bola odôvodnená tým, že: „...z hospodárskeho hľadiska by bolo bývalo veľmi neúnosné so spätnou účinnosťou vyrubovať príspevky, lebo v niektorých odboroch podnikania – najmä v poľnohospodárstve – by to bolo znamenalo veľké zaťaženie. Príspevky do Fondu podľa osnovy platia zamestnávatelia súčasne s ostatnými príspevkami na sociálne poistenie, ktoré vyrubujú okresné sociálne poisťovne mesačne o jeden mesiac pozadu, teda povinnosť septembrová bude prvý raz vyrubená až v októbri, takže zamestnávateľov podstatne nezaťaží, keď sa im len jednomesačná povinnosť predpíše“⁵⁷. Účinnosť zákona č. 217/1941 Sl. z. bola v §15 stanovená na 1. september 1941⁵⁸.

Čo sa týka procesu prijímania vládneho návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov v Sneme, tento neprebíhal za nijakých mimoriadnych udalostí (v zmysle negatívnom). Čítanie dôvodových správ výborov bolo spravodajcami doplnené o prednes emotívnych básní s témou rodičovstva. Počas celého procesu nebolo prezentované jediné stanovisko alebo názor, ktorý by odmietal prijatie vládneho návrhu zákona. Po prečítaní jednotlivých správ výborov, a po tom čo výbory odporučili prijatie vládneho návrhu zákona, zaznel potlesk, a zúčastnenými bol tento akt označený za významný krok pri budovaní sociálneho štátu⁵⁹.

Prvý právny predpis, ktorým sa vykonával zákon č. 217/1941 Sl. z. bol publikovaný už 13. 10. 1941. Stalo sa tak vládnym nariadením č. 227/1941 Sl. z. ktorým sa vykonáva časť zákona č. 217/1941 Sl. z. týkajúca sa uplatnenia nárokov a určenia spôsobu výplaty prídavkov na deti robotníkov. Toto vládne nariadenie len obsahovalo podrobnejšie ustanovenia o procesných otázkach uplatňovania nárokov vzniknutých na základe zákona o prídavkoch na deti robotníkov. Týmto vládnym nariadením sa nijako (ani priamo, ani nepriamo) nemenil obsah samotného zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

K novelizácii zákona č. 217/1941 Sl. z. došlo na základe nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotej výpomoci na deti robotníkov. Novela zákona sa skladala z troch základných dielov.

⁵⁷ Pozri bližšie: Správa Národohospodárskeho výboru k vládnemu návrhu zákona o prídavkoch na deti robotníkov.

⁵⁸ Zák. č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov bol publikovaný v Slovenskom zákonníku dňa 24.9.1941.

⁵⁹ Pozri bližšie: Tesnopisecká správa o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/070schuz/s070001.htm>>

Prvým dielom novely bol k § 1 pôvodného znenia zákona č. 217/1941 Sl. z. doplnený odsek 2, na základe ktorého bolo stanovené, že prídavok na deti robotníkov nepatrí zamestnancovi, ktorému prislúcha výchovné podľa predpisov vydaných na základe § 210 zákona č. 103/1926 Sb. z. a n. (platový zákon)⁶⁰. Zároveň bolo stanovené, že zamestnávateľ za takého zamestnanca neprispieva do Fondu rodinných prídavkov⁶¹. Týmto ustanovením vládneho nariadenia sa malo zamedziť príjmu dvojitej podpory zo strany štátu z titulu starostlivosti o jedného beneficiáta (teda aby sa na jedno dieťa nepoberali aj prídavky na deti robotníkov aj výchovné). Je zaujímavé že táto časť zákona mala v zmysle tretieho oddielu nariadenia nadobudnúť účinnosť späťne – k 1. 10. 1941, teda ku dátumu nadobudnutia účinnosti zákona č. 217/1941 Sl. z.⁶² Uvedené možno odôvodniť len tým, že takýmto spätným určením účinnosti právnej normy malo dôjsť k znemožneniu spätného uplatnenia si nárokov na prídavky na deti robotníkov u zamestnancov, ktorým prislúchalo výchovné podľa predpisov vydaných na základe § 210 zákona č. 103/1926 Sb. z. a n.

Druhým oddielom nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. bola zavedená nová jednorazová dávka s názvom „Drahotná výpomoc na deti robotníkov“. V zmysle § 1 nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. bolo stanovené, že každý, komu prislúcha nárok na prídavky na deti robotníkov v zmysle § 1 zákona č. 217/1941 Sl. z. má nárok na jednorazovú drahotnú výpomoc.

Výška tejto výpomoci bola určená spôsobom rovnakým ako tomu bolo v zákone č. 217/1941 Sl. z., teda zamestnanec dostal drahotnú výpomoc vo výške, ktorá zodpovedala počtu odpracovaných dní rozdelených do jednotlivých období. Ak zamestnanec odpracoval obdobie 60 až 90 dní získal drahotnú výpomoc vo výške 40 Ks, ak zamestnanec odpracoval obdobie 91 až 180 dní získal drahotnú výpomoc vo výške 60 Ks, ak zamestnanec odpracoval obdobie 181 až 270 dní získal drahotnú výpomoc vo výške 80 Ks, ak zamestnanec odpracoval obdobie 271 a viac dní získal drahotnú výpomoc vo výške 100 Ks.⁶³ Táto mimoriadna jednorazová drahotná výpomoc mala byť zamestnancom vyplatená s jesennou polovicou prídavku na deti robotníkov.

Počas legislatívneho procesu sa ešte predpokladalo, že daná právna úprava sa bude týkať približne 260,000 nezaopatrených detí, na ktoré sa ročne vyplatí cca 98,000,000 Ks.⁶⁴ V prvom roku účinnosti predmetnej právnej úpravy sa dosta-

⁶⁰ Pozri bližšie: čl. I. nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotnej výpomoci na deti robotníkov.

⁶¹ Pozri bližšie: čl. II. nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotnej výpomoci na deti robotníkov.

⁶² Pozri bližšie: §4 nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotnej výpomoci na deti robotníkov.

⁶³ Pozri bližšie: § 2 ods.1 nariadenia s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotnej výpomoci na deti robotníkov.

⁶⁴ SNA, fond SSR, škatuľa č. 27, 670/941. V Slovenskom robotníkovi sa uvádzajú počty 260,000 až 290,000 detí, ktorým sa malo rozdeliť 100 až 110 miliónov korún ročne. Pozri bližšie: Slovenský robotník, zo dňa 30.10.1941, s. 2.

lo „veľmi cennej podpory 115,000 slovenským robotníckym rodinám a 260,000 nezaopatreným deťom robotníkov.“ V tomto období „bolo vyplatených na tieto účely 100,000,000. – Ks.“⁶⁵ Podľa prístupných údajov mal Fond rodinných prídavkov pri Robotníckej sociálnej poisťovni vyplatiť za rok 1941 100 miliónov korún pre 298,000 detí.⁶⁶

Zavedenie prídavkov na deti robotníkov počas existencie Slovenskej republiky vojnového obdobia možno považovať za novátorský a bezprecedentný krok majúci za cieľ postupné zlepšovanie sociálneho postavenia obyvateľstva⁶⁷. Právna úprava prídavkov na deti robotníkov sa stala aj inšpiráciou pre povojnový režim pri zavedení obdobného inštitútu⁶⁸. V dôvodovej správe k zákonu č.154/1945 Sb. o rodinných prídavkoch niektorých osôb poistených pre prípad nemoci sa uvádza, že úprava rodinných prídavkov má platiť celoštátne a preto musí byť zákon č. 217/1941 Sl. z. zrušený.⁶⁹

Prídavky na deti robotníkov boli len jedným z množstva pozitívnych zmien, ktoré pre slovenské obyvateľstvo vtedajšia vládna moc urobila. Okrem prídavkov na deti robotníkov boli zavedené aj napríklad sociálne dávky starým a chudobným, drahotné prídavky či valorizácia miezd. Životná úroveň obyvateľstva Slovenskej republiky vojnového obdobia sa udržiavala na citeľne lepšej úrovni než tomu bolo v iných stredoeurópskych štátoch, nehovoriac o štátoch okupovaných⁷⁰. Pomerne štedrá sociálna politika slovenskej vládnej moci bola okrem iného aj dôsledkom vojnovkej konjunktúry, prosperity poľnohospodárstva a nenarušenosti slovenského hospodárskeho života vojnovými udalosťami. V dôsledku týchto skutočností došlo k zníženiu nezamestnanosti (v stavebníctve sa dokonca prejavoval nedostatok pracovných síl). Bez nadsádzky možno tvrdiť, že štátna sociálna politika bola základom – dovtedy v našich dejinách takmer neznámej skutočnosti – sociálneho zmieru.

⁶⁵ BUKOVINA, J. C.: Slovenský robotník v SR. In ŠPRINC, M.: *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scranton (PA) : Obrana Press, 1949. s. 152-153.

⁶⁶ Slovenský robotník, zo dňa 8. 1. 1942, s. 3.

⁶⁷ SIVÁK, F. a kol.: *Slovenské a české dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1996. s. 167.

⁶⁸ „Prídavky na deti robotníkov a vytvorenie fondu pre rodinné prídavky stali sa akýmsi základom, na podklade ktorého sa v oslobodenej republike už v prvom roku oslobodenia vytvoril náš systém prídavkov na deti.“ BIANCHI, L. a kol.: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918–1945*. Bratislava : SAV, 1973, s. 565.

⁶⁹ Dočasné Národné zhromaždenie republiky Česko-slovenskej 1945. 28. Vládny návrh zákona o rodinných prídavkoch niektorých osôb poistených pre prípad nemoci. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0028_00.htm> Podľa § 2 nariadenia Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Zb. n. SNR o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku všetky zákony, nariadenia a opatrenia ostali v platnosti, pokiaľ neodporovali duchu republikánsko-demokratickému.

⁷⁰ Zachovalo sa nám viacero správ, o tom, že diplomati zo západnej Európy (Nemecko nevynímajúc) považovali za veľkú česť cestovať na Slovensko, lebo si tu mohli okrem iného nakúpiť tovary v ostatných vojnou postihnutých krajinách takmer neznámych – káva, čokoláda, tabak. Pozri bližšie: KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska II- Slovensko v dvadsiatom storočí*, s. 270.

Niektoré myšlienkové a právne aspekty kritiky parlamentnej demokracie v ústave I. Slovenskej republiky

Úvod

Možno povedať, že koncepciu parlamentnej demokracie v praxi výrazne modifikuje existencia a rozsiahly vplyv politických strán v štáte. Hoci politický pluralizmus je v demokratickej spoločnosti nevyhnutný, nadmerný vplyv politických subjektov môže mať aj negatívne dôsledky. Parlament často nie je kontrolným prostriedkom voči vláde, ale skôr miestom politických zápasov a preferovania straníckych záujmov na úkor štátu a spoločnosti. Keďže poslanci sú zároveň členmi politických strán, možno predpokladať, že namiesto hlasovania podľa svojho vedomia a svedomia sledujú stranícky kľúč. Strany sa pri tom snažia utužovať poslaneckú disciplínu. „*Sú viazané kandidátne listiny, poslanec za svoj mandát ďakuje strane, tá za neho pracovala, s ňou musí hlasovať... strana musí byť jednotná, bez poslancov chodiacich po vlastných cestách.*“¹ V krajine, kde nie sú predpoklady pre existenciu niekoľkých silných politických strán sú potrebné opakované koalície početných menších politických strán. To môže viesť k neustálemu zápasu politických strán, čo spotrebuje značné množstvo energie a nepriaznivo vplyva na stabilitu vládnej politiky. Keďže tieto boje sa odohrávajú na pôde parlamentu, spoločnosť to privádza nielen k odmietavému pohľadu na parlamentarizmus a politický pluralizmus vôbec, ale aj k volaniu po stabilizácii pomerov a vláde pevnej ruky. Relatívna ľudová podpora nedemokratických, protiparlamentárnych režimov v 20. a 30. rokoch minulého storočia sa podľa nášho názoru preto nedá vysvetliť iba odkazom na veľkú hospodársku krízu alebo charizmu a demagogické schopnosti diktátorov ovládajúcich masy. Verejná podpora bola aj dôsledkom pocitu frustrácie a sklamaní občianskej spoločnosti z neustávajúcich politických bojov spojených s prepojením straníckych a štátnych záujmov. K tomu sa pridružovali rozličné ďalšie determinanty, predovšetkým hospodárska kríza, pocit rozpadu tradičných hodnôt a presvedčenie o ohrození existencie národa liberalizmom, internacionalizmom alebo inými modernými ideológiami. Miera odmietania parlamentnej demokracie však do veľkej miery závisela od spoločenského prostredia a historickej skúsenosti tej-ktorej krajiny.

¹ VAVŘINEK. F.: Začátky diktatury. In: *Sborník věd právnických a státních*. Praha : Bursík & Kohout, 1928, roč. 28, s. 407.

Kritika parlamentnej demokracie bola náchylnejšia prerásť v úplné odmietnutie systému najmä v štátoch, ktoré s parlamentnou demokraciou nemali veľa skúseností. To bol aj príklad Slovenska. V tejto štúdii bude preto našim cieľom analyzovať myšlienkové východiská kritiky parlamentnej demokracie a ich praktický vplyv na podobu ústavného poriadku I. Slovenskej republiky. Keďže ide o obsiahlo rozsiahlu tému, zreteľ položíme najmä na vzťah k politickému pluralizmu, významu parlamentu a postaveniu vládnej a výkonnej moci v zákone č. 185/1939 Sl. z., Ústave Slovenskej republiky (ďalej len „ústava“).

1. Myšlienkové východiská kritiky československej parlamentnej demokracie

Hoci Československá republika bola v medzivojnovej Európe príkladom relatívne stabilnej parlamentnej demokracie, jej fungovanie sa nezaobišlo úplne bez problémov.² Ústavný systém štátu bol deformovaný rozsiahlym vplyvom politických strán. K slabinám československého parlamentarizmu patrilo v dôsledku existencie veľkého množstva politických strán vytváranie širokých koalícií.³ Vlastníkom poslaneckého mandátu bola politická strana, pričom poslanci niektorých strán museli podpísať tzv. abdikačný reverz. Ten zaistoval hlasovanie poslanca v Národnom zhromaždení podľa inštrukcií politických strán. Predstavitelia najsilnejších politických strán vytvorili tzv. päťku (resp. neskôr aj osmičku), ktorá ovplyvňovala prácu Národného zhromaždenia viazaného straníckou disciplínou a činnosť vlády. Bol to protiústavný orgán, no navonok sa prezentoval ako parlamentný orgán poslaneckých klubov uľahčujúci komunikáciu medzi koalíčnymi stranami a vládou a uľahčujúci rokovanie Národného zhromaždenia. Určitá nechuť niektorých slovenských politických predstaviteľov voči parlamentnej demokracii otvorene manifestovaná po októbri 1938 však nepramenila iba z niektorých negatívnych črt parlamentného systému, ale ja z ekonomických a nacionálnych determinantov, ktoré na Slovensko v medzivojnovom období vplývali. ČSR síce patrila medzi najvyspelejšie štáty vtedajšieho sveta, no medzi historickými krajinami koruny českej a Slovenskom existovali značné hospodárske rozdiely. Pod silným konkurenčným tlakom sa na Slovensku presadzovala tendencia postupnej likvidácie celých hospodárskych odvetví. To sa nezaobišlo bez vzrastu sociálnej krízy, čo bolo sprevádzané vzburami, štrajkami a najmä vysťahovalectvom. Vládnymi kruhmi bola presadzovaná idea čechoslovakizmu, ktorá vychádzala z predstavy československého národného štátu a z existencie

² K niektorým teoretickým východiskám formy vlády z pohľadu usporiadania vzťahov medzi najvyššími štátnymi orgánmi pozri napr.: MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Výbrané kapitoly z vývoja právnych inštitútov*. Trnava : TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2013, s. 20- 22.

³ K postaveniu a činnosti politických strán a k častému striedaniu vlád počas I. ČSR pozri bližšie: MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice : Aprilla, 2008, s. 189-195 a s. 198-200.

československého štátotvorného národa.⁴ Určitá časť českej spoločnosti dokonca odmietala samobytnosť slovenského národa. Požiadavka prípadnej slovenskej autonómie sa vnímala ako rozkladný a nebezpečný prvok pre stabilitu štátu, pričom jej možná realizácia sa odkladala do ďalekej budúcnosti. V konečnom dôsledku spôsobovalo čechoslovakistické riešenie narastanie nerovnosti v oblasti mocensko-politickej, hospodárskej a aj v celkovom spoločenskom a štátnom vyjadrení.⁵ Prvé roky existencie ČSR poznačila aj určitá apatia voči katolíckej cirkvi. V dôsledku prepojenia katolíckej cirkvi s habsburským štátom sa v českých krajinách manifestovalo heslo „*Preč od Ríma*“. Z katolíckej cirkvi odišlo 1,4 milióna osôb na protest proti ústretovosti cirkvi voči bývalej habsburskej monarchii. V ústave ČSR sa navrhovala odluka štátu od cirkvi. Na Slovensku však bolo náboženské cítenie tak silné, že keď sa do vládneho návrhu ústavy z roku 1920 dostala odluka štátu od cirkvi, postavili sa proti všetci slovenskí poslanci. Poslanci SĽS dokonca ako protiváhu ponúkli, že sa vzdajú požiadavky autonómie a budú súhlasiť so zavedením župného zriadenia.⁶

Medzi najvýznamnejšie politické subjekty predmníchovskej republiky patrila Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej len HSLĽS). Keďže prevažne bola činná ako opozičný subjekt s nacionalistickou, protiechoslovakistickou politikou, práve v jej prostredí sa formovala ideológia, ktorá koncom 30. rokov v rozhodujúcej miere determinovala vznikajúci ústavný poriadok slovenského štátu. Základom tejto ideológie je učenie o národe a štáte. V ponímaní nepochybne najvplyvnejšieho predstaviteľa HSLĽS Jozefa Tisu je národ rozšírená a z historického hľadiska konsolidovaná rodová spoločnosť. Od iných podobných zoskupení sa líši svojim osobitným jazykom, mravmi, kultúrnou tradíciou, súvislo obývaným územím, vedomím spolupatričnosti a vôľou zachovať si túto osobitosť.⁷ Národ nemožno založiť, je to spontánna historická danosť. Národ je spôsobilý dať jednotlivcovi to, čo mu rodina dať nemôže. Preto je národ považovaný Tisom za najvyššie prirodzené spoločenstvo organickej povahy. „*Národ je jedinou živou organickou jednotkou a prirodzeným nositeľom všetkých práv*.“⁸ Nacionalizmus v Tisovom

⁴ K chápaniu pojmu československý národ z pohľadu etnického a politického pozri napr.: SISKOVIČ, Š.: Československý národ a demokratické základy Národného výboru a Národného zhromaždenia v roku 1918. In: *Právnik*, č. 5, 2013, s. 487-490.

⁵ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 203.

⁶ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, s. 205-207; LACO, K.: *Ústava predmníchovskej ČSR a ČSSR I*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965, s. 368.

⁷ Podobne aj Š. Polakovič: „...a tak sa stáva národ duchovným spoločenstvom ľudí rovnakého krvného pôvodu, ktorí majú spoločný jazyk, spoločnú kultúru, spoločne vytvorené diela a majú spoločnú vôľu pokračovať v spoločnom sväzku do budúcnosti.“ Polakovič však na inom mieste uvádza, že národ môže prežiť aj pokiaľ stratí svoj biologický pôvod, územie alebo reč. Národ udržuje „*kultúrna tradícia a vedomie dejinnej postupnosti a súvislosti s predkami*.“ POLAKOVIČ, Š.: *Vývin základných myšlienok slovenskej politiky*. Bratislava : Úrad propagandy, 1940, s. 5 a 59.

⁸ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso. Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006, s. 163. Rovnako sa vyjadril aj filozof Š. Polakovič, ktorý vychádzal z prezumpcie existencie prirodzeného práva, ktorého zákony sú „*platné tiež pre život národov*“ Pozri POLAKOVIČ, Š.: *Vývin základných myšlienok slovenskej politiky*, s. 7.

chápaní získava teologický rozmer, pretože „*láska k národu je náboženským príkazom a prevíňuje sa proti Štvrtému prikázaniu, kto nemiluje svoj národ.*“ Tento náboženstvom determinovaný nacionalizmus však nemal prerastať do šovinizmu. Náboženstvo malo spájať partikulárny individualizmus s kolektívnym internacionalizmom. Politika sa tak mala vyhnúť národnému zaostávaniu, ale na druhej strane i národnej prepiatosti.⁹

Keďže určité potreby jednotlivca nemôže naplniť ani rodina, ani národ, žiada sa vytvorenie štátu, ktorý by tieto potreby naplnil. Štát sa tak stáva rámcom, pre vytvorenie a zabezpečenie optimálnych podmienok pre rozvoj jednotlivých osôb, rodín a národov. „*Spoločenský tvor, akým je človek, musí žiť v poriadku a pod autoritou a pod zákonom. A to mu dáva štát.*“ Tiso sa prikláňa ku koncepcii ochrany práv jednotlivca a odmieta koncepciu akéhosi zbožšťovania alebo totality štátu. Všetka autorita štátu sa odvodzuje od národa. Štát slúži ako vykonávateľ zvrchovaných práv národa a úloh, ktoré mu národ zveril. Možno to povedať aj tak, že štát je vykonávateľom moci, ale národ je nositeľom tejto moci. Takže štát zodpovedá svojmu zmyslu, iba ak moc vykonáva v službe k národu a jeho jednotlivých členov. Z toho potom vyplýva zavrhnutie každého typu triedneho štátu.¹⁰ Ani národ však nie je na prvom mieste, keďže štát, národ i rodina vznikajú z konkrétnych jednotlivcov.¹¹ Akoby tu Tiso nemal na mysli iba triedny štát v tom zmysle, ako o ňom hovorili marxisti, ale aj ovládanie štátu politickými skupinami. Hovorí, že je jedno, „*či je to trieda kapitalistov alebo proletárov, byrokratov alebo politických náčelníkov: každá triedna diktatúra povedie k stálym poruchám a konečne k zastaveniu funkcie štátneho organizmu.*“¹² Vertikálny vzťah medzi zdrojom moci a jeho nositeľmi má byť chápaný ako demokratická forma vlády, no nemá ísť o demokraciu vychádzajúcu z liberalistických princípov a ovládanú triednym, to znamená aj straníckym frakcionalizmom. „*Z liberalizmu vyšlá degenerovaná demokracia rozpútala v mentalite slovenskej skoro s anarchiou hraničiacu ľubovôľu každého jednotlivca, lebo sa musela uchádzať o priazeň každého. Keďže spôsob získania si jednotlivcov a tried nemohol byť vzhľadom na rozdiely rozumové a charakterové vždy otvorený a správny, musela sa uchylovať k metódam zavádzania.*

⁹ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso. Životopisný profil*, s. 165. Š. Polakovič pokladal za hlavnú príčinu národnej krízy egoizmus a individualizmus prameniacy z liberalizmu. Ten spôsobil „*rozleptanie duchovného profilu národov, ktoré s ťažkosťou nachádzajú svoje „ja“ a mnohé ho ešte dosiaľ nenašli*“ To malo za následok „*uvolnenie mravov a osobnej zodpovednosti, pohrdanie tým čo bolo a stávanie jednodemých ideálov. V takýchto okolnostiach národ bol zatlačený do úzadia*“ Za rovnako nebezpečný pre existenciu národa pokladá kozmopolitizmus a komunizmus. Na druhej strane „*náruživo vybičované povedomie je modernou heréziou... Tento zveličený nacionalizmus nazýva sa dnes etatizmus, totalitarizmus. Pozri POLAKOVIČ, Š.: K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje. Turčiansky sv. Martin : Matica Slovenská, 1939, s. 57, 60, 61.*

¹⁰ ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso. Životopisný profil*, s. 168.

¹¹ POLAKOVIČ, Š. *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*, s. 62.

¹² ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso. Životopisný profil*, s. 169.

*Preto bolo, že politika sa stala panským huncústvom... .*¹³ Zdá sa, že Tiso kladie do popredia princíp kvalitného výberu politických predstaviteľov národa a odmieta rozhodovania postavené iba na zásade majority a vedené stranickými záujmami. *„Skutočná demokracia je rovnosť ľudí: meria sa podľa zásluhy a schopnosti a nielen podľa čírej majority. Majorita môže byť hlúpa a nemusí mať pravdu.*“¹⁴ To si vyžaduje, aby v parlamente nerozhodovala iba mechanická väčšina, ale pripustí sa i „rozumný dôvod opozície“ a zriadenie dvojkomorového systému, keď budú v senáte zasadať okrem volených zástupcov ľudu aj zástupcovia kultúrnych a hospodárskych ustanovizní. Ďalším predpokladom je ideálna výchova ľudu v kresťanskom duchu v opačnom prípade by sa demokracia mohla zvrhnúť vo vládu oligarchov ovládajúcich masu. Osoby, ktoré by sa mali venovať politickej činnosti musia disponovať vysokými intelektuálnymi a mravnými kvalitami. Vedenie štátu skrátka patrí do rúk osôb, ktoré sú po technickej a morálnej stránke pripravené ho viesť. Z vedenia štátu naopak majú byť diskvalifikované tie osoby, ktoré sa vyznačujú „hmotárskym egoizmom“ a „úzkoprskou stranicnosťou“¹⁵

Na tieto myšlienky Tiso opätovne nadviazal, keď 21. februára 1939 v Sname Slovenskej krajiny predniesol programové vyhlásenie vlády. Teraz však už v odlišnej politickej a štátoprávnej situácii a už v priamej spojitosti s pripravovanou ústavou Slovenskej krajiny.¹⁶ Tiso opäť zdôraznil prednosť národa pred štátom a funkciu štátu ako rámca rozvoja národa. Domnelé nebezpečenstvo, ktoré hrozilo slovenskému národu však už otvorene postavil do súvislosti s I. ČSR. *„Tlak väčšiny na národný svojráz slovenského národa, sjednocovacie snahy smerujúce k zániku slovenského národa ako etnickej jednoty a slovenčiny ako samostatného jazyka, určovali náš postup, ktorý sa musel koncentrovať na obranu, ale i na posilnenie národa. Predovšetkým tejto okolnosti sa musí pripísať, že hoci prvá republika bola podľa názvu štátom naším, museli sme postaviť národ nad štát, ba proti štátnej moci, ktorú vykonávali stranícky predpojatí politici. Tomuto neprirodzenému stavu je koniec... Nedržíme štát len preto, aby sme mali štát, ale preto a len potiaľ, ako ho potrebuje národ.*“¹⁷

¹³ *Ibidem*, s. 169.

¹⁴ *Ibidem*, s. 170.

¹⁵ *Ibidem*, s. 169-172. Podobne filozof Štefan Polakovič zastával názor, že v liberalistických demokratických spoločnostiach, kde sa hlása sloboda myslenia, sa dav stavia proti zákonu aj keď jeho prijatie diktujú myšlienky všeobecného dobra a ochrany záujmov celku a jednotlivcov. Dav je iracionálny a hľadá iba na bezprostredné dobro, preto „nevzdelaný ľud“ nemôže rozhodovať. Za osud národa a štátu zodpovedajú vzdelanci a inteligencia. Pozri POLAKOVIČ, Š.: *K základom slovenského štátu. Filozofické eseje*, s. 75.

¹⁶ K niektorým štátoprávnym aspektom neskoršieho politického vývoja na Slovensku pozri napr.: ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 14 a 155.

¹⁷ Tesnopisecká správa o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21., 22. a 23. februára 1939. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=178717> [cit. 2013-12-20].

Tiso odmieta fragmentáciu spoločnosti na politické strany. Nežiada však ako sme si už naznačili absolutizovanie štátu, ale naopak za predpokladu rešpektovania záujmov národa ponecháva určitý priestor pre autonómiu jednotlivca. „*I keď sme zlikvidovali najhoršie ovocie demokracie, straníckosť, nič nie je nám vzdialenejšie, ako vykonávať totalitu štátnej moci... ...štát musí rešpektovať práva individua, rodiny, spoločnosti a miestnych samospráv... Ak môže byť u nás reč o totalite, tak je to len totalita národa, ktorá naznačuje všeobecne v prospech národa koncentrujúcu snahu, aby všetko, čo tu žije, tu pracuje, čo sa tu podniká, išlo v prospech národa... .*“ Podľa Š. Polakoviča nie je charakteristickým prvkom totalitarizmu panteistické chápanie štátu, ale „*služba myšlienke celku*“ a tá je vraj ľahko spojitelná s kresťanstvom. Cieľom národa a štátu je osoba. Národ a štát sa sústreďuje na večne trvajúcu ľudskú osobnosť a skrze ňu na Boha. Polakovič uvádza, že: „*táto perspektíva eliminuje z totalitarizmu to, čo sa mu správne vyčítuje, že totiž robí zo štátu boha, ktorému sú osoby úplne podriadené, že za výlučný cieľ osôb kladie národ alebo štát a že šliapie podstatné práva a dôstojnosť osoby. Tieto protiprirodzené prvky nemajú vôbec miesta v kresťanskom totalitarizme.*“¹⁸ Usmerňovateľkou národa mala ďalej byť existencia jednotnej štátostrany, ktorá vystupuje v podstate ako štátny orgán zjednocujúci jednotlivé spoločenské stavy.¹⁹ Existencia jednej strany má byť práve vyjadrením jednej vôle národa.²⁰

Ideologické východiská ústavy čiastočne dotvára aj stanovisko Karola Mederlyho a Vojtecha Tuku,²¹ dokreslené oficiálnou ideológiou v diele Štefana Polakoviča. Ústava predovšetkým bola budovaná na kresťanskom svetonázore a na umiernenom nacionalizme, čo korešponduje s Tisovými závermi a programovým vyhlásením jeho vlády. Hoci sa vyzdvihoval aj význam jednotlivca a odmietať sa nazeranie na štát ako na posvätnú inštitúciu, nový režim nemal znamenať reštauráciu liberálnej demokracie. Predseda ústavnoprávnej komisie Vojtech Tuka charakterizoval demokraciu ako „*útočnú metódu*“, ktorá slúži na likvidáciu zastaraných mocenských útvarov. Tento princíp však podľa Tuku zlyháva pri jeho aplikácii na „*staviteľskú národnú prácu*“. Podľa Tuka aj tie štáty, ktoré sa označujú ako demokratické majú obyčajne vlastne celkom inú formu vlády. „*V Európe... mnoho je štátov, ktoré sa honosia nadpisom demokracie, ale pomocou po-*

¹⁸ POLAKOVIČ, Š. *K základom slovenského štátu. Filozofické eseje*, s. 121.

¹⁹ Tesnopisecká správa o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21., 22. a 23. februára 1939. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=178717> [cit. 2013-12-27].

²⁰ POLAKOVIČ, Š. *K základom slovenského štátu. Filozofické eseje*, s. 128. Hoci Polakovič v tomto smere farbisto opísal nedostatky politického pluralizmu (obmedzenosť, bezcharakternosť, štvanie, korupcia, strata zmyslu pre verejné dobro), nedostatky systému jednej politickej strany odbil odkazom na ich odstraňovanie skrze neustálu výchovu národa.

²¹ Pre vypracovanie ústavy bola predsedníctvom HSLS vytvorená komisia. Vojtech Tuka bol jej predsedom a Karol Mederly jedným z jej členov.

vestných zmocňovacích zákonov sa vlastne už preplavili na vody autoritatívne.²² Vojtech Tuka napáda tradičný parlamentarizmus. Už vo svojom staršom diele „*A szabadság[ról]*“ („*O slobode*“) si parlament predstavuje ako vysluhovateľa etiky a mravnosti, pričom bez mravného opodstatnenia sa môže stať „*paródiou, korupčným systémom a maláriou straníckosti*.“²³ V „*Právnych sústavách*“ uvádza, že v parlamentarizme prejavujú sa znaky „*mercinity*“ („*mercinatej právnej sústavy*“). Pre mercinitu je charakteristické štiepenie spoločnosti spôsobené bojom o peniaze. Mercinizácia vraj zachvátila aj strany, ktoré sa stávajú podnikmi, takže sa ťažisko spoločenského života presúva do úradovní politických strán. Rokovania parlamentu v pléne alebo v jeho jednotlivých výboroch majú vlastne iba manifestačný charakter a skutočné rozhodovanie sa deje na medzistraníckych poradách. Zákony prijaté parlamentom chápe ako zmluvy medzi podnikmi, čiže politickými stranami, čoho príkladom by mali byť vzájomné ústupky strán prejavované v tzv. kompenzačných zákonoch, pri ktorých určitá politická strana súhlasí s návrhom zákona za určitú protislužbu. Tieto politické hry potom vedú k zmene pôvodného spoločenského poriadkového typu na iné typy s nádychom diktátorstva.²⁴ Rozdiel medzi demokraciou a autoritatívnym štátom potom spočíva v tom, kto má moc. V demokracii „*vláda vlastne pozostávala z delegátov jednotlivých strán, takže často vyzerala, ako nejaký dôvernicky sbor...*“ . Národ si však „*trúfa zveriť veľkú, takmer neobmedzenú moc na jednotlivcov, lebo národ si je toho vedomý, že disponuje tak veľkým mravným kapitálom a mravne tak dobre vychovávanými občanmi, že na nich môže zveriť tú veľkú moc*.“²⁵ Zákony vynesené zastupiteľstvami parlamentného typu sú často výsledkom medzistraníckych sporov a sú „*často viac vzdialené od účelného usporiadania života ako zákony vydané jediným mocnárom veľkého formátu*.“²⁶ Aj Karol Mederly chápal autoritatívny systém ako náprotivok demokracie. V demokracii „*investitúra moci a vlády diala sa púhym mechanickým sčítaním hlasov a vystavila týmto vládu v štáte nebezpečenstvu tajných a nezodpovedných sil masy...*“ . „*Eud však nemožno hodnotiť kvantitatívne, treba ho vážiť predovšetkým kvalitatívne*“. Z praktického hľadiska sa vyžaduje, aby sa kvalitatívny princíp prejavil v prvom rade v parlamente, pričom rozhodujúci vplyv na výber poslancov by mala mať štátna rada. Poslanci sa mali vyberať podľa stavovského kľúča. Mala zostať iba jedna strana a síce Hlinková slovenská ľudová strana, pomocou ktorej sa slovenský národ mal zúčastňovať na štátnej moci. Úlohou štátostrany mala byť politická výchova slovenského

²² Tesnopisecká správa o 6. zasadnutí Slovenského snemu v Bratislave dňa 21. júla 1939. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154> [cit. 2013-12-27].

²³ BOR, J. E.: *Vojtech Tuka*. Turčiansky sv. Martin : Kompas, 1940, s. 126.

²⁴ TUKA, V.: *Právne sústavy. Náčrt právnej filozofie*. Bratislava : Slovenská univerzita v Bratislave, 1942, s. 156.

²⁵ Tesnopisecká správa o 6. zasadnutí Slovenského snemu v Bratislave dňa 21. júla 1939. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154> [cit. 2013-12-28].

²⁶ TUKA, V.: *Právne sústavy. Náčrt právnej filozofie*. s.156.

národa zameraná na udržanie národného povedomia, lásky k rodu a svojmu štátu. Strana sa stáva takpovediac štátnym orgánom a získava účasť na verejnej správe.²⁷ Aj Mederly odkazujúc na Mussoliniho zdôrazňuje, „aby uvedomenie a vôľa ľudu prejavovala sa uvedomením a vôľou niekoľkých, za istých okolností i jediného človeka. Takýmto vedením... všetci ľudia tvoriaci etnický celok národa, budú vedení jedným smerom jednotne. V tomto sa javí autoritatívne postavenie vlády, ktoré je charakteristickou známkou štátu v autoritatívnom poňatí“.²⁸ Zastávame názor, že v názoroch Tuku i Mederlyho sa propaguje akási, hoci kvalitatívne odlišná, teória elity. V tejto súvislosti Štefan Polakovič ešte v roku 1939 hovoril o vodcovskom systéme pozostávajúcom z Vodcu a ostatných predákov. Vodcom môže byť ten, kto stelesňuje ducha národa, vyrastá z ducha národných tradícií, pozná zmysel národného poslania a cíti, čo národu prospieva a čo mu škodí. Vodca a ostatní predáci pracujú pre národ, nie pre seba. Musia byť intelektuálne pripravení a za svoju prácu zodpovední osobne. Vodca akoby stelesňoval vôľu národa. „Národ používa ústa vodcove, aby prejavil svoju vôľu.“ Nástupcom A. Hlinku a akýmsi duchovným vodcom, dedičom Hlinkovej autority a vodcovstva mal byť podľa Š. Polakoviča práve Jozef Tiso.²⁹

2. Priemet myšlienkových východísk kritiky parlamentnej demokracie v ústave I. Slovenskej republiky

Nosným prvkom ústavy³⁰ v zmysle intencií ideológov ľudovej strany bol kresťanský a národný princíp, keďže štát mal *združovať* „podľa prirodzeného práva všetky mravné a hospodárske sily národa v kresťanskú a národnú pospolitosť...“ . Prostredníkom medzi národom a štátom sa stala v zmysle § 58 ods. 1 Hlinkova slovenská ľudová strana (Strana slovenskej národnej jednoty). Podrobnejšie vymedzenie postavenia HSĽS bolo prenechané formou blanketovej normy na neskoršie vydaný lex specialis. „Ústavné zakotvenie monistického politického systému a zverenie úprav stanov strany vykonávaciemu zákonodarstvu bolo jednoznačným výrazom splynutia jedinej vládnucej strany so štátom.“³¹ Ústava

²⁷ MEDERLY, K.: *Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice*. II. Vydanie. Bratislava : [vydavateľstvo neuvedené], 1939, s. 12.

²⁸ Tesnopisecká správa o 6. zasadnutí Slovenského snemu v Bratislave dňa 21. júla 1939. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154> [cit. 2013-12-28]. Mederly sa však prikláňal k uvážlivému zaobchádzaniu so zmocňovacími zákonmi, ktoré bolo možné vydávať len v mimoriadnych pomeroch a len na prechodný čas, pričom sa malo vyžadovať ich potvrdenie zo strany zákonodarného zboru. Zákonodarná moc mala byť v záujme národa neporušená. Pozri MEDERLY, K.: *Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice*. s. 11-12.

²⁹ POLAKOVIČ, Š.: *K základom slovenského štátu. Filozofické eseje*. s. 110-114 a 128.

³⁰ K ústave pozri napr.: MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Výbrané kapitoly z vývoja právnych inštitútov*. s. 71.

³¹ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. 1914-1945*. Praha : Karolinum, 2005, s. 503.

okrem štátotvornej strany pripúšťala určitý pluralizmus strán, keď národnostným skupinám umožňovala podiel na štátnej moci prostredníctvom politických strán národnostných menšín. Tu do úvahy v praxi prichádzala iba menšina nemecká a maďarská, pričom čl. 59 ods. 1 obsahoval celkom neurčitú formuláciu, že strana národnostnej menšiny sa zúčastní na štátnej moci prostredníctvom svojej registrovanej politickej strany, „*ak ona môže byť pokladaná za predstaviteľku politickej vôle celej národnostnej skupiny*“.

Systematika ústavy vychádzala z princípu trojdelenia štátnych mocí. Postavenie Snemu bolo upravené hneď v druhej hlave ústavy, v §§ 6 až 30, pričom na rovnakom mieste upravovala postavenie parlamentu aj demokratická ústava ČSR. Až potom nasledovala úprava výkonnej moci v poradí: prezident, vláda. So zreteľom na snahu o oslabenie úlohy parlamentu však stojí za zmienku, že v pôvodnom návrhu ústavy bola úprava postavenia Snemu vložená do piatej hlavy, až za prezidenta, vládu a štátnu radu, pričom k zmene tohto pôvodného konceptu došlo, keď bola ústava prejednávaná v ústavnoprávnom výbore.³² Pôvodný Snem Slovenskej krajiny ako orgán kreovaný na základe volieb s jednotnou kandidátkou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany- Strany slovenskej národnej jednoty z 18. decembra 1938 sa pretvoril na základe zákona č. 1/1939 Sl. z. na zákonodarný orgán slovenského štátu, pričom nedošlo k jeho personálnym či organizačným zmenám.³³ Voľby do Snemu regulovali štandardné ustanovenia upravujúce spôsob voľby (všeobecné, priame, rovné a tajné hlasovanie), dĺžku funkčného obdobia (5 rokov), aktívne a pasívne volebné právo. V skutočnosti by však skôr ako o voľby išlo o akúsi formu referenda, ktorého predmetom by bolo iba odsúhlasenie dopredu zostavenej jednotnej volebnej kandidátky. Snem v prvom období svojej činnosti ešte mal záujem deklarovať svoju úlohu ako pomocníka hlavy štátu a vlády, no skutočnosť bola čiastočne odlišná. Voľby sa nikdy nekonali, hoci sa po prijatí ústavy konať mali. Snem ostal v zložení danom na základe volieb do autonómneho Snemu Slovenskej krajiny ešte z decembra 1938. Podľa § 100 ústavy mal ústavodarný Snem zostať v činnosti až do ustanovenia sa nového. Funkčné obdobie ústavodarného Snemu malo trvať až do 31. decembra 1943 avšak nakoniec bolo predĺžené až do 31. decembra 1946 (ústavný zákon č. 165/1943 Sl. z.). Poslanecké mandáty, ktoré neboli zaplnené alebo sa uprázdnilo obsadzoval na základe ústavného zákona č. 225/1941 Sl. z. prezident. Podľa ústavy mal mať Snem 80 poslancov, no v skutočnosti ich už v roku 1939 mal iba 63 a tento počet sa ďalej znižoval.³⁴ Ak by sa voľby skutočne konali, jednotná kandidátka by bola

³² Pozri Vládný návrh ústavy Slovenskej republiky a správu ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=21> a <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28> [cit. 2013-12-29].

³³ Porovnaj: MOSNÝ, P. a kol.: *Právohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s.33.

³⁴ Porovnaj BIANCHI, L.: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945, diel II*. Bratislava : SAV, 1973, s. 490.

zostavovaná zhora štátnou radou. Nešlo by teda o štandardnú súťaž politických síl, ale nasledoval by sa tzv. kvalitatívny systém proklamovaný ideológmi ľudovej strany. Kľúčovým pre postavenie Snemu bol § 24 upravujúci pod písmenami a)-h) jeho výlučné kompetencie. Nielenže išlo v porovnaní s § 6 zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. o výrazné zúženie výlučnej právomoci zákonodarného orgánu, no vo výpočte chýbalo ustanovenie, ktoré by dávalo Snemu všeobecnú zákonodarnú právomoc, teda by mu umožňovalo uznávať sa na obyčajných zákonoch vo všeobecnosti. Pochybnosti mohli vzniknúť aj v otázke, či ide o výpočet taxatívny alebo demonštratívny. Slovné spojenie „do výlučnej právomoci Snemu patrí“ by naznačovalo, že ide o taxatívny výpočet, alebo že existuje aj delená právomoc Snemu. Toto ustanovenie sa javí o to prekvapujúcejšie, pokiaľ ho porovnáme so širokým zmocnením vlády podľa § 44 ústavy, o ktorom bude ešte reč. Štátna rada upravená v piatej hlave ústavy síce nemala zákonodarnú právomoc a nepatrila ani do druhej hlavy ústavy, ktorá upravovala postavenie Snemu, no teoreticky mala mať určitý vplyv na fungovanie legislatívneho orgánu. Jednak mala právo zákonodarnej iniciatívy (§ 52 písm. f) a mala právo trestne stíhať prezidenta republiky (§ 52 písm. b). Právo zákonodarnej iniciatívy Štátnej rady nebolo pôvodným zámerom vládneho návrhu ústavy, ale išlo o zmenu, ktorú opäť navrhol ústavnoprávny výbor Snemu. Ústavnoprávny výbor zároveň odstránil navrhovanú kompetenciu Štátnej rady, ktorá mala vykonávať v medziobdobí od rozpustenia do zidenia sa nového Snemu jeho funkcie s výnimkou zmeny ústavnej listiny.³⁵ Štátna rada mala ďalej zabezpečovať kvalitný výber poslancov tým, že mala zostavovať kandidátne listiny pre voľby do Snemu. Pričom okrem členov, ktorých do nej menoval prezident, členov ktorých vysielala HSLS, mali po jednom členovi vysielat' aj strany národnostných skupín a stavy. Tak by čelní predstavitelia štátu, povolených strán a stavov ovplyvňovali zloženie parlamentu a ten by nebol odkázaný na politické boje. Filozof Štefan Polakovič v tejto súvislosti do budúcnosti navrhoval nahradenie sekretariátu strany sekretariátom najvyšších korporatívnych komôr, ktorých členovia by zase tvorili parlament, podľa percenta zamestnania obyvateľstva. Podobné rozvrstvenie by existovala aj na okresnej a obecnej úrovni. Tým by sa mala uskutočňovať „pravá demokracia“, ktorá by mala spočívať nie na kvantitatívnej väčšine, ale na kvalitných jednotlivcoch.³⁶ Tento návrh v roku 1941 pretransformoval do úplného odstránenia parlamentu a jeho nahradenia Najvyššou komorou záujmových organizácií, ktorá by združovala zástupcov záujmových organizácií, ktorých schváli Strana.³⁷ Z uvedeného vyplýva nielen premena spôsobu obsadzovania parlamentných mandátov,

³⁵ Pozri Vládny návrh ústavy Slovenskej republiky a správu ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=21> a <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28> [cit. 2013-12-29].

³⁶ POLAKOVIČ, Š.: *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. s. 130.

³⁷ POLAKOVIČ, Š.: *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava : Generálny sekretariát HSLS, 1941, s. 34.

ale aj zreteľné oslabovanie pozície parlamentu ako takého a to nielen z hľadiska znenia ústavného textu, ale aj faktickou cestou.³⁸

Ústava okrem Snemu ako hlavného nositeľa zákonodarnej moci chápala vládu ako subsidiárneho nositeľa časti zákonodarnej moci.³⁹ Zmocnenie vlády vydávať nariadenia s mocou zákona sa z pohľadu dobového vývoja nemuselo javiť ako mimoriadne opatrenie. Vývoj vo viacerých európskych krajinách poukazoval už v predvojnovom období na prenášanie legislatívnej moci z parlamentu na vládu prostredníctvom takzvaných zmocňovacích zákonov. Prostredníctvom zmocňovacieho zákona sa obíšiel jeden článok v legislatívnom procese a vláda tak mala nielen právo zákonodarnej iniciatívy, ale právne normy aj prijímala, čím sa umožnilo pružne reagovať na krízové obdobia a urobiť zákonodarný proces výrazne dynamickejším. V Československu sa v 30. rokoch začalo vydávať viacero zmocňovacích zákonov, ktorými sa štát snažil efektívnejšie bojovať proti hospodárskej kríze (95/1933 Zb. z. a n., 206/1933 Zb. z. a n., 109/1934 Zb. z. a n., 131/1935 Zb. z. a n. a ďalšie) resp. reagovať na celkovú krízovú situáciu v štáte (330/1938 Zb. z. a n.). Podobné zmocnenie sa potom opakovalo aj v § 4 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom slovenskom štáte ako ústavnoprávnom ohnisku nového právneho poriadku.⁴⁰ Ústavodarca sa tu vyhol problému prípadnej protiústavnosti neskoršieho zmocnenia vydaného cestou obyčajného zákona. Zákon o samostatnom slovenskom štáte priamo delegoval zákonodarnú moc na vládu, ktorú splnomocnil, aby „cestou nariadenia vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase⁴¹ potrebné na udržanie poriadku a na zabezpečenie záujmov slovenského štátu.“ Aj keď išlo o vládne nariadenia, v zmysle judikatúry Najvyššieho správneho súdu Slovenskej republiky mali materiálnu účinnosť zákona.⁴² Hoci by bolo možné vysvetliť zmocnenie kritickým obdobím vzniku štátu, prekvapuje, že ďalšie zmocnenie sa objavilo aj po uplynutí prechodného obdobia v § 44 ústavy. Pôvodný návrh ústavy v § 18 uvádzal, že vláde prislúcha všetka vládna, výkonná a normotvorná právomoc, nakoľko nie je vyhradená iným štátnym orgánom a v § 43 ods. 2 návrhu sa uvádzalo, že ak vážne hospodárske, finančné alebo

³⁸ K funkcii Snemu a Štátnej rady pozri aj: ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIS, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. s. 175-176.

³⁹ GALBAVÝ, T.: Naša ústava a legislatívna prax. In: *Právny obzor*; 1939, s. 229.

⁴⁰ Rozhodnutie NSS z 23. septembra 1940 č. 96/1940-5. In: *Úradná zbierka rozhodnutí Najvyššieho správneho súdu*. Bratislava : Právnická jednota v Bratislave, r. 1, 1940, s. 314. Názor o ústavnej povahe uvedeného zákona ako obdoby dočasnej ústavy sui generis zastáva i právnohistorická literatúra. In: MOSNÝ, P. a kol.: *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. s. 35.

⁴¹ „Obmedzenie tohto splnomocnenia na prechodný čas znamená, že splnomocnenie trvá, kým jednotlivé funkcie štátnej moci nie sú upravené a kým nepominula prechodná doba organizovania samostatného nezávislého slovenského štátu s požiadavkou včasného a pružného legislatívneho zasahovania. Ukončenie tohto prechodného stavu nastalo vydaním Ústavy Slovenskej republiky, zákonom č. 185/1939 Sl. z. Pozri: Rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu zo 17. septembra 1940 č. 239/1940-5. In: *Úradná zbierka rozhodnutí Najvyššieho správneho súdu*, s. 303.

⁴² K tomu pozri napríklad rozhodnutie NSS zo 17. septembra 1940 č. 239/1940-5. In: *Úradná zbierka rozhodnutí Najvyššieho správneho súdu vo veciach administratívnych*, s. 304.

politické záujmy státu vyžadují okamžité opatření, vláda může tieto vydat' nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré... patria do výlučnej právomoci Snemu. Toto textom stručné, no obsahovo veľmi široké ustanovenie bolo ústavnoprávnym výborom opäť zmenené tak, že vláde podľa § 43 ústavy patrila právomoc na vydávanie nariadení na vykonanie zákonov a v ich medziach a podľa § 44 získala obmedzenú právomoc na vydávanie nariadení s mocou zákona. Predmetný paragraf ustanovoval, že ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy státu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydat' nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci Snemu (§ 24), alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon (§§ 5, 11, 12, 17, 28, 39, 41, 47, 49, 57 – 59, 61, 63, 64 – 68, 73 – 75, 79, 83, 87, 91, 92, 94 a 98, sporným zostávali §§ 77, 81, 82 a 84 z dôvodu nepresných formulácií).⁴³ Takéto nariadenie platilo iba vtedy, pokiaľ ho podpísala väčšina členov vlády a prezident. Nariadenie po jeho schválení musel súčasne s jeho vyhlásením predložiť predseda vlády Snemu, ktorý s ním mohol vysloviť svoj nesúhlas do troch mesiacov s dôsledkom, že nariadenie stratilo platnosť respektíve ho Snem mohol zmeniť a vydat' ho ako zákon.⁴⁴ Podľa správy ústavnoprávneho výboru malo byť uvedené zmocnenie použité, len vtedy ak zákonodarnú cestu pre krátkosť času nebolo možné použiť. Trojmesačná lehota sa týkala podľa intencií ústavnoprávneho výboru iba výslovne vyjadreného nesúhlasu. Ak Snem dal súhlas mlčky, nevyučovalo to neskoršiu korektúru, ale už iba cestou zákona.⁴⁵ Zastávame názor, že práve uvedené ustanovenie najlepšie manifestovalo nové autoritatívne chápanie vlády, vychádzajúce z uprednostňovania tzv. princípu kvality. Z hľadiska použitej štylistiky možno však povedať, že zmocnenie vlády bolo koncipované priveľmi široko. V praxi mohli totiž vzniknúť pochybnosti, či sú v konkrétnej situácii dané predpoklady na vydanie nariadenia s mocou zákona. Splnenie predpokladov, ktoré uvedený paragraf vyžadoval vlastne mala skúmať a zisťovať vláda. Teda orgán zmocnený mal rozhodovať o upotrebitelnosti zmocnenia. Okrem toho problematické bolo aj posúdenie § 44 používaného pojmu zákon so zreteľom na skoršiu judikatúru Najvyššieho správneho súdu, ktorý ako sme si uviedli judikoval, že vládne nariadenia vydané podľa zákona č. 1/1939 Sl.

⁴³ Podľa GALBAVÝ, T.: Naša ústava a legislatívna prax. s. 233. Záviselo však od zvoleného výkladu.

⁴⁴ Snem sa zriedkavo postavil proti vládnej politike, ale stal sa aj taký prípad. Prvým prípadom bola vyhláška predsedu Snemu z dňa 16. júla 1941 č. 161 Sl. z. o nesúhlase Snemu s nariadením s mocou zákona č. 107/1941 Sl. z. o jednotnej úprave služobných miest a úradných titulov konceptných úradníkov justičného rezortu. Dňa 10. decembra 1942 sa Snem uzniesol na tom, že nesúhlasí s nariadením s mocou zákona č. 201/1942 Sl. z. o dočasnej úprave verejného notárstva a to s účinnosťou od 19. októbra t. j. odo dňa vyhlásenia tohto nariadenia v Slovenskom zákonníku. In: GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. 1914-1945.* s. 500; ZAVACKÁ, K.: K tradícii nariaďovacej právomoci na Slovensku (II. časť). In: *Právny obzor*, roč. 86, 2003, č. 1, s. 45-46.

⁴⁵ Správa ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28> [cit. 2013-12-29].

z. mali materiálnu účinnosť zákona a to aj za účinnosti ústavy SR. Podobný režim by mohol byť potom aplikovaný aj na vládne nariadenia s mocou zákona podľa § 44 ústavy. To by ale znamenalo, že všade tam, kde ústava hovorila o zákone, mala na mysli aj vládne nariadenie s mocou zákona. Napriek tomu, že takýmto výkladom by ustanovenie § 44 stratilo zmysel, podobné stanovisko zastával na stránkach Verejného práva aj predseda legislatívneho odboru vlády J. Martinka. Slovo zákon je potrebné podľa neho chápať v materiálnom slova zmysle, teda vo význame prvotnej právnej normy. Zároveň všade tam, kde text ústavy síce používa odkaz na zákon, ale neodkazuje na povinnosť („*má*“), ale iba na možnosť vydať zákon (napr. pri obmedzení súkromného vlastníctva v § 79 resp. listového tajomstva v § 83), konkrétna právna úprava môže byť realizovaná aj nariadením s mocou zákona. O to viac to platí v ustanoveniach, ktoré používajú iné výrazy ako priamy odkaz na zákon (napr. „*na základe ustanovení zákonov*“ v § 81). Legislatívnu kompetenciu Snemu by obmedzovalo aj Martinkovo tvrdenie, že v § 24 ide o taxatívny výpočet právomocí Snemu.⁴⁶ Proti týmto tvrdeniam bolo namietané, že nejde iba o prípady výslovného príkazu („*má*“), ale formulácia sa má vykladať v tvare „*ktoré podľa ústavy upravuje zákon*“. Nie je preto potrebné zamerať sa iba na ústavný príkaz na vydanie zákona, ale aj na možnosť jeho vydania. Aj tieto ustanovenia sa teda majú upraviť zákonom. Samotný § 24 upravujúci výpočet zákonov, ktoré Snem môže vydať nie je taxatívny, ale iba demonštratívny.⁴⁷ V praxi však bolo zrejmé, že nariadenia s mocou zákona nielenže narážali na ústavné limity, ale boli prijímané v oveľa väčšom rozsahu ako to právna teória predpokladala. Príkladom protiústavného vládneho nariadenia s mocou zákona malo byť podľa T. Galbavého vydanie vládneho nariadenia č. 220/1939 Sl. z. o Hlinkovej garde, v ktorom vlastne vláda rozšírila brannú povinnosť. Podľa § 24 písm. e) však vydávanie zákonov o brannej povinnosti patrilo do výlučnej právomoci Snemu a preto v zmysle § 44 ods. 1 opatrenia o Hlinkovej garde nemohli byť vydané nariadením s mocou zákona. Okrem toho vláda nemohla upraviť určité veci nariadením s mocou zákona ani vtedy pokiaľ ich podľa ústavy mal upraviť zákon. Práve § 75 ústavy, ktorý upravoval vojenskú, pracovnú a výcvikovú povinnosť určoval, že spôsob, druh, trvanie a výnimky z tejto povinnosti mal určiť osobitný zákon. Tým, že vládne nariadenie ustanovovalo za hlavného veliteľa gardy prezidenta republiky, rozširovalo jeho právomoci, čo však zase bolo v rozpore s § 38 ods. 1 písm. i) a ods. 2 ústavy. Právomoci prezidenta totiž mohli byť rozšírené iba zákonmi... Galbavý zastával názor o protiústavnosti uvedeného vládneho nariadenia a teda aj jeho neplatnosti (§ 97 ods. 1). Neexistencia ústavného senátu (§ 98) však znemožňovala posúdenie tejto otázky.⁴⁸ Do konca roku 1939 bolo v Slovenskom zákonníku vyhlásených 33 zákonov a takmer dvojnásob-

⁴⁶ Porovnaj MARTINKA, J.: Niekoľko poznámok k nariadeniam s mocou zákona podľa § 44 Ústavy. In: *Verejné právo*, roč. 2, 1940, s. 10-11.

⁴⁷ GALBAVÝ, T.: Glossy k zákonu o Ústave Slovenskej republiky. In: *Verejné právo*, roč. 2, 1940, s. 72-77.

⁴⁸ GALBAVÝ, T.: Naša ústava a legislatívna prax. s. 236-238.

bok, teda 61 nariadení s mocou zákona (často nesprávne označovaných ako vládne nariadenia) a iba 15 vládných nariadení v zmysle § 43 ústavy. Okrem toho vláda si v legislatívnej praxi osvojila aj zvyklosť zrušiť nariadenia s mocou zákona, hoci ústava o takomto oprávnení vlády nič nehovorila.⁴⁹ Teda nielenže sa postavenie vlády voči parlamentu posilnilo už v ústavnej rovine, ale prax v dôsledku nedôsledného vymedzenia vzťahov medzi zákonodarnou a výkonnou mocou smerovala k ešte väčšiemu vychýleniu moci v prospech vlády. Málo známu je skutočnosť, že ústava okrem zmocňovacej normy v § 44 vládu zmocňovala v zmysle § 99 aj na opätovné vyhlásenie zákona a nariadenia ktoré malo po uplynutí 25 ročnej lehoty od ich vyhlásenia stratiť platnosť. Opätovným vyhlásením sa teda predlžovala ich platnosť. Platnosť zákona bolo však možné predĺžiť iba pokiaľ zákon výslovne svoje trvanie neobmedzoval. Túto zmenu do ústavy inkorporoval za účelom „*vyčistenia právneho poriadku*“ ústavnoprávny výbor.⁵⁰ Všetky zákony a nariadenia tak boli z hľadiska ich časovej pôsobnosti terminované.⁵¹ Do pôvodného návrhu ústavy viackrát zasiahol ústavnoprávny výbor, ktorý tak docielil lepšie spomernenie moci v štáte. Okrem obmedzenia navrhovaných právomocí vlády podrobil revíziu za účasti zástupcov súdnictva a ministerstva pravosúdia (spravodlivosti) aj navrhované ustanovenia týkajúce sa súdnictva. Sudcom bolo umožnené, skúmať pri rozhodovaní platnosť vládných nariadení, čo im pôvodný návrh ústavy nedovoľoval. Podľa výboru tým mala byť daná garancia, aby sa nenáležite nemohlo zasahovať do oboru pôsobnosti zákonodarcu. Táto preskúmvacia právomoc sa však nevzťahovala na vládne nariadenia s mocou zákona podľa § 44 ústavy, pri ktorých súdy boli oprávnené skúmať iba, či boli riadne vyhlásené.⁵²

Zdá sa, že právne normy dotýkajúce sa postavenia prezidenta boli vytvárané priamo podľa vzoru ústavy ČSR, s ktorou sú si z hľadiska systematiky a do určitej miery aj obsahovo podobné. Prezident mal byť chápaný ako strážca a vyrovnávatel najvyšších záujmov štátu a národnej pospolitosti a nemal byť zaťažovaný do činnosti vlády, hoci spočiatku sa objavili úvahy o spojení funkcie prezidenta s funkciou predsedu vlády.⁵³ Napriek tomu prezident podľa § 38 ods. 1, písm.

⁴⁹ GALBAVÝ, T.: Ešte o ústave a legislatívnej praxi. In: *Právny obzor*; 1940, s. 129-132.

⁵⁰ Vládný návrh ústavy Slovenskej republiky a správa ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=21> a <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28> [cit. 2013-12-29].

⁵¹ Toto ustanovenie by sa v praxi javilo ako problematické, nielen kvôli nepresnému určeniu doby, v ktorej mali predpisy stratiť platnosť, ale aj kvôli technickým problémom pri ich zrušovaní. Niektoré právne normy totiž nebolo možné terminovať (napr. ústavné zákony a zákony, ktorými sa zriaďujú ustanovizne trvalého charakteru, kódex civilného a trestného práva) Pozri FUNDÁREK, J.: Poznámky k § 99 Ústavnej listiny Slovenskej republiky. In: *Právny obzor*; 1939, s. 170-171.

⁵² Vládný návrh ústavy Slovenskej republiky a správa ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=21> a <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28> [cit. 2013-12-29].

⁵³ MEDERLY, K.: *Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice*. s. 13.

m) mal právo zúčastňovať sa na zasadnutí vlády, štátnej rady, žiadať o ich zvolanie a predsedať im. V ostatných prípadoch právomoci prezidenta upravené v § 38 zodpovedali právomociam prezidenta v zmysle § 64 československej ústavy. Hoci vo vzťahu k zákonom Snemu mal prezident štandardné relatívne veto, vo vzťahu k nariadeniam vlády s mocou zákona (§44) uplatňoval absolútne veto. Funkciu prezidenta I. Slovenskej republiky po takmer celé obdobie jej existencie zastával Jozef Tiso. V dôsledku váhy jeho osobnosti bol však reálny vplyv prezidenta na fungovanie štátu oveľa vyšší ako to predpokladala ústava. Už sme si naznačili, že ešte pred zavedením vodcovského systému v HSĽS bola hlava štátu pokladaná v určitom slova zmysle za akéhosi duchovného vodcu, keďže mala dozerať na mravný charakter ostatných „predákov národa“. Vodcovský systém bol v HSĽS a nepriamo aj v štáte zavedený oficiálne až v roku 1942. Príkazy Vodcu potom zaväzovali všetkých členov strany, čo však boli zároveň všetci vedúci predstavitelia štátu, takže Vodca mal právo sám riadiť činnosť celého štátneho aparátu.⁵⁴ Funkcia Vodcu HSĽS a prezidenta štátu sa tak zlúčila v osobe Jozefa Tisu. Podobne ako v prípade Snemu a vlády sa tak reálny vplyv prezidenta výrazne líšil od jeho teoretických právomocí zakotvených v ústave.

Záver

Kritika parlamentnej demokracie a z nej rezultujúce úsilie o jej nahradenie autoritatívnym nedemokratickým systémom pramenila okrem iného aj z niektorých negatívnych črt, ktorými sa parlamentná demokracia v ČSR vyznačovala. Tie spočívali jednak v politickej rovine a jednak v rovine socio-ekonomickej a národnostnej. Kľúčový mocenský prvok v štáte predstavovali politické strany. Hlasovanie poslancov bolo kontrolované politickými stranami prostredníctvom tzv. abdikačných reverzov a fungovanie vlády i parlamentu bolo ovplyvňované predstaviteľmi politických strán prostredníctvom tzv. päťky či neskôr osmičky. Koalície boli pritom zložené z predstaviteľov viacerých politických strán, čo bolo jednou zo slabín československej parlamentnej demokracie. Zo spoločensko-ekonomického uhla pohľadu bola nedôvera niektorých slovenských politikov k parlamentnej demokracii daná neustálym zdôrazňovaním myšlienky čechoslovakizmu vyúsťujúcej až do odmietania existencie slovenského národa ako aj sklamaním z nerealizovanej, hoci prisľúbenej autonómie. Úlohu zohrala aj nevhodná ekonomická politika československého štátu vo vzťahu k Slovensku a počiatočná proticirkevná politika režimu. Aj z týchto dôvodov mal byť ústavný systém slovenského štátu budovaný na iných základoch ako československá parlamentná demokracia. Nemalo však ísť ani o bezbrehé kopírovanie fašizmu alebo nacionálneho socializmu, keďže ústava Slovenskej republiky mala odrážať akúsi hierarchickú postupnosť v zmysle Boh- jednotliviec- rodina- národ- štát. Štát mal byť iba rámcom rozvoja národa, pričom v rámci národa sa malo dbať aj

⁵⁴ BIANCHI, L.: *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945, diel II.* s. 497.

na prirodzené práva jednotlivcov prameniace v Bohu. Politický pluralizmus bol v dôsledku úsilia o stmelenie národa takmer vylúčený a výhradnou predstaviteľkou a usmerňovateľkou slovenského národa sa stala Hlinkova slovenská ľudová strana. V prípadných voľbách by si už voliči nemohli vybrať spomedzi viacerých politických subjektov, ale hlasovali by o jednotnej poslaneckej kandidátke. Tú mal z dôvodu výberu najschopnejších poslancov zostavovať špecializovaný štátny orgán, tzv. štátna rada pozostávajúca zo zástupcov predstaviteľov štátu, povolených politických strán a stavov. Nielenže tak nemalo dochádzať k štiepeniu národa, no výber poslancov parlamentu mal zodpovedať kvalitatívnym kritériám. Samotný parlament bol síce v Ústave Slovenskej republiky z hľadiska systematicky postavený na prvé miesto, no v skutočnosti boli jeho právomoci v porovnaní s ústavou predmníchovskej ČSR čiastočne obmedzené. Namiesto konštatovania výhradnej zákonodarnej moci Snemu, obsahovala ústava v § 24 výpočet výlučných právomocí Snemu. Zákonodarná právomoc Snemu bola ďalej obmedzená širokým zmocnením vlády vydávať nariadenia s mocou zákona v § 44 ústavy. Napriek tomu, že Karol Mederly zastával uvažlivé nakladanie so zmocňovacími zákonmi, zmocnenie v § 44 ústavy bolo naformulované tak široko, že pochybnosti mohli vznikať v podstate o každej časti predmetného paragrafu. Slovenská vláda okrem toho zmocnenie využívala tak rozsiahlo, že do konca roku 1939 počet nariadení vlády s mocou zákona výrazne prevýšil počet vládných nariadení a zákonov Snemu. Napriek proklamovanej kvalitatívnej prestavbe parlamentu možno k nemu badať pretrvávajúcu nedôveru prejavujúcu sa v oslabení jeho kompetencií a posilnení postavení vlády ako predstaviteľky vládnej a výkonnej moci a nástroja zabezpečujúceho v zmysle teoretických východísk kritiky parlamentarizmu jednotné autoritatívne vedenie národa. V praxi posilňovanie pozície vlády a oslabovanie pozície parlamentu išlo dokonca ešte nad rámec pôvodnej ústavnej koncepcie. Podobné posilnenie vládnej a výkonnej moci bolo v ústave badať aj na pozícii prezidenta, ktorý získal právo predsedáť namiesto premiéra vláde. Hoci inak zostali kompetencie prezidenta v porovnaní s ústavou ČSR nezmenené, reálny vplyv prezidenta na dianie v štáte bol oveľa silnejší ako predpokladala ústava a to najmä z dôvodu váhy osobnosti Jozefa Tisu, ktorého filozof Š. Polakovič označoval za duchovného vodcu slovenského národa a to tri roky pred oficiálnym zavedením vodcovského princípu v HSĽS.

Záverom musíme poukázať na skutočnosť, že napriek tomu, že kritiku niektorých slovenských politikov k určitým črtám československej parlamentnej demokracie môžeme pokladať za oprávnenú, autoritatívna ústava nedokázala skoncipovať vhodný model alternatívy k parlamentnej demokracii. Hoci sa reálne fungovanie ústavy hodnotí aj v dôsledku mimoriadnych pomerov vyvolaných vojnou veľmi ťažko, predsa len je očividné, že jej uplatňovanie v praxi bolo celý čas sprevádzané neustálym vychýľovaním moci v prospech exekutívy nad rámec, ktorý ústava predpokladala. Ústava sa tak začala stávať značne fiktívnou a skutočný pomer medzi mocami v štáte sa od pôvodného poňatia autoritatívneho štátu značne odchyľoval.

Štátoprávne postavenie Slovenska v obnovennej Československej republike

Úvod

Reakciou na okupáciu českých krajín a vytvorenie tzv. Slovenského štátu boli snahy českého a slovenského národa o obnovenie národnej a štátnej samostatnosti. Odboj bol organizovaný z rôznych odbojových centier doma i v zahraničí. Taktiež bola vytvorená koncepcia, podľa ktorej Mníchovská dohoda a všetko, čo po nej nasledovalo, je právne irelevantné. Konkrétne to znamenalo, že Mníchovská dohoda právne neexistuje, že právne opodstatnenie chýba tiež tzv. II. republike, Slovenskému štátu a Protektorátu Čechy a Morava. Dôsledne preto proklamovala táto teória existenciu Československej republiky vo svojej kontinúálnej podobe z obdobia pred Mníchovom.¹

Revolučný charakter ozbrojeného vystúpenia na Slovensku poznačil diferenciáciu a štrukturalizáciu predstáv o povojnovom štátoprávnom usporiadaní doma. Názory domácich slovenských odbojových síl sa v mnohých smeroch nestotožňovali s koncepciami československej štátnej reprezentácie v Londýne, ktorá naďalej zotrúvala na stanovisku dôslednej štátoprávnej kontinuity s predmníchovským Československom.² Do povstania zapojené slovenské hnutie odporu nemohlo objektívne akceptovať niektoré aspekty E. Benešom nezmieriteľne prebojovanej teórie predstavujúce anachronizmus už v čase ich uplatňovania v rokoch 1918 – 1938. V tomto smere išlo predovšetkým o čechoslovakistické zadelenie slovenského národa a s tým súvisiacu aktuálnu nutnosť všestranného zlepšenia postavenia Slovákov a Slovenska v povojnovej republike. V programových stanoviskách a vyhláseniach Slovenskej národnej rady ako i jednotlivých

¹ Eduard Beneš je predstaviteľom československej koncepcie obnovy predmníchovskej ČSR. Základom jeho činnosti sa stala teória právnej a politickej kontinuity, podľa ktorej Československo nikdy neprestalo právne existovať ako subjekt medzinárodného práva, nemalo však žiadne vládne orgány, ktoré by ho v medzinárodných vzťahoch zastupovali. Podľa jeho predstáv sa obnova Československa mala realizovať v rozsahu predmníchovskej republiky a usiloval sa o to, aby bola mníchovská dohoda vyhlásená za neplatnú od samého počiatku.

² E. Beneš bol známym zástancom teórie jednotného československého národa, pričom L. Hubenák pripomína, že toto presvedčenie neopustil ani po roku 1938, jeho koncepcia obnovy ČSR počítala s jej pôvodnou administratívnou formou krajinského zriadenia aj na Slovensku, samozrejme, pri zachovaní jednotného unitárneho štátu. In HUBENÁK, L.: Zápas o nové Československo. In *Právny obzor*, r. 68, 1985, s. 464.

politických zoskupení sa počas Slovenského národného povstania, no ani potom neprejavili iné zamerania ako na jednoznačne novú povojnovú československú orientáciu.³

1. Idea česko-slovenskej štátnosti a zápas za nové riešenie slovensko-českých vzťahov po vypuknutí II. svetovej vojny

Po uznaní československej exilovej vlády v Londýne mocnosťami protifašistickej koalície (1941 – 1942) a po uzavretí spojeneckej zmluvy medzi ČSR a ZSSR v decembri 1943 sa fakticky rozhodlo aj o osude slovenského štátu. Ten vznikol a existoval z vôle nacistického Nemecka a s jeho porážkou aj zanikol. Nádeje vládnucich kruhov Slovenskej republiky, že sa nejakým zázrakom podarí preplávať so slovenským člnom na druhý breh a vstúpiť do povojnového života so slovenským štátom sa napokon ukázali ako nereálne. Žiadna z víťazných veľmocí nemala záujem o jeho záchranu.

Slovenskej štátnosti nepriali ani vnútorné pomery. Myšlienka národného štátu nebola síce mŕtva, ale nemala zázemie, tradície, chýbalo štátne povedomie. Pribinova dŕžava bola príliš vzdialená, Slovenská republika vznikla náhle a trvala krátko. Okrem toho charakter režimu, oklieštené územie Slovenska v dôsledku Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a perspektíva porazeného štátu, že by sa zachovala nezávislosť Slovenska, neboli príliš lákavou perspektívou. Napokon nechýbali obavy z toho, že samostatné Slovensko by sa skôr či neskôr stalo korisťou niektorého suseda. Eduard Beneš ešte v roku 1947 zahral na túto strunu, keď zdôraznil, že Československo by novú krízu neprežilo. Slovensko by nebolo samostatným štátom v žiadnom prípade, najpravdepodobnejšie by pripadlo Rusku.⁴

To všetko ovplyvňovalo postoje vtedajších politických aktérov a súčasníkov. Obnova ČSR sa ukazovala ako jediná reálna alternatíva. Z nej vychádzala a v praxi ju uplatňovala nová slovenská politická reprezentácia zrodená v Slovenskom národnom povstaní 1944. Pre ňu bolo kľúčovou otázkou to, aké postavenie bude mať Slovensko v obnovennej ČSR. V tomto bode sa Slovenská národná rada dostala do sporu s Benešom a jeho stúpencami už počas povstania, ba dokonca už pri svojom zrode. Prezident Beneš trval na princípe právnej kontinuity Československej republiky⁵ a platnosti ústavy z roku 1920 v celom rozsahu. Zdráhal sa

³ MOSNÝ, P.: *České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918. II.časť*. Košice : UPJŠ, 1991, s.124.

⁴ Benešov vzťah k Slovensku určovala jeho predstava o existencii jednotného česko-slovenského národa, ktorej sa nikdy nezbavil.

⁵ Princíp právnej kontinuity Československej republiky sformoval Dr. Beneš v emigrácii. Rozlišoval právnú kontinuitu v dvoch formách, medzinárodnoprávnu a vnútropolitickú. Podľa neho medzinárodnoprávnu kontinuitu uplatňovala vláda na nespravodlivosti všetkého toho, čo sa stalo v Mníchove a po Mníchove. Odmietala existenciu pomníkovskej Československej republiky, teda II. ČSR. Čo sa týka vnútro politickej kontinuity, odvodzovala sa z normatívnej interpretácie pojmu kontinuity a diskontinuity, ktorý bol chápaný v zmysle brnianskej normatívnej školy. Brnianska právna (normativistická) škola chápala túto problematiku v zmysle definície prof. Dr. F. Weyra,

uznať Slovenskú národnú radu za vrcholný orgán odboja a moci na Slovensku. Chcel ju degradovať na úroveň krajinského výboru a po vojne obnoviť predmníchovské pomery s jednotným československým národom, unitárnym štátom, krajinským zriadením a pod. Slovenská národná rada, ktorá na povstaleckom území prevzala všetku štátnu moc a londýnskej exilovej vláde uprela vnútropolitickú zvrchovanosť na Slovensku, odmietla čechoslovakizmus, predmníchovské štátoprávne usporiadanie a nastolila novú koncepciu riešenia slovenskej otázky, založenú na princípe „rovný s rovným“.⁶

Odlíšnosť názorov na postavenie Slovenska v obnovenej ČSR sa naplno prejavila v roku 1945 počas rokovaní o vládnom programe i neskôr. Slovenská národná rada začiatkom roku 1945 spresnila svoju predstavu o česko-slovenských vzťahoch v štátoprávnej oblasti. Najmä slovenskí komunisti vyvíjali v tomto smere značnú iniciatívu a neskrývali, že ich cieľom je federácia. Povzbudzoval ich aj postoj Moskvy, ktorá sa ústami Georga Dimitrova, vtedajšieho vedúceho medzinárodného oddelenia ÚV Všeľvzbovej komunistickej strany (bolševikov), v decembri 1944 vyslovila za federatívne usporiadanie Československej republiky.

Už v prvom dokumente SNR – delegácie pre oslobodené územie – Manifeste SNR zo 4. februára 1945 sa naznačila táto forma štátoprávneho usporiadania. O tri týždne neskôr Gustáv Husák, podpredseda KSS, na snemovaní slovenských komunistov v Košiciach 28. februára 1945 požiadavku federácie prezentoval celkom jednoznačne: „... želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný... Na Slovensku má mať slovenský národ svoju slovenskú demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament, ktoré by rozhodovali o všetkom, čo sa nedotýka spoločného záujmu oboch národov. O veciach spoločných má rozhodovať spoločná vláda a spoločný parlament.“⁷

Slovenská národná rada 2. marca 1945 prerokovala a jednomyselne schválila zásady postavenia Slovenska v oslobodenej republike ako smernicu pre delegáciu SNR na moskovské rokovania o vládnom programe a o zostavení prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. V uznesení sa žiadalo, aby nová vláda pred príchodom na Slovensko deklarovala úplnú rovnoprávnosť slovenského a českého národa a dala prísľub, že sa budúce ústavné riešenie vzťahov medzi obidvoma národmi uskutoční na základe rovnosti a dohody oboch národov. Ďalej sa rámcovo vymedzila del'ba moci. Taxatívne sa vymenovalo, ktoré rezorty

ktorý rozlišoval materiálnu a formálnu kontinuitu. Beneš chápal otázku kontinuity v materiálnom zmysle. Materiálna kontinuita bola chápaná ako skutočnosť, že určité zásady ako právne inštitúty trvajú v priebehu doby a cez zmeny, ktoré sa v tejto dobe odohrávajú, nedotknuté, nezmenené a pritom v právnom poriadku ďalej alebo organicky, t. j. bez nijakej časovej diskontinuity sa vyvíjajú. V tomto zmysle sa kontinuita uskutočňovala recepciou, teda obsah právnych noriem jedného právneho poriadku bol prevzatý druhým, časovo neskorším právnym poriadkom.

⁶ SKALOŠ, M.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989*. Banská Bystrica : PrF UMB, 2011, s. 11 – 12.

⁷ BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Od vojnovnej katastrofy po Ústavu 9. mája*. In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava : NLC, 1998, s. 385 – 386.

majú patriť do výlučnej kompetencie vlády, ktoré do právomoci výkonných orgánov SNR a ktoré sú spoločné. Súčasne sa žiadalo primerané zastúpenie Slovenska v ústredných orgánoch.

Požiadavky SNR sa stretli s nepochopením českých nekomunistických strán. Ani predstavitelia KSČ neboli nadšení, ale v zásadných otázkach stanovisko SNR podporili. Pravda, iba do tej miery, pokiaľ korešpondovalo s ich predstavami a cieľmi. Svojou politikou voči Slovensku tiež nemienili strácať zázemie v českom voličskom prostredí. Klement Gottwald⁸ požiadal delegáciu SNR, aby sa podkladom rokovania stal návrh KSČ, ktorý sa od návrhu SNR odlišoval predovšetkým v tom, že v ňom neboli vyznačené kompetencie celoštátnych a slovenských národných orgánov a neobsahoval dočasné hospodárske opatrenia. Aby delegácia SNR získala podporu zástupcov KSČ, vyhovelá Gottwaldovej požiadavke. Žiadala však garanciu, záväzok vlády do budúcnosti, že existujúci stav nie je provizórny, že slovenské národné orgány budú ústavne konštituované. Túto požiadavku odmietali národní socialisti s tvrdením, že vláda nie je kompetentná prevziať taký záväzok. Ustúpili až po dlhých rokovaníach.⁹

Výsledkom moskovských rokovaní zástupcov českých politických strán a delegácie SNR v dňoch 22. – 29. marca 1945, z ktorých vzišiel Košický vládny program, bol kompromis. Prejavil sa aj v tom, že sa neprijala pôvodná Benešova koncepcia o obnove ČSR na základe úplnej platnosti ústavy z roku 1920, ani koncepcia SNR o konštituovaní novej, spoločnej ČSR. Ústava zostala v platnosti, ale len do jej zmeny. Československá republika sa vyhlásila za štát dvoch rovnoprávných národov. SNR sa uznala za nositeľku národnej suverenity a štátnej moci na Slovensku. Na území Slovenska sa mali utvárať slovenské vojenské útvary a vláda prisľúbila, že sa bude starať o ústavné zakotvenie slovenských národných orgánov. Košický vládny program formuloval všeobecné zásady slovensko-českých vzťahov, ale neriešil konkrétne štátoprávne otázky. Neobsahoval federatívnu formu štátoprávneho usporiadania, lebo v ňom nebola ani zmienka o českých národných orgánoch, ale ju ani nevylučoval. Otázka štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSR a vymedzenia kompetencií a vzťahov medzi SNR a ústrednými štátnymi orgánmi zostala otvorená.¹⁰

2. Košický vládny program a Slovensko

Ústavnoprávne pomery sa až v obnovennej Československej republike usporiadali v zmysle ideí Slovenského národného povstania. Neskôr bolo prijatých

⁸ Na V. zjazde KSČ vo februári 1929 bol Klement Gottwald zvolený za generálneho tajomníka KSČ. V rokoch 1929 – 1938 bol poslancom Národného zhromaždenia. Dňa 14. júna 1948 bol Klement Gottwald po abdikácii Eduarda Beneša zvolený do funkcie československého prezidenta.

⁹ SKALOŠ, M.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989*, s. 12 – 13.

¹⁰ BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Od vojnovnej katastrofy po Ústavu 9. mája*. In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*, s. 386 – 388.

niekoľko potrebných právnych dokumentov, v ktorých sa oficiálne uznala zákonodarná právomoc Slovenskej národnej rady a samotná jej existencia a tým aj ďalšie formovanie slovenských národných orgánov.

Názory na vytvorenie federatívneho česko-slovenského štátu sa vykryštalizovali v roku 1945, keď Slovenská národná rada vyhlasuje požiadavku vytvorenia česko-slovenskej federácie vo svojom manifeste zo 4. februára 1945, v ktorom sa okrem iného hovorí: „*V dorozumení s predstaviteľmi českého národa upravíme v novom Československu pomer Slovákov aj Čechov na základe úplnej rovnosti tak, aby na Slovensku Slováci a v Čechách Česi si spravovali svoje veci, kým ústredný snem a ústredná vláda budú spravovať len spoločné veci jednotného a nedeliteľného štátu*“.¹¹ Preto delegácia Slovenskej národnej rady, ktorá sa zúčastnila moskovských rokovaní v marci 1945 o vládnom programe a zložení novej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov s predstaviteľmi českých politických strán, prišla na tieto rokovania už s konkrétnym návrhom na riešenie štátoprávných vzťahov Čechov a Slovákov, sformulovaným v uznesení Slovenskej národnej rady o zásadách postavenia Slovenska v obnovenej Československej republike, ktoré bolo prijaté na plenárnom zasadnutí 2. marca 1945 v Košiciach. SNR v uznesení vyjadrila požiadavku, aby nová československá vláda deklarovala, že uznáva svojbytnosť slovenského národa a nesúhlasí s vyhlásením exilovej londýnskej vlády zo dňa 30. júna 1943 o jednotnom československom národe.¹² Zároveň mala potvrdiť platnosť nariadenia SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR – a tým potvrdiť, že SNR je nositeľkou zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku.

Aj keď zásady, uvedené v uznesení SNR z 2. marca 1945,¹³ mali byť základom pri rokovaní delegácie SNR v Moskve s predstaviteľmi londýnskej vlády, ktorá sa spolu s prezidentom Benešom vracala do vlasti cez ZSSR, nakoniec to tak nebolo, pretože s týmito požiadavkami už na predbežných poradách nesúhlasili predstavitelia Československej národnosocialistickej strany a Lidovej strany, najmä so šiestym bodom, ktorý sa týkal riešenia slovenskej otázky, a ôsmym bodom memoranda o prechodných hospodárskych opatreniach.¹⁴ Keďže si K. Gottwald uvedomoval možnosť blížiaceho sa konfliktu pri prijímaní návrhu vládneho programu, presvedčil delegáciu SNR, aby sa podkladom rokovania stal návrh KSČ, ktorý neupravoval kompetencie celoštátnych a slovenských národných orgánov a neobsahoval dočasné hospodárske opatrenia. Z dôvodu získania podpory zástupcov KSČ pristúpila SNR na Gottwaldov návrh.

¹¹ Blížšie pozri: HUBENÁK, L.: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II*. Banská Bystrica: PrF UMB, 1997, s. 223 – 224.

¹² Názor československej exilovej vlády o postavení Slovenska, okrem iného jasne proklamoval, že Slovensko nedostane nijakú politickú autonómiu. Pozri tiež Ústavu ČSR z roku 1920 – úvodné vyhlásenie.

¹³ Blížšie pozri: HUBENÁK, L.: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II*, s. 225.

¹⁴ Slovensko sa podľa tohto bodu malo stať samostatnou hospodárskou, colnou a menovou jednotkou, dovedty, kým nebude možné vzájomné vzťahy jednotne upraviť.

Moskovské rokovania, ktoré sa konali v dňoch 22. – 29. marca 1945, predstavujú dôležité miesto vo formovaní novej česko-slovenskej štátnosti. Zúčastnili sa ich predstavitelia českých politických strán (KSČ, národní socialisti, sociální demokrati a lidovci) a delegácia SNR. Výsledkom rokovaní bol vládny program, ktorý sa však pre rozdielne názory medzi českými nekomunistickými stranami a SNR nerodil ľahko, ale bol kompromisom medzi snahou riešiť vzťah Čechov a Slovákov na federatívnom princípe, o čo žiadala slovenská delegácia, a presadzovaním návrhu čechoslovakistov, reprezentovaných Benešovými prívržencami, budovať obnovené Československo na základe koncepcie jednotného česko-slovenského národa.

Prezident republiky Eduard Beneš vymenoval 4. apríla 1945 novú vládu Československej republiky.¹⁵ Nasledujúci deň vláda schválila na svojom prvom zasadnutí v Košiciach vládny program, dohodnutý na moskovských rokovaníach, ktorý bol zároveň aj vyhlásený na slávnostnom zasadnutí Slovenskej národnej rady; preto sa označuje ako Košický vládny program. Košický vládny program obsahoval 16 kapitol, ktoré sa dotýkali všetkých základných problémov spoločenského, politického, hospodárskeho, kultúrneho života a medzinárodného postavenia ČSR a jej povojnového vývoja. V Košickom vládnom programe sa vláda zaviazala, že verejný život bude budovať na širokom demokratickom základe s vybudovaním nových orgánov štátnej správy – ľudom volených, kontrolovaných a odvolateľných národných výborov.¹⁶

Azda najvýznamnejšou sa javí šiesta kapitola programu, ktorá hovorí o obnovení spoločného štátu Čechov a Slovákov (na zásade rovný s rovným) a súčasne rieši aj uznanie SNR ako predstaviteľky štátnej moci na Slovensku, opierajúcu sa o národné výbory.¹⁷

Pri prijímaní Košického vládneho programu, predovšetkým jeho šiestej – najdiskutovanejšej časti, si svoje požiadavky, ako už bolo uvedené, úplne nepresadila ani jedna strana a prijalo sa kompromisné riešenie. Úspechom pre Slovákov bolo uznanie samobytnosti a rovnoprávnosti slovenského národa s českým národom, ako aj uznanie právomoci SNR ako nositeľky národnej suverenity a štátnej moci na Slovensku. Košický vládny program z hľadiska štátoprávneho usporiadania povojnovej Československej republiky predurčoval riešenie vzťahov medzi Slovákami a Čechmi. Keďže vládny program neriešil dôležitú otázku kompetencií, ani v ňom nebola zmienka o potrebe vytvorenia českých národných orgánov a česká strana ich vznik ani nepredpokladala, tým vlastne vznikli „základy“ asymetrického štátoprávneho modelu usporiadania

¹⁵ Národný front vystupoval ako vládna koalícia, ktorého súčasťou mohli byť len schválené politické strany. Vláda mala 25 členov, z nich 9 Slovákov – 6 ministri a 3 štátni tajomníci. Predsedom vlády sa stal Z. Fierlinger. Prezident E. Beneš zároveň rozpustil Štátnu radu.

¹⁶ Bližšie pozri: GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa II. (1945 – 1960)*. Praha : Karolinum, 2006, s. 21 – 33.

¹⁷ SKALOŠ, M.: *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*. Banská Bystrica : PrF UMB, 2008, s. 69 – 72.

republiky. Na druhej strane vládny program nevylučoval ani iné možnosti riešenia slovensko-českých vzťahov. Tým, že nenaznačoval jasné predstavy, ako sa bude realizovať princíp rovný s rovným, umožňoval SNR stále počítať s možnosťou federatívneho usporiadania republiky v duchu uznesenia pléna SNR z 2. marca 1945.

Otázka kompetencie, vzťahov medzi centrálnymi orgánmi a SNR zostala otvorená, pretože to umožňovala šiesta kapitola, ktorá ustanovila: „*O budúcom rozdelení kompetencie medzi orgány ústredné a slovenské dohodnú sa legitímni zástupcovia národa českého a slovenského. V ústredných štátnych úradoch, inštitúciách a v hospodárskych orgánoch celoštátneho významu bude Slovákom zabezpečené primerané zastúpenie čo do počtu, ako aj čo do významu*“.¹⁸ Ako sa však neskôr ukázalo, zásadnú požiadavku federatívneho usporiadania sa SNR hneď po skončení vojny nepodarilo, napriek vynaloženému úsiliu, presadiť.¹⁹

3. Štátoprávna a politická asymetria po roku 1945

Devízy povstania, vyjadrené v požiadavke vzťahov Čechov a Slovákov slovami „rovný s rovným“, vydržali iba krátko po roku 1945.²⁰ Žiaľ, povojnový vývoj opätovného budovania unitárneho československého štátu nesporne preukázal, že česká politika demokratického razenia do februára 1948, i česká komunistická politika po ňom, nechceli vidieť a rešpektovať zreteľne sa prejavujúcu štátnu identitu slovenského národa. O tom sa mohli presvedčiť aj sami zástupcovia Slovenskej národnej rady, keď predložili ústrednej vláde v Prahe koncom mája 1945 koncepciu federalizácie republiky a československá vláda sa odmietla o tom čo i len baviť.²¹ Znovu v povojnovom období sa za myšlienku federatívneho štátoprávneho usporiadania slovenského a českého národa vyslovila aj Slovenská liga v Amerike,²² ktorá na svojom XXIX. zjazde v Clevelande 21. októbra 1947 prijala rezolúciu týkajúcu sa politickej situácie slovenského národa po roku 1945.

V bode IV. 1. tejto rezolúcie sa uvádza, že „*Slovenská liga v Amerike v mene Američanov slovenského pôvodu i v mene slovenského národa zásadne víta myšlienku federatívneho zväzku európskych štátov, lebo v takejto iniciatíve vidí vážnu snahu o spravodlivé usporiadanie medzinárodných vzťahov, ktoré by mohli zabezpečiť trvalý pokoj a podmienky nového života v rozvrátenej Európe*.“ Ďalej sa v bode IV. 3. rezolúcie uvádza, že „*Slovenská liga je presvedčená, že takúto federáciu možno budovať len na základe úplnej rovnoprávnosti všetkých národov, ktoré tento priestor Európy obývajú, a že teda každý národ, ktorý v tomto*

¹⁸ BARNOVSKÝ, M. a kol.: *Od vojnovej katastrofy po Ústavu 9. mája*. In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*, s. 408.

¹⁹ Až ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii znamenal koniec asymetrického modelu štátoprávneho usporiadania ČSR.

²⁰ VODIČKA, K.: *Dělení Československa. Deset let poté*. Praha : Volvox Globator, 2003, s. 26.

²¹ LIPTÁK, Ľ.: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 123.

²² Slovenská liga, od roku 1907 najvyšší orgán starej emigrácie v Spojených štátoch.

priestore žije, bez ohľadu na rozlohu svojho územia a svoju početnú veľkosť vo vlastnom štáte, vstúpi do federatívneho zväzku štátov.“ „Slovenský národ len vo vlastnom slovenskom štáte môže byť rovnocenným členom vo federatívnom zväze štátov strednej Európy, lebo len takto bude mať zaistené všetky svoje práva a len takto bude môcť plniť povinnosti, ktoré naň v novej organizácii európskeho života pripadnú.“ (IV. 7.).

Slovenská liga v Kanade prijala rovnaký program na svojom zjazde 25. a 27. júla 1949. Obe spomínané organizácie odvtedy ešte viac ráz zopakovali a potvrdili tento postoj v sérii vyhlásení.²³

Ihneď po skončení vojny bolo potrebné ústavnoprávne zakotviť postavenie Slovenska v nových pomeroch, Slovensko si v Slovenskom národnom povstaní upevnilo svoju štátnosť, dostatočne sa osamostatnilo. Po roku 1945 a najmä po roku 1948 sa ale postupne celkové pomery menili a zmeny vyplývali z celkového postavenia Československa a z jeho zapájania do systému socialistickej ekonomiky na báze jednotného národohospodárskeho plánovania.

Keďže si nastupujúca ekonomická štruktúra vyžadovala koncentráciu právomoci do rúk ústrednej vlády v Prahe, z tohto hľadiska a z týchto dôvodov sa postupne posilňovali centrálné orgány a slovenské národné orgány sa oslabovali, odoberali sa im právomoci. Bezprostredné problémy spravovania a riadenia štátu sa riešili politickými cestami a napokon dohodami, ktoré uzavierali medzi sebou vláda Československej republiky a predsedníctvo Slovenskej národnej rady. Z tohto hľadiska sú dôležité tzv. tri pražské dohody, ktoré sa týkali postavenia slovenských orgánov a nimi sa koncentrovala moc do rúk ústrednej vlády v Prahe a oslabovali výdobytky Slovenského národného povstania.²⁴

Proces unitarizácie sa začal už prvou pražskou dohodou z 2. júna 1945 a úplne sa presadil druhou pražskou dohodou z 11. apríla 1946, pričom prvok federalizmu zostal len v ustanovení ústavného zákona č. 65/1946 Zb. Tento federatívny prvok však už nevyplýval z tretej pražskej dohody, ktorá zakotvila len obmedzenú, vládou kontrolovanú a jej podriadenú zákonnú a administratívnu autonómiu postavenia Slovenska.²⁵ Uvedené tri pražské dohody boli predstupňom zafixovania postavenia Slovenska v pripravovanej ústave, ktorá bola potom prijatá v máji 1948.²⁶

Aj keď ústava, známa ako Ústava 9. mája z roku 1948,²⁷ deklarovala v konečnom dôsledku základné postuláty svojbytnosti slovenského národa, nevyužila dôsledne možnosti upraviť postavenie oboch národov rovnakým spôsobom. Vyúsťu-

²³ MIKUŠ, J. A.: *Slovensko v dráme Európy*. Martin : Matica Slovenská, 2002, s. 323.

²⁴ ŠTEFANOVIČ, M.: *Zrod slovenskej štátnosti a zánik česko-slovenskej federácie*. Bratislava : Iris, 1999, s. 81 – 82.

²⁵ Bližšie pozri: BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : PrF UMB, 2001, s. 271 – 272.

²⁶ Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. zo dňa 9. mája 1948.

²⁷ Bližšie pozri: MĚCHÝŘ, J.: *Slovensko v Československu. Slovensko-české vzťahy 1918 – 1991. Dokumenty, názory, komentáre*. Praha : Práce, 1991, s. 70 a nasl., resp. GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa II. (1945 – 1960)*, s. 329 a nasl.

júcou resultátovou podobou sa stalo atypické asymetrické štátoprávne usporiadanie. Uvedený model označovaný aj ako „sui generis“ nemohol vytvoriť stabilný základ riešenia vzťahov medzi českým a slovenským národom, pretože – i napriek tomu, že vychádzal z rovnoprávnosti obidvoch národov v republike – túto rovnosť inštitucionálne nezakotvoval a kompetenciu slovenských národných orgánov upravoval, žiaľ, takým spôsobom, že v mnohých prípadoch neumožňoval realizáciu národnej suverenity. I keď na druhej strane nemožno poprieť, že v ústave spoločného štátu bolo po prvý raz ústavnoprávne zakotvené ich postavenie.²⁸

Kurióznym je dôvod neexistencie českých zastupiteľských zborov, reprezentujúcich vyslovene iba české záujmy, ktorý v r. 1960 uviedol napr. S. Matoušek, že „...*pre české krajiny takéto orgány objektivne neboli potrebné*“, pričom sám autor sa odvoláva na výrok K. Gottwalda, že „...*v českých zemích nikdo nechce českou národní radu nebo český sbor pověřenců. Nejsou pro to politické předpoklady, a proto tyto instituce nebudou utvořeny.*“²⁹ Vzhľadom na známe vyjadrenie E. Beneša: „... *Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním... Zastávám neochvějně názor, že Slováci jsou Češi a že slovenský jazyk jest len jedním z nářečí českého jazyka, tak jako tomu je s hanáctinou.*“³⁰ M. Varšová sa vo svojom príspevku³¹ správne domnieva, že „*je viac než logické, že „české země“ naozaj „svoje“ ústavné orgány ani nepotrebovali. Niet sa preto čo čudovať, keď spomínaná asymetria spôsobovala problémy nielen pri výkone právomocí slovenských národných orgánov, už aj tak značne oklieštených {ktoré sa väčšinou riešili so súhlasom právomocí ústrednej československej vlády}, ale negatívne pôsobila i na vývoj česko-slovenských vzťahov*“. Zároveň tiež konštatuje, že „*pražská komunistická vláda akékoľvek slovenské osobitosti prijímala ako rušivé a nebezpečné. Predstava, že vyrovnaním životných podmienok medzi oboma časťami krajiny prestane „slovenská otázka“ existovať, bola povrchná a pomýlená. Slováci už od roku 1918 vstupovali do nového štátu ako uvedomelý národ, a tak ani kultúrny, hospodársky a sociálny vývoj po roku 1945 nemohol tento trend zmeniť.*“³²

²⁸ VARŠOVÁ, M.: Vývoj slovenskej štátnosti v historickom priereze v nadväznosti na vstup do Európskej únie a slovensko-české vzťahy v tomto dejinnom procese. In *K 75. narodeninám profesora Hubenáka*. Zborník z medzinárodnej právno- historickej konferencie konanej pri tejto príležitosti. Banská Bystrica: PrF UMB, 2004, s. 206.

²⁹ MATOUŠEK, S.: *Slovenské národné orgány do ústavy 9. mája*. Bratislava : SAV, 1960, s. 298.

³⁰ KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: *Cesta ke květnu*. 1. zväzok. Praha : ČSAV, 1965, s. 53.

³¹ VARŠOVÁ, M.: Vývoj slovenskej štátnosti v historickom priereze v nadväznosti na vstup do Európskej únie a slovensko-české vzťahy v tomto dejinnom procese. In *K 75. narodeninám profesora Hubenáka*. Zborník z medzinárodnej právno-historickej konferencie konanej pri tejto príležitosti, s. 207.

³² SKALOŠ, M.: *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca*, s. 75 – 79.

Po februárovom prevrate sa všetka moc sústredila do rúk KSČ, prijal sa politický diktát Moskvy a nastolil sa sovietsky model riešenia národnostných vzťahov, navonok vyzerajúci bezkonfliktne a harmonicky, vnútri však neriešiaci žiadny akútny problém.

Vyvrcholením centralizmu bolo prijatie tzv. socialistickej ústavy z 11. júla 1960. Nová ústava, prijatá ako úst. zák. č. 100/1960 Zb.,³³ deklarovala vybudovanie socializmu, čo sa prejavilo i v zmene názvu štátu na ČSSR – Československá socialistická republika. Jej formálnym následkom bola degradácia SNR, eliminácia autonómneho postavenia Slovenska garantovaná Košickým vládnym programom z roku 1945 a podriadenie všetkej administratívy priamo Prahe.

Hoci asymetrické riešenie v rokoch 1945 – 1948 bolo produktom zložitej triednej situácie a odzrkadlením politickej reality Česko-Slovenska, od začiatku trpelo závažným nedostatkom: na slovenskej strane vyvolávalo pocit, že je nedôsledným riešením, že zásada rovnoprávnosti nebola dovedená do konca – k vytvoreniu symetrického riešenia (federácie). Na českej strane od začiatku asymetrické riešenie vyvolávalo pocity, že tu ide o privilegované postavenie Slovákov, pretože majú zvláštne orgány. Asymetrické riešenie tak neuspokojovalo ani jednu ani druhú stranu, pôsobilo negatívne na vzťahy oboch národov, bránilo ich vzájomnému zblížovaniu, vzájomnému pochopeniu a nastoleniu vzťahov vzájomnej dôvery. V ďalšom vývine po roku 1948 sa asymetrické riešenie v očiach slovenského národa celkom zdiskreditovalo a v demokratickom procese v roku 1968 sa na program dňa opäť dostala otázka federatívneho riešenia, ktorú Slovensko vyzdvihlo ako svoj cieľ v rokoch 1944 – 1945.³⁴

Záver

Od rozbitia Česko-Slovenskej republiky do chvíle vypuknutia Slovenského národného povstania prekonala slovenská, ale i česká spoločnosť významné vnútorné zmeny v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska, najmä v oblasti formovania názorov a postojov k slovenskej a česko-slovenskej štátnosti. V tomto období sa sformovali rôzne názory na štátoprávne postavenie Slovenska v povojnovej ČSR. Po negatívnych skúsenostiach z rokov predmníchovskej ČSR a predovšetkým po vyhlásení samostatnosti slovenského štátu sa myšlienka začleniť Slovensko do novej Československej republiky, ktorú presadzoval E. Beneš, stala nepopulárnou predovšetkým na Slovensku. Kým Komunistická strana Československa požadovala rovnoprávnosť národov v obnovennej republike, Benešova koncepcia požadovala začleniť Slovensko a Slovákov do republiky ako nerovnoprávny element. Vyskytli sa však aj krajné názory na riešenie povojnového

³³ MĚCHÝŘ, J.: *Slovensko v Československu. Slovensko-české vztahy 1918 – 1991*. Dokumenty, názory, komentáře, s. 80 a nasl. resp. GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960 – 1989)*. Praha : Karolinum, 2007, s. 20 a nasl.

³⁴ BARTO, J.: *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944 – 1948)*. Bratislava : Epona, 1968, s. 236 – 237.

štátoprávneho postavenia Slovenska, ako napr. v komunistickom hnutí „za úplne slobodné a samostatné Slovensko“, ale aj v českom odboji vznikli určité „proti-slovenské“ postoje. Tieto zásadné názorové rozdiely a tiež medzinárodná situácia a záujmy mocností sťažovali koordináciu národnooslobodzovacieho zápasu českého a slovenského národa a presadzovanie myšlienky obnovy ČSR na nových základoch, predovšetkým v prvých rokoch druhej svetovej vojny. V konečnom dôsledku však prevládla koncepcia obnovy Československej republiky.

Súdna ochrana zamestnanca pri skončení pracovného pomeru

Úvod

Vo všeobecnosti možno uviesť, že zamestnanie predstavuje pre fyzické osoby nielen spôsob získania prostriedkov na živobytie, ale pre väčšinu z nich v porovnaní s minulosťou je aj významným spôsobom seberealizácie. Spokojný zamestnanec a dôstojné pracovné podmienky by mali patriť medzi prioritné úlohy zamestnávateľov. Zo strany zamestnanca sa očakáva efektívne a riadne plnenie pracovných úloh.

Tak zamestnanci ako aj zamestnávatelia by privítali vytvorenie ideálneho pracovného prostredia, ktoré by umožňovalo uzatváranie pracovných pomerov na neurčitý čas a na plný úväzok. Takáto predstava je však nereálna. V súčasnosti už nie je typické, aby zamestnanec po celý čas svojho aktívneho života pracoval pre jedného zamestnávateľa. Bežným je, ak zamestnanec vystrieda viacero zamestnaní.

Existencia pracovného pomeru je konkrétne závislá (nielen) od ekonomickej situácie zamestnávateľa, zdravotných problémov či pochybení zamestnancov, ktoré vedú ku skončeniu pracovného pomeru. Často sa v súvislosti so skončením pracovného pomeru berie do úvahy len to, že zhoršuje postavenie (už bývalého) zamestnanca. Je však potrebné podotknúť, že každý zásah do pracovného pomeru ovplyvňuje aj činnosť jeho zamestnávateľa. Očakávalo by sa, že ak účastníkom pracovného pomeru nevyhovuje, aby naďalej spolupracovali, že dôjde k „férovému“ skončeniu ich právneho vzťahu. V mnohých prípadoch je však skončenie pracovného pomeru sprevádzané nielen nepríjemnými situáciami, kedy sa zmluvné strany nevedia dohodnúť na podmienkach skončenia, ale aj porušeniami pracovnoprávnych predpisov.

Ak jeden z účastníkov pracovného pomeru má za to, že pracovný pomer sa má skončiť na základe právneho úkonu, ktorý považuje za neplatný, má možnosť uplatniť na súde neplatnosť skončenia pracovného pomeru v súlade s § 77 zákona č. 311/2001 Z.z. Zákonníka práce v znení neskorších predpisov (ďalej len „Zákonník práce“). Súd sa môže zaoberať neplatnosťou skončenia pracovného pomeru len na základe návrhu, na základe ktorého sa skúmanie platnosti skončenia pracovného pomeru stane predmetom súdneho konania. Tento návrh v prípade relatívnej neplatnosti právneho úkonu skončenia pracovného pomeru môže uplatniť ako oprávnený subjekt ten účastník pracovného pomeru, voči ktorému je

skončenie pracovného pomeru adresované (s výnimkou dohody o skončení pracovného pomeru, kedy neplatnosť skončenia pracovného pomeru môže uplatniť len zamestnanec).¹

1. Skončenie pracovného pomeru zo strany zamestnávateľa

Aj keď bolo naznačené, že skončenie pracovného pomeru predstavuje významný zásah do existenčných záujmov tak zamestnanca, ako aj zamestnávateľa, možno povedať, že strata zamestnania sa viac bytostne dotýka zamestnanca. Z dôvodu ochrany slabšieho účastníka pracovného pomeru – zamestnanca je preto právna úprava v tejto oblasti nastavená kogentne viacej v prospech ochrany zamestnanca.

V príspevku sa budeme zaoberať postupom a nárokmi, ktoré má zamestnanec v prípade, ak sa domnieva, že jeho pracovný pomer zamestnávateľ **na základe právneho úkonu skončil neplatne** (t.j. ak sa pracovný pomer skončil na základe dvojstrannej dohody o skončení pracovného pomeru alebo jednostranného úkonu zamestnávateľa, a to výpoveďou, okamžitým skončením pracovného pomeru alebo skončením pracovného pomeru v skúšobnej dobe).

Platnosť právneho úkonu, t. j. spôsobu skončenia pracovného pomeru súd posudzuje nielen z hľadiska hmotnoprávnych podmienok platnosti skončenia pracovného pomeru, ako ich ustanovuje Zákonník práce (napr. pri výpovedi sa požaduje jej písomná forma, doručenie, ponuka vhodnej práce a pod.), ale aj z hľadiska náležitostí právnych úkonov, ako ich zakotvuje Občiansky zákonník (t.j. z hľadiska náležitosti vôle, prejavu vôle účastníka, ale aj súladu právneho úkonu so zákonom, dobrými mravmi, resp. v súvislosti s obchádzaním zákona).

Určiť, či sa pracovný pomer skončil platne alebo neplatne je oprávnený len súd. Keďže v súčasnosti neexistuje špeciálne pracovnoprávne súdnictvo, podľa § 7 ods. 1 Občianskeho súdneho poriadku (zákon č. 99/1963Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov, ďalej ako „Občiansky súdny poriadok“) v občianskom súdnom konaní súdy prejednávajú a rozhodujú spory a iné právne veci, ktoré vyplývajú z občianskoprávnych, pracovných, rodinných, obchodných a hospodárskych vzťahov, pokiaľ ich podľa zákona neprejednávajú a nerozhodujú o nich iné orgány. Na konanie v prvom stupni sú vo všeobecnosti príslušné okresné súdy a miestne príslušným všeobecným súd účastníka, proti ktorému návrh smeruje (odporca), ak nie je ustanovené inak (podrobnejšie § 9-12 a § 84-89b Občianskeho súdneho poriadku).

Konanie o neplatné skončenie pracovného pomeru je konaním, ktoré možno zahájiť len na základe návrhu, ktorý spĺňa náležitosti podľa § 79 Občianskeho súdneho poriadku. Vzhľadom na to, že v sporovom konaní účastníci konania stoja proti sebe a existuje medzi nimi určitý konflikt, návrh sa označuje

¹ Por. DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákonník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 101.

pojmom žaloba a navrhovateľ žalobcom a odporca žalovaným. Žaloba je právny úkonom procesnoprávnym aj hmotnoprávnym.²

Podľa § 4 ods. 2 písm. d) zákona č. 71/1992 Zb. o súdnych poplatkoch v znení neskorších predpisov je navrhovateľ v konaní o určenie neplatnosti skončenia pracovného pomeru a pri uplatnení nárokov z neplatného rozviazania pracovného pomeru **oslobodený od poplatkov**.

2. Relatívna neplatnosť právneho úkonu, prekluzívna lehota

Hoci Zákonník práce vychádza z absolútnej neplatnosti, **skončenie pracovného pomeru na základe právneho úkonu je založené na relatívnej neplatnosti**. Pre prípad neplatného skončenia pracovného pomeru je pre právo dovoliť sa na súde neplatného skončenia pracovného pomeru stanovená prekluzívna lehota, nie premlčacia lehota. Stanovenie prekluzívnej lehoty na uplatnenie neplatnosti právnych úkonov smerujúcich ku skončeniu pracovného pomeru, a to, že neplatnosť týchto právnych úkonov musí byť uplatnená na súde, nič nemení na tom, že ide o relatívne neplatné pracovnoprávne úkony, ktoré sa považujú za platné dovtedy, dokiaľ nie je namietnutá ich neplatnosť tým, kto je na to oprávnený (legitimovaný).

Uplatnenie neplatného skončenia pracovného pomeru na súde je možné podľa § 77 Zákonníka práce v nadväznosti na § 36 ods. 1 Zákonníka práce **najneskôr v lehote dvoch mesiacov odo dňa, keď sa mal pracovný pomer skončiť. Ide o prekluzívnu lehota**.³ Prekluzívne lehoty nemôžu zásadne ani spočívať, ani sa prerušiť, dajú sa v zásade predĺžiť (na rozdiel od premlčacej lehoty).⁴ Ak tak ustanovuje zákon, môže byť z nemožnosti prerušenia alebo spočívania prekluzívnych dôb stanovená výnimka.⁵ Takúto výnimku Zákonník práce neustanovuje, prekluzívna lehota nemôže spočívať ani sa prerušiť, v prípade, ak sa právo uplatniť na súde neplatnosť skončenia pracovného pomeru neuplatní v lehote do dvoch mesiacov odo dňa, keď sa pracovný pomer skončil, nie je možné po tejto lehote domáhať sa určenia neplatnosti skončenia pracovného pomeru. Právo na vyslovenie neplatnosti skončenia pracovného pomeru zanikne a súd k zániku prá-

² Por. Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, sp. zn. 1 Cdo 180/2009.

³ Ak je vznik alebo trvanie práva viazané na to, že sa v určitej stanovenej lehote stane určitý právny úkon ide o preklúziu (prepadnutie lehoty). Ak v prekluzívnej lehote právny úkon nenastane, právo nevznikne alebo zanikne, Zákonník práce prekluzívne lehoty zakotvuje taxatívnym spôsobom v § 36 ods. 1.

⁴ LUBY, Š.: Základy všeobecného súkromného práva. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín. Heuréka 2002, s. 95.

⁵ LUBY, Š.: Základy všeobecného súkromného práva. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín. Heuréka 2002, s. 95. SVOBODA a kol.: Občiansky zákonník. Komentár a súvisiace predpisy. V. vydanie. Bratislava, Eurounion 2004, s. 536.

va (preklúzii) prihliada ex offio.⁶ Žiadna právna skutočnosť nie je spôsobilá túto prekluzívnu lehotu prerušiť ani pozastaviť.

Márne uplynutie tejto lehoty má za následok, že na neplatnosť nemožno prihliadnuť, aj keby ju namietala oprávnená osoba. Zmeškaním lehoty (t. j. neuplatnenie práva na súde) sa tak neplatný pracovnoprávny úkon stáva vo svojich dôsledkoch platným.⁷ Po uplynutí dvojmesačnej lehoty sa súd už nemôže zaoberať otázkou platnosti skončenia pracovného pomeru, a to ani ako otázkou predbežnou; to platí aj v konaní o žalobe o určenie, že pracovný pomer trvá.⁸

V prípade, ak v dvojmesačnej prekluzívnej lehote účastník pracovného pomeru neuplatní neplatnosť skončenia pracovného pomeru na súde, prípadne vezme svoj návrh späť a súd konanie zastaví, nie je možné namietat' neplatnosť skončenia pracovného pomeru na súde v inom súdnom konaní (napr. na základe určovacej žaloby podľa § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku). Takisto nie je možné otázku neplatnosti skončenia pracovného pomeru riešiť ako prejudiciálnu (predbežnú) otázku.⁹

3. Žaloba o neplatné skončenie pracovného pomeru v. určovacia žaloba

Možno sa stretnúť s názorom, že určenie platnosti či neplatnosti skončenia pracovného pomeru by bolo možné aj prostredníctvom tzv. určovacej žaloby. V prípade, ak by zamestnanec neplatnosť skončenia pracovného pomeru na základe právneho úkonu nenamietal žalobou o neplatné skončenie pracovného pomeru podľa § 77 Zákonníka práce, ale podal by určovaciu žalobu podľa § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku, v zmysle dostupnej judikatúry by mala byť určovacia žaloba zamietnutá. A to z toho dôvodu, že pre namietnutie neplatnosti skončenia pracovného pomeru na základe právneho úkonu je vytvorený osobitný inštitút a postup v § 77 a nasl. Zákonníka práce.

Na rozdiel od určovacej žaloby v prípade žaloby o neplatné skončenie pracovného pomeru na základe právneho úkonu nie je potrebné preukazovať naliehavý právny záujem. Naliehavý právny záujem žalobcu na požadovanom určení v zmysle § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku musí byť kvalifikovaný – naliehavý. Posúdenie naliehavého právneho záujmu je otázkou právnej kvali-

⁶ DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákoník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 101.

⁷ *Ibidem*, s. 101.

⁸ SJ 75/1997 (In: Přehled judikatury ve věcech promlčení a prekluze v soukromém právu (zost. V. Vaške), Praha, s. 275.).

⁹ V súlade s § 109 ods. 2 Občianskeho súdneho poriadku môže súd konanie prerušiť, ak neurobí iné vhodné opatrenie, a to v prípade, ak prebieha konanie, v ktorom sa rieši otázka, ktorá môže mať význam pre rozhodnutie súdu, alebo ak súd dal podnet na takéto konanie. Súd skúma, či je schopný posúdiť a zistiť skúmanú otázku, ak dospeje k záveru, že ide o zložitú otázku, ktorej posudzovanie by bolo komplikované alebo časovo náročné, môže konanie prerušiť dovtedy, než bude o tejto otázke rozhodnuté v inom, už prebiehajúcim konaní (prejudiciálna otázka).

fikácie rozhodujúcich skutočností, čo pre žalobcu znamená nevyhnutnosť tvrdiť a preukázať skutočnosti, z ktorých vyvodzuje existenciu tohto svojho právneho záujmu. Žalobca však nemôže mať naliehavý právny záujem v zmysle § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku, ak sa ochrany práv môže domáhať žalobou na plnenie alebo ak na odstránenie neistoty slúžia osobitné právne postupy upravené v príslušných právnych predpisoch. Rozhodnutie o takejto určovacej žalobe by predpokladalo prejudiciálne posúdiť platnosť alebo neplatnosť skončenia pracovného pomeru.¹⁰

Ustanovenie § 77 Zákonníka práce teda priznáva zamestnancovi možnosť uplatniť na súde neplatnosť skončenia pracovného pomeru na základe právneho úkonu; a týmto je zároveň vylúčené, aby sa zamestnanec domáhal z rovnakého právneho dôvodu (základu) žalobou, podanou v zmysle § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku, určenia, že pracovný pomer trvá.

Ak by sa pracovný pomer skončil iným spôsobom než výpoveďou, okamžitým skončením pracovného pomeru, skončením v skúšobnej dobe alebo na základe dohody o skončení pracovného pomeru, zamestnanec pracovného pomeru by mal mať možnosť namietať neplatné skončenie pracovného pomeru na základe určovacej žaloby podľa § 80 písm.) c) Občianskeho súdneho poriadku, nie na základe žaloby podľa § 77 Zákonníka práce. Určenie neplatnosti takéhoto skončenia pracovného pomeru sa neriadi § 77 Zákonníka práce; v týchto prípadoch môže byť neplatnosť skúmaná kedykoľvek, ak je na takomto určení naliehavý právny záujem podľa § 80 písm. c) Občianskeho súdneho poriadku, a to i v inom konaní ako predbežná otázka.¹¹ Určovacíu žalobu by bolo možné uplatniť napr. aj v prípade, ak by pracovný pomer skončil na strane zamestnávateľa subjekt, nebol oprávnený konať v mene alebo za zamestnávateľa.

4. Rozhodnutie o platnosti/ neplatnosti skončenia pracovného pomeru

O tom, či pracovný pomer sa skončil platne/neplatne, musí rozhodnúť súd. Nie je relevantná faktická situácia, že právny úkon smerujúci ku skončeniu pracovného pomeru je neplatný.

Neplatné je len také skončenie pracovného pomeru, ktorého neplatnosť bola určená právoplatným rozhodnutím súdu. V prípade, že nedošlo k určeniu neplatnosti, skončil sa pracovný pomer podľa pracovnoprávneho úkonu, aj keby bol postihnutý vadou, ktorá spôsobuje jeho neplatnosť. Akékoľvek dodatočné posudzovanie pracovnoprávneho úkonu smerujúceho ku skončeniu pracovného pomeru nesmie byť posudzované ako tzv. predbežná otázka ani v inom konaní pred súdom, napr. v konaní o určení, že pracovný pomer ďalej trvá, o zaplatenie

¹⁰ Rozsudok Najvyššieho súdu SR, sp. zn. 3 Cdo 147/2008.

¹¹ DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákoník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 282. Rozsudok NS ČR zo dňa 20. 5. 2003, sp. zn. 21 Cdo 131/2003; Rozsudok NS ČR zo dňa 30. 6. 1999, sp. zn. 21 Cdo 487/99

náhrady mzdy a pod. V inom konaní súd vychádza z toho, že skončenie pracovného pomeru, ktoré nebolo právoplatne určené ako neplatné, je platným právnym úkonom. Bez právoplatného rozhodnutia súdu, ktoré by určovalo, že výpoveď, okamžité skončenie pracovného pomeru, skončenie v skúšobnej dobe alebo dohoda sú neplatnými právnymi úkonmi, nedá sa teda vôbec („pojmovo“) hovoriť o tom, by došlo k neplatnému skončeniu pracovného pomeru jeho účastníkov a že by mohli medzi nimi vzniknúť práva a povinnosti z neplatného skončenia pracovného pomeru.¹²

5. Nároky zamestnanca z neplatného skončenia pracovného pomeru

Ak zamestnávateľ so zamestnancom neplatne skončil pracovný pomer a ak **zamestnanec oznámil zamestnávateľovi**, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ ďalej zamestnával, jeho **pracovný pomer trvá** v zmysle ust. § 79 ods. 1 Zákonníka práce. Keďže pracovný pomer trvá, zamestnávateľ je povinný prideľovať zamestnancovi prácu alebo poskytnúť mu náhradu mzdy v prípade, že mu neprideľuje prácu podľa pracovnej zmluvy.

Výnimku predstavuje ustanovenie obsiahnuté v § 79 ods. 1 Zákonníka práce, podľa ktorého pracovný pomer netrvá, ale sa končí, a to vtedy, ak súd rozhodne, že nemožno od zamestnávateľa spravodlivo požadovať, aby zamestnanca naďalej zamestnával. V tomto prípade sa pracovný pomer končí dňom právoplatnosti rozhodnutia súdu (o skončení pracovného pomeru nemožno rozhodnúť spätne, napríklad ku dňu nadobudnutia účinnosti výpovede).¹³ Posúdiť možnosť uplatnenia výnimky je oprávnený len súd. Zamestnávateľ by v takomto prípade mal preukázať, v čom spočíva ospravedlniteľný dôvod, na základe ktorého by súd mal rozhodnúť, že pracovný pomer netrvá (napr. mohlo by ísť o situáciu, keď pracovný pomer na základe výpovede zamestnávateľa z dôvodu závažného porušenia pracovnej disciplíny sa skončil neplatne pre nesplnenie povinnosti ponuky vhodnej práce. Správanie sa zamestnanca je takej intenzity, že existenčne ohrozuje záujmy zamestnávateľa, narúša dodržiavanie pracovnej disciplíny na pracovisku, a preto nie je spravodlivé od zamestnávateľa požadovať, aby naďalej zamestnanca zamestnával).

Základným predpokladom uplatnenia nároku z neplatného skončenia pracovného pomeru zo strany zamestnávateľa je teda **oznámenie zamestnanca zamestnávateľovi, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ ďalej zamestnával**. Súčasne je potrebné neplatnosť skončenia pracovného pomeru uplatniť na súde, t. j. podať na súd žalobu.

Odlišná situácia nastane vtedy, keď síce dôjde k neplatnému skončeniu pracovného pomeru, ale **zamestnanec netrvá na tom, aby ho zamestnávateľ ďalej**

¹² BĚLINA, M. a kol.: Zákonník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 282. Rozsudok NS ČR zo dňa 19.3.1997, sp. zn. 2 Cdon 475/96 (SJ 75/1997)

¹³ Por. BARANCOVÁ, H.: Zákonník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2010, s. 349.

zamestnával. Ak zamestnávateľ skončil pracovný pomer neplatne, ale zamestnanec netrvá na tom, aby ho ďalej zamestnával, podľa ustanovenia § 78 ods. 3 Zákonníka práce platí fikcia, že sa jeho pracovný pomer skončil dohodou. Ak bola daná neplatná výpoveď, uplynutím výpovednej doby, alebo ak bol pracovný pomer neplatne skončený okamžite alebo v skúšobnej dobe dňom, keď sa mal pracovný pomer skončiť. Fikcia platí len v prípade, ak sa účastníci pracovného pomeru nedohodnú inak. Ak sa pracovný pomer síce skončil neplatne v skúšobnej dobe alebo na základe okamžitého skončenia pracovného pomeru, ale zamestnanec netrvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával, má podľa § 79 ods. 4 Zákonníka práce nárok na náhradu mzdy v sume jeho priemerného zárobku za výpovednú dobu dvoch mesiacov (t. j. vo výške dvojnásobku jeho priemerného mesačného zárobku).

Predpokladom vzniku **práva na náhradu mzdy** je neplatné skončenie pracovného pomeru a nemôže vzniknúť skôr než zamestnanec oznámi zamestnávateľovi, že trvá na tom, aby ho ďalej zamestnával.¹⁴ Dvojmesačná lehota vyplývajúca z § 77 Zákonníka práce sa týka len uplatnenia neplatnosti skončenia pracovného pomeru, a nie aj uplatnenia nárokov na náhradu mzdy z neplatného skončenia pracovného pomeru.¹⁵

Oznámenie zamestnanca, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával je jednostranným právnym úkonom adresovaným zamestnávateľovi.¹⁶ Obsahové ani formálne náležitosti oznámenia Zákonník práce neupravuje. Z obsahu oznámenia by však malo vyplývať, že zamestnanec trvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával. Je otázne, akú formu musí mať oznámenie zamestnanca, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával.¹⁷

Oznámenie zamestnanca možno považovať za taký právny úkon, ktorý ovplyvňuje existenciu pracovného pomeru, a preto vzhľadom na to, že podľa § 38 ods. 3 Zákonníka práce písomnosti zamestnanca, ktoré sa týkajú vzniku, zmeny a skončenia pracovného pomeru, práv a povinností zamestnanca vyplývajúcich z pracovnej zmluvy, doručuje zamestnanec na pracovisku alebo ako doporučnú zásielku, možno predpokladať, že oznámenie zamestnanca musí mať písomnú formu. V nadväznosti na § 17 ods. 2 Zákonníka práce nedodržanie písomnej formy ale nespôsobuje neplatnosť oznámenia. Je teda otázne, či by oznámenie zamestnanca, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával, mohlo mať ústnu formu, prípadne by mohlo byť urobené konkludentne.

V súlade s doterajšou judikatúrou a odbornou literatúrou sa oznámenie zamestnanca môže nahradiť aj kópiou žaloby. Žaloba by mala obsahovať nielen peťit týkajúci sa určenia neplatnosti skončenia pracovného pomeru, ale aj náhradu

¹⁴ Por. Uznesenie Najvyššieho súdu SR, sp. zn. 1 Cdo 180/2009.

¹⁵ Por. Rozsudok Najvyššieho súdu SR, sp. zn. 5 Cdo 36/2000.

¹⁶ Por. DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákoník práce Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 266.

¹⁷ Český Zákonník práce (§ 69 ods. 1) upravuje písomnú formu oznámenia, nedostatok písomnej formy však nespôsobuje jeho neplatnosť.

mzdy. V takomto prípade nie je rozhodujúce, kedy bola žaloba podaná na súde, ale kedy sa doručila zamestnávateľovi.

6. Vykonávanie práce zamestnancom počas súdneho konania

V čase odo dňa neplatného skončenia pracovného pomeru až do dňa právoplatného rozhodnutia súdu o neplatnom skončení pracovného pomeru, sa účastníci pracovného pomeru riadia „osobitnými ustanoveniami Zákonníka práce o neplatnosti skončenia pracovného pomeru, ktoré má povahu *lex specialis* vo vzťahu k iným pracovnoprávnym predpisom.“¹⁸

Vzhľadom na to, že pracovný pomer sa neskončil, zamestnávateľ je povinný **pridelovať zamestnancovi prácu** až do právoplatného rozhodnutia súdu. Ak zamestnávateľ prideliť zamestnancovi prácu, neznamená to, že zamestnávateľ súhlasí so zamestnancom, že pracovný pomer sa skončil neplatne.¹⁹ Ak zamestnávateľ umožní zamestnancovi naďalej pokračovať v práci, možno to považovať za jeden zo spôsobov, ako upraviť právny vzťah medzi účastníkmi pracovného pomeru počas obdobia neistoty²⁰ do právoplatného rozhodnutia súdu o neplatnom skončení pracovného pomeru (alebo do času, než dôjde ku skončeniu pracovného pomeru iným spôsobom). Pridelovanie práce až do vyriešenia spornosti skončenia pracovného pomeru je právnym následkom²¹ oznámenia zamestnanca, že trvá na tom, aby ho zamestnávateľ naďalej zamestnával. Zamestnávateľ je povinný zamestnanca vyzvať k tomu, aby nastúpil do práce a prideliť mu prácu podľa pôvodnej pracovnej zmluvy, nie je potrebné uzatvárať novú pracovnú zmluvu alebo dohodu o zmene pracovných podmienok. V období od začiatku pridelovania práce zamestnávateľom až do dňa právoplatného rozhodnutia súdu (alebo do času, keď sa skončí pracovný pomer iným spôsobom) sa obnovuje právny vzťah medzi zamestnancom a zamestnávateľom, ako keby ku skončeniu pracovného pomeru nedošlo.

Dňom právoplatnosti rozhodnutia súdu o tom, že pracovný pomer sa skončil (prípadne dňom skončenia pracovného pomeru iným spôsobom) sa končí výkon práce zamestnanca zo zákona a nie je potrebné výkon práce zamestnanca skončiť na základe právneho úkonu (t. j. nie je potrebné uzatvárať osobitnú dohodu o skončení pracovného pomeru, nie je potrebné ani zo strany zamestnávateľa vykonať právny úkon, ktorým by dával zamestnancovi na vedomie, že pracovný pomer sa skončil).²²

¹⁸ BARANCOVÁ, H.: Zákonník práce. Komentár. Praha, C. H. Beck 2010, s. 348.

¹⁹ Por. BARANCOVÁ, H.: Zákonník práce. Komentár. Praha, C. H. Beck 2010, s. 348.

²⁰ Por. DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákoník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 267 – 268.

²⁰ DRÁPAL, L. In: BĚLINA, M. a kol.: Zákoník práce. Komentář. Praha, C. H. Beck 2008, s. 267.

²¹ *Ibidem*, s. 268.

²² *Ibidem*, s. 268.

Ak zamestnávateľ umožní zamestnancovi pokračovať v práci a zamestnanec odmietne vykonávať prácu, porušuje pracovnú disciplínu a zamestnávateľ s ním môže v súlade so Zákonníkom práce skončiť pracovný pomer z tohto dôvodu.

7. Nároky zamestnanca z neplatného skončenia pracovného pomeru

V rámci konania o neplatné skončenie pracovného pomeru je upravená aj otázka poskytovania náhrady mzdy. Podľa § 79 ods. 1 Zákonníka práce je zamestnávateľ povinný zamestnancovi poskytnúť náhradu mzdy. Táto náhrada patrí zamestnancovi v sume jeho priemerného zárobku odo dňa, keď oznámil zamestnávateľovi, že trvá na ďalšom zamestnávaní, až do času, keď mu zamestnávateľ umožní pokračovať v práci alebo ak súd rozhodne o skončení pracovného pomeru. **Ak teda zamestnávateľ neprideľuje zamestnancovi prácu, je povinný poskytnúť zamestnancovi náhradu mzdy.**

Začiatok poskytovania náhrady mzdy je naviazaný na oznámenie zamestnanca. Takéto oznámenie sa môže vzťahovať iba na zamestnávanie po dni, keby podľa rozvázovacieho úkonu zamestnávateľ mal pracovný pomer skončiť. Oznámenie môže zamestnanec urobiť najneskôr do rozhodnutia súdu o žalobe na určenie neplatnosti skončenia pracovného pomeru. Právo na náhradu mzdy možno prvýkrát uplatniť, keď sa tá stane splatnou, t. j. keď nastane čas jej plnenia. Splatnosťou sa právo na náhradu mzdy stáva vymáhateľným právom, teda stáva sa nárokom, a od tohto okamihu začína plynúť trojročná premlčacia lehota na uplatnenie tohto nároku. Náhrada mzdy je rovnako ako mzda splatná pozadu za mesačné obdobie (pokiaľ nie je dohodnuté inak), a to v najbližšom výplatnom termíne po uplynutí obdobia, za ktoré sa poskytuje.

Premlčujú sa jednotlivé náhrady mzdy za daný mesiac podľa toho, kedy u nich nastala splatnosť. Premlčacia lehota na uplatnenie nároku na náhradu mzdy pri neplatnom skončení pracovného pomeru teda začína plynúť od splatnosti každej jednotlivej náhrady mzdy za daný mesiac, za ktorý sa požaduje.²³

S možnosťou uplatnenia práva na náhradu mzdy pri neplatnom skončení pracovného pomeru, ktorá nastáva jeho splatnosťou, nijako nesúvisí skutočnosť, že sa v tom čase prípadne ešte nerozhodlo o žalobe na určenie neplatnosti skončenia pracovného pomeru, ktorej podanie v lehote vyplývajúcej z § 77 Zákonníka práce je inak nevyhnutné na riešenie otázky neplatnosti rozvázovacieho úkonu ako hmotnoprávneho predpokladu pre vznik tohto práva.

Nárok na náhradu mzdy pri neplatnom skončení pracovného pomeru nemožno priznať skôr, než je s istotou jasné, či skutočne išlo o neplatné skončenie pracovného pomeru, uvedený nárok nemožno prisúdiť, kým nie je právoplatným rozhodnutím určené, že právny úkon, ktorým mal byť skončený pracovný pomer je neplatný.²⁴

²³ Uznesenie Najvyššieho súdu SR, sp. zn. 1 Cdo 180/2009.

²⁴ Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, sp. zn. 1 Cdo 180/2009.

Podľa § 79 ods. 2 Zákonníka práce, ak celkový čas, za ktorý by sa mala zamestnancovi poskytnúť náhrada mzdy, presahuje dvanásť mesiacov, môže súd na žiadosť zamestnávateľa jeho povinnosť nahradiť mzdu za čas presahujúci dvanásť mesiacov primerane znížiť, prípadne vôbec nepriznať. Náhrada mzdy môže byť priznaná najviac za čas 36 mesiacov. Z uvedeného vyplýva, že v prípade, ak by mal zamestnávateľ zaplatiť náhradu presahujúcu plnenie nad rámec dvanástich mesiacov, môže súd na žiadosť zamestnávateľa náhradu mzdy nad tento rámec znížiť, prípadne vôbec nepriznať. Návrh zamestnávateľa na zníženie, resp. nepriznanie náhrady mzdy, možno uplatniť len v rámci súdneho konania, v ktorom si zamestnanec uplatňuje náhradu mzdy (t. j. zamestnávateľ takýto návrh nemôže uplatniť v rámci nového súdneho konania).

V prípade, ak **súd rozhodne, že pracovný pomer sa skončil neplatne, zamestnávateľ je povinný zamestnanca zamestnávať**, a to v súlade s dohodnutými podmienkami v pracovnej zmluve. Stáva sa, že súdne konanie vo veci určenia neplatnosti skončenia pracovného pomeru trvá dlhší čas a po niekoľkých rokoch je pracovná pozícia zamestnanca zrušená. Zamestnávateľ sa tak ocitá v situácii, že z objektívnych dôvodov nie je schopný znova zamestnanca zamestnať. Vzniká otázka, či zamestnávateľ musí účelovo vytvoriť pracovnú pozíciu, ktorú nepotrebuje alebo môže so zamestnancom po právoplatnom skončení súdneho sporu skončiť pracovný pomer výpoveďou (alebo dohodou) z dôvodu nadbytočnosti zamestnanca. Ak zamestnávateľ nemá možnosť pridelovať zamestnancovi prácu, vzniká na strane zamestnávateľa tzv. iná prekážka v práci na strane zamestnávateľa podľa § 142 ods. 3 Zákonníka práce. Počas tejto prekážky zamestnávateľ poskytuje náhradu mzdy v sume priemerného mesačného zárobku zamestnanca.

Je obvyklé, že zamestnanci za obdobie trvania súdneho sporu, výsledkom ktorého je určenie, že pracovný pomer sa neskončil, ale trvá, požadujú nielen náhradu mzdy, ale aj ďalšie plnenia, napr. náhradu mzdy za nevyčerpanú dovolenku. Počas trvania súdneho sporu však zamestnancovi nárok na dovolenku nevznikol. Keďže za obdobie trvania súdneho sporu patrí zamestnancovi náhrada mzdy v zmysle osobitnej úpravy podľa § 79 ods. 1 Zákonníka práce, nie je dôvod, aby za to isté obdobie trvania súdneho sporu mal zamestnanec nárok na viaceré plnenia súbežne. Uvedené potvrdzuje aj judikatúra,²⁵ na základe ktorej v prípade, kedy zamestnávateľ neplatne skončil pracovný pomer so zamestnancom, nepatrí zamestnancovi za dobu odo dňa, kedy sa mal pracovný pomer podľa neplatného skončenia pracovného pomeru skončiť až do dňa, kedy zamestnávateľ umožní zamestnancovi pokračovať v práci alebo došlo k platnému skončeniu pracovného pomeru, prípadne až do rozhodnutia súdu, ktorým bolo konanie o neplatné skončenie pracovného pomeru právoplatne skončené a ktorým bola určená neplatnosť skončenia pracovného pomeru, náhrada mzdy za nevyčerpanú dovolenku za kalendárny rok, aj keď zamestnanec oznámil, že trvá na ďalšom zamestnávaní.

²⁵ Por. Rozsudok Najvyššieho súdu ČR, sp. zn. 21 Cdo 2343/2003.

Záver

Skončenie pracovného pomeru zasahuje do existenčných istôt mnohých ľudí, keďže väčšina aktívnej populácie si prostriedky na svoje živobytie obstaráva prostredníctvom výkonu závislej práce. Stáva sa, že zamestnanci sú často prepustení zo zamestnania bezdôvodne alebo dôvody pre skončenie pracovného pomeru sú fiktívne. Mnohí zamestnanci cítia krivdu a ihneď po strate zamestnania sú odhodlaní brániť sa. Za bežné sa však považuje, že pracovnoprávne spory trvajú niekoľko rokov a zamestnanec tak namiesto súdneho sporu rezignuje. Jeho prvoradým cieľom je totiž nájsť si ďalšie zamestnanie a postupne stráca záujem o súdnu ochranu, čo je podmienené aj tým, že sa obáva výsledku v svoj neprospech s čím súvisí prípadne aj náhrada trov právneho zastúpenia zamestnávateľa. Ďalším dôvodom prečo sa zamestnanci nesúdia je skutočnosť, že nemajú dostatok finančných prostriedkov na právne zastúpenie a v mnohých prípadoch si netrúfajú vystupovať na súde bez právneho zástupcu.

V niektorých prípadoch sa zamestnanci obracajú aj na inšpektoráty práce, tieto sú oprávnené kontrolovať, či došlo k porušeniu pracovnoprávnych predpisov, môžu zamestnávateľom navrhnúť odstrániť tieto porušenia, ale nemôžu tak ako napr. súd vydať rozhodnutie o tom, že pracovný pomer sa skončil neplatne a zamestnávateľ je povinný začať prideľovať zamestnancovi prácu.

Keďže sú často nielen odbornou aj laickou verejnosťou vytykávané prietahy súdneho konania, z dôvodu jeho urýchlenia sa v súčasnosti diskutuje aj o potrebe zavedenia špecializovaného pracovného súdnictva. Vytvorením špecializovaných súdov by sa zabezpečila špecializácia sudcov, ktorí by neboli zaťažovaní rôznorodou agendou a vytvorilo by sa rýchlejšie a efektívnejšie rozhodovanie.

Keďže vytvorenie špecializovaných pracovnoprávnych súdov by si vyžadovalo náročnú odbornú diskusiu ako aj pomerne vysoké finančné náklady, v blízkej budúcnosti ich vytvorenie nie je zatiaľ reálne. Je potrebné zaoberať sa aj otázkou, či by sa ako výhodnejšia alternatíva nejavila len vytvorenie špecializovaných senátov (možno s prítomnosťou laického prvkú).

Ako prvý pozitívny krok zmeny v oblasti súdnej ochrany zamestnancov možno vnímať prípravu rekodifikácie civilného práva procesného, v rámci ktorej sa predpokladá vytvorenie troch procesnoprávnych kódexov. Namiesto súčasného Občianskeho súdneho poriadku by sa mal vytvoriť Civilný sporový poriadok, Civilný mimosporový poriadok a Správny súdny poriadok (Návrh legislatívneho zámeru rekodifikácie civilného práva procesného). Pracovnoprávne spory by mali spadať pod spory s ochranou slabšej strany a mali by byť upravené v civilnom sporovom poriadku. Zjednodušene možno uviesť, že snahou novej právnej úpravy je zjednodušiť súdne konanie v niektorých aspektoch (napr. zmiernením zásady formálnej pravdy, čo znamená, že by súd mohol vykonávať aj dôkazy, ktoré účastníci nenavrhli, ak je to potrebné na rozhodnutie vo veci). Takisto sa uvažuje o možnosti určitej špecializácie sudcov na pracovné veci či vytvorenie pracovných senátov zo špecializovaných sudcov na krajských súdoch.

Pre širšie využitie súdnej ochrany zamestnancami sa javí ako vhodné vytvorenie aspoň určitého stupňa špecializácie súdov pre pracovnoprávnu oblasť (k čomu by prispelo aj zvýšenie počtu sudcov) a s tým súvisiace urýchlenie súdneho konania. Ďalšou skutočnosťou, ktorá ovplyvňuje zamestnancov pri uplatňovaní ich práv súdnou cestou je finančná stránka, a preto je súdna ochrana pre mnohých zamestnancov finančne nedostupná (hoci súdny poplatok zamestnanec v prípade konania o neplatné skončenie pracovného pomeru neplatí, finančné náklady sa týkajú prípadného právneho zastúpenia). Dalo by sa uvažovať aj o zriadení inštitúcie, ktorá by zabezpečila zastupovanie zamestnancov na súde (v tomto prípade možno uvažovať o významnej úlohe odborových organizácií). Okrem vyššie uvedených „zábran“ využitia súdnej ochrany zamestnancami je dôležitá aj dôvera v súdnu moc, ktorá je v očiach verejnosti nízka. Preto je potrebné zamyslieť sa nielen nad jej zvýšením, ale aj celkovo na hodnotový systém súčasnej spoločnosti.²⁶

²⁶ Práca bola vypracovaná v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja: „*Dôstojnosť človeka a základné ľudské práva a slobody v pracovnom práve*“, projekt číslo – APVV-0068-11, zodpovedný riešiteľ prof. JUDr. H. Barancová, DrSc.

Vznik Slovenska a jeho sukcesia aj vo svetle rozsudku Medzinárodného súdneho dvora vo veci Gabčíkovo-Nagymaros

V medzinárodnom práve hovoríme o sukcesii v prípade, že dochádza k definitívnemu nahradeniu jedného štátu iným štátom, pokiaľ ide o zvrchovanosť nad určitým územím v súlade s medzinárodným právom.¹ Inými slovami môžeme povedať, že štátna sukcesia je prechod medzinárodných práv a záväzkov zaniknutého štátu na štát iný preto, že tento iný štát nadobudol suverénnu moc nad územím zaniknutého štátu (celým alebo časťou), t. j. je jeho územným nástupcom-sukcesorom.² Pri prechode zvrchovanosti jedného štátu na zvrchovanosť druhého štátu vyvstávajú viaceré právne problémy týkajúce sa napr. viazanosti zmlúv (je alebo nie je nástupnícky štát viazaný všetkými alebo len niektorými zmluvami štátu predchodcu?), štátoobčianskeho zväzku obyvateľov daného územia (stávajú sa obyvatelia štátu predchodcu štátnymi občanmi štátu sukcesora?), či majetkových nárokov štátu predchodcu, nehovoriac už aj o otázkach v rámci vnútroštátneho práva. Cieľom tohto príspevku bude poukázať na situáciu v ČSFR po posledných voľbách do zákonodarných zborov v roku 1992 a následný priebeh rozdelenia ČSFR a vznik samostatných nástupníckych republík. Ďalej príspevok poukáže na proces delenia majetku po bývalej ČSFR ako aj na otázky sukcesie Slovenska vo vzťahu k majetku, archívom, dlhom, štátnemu občianstvu, členstvu v medzinárodných organizáciách a v neposlednom rade aj vo vzťahu k medzinárodným zmluvám s dôrazom na lokalizované zmluvy a to v súvislosti s rozhodnutím Medzinárodného súdneho dvora vo veci Projektu Gabčíkovo-Nagymaros.

Česká a Slovenská Federatívna Republika zanikla 31. decembra 1992 o 24:00 hod. Čo tomu predchádzalo a čo nasledovalo potom?

Budeme sa venovať len tým udalostiam, ktoré nasledovali po posledných voľbách do zákonodarných orgánov federácie ako aj republík. V júni 1992 sa konali voľby do všetkých troch zákonodarných orgánov, t. j. do Českej národnej rady, do Slovenskej národnej rady ako aj do Federálneho zhromaždenia, ktorých výsledky predurčili (na základe volebných programov víťazných strán, t. j. ODS a HZDS) ďalší osud ČSFR. Po voľbách sa stretli predseda ODS Václav Klaus a predseda HZDS Vladimír Mečiar a vzhľadom na rozdielne požiadavky nedospeli k doho-

¹ BROWNLIE, I.: *Princípy medzinárodného práva verejného*. Bratislava : Eurokodex s.r.o. a Paneurópska vysoká škola, 2013, s. 701.

² OUTRATA, V.: *Mezinárodní právo veřejné*. Praha : Orbis, 1960, s. 113.

de o ďalšom fungovaní federácie. Následne nebol zvolený ani nový prezident a dovtedajší prezident Václav Havel 20. júla 1992 abdikoval. Bolo to len tri dni po tom, ako Slovenská národná rada prijala Deklaráciu o zvrchovanosti Slovenskej republiky (17. júla 1992).³ Profesor Fitzmaurice, ktorý sa zaoberal kauzou vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros veľmi jednoducho vysvetlil vo svojom diele⁴ význam a tým aj rozdiel chápania slova suverenita (*sovereignty*) v slovenskom jazyku, anglické *sovereignty* má v slovenčine dva výrazy a to „zvrchovanosť“ (právo na sebaurčenie, čo však neznamená automaticky nezávislý štát) a „suverenita“ (nezávislosť v súlade s medzinárodným právom). Česká strana to považovala za začiatok konca federácie a preto sa 23. a 24. júla v Bratislave opätovne stretli Mečiar a Klaus a dohodli sa na rozdelení ČSFR s účinnosťou od 1. januára 1993. Následne 1. septembra 1992 bola prijatá Ústava Slovenskej republiky (ústavný zákon SNR č. 460/1992 Zb.). Tu sa môžeme stretnúť s rozdielnym hodnotením tohto kroku. Na strane českej sa stretávame s názorom, že prijatie tejto ústavy bolo v rozpore s čl. 142 ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii z dôvodu nadradenosti slovenských zákonov nad zákony federácie. Ďalším argumentom českej strany bolo, že poslanci SNR porušili svoj ústavný sľub vernosti ČSFR⁵. Naopak, na Slovensku sa stretávame so stanoviskom, že prijatie tejto Ústavy bolo uplatnením ustanovenia čl. 142 ods. 2 ústavného zákona č. 143/1968 Zb, ktorý stanovoval, že: „*Spolu s prijatím Ústavy Československej socialistickej republiky prijímú obidve republiky vlastné ústavy.*“ Taktiež v § 3 ústavného zákona č. 23/1991 Zb., ktorým sa vydala Listina základných práv a slobôd sa predpokladala existencia ústavy federácie ako aj národných ústav: „*V ústave Českej republiky a v ústave Slovenskej republiky možno základné práva a slobody rozšíriť nad mieru upravenú v Listine základných práv a slobôd.*“⁶ Po týchto udalostiach sa otázka zániku ČSFR presunula na pôdu Federálneho zhromaždenia, kde bol 8. októbra prijatý ústavný zákon č. 493/1992 Zb., ktorým boli prerozdelené kompetencie federácie medzi obe republiky a federáciu, pričom federácii bolo ponechané minimum právomocí. Dňa 13. novembra 1992 poslanci Federálneho zhromaždenia prijali ústavný zákon č. 541/1992 Zb. o delení majetku ČSFR medzi ČR a SR a o jeho prechode na tieto dve republiky. Majetok sa rozdelil medzi oba nástupnícke štáty na základe územného princípu, t. j. majetok prešiel na ten nástupnícky štát, na území ktorého sa nachádzal. Na základe tohto princípu došlo k rozdeleniu všetkého nehnuteľného majetku nachádzajúceho sa na území oboch republík (netýkalo sa to nehnuteľ-

³ Deklarácia bola prijatá uznesením SNR č. 26 a publikovaná v Zbierke zákonov v čiaske 84 z roku 1992.

⁴ FITZMAURICE, J.: *Damming the Danube Gabčíkovo and Post-Communist Politics in Europe*. Oxford : Westview Press, A Division of HarperCollins Publisher, Inc, 1996, s. 61.

⁵ HAKAUF, M.: Dělení Československa aneb vztahy mezi Čechy a Slováky v letech 1989 až 1992. In *Internetový politologický časopis e-Polis*. Dostupné na: <<http://www.e-polis.cz/print.php?id=583>> [cit. 14. 2. 2014].

⁶ DRGONEC, J.: *Ústava Slovenskej republiky : komentár*. 2. vyd. Šamorín : Heuréka, 2007, s. 11.

ností v zahraničí, priestorov diplomatických zastúpení) a niektorého hnutel'ného majetku, ak svojím určením, účelom použitia, prípadne povahou tvorili príslušnosť nehnuteľnej veci. Druhým princípom bol *podiel počtu obyvateľov* oboch republík v pomere dva ku jednej v prospech Českej republiky pre všetok ostatný hnutel'ný majetok. Tento princíp platil aj pre hnutel'ný a nehnuteľný majetok nachádzajúci sa mimo územia ČSFR, teda objekty diplomatickej služby spolu s jej hnutel'ným majetkom. Hnutel'ný majetok sa dal oceniť nezávislou odbornou firmou a nasledovalo delenie v dohodnutom pomere. Nehnutel'né objekty boli ocenené nezávislou globálnou realitnou firmou⁷ a z hľadiska významu rozdelené do troch kategórií a následné delenie v pomere dva ku jednej sa uskutočnilo v rámci každej kategórie. V prípade akejkoľvek nezhody konala paritná česko-slovenská komisia, ktorej úlohou bolo vyriešenie konkrétneho problému⁸. Keďže väčšina zastupiteľských úradov disponovala viacerými budovami, delenie preto nebolo mimoriadne zložité a vo väčšine krajín bolo možné už od momentu vzniku otvoriť zastupiteľské úrady oboch nástupníckych štátov. Slovensko tak v deň svojho vzniku zastupovalo v zahraničí 52 zastupiteľských úradov a 4 stále misie. Samozrejme tie práva a záväzky, ktoré sa podľa svojho obsahu vzťahovali iba na jednu z republík prešli na danú republiku.

25. novembra 1992 bol prijatý ústavný zákon č. 542/1992 Zb. o zániku ČSFR, ktorý stanovil, že uplynutím 31. decembra 1992 zaniká ČSFR (a to bez konania referenda) a nástupníckymi štátmi sa stávajú Česká republika a Slovenská republika. Následne 16. decembra bola schválená Českou národnou radou Ústava Českej republiky a o deň neskôr sa konala historicky posledná schôdza Federálneho zhromaždenia ČSFR, na ktorej bolo prijaté záverečné uznesenie o ústavnosti procesu zániku ČSFR a vzniku dvoch samostatných nástupníckych republík.

Slovenská republika ako suverénny štát bola uznaná už v prvý deň svojej existencie väčšinou štátov sveta vrátane svetových či európskych významných štátov ako aj všetkých susedských štátov, napr. USA, Ruska (už od 29. decembra 1992), Francúzska, Nemecka, Rakúska, Poľska, Ukrajiny, Maďarska. Oba nástupnícke štáty po ČSFR sa taktiež navzájom uznali v prvý deň svojej existencie. Slovenská republika tomu dopomohla aj *Výhlásením Národnej rady Slovenskej republiky k parlamentom a národom sveta*, ktoré schválila 3. decembra 1992 svojím uznesením č. 86. Pri vzniku štátu je veľmi dôležité jeho uznanie zo strany ostatných štátov, členov medzinárodného spoločenstva, čo sa Slovensku podarilo. Napriek tomu rozdiel môžeme vidieť v určení dňa, kedy došlo k nadviazaniu diplomatických vzťahov Slovenska a Českej republiky s tretími krajinami. Nadviazanie diplomatických vzťahov môže nastať až po uznaní štátu, t. j. nemožno nadviazať diplomatické styky so štátom, ktorý nebol *de jure* uznaný. Moderná prax však umožňuje, aby nadviazanie diplomatických stykov bolo chápané aj ako uznanie

⁷ Dostupné na: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/leden_1993_rozpad_ceskoslovenska_a_vznik.html

⁸ MOJŽITA, M.: *Kňažko/Demeš/Kňažko: formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993*. Bratislava : Veda, 2004.

štátu, alebo aby nasledovalo bezprostredne po uznaní štátu.⁹ Česká republika síce navonok deklaruje udržanie kontinuity aj v tejto oblasti (napr. oslava 60. výročia nadviazania diplomatických stykov s Čínou v roku 2009.¹⁰), no vzhľadom na to, že uznanie Českej republiky v konkrétnom prípade Čínou nastalo až 1. januára 1993, t. j. v deň jej vzniku, nie je takéto počítanie času z právneho hľadiska relevantné. Otázku uznania štátu resp. nadviazania diplomatických stykov nemožno chápať ako predmet sukcesie štátu, t. j. právnej sukcesie. Uznanie štátu je jednostranný právny akt, ktorý ak by sme subsumovali pod právnu sukcesiu, odňali by sme štátu možnosť prejať svoju politickú vôľu a slobodne rozhodnúť, či nový štát uzná alebo nie. Došlo by k porušeniu suverenity štátu ako aj základných zásad medzinárodného práva (nezasahovania do vnútorných záležitostí a zvrchovanej rovnosti). Slovenská republika naopak počíta túto dobu až odo dňa nadviazania diplomatických stykov, ktoré nastalo po jej vzniku v roku 1993.¹¹

V deň svojho vzniku malo Slovensko zadefinované svoje štátne hranice aj na základe lokalizovaných zmlúv s Rakúskom (*Saint-Germainská mierová zmluva* – 10. septembra 1919 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 507/1921 Zb., *Zmluva o spoločných štátnych hraniciach* – 21. decembra 1973 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 95/1975 Zb.), s Maďarskom (*Trianonská mierová zmluva* – 4. júna 1920 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 102/1922 Zb., Rozhodnutie rozhodcovskej komisie z roku 1923 a následná *Zmluva týkajúca sa Šalgotarjánu* z roku 1924, *Mierová zmluva* – 10. februára 1947 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 192/1947 Zb., ktorou sa postúpilo územie Rusoviec, Jaroviec a Čuňova¹²), s Poľskom (*Versailleská mierová zmluva* – 28. júna 1919 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 217/1921 Zb., Rozhodnutie veľvyslaneckej konferencie o Orave a Spiši – 28. júla 1920 – publikované v zbierke zákonov pod č. 20/1925 Zb., *Sévreská zmluva* z 28. júla 1920, Rezolúcia Rady Spoločenosti národov o území Spiša z roku 1924¹³), s Ukrajinou (*Zmluva medzi Československou republikou a Zväzom sovietskych socialistických republik o Zakarpatskej Ukrajine* – 29. júna 1945 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 186/1946 Zb., ktorou sa uskutočnila cesia bývalej Podkarpatskej Rusi bývalému Sovietskemu Zväzu¹⁴), s Českou republikou (*Zmluva o generálnom vyme-*

⁹ DENZA, E.: *Diplomatic law : commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations* . 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2008, s. 31

¹⁰ Dostupné na: <https://www.mzv.cz/beijing/cz/vzajemne_vztahy/vztahy_cr_clr/vzajemne_vztahy_cr_clr_historie_a_1.html>

¹¹ 20. výročie nadviazania diplomatických vzťahov medzi SR a Francúzskom. Dostupné na: <<http://bratislava.sme.sk/c/6984094/vystavia-poklady-francuzsko-slovenskej-historie.html>>

¹² Po vzniku SR bola uzavretá ešte *Zmluva medzi SR a MR o režime a spolupráci na štátnej hranici* – 29. júna 1995 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 269/1996 Z. z.

¹³ Po vzniku SR bola uzavretá ešte *Zmluva medzi SR a PR o spoločnej štátnej hranici* – 6. júla 1995 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 69/1996 Z. z.

¹⁴ Po vzniku SR bola uzavretá ešte *Zmluva medzi SR a Ukrajinou o spoločných štátnych hraniciach* – 14. októbra 1993 – publikovaná v zbierke zákonov pod č. 1/1995 Z. z.

dzení spoločných štátnych hraníc – 29. októbra 1992 – publikovaná v zbierke zákonov pod č.193/1993 Z. z.¹⁵).

Po svojom vzniku nový štát musí riešiť aj otázku sukcesie. Tieto otázky muselo riešiť aj Slovensko. Smer, ktorým sa bude uberať bol naznačený v už vyššie uvedených dokumentoch bývalej ČSFR, kde za jej nástupnícke štáty boli označené zhodne Slovensko ako aj Česká republika.

Slovensko po svojom vzniku začalo riešiť najmä otázku *sukcesie do medzinárodných zmlúv*. Sukcesiu do multilaterálnych zmlúv riešilo s depozitárom týchto dohovorov. Vo vzťahu k zmluvám uzavretým v rámci systému OSN a uloženým u generálneho tajomníka OSN (GT OSN), Slovenská republika mu zaslala diplomatickú nótu zo dňa 19. mája 1993¹⁶, ktorou ho informovala, že v súlade s princípmi medzinárodného práva sa považuje za viazanú tými medzinárodnými zmluvami, ktorých bola ČSFR zmluvnou stranou, zmluvným štátom a ktoré podpísala vrátane všetkých výhrad a vyhlásení. Prílohou nóty bol zoznam s taxatívne vymenovanými zmluvami. Generálny tajomník ako depozitár daných zmlúv oznámil stanovisko ostatným zmluvným stranám každej zo zmlúv a keďže proti postupu Slovenska nezaznamenal žiadne námietky, jeho sukcesia do mnohostranných zmlúv v systéme OSN bola akceptovaná¹⁷. Analogicky bolo postupované aj vo vzťahu k zmluvám v rámci napr. UNESCO, Medzinárodnej organizácie práce a ďalších. Sukcesia do multilaterálnych zmlúv dojednaných na pôde Rady Európy bola rozdelená na dve etapy. Sukcesiu do zmlúv, ktorých zmluvnou stranou bola ČSFR a ktoré sú otvorené na prístup aj pre nečlenské štáty Rady Európy, potvrdil Výbor ministrov Rady Európy 8. januára 1993 so spätnou platnosťou od vzniku Slovenska. Sukcesiu do zmlúv, ktorých zmluvnou stranou bola ČSFR a ktoré sú otvorené na prístup len pre členské štáty Rady Európy, potvrdil Výbor ministrov Rady Európy až v deň, keď sa Slovensko stalo členom Rady Európy, t. j. 30. júna 1993 so spätnou platnosťou od vzniku Slovenska.¹⁸

Iný priebeh mala sukcesia do bilaterálnych zmlúv. Slovenské Ministerstvo zahraničných vecí oslovilo všetky štáty sveta, s ktorými mala ČSFR uzavreté zmluvy a navrhlo začať proces revízie zmluvnej základne, ktorý je však veľmi zdĺhavý. Využilo pritom ustanovenia čl. 54 písm. b) Viedenského dohovoru o zmluvnom práve z roku 1969, na základe ktorého je možné ukončiť platnosť zmluvy kedykoľvek so súhlasom všetkých strán.¹⁹ Skôr ako Slovensko predstavilo svoje stanovisko druhej strane, muselo slovenské ministerstvo zahraničných vecí požiadať ostatné rezorty o vyjadrenie sa, či zmluvy, ktoré sú v ich pôsobnosti majú zostať platné, alebo sa ich platnosť má ukončiť. Následne sa sformovalo stanovisko pre druhú zmluvnú stranu a začali bilaterálne rokovania. V prípade,

¹⁵ Po vzniku SR bola uzavretá ešte *Zmluva o spoločnej štátnej hranici* – 4. januára 1996 – publikovaná v zbierke zákonov pod č.274/1997 Z. z.

¹⁶ GT OSN ju obdržal 28. mája 1993.

¹⁷ Oznámenie MZV SR č. 53/1994 Z. z.

¹⁸ Oznámenie MZV SR č. 79/1994 Z. z.

¹⁹ Publikovaný v zbierke zákonov pod č. 15/1988 Zb.

že bolo navrhnuté a následne aj oboma zmluvnými stranami odsúhlasené, aby platnosť nejakej zmluvy bola ukončená, na slovenskej strane si to vyžadovalo uskutočniť rovnaký proces ako pri jej schvaľovaní, t. j. ak bola požiadavka na ukončenie platnosti prezidentskej zmluvy, návrh na jej ukončenie musel okrem vlády schváliť aj parlament a následne to potvrdiť prezident republiky. Ak išlo o vládnu zmluvu, stačil súhlas slovenskej vlády. Revízia zmluvnej základne bola ukončená buď výmenou diplomatických nót, osobných listov ministrov zahraničných vecí alebo bol podpísaný protokol o ukončení revízie. Ak sa strany nedohodli na ukončení platnosti nežiaducich zmlúv, nezostávalo nič iné ako vypovedať danú zmluvu v zmysle čl. 54 písm. a) Viedenského dohovoru o zmluvnom práve. Ukončenie revízie zmluvnej základne bolo uverejnené v Zbierke zákonov SR.

Práva aj záväzky zaniknutého štátu vrátane medzinárodných zmlúv zanikajú so zánikom pôvodného subjektu vzhľadom na to, že každá medzinárodná zmluva je výrazom politickej osobnosti štátu, ktorý prestal existovať.²⁰ Výnimkou sú lokalizované (radikované) zmluvy, ktoré sa týkajú konkrétnej časti územia zaniknutého štátu a zásadne prechádzajú na územného sukcesora v zmysle zásady *res cum suo onere transit* (vec prechádza aj so svojím bremenom). Medzi takéto zmluvy patria zmluvy o štátnych hraniciach, doprave na určitých riekach alebo o iných dopravných cestách, o spoločnom využití prírodného bohatstva na hraniciach a pod. Toto pravidlo potvrdil aj Medzinárodný súdny dvor vo svojom rozsudku Gabčíkovo – Nagymaros.²¹ V rámci tohto sporu Slovenská republika ako štát-nástupca po bývalej ČSFR totiž žiadala Medzinárodný súdny dvor, aby okrem iného rozhodol, že *Zmluva medzi ČSSR a MLR o výstavbe a prevádzke Sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros* (podpísaná v Budapešti dňa 16. septembra 1977), ktorej je Slovenská republika nástupníckym štátom, ako aj s touto zmluvou súvisiace zmluvné dokumenty, *nikdy neprestala (zmluva) a neprestali (súvisiace zmluvné dokumenty) platiť a zostávajú platné*. Podľa Maďarska však „*neexistuje pravidlo medzinárodného práva, ktoré uvádza automatickú sukcesiu do dvojstranných zmlúv po zaniknutí jednej strany*“ a takáto zmluva neprežije, pokiaľ ďalší štát nenastúpi na jej miesto výslovnou dohodou medzi týmto štátom a zostávajúcou stranou. Kým druhý odsek preambuly Osobitnej dohody o predložení sporu medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou o projekte Gabčíkovo-Nagymaros Medzinárodnému súdному dvoru (podpísaná v Bruseli dňa 7. apríla 1993) stanovuje, že „*Slovenská republika je jedným z dvoch nástupníckych štátov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a výlučným sukcesorom vo vzťahu k právam a záväzkom týkajúcich sa projektu Gabčíkovo-Nagymaros*“, Maďarsko sa usilovalo rozlišovať na jednej strane medzi právami a povinnosťami ako „*pokračujúcimi vlastníckymi právami*“ podľa Zmluvy z roku 1977 a na druhej strane zmluvou samotnou. Tvrdilo, že počas rokovaní, ktoré viedli k podpisu Osobitnej dohody, Slovensko navrhlo text, v ktorom by bolo Slovensko výslovne uznané „*za nástupcu vlády Českej a Sloven-*

²⁰ OUTRATA, V.: *Mezinárodní právo veřejné*, s. 114.

²¹ *Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, Judgment, I.C.J. Reports 1997, p. 7.

skej Federatívnej Republiky“ vo vzťahu k Zmluve z roku 1977, avšak Maďarsko túto formuláciu odmietlo. Tvrdilo, že nikdy nesúhlasilo s akceptáciou Slovenska ako sukcesora Zmluvy z roku 1977. Maďarsko uvádzalo diplomatické výmeny, pri ktorých si obe strany navzájom predložili zoznamy dvojstranných zmlúv, ktorých platnosť si naďalej želali ponechať a o ktorých rokovali v jednotlivých prípadoch; pričom Maďarsko zdôrazňovalo, že sa dohoda vo vzťahu k Zmluve z roku 1977 nikdy nedosiahla a neexistuje pravidlo o sukcesii, ktoré by mohlo platiť v tomto prípade, aby prevážilo chýbajúci súhlas. Maďarsko argumentovalo aj tým, že nikdy nepodpísalo ani neratifikovalo Viedenský dohovor o sukcesii štátov vo vzťahu k zmluvám (podpísaný vo Viedni dňa 23. augusta 1978), ktorého čl. 34 stanovuje „*pravidlo automatického nástupníctva ku všetkým zmluvám*“ na základe zásady kontinuity a toto pravidlo nikdy nebolo prijaté a ani nie je akceptované ako vyhlásenie všeobecného medzinárodného práva. Maďarsko tvrdilo, že Zmluva z roku 1977 nevytvárala „*záväzky a práva... vo vzťahu k režimu hraníc*“ v zmysle čl. 11 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 a podľa jeho názoru Zmluva z roku 1977 neovplyvnila existujúce hranice medzi Slovenskom a Maďarskom. Zmluvu z roku 1977 Maďarsko nepovažovalo ani za „*lokalizovanú*“ zmluvu ani za zmluvu vytvárajúcu práva „*považované za práva viažuce sa k územiu*“ v zmysle čl. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 a ktoré neboli dotknuté sukcesiou štátov. Podľa Maďarska Zmluva z roku 1977 bola iba spoločnou investíciou a preto vzhľadom na jeho argumenty neexistuje základ, na ktorom by mohla daná zmluva prežiť zánik Československa tak, aby zároveň zostala pre Slovensko ako aj Maďarsko záväzná.²² Slovensko zastávalo názor, že Zmluva z roku 1977 je aj naďalej platná napriek notifikácii Maďarska z mája 1992, na základe ktorej neskončila jej platnosť a naďalej platí medzi Slovenskom ako sukcesorom Československa a Maďarskom. Slovensko bolo opačného názoru ako Maďarsko a tvrdilo, že Zmluva z roku 1977 napriek tomu, že dohoda o sukcesii do tejto zmluvy medzi oboma štátmi neexistuje, je platná na základe uplatnenia „*všeobecného pravidla o kontinuite, ktorá sa uplatňuje v prípade rozpadu štátu*“ a druhým argumentom je skutočnosť, že Zmluva z roku 1977 je zmluvou „*viažucou sa k územiu*“ v zmysle čl. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 a vzťahuje sa na štátne hranice²³. Ako ďalší argument Slovensko uviedlo, že aj v súlade s čl. 34 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978, ktorý slovenská strana považuje za potvrdenie medzinárodného obyčajového práva a kde sa princíp automatického nástupníctva považuje za pravidlo platné v prípade rozpadu štátu resp. oddelenia časti štátu bez ohľadu na to, či štát predchodca naďalej existuje alebo nie. Slovensko uviedlo, že prax štátov sa v prípade rozpadu štátu skôr prikláňa k použitiu pravidla o kontinuite najmä vo vzťahu k dvojstranným zmluvám. A preto aplikácia práve tohto pravidla v prípade sukcesie Slovenska na časť územia bývalého Československa je vhodná. Slovensko v tejto otázke použilo aj argument týkajúci sa „*princípu kontinuity ipso iure teri-*

²² *Ibidem*, p. 7, ii. 118-119.

²³ *Ibidem*, p. 7, i. 120.

toriálneho, ale lokalizovaného charakteru“ uvedený v čl. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978, ktorý stanovuje, že „*nástupníctvo štátov sa nedotýka práv a záväzkov určených zmluvou v záujme niektorých alebo všetkých štátov a ktoré sa týkajú využitia akéhokoľvek územia alebo obmedzení na jeho využívanie.*“ Tento článok považovalo Slovensko za kodifikáciu medzinárodného obyčajového práva a tvrdilo, že sa to týka aj Zmluvy z roku 1977 vďaka jej „*osobitnej povahe...*, ktorá ju stavia do kategórie zmlúv lokalizovaného alebo územného charakteru“, zároveň tvrdilo, že Zmluva z roku 1977 „*zakotvuje ustanovenia o hraniciach a stanovuje osobitný územný režim*“, ktorý sa navyše uplatňuje v záujme všetkých pobrežných štátov tejto medzinárodnej rieky. Slovensko predmetnú zmluvu charakterizovalo ako „*dispozitívnu zmluvu vytvárajúcu práva in rem nezávisle od právnej subjektivity jej pôvodných signatárov*“ v súlade s osobitným pravidlom Komisie pre medzinárodné právo, na základe ktorého sa zmluvy „*určené na stanovenie objektívneho režimu*“ musia považovať za záväzné pre následnícky štát²⁴ a preto platnosť tejto zmluvy nebolo možné ukončiť na základe zániku jednej z jej pôvodných zmluvných strán.²⁵ Súd nepovažoval za potrebné pri svojom rozhodovaní o tejto otázke diskutovať o tom, či čl. 34 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 má povahu medzinárodnej obyčaje alebo nie. Zameral sa predovšetkým na povahu a charakter Zmluvy z roku 1977 a došiel k záveru, že okrem toho, že má povahu spoločnej investície, vznikla najmä na účely výstavby a spoločnej prevádzky rozsiahlej jednotnej a nerozdeliteľnej prevádzkovej sústavy objektov a zariadení na príslušných častiach štátneho územia Slovenska a Maďarska na rieke Dunaj (čl. 1 Zmluvy z roku 1977). Zmluva z roku 1977 taktiež stanovila plavebný režim na významnej časti medzinárodnej vodnej cesty, osobitne presmerovanie hlavnej medzinárodnej plavby do derivačného kanála, čím vytvorila situáciu ovplyvňujúcu aj záujmy iných užívateľov Dunaja (čl. 18 a 22 Zmluvy z roku 1977). Najmä v čl. 18 Zmluvy z roku 1977 sa zmluvné strany zaviazali zabezpečiť „*plynulú a bezpečnú plavbu na medzinárodnej vodnej ceste*“ v súlade so záväzkami podľa Dohovoru o režime plavby na Dunaji (Belehrad, 18. augusta 1948). Súd pri posudzovaní, či Zmluva z roku 1977 je alebo nie je lokalizovanou zmluvou postupoval v súlade s komentárom Komisie pre medzinárodné právo k návrhom článkom o sukcesii štátov vo vzťahu k zmluvám, ktorý označil lokalizované zmluvy za nedotknuté sukcesiou štátov tak v zmysle tradičnej doktríny ako aj podľa moderných názorov.²⁶ Takto formulované medzinárodné obyčajové pravidlo bolo neskôr na diplomatickej konferencii prijaté ako č. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978. Súd vzal do úvahy aj fakt, že žiadna z prítomných delegácií na diplomatickej konferencii proti tejto formulácii nenamietala. Komisia taktiež naznačila, „*že zmluvy týkajúce sa vodohospodárskych práv alebo plavby po riekach sa všeobecne považujú za kan-*

²⁴ Doc. UN A/CONF.80/16/Add. 2, s. 34.

²⁵ *Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I.C.J. Reports 1997, p. 7, i. 122.*

²⁶ Doc. UN A/CONF.80/16/Add. 2, s. 27 ods. 2.

didátov na začlenenie do kategórie územných, lokalizovaných zmlúv“.²⁷ Súd konštatoval, že čl. 12 ustanovuje, že práva a záväzky územnej povahy vytvorené zmluvou sú nástupníctvom štátov nedotknuté (čo by skôr podporovalo tvrdenie Maďarska). Súd však v tejto závislosti dospel k záveru, že predmetný text čl. 12 vznikol hlavne preto, aby bola zohľadnená skutočnosť, že mnohé lokalizované zmluvy (určujúce hranice alebo územné režimy) už neplatia²⁸, avšak tie, ktoré sú platné zaväzujú následnícky štát. *Súd po komplexnom posúdení danej otázky teda došiel k záveru, že Zmluva z roku 1977 je svojím obsahom zmluvou ustanovujúcou územný režim v zmysle čl. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 a vytvára tak práva a záväzky „viažuce“ sa k dotknutým častiam Dunaja a preto danú zmluvu nemôže sukcesia ovplyvniť a odo dňa 1. januára 1993 sa stala záväznou pre Slovenskú republiku*²⁹. K rozsudku pripojil sudca Mohammed Bedjaoui „osobitné stanovisko“³⁰, v ktorom vyjadril svoj názor na rozhodnutie Medzinárodného súdneho dvora k otázke sukcesie, resp. povahy Zmluvy z roku 1977. Zastáva názor, že Súd nevenoval dostatočnú pozornosť tejto otázke, pričom on ju považuje za podstatu, ktorá ovplyvňuje výber aplikovateľného práva na danú otázku. Zmluva z roku 1977 zostáva aj napriek jej pretínajúcemu porušeniu tak zo strany Slovenska ako aj Maďarska platná. Sudca Bedjaoui charakterizoval Zmluvu z roku 1977 ako *zmluvu lokalizovanú (teritoriálnu, územnú)*, do ktorej *Slovensko platne sukcedovalo* a ktorá je *doposiaľ platná*.³¹ Zmluva z roku 1977 je lokalizovanou z dôvodu jej „spojenia“ územia dvoch štátov a vytvorenia záväzkov medzi nimi, ktoré sa týkajú vzájomného využívania územia oboch štátov oboma štátmi ako aj vytvorenia určitého druhu „závislého územia“, kde jeden štát je závislý na druhom štáte. Prevádzka slovenskej elektrárne v Gabčíkove je totižto závislá od hrádze v Dunakiliti v Maďarsku. Druhý dôvodom je skutočnosť, že táto zmluva vytvára osobitnú regionálnu oblasť medzi dvoma susednými štátmi na hraničnej rieke Dunaj a v jej blízkosti. Zmluvná regulácia vodného toku v hraničnej zóne ovplyvňuje aj plavbu po danej rieke ako aj pomerné rozdelenie hraničných vôd a zároveň vytvára zo susedných štátov partnerov, ktorí spoločne využívajú benefity plynúce z priemyselnej aktivity produkujúcej elektrickú energiu. Všetky tieto skutočnosti vytvárajú osobitný región a hraničný režim a preto zmluva, ktorá upravuje túto oblasť je lokalizovanou (teritoriálnou) zmluvou. Treťou dôvodom charakteristiky Zmluvy z roku 1977 ako zmluvy lokalizovanej videl sudca Bedjaoui v jej duálnom funkcii, čiže v potvrdení a v malej modifikácii hranice medzi oboma štátmi – zmluva sa zaoberá štátnou hranicou medzi dvoma štátmi,

²⁷ *Ibidem*, s. 33 ods. 26.

²⁸ *Ibidem*, s. 26-37.

²⁹ *Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, Judgment, I.C.J. Reports 1997, p. 7, i. 123.

³⁰ *Separate opinion of judge Bedjaoui*. Dostupné na: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7385.pdf>>.

³¹ *Separate opinion of judge Bedjaoui*, ii. 20-21. Dostupné na: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7385.pdf>>.

ktorá je určená ako stredná línia hlavného riečneho kanála a obsahuje ustanovenia týkajúce sa demarkácie štátnej hranice a potvrdzuje tak, po ukončení výstavby vodného diela, menšiu zmenu hraničnej čiary. Má teda vplyv aj na charakter hraničnej čiary, pretože hranicu už tvorí *de facto* skutočná spádnicia vodného toku Dunaja. Sudca odôvodnil aj platnú sukcesiu Slovenska do Zmluvy z roku 1977 a to z dôvodu, že daná zmluva je lokalizovanou zmluvou a princíp platný pre takéto prípady je automatická sukcesia. Druhým dôvodom je fakt, že sukcesia sa v prípade rozpadu štátu riadi pravidlom kontinuity. Slovensko taktiež ešte pred rozdelením ČSFR participovalo na uzavretí predmetnej zmluvy a zároveň po rozdelení deklarovalo, že je viazané všetkými zmluvami uzavretými štátom predchodcom bez vylúčenia Zmluvy z roku 1977. Táto zmluva je dodnes platná napriek jej porušeniu zo strany oboch štátov. Žiaden z ďalších sudcov, ktorý vydali osobitné alebo nesúhlasné stanovisko sa k otázke sukcesie nevyjadril tak zásadne ako sudca Bedjaoui. Z nášho pohľadu možno len vysloviť súhlas s názormi tohto alžírskeho sudcu, nakoľko veľmi precízne špecifikoval dôvody určenia Zmluvy z roku 1977 za lokalizovanú zmluvu.

Čo sa týka *sukcesie do majetku štátu resp. do archívov a do štátnych dlhov*, ako už bolo vyššie uvedené, bol použitý územný princíp a princíp podielu, t. j. podľa počtu obyvateľstva (pomer dva ku jednej). V súlade s čl. 2 ústavného zákona ČSFR č. 541/1992 Zb. boli za majetok ČSFR, ktorý bude predmetom delenia považované hnuteľné a nehnuteľné veci vo vlastníctve ČSFR, štátne finančné aktíva a pasíva, menové aktíva, pasíva a rezervy ako aj iné majetkové práva a záväzky patriace ČSFR a štátnym organizáciám v jej pôsobnosti nachádzajúce sa na jej území aj mimo tohto územia. Keďže nedošlo k rozdeleniu celého majetku ku dňu vzniku nástupníckych štátov, problematické otázky zostali na riešenie novým vládam. Problémovou otázkou sa stali najmä akcie Všeobecnej úverovej banky a Komerčnej banky a časť zásob zlata po bývalej Štátnej banke československej. Delenie majetku po bývalej ČSFR bolo ukončené až nadobudnutím platnosti Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Českou republikou o spoločnom postupe pri delení majetku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky medzi Slovenskú republiku a Českú republiku a o jeho prechode na Slovenskú republiku a Českú republiku³² a Protokolu medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Českej republiky o odovzdaní a prevzatí zostávajúcej časti zlata zo zásob zlata po bývalej Štátnej banke československej, ktoré boli podpísané 24. novembra 1999 v Bratislave. Zmluva konštatovala, že delenie majetku sa uskutočnilo priamo z ústavného zákona alebo na základe dohôd uzavretých podľa ustanovení čl. 3, 5 ods. 1, 7, 8 ods. 5, 9, 12 ods. 1 a 3, 13 ods. 5 a 6 ústavného zákona. Delenie majetku FNM sa uskutočnilo priamo z ústavného zákona alebo na základe dohôd uzavretých podľa ustanovení čl. 1 a 11 ústavného zákona. Delenie a prevzatie majetku, práv a povinností ŠBČS sa uskutočnilo priamo z ústavného zákona alebo na základe dohôd uzavretých podľa ustanovení čl. 1,

³² Publikovaná v zbierke zákonov pod č. 353/2002 Z. z.

6 ods. 4 ústavného zákona. Zmluvné strany konštatovali, že delenie je ukončené a ak by sa dodatočne zistil ďalší majetok, strany sa na jeho rozdelení dohodnú. Zároveň zmluva obsahovala prílohu, kde uviedla zoznam všetkých medzinárodných dohôd, ktoré Slovensko a Česká republika medzi sebou uzavreli a týkali sa delenia majetku po bývalej ČSFR. V oblasti dopravy a spojov to bolo jedenásť zmlúv, v oblasti financií štrnásť, v kultúre, ako aj v oblasti obrany tri zmluvy, v sociálnych veciach štyri zmluvy, v oblasti hospodárstva, priemyslu, obchodu a miestneho rozvoja tiež tri zmluvy ako aj v justícii, školstvo a veda to vyriešili jednou zmluvou, oblasť vnútorného poriadku a bezpečnosti šesťnástimi zmluvami, oblasť zahraničných vecí ako aj poľnohospodárstva boli pokryté troma zmluvami, štatistika štyrmi, jadrová bezpečnosť a ochrana hospodárskej súťaže jednou zmluvou, priemyselné vlastníctvo potrebovalo desať zmlúv na úpravu vzťahov po rozdelení ČSFR, štátna kontrola tri zmluvy, technická normalizácia, metrológia a štátne skúšobníctvo štrnásť, štátne hmotné rezervy dve zmluvy, fond národného majetku štyri zmluvy a najviac zmlúv bolo uzavretých pre oblasti, ktoré má v kompetencii Národná banka Slovenska a to osemnásť zmlúv. Zmluva nadobudla platnosť dňom výmeny ratifikačných listín a to 22. mája 2000 na základe svojho článku 6 ods. 2. a premiéri oboch krajín vyhlásili, že delenie majetku je skončené. Ako vidno, rozpad štátu a delenie jeho majetku nie je jednoduchou úlohou a v prípade rozdelenia ČSFR definitívne rozdelenie majetku nastalo až po vyše siedmich rokoch od vzniku nástupníckych štátov, ktoré medzi sebou na tento účel uzavreli 121 medzinárodných zmlúv.

Vo vzťahu k *štátnym archívom* nebol v zásade využitý nejaký všeobecne platný princíp. Väčšinou došlo k podpísaniu medzinárodnej zmluvy medzi tými štátnymi orgánmi, do ktorých kompetencie správa konkrétneho archívu patrila. Strany sa dohodli tak na spoločnom využívaní a prerozdelení archívu na základe provenienčného princípu, zásady nedeliteľnosti existujúcich archívnych fondov a dohodli sa *zabezpečiť vyhotovenia opisov, výpisov a kópií archíválií z archívnych fondov a spisových celkov pre osoby zo štátu druhej zmluvnej strany za rovnakých podmienok ako svojim občanom* (archívy v kompetencii ministerstiev vnútra či obrany), resp. v prípade československej televízie, rozhlasu a tlačovej agentúry *podľa miesta sídla pôvodcu archíválie s tým, že kópie a repliky budú vyhotovené na náklady tej strany, ktorej nepripadli originály a ktorá o ich vyhotovenie bude mať záujem. Právo používať rozhlasové a televízne programy vyrobené Česko-slovenským rozhlasom a Česko-slovenskou televíziou zo zdrojov federácie má tak ČT a ČR ako aj v súčasnosti už RTVS*.

Sukcesiu vo vzťahu k *štátnym dlhom* riešil svojím spôsobom zákon o delení majetku, ktorý charakterizoval dlh ako *záväzky vyplývajúce zo skôr prijatých finančných úverov vo voľne zameniteľných menách* (čl. 5 ods. 1) a *prijaté vládne úvery* (čl. 5 ods. 2). Zároveň určil princíp delenia tak ako aj pri majetku federácie, t. j. územný a princíp podielu obyvateľov.

Slovenská republika vo vzťahu k *sukcesii do členstva v medzinárodných organizáciách* musela postupovať v súlade s medzinárodnou praxou, ktorá ukazuje,

že v prípade rozpadu štátu nemožno sukcedovať do členstva v medzinárodnej organizácii a nový štát musí požiadať o prijatie do medzinárodnej organizácie a absolvovať tak obvyklú prijímaciu procedúru. Tak tomu bolo aj v prípade Slovenska, ktoré muselo požiadať o členstvo v OSN, Rade Európy či v UNESCO. Bezpečnostná rada OSN prerokovala žiadosť Slovenska o prijatie do OSN 8. januára 1993 a odporučila jeho prijatie, ktoré následne schválilo Valné zhromaždenie OSN 19. januára 1993 a Slovensko sa stalo 180. členským štátom OSN. Slovensko tak bolo prijaté za člena OSN až na základe absolvovania formálnej prijímacej procedúry, ktorú stanovuje čl. 4 Charty OSN. Československo zostalo uvedené ako zakladajúci štát OSN a nové dva štáty, Slovensko a Česko ako štáty, ktoré pristúpili k Charte OSN, pričom za zmluvnú stranu medzinárodných dohovorov boli oba štáty považované od 1. januára 1993. Slovensko sa 16. januára 1993 stalo členom Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj (Svetovej banky), 9. februára členom UNESCO. Vo vzťahu k Rade Európy bol Slovensku najprv udelený štatút osobitného pozorovateľa (22. januára 1993) a neskôr. 30. júna 1993 Výbor ministrov Rady Európy schválil na svojom zasadnutí Slovensko ako 31. člena Rady Európy³³. Slovensko sa postupne zaradilo medzi členov významných medzinárodných organizácií a zoskupení, je členom OECD, EÚ či NATO- tieto členstvá však už nemožno zahrnúť do pojmu „na základe sukcesie“.

Nemenej dôležitou otázkou, ktorú musia štát-predchodca ako aj štát-nástupca riešiť v súvislosti so sukcesiou je aj otázka *štátneho občianstva*. Medzinárodné právo neupravuje náležito túto otázku nakoľko jej úprava je tradične považovaná za doménu vnútroštátneho práva.³⁴ Pri tvorbe týchto predpisov by však štáty mali dbať na všeobecné princípy týkajúce sa občianstva a vyskytujúce sa aj v medzinárodnom práve, ktorými sú princíp nediskriminácie, efektívneho vzťahu medzi osobami a štátom, zjednotenia rodiny ako aj potreba vyhnúť sa situácii, aby osoby v dôsledku sukcesie nezostali bez štátnej príslušnosti. Kontroverznou je otázka, či osoby dotknuté sukcesiou majú opčné právo, t. j. či si môžu vybrať občianstvo jedného z nástupníckych štátov. V prípade rozpadu Československa bolo základným kritériom určenia občianstva zo strany štátov-nástupcov štátna príslušnosť k republikám tvoriacim federáciu a to bez ohľadu na obvyklé miesto pobytu (v slovenskom zákone o štátnom občianstve č. 40/1993 Z. z. to bol § 2, v českom zákone o nabývaní a pozbyvaní štátního občianství České republiky č. 40/1993 Sb. to bol §1.) Preto mohlo prísť aj k situáciám, že niektorým občanom štátu-predchodcu (ktorí nemali občianstvo republík tvoriacich federáciu) nebolo udelené občianstvo štátu-nástupcu. Z tohto dôvodu tieto zákony obsahovali osobitné ustanovenia riešiace tento prípad formou opčného práva (v slovenskom

³³ Dostupné na: <<http://www.slovenskyrozhlad.sk/rozdelenie-%C4%8Ceskej-a-slovenskej-federat%C3%ADvej-republiky-a-vznik-samostatnej-slovenskej-republiky-%E2%80%93-judr.-jaroslav-chovanec-csc.,1476.html>>.

³⁴ WOLFRUM, R.: *The Max Planck encyclopedia of public international law*. Vol. 7 [MA to OZ]. Oxford : Oxford University Press, 2012, s. 510.

zákoně to bol § 3 ods. 1³⁵ a v českém § 6 ods. 1³⁶). Takúto voľbu občianstva využili takmer všetky osoby. V praxi mohla nastať aj situácia, že dotknutá osoba s obvyklým pobytom na území jedného štátu-nástupcu bola zároveň pred zánikom štátu-predchodcu občanom tej časti územia, ktoré sa stalo súčasťou ďalšieho štátu-nástupcu. Takýto prípad riešili aj Slovenská republika (§ 3 ods. 1³⁷) a Česká republika (§ 18 ods. 1³⁸) vo svojich zákonoch o občianstve.

Štáty pri tvorbe svojich vnútroštátnych právnych predpisov ako aj pri negociáciách väčšinou dbajú na to, aby pri udeľovaní občianstva bola zachovaná jednota rodiny a aby občianstvo členov rodiny bolo rovnaké ako má hlavy rodiny, t. j. jeden z rodičov. Napríklad už v mierových zmluvách uzavretých po prvej svetovej vojne v Paríži to bolo formou ustanovenia, ktoré stanovilo, že opcia manžela zahrňuje aj opciu manželky a opcia rodičov zahrňuje opciu ich detí mladších ako 18 rokov.³⁹ V zákone č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve § 4 ods. 1 určuje, že ak sú rodičia štátnymi občanmi Slovenska majú toto občianstvo aj ich maloleté deti. Táto zásada platí všeobecne, nielen pri sukcesii. Česká republika zvolila inú textáciu, ktorá stanovuje (§6 ods. 3-5 zákona č. 40/1993 Sb.), že do vyhlásenia týkajúceho sa voľby občianstva po zániku ČSFR môžu rodičia zahrnúť aj svoje deti mladšie ako 15 rokov. Prax štátov však zahŕňa aj výmenu informácií týkajúcich sa účinkov sukcesie na dotknuté osoby ako aj následné konzultácie medzi dotknutými štátmi, ktoré sú užitočným spôsobom získania a následného spracovania relevantných najmä negatívnych informácií a skúseností týkajúcich sa sukcesie štátov a jej dopadu na dotknuté osoby.⁴⁰ Cieľom výmeny informácií a následných konzultácií je predovšetkým zabrániť vzniku apatridity, no nemožno obchádzať ani ďalšie súvisiace témy ako je bipolitizmus, rozdelenie rodín, branná povinnosť, sociálne a dôchodkové zabezpečenie, právo pobytu atď. Povinnosť rokovať štátom nevzniká, pokiaľ sa neobjavili resp. štáty nezistili žiadne nepriaznivé účinky súvisiace so sukcesiou na štátnu príslušnosť dotknutých osôb. Je však možné, že výsledkom rokovaní bude harmonizácia ich vnútroštátnych právnych predpisov v oblasti, kde sa vyskytli nepriaznivé účinky, alebo výsled-

³⁵ Osoba, ktorá bola k 31. decembru 1992 štátnym občanom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a nie je štátnym občanom Slovenskej republiky podľa § 2, môže si zvoliť štátne občianstvo Slovenskej republiky.

³⁶ Fyzická osoba, ktorá bola k 31. prosinci 1992 štátnim občanem České a Slovenské Federativní Republiky, ale neměla ani státní občianství České republiky ani státní občianství Slovenské republiky, si může zvolit státní občianství České republiky prohlášením.

³⁷ Osoba, ktorá bola k 31. decembru 1992 štátnym občanom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a nie je štátnym občanom Slovenskej republiky podľa § 2, môže si zvoliť štátne občianstvo Slovenskej republiky.

³⁸ Fyzická osoba, která měla k 31. prosinci 1992 státní občianství České a Slovenské Federativní Republiky a která nabyla volbou státní občianství Slovenské republiky v době od 1. ledna 1993 do 31. prosince 1993, se pokládá za státního občana České republiky, pokud se neprokáže, že toto občianství podle tohoto zákona pozbyla po provedení volby občianství Slovenské republiky.

³⁹ Napr. čl. 91 Versaillskej zmluvy.

⁴⁰ *Yearbook of the International Law Commission*, 1999, Volume II, Part, A/CN.4/SER.A/1999/Add.1(Part2), s. 38.

kom bude administratívne rozhodnutie príslušného orgánu v konkrétnom prípade. Ďalšou možnosťou je, že v prípade identifikácie nežiaducich účinkov sa štáty v záujme ich odstránenia rozhodnú uzavrieť medzinárodnú zmluvu, ktorá bude riešiť problematické otázky. Túto cestu si zvolili aj Česká republika a Slovensko po svojom vzniku a uzavreli viacero medzinárodných zmlúv, napr. Zmluva medzi Slovenskou republikou a Českou republikou o sociálnom zabezpečení (publikovaná v Zbierke zákonov SR pod č. 318/1994 Z. z.), Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Českej republiky o spoločnom postupe pri prechode práv a povinností z pracovnoprávných vzťahov zo štátnych orgánov a štátnych organizácií Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v súvislosti so zánikom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (publikovaná v Zbierke zákonov SR pod č. 200/1993 Z. z.), Zmluva medzi Slovenskou republikou a Českou republikou o dočasnom oprávnení na podnikanie fyzických a právnických osôb, ktoré podnikajú na území druhej republiky po 31. decembri 1992 (publikovaná v Zbierke zákonov SR pod č. 293/1993 Z.z.), Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Českej republiky o prechode práv a povinností vyplývajúcich z výkonu základnej (náhradnej) služby vojakov vo vojskách Ministerstva vnútra a vo Federálnom policajnom zbore a vojakov v základnej (náhradnej) službe povolaných na plnenie úloh vo Federálnom policajnom zbore a Zbore hradnej polície 1992 (publikovaná v Zbierke zákonov SR pod č. 94/1995 Z. z.) a ďalšie.

Záver

Cieľom tohto príspevku bude poukázať na situáciu v ČSFR po posledných voľbách do zákonodarných zborov v roku 1992 a následný priebeh rozdelenia ČSFR a vznik samostatných nástupníckych republík. Príspevok obsahuje historický prehľad najdôležitejších krokov politických aj právnych smerujúcich k rozdeleniu federácie, prijatie ústavných zákonov o rozdelení samotnej federácie ako aj jej majetku. Následne charakterizuje základné kroky Slovenska v otázke sukcesie štátu vo vzťahu k zmluvám (notifikácie sukcesie vo vzťahu k multilaterálnym zmluvám ich depozitárom ako aj revízia zmluvnej základne so všetkými štátmi, s ktorými mala ČSFR uzavreté bilaterálne zmluvy), k majetku, dlhom, kde bol využitý územný princíp resp. princíp podielu obyvateľov, k archívom, kde sa uplatnil najmä prevenienčný princíp. Otázku sukcesie Slovenska vo vzťahu k štátnemu občianstvu upravil zákon o štátnom občianstve č. 40/1993 Z. z., ktorý za základné kritérium určenia občianstva zo strany štátov-nástupcov určil štátnu príslušnosť k republikám tvoriacim federáciu a to bez ohľadu na obvyklé miesto pobytu. Vo vzťahu k členstvu v medzinárodných organizáciách muselo Slovensko postupovať v súlade s medzinárodnou praxou, ktorá ukazuje, že v prípade rozpadu štátu nemožno sukcedovať do členstva v medzinárodnej organizácii a nový štát musí požiadať o prijatie do medzinárodnej organizácie a absolvovať tak obvyklú prijímaciu procedúru. Pri medzinárodných zmluvách bol dôraz sústredený na lokalizované zmluvy a to v súvislosti s rozhodnutím Medzinárodného

súdneho dvora vo veci Projektu Gabčíkovo-Nagymaros. Slovensko žiadalo, aby Medzinárodný súdny dvor rozhodol, že Zmluva medzi ČSSR a MLR o výstavbe a prevádzke Sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros (podpísaná v Budapešti dňa 16. septembra 1977), ktorej je Slovenská republika nástupníckym štátom, ako aj s touto zmluvou súvisiace zmluvné dokumenty, nikdy neprestala (zmluva) a neprestali (súvisiace zmluvné dokumenty) platiť a zostávajú platné práve z dôvodu, že je lokalizovanou zmluvou. Maďarsko tvrdilo, že „*neexistuje pravidlo medzinárodného práva, ktoré uvádza automatickú sukcesiu do dvojstranných zmlúv po zaniknutí jednej strany*“. Takáto zmluva podľa Maďarska nemôže platiť, pokiaľ nepríde k výslovnej dohode medzi novým subjektom (štátom-nástupcom) a druhou (pôvodnou) zmluvnou stranou. Súd po komplexnom posúdení danej otázky teda došiel k záveru, že Zmluva z roku 1977 je svojím obsahom zmluvou ustanovujúcou územný režim v zmysle čl. 12 Viedenského dohovoru o sukcesii z roku 1978 a vytvára tak práva a záväzky „viažuce“ sa k dotknutým častiam Dunaja a preto danú zmluvu nemôže sukcesia ovplyvniť a odo dňa 1. januára 1993 sa stala záväznou pre Slovenskú republiku.

Osvojenie v Československu (1918 – 1950) – na ceste k inštitútu tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti

Úvod¹

Osvojenie možno v dnešnom modernom práve zaradiť medzi tzv. náhradné rodinné pomery, resp. ho možno považovať za jeden z inštitútov tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti. Dôvodom je skutočnosť, že pomer založený osvojením má nahrádzať prirodzený pomer medzi dieťaťom a rodičmi (*adoptio naturam imitatur*), teda že má byť pomerom, ktorý sa (pokiaľ možno) nemá, čo do práv a povinností z neho plynúcich líšiť od pomeru medzi pokrvnými rodičmi a deťmi. Vnímanie osvojenia, jeho zmysel či spoločenské poslanie, a teda i jeho právna úprava prešli v minulosti mnohými zmenami, ktoré boli podmienené jednak premenami manželstva a rodinného života, ako aj premenami v prístupe k dieťaťu a k jeho ochrane v oblasti pôsobnosti štátu.²

V súčasnosti pod osvojením vnímame predovšetkým prijatie cudzieho dieťaťa za vlastné³. V minulosti však osvojovaným subjektom neboli len deti. Osvojenie je starobylým inštitútom, so svojimi koreňmi už v antike, kde sa ním rozumelo prijatie nielen maloletej osoby – dieťaťa, ale i osôb plnoletých, tak *alieni iuris* ako aj *sui iuris* za vlastné⁴. Primárnym dôvodom osvojenia, pretrvávajúcim i v ďalších vývojových obdobiach spoločnosti bol dôvod majetkový, spočívajúci v zabezpečení zákonného dediča majetku⁵, resp. v zabezpečení prevodu majetkových práv (a neraz najmä povinností osvojenca) na osvojiteľa. V prozaickejšom

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov“.

² RADVANOVÁ, S. – ZUKLÍNOVÁ, M.: *Kurs občanského práva – Inštituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha : C.H. Beck, 1999, s.126.

³ JÁGER, R. – JANIGOVÁ, E.: *Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska (od najstarších čias do roku 1939)*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2013, s. 53. JÁGER, R.: Social support in Slovakia during the inter war period. In *Studies of Socio-Economics and Humanities*. Praha : BIVŠ, č. 1, 2013, s. 5.

⁴ Pozri napr. JUSTINIÁNSKE INŠTITÚCIE – 1, 11 O osvojeniach. Prel. Peter Blaho. Bratislava : IURA EDITION, 2000, s. 52 a nasl.

⁵ *Ibidem*. Pre podporu tohto tvrdenia ohľadne adopčného pomeru pozri napr. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : IURA EDITION, 2002. s. 330 a nasl.

zmysle bolo možné v osvojení nachádzať i snahu o pokračovanie rodu, o realizáciu prirodzene nenaplnenej túžby po potomkovi, a tým o dosiahnutie zmyslu vlastného života osvojiteľa. Akokoľvek, i pri tomto vznešenejšom uhle pohľadu zostáva práve majetkový aspekt s osvojením prirodzene úzko spätý. Otázkou na ceste k modernému chápaniu osvojenia bola sila tohto aspektu; či teda mal zohrávať primárnu rolu, alebo mal byť len aspektom podružným, vedľajším. Osvojenie bolo právne dlhodobo upravené ako typický súkromno-právny vzťah, s minimálnou mierou zásahov zo strany štátu. Zásadný prelom v úprave tohto inštitútu priniesla v našich podmienkach až veda o rodinnom práve ovplyvnená sovietskym právom. Až zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb., mimochodom prvý československý socialistický kódex⁶ ako výsledok rozsiahlych legislatívnych prác v rámci tzv. právnickej dvojročnice (1949-1950), uviedol na území Československa do života osvojenie ako inštitút, ktorého zmyslom sa stalo prijatie cudzieho, výlučne neplnoletého dieťaťa do vlastnej rodiny, ktorá mu má zabezpečiť stálu starostlivosť a ochranu. Poslaním tejto štúdie bude snaha o analýzu právnej úpravy osvojenia na území Československa od jeho vzniku v roku 1918 až do roku 1950, kedy nadobudol účinnosť zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb. Pokúsime sa predostrieť argumenty o neustálom hľadaní optimálnej právnej úpravy, rešpektujúcej materiálne podmienky danej doby, argumenty o vylepšovaní a zdokonaľovaní právnej úpravy inštitútu osvojenia, na jeho vývojovej ceste k moderne ponímanému inštitútu „náhradnej rodinnej starostlivosti“.

1. Osvojenie do prijatia československého zákona č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení

Právna úprava osvojenia sa po vzniku Československej republiky v roku 1918 vzhľadom na recepciu práva vyznačovala zjavným dualizmom. V tzv. „zemích historických“ osvojenie upravovali platné predpisy Všeobecného občianskeho zákonníka (ďalej len „VZO“), konkrétne §§ 179 až 185, tiež §755 cit. zák. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi osvojenie bolo naďalej upravené iba obyčajovým právom, niekoľkými nariadeniami a praxou ministerstva spravodlivosti (kedysi uhorského, ako aj novšie československého). Pri vzájomnom porovnaní úprav, podstatným rozdielom bolo predovšetkým nie celkom dôsledné dodržiavanie zásady *adoptio naturam imitatur* v práve platnom na Slovensku (a Podkarpatskej Rusi). Tak napríklad: podľa tunajších platných obyčají nebolo právo osvojiť iného obmedzené na osoby, ktoré nemali vlastné manželské deti. Podľa § 179 VZO to bola jedna zo základných podmienok osvojenia vôbec. Ďalej napríklad obyčajové právo nevyžadovalo, aby osvojiteľ dosahoval určitý vek, pričom podľa § 180 VZO musel osvojiteľ byť starší ako 40 rokov a osvojenec musel byť od neho mladší minimálne o 18 rokov. Na území Slovenska a Podkarpatskej

⁶ MOSNÝ, P. Zákon o rodinnom práve – prvý československý socialistický kódex. In *Veľké kodifikace II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988*. Praha : Univerzita Karlova, 1989, s. 246.

Rusi sa bežne v praxi vyskytovali schválené adopčné zmluvy, kde napr. 22 ročný muž osvojil deti zo svojho prvého manželstva a rozdiel v ich veku bol len 9 až 13 rokov.⁷ Tiež sa tu v dovtedajšej praxi často objavovali prípady, keď chcel niekto osvojiť svojho švagra či sestru, svojich vnukov (napríklad manželské deti syna alebo nemanželské dieťa dcéry)⁸, ako aj prípady, kedy si muž vzal za manželku vdovu s deťmi a nehládil na to, že hoci on sám ako vdovec má vlastné deti, osvojoval si všetky deti z predchádzajúceho manželstva svojej ženy.⁹ Prax pôvodom uhorského ministerstva spravodlivosti dokonca pripúšťala, aby slabomyseľná osoba adoptovala so súhlasom svojho opatrovníka, alebo aby si niekto mohol osvojiť súčasne otca a jeho už žijúce maloleté deti, nie však deti, ktoré sa narodili až po osvojení.¹⁰ Pri hodnotení uvedených podmienok osvojenia možno oprávnené argumentovať, že obyčaje a prax na Slovensku a Podkarpatskej Rusi boli skutočne vzdialené právnej zásade, že osvojenie má nahrádzať prirodzený pomer medzi rodičmi a deťmi. Jasná a exaktná hmotno-právna úprava osvojenia v práve platnom na území Čiech, Moravy a Sliezska túto zásadu uskutočňovala jednoznačne prísnejšie.

Značné odlišnosti sa však nevyskytovali len pokiaľ išlo o materiálne podmienky osvojenia. Nejednotná bola aj úprava príslušnosti úradov schvaľujúcich osvojenie. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi platilo pravidlo, že adopčné zmluvy osôb, ktoré neboli svojprávne, schvaľoval poručenský úrad a následne sa predkladali k potvrdeniu na Ministerstvo spravodlivosti; pri adopcii svojprávnych osôb zmluvu schvaľovalo priamo ministerstvo. Na územiach, kde platil VZO bol postup schvaľovania zmlúv odlišný v závislosti od toho, či osvojované osoby boli alebo neboli pod poručníctvom, resp. opatrovníctvom. Zmluvy týkajúce sa osôb v poručníctve alebo opatrovníctve schvaľoval poručnícky/opatrovnícky súd, pričom ich ešte pred svojim rozhodnutím predkladal na schválenie súdu I. stolice. U osôb bez poručníka alebo opatrovníka adopčné zmluvy schvaľoval okresný súd, ktorý bol všeobecným súdom osvojiteľa. Najčastejším problémom však bola otázka, podľa ktorého práva bolo potrebné posúdiť adopčnú zmluvu, ak napríklad osoba osvojiteľa alebo osvojenca mala domovské právo v niektorej obci v Čechách a bývala (alebo sa dočasne zdržiavala) na území Slovenska¹¹. Dupli-

⁷ Z dôvodovej správy k vládnemu návrhu zákona o osvojení (senátny tisk 1494/1922). Pozri: Digitální knihovna. Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925. Senát – tisky. Tisk č. 1494. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t1494_00.htm> [cit. 2014-01-10].

⁸ Pozri: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému obecnímu zákoníku občanskému. I. díl*. Praha : Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 910.

⁹ Z dôvodovej správy k vládnemu návrhu zákona o osvojení (senátny tisk 1494/1922). Pozri: Digitální knihovna. Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925. Senát – tisky. Tisk č. 1494. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t1494_00.htm> [cit. 2014-01-10].

¹⁰ *Ibidem* [cit. 2014-01-10].

¹¹ Z judikatúry najvyššieho správneho súdu: „*Pri smluve o osvojení, uzavrenej na Slovensku, treba vekovú spôsobilosť osvojiteľa, ktorý je domovsky príslušný do obce v zemi Českej, posudzovať*

cita práva bola pocitovaná ako čoraz väčší problém najmä v dôsledku narastania počtu vzájomných stykov a usadzovania sa na územiach Československa, s platnosťou rôzneho práva.¹²

Vzájomným porovnaním úprav osvojenia v ČSR po roku 1918 možno dospieť k niekoľkým čiastkovým záverom: Právna úprava osvojenia trpela výraznou nejednotnosťou tak v rovine materiálno-právnej, ako aj formálno-právnej. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi neexistovala norma, ktorá by komplexnejšie, v relatívne prehľadnej podobe upravila inštitút osvojenia. Tunajšia prax, hoci sa odvolávala na zásadu *adoptio naturam imitatur*, v skutočnosti ju nie celkom dodržiavala a svojimi rozhodnutiami sa jej vzdalovala. Odlišný bol i formálny postup pri schvaľovaní adopčných zmlúv. Neexistovali jednotné pravidlá, úrady rozhodovali podľa svojho uváženia. Logicky, následkom boli jasne prítomné nezrovnalosti a právna neistota¹³. Možno vysloviť názor, že s relevanciou pre celé územie ČSR zhoda ohľadne inštitútu osvojenia panovala len v minimálnej miere. Osvojenie na „územiach, kde platil VZO“ a na „územiach obyčajového práva“ malo v konečnom dôsledku spoločné len to, že bolo považované za prijatie „osoby“ za vlastnú, a že to bol inštitút súkromného práva, vznikajúci zmluvne, majúci právne následky predovšetkým v oblasti občiansko-právnej.

2. Zákon č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení

Pretrvávajúca rozdielnosť právnych úprav osvojenia na území Čiech, Moravy a Sliezska v komparácii s územím Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa stala dôvodom nutnej potreby unifikácie. Situácia bola čoraz vážnejšia s narastaním vzájomných stykov občanov z rôznych častí republiky a ich usádzaním sa na územiach rôzneho práva. Právne predpisy o osvojení a o jeho právnych účinkoch boli napokon unifikované a zároveň aj kodifikované pre celú republiku až zákonom č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení (ďalej len „ZoO“). I keď návrh zákona od svojej počiatočnej podoby (od roku 1922) prešiel viacerými pripomienkami¹⁴, faktom zostáva, že samotný text zákona sa napokon i vo svojej definitívnej podobe v mnohom pridržal ustanovení VZO. Niet sa čomu diviť. V porovnaní

podľa občianskeho zákonníka (Boh. 8743/1930).“ (Citované podľa: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému obecnímu zákoníku občanskému. I. díl*, s. 895.)

¹² Z dôvodovej správy k vládnemu návrhu zákona o osvojení (senátny tisk 1494/1922). Pozri: Digitální knihovna. Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925. Senát – tisky. Tisk č. 1494. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t1494_00.htm> [cit. 2014-01-10].

¹³ Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení poslanecké sněmovny (tisk 572) k usnesení senátu o vládním návrhu zákona o osvojení – senátní tisk 607/1928. Prevzaté z: GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*. Praha : Právnícké nakladatelství a nakladatelství V. Linhart, 1934, s. 68.

¹⁴ Původná osnova zákona predkladaná Ministerstvom spravodlivosti dňa 23. novembra 1922 (č.t. 1494 senátu) sa najmä v časti o materiálnych podmienkach osvojenia pridžala znenia Všeobecného občianskeho zákonníka, neskôr boli zapracované pripomienky najmä Najvyššieho súdu ČSR a Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Senát o osnove dňa 24. apríla 1924 vydal uznesenie podľa pozmeňujúcich návrhov senátneho ústavno-právneho výboru. Napokon

s právnou úpravou platnou na Slovensku boli ustanovenia VZO zákonodarcami vnímané ako osvedčené. Boli totiž „roky kodifikované“, ale hlavne prísnejšie v dodržiavaní zásady *adoptio naturam imitatur*. Stanovisko, že pomer založený osvojením nahrádza a má nahrádzať prirodzený pomer medzi rodičmi a deťmi, sa stalo rozhodným pre nový zákonný predpis.¹⁵ Dodajme ešte, že i prostredníctvom zákona o osvojení č. 56/1928 Zb. z. a n. prekonával československý právny poriadok svoj dualizmus. Išlo o normu platnú a účinnú na celom území ČSR, vydanú československým zákonodarcom, československým normotvorcom.¹⁶ V oblasti rodinného práva išlo o najkomplexnejšiu normu s unifikačným charakterom¹⁷ vydanú za éry medzivojnového Československa.¹⁸

Medzi základné zákonom stanovené podmienky osvojenia podľa zákona o osvojení patrilo, že osvojiteľom mohla byť výlučne osoba, ktorá nemala vlastné manželské deti alebo deti im na roveň postavené (t.zn. legitimované, osvojené, v pomere k matke nemanželské). Osvojiteľ musel zároveň dosahovať vek viac ako 40 rokov a vekový rozdiel medzi ním a osvojencom nesmel byť menší ako 18-ročný. Vek osvojenca sa preukazoval jeho krstným alebo rodným listom. Osvojiteľov vek sa pri žiadosti o potvrdenie adopčnej zmluvy preukazoval krstným alebo rodným listom osvojiteľa. Skutočnosť, že nemal vlastné manželské alebo im na roveň postavené deti sa dokladala potvrdením z matričného úradu príslušnej obce. Ak išlo o adopciu nemanželského dieťaťa, bolo potrebné preukázať, že dieťa je naozaj osvojiteľovo nemanželské dieťa.¹⁹ Podmienky boli v zákone logicky stanovené tak, aby mohol byť naplnený zmysel osvojenia – získať potomka, resp. dediča v pozícii vlastného dieťaťa. Výnimku predstavoval prípad, ak chcel muž osvojiť svoje vlastné nemanželské dieťa. Vtedy nemusel dosahovať

v poslaneckej snemovni bolo toto uznesenie senátu pozmenené v jednotlivých ustanoveniach vecne i štylisticky. Poslanecká snemovňa sa na definitívnom znení zákona uzniesla dňa 25. januára 1928.

¹⁵ „*Co se přičí přirozenosti, nemůže ani zákon dovoliti nebo schváliti.*“ Z dôvodovej správy k vládnemu návrhu zákona o osvojení (senátny tisk 1494/1922). Pozri: Digitálna knižnica. Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925. Senát – tisky. Tisk č. 1494. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t1494_00.htm> [cit. 2014-01-10].

¹⁶ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001, s. 30.

¹⁷ *Ibidem*, s. 34.

¹⁸ K čiastočným unifikačným úspechom v oblasti rodinného práva pozri tiež: FERANCOVÁ, M.: Unifikačné a kodifikačné snahy v oblasti súkromného (občianskeho) práva v ČSR (1918–1938). In *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica, akademický rok 2002/2003*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 162–181. Obdobne: LACLAVÍKOVÁ, M.: Proces kodifikácie a unifikácie v ČSR v kontexte vývoja medzivojnového strednej Európy s prihliadnutím na oblasť súkromného práva. In *Súkromné a verejné právo súčasnosti*. Zborník z vedeckej konferencie doktorandov PF TU. Trnava, 2005, s. 210–228.

¹⁹ Mohlo sa to preukázať krstným/rodným listom dieťaťa, kde figuroval zápis, že otec bol zapísaný do matriky ako nemanželský, alebo potom rozsudkom či súdnym zmluvou. Ničím nepodložené tvrdenie osvojiteľa alebo matky nemanželského dieťaťa nepostačovalo. Pozri: *Výnos ministerstva spravodlivosti zo dňa 18. apríla 1928, č. 16.424, ktorým sa vykonáva zákon o osvojení*. Prevzaté z: GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*, s. 89 a nasl.

vek minimálne 40 rokov, ani vekový rozdiel medzi ním a dieťaťom nepodliehal nijakému obmedzeniu. Svoje nemanželské dieťa si mohol osvojiť vždy, t.j. aj vtedy, ak už mal vlastné manželské alebo im na roveň postavené deti.²⁰ Adopcia nemanželských detí ich nemanželským otcom bola po viacerých úvahách a zmenách návrhu definitívne uzákonená bez akýchkoľvek výnimiek najmä z toho dôvodu, že sa malo dbať vždy predovšetkým o záujem samotného dieťaťa. Zároveň tým zákonodarcovia prejavili všeobecnú snahu o zlepšenie postavenia nemanželských detí.²¹ V tomto smere bolo osvojenie práve u nemanželských detí žiaduce, pretože mohli byť touto cestou zbavené nevýhod svojho pôvodu i za predpokladu, že otec bol ženatý s inou ženou než s ich matkou. Osvojenie otcom v takomto prípade prichádzalo do úvahy, zákon ho však podmienil súhlasom druhého manžela. Účelom mala byť ochrana manželského zväzku. V praxi spravidla druhý manžel nebol vždy osvojeniu naklonený. Logicky chcel chrániť záujmy vlastných detí, ktorých životná úroveň a dedičský podiel by boli adopciou nemanželského dieťaťa znížené či ukrátené.²² Aby boli zoslabené obavy, že by medzi manželmi mohol v dôsledku takejto adopcie nastať rozvrat ohrozujúci ich manželstvo, bol priamo zákonom v § 8 ods. 3 ZoO nastavený istý „kontrolný mechanizmus“, kde ešte priamo súd v procese schvaľovania adopčnej zmluvy mohol pomery medzi manželmi prešetriť, zistiť či súhlas druhého manžela nie je vynútený alebo predstieraný, a či tu kvôli tomu neexistuje obava z rozvratu manželstva. V prípade takéhoto zistenia mohol súd odoprieť schválenie adopčnej zmluvy a tým adopciu v záujme prvoradej ochrany manželského zväzku znemožniť.

Napriek tomu, že prvoradým poslaním zákona o osvojení z roku 1928 bolo čo najväčšie priblíženie adopčného pomeru medzi rodičmi a deťmi, ZoO v zhode s predchádzajúcou právnou úpravou naďalej umožňoval aj osvojenie plnoletej osoby. Fakt, že zákon umožňoval adoptovať i osoby dospelé a svojprávné, predstavuje podporný argument pre tvrdenie, že osvojenie bolo v podstate inštitútom, ktorý mal slúžiť k zachovaniu rodinného majetku v rodinách, kde nebolo detí, a že jeho cieľom bolo zaistiť prechod rodinného kapitálu na osobu de facto rodinne zviazanú.²³

Podľa § 1, ods. 5 ZoO už raz osvojenú osobu nemohol nik iný osvojiť, iba osvojiteľov manžel. Ako spoločné dieťa mohli niekoho osvojiť len manželia. Osvojenie vlastného manžela, súrodenca alebo príbuzného v priamom rade neprichádzalo do úvahy. Osvojiť bolo možné aj viac osôb naraz, nesmel byť však medzi nimi taký pomer, ktorý by sa nedal zrovnat' s prirodzeným pomerom súro-

²⁰ Bola to ďalšia z možností, ako získať nad dieťaťom otcovskú moc v prípade, že sa nemanželskému otcovi nedarilo dosiahnuť uzákonenie svojho dieťaťa.

²¹ „*Dítě nemá býti trestáno za poklesek jednoho neb obou rodičů vyloučením z úpravy svých rodinných i majetko-právních poměrů.*“ Vyjadrenie ústavno-právneho výboru senátu (senátny tisk 607/1928). Prevzaté z: GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*, s. 74.

²² KLABOUCH, J.: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962, s. 234.

²³ *Ibidem*, s. 233.

dencov (to znamená nebolo možné adoptovať otca spolu s jeho synom a pod.).²⁴ Ak by sme to mali zhrnúť, inštitucionálne išlo o prijatie niekoho za vlastného, či už to bola osoba maloletá (nesvojprávna) alebo plnoletá (svojprávna). Osvojenie podľa tejto právnej úpravy bolo právnym prostriedkom, ako získať potomka, nástupcu do príbuzenských vzťahov, prakticky predovšetkým v priamej línii (ascendenti a descendenti).²⁵

Z hľadiska právnych následkov, resp. účinkov osvojenia jedným z podstatných bolo, že osvojenec nadobúdal priezvisko osvojiteľa, v prípade osvojiteľky-ženy nadobúdal jej rodné (dievčenské) priezvisko (§3 ZoO). Ak bola osvojiteľka vydatá, jej priezvisko získané vydajom mohol osvojenec nadobudnúť len na základe súhlasu manžela osvojiteľky. Ak sa adopcia týkala vydatej ženy, musela takáto osvojenka k priezvisku po svojom manželovi pripojiť aj priezvisko osvojiteľa/osvojiteľky.²⁶

Podľa §4 ZoO medzi osvojiteľom a osvojencom, ako aj medzi osvojiteľom a potomkami osvojenca (narodenými až po adopcii) nastával ten istý osobno-právny pomer ako medzi rodičmi a manželskými deťmi. Tejto základnej premisy osvojenia sme sa už dotkli vyššie. Dôležitý je však ten jej dosah, že na osvojiteľa prechádzala rodičovská a otcovská moc nad osvojencom, teda osvojiteľovi vznikla povinnosť postarať sa o výchovu a výživu osvojenca. Výnimkou boli samozrejme odchýlky vyplývajúce zo samotnej povahy veci, keď napr. plnoletý ženatý muž už nespadal pod otcovskú moc svojho adoptívneho otca a pod.²⁷ Potomkovia osvojenca, ktorí tu už ale boli v čase uzavretia adopčnej zmluvy, sa do osobno-právneho pomeru k osvojiteľovi dostávali len vtedy, ak sami k tomu dali súhlas, resp. ak tento súhlas dal ich zákonný zástupca so schválením poručenského súdu.

Tretím dôležitým právnym následkom osvojenia bolo, že osvojenec a jeho neskôr narodení potomkovia nadobúdali voči osvojiteľovi rovnako všetky majetko-

²⁴ „Hledíc k dosavadní praxi velice široce zasahující okruh osvojených osob, jest hlavně na Slovensku a v Podkarpatské Rusi dbáti omezení § 1, odst. 5, zák.“ Pozri: Výnos ministerstva spravodlivosti zo dňa 18. apríla 1928, č. 16.424, ktorým sa vykonáva zákon o osvojení. Prevzaté z: GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*, s. 91.

²⁵ RADVANOVÁ, S. – ZUKLÍNOVÁ, M.: *Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva*, s. 127.

²⁶ Normy týkajúce sa nadobúdaného priezviska osvojenca boli kogentnej povahy, t. j. daný účinok osvojenia nebolo možné zmluvne upraviť inak (pozri §5 ZoO).

²⁷ Ohľadne výkonu rodičovskej a otcovskej moci bolo potrebné odlišiť tri eventuálne prípady. 1) Ak boli osvojiteľmi manželia spoločne, rodičovská moc im patrila obom, otcovská prirodzene manželovi. 2) V prípade, že bol osvojiteľom iba muž, pričom či bol slobodný alebo ženatý nehralo rolu, mal ako osvojiteľ rovnaké postavenie ako ovdovený rodný otec. Patrila mu aj rodičovská aj otcovská moc v plnom rozsahu. 3) Ak bola osvojiteľkou iba žena, opäť bez ohľadu na jej stav (slobodná/vydatá), mala prednostný nárok na bezprostrednú výchovu osvojenca, otcovská moc však ostávala naďalej osvojencomu rodnému otcovi, ktorý dieťa zastupoval, spravoval jeho majetok, určoval povolanie a najmä bol povinný znášať náklady na jeho výchovu. Pozri: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému. I. díl*, s. 899.

vo-právne nároky tak, ako patrili manželským deťom voči rodičom.²⁸ O osvojen-
cových potomkoch existujúcich už v čase uzavretia adopčnej zmluvy platilo detto
ako v predchádzajúcom odseku. Zaujímavá však je jednoznačná jednostrannosť
uplatnenia majetkových nárokov, nakoľko tieto náležali len osvojencom voči
svojmu osvojiteľovi a nie aj naopak²⁹ (osvojiteľ voči osvojencom a jeho potom-
kom žiadne majetkovoprávne nároky nenadobúdal³⁰, nadobúdal výlučne nároky
osobno-právneho charakteru – pričom tu platila vzájomnosť); navyše osvojenco-
vi majetkové práva prislúchali len konkrétne voči osobe osvojiteľa, nie aj voči
jeho príbuzným³¹.

Istou osobitosťou právnej úpravy osvojenia podľa ZoO bol stav, že osvojenec
a jeho potomkovia nestrácali práva vo vlastnej rodine voči svojim prirodzeným
rodičom a ich príbuzným. Nestrácali v zásade ani osobné ani majetkové práva,
pokiaľ samozrejme v dôsledku osvojenia nenastávala duplicita práv (napr. po-
krvný otec strácal otcovskú moc tým, že ju nadobudol osvojiteľ). Naviazanie
osvojenca na jeho vlastnú rodinu v podstate nezanikalo, keďže do pomeru sa do-
stával adopciou výlučne len voči osvojiteľovi. Voči členom osvojiteľovej rodiny
nevznikol osvojencom nijaký rodinný pomer, ani voči nim osvojenec spolu so
svojimi potomkami nenadobúdal žiadne majetkovo-právne nároky. Z hľadiska
vyživovacej povinnosti osvojenca, táto primárne zaťažovala osvojiteľa. Zacho-
vaný bol však aj nárok osvojenca na výživu voči vlastným rodičom a príbuzným
– zákon ho priznával podporne, t. j. len vtedy, ak osvojiteľ sám nebol schopný
poskytovať osvojencom slušnú výživu (§ 4 ods.4 ZoO).³²

²⁸ „Na Slov. a P. R. patří k podstatným náležitostem adopční smlouvy, aby v ní bylo jasné
a určité zabezpečeno, že adoptovanému přínáleží po adoptantovi stejné zákonné právo dědičné,
jako manželským dítkám po jejich rodičích. (Nález nejv. správního soudu z 19. prosince 1931 [č.
18.581], čís. 9566 sb. n.s.s.).“ (Citované podľa GERLICH, K.: Rozvod, rozluka, alimenty, s. 80).

²⁹ § 6 z.č. 56/1928 o osvojení znel: Osvojitel' nenabýva osvojením nijakých majetkovoprávných
nárokov naproti osvojencom a jeho potomkom. Z komentára k § 6 ZoO: „Majetkovoprávním nárokem
rozumí se takový nárok, který se týká majetku mezi rodiči a dětmi. V tomto smyslu musíme sem
počítati také výživu a ovšem i dědičné právo. Z toho plyne, že osvojitel nemá proti osvojen-
ci žádného nároku na výživné, ani právo dědičné. Toto ustanovení bylo pojato do zákona proto,
aby se tím zabránilo vykořisťování osvojenec...“ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: Komentář
k československému obecnímu zákoníku občanskému. I. díl, s. 901.

³⁰ „Adoptantovi neprislúcha proti adoptovanému dedičské právo zo zákona; preto veci,
pozostaté po adoptovanom, nemôžu pripadnúť právom adoptanta opäť na jeho vetev. (Úr.sb.
412.)“ (Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: Nástin súkromného práva platného na
Slovensku a Podkarpatskej Rusi. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín : Heuréka, 1998, s. 453).

³¹ Medzi osvojencom a príbuznými osvojiteľa nevznikal nijaký rodinný pomer, osvojenec
a jeho potomkovia nenadobúдали nijaké majetkovoprávne nároky (§4 ods.3 ZoO), preto ani
príbuzným nevznikali z adopcie žiadne nároky voči osvojencom. „Adoptované dieťa nadobudne
práva len voči adoptujúcim rodičom; jeho dedičské právo vzťahuje sa teda len na majetok, ktorý
patrí k pozostalosti adoptujúcich rodičov; naproti tomu nemá dedičského práva voči pobočným
príbuzným adoptujúceho. (Z.R. 213.)“ Ibidem, s. 452.

³² „Osvojené nemanželské dieťa je oprávnené v prípade, že osvojiteľ nemôže mu poskytovať
slušnú výživu vôbec alebo môže mu výživu poskytovať len v nedostatočnej miere, domáhať sa na
nemanželskom otcovi a nemanželskej matke poskytovania tejto výživy resp. jej doplnenia. (Úr.sb.

Pokiaľ išlo o vznik adopčného pomeru, ZoO zhodne s predchádzajúcou právnu úpravou stanovil prijatie osoby za vlastnú na základe zmluvy. Zmluva mala spĺňať zákonom predpísané náležitosti v zmysle § 8 ZoO. Musela byť urobená vo forme verejnej listiny alebo súkromnej listiny, na ktorej boli podpisy strán súdne alebo notársky overené. Ak bolo k zmluve potrebné schválenie poručenského (príp. opatrovníckeho) súdu, mohla byť zmluva vyhotovená i formou zápisu u tohto príslušného súdu /súdne vyhotovená zápisnica/. To isté platilo, pokiaľ išlo o vyjadrenie súhlasu účastníkov osvojenia. K osvojeniu nesvojprávnych osôb bol potrebný súhlas rodičov, prípadne zákonného zástupcu, a poručenského súdu; v prípade, že ten, koho súhlas sa vyžadoval bol úplne zbavený svojprávnoti, alebo ak bol jeho pobyt trvale neznámy, bol potrebný súhlas zákonného zástupcu a poručenského resp. opatrovníckeho súdu. I k osvojeniu svojprávnych osôb³³ bol potrebný súhlas osvojencových rodičov a súdu. Ak boli rodičia odlišnej mienky, rozhodovalo slovo otca. Ak však obaja rodičia (prípadne len jeden z nich) odopierali udeliť súhlas bez závažného dôvodu, mohol tak namiesto nich urobiť príslušný súd – tým bol: v prípade svojprávnoti osvojenca okresný súd, ktorý bol všeobecným súdom osvojiteľa v sporových veciach; v prípade nesvojprávnoti osvojenca to bol poručenský/opatrovnícky súd prvej stolice, u ktorého bolo poručníctvo/opatrovníctvo zahájené, alebo ktorý bol inak podľa zákona pre nesvojprávneho príslušný. Tu možno upriamiť pozornosť na veľmi významnú podmienku, a síce že k osvojeniu museli vždy dať súhlas rodičia (prípadne poručník, eventuálne poručenský súd). Možno to hodnotiť ako určitý zárodok neskorších úprav otázky nevyhnutnosti rodičovského súhlasu s adopciou. Ak zmluva obsahovala uvedené náležitosti a bola tu splnená zákonná podmienka súhlasu rodičov, zmluva sa stala platnou. Vedľa súhlasu rodičov bol však dôraz zákonom kladený na schválenie adopčnej zmluvy súdom. Týmto malo byť zaručené splnenie všetkých podmienok osvojenia vyžadovaných zákonom. Až právoplatnosťou

1835)“ . (Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 453).

“*Nemanželské dítě má po osvojení nárok na výživné jen proti osvojiteli nebo osvojitelům; ve vlastní rodině, kamž jest počítati původně živitele dítěte, tedy v tomto směru i nemanželského otce a nemanželskou matku, má nárok jen podpůrný, podmíněný tím, že osvojitelé nejsou s to, aby je živili.* (Rozh. ze dne 21. dubna 1933, Rv II 725/31, čís 12.538)“ . (Citované podľa GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*, s. 80).

³³ Svojprávná osoba – t. j. osoba plne spôsobilá na právne úkony. Svojprávnymi osobami, t. j. plne spôsobilými na právne úkony boli osoby plnoleté, pokiaľ po dosiahnutí plnoletosti neboli dané pod kuratelou (opatrovníctvo) pre duševnú chorobu, slabomyseľnosť, hluchonemotu alebo márnوترatníctvo. Plnoletosť sa v ČSR od októbra 1919 nadobúdala zhodne u mužov i žien dovŕšením 21. roku veku, pričom žena ju mohla nadobudnúť i skôr, priamo vydaním bez ohľadu na svoj vek a ostala jej zachovaná od tohto momentu stále, i po prípadnom zániku jej manželstva. Rovnako pred dovŕšením stanoveného veku mohla nadobudnúť plnoletosť aj osoba aspoň 18-ročná, vyhlásením za plnoletú dekrétom poručenského súdu. Plnoletou sa nestávala osoba, ktorej bola aj na dobu po 21. roku veku súdne predĺžená maloletosť pre určité príčiny. Bližšie pozri: ŠOŠKOVÁ, I.: Plnoletosť ako predpoklad svojprávnoti v podmienkach 1. ČSR. In *Historia et theoria iuris (HTI) : teoretický časopis pre otázky štátu a práva*, roč. 5, 2013, s. 94-104.

uznesenia súdu o schválení osvojenia stávala sa adopčná zmluva účinnou. Súhlas rodičov a schválenie súdom tak spoločne patrili k normotvornému procesu adopčnej zmluvy.³⁴

Zmluvný charakter osvojenia, inými slovami skutočnosť, že adopčný pomer bol vnímaný predovšetkým ako zmluvný vzťah, podporoval ZoO aj ustanoveniami o možnosti strán upraviť si svoje práva a povinnosti aj odchylne od zákona. Výnimkou boli právne účinky o nadobudnutí priezviska po osvojiteľovi, nakoľko ustanovenia upravujúce túto právnu záležitosť boli kogentnej povahy. Inak však bola v zásade rešpektovaná zmluvná autonómia strán. Zákon umožňoval stranám i voľné ukončenie adopčného pomeru. Tak ako bola dohoda všetkých účastníkov potrebná pre vznik pomeru, rovnako sa jej dávala prednosť pri vôli tento pomer zrušiť.³⁵ Iba zo závažných dôvodov, najmä ak sa niekto stal nehodným dediť alebo mohol byť vydedený³⁶, mohol byť adopčný pomer zrušený na základe žaloby.

Uvedené argumenty teda podporujú názor, že osvojenie bolo v rámci občianskeho práva upravené ako klasický súkromno-právny vzťah, s minimálnou intervenciou zo strany štátu. Hoci v porovnaní s predchádzajúcim právom v Československu priniesol zákon č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení podstatne modernejšiu, premyslenejšiu a najmä podrobnejšiu právnu úpravu daného inštitútu, predsa len táto úprava reflektovala predovšetkým ochranu manželských detí a akcentovala prechod majetkových práv³⁷. Účelom osvojenia nebolo na prvom mieste starať sa o dieťa a poskytovať mu rodinné zázemie, kde by v prirodzenom a jedinečnom prostredí rodiny mohlo rozvíjať svoje individuálne vlastnosti. Účelom bolo získať potomka, potenciálneho dediča v priamom pokolení.

3. Prelomová úprava osvojenia podľa zákona č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve

Na vývoj právnej úpravy osvojenia mal zásadný význam zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve (ďalej len „ZoRP“). Osvojenie upravoval v druhej hlave s názvom Rodičia a deti, v jej štvrtej časti – Osvojenie, celkovo v siedmych pa-

³⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému. I. díl*, s. 896.

³⁵ Ustanovenia zákona neurčovali *expresis verbis*, či je aj v takomto prípade následne nutné schválenie súdom. Nejednotná bola v tejto otázke i dobová právna veda (pozri ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému. I. díl*, s. 903). Vzhľadom na znenie poslednej vety § 11 ZoO sa ale domnievame, že ak bolo schválenie súdom nevyhnutné pri vzniku adopčného pomeru a na jeho základe sa robili príslušné záznamy v matrike osvojenca, tak potom aj k zrušeniu osvojenia zmluvou bolo toto schválenie súdom potrebné. Opäť sa tým predsa menil osobný status osvojovanej osoby. Navyše pre záznam v matrike malo toto schválenie povahu riadneho podkladu k evidencii.

³⁶ „Adopčná smluva může být len z takého dôvodu zbavená účinnosti, ktorý stačí na vydedenie z dedictva. (Rozh. kúrie z 12.IV. 1916, č. Rp I 9999/1915)“. (Citované podľa GERLICH, K.: *Rozvod, rozluka, alimenty*, s. 82).

³⁷ RADVANOVÁ, S. – ZUKLÍNOVÁ, M.: *Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva*, s.127.

ragrafoch (§§ 63 – 69). Právna úprava nami sledovaného inštitútu rešpektovala základné princípy vzájomného pomeru medzi rodičmi a deťmi v duchu zásad nového, socialistického rodinného práva.

Predovšetkým, československé právo absolútne poprelo a definitívne eliminovalo dovtedajšie rozlišovanie detí podľa ich pôvodu na deti manželské a nemanželské. Tento rozdiel ZoRP dôsledne odstránil.³⁸ Taktiež bola odstránená jednostranná moc otca ako hlavy rodiny, t.j. moc otcovská, ktorú nahradila rodičovská moc, ako výraz rovnocenného postavenia oboch rodičov vo vzťahu k deťom, bez ohľadu na to, či rodičia sú alebo nie sú manželmi. Ťažiskom vzťahu medzi rodičmi a deťmi sa (v zmysle § 35 ZoPR) stala povinnosť oboch rodičov starať sa o osobu dieťaťa, o jeho telesný i duševný rozvoj, najmä starať sa o jeho výživu a výchovu tak, aby bolo náležité pripravené prispievať svojou prácou, podľa svojich schopností a náklonnosti k prospechu spoločnosti.³⁹ Táto úprava vzťahu medzi rodičmi a deťmi mala zodpovedať novej funkcii rodiny a zdôrazniť zodpovednosť rodičov za výchovu detí. Výchova rodičov mala zaručiť čo najväčší rozvoj individuálnych schopností dieťaťa a súčasne ich využitie pre prospech celej spoločnosti.⁴⁰

K úskaliam analýz a hodnotení dobového, t.j. ľudovodemokratického, resp. socialistického rodinného práva patrí riziko sklznutia k tendenčným stanoviskám vtedajších normotvorcov. Ich nadšenie, že tvorili kvalitatívne nové a pokrokové právo je evidentné jednak v dôvodovej správe, v komentároch k ZoRP i v názoroch právnej vedy. V nasledujúcom texte sa budeme snažiť o objektívne zhodnotenie úpravy osvojenia, upriamime pozornosť na kľúčové zmeny v porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou a pokúsime sa vyargumentovať, že nová právna úprava bola skutočne posunom k modernému chápaniu tohto inštitútu.

V prvom rade, osvojenie podľa § 64 ods. 1 ZoRP bolo obmedzené výlučne na maloleté osoby, pričom navyše – osvojenie im muselo byť na prospech. Takto boli zákonne zadefinované dva najvýznamnejšie predpoklady osvojenia vôbec. Zákon tým oproti predchádzajúcej právnej úprave položil dôraz na to, aby osvojením vznikol skutočne taký pomer, ako je medzi rodičmi a deťmi. Plnoletú osobu osvojiť možné nebolo. Totiž ak už niekto dosiahol plnoletosť, je tým spravidla jeho výchova ukončená a nie je preto potrebné, aby bola zabezpečovaná prostredníctvom adopcie. Filozofiou osvojenia sa tak stala možnosť dať maloletému jedincovi predovšetkým náhradu za chýbajúce rodinné prostredie a tu zabezpečiť jeho riadnu výchovu a výživu. Za účelom čo najbližšieho pripodobenia adopčného pomeru vzťahu medzi rodičom a dieťaťom bola v zákone

³⁸ Tým došlo ku konkrétnemu naplneniu § 11 ods. 2 Ústavy 9. mája 1948.

³⁹ VESELÁ, R. a kol.: *Rodina a rodinné právo – historie, současnost a perspektivy*. Praha : EUROLEX BOHEMIA, 2005, s.91.

⁴⁰ PATSCHOVÁ, Z.: *Rodinné právo. Podmínky vzniku a charakteristika nového zákona o právu rodinném*. Zdroj: Státní ústřední archiv v Praze, Archiv ÚV KSČ, fond č.29: Právnícká komise ÚV KSČ (1945-1955), archivní jednotka č.265: Studijní materiály k rodinnému a manželskému právu. s. 41.

zadefinovaná aj požiadavka primeraného vekového rozdielu medzi osvojiteľom a osvojencom. Opäť v porovnaní s minulosťou, boli tu odstránené konkrétne vekové hranice (minimálne 40 rokov pre osvojiteľa, minimálne 18-ročný rozdiel). Zákon na osvojiteľa nekládol nijaké vekové požiadavky, vekové hranice boli nahradené predpokladom „primeraného vekového rozdielu“, pri ktorom sa dalo očakávať, že sa medzi účastníkmi osvojenia vyvinie rodičovský pomer. Či tu bol alebo nebol z hľadiska veku naplnený tento predpoklad, mal posúdiť vždy súd rozhodujúci o osvojení, a to podľa okolností konkrétneho prípadu. Pokiaľ ide o spodnú hranicu, súdy spravidla nevyhoveli žiadosti o osvojenie tam, kde nebol medzi osvojiteľom a osvojencom určitý minimálny vekový rozdiel, aký býva medzi rodičmi a deťmi. Pri veľkom vekovom rozdieli sa mal súd pri rozhodovaní riadiť s ohľadom na hlavný cieľ osvojenia, t.j. či aj za daných okolností bude alebo nebude adopčný pomer slúžiť záujmu maloletého dieťaťa. Obzvlášť sa sledoval zámer, aby osvojenie vytvorilo priaznivé prostredie pre výchovu a vývoj osvojenca.⁴¹ Určitým uvoľnením podmienok oproti minulosti bola aj irelevancia toho, či bol osvojiteľ bezdetný. Skutočnosť, že osvojiteľ už mal vlastné (alebo aj im na roveň postavené) deti, nebola osvojeniu vôbec na prekážku. Práve naopak – to, že osvojené dieťa mohlo vyrastať v rodine osvojiteľa spolu s ostatnými jeho deťmi ako so súrodencami, mu z hľadiska vývinovej psychológie mohlo byť len na prospech.

Ďalšou významnou zmenou bol vznik osvojenia výlučne súdnym výrokom na žiadosť osvojiteľa (§ 66 ods. 1). Podľa predchádzajúceho zákona č. 56/1928 Zb. sa osvojenie uskutočňovalo zmluvou medzi osvojiteľom a osvojencom, ktorá podliehala schváleniu súdom. Nový ZoRP výslovne naviazal vznik osvojenia na súdny výrok, čím vlastne opustil dovtedajší zmluvný princíp, ktorý vyjadroval striktný súkromno-právny prístup – autonómneho jednanie ohľadne týchto „umelých“ príbuzenských vzťahov.⁴² Súd rozhodoval na žiadosť osvojiteľa, podanú buď písomne alebo aj ústne do zápisnice na súde. Príslušným k rozhodnutiu o osvojení bol všeobecný súd osvojenca (v zmysle § 263 OSP⁴³), ak bol osvojenec poručencom, potom jeho poručenský súd. Ak v Československu nebolo takéhoto súdu, potom bol na rozhodnutie príslušný všeobecný súd osvojiteľa. Súd rozhodoval v nesporovom konaní, v senátnom zložení, uznesením vydaným po ústnom pojednávaní.⁴⁴ Súd žiadosti osvojiteľa vyhovel vtedy, ak zistil, že boli dané všetky zákonné predpoklady osvojenia a zároveň ak zistil, že osvojenie bude osobe osvojovanej na prospech. Aby to mohol zistiť čo najspoľahlivejšie, ukladal mu § 265 OSP, aby pred rozhodnutím o osvojení vypočul – podľa mož-

⁴¹ ANDRES, B.: Osvojení a umístění dětí do péče pěstounské. In *Právnícké štúdie* (časopis SAV), roč. 2, 1954, s. 287.

⁴² RADVANOVÁ, S. – ZUKLÍNOVÁ, M.: *Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva*, s.127.

⁴³ Zákon č. 142/1950 Zb. o konaní v občianskych právnych veciach (občiansky súdny poriadok) (ďalej len OSP).

⁴⁴ Pozri § 264 OSP.

nosti osobne – 1. osvojiteľa, 2. jeho manžela (ak bol podľa zákona potrebný jeho súhlas), 3. zákonných zástupcov osvojenca a 4. samotnej osvojovanej osoby, ak bola schopná posúdiť dosah osvojenia. Znamená to, že súd bol vždy pri rozhodovaní povinný skúmať, či bude osvojenie dieťaťa na prospech. Pri negatívnom presvedčení, najmä ak súd usúdil, že dieťa môže byť zo strany osvojiteľa nejako ohrozené, nemohol osvojenie vysloviť.⁴⁵

Pokiaľ ide o právne účinky osvojenia, v zásade nimi boli podobne ako pri predchádzajúcej právnej úprave: zmena priezviska osvojenca, zánik rodičovskej moci pokrvných rodičov osvojenca (rovnako zánik poručníctva, pokiaľ bolo osvojované dieťa v poručníckom pomere) a vznik vyživovacej povinnosti osvojiteľa voči osvojencovi. Napokon, účinkom osvojenia (i keď nevyplývajúcim priamo zo ZoRP) bolo i zákonné dedičské právo, keďže osvojenec a jeho potomkovia i osvojiteľ a jeho príbuzní dedili podľa ust. § 532 ods. 1 OZ⁴⁶ zo zákona navzájom, podľa dedičských skupín ako príbuzní.⁴⁷

Osvojenec vystupoval osvojením zo svojej doterajšej pokrvnej rodiny a stával sa členom (t. zn. vstupoval) do rodiny osvojiteľa. Osvojiteľovi teda vznikla povinnosť starať sa o fyzický a duševný vývoj dieťaťa, najmä o jeho výživu a výchovu tak, ako táto povinnosť zaväzovala rodičov (v zmysle § 35 a § 38 ZoRP). Napriek ustanoveniu zákona, že osvojením vznikne medzi osvojiteľom a osvojencom taký pomer, aký je medzi rodičmi a deťmi (§ 63), a že zaniká rodičovská moc osvojencových rodičov (príp. poručníctvo) (§ 68 ods.1), v záujme osvojenca bola na základe § 68 ods. 2 ZoRP zachovaná vyživovacia povinnosť v doterajšej rodine maloletého, s podmienkou, pokiaľ by iné osoby výživou povinné neboli schopné si svoju vyživovaciu povinnosť plniť. Toto ustanovenie definujúce tzv. podpornú vyživovaciu povinnosť, možno považovať za určitý relikť, resp. pozostatok predošlého chápania osvojenia podľa predchádzajúcej právnej úpravy. Samotná takto označená vyživovacia povinnosť však získavala oproti minulosti inú kvalitu. A to tým, že v súlade s § 70 ZoRP nielen riadna vyživovacia povinnosť, ale aj podporná vyživovacia povinnosť boli povinnosťou *vzájomnou* medzi príbuznými v pokolení priamom bez ohľadu na vzdialenosť stupňa príbuzenstva! Zachovanie podpornej vyživovacej povinnosti bolo jedinou oblasťou, kde naďalej pretrvávali práva osvojenca vo vzťahu k jeho pokrvným rodičom. Napríklad pri dedení už osvojenec v dôsledku vstupu do osvojiteľovej rodiny svoje dedičské nároky voči osobám z pôvodnej (pokrvnej) rodiny strácal, ako aj recipročne pôvodná (pokrvná) rodina ich strácala voči nemu (§ 532 ods.2 OZ).

⁴⁵ Z judikatúry: „Nemožno vyriešnuť osvojenie, ak rodinný život osvojiteľa je pre nadmerné užívanie alkoholických nápojov tak rozháraný, že niet záruky, že by sa deti vyvinuli v zdatných občanov.“ Kraj. s. B. Bystrica 1 Ok 491/52. (Prevzaté z: *Komentár k zákonu o právu rodinném*. Praha : Orbis, Právnický ústav Ministerstva spravodlnosti, 1954, s. 278.) Obdobne: „Neustálená povaha osvojiteľa môže byť podkladom pro závěr, že osvojení by nebylo k prospěchu dítěte.“ Kraj. s. Ústí nad Labem 8 Ok 334/52. (*Ibidem*, s. 281).

⁴⁶ z. č. 141/1950 Zb. Občiansky zákonník.

⁴⁷ Osvojenec a jeho potomkovia, ako aj osvojiteľ a jeho rodičia patrili do okruhu tzv. neopomenuteľných dedičov. Pozri § 551 OZ.

V súvislosti s naznačenou elimináciou zmluvného princípu možno zhodnotiť, že právne účinky osvojenia tak, ako ich upravoval ZoRP (v istých súvislostiach aj Občiansky zákonník), nebolo vôbec možné meniť alebo vylúčiť dohodou osôb zúčastnených na osvojení. Osvojenie vznikalo výlučne súdnym výrokom na žiadosť osvojiteľa, pričom súd žiadosti vyhovel len vtedy, ak boli splnené všetky zákonné predpoklady osvojenia a najmä, ak bolo osvojenie v prospech maloletej osvojovanej osoby. Pri osvojení vystupoval do popredia výlučne záujem osvojovaného dieťaťa. Majetkovo-právne účinky osvojenia, najmä účinky týkajúce sa zákonného dedičského práva, sa touto právnou úpravou de facto prelomovo presunuli do roviny nie primárnych, ale len vedľajších dôsledkov. Ich úprava sa definitívne vymykala ingerencii zúčastnených osôb.

Záver

Na základe prierezovej analýzy inštitútu osvojenia v práve platnom v Československu od roku 1918 možno dospieť k názoru, že skutočne až zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb. uviedol na území nášho bývalého spoločného štátu do života osvojenie ako inštitút v podstate filantropický⁴⁸. Tento zákon dal inštitútu osvojenia kvalitatívne úplne iný rozmer, inú funkciu. V porovnaní s predchádzajúcimi právnymi úpravami začal osvojením sledovať aj iný účel. Právne vzaté, zmyslom osvojenia sa stalo prijatie cudzieho, výlučne neplnoletého dieťaťa do vlastnej rodiny, ktorá mu má zabezpečiť stálu starostlivosť a ochranu. Prioritou sa stalo zabezpečenie výživy a výchovy dieťaťa v náhradnom rodinnom prostredí, tak, aby z neho vzišiel riadny člen spoločnosti. Osvojenie bolo legislatívne pozbavené rozhodujúceho vplyvu majetkových vzťahov, naopak, posilnili sa väzby, ktoré mali zabezpečiť plnohodnotnú sebarealizáciu osvojeného⁴⁹ v rodinnom prostredí, a tým aj v spoločnosti. Kľúčovú rolu začal zohrávať jedine a výlučne záujem maloletého dieťaťa. Z hľadiska vývoja práva platného na našom území tak osvojenie až v podstate od polovice 20. storočia nadobudlo charakter inštitútu tzv. náhradnej rodinnej starostlivosti.⁵⁰ Starostlivosti, ktorá má vo svojich právnych dôsledkoch plne nahrádzať pokrvný vzťah rodičov a dieťaťa. Tu niekde teda možno v našom práve nachádzať počiatky moderne vnímaného a v súčasnosti medzinárodno-právne akceptovaného zmyslu osvojenia.⁵¹

⁴⁸ ANDRES, B.: Osvojení a umístění dětí do péče pěstounské. In *Právnícké štúdie (časopis SAV)*, s. 287.

⁴⁹ MOSNÝ, P. Zákon o rodinnom práve – prvý československý socialistický kódex. In *Veľké kodifikácie II*, s. 254.

⁵⁰ I keď treba podotknúť, že dobové právo ani právna veda s takýmto pojmom ešte nepracovali.

⁵¹ RADVANOVÁ, S. – ZUKLÍNOVÁ, M.: *Kurs občanského práva – Inštitúty rodinného práva*, s.127.

Drobné otazníky kolem tzv. skalické vlády (1918)

Úvodem

Na rok 2014 připadají půlkulatá výročí narození tří předních slovenských vysokoškolských učitelů, věnujícím se právně historickým disciplínám. Po romanistovi evropského jména prof. Peterovi Blahovi, který je oslaví už v první den tohoto roku, budou brzy následovat právní historici prof. Jozef Beňa a prof. Peter Mosný. Kolegové všech tří se rozhodli připravit na jejich počest pamětní spisy a s žádostí o příspěvní oslovili i mne. Rád jsem nabídku přijal, protože se všemi se znám už od mých počátků v profesi a všichni jsou mi – každý trochu jinak – velmi blízcí.

Pocta prof. P. Blahovi se začala připravovat nejdříve, takže svůj příspěvek jsem již dávno odevzdal. Nad vhodnými tématy dalších dvou jsem však dlouho marně přemýšlel. Samozřejmě by bylo na místě psát o slovenské tematice, ale tou jsem se v posledních letech již příliš zabývat nemohl. Když jsem však při nedávném stěhování ze své bývalé pracovny na Právnické fakultě UK vzal do ruky desky s výpisky a fotokopii ze Slovenského národního archívu, přišel – snad správný – nápad. Před lety jsem v moderní budově na Drotárskej ceste hledal především materiály vážící se k počátkům ministerstva pro správu Slovenska, nicméně v archívu a v souvisící literatuře jsem narazil na leccos zajímavého také o druhé Slovenské národní radě a prozatímní československé vládě pro Slovensko, obecně označované jako „*skalická*“. Sice jsem o této problematice už psal do českého odborného časopisu,¹ ale snad ani teď nebude od věci vrátit se k počátkům vytváření československé správy na Slovensku.

Dojem, že se jedná o téma dostatečně zpracované, a tedy vyčerpané, je podle mého názoru jen zdánlivý. Proto se pokusím ukázat, že řada dílčích stránek vývoje v období „*keď samostatný česko-slovenský štát už de iure existuje, ale Slovensko v ňom fakticky ešte nežije*“, ² není dosud zcela jednoznačně osvětlena (a některé osvětleny už snad ani nebudou), případně že je vnímána a interpretována pod vlivem nepřesně zachycených fakt. Ta většinou pohled na činnost a význam obou orgánů nijak zásadně neovlivňují, ale zejména právní historik,

¹ VOJÁČEK, L.: Slovenská národní rada a začleňování Slovenska do československého státu v letech 1918-1919. In *Časopis pro právní vědu a praxi*. r. 8, 2000, s. 472 – 481; týž, Úsilí československé vlády o faktické začlenění Slovenska do Československa. In *Časopis pro právní vědu a praxi*. r. 9, 2001, s. 56 – 62.

² *Slovenské národní rady*. Pekník, M. (ed.), Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 58.

který na formální nesrovnalosti narazí, je nemůže přejít zcela bez povšimnutí. Navíc, zpochybňují-li se v literatuře formální nedostatky některé významné akty či instituce z této doby, poukaz na jiné nesrovnalosti ukáže, že by se daly zpochybnit i některé jiné, resp., a to je to lepší řešení, že by v prvním případě byl na místě velkorysejší přístup. Revoluce jsou proto revolucemi, že bortí přežitě uspořádání společnosti, tedy negují i podstatnou část jejího právního řádu. V nejisté a hektické době, kterou navozují, se jejich protagonisté často nechťejí, ale někdy nedokážou nebo nemohou, právními formalitami příliš zabývat ani při formování toho nového. I když zpochybňování jejich počínání (právními) historiky je pak to nejmenší, co je v budoucnosti v důsledku jejich počínání může potkat, i při něm je třeba pečlivě zvažovat všechny okolnosti, které k nedodržení právní formy vedly a kritické závěry vyvozovat jen velmi opatrně.

Na počest mého váženého kolegy prof. Petera Mosného se chci letnými pozastaveními nad některými nesrovnalostmi vrátit ke vzniku, složení, činnosti a zániku prozatímní československé vlády pro Slovensko, ustavené začátkem listopadu 1918. Dá mi to příležitost letmo se dotknout i jeho současného působíště – Trnavy.³

1. Prozatímní československá vláda pro Slovensko

Prozatímní československá vláda pro Slovensko (v textu budu převážně používat jednodušší a obecně vžitě označení „*skalická vláda*“), vyslaná na Slovensko předsednictvem Národního výboru československého, byla po Slovenské národní radě druhým orgánem, který si kladl za cíl vymanění slovenského území z moci maďarských orgánů. Z právního pohledu neměla příliš silnou pozici, protože se opírala pouze o plnou moc, kterou dne 4. listopadu 1918, když ze Slovenska začaly přicházet zprávy o kolapsu veřejné správy a počínající anarchii, udělilo předsednictvo Národního výboru československého MUDr. Vavru (Vavrincovi) Šrobárovi. Skládala se ze slovenských politiků blízkých jejímu předsedovi.

Na Slovensko dorazila přes Hodonín, kde se ráno 5. listopadu uskutečnilo její první jednání. Po krátké zastávce v Holíči se usídlila ve Skalici (Uherské Skalice). Začala si počínat poměrně aktivně a suverénně. Jménem Národního výboru československého, který uznávala jako jediného nositele státní moci a o jehož autoritu opírala všechny své kroky, se obrátila ke slovenskému obyvatelstvu s výzvou, v níž oznámila vznik nového státu a apelovala na vystříhání se jakýchkoliv násilností a na respektování osobní svobody a soukromého vlastnictví: „*Národný výbor prevzal z dôvery celého československého národa vládu čo jediný oprávnený a zodpovedný činiteľ. Slováci! Čokoľvek teraz činíte a podnikáte, činíte ako slobodný a neodvislý národ. ... Nikto z vás nesmie sa dopustiť činu, ktorý by mohol vrhnúť tieň na vaše čisté meno. Nikto sa nesmie dotknúť osobnej slobody a súkromného majetku. Pamätajte, že všetko, čo zničíte alebo spálite, zhubíte to*

³ Jelikož tento text do jisté míry souvisí s mým příspěvkem do pocty prof. Josefu Beňovi, uvádím oba obdobným úvodem.

svojmú štátu. “⁴ Tento apel byl namístě, protože slovenské území opuštěné představiteli stávající státní moci zachvátila anarchie.⁵

Vláda nezůstala jen u proklamací, ale zároveň ve spolupráci s nepříliš početnými vojenskými jednotkami, četnictvem a dobrovolníky obsazovala území jihozápadního Slovenska. V oblastech, do nichž sahal její vliv, organizovala národní výbory a národní gardy a zaváděla vyučování ve slovenštině. Prostřednictvím nových orgánů územní správy a ozbrojených sil se celkem úspěšně snažila bránit drancování a stabilizovat situaci. Nebylo to však jednoduché, zvláště když zejména zpočátku měli sami vojáci, přicházející přímo z fronty, problém s dodržováním disciplíny.⁶

Ozbrojené síly, které měla skalická vláda k dispozici, dokázaly ovládnout území zachvácená anarchií, která se začátkem listopadu šířila nebyvalou rychlostí. Nebyly však s to výrazněji uspět v boji proti početnějším a bývalými uherskými úřady podporovaným maďarským vojenským jednotkám.⁷ Maďarská vláda Mihály Károlyiho se totiž rychle vzpamatovala z počátečního šoku a posílena diplomatickým úspěchem při sjednávání příměří⁸ učinila rázná opatření proti

⁴ „Slovenskému ľudu!“; citováno podle *Za právo a stát. Sborník dokladů o československé společné vůli k svobodě 1848 – 1918*. Praha : Státní nakladatelství, 1928, s. 338 – 339.

⁵ Svědčí o tom informace zasílané do Prahy. Například kurýr Dobrkovský psal 4. listopadu 1918 do Prahy (text bez jazykových úprav): „Slovensko na pohraničí opuštěno od maďarské správy ponechano samo sobe bez organosace. V holicí drancovani majetku. hrozne pomery v sastine Szenici v Malackach a okoli. Několik lidi i slovenskych ze zbraněmi ruisi poradek. Navrhují aby Slovenský odbor národního výboru v praze hnet se dostavil na pohranici moravsko uherske aby slovensko poucil a do nové správy uvedl sice nastane zmatek. ...“. Hlášení kurýra Dobrkovského ze Slovenska, 4. listopadu 1918, pro NV Prahy; Slovenský národní archiv, Osobný fond – Vavro Šrobár (dále jen SNA, OF – V.Š.), kart. 4.

⁶ Dokládá to zpráva československého vojáka z Trnavy, „před příchodem československého vojska maďarónského hnízda“, v níž můžeme číst: „Vojsko bylo z počátku demoralizováno, disciplína uvolněna, neznalo rozdílu mezi okupovanou zemí býv. ra. uhersk. voj. např. v Rusku neb v Itálii a mezi bratrským slovenskem, které přišlo osvobodit. ... Z počátku stalo se mnoho případů, že vojsko v různých obchodech „nakupovalo“, neb sobě se zbraní vynutilo alkohol a spilo se. Přihodilo se také několik případů rabování.“ Srov. SNA, OF – V.Š., kart. 2, č. 11/4.

⁷ Zprávy o početních stavech a aktivitách nepočetných československých jednotek na jihozápadním Slovensku viz SNA, OF – V.Š., kart. 2 a dále zejména ŠROBÁR, V.: *Osvobozené Slovensko. Paměti z roků 1918 – 1920. I*. Praha : Čin, 1928, sborník *Vpád maďarských bolševiků na Slovensko v roce 1919*. Bratislava: Slovenský Chýrnik, 1938 nebo též HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998.

⁸ Padovské příměří z 3. listopadu neobsahovalo stanovení demarkační čáry, která by oddělila území Slovenska a Maďarska. Z nejednoznačného čl. 17 tzv. Bělehradské konvence o příměří z 13. listopadu, uzavřené mezi Maďary a velitelem dohodových vojsk na balkánské frontě Franchetem d'Espereym, pak maďarská strana mohla vyvozovat svůj nárok na správu nad územím Slovenska (text in BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce. III.*, Dokumenty. Praha : Čin : Orbis, 1927, s. 507 – 509, československé stanovisko k tomu viz *Nóta – stanovisko předsedy vlády Karla Kramáře ku Károlyiho výkladu belehradského příměří a vpádu maďarského vojska na Slovensko*. In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.*, Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 51 – 52.

dezintegraci bývalého uherského území. Podařilo se jí s pomocí armády rychle ovládnout většinu území, částečně obnovit autoritu řady stávajících orgánů a podnítit vznik revolučně naladěných maďarských národních rad a jejich ozbrojených složek. Je příznačné, že už 4. listopadu vznikla maďarská národní rada přímo v baště slovenského národního hnutí – v Martině.⁹ Demoralizující účinek na obyvatelstvo mělo i vyklizení Trnavy před příchodem maďarského vojska.¹⁰

Neúspěch snahy rychle ovládnout celé slovenské území měl především objektivní důvod: orgány, vystupující jménem československého státu – Národní výbor československý, tedy i skalická vláda, a Slovenská národní rada – prostě v dané chvíli nedisponovaly ozbrojenými jednotkami, schopnými konkurovat zaktivizovaným maďarským silám, spolehlivým úřednictvem ani zásobami potravin a pro obyvatelstvo nezbytných surovin a výrobků. Činnost Šrobárovy skalické vlády ovšem neochromily jen příchod maďarského vojska a aktivizace maďarských orgánů na Slovensku. Za vzniklými problémy stály také počáteční euforie a s ní spojené nereálné naděje, nedostatek objektivních informací o situaci na Slovensku a faktický rozpad vlády. O nesprávném vyhodnocení situace na Slovensku svědčí například průvodní dopis pro V. Šrobára ze 4. listopadu, jehož koncept se nachází v jeho pozůstalosti.¹¹ Byl určen Vojenskému velitelství v Brně, které mělo předsedovi prozatímní vlády pro Slovensko poskytnout asistenci, a obsahoval výslovné ubezpečení, že „*jedná se čistě jen o zamezení drancování*“. V Praze se totiž domnívali, a začátkem listopadu tomu i leccos nasvědčovalo, že se maďarská vláda s novou situací smířila podobně jako reprezentanti rodícího se Německého Rakouska. Už 15. listopadu však Karel Kramář psal Edvardu Benešovi: „*Naši páni se dali trochu unést prvním nadšením a když Maďaři utíkali ze Slovenska, obsadili opuštěné kraje hrstkou vojáků a četníků. ... Trpíme úžasné prestyžem na Slovensku, když nás Maďaři vyhánějí a bohužel, nemáme dost moci, abychom tomu zabránili.*“¹² Skalická vláda se navíc začala

⁹ K tomu např. TEICHMAN, J.: *Maďaři ve válce a po válce*. Praha : Melantrich, 1937, s. 147. Maďarské vojsko v polovině listopadu dokonce internovalo předsedu Slovenské národní rady Matúše Dulu. Stalo se tak ovšem v rozporu s taktikou maďarské vlády, usilující o navázání kontaktů se slovenskými činiteli. K tomu srovnej též Károlyiho pozdravný telegram Slovenské národní radě (*Dokumenty slovenskej identity a štátnosti. II.*, s. 35 – 36).

¹⁰ Podle zprávy velitele československých četníků pplk. Hanačíka četníci začali Trnavu obsazovat 9. listopadu, následující den se tam etablovala československá moc. Do města však brzy dorazili parlamentáři velitele přešpurského maďarského distriktu. Ohradili se proti zasahování československých orgánů do záležitostí „*neutrálního uherského státu*“ a žádali odchod československých ozbrojených sil. Proti přítomnosti československých činitelů ve městě protestovali i místní Židé a studenti. K opuštění města vyzval československé orgány, četnictvo a vojsko také městský hejtman (13. listopadu), který zároveň informoval, že do města směřuje obrněný vlak. Poté četníci a dobrovolníci odešli zpět do Holíče. K tomu *Zpráva pplk. Hanačíka o příchodu československé vlády do Skalice z 24. listopadu 1918*, též *Informace dr. Ivanky z 13. listopadu 1918* (omylem uvedeno 13. IX.); SNA, OF – V. Š., kart. 2, č. 13.

¹¹ Koncept viz SNA, OF – V. Š., kart. 4, č. 22, srov. i ŠROBÁR, V.: *Osvobozené Slovensko*, s. 195.

¹² BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce. III.*, s. 506 – 507.

rychle drolit. Předseda V. Šrobár byl už 6. listopadu vyzván k návratu do Prahy, kde se začalo připravovat svolání Prozatímního národního shromáždění a text ústavy, a brzy za ním putovali i další členové vlády. Nejaktivnějším činitelem se tak stal Šrobárův zástupce, skalický rodák Pavel Blaho.

Prozatímní československá vláda pro Slovensko se tedy začala rozpadat, aniž pořádně rozvinula svoji činnost. Určitě i tento fakt způsobil, že se v souvislosti s ní – podobně jako tomu bylo u Slovenské národní rady¹³ – setkáváme s rozdílnou interpretací jednotlivých skutečností. Na jednotlivé literární prameny z pozdější doby se proto nemůžeme příliš spolehnout a je třeba, jak to ostatně vyžaduje jeden ze základních principů seriózní historické práce, jít ad fontes. Ovšem i tu si pomůžeme jen z části, protože původní prameny někdy chybí, případně ani ony nehovoří stejnou řečí.

Rozdílných údajů a z nich vyvozovaných závěrů o prozatímní vládě pro Slovensko, přesněji o jejím složení, rozdělení úkolů mezi členy či o ukončení její činnosti, najdeme v odborné a memoárové literatuře celou řadu. Bez nároku na úplnost bych chtěl na některé z nich upozornit.

2. Kdo skalickou vládu tvořil a jak byly rozděleny kompetence jejích členů?

Ferdinand Peroutka¹⁴ a Lexikon slovenských dejín¹⁵ téměř shodně uvádějí, že vedle V. Šrobára jako předsedy (podle F. Peroutky spravujícího i finance) ve skalické vládě působili Ivan Déer (vojsko a četnictvo), Anton Štefánek (školsví) a Pavel Blaho (zásobování a – jen podle Peroutky – organizace místních národních gard). Čtyřčlenné složení vlády bez bližšího určení kompetencí uvádí i většina dalších autorů,¹⁶ včetně přímého protagonisty Antona Štefánka.¹⁷ Fedor Houdek k uvedeným členům vlády přiřadil ještě Štefana Janšáka (železnice a pošta) a Pavlu Blahovi přiřknul řízení zemědělství, Ivanu Déerovi vojenské,

¹³ K tomu srovnej autorův článek *Drobné otázky kolem druhé Slovenské národní rady (1918 – 1919)* v počtě připravované k životnímu jubileu prof. Jozefa Beni.

¹⁴ PEROUTKA, F.: *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových. I. Rok 1918*. Praha : Fr. Borový, 1933, s. 213.

¹⁵ ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikon slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 128.

¹⁶ Tak je ve čtyřčlenném složení uvedena v reprezentativní publikaci *Za právo a stát* (s. 338) a v práci RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století, I. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 67. F. Soukup psal o „prvé vládní moci československé“ reprezentované čtyřmi uvedenými činiteli (SOUKUP, F.: *28. říjen 1918. II.*, Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Antonín Svěcený – Orbis, 1928, s. 1200 – 1201), M. Vietor nejdříve o „komisii“, složené ze čtyř členů pražského Národního výboru, pak o čtyřčlenné „dočasnej vládě“ (VIETOR, M.: *Slovenská sovietska republika 1919. Príčiny jej vzniku a jej vplyv na ďalší vývoj robotníckeho hnutia v ČSR*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, s. 15.

¹⁷ ŠTEFÁNEK, A.: *Slovensko pred prevratom a počas prevratu*. Praha : Nákladom Pamiatníka odboja, 1923, s. 54.

soudní a finanční věci a Antonu Štefánkovi vedle školství i vnitřní věci.¹⁸ Štefana Janšáka zařadil mezi její členy také František Kulhánek v prvorepublikovém reprezentativním sborníku *Jednota československá*.¹⁹ Samotný Š. Janšák ve svých vzpomínkách nejdříve psal o čtyřech lidech, z nichž se vláda skládala (V. Šrobár, P. Blaho, I. Dérer, A. Štefánek), ale pak uvedl, že její vláda „vymenovala za tajomníka prezídia s právomocou zasiahnuť všade tam, kde to bolo potrebné, a okrem toho ma postavila na čelo priam troch rezortov: verejných prác, pošty a železničnej dopravy“, aby se následně za člena vlády výslovně označil.²⁰ Když informoval o rozdělení kompetencí, rozrostla se mu vláda na šest členů, protože uvedl nejen sebe, ale též Kornela Stodolu, který se ke čtyřem původním členům vlády a Š. Janšákovi připojil v Hodoníně. Podle Janšáka (k jeho kompetencím viz výše) V. Šrobárovi příslušelo vedení celého státního aparátu a politické, diplomatické, kulturní, finanční a zdravotnické záležitosti, P. Blahovi ministerstva vnitra, zemědělství a zásobování, I. Dérerovi vojenské věci a soudnictví, A. Štefánkovi školství a Kornelu Stodolovi průmysl a obchod. Podplukovník Alois Hanačík („Hanačík“) velel necelé stovce postarších četníků.²¹ Vavro Šrobár, který o sobě a svýchruzích v pamětech psal jako o pověřencích Národního výboru,²² vyložil složení své vlády a rozdělení kompetencí jako Štefan Janšák detailně a podobně, ale přeci jen poněkud jinak. Podle něj se skalická vláda skládala se čtyř členů. Jemu připadlo vedle předsednictví obstarávání spojení s pražským Národním výborem, politické, zdravotnické, církevní záležitosti a případně i diplomatické vyjednávání s Maďary, P. Blahovi administrativa, zemědělské věci a zásobování, I. Dérerovi péče o vojsko, četnictvo, železnice, poštu a telegrafní službu a A. Štefánkovi školství, tisk a funkce zapisovatele. Dále též uvedl, že podplukovníka A. Hanačíka pověřili velením četnictvu.²³ Naopak Ferdiš (Ferdinand) Juriga psal o tříčlenné vládě, tvořené P. Blahem, Ivanem Dérerem a Antonem Štefánkem.²⁴

¹⁸ HOUDEK, F.: Osvobodenie Slovenska. In *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918. Dokumentárny výklad o jednaniach dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústup maďarských vojsk zo Slovenska*. Bratislava : Nákladom redakcie Slovenského denníka, 1929, s. 135.

¹⁹ KULHÁNEK, F.: Slovensko v hodine oslobodenia. In *Jednota československá. Sborník politické, hospodárske a kultúrne pospolitosti československé. II.* opravené vyd., Bratislava: [s. l.; s. a.], s. 63.

²⁰ JANŠÁK, Š.: *Vstup Slovákov medzi slobodné národy. (Ako sa zrodila prvá republika) Fakty, spomienky a úvahy o prevratových rokoch 1918 – 1919*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 71, 74 a 78.

²¹ JANŠÁK, Š.: *Vstup Slovákov medzi slobodné národy*, s. 71, 73 – 75.

²² Přesto se označení vláda nevyhýbal a například pohlednici, kterou zaslal 6. listopadu do Žiliny svému příteli a synovi známého českého básníka dr. Ivanu Hálkovi, podepsal „dočasný předseda Dočasnej vlády na Slovensku“. Srov. ŠROBÁR, V.: *Osvobozené Slovensko*, s. 205.

²³ ŠROBÁR, V.: *Osvobozené Slovensko*, s. 194. Toto rozdělení kompetencí pak jako autentické reprodukuje i další autoři, například SCHELLE, K.: *Vývoj správy v předválečném Československu. I. část (1918-1927)*. Brno: MU, 1991, s. 45

²⁴ JURIGA, F.: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Trnava : [s. a.], s. 149.

Literatura – memoáry i pozdější historická zpracování – nám tedy nabízí spoustu vzájemně si odporujících tvrzení. Přesto jsou otazníky kolem složení skalické vlády a kompetencí jejích členů snadno vysvětlitelné. Lze říci, že většina autorů se shodla na původním čtyřčlenném složení skalické vlády, i když ani v tom nevládla úplná jednota. Důvod nejednoty je nasnadě. Jednak si V. Šrobár při přesunu na Slovensko k třem původním (P. Blaho, I. Déer a A. Štefánek) přibral další spolupracovníky, které náhodně potkal: v Brně Š. Janšáka, právě se chystajícího odcestovat do Prahy, a v Hodoníně K. Stodolu, vracejícího se z Vídně, jednak sám brzy Skalici opustil.

Větší nesrovnalosti objevíme u rozdělení kompetencí. K čemu se tedy přiklonit? S velkým, i když ne bezvýhradným, respektem je jistě třeba brát svědectví Vavra Šrobára, který byl jako předseda skalické vlády rozhodně nejpožadovanější osobou k psaní o jejím složení a o tehdejším dění. Je ovšem zřejmé, že jeho rozdělení kompetencí v realitě nemohlo vzhledem k jeho brzkému návratu do Prahy reálně fungovat, tedy že to byla původní, ještě na českém území vzniklá vize. Po přesunu do Hodonína a pak na Slovensko se práce členů vlády přizpůsobovala rychle se měnícím podmínkám. Tu se zdá být nejvěrohodnější svědectví dalšího přímého aktéra Š. Janšáka. I ono však bylo spíše chtěnou představou, než reálnou praxí, která se prakticky den ze dne měnila. To je podle mého názoru příčina vzájemně se lišících popisů kompetencí, s nimiž se můžeme setkat. Situaci tedy zřejmě nejlépe postihl Fedor Houdek, když napsal, že „v chaose, aký bol, však každý musel sa zaoberať všetkým, čo sa vyskytlo“.²⁵

3. Kdo vládu vedl, kde působila a kdy vznikla?

František Vnuk spojil prozatímní vládu pro Slovensko s prvními pokusy začít obsazovat slovenské území²⁶ a tvrdil, že „dňa 2. novembra vtiahli s českými vojakmi do Skalice predstavitelia slovenskej vládnej moci“.²⁷ Ve velké syntéze slovenských dějin v minulém století se píše o příjezdu „V. Šrobára a jeho dočasnej slovenskej vlády 4. novembra do Skalice“.²⁸ Další autoři uvádějí přinejmenším diskutabilní tvrzení i o jiných okolnostech fungování Šrobárovy skalické vlády. Pro Svätoslava Mathé to byla „akási ‚slovenská vláda‘“, která „zatiaľ (pretože Maďari vtedy ešte pevne držia Slovensko) sídli na Morave“,²⁹ což v souvislostech autorova výkladu vyvolává dojem, jako by na Slovensku vůbec nepůsobila. Již zmíněný Ferdiš Juriga psal o „slovenskej vláde dr. Pavla Blahu“.³⁰

²⁵ HOUDEK, F. *Osvobodenie Slovenska*, s. 135.

²⁶ K prvním pokusům o obsazování slovenského území srovnej JEŽEK, Z.: *Boj o Slovensko*. Praha : vlastním nákl., 1928, s. 39 – 40.

²⁷ Srovnej VNUK, F.: *Dedičstvo otcov. Eseje na historické témy*. Bratislava : Alfa Omega vydavateľstvo, 1990, s. 32.

²⁸ FERENČUHOVÁ, B. – ZEMKO, M. (ved. aut. kol.): *Slovensko v 20. storočí. III. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012, s. 35.

²⁹ MATHÉ, S.: *Milníky modernej slovenskej politiky*. Bratislava : Korene, 1997, s. 9.

³⁰ JURIGA, F.: *Blahozvešť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, s. 149.

Jak se postavit k těmto tvrzením? Třeba mezi nimi rozlišovat. František Vnuk a Svätoslav Mathé se vyjadřovali jako historici, tedy s odstupem. Za jejich tvrzeními nestojí nedostatek pramenného materiálu, ale jeho nedostatečná znalost nebo nepřesná interpretace. Jdou tedy zřejmě na vrub nepozornosti (i když despekt ke skalické vládě, který z nich číší, by možná opravňoval i ke zvažování určitých konkrétních motivací). Přesné však není ani konstatování nejnovější slovenské syntetické práce. Podle autentických vzpomínek V. Šrobára se totiž vláda 4. listopadu ještě zdržovala na území českých zemí. Až 5. listopadu se přemístila do Holíče a do Skalice vyslala dr. Blahu, aby na následující den připravil slavnostní uvítání.³¹ Do Skalice tedy dorazila až 6. listopadu. Se Šrobárem se v zásadě shoduje i další přímý aktér, Štefan Janšák, v jehož svědectví však nenajdeme zmínku o zastávce v Holíči.³²

S větším porozuměním je třeba pohlížet na nepřesné tvrzení posledního ze zmíněných autorů, Fediše Jurigy. Ten se jako přímý aktér událostí z roku 1918 zcela zřejmě opíral především o své vzpomínky a psal pod vlivem toho, že V. Šrobár ani nestačil ve Skalici začít úřadovat a že svým zastupováním pověřil P. Blahu, který pak skalickou vládu fakticky řídil a posléze vlastně i celou suploval. F. Juriga prostě reflektoval faktickou situaci a ta mu zastínila formální podobu skalické vlády.

4. Do kdy vláda existovala?

Většina autorů spojuje konec skalické vlády se zánikem Národního výboru československého, resp. s jeho transformací v Národní shromáždění, a se zahájením činnosti ústředních orgánů ustavených na základě prozatímní ústavy. Slovenský klub v dopise z 18. listopadu, v němž na návrh Ivana Dérera žádal vládu, aby jmenovala P. Blaha vládním komisařem pro západní Slovensko, uvedl, že po ustavení pražské vlády „*prestala pravomoc Dočasnej vlády na Slovensku*“.³³ Ke stejnému závěru dospěl též Ferdinand Peroutka.³⁴

Najdou se však zase i originálnější tvrzení. Spojuje je propojování činnosti skalické vlády a ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska. Přímá kontinuita mezi oběma orgány existovala například podle F. Kulhánka, neboť „*v Skalici ostala vláda Šrobárova do 12. decembra 1918, kedy prešla do Žiliny*“.³⁵ Svěrázně vyličil situaci také M. S. Ďurica ve svých *Dejinách Slovenska a Slovákov*, kde nejdříve jako by též spojoval prozatímní vládu pro Slovensko s ministerstvem s plnou mocí. Při výkladu k 4. listopadu 1918 totiž jako později jmenované členy skalické vlády uvedl vládní referenty Šrobárova pozdějšího ministerstva. Ná-

³¹ ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko*, s. 194 a násl.

³² JANŠÁK, Š.: *Vstup Slovákov medzi slobodné národy*, s. 71 a násl.

³³ Citované podle ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko*, s. 329.

³⁴ PEROUTKA, F.: *Začátky česko-slovenského soužití*. Paříž: Editions Sokolova, 1953, s. 40.

³⁵ KULHÁNEK, F.: Slovensko v hodine oslobodenia. In *Jednota československá. Sborník politické, hospodářské a kulturní pospolitosti československé. II*, s. 64.

sledně však (k 6. listopadu) napsal, že vláda úřadovala do 15. listopadu, a k 14. listopadu, že ji ten den Národní shromáždění rozpustilo.³⁶ Zkratkovitý je popis A. Špiesze. Podle něj se V. Šrobár „z Prahy vrátil na Slovensko na čelo Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Jeho prvé sídlo bola Skalica, potom Žilina a po obsadení Bratislavy česko-slovenským a talianskym vojskom od 4. marca (správne má byť „februára“ – vložil L. V.) 1919 toto mesto“.³⁷ Podobný text překvapivě najdeme i v *Dějínách Slovenska* Dušana Kováče.³⁸ Štefan Janšák se zmiňoval o tom, že „Pavel Blaho zlikvidoval svoju autokratickú vládu“ v polovině ledna 1919.³⁹

Co si počít s touto plejádou tvrzení? Národní výbor československý neustavil vládu pro Slovensko jako oficiální orgán a nepostavil ji na řádnou, právně podloženou bázi. Národní shromáždění pak ani necítilo potřebu právním aktem oficiálně ukončit její činnost. Nebudu tento postup kritizovat, i když by si to zasloužil. Zůstanu jen u toho, co je významné pro osud skalické vlády: stanovit okamžik jejího zániku je vzhledem k uvedeným skutečnostem obtížné, takže vzniklá situace umožňuje různé interpretace. Právníkovu pohledu se ovšem zcela vzpírá spojování skalické vlády a ministerstva s plnou mocí, jako by se jednalo o jeden a tentýž orgán. A nic na tom nemění stejný úkol obou úřadů, ani jejich personální propojení. Funkce ministra s plnou mocí pro správu Slovenska vznikla až na základě ustanovení § 14 zákona č. 64/1918 Sb. z 10. prosince 1918. Národní shromáždění jím doplňovalo ústavu a stanovilo, že „vláda má právo, dáti některému svému členu plnou moc, aby vydával nařízení a konal vše na udržení pořádku, na konsolidování poměrů a na zabezpečení řádného státního života“.⁴⁰

Nesporné je, že klíčovou roli při zániku skalické vlády sehrály příprava prozatímní ústavy, její přijetí a konstituování nových ústředních orgánů. V souvislosti s nimi totiž Skalici opustila většina členů slovenské vlády. Hlavně však nové uspořádání na speciální vládní orgán pro Slovensko vůbec nepamatovalo. Národní výbor československý tedy sice činnost skalické vlády výslovně neukončil,

³⁶ K 4. listopadu 1918 píše, že první členy vlády jmenoval v Hodoníně jako „povereníkov Národného výboru v Prahe“ V. Šrobár. Později je doplnil „vládnymi referentami“. (ĐURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 290 – 291. V dřívější stručnější verzi své práce psal o všech členech vlády jako o vládních referentech („... predsedom bol Dr. V. Šrobár, ... Jej ďalšími členmi vo funkcii ‚vládných referentov‘ boli: Ivan Dérer, Anton Štefánek a Pavel Blaho, neskôr aj M. Ivanka, I. Rázus, M. Bella, E. Medvecký, E. Lehocký, F. Houdek, I. Hálek (a) J. Janšák. Dodatočne Šrobár vymenoval aj dvoch referentov pre cirkevné veci: K. A. Medveckého pre katolícku cirkev a A. V. Šimkoviča pre evanjelíkov.“). Srovnej ĐURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996, s. 105 a 106.

³⁷ ŠPIESZ, A.: *Dejiny Slovenska na ceste k sebavedomeniu*. Bratislava : Vyd. Perfekt, 1992, s. 142.

³⁸ KOVÁČ, D.: *Dějiny Slovenska*. Praha : Nakl. Lidové noviny, 1998, s. 184.

³⁹ JANŠÁK, Š.: *Vstup Slovákov medzi slobodné národy*, s. 79.

⁴⁰ K vazbě tohoto ustanovení na prozatímní ústavu z 13. listopadu 1918 srovnej například VOJÁČEK, L.: Vavro Šrobár – ministr s plnou mocí pro správu Slovenska (1918 – 1920). In *Historický obzor*, r. 12, 2001, s. 83 – 84.

ale v ústavě dal zároveň najevo, že s ní do budoucna nepočítá. V té situaci ovšem jednali sami členové vlády. Ve „*Zprávě poslanca dr. Pavla Blahu a spoločníkov o činnosti Dočasnej vlády na západnom Slovensku*“ z 24. listopadu 1918, kterou vláda skládala účet ze své činnosti, se uvádí, že 15. listopadu podala demisi.⁴¹ V. Šrobár tento text začlenil do svých pamětí a v kratičkém úvodu k němu konstatoval, že pravomoc skalické vlády zanikla automaticky ustavením první československé vlády.⁴² Z toho je zřejmé, že demisi považoval za nutnou konsekvenci ustavení první československé vlády a za pouze formální stvrzení jejího, od samotné demise neodvislého, zániku. I když demise asi proběhla velmi neformálně, je nesporné, že „*Zpráva*“ vyjadřovala srozumění podepsaných osob, členů vlády Antona Štefánka, Ivana Dérera, a Vavra Šrobára,⁴³ s tím, že činnost vlády definitivně skončila (a zároveň požadavek přijmout pro Slovensko jiné řešení, udělení plných mocí pro P. Blaha). Podpis Pavla Blaha pod „*Zprávou*“ chybí, nicméně V. Šrobár v textu výslovně uvedl, že ji sepsal z jeho pověření a že ostatní podepsaní potvrzují její správnost. Za den zániku skalické vlády proto lze označit 14., případně 15. listopad 1918.

Janšákovo konstatování o daleko delším fungování vlády lze snad interpretovat v tom smyslu, že měl na mysli reálnou moc nad jihozápadem Slovenska, kde si Pavel Blaho přes všechny potíže udržel autoritu čelného představitele československé státní moci až do doby, kdy maďarské jednotky začaly postupně opouštět dosud ovládaná slovenská území. Ostatně, jak jsem se toho již dotkl, citovaná „*Zpráva*“ z 24. listopadu vyžadovala, aby byl Pavel Blaho „*i formálne*“ jmenován vládním komisařem a dostal příslušná zmocnění od příslušných ministerstev. Když nepřicházela, P. Blaho ve své činnosti zřejmě využíval autoritu člena zaniklé vlády. Nepřímo to dosvědčuje jeho dopis V. Šrobárovi z 30. listopadu 1918: „*Poverenie od ministerstev nemám ešte v ruke, prečo? Prosím Ťa, neotálajte s tým! Ano, lebo idem do prepadliska a pak Vy za mnou! Už týždeň uplynul a ináč kde pre boha mám brať groše, živiť komisie, organizovať, keď nemám nič v ruke, len slávnú pečať Dočasnej vlády!*“⁴⁴

Závěrem: Jaká byla skalická vláda?

Hodnocení významu Šrobárovy skalické vlády se v tom zásadním neliší: všichni ji pojímali jako nepříliš významnou epizodu. U jednotlivých hodnotitelů ale najdeme různé akcenty. Pozdější kritikové české politiky na Slovensku především zdůrazňovali, že vznikla bez koordinace se Slovenskou národní radou a z lidí blízkých V. Šrobárovi. Jiní v souvislosti s jejím působením upozorňovali na ztrátu prestiže československého státu spojenou s ústupem před maďarskými

⁴¹ *Zpráva poslanca dr. Pavla Blahu a spoločníkov o činnosti Dočasnej vlády na západnom Slovensku*; citované podle ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko*, s. 340.

⁴² ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko*, s. 338.

⁴³ Dalším podepsaným byl poslanec Ľudevít Okánik.

⁴⁴ Citované podle ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko*, s. 337.

jednotkami, zejména z Trnavy. Další zase ocenili usilovnou organizátorskou práci P. Blaha a pozitivní ohlas účinkování vlády mezi slovenským obyvatelstvem západního Slovenska.

I když skalické vládě nemůžeme přiřknout větší zásluhy na začlenění Slovenska do Československa, nelze přehlédnout, že její ustavení bylo první reálnou – i když ne příliš realistickou – reakcí Národního výboru československého na vývoj za řekou Moravou. Už proto si zaslouží pozornost. Znovu je tu třeba zopakovat, že její působení ovlivnil zejména nedostatek nástrojů (ve vojenské, personální či aprovizční sféře) k tomu, aby skutečně mohla jménem československého státu převzít alespoň celé nesporně slovenské území a vykonávat na něm moc. Svým nedostatečným vybavením k převzetí moci se podobala Slovenské národní radě. Nebyla však v obklíčení maďarskými silami a díky českému, resp. moravskému, území za zády část slovenského území dokázala ovládnout a udržet ve svých rukou, i když poměry na ovládaném území přes veškerou snahu zůstávaly velmi neurovnané.

Právní předpisy rakouského a uherského konfesního práva převzaté do československého právního řádu v roce 1918 (pokus o vymezení okruhu)

Součástí recipovaného normativního koše, který vygeneroval § 2 zák. č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samotného státu československého, byly i předpisy státního práva církevního, pro něž se dnes používá spíše termínu právo konfesní. Je samozřejmé, že tento celek právních pravidel byl zatížen, stejně jako všechny ostatní okruhy převzatých norem, řadou praktických i teoretických problémů, které recepce přinesla. K nim dále přistupovaly některé specifické obtíže, plynoucí ze zvláštnosti dosavadního vývoje legislativy upravující nábožensko a církevněprávní poměry v obou částech bývalé monarchie.

Jestliže se díky nijak časově neohraničené recepci dostaly do československého práva předpisy nejružnějšího stáří, protože rakouské a uherské právo se vyvíjelo po staletí v podstatě nepřetržitě a žádná historická událost nebo sociální jev nikdy nepřerušily jejich plynulý vývoj, ani nevedly k odmítnutí předpisů je předcházejících, pak právě v rámci ustanovení nábožensko a církevněprávních vstoupila do československého práva skupina právních pravidel z nejstarších. Srovnáme-li údaje, které obsahují prvorepublikové sbírky zákonů a nařízení ve věcech konfesněprávních o tom, který z recipovaných předpisů je nejstarší, zjišťujeme nejen značné rozdíly, ale současně si uvědomujeme obtíže provázející hledání odpovědi na tuto otázku.

Vůbec první pomůcka tohoto druhu vydaná pro vzniku republiky¹ obsahovala jen přepisy uherské. Nejstarším zařazeným předpisem je v ní zák. čl. XXVII/1790/1 o příslušnících řeckého nesjednoceného ritu. Sbírká je stručná, neskrývá, že obsahuje příslušné zákonné normy jen v „hrubých rysech“ a nalezeme v ní pouze dvacet předpisů z let 1790 až 1905. Je zaměřena k praktickému využití v oblasti státní správy. Ve sbírce Tománkově² je za nejstarší převzatou rakouskou a přiměřeně stále platnou normu považováno Nej. nařízení z 23. 12. 1755 o povinnosti krajských hejtmanů poskytnout farářům na jejich žádost asistenci proti dědicům, kteří neplatí stipendia za mše zůstavitelem nařízená. Z uher-

¹ *Zákony a nařízení o úpravě náboženských poměrů podle práva uherského, platného v ČSR.* Ilek, S. – Herman, M., Praha : B. Kočí, 1924.

² *Sbírka nejdůležitějších předpisů kultových platných v republice Československé.* Tománek, F. (sest.), slovenský text upravil Pecháček, J., Praha : Státní tiskárna, 1928.

ských předpisů uvádí tento autor jako nejstarší zák. čl. LI/1559, zakazující zcizit a zatížit statky římsko a řecko katolické církve. Rakouských předpisů obsahuje sbírka celkem 153, uherských 56. V chronologických přehledech Bednářových³ je za nejstarší rakouskou obecně závaznou platnou normu označen „Tractatus de iuribus incorporalibus“ z 13. 3. 1679, pojednávající o věcech patronátních. Řada uherských předpisů začíná v této sbírce teprve zák. čl. LIII/1868 o recipocitě zákonem uznaných křesťanských náboženských společností. Jejich mezerovitý výčet z let 1868 – 1909 zahrnuje pouze devět položek. Nejpodrobnější „Československé církevní zákony“ I, II⁴ mají v chronologickém rejstříku mezi rakouskými předpisy některé položky už z 2. pol. 17. stol. (r. č. 1656, r. 1662, r. 1667), avšak po bližším prozkoumání je možno je považovat buď za zrušené nebo zcela anti-kvované a rovněž v této sbírce je nejstarší platný předpis pokládán tentýž traktát jako v sebrání Bednářově. Jinak je tomu ale s normami uherskými. Kolektiv autorů za nejstarší recipovanou platnou normu považoval předpis krále sv. Štefana, Kn. II, hl. 1 („O stavu církevním a účtě domu božimu“) z 10. stol. a dále některé fragmenty ze zákonodárství králů Ladislava I. a Kolomana, po nichž následuje souvislá řada celkem třiceti předpisů, vesměs zákonných článků, která předchází první v práci uvedený předpis rakouský a třicet tři norem do prvního nepochybně platného předpisu rakouského, tedy do r. 1679. Nejstarší uvedený zák. čl. pochází z roku 1404 a zavádí v Uhersku institut tzv. „placeta regia“.

Jakkoli se zdá tento postup sestavovatelů sbírky zvláštní, je nutno jej považovat za správný, neboť v důsledku konstrukce tzv. vrchního patronátního práva králů uherských ve věcech církevních vytvořené v 16. stol., byla v uherské právní teorii i praxi záměrně udržována kontinuita právních předpisů vydávaných uherskými panovníky, které byly rozvíjeny prakticky nepřehlednou řadou aktů moci výkonné. „*Proto se setkáváme v bývalém uherském právním řádu se stále platnými zákony ze všech dob historie uherské ...*“⁵.

I když je zřejmé, že autoři těchto sbírek právních pravidel byli vedeni různými motivy a cíly při jejich sestavování a akcentovali v obsahu tu či onu stránku materie údaje v nich obsažené neumožňují jednoznačně a spolehlivě zjistit spodní časovou hranici, od které byla recepce provedena. Nepochybné je však to, že nejstarší skupinu recipovaných konfesních předpisů tvoří normy uherského původu z 10. – 17. stol.

Dalším nemalým problémem recepce, který se také dotýká nábožensko a církevně právních norem, je určení její hranice v pyramidě norem seřazených podle právní síly. Zák. č. 11/1918 Sb. z. a n. hovořil jen o převzetí zákonů říšských, zemských a nařízení. Byla tu použita terminologie předlitavská, ale celkem bez

³ *Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních v republice Československé.* Bednář, F. (sest. a pozn.), Praha : Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1929.

⁴ *Československé církevní zákony I. – II.* Bušek, V. – Hendrych, J. – Laštovka, K. – Müller, V. (uprav.), Praha : Československý Kompas, 1931.

⁵ *Československé církevní zákony I*, s. 578.

problémů můžeme tento záměr aplikovat i na uherské právní prameny, i když tamní obyčej a především kuriální rozhodnutí z let 1912 až 1918 představují formy práva sui generis. Kuriální rozhodnutí se však v námi používaných sbírkách téměř nevyskytují, až na jediné vyskytující se sbírce Buškově. V tom však není hlavní komplikace. Ta začíná tam, kde se objevuje otázka, zda měly být též převzaty i další právní normy, jež stojí mimo tento určující výčet. Správní praxe se vyvinula od počátku existence státu tak, že samozřejmě a bez vší pochybnosti uplatňovala i normy terciální spočívající ve výnosech centrálních úřadů správních. Vznikají tu podnes teoretické pochybnosti proto, že součástí přebíraného správního aparátu nebyly právě tyto orgány a naopak cílevědomě a urychleně byly po vzniku republiky ústřední československé správní úřady budovány, přičemž Národní výbor vytvářel pro ně zákonný podklad. Přístup praxe se ovšem ukázal jako určující a pokud je mi známo, nebyl tento postup teoreticky zpochybňován. Proto se v přehledech recipovaných nábožensko a církevně právních norem běžně pracovalo i s těmito vnitřními normativy. Např. v Tománkově sbírce jsou souhrnně označeny jako „ostatní normativní předpisy“. A Vr. Bušek v chronologickém přehledu výnosy od zákonů a nařízení nijak neoddělil. Vytvořil tak dojem jejich totožné právní síly. Výjimečně se lze ve sbírce Ileka a Hermana setkat s materiály nenormativní povahy, s několika usneseními uherské ministerské rady.

K recipovanému okruhu takto extenzivně chápaných právních předpisů byla připojována i související judikatura, i když nelze s určitostí říci, zda-li i její převzetí měl recepční zákon na mysli. K pochybnostem přispívá zejména ta skutečnost, že o soudech se v jeho textu, na rozdíl od státních a samosprávných úřadů, žádná zmínka nevyskytuje. Soudci celé soudní soustavy včetně nově vytvořených nejvyššího a nejvyššího správního soudu její používání považovali ale za samozřejmé. Proto i uspořadatelé sbírek konfesněprávních předpisů ji do obsahu zařazovali. Jen v Bednářově sbírce uherská judikatura zcela chybí. Ve sbírce Ilka a Hermana to bylo jen několik nepřesně citovaných rozhodnutí uherské královské kurie, ale v ostatních sbírkách se počet judikátů výrazně rozrostl. Rakouské počínaly od r. 1851, uherské od 2. pol. 19. stol. Zejména počty rakouských judikátů dosahovaly několika stovek položek. Otazník ovšem zůstává nad judikáty těch bývalých uherských soudů, které v československé soudní soustavě neměly přímého pokračovatele (soud královské kurie, kompetenční soud, kasační soud). Nad použitelností této judikatury se nikdo nepozastavil, ani po nabytí účinnosti československé ústavy dne 6. 3. 1920.

K částečnému, i když ne zcela uspokojivému řešení problému vytčenému v nadpisu příspěvku se lze dobrat prostřednictvím „Rejstříku československého práva“, který sestavili úředníci ministerstva vnitra Jos. Hoffman a Jos. Danek⁶, pomůcky v právně historické literatuře, věnující se prvorepublikovému právu nepříliš využívané. Tato sbírka zachycuje totiž právní vývoj v českých zemích od

⁶ *Rejstřík československého práva*. Hoffmann, J. – Danek, J., Praha : Československý Kompas, 1936. K základnímu svazku vyšel v r. 1938 Dodatek za léta 1936 a 1937.

r. 1740, kdy počínají excerpční práce autorů. Cenné na nich je právě to, že seřadovatelé byli na prvním místě vedeni snahou prověřit platnost té které normy právě v den 28. října 1918. Výsledky, k nimž dospěli, nejsou sice plně vyvážené, protože „překážky zatím nepřekonatelné navršily se v cestu“ při zpracování uherského právního řádu, ale jsou dosud nejúplnější a nejpřesnější, k nimž v úsilí o výpočet převzatých konfesně právních předpisů v historických zemích bylo možné dospět. Spolehlivě úplný výčet recipovaných předpisů rakouských je obsažen především v heslu „Náboženská společnost“⁷ a dále v heslech „Finanční prokuratura“, „Chudinství“, „Matriky“, „Nadace a stipendia“, „Pohřbívání“, „Pojištění veřejné“, „Poplatky a kolky“, „Svátky“ a konečně „Trestní právo“.

I když hlavní heslo nebylo zvoleno, s ohledem na platný právní stav v období, kdy byla sbírka dána do tisku (r. 1936) nejvhodněji, protože označení náboženská společnost se používalo jen pro útvary mimokřesťanské, jeho vzorné vnitřní třídění, u katolické církve ještě důsledně dělené na období do a po r. 1874, zahrnuje přesné údaje u každého konfesního předpisu: plný název, datum vydání, název sbírky včetně svazku v němž byl publikován a čísla stran. Celkem je tu registrováno 248 položek převzatých z rakouského práva. Z nich se jako nejstarší uvádí patent Marie Terezie č. 1213 z r. 1770 o opravách farních obydlí a k nim patřících budov. Rejstřík informuje i o starších předpisech z let 1749 a 1750. Dekrety, jimiž byly tehdy vydány štolové řády pro jednotlivé historické země nebyly ale publikovány a proto nejsou za platný předpis považovány. Obdobně i o Traktátu Leopolda I. z 13. 3. 1679 upravujícího patronátní právo, přináší Rejstřík poznámku, ale mezi položky platných předpisů jej rovněž nezařazuje. Předností výčtu položek umístěných Rejstříku je oddělení práva od nepráva vnitřních administrativních směrnic v oblasti konfesního práva. Ty tu zcela jednoznačně za recipované považovány nejsou.

Uherské normy platné po 28. 10. 1918 na Slovensku chtěli autoři shromáždit obdobným způsobem. Podařilo se jim ale zpracovat jen seznam uherských zákonných článků z let 1867 až 1918, který ve formě dodatku připojili k prvnímu svazku své publikace. Přislíb vydání „Seznamu recipovaných býv. uh. ministerských nařízení“ se už jim nepodařilo dodržet. V seznamu recipovaných zák. článků je zařazeno heslo „Náboženské společnosti“⁸, v němž je, spolu s jedním předpisem v hesle „Školství“, obsaženo celkem dvanáct zákonných článků. Už tento počet naznačuje se jedná jen o menší část převzatého uherského konfesního práva. Proto pro stanovení jeho úplnějšího rozsahu je třeba neustále přihlížet ke zvláštním sbírkám konfesních předpisů, pořízených koncem 20. a 30. let 20. stol. a konfrontovat jejich obsah. Tím se lze ke konečnému výčtu recipovaných uherských konfesních předpisů nemálo přiblížit, aniž by však bylo možno dosáhnout obdobné jistoty v jejich konečném počtu jako v případě těchže norem rakouských. Ani monografická právněhistorická literatura z posledních let nám

⁷ *Ibidem*, s. 166 – 176.

⁸ *Ibidem*, s. 523.

žel nepomůže. Např. autorka práce o vývoji konfesního práva ve Slovenské republice uvedla v roce 2011, že z bývalého Uherska bylo v roce 1918 převzato 25 zákonných článků z let 1791 až 1916. O konfesních pravidlech obsažených v dalších formálních zdrojích práva se nezmínila.⁹

Po vydání československé definitivní ústavní listiny 1920, vyvstala otázka rozsahu recipovaných rakouských a uherských konfesních předpisů znovu. Úvahy o modifikaci původního recipovaného koše konfesně právních předpisů ve smyslu jeho značného zúžení, vyplývaly z textu § 124 Ústavy. Ten stanovil rovnost všech náboženských vyznání před zákonem. Lakoničnost této normy přinášela nemalé interpretační obtíže. Příznačný je komentář prof. ústavního práva JUDr. Zdeňka Pešky: „*Výklad tohoto paragrafu jest velmi obtížný. Přesně domyšlen by rušil veškeré rozdíly mezi jakýmikoliv vyznáními, ať jsou organizovány v jakékoliv formě... takové dalekosáhlé důsledky však nebyla patrné úmyslem zákonodárcovým. Jiné právní předpisy i praxe také nasvědčují opaku.*“¹⁰ Bez ohledu na to, zda se požadavek rovnosti vztahoval i na organizace jednotlivých vyznání, tj. církve a náboženské společnosti nebo jen na jednotlivce, tj. jejich příslušníky, nepochybně jím bylo dotčeno ustanovení čl. 2 recepčního zákona. Sporné však zůstávalo nakolik a v jakém směru. Jakákoli privilegia některé, či některých církví nebo náboženských společností zavedená dřívějšími, tj. vesměs rakouskými a uherskými zákony, musela být zrušena, včetně privilegií negativních. Ve vztahu k recipovaným konfesním předpisům byl relevantní čl. IX uvozovacího zákona k ústavní listině, podle něhož pozbyly platnosti v den nabytí účinnosti ústavy všechny dřívější ústavní zákony, t. j. v konfesně právní oblasti rakouský základní předpis čl. 15 z. č. 142/1867 ř. z., na němž právně spočívala existence církví a náboženských společností v českých zemích a dále všechna ustanovení odporující ústavní listině v zákonech běžných. Nejvyšší soud ani jiný orgán ovšem žádný seznam zrušených zákonů z doby režimu rakouského a uherského, ani jejich jednotlivých ustanovení pro rozpor s § 124 ústavní listiny nikdy nepořídil a nekonstatoval protiústavnost a neplanost některých z nich ani příkladmo. Justiční a administrativní praxe se chovala nadále tak, že právní stav v konfesní oblasti pokládala za nezměněný. I když v roce 1930 nejvyšší soud připomněl, že toto zkoumání mají provádět nižší soudy a administrativní orgány z úřední povinnosti, není znám případ, že by toto prověřování dospělo ke konkrétnímu výsledku. Dekoncentrovaná kontrola ústavnosti u historických konfesních předpisů svůj účel neplnila.¹¹

S touto skutečností se vyrovnávali i uspořadatelé níže uvedených sbírek konfesních předpisů, kteří ji s odstupem několika let po vydání ústavy komentovali. F. Tománek, ministerský rada pro sjednocení zákonů a organizace správy napsal:

⁹ Srov.: ČEPLÍKOVÁ, M.: *Konfesné právo v Slovenskej republike. Výbrané kapitoly z historie a súčasnosti*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2011, s. 53 – 54 a 255 – 256.

¹⁰ *Československá ústava a zákony s ní související*, I. Peška, Z. (uspoř. a poz.), Praha : Československý Kompas, 1935, s. 322.

¹¹ Rozhodnutí nej. soudu z 25. 6. 1930, R. v. I 624/29, Vážného sbírka civ. 10032.

„Jde o paritu formální, právní stav jednotlivých náboženských společností určený dosavadními zákony zůstává nezměněn.“¹² Obdobný postoj zaujal i Vr. Bušek: „Naprostá zásada rovnosti konfesí byla ústavou provedena jenom z hlediska jednotlivců. Pro církve a náboženské společnosti zůstal v platnosti právní řád dřívější.“¹³ A do třetice, a snad nejvýmluvněji Ant. Hobza: „Kdyby ústavní předpisy opravdu ovládaly život státu, musely by četné starší normy o věcech konfesních, ... zmizeti z pozitivního práva, aniž by bylo třeba zásahu parlamentu. Moderní myšlenky naší ústavy nedovedly dosud ve věcech konfesních zreformovati staré praxe, která žije stále ještě z právních představ předrevolučních. Zásadní změna v nazírání, provedená ústavní listinou, neuplatnila se dosud v praktickém životě... Staré právo žije tu stále jednak vlivem setrvačnosti, jednak vinou zmatku, jenž trvá od začátku v konfesní politice československé.“¹⁴

Ještě v roce 1934 konstatoval významný evangelický autor: „Největším problémem jest sjednocení církevních zákonů a předpisů v duchu ústavní listiny.“¹⁵ Přes veškeré pochybnosti významných představitelů právní nauky se na tomto stavu až do konce platnosti ústavy, tj. do počátku června r. 1948, nic nezměnilo.

V důsledku tohoto postoje uplatňovaného právní praxí zůstaly veškeré recipované normy rakouské a uherské, jak se staly součástí československého právního řádu 28. října 1918 i po nabytí účinnosti ústavní listiny trvalou součástí československého konfesního práva, i když některé byly bezesporu zcela, jiné alespoň z části protiústavní.

¹² *Sbírka nejdůležitějších předpisů kultových platných v republice Československé*, s. 10.

¹³ *Československé církevní zákony I*, s. 43.

¹⁴ HOBZA, A.: *Poměr mezi státem a církví. Jeho vývoj a přítomný stav*, Praha : nákl. vlast., 1931, s. 168.

¹⁵ BEDNÁŘ, F.: *Církev a stát*. Praha : Melantrich, 1934, s. 164.

Teória samosprávy v prvej ČSR

Úvod

Základným znakom samosprávy ako pojmu je, že ju vždy nevyhnutne spájame s existenciou určitej komunity – spoločenstva. Štát je viazaný na existenciu spoločnosti. Základný rozdiel medzi spoločenstvom a spoločnosťou podľa F. Tönniesa spočíva v tom, že kým spoločenstvo je charakteristické organickým životom a každý člen spoločenstva v ňom plní určitú špecifickú úlohu, v spoločnosti to tak nie je. Ďalším rozdielom je, že spoločenstvo je hodnotovo jednotný celok, pričom pri spoločnosti môžeme pozorovať skôr súperenie jednotlivých hodnotových systémov.¹ Giddens vidí rozdiel medzi spoločenstvom a spoločnosťou v tom, že pri spoločenstve sme konfrontovaní s kultúrnou jednotnosťou, pričom v spoločnosti sa stretávame skôr s kultúrnou rozmanitosťou.² Spoločnosť vníma ako podmienku možnosti existencie určitej kultúry, a tým aj subkultúry v podobe spoločenstva. Dodáva však, že tak ako kultúra nemôže existovať bez spoločnosti, spoločnosť nemôže existovať bez kultúry.³ Myslíme si však, že jeho vymedzenie vzťahu medzi spoločnosťou a spoločenstvom nie je striktné. Slovo spoločenstvo používa na vyjadrenie kvalitatívnej ale aj kvantitatívnej pod jednotky spoločnosti. Národné štáty v jeho výklade preto niekedy vystupujú ako spoločenstvá a inokedy zase ako spoločnosti.⁴ S týmto Giddensovým postojom úplne nesúhlasíme. Spoločenstvo nevnímame iba ako akúsi kvalitatívnu a kvantitatívnu podjednotku spoločnosti, pričom toto označenie môžeme používať ľubovoľne, keď prechádzame z jednej úrovne výkladu do druhej. Napriek nášmu čiastočnému nesúhlasu s Giddensovou teóriou, spoločným znakom oboch sociologických pohľadov je skutočnosť, že spoločenstvo je vo svojej podstate odlišné od spoločnosti. Samospráva, ktorá je výrazom právnej existencie určitej podoby spoločnosti, je tak nielen právne ale aj sociologicky vo svojom základe odlišná od štátu.⁵

¹ TÖNNIES, F.: *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig : Hans Vuste Velrlag, 1935, s. 3-6.

² Giddens chápe kultúru ako súbor hodnôt, noriem a hmotných statkov. Spoločnosť vníma ako systém vzájomných vzťahov spájajúcich jednotlivcov. GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha : Argo, 1999, s. 32.

³ *Ibidem*, s.32, 38 a 75-83.

⁴ *Ibidem*, s.76-77.

⁵ Existencia štátu je vždy spájaná s existenciou spoločnosti resp. s jej prostriedkami regulácie sociálnej interakcie. BOGUSZAK, J.- ČAPEK, J. – GERLOCH, A.: *Teórie práva*. Praha : ASPI, 2004, s. 291-292. Súčasná štátoveda však robí medzi spoločnosťou a štátom rozdiel. Mocenské

Z hľadiska dejinného vývoja je možné súčasnú existenciu samosprávy vnímať aj ako výsledok „historickej snahy“ komúnit o samostatné (autonómne) rozhodovanie o záujmoch vlastnej komunity. Samosprávnym komunitám sa darilo hlavne v období feudalizmu. Verejná moc nebola v stredovekom stavovskom štáte sústredená v rukách jednotlivca. Panovník a stavy v ňom stáli proti sebe ako dva ostro vyhranené právne subjekty neustále bojujúce o podiel na verejnej moci v štáte.⁶ Až s príchodom absolutistického štátu a policajným štátnym režimom sa roztrieštená verejná moc medzi rôzne právne subjekty stala výhradným a pôvodným depozitom štátu ako takého.⁷ Štát začal byť považovaný za jediný suverénny subjekt verejného práva. Teoretickým ale aj praktickým dôsledkom zjednotenia verejnej moci pod jeden subjekt bolo, že historicky pôvodnejšie komunity ako štát prestali byť originárnymi nositeľmi práv a ich postavenie vo verejnom práve sa zo subjektu (tvorca povinností) zmenilo na objekt (adresát povinností). Postupný rozpad právneho partikularizmu a to tak osobného ako aj teritoriálneho odštartovalo novú etapu boja za samostatnú pôsobnosť nielen územných komúnit.

Revolúcie žiadajúce účasť jednotlivca na správe štátu postupne oslabili postavenie absolutistického štátu. Myšlienka, že jednotlivec ale aj ostatné právne subjekty nie sú len adresátmi právnych povinností, viedla k obmedzeniu absolutistickej moci štátu a odmietnutiu policajného režimu. Právo prestalo garantovať určitej osobe s dedičným nárokom na trón postavenie právneho subjektu, ktorý je pôvodom všetkej moci v štáte a zároveň stojí nad akýmkoľvek právom.⁸ Otvorila sa možnosť hovoriť nielen o demokratizácii štátu, ale aj o demokratizácii verejnej správy. Od súhlasu jednotlivca tvoriaceho súčasť ľudu začala byť odvodzovaná legitimita štátnej moci. Hoci bol štát teoreticky stále považovaný za jediného normotvorcu a suveréna, rovnako ako aj iné právne subjekty bol viazaný právom. Rozsah jeho moci bol pritom daný legitimitou jeho moci, a teda výslovným alebo konkludentným súhlasom ovládaných, s tým kto im vládne a zároveň, že zabezpečuje tie funkcie, na plnenie ktorých sa jednotlivci vzdali časti svojej slobody.⁹ V období rozvíjania liberálnych koncepcií sme sa tak historicky ocitli až na prahu súčasného myslenia o právnom štáte.¹⁰ V takýchto podmienkach došlo k vytvore-

vztáhy vedome udržiavané štátnym aparátom sú len jednou a zvyčajne úzkou vrstvou spoločenských vzťahov. PROCHÁZKA, R. – KÁČER, M.: *Teória práva*. Bratislava : C. H. Beck, 2013, s. 14.

⁶ Okrem stavov ide aj o mestá, cechy univerzity, ktoré v stavovskom stredovekom štáte získali určité autonómne postavenie voči panovníkovi. GIERKE, O.: *Das deutsche Genossenschaftsrecht, Vol I*. Berlin, 1868, s. 332, 337, 437 a 460.

⁷ MATĚJKA, J.: *Pojem veřejnoprávní korporace*. Praha : Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1929, s. 5.

⁸ Postavenie absolutistického monarchu môžeme nájsť u J. Bodina, ktorý jeho moc charakterizuje ako absolútna a trvalú, ktorá nie je obmedzená žiadnymi ľudskými zákonmi. BODIN, J.: *Six books of the Commonwealth*. Oxford : Basil Blackwell, 1955, s. 40-48.

⁹ PROCHÁZKA, R. – KÁČER, M.: *Teória práva*, s. 28-29.

¹⁰ Aj dnes každý štát, ktorý má snahu byť považovaný za demokratický a právny, musí nájsť rovnováhu medzi centralizáciou a koncentráciou verejnej moci a jej dekoncentráciou a decentralizáciou na nižšie štátne a spoločenské zložky tak, aby táto organizácia zodpovedala

niu pojmu samosprávy ako verejnoprávnej korporácie. Primárne sa tým predišlo opätovnému rozdrobeniu verejnej moci na neštátne subjekty. Všetka verejná moc sa neprestala odvodzovať od jediného zdroja, ktorý ju ako celok delegoval na štát. V unitárnom štáte sme preto konfrontovaní s jednou konštitutívnou mocou zakladajúcou jediné mocenské centrum štátu. Sekundárne sa zo samosprávy stal orgán včlenený do verejnej organizácie v štáte. Moc samosprávy tvoriaca podmnožinu verejnej moci začala pôsobiť paralelne popri štátnej moci, v súlade s ňou a na jej základe. Pre výsledné postavenie samosprávy bolo charakteristické, že pôsobila ako:

- 1) štátny orgán (normotvorná pôsobnosť) na jednej strane;
- 2) neštátny orgán (samospráva ako subjekt práv a povinností) na strane druhej.

Aj dnes je samospráva v právnej teórii chápaná ako súčasť štátneho organizmu, ale tiež aj ako verejnoprávna korporácia podobná štátu, no ako subjekt od neho odlišná a stojaca oproti jeho orgánom. Jej definícia ako verejnoprávnej korporácie je podľa Karla Klímu vyjadrením priamej demokracie a miery decentralizácie¹¹, pričom zásadný rozdiel oproti štátu spočíva v tom, že ako verejnoprávna korporácia nevzniká priamo spoločenskou zmluvou, ale až vyjadrením vôle – normotvorbou štátu. Štát je v podstate právne, fakticky aj teoreticky nadradený samospráve.¹² Obdobný názor sa ustálil aj počas existencie prvej ČSR v podobe tzv. právneho pojmu samosprávy. Napríklad podľa J. Matějku, ktorý bol okrem iného aj autorom hesla verejnoprávna korporácia v Slovníku veřejného práva, bola samospráva korporáciou verejnoprávneho typu a vystupovala ako právny subjekt vykonávajúci štátom zverenú časť verejnej správy v najstaršom zmysle¹³ – teda ako svoje vlastné právo.¹⁴

Medzi podstatné znaky samosprávy ako verejnoprávnej korporácie zaraďujeme vo všeobecnosti súhrn vlastností jej subjektu a obsah predmetu jej činnosti. Subjekt samosprávy je možné vyjadriť pozitívne (právna norma obsahuje presné

charakteru národa, jeho mentalite, aby bola efektívna a prispievala k celospoločenskej stabilite a spokojnosti.

¹¹ KLÍMA, K.: *Teorie veřejné moci (vládnutí)*. Praha : ASPI, a.s., 2006, s. 87.

¹² Kým zmluvnou stranou v spoločenskej zmluve môže byť jednotlivec alebo národ ako celok, je zrejme nedokázateľné, aby zmluvnou stranou spoločenskej zmluvy bola aj komunita. J. J. Rousseau vyslovene hovorí, že „*vyloučíme – li ze společenské smlouvy to co není pro ní podstatné* (myslí tým aj kolektivy pozn. autor), *uvidíme, že se redukuje na tato slova: Každý z nás dává svou osobu a všechnu svou moc pod nejvyšší řízení obecné vůle; a přijímáme zároveň každého člena jako nedělitelnou část celku.*“ J. J. Rousseau odmieta, aby medzi jednotlivcom a „*volonté generale*“ (všeobecnou vôľou) existoval akýkoľvek medzičlánok v podobe komunity alebo iných záujmových skupín. Rousseauov štát je preto individualistický, kde medzi vôľou jednotlivca a štátom neexistujú iné subjekty, ktoré by boli schopné narušiť tento vzťah. ROUSSEAU, J. J.: *O společenské smlouvě*. Dobrá voda : Aleš Čeněk, 2002, s. 25.

¹³ MATĚJKA, J.: *Pojem veřejnoprávní korporace*, s. 68, 70. Podobný názor môžeme nájsť aj u J. Hoetzla, HOETZL, J.: *Československé správní právo*. Praha : Melantrich, 1934, s. 161, ale aj u F. Weyra, WEYR, F.: *Československé právo ústavní*. Praha : Melantrich, 1937, s. 57-58.

¹⁴ HOETZL, J.: *Československé správní právo*, s. 70.

vymedzenie, samosprávnych subjektov)¹⁵. Vtedy sme konfrontovaní so samosprávou, ktorá je vo svojej podstate subjektom odlišným od štátu. Ako právny pojem je vždy vymedzená právnou normou so samostatnou zákonom vymedzenou pôsobnosťou. Takto pozitívne vyjadrený subjekt samosprávy sa pojmovo nekryje s pozitívne vyjadreným subjektom štátnej správy. Správa, vykonávaná orgánom štátu, je opozitom správy vykonávanej orgánom samosprávy. Dôvodom je odlišnosť kvality výkonu predmetu činností subjektu samosprávy a subjektu štátnej správy. Kým výkon štátnej správy je vždy funkčne viazaný na príslušný funkčne najvyšší správny orgán štátu (napr. vláda, príslušné ministerstvo a pod), samospráva má vždy určitý rozsah právomocí vyznačujúcich sa samostatnosťou, t.j. nezávislosťou na štátnej správe, ale aj iných orgánov verejnej správy. Výkon správy jej majetku, voľba vlastných orgánov a vydávanie noriem týkajúcich sa samostatnej zákonom vymedzenej pôsobnosti samosprávy je podriadená výlučne zákonnej úprave. To zabezpečuje samospráve funkčnú nepodriadenosť a nezávislosť ako subjektu verejnej správy.¹⁶ Legálne vymedzenie subjektu, ako aj predmetu činnosti samosprávy sú teda spoločnými a nerozdielnymi odlišovacími kritériami samosprávy od štátnej správy reprezentujúcej štát ako aj od iných nositeľov verejnej moci v štáte.

Nevyriešeným problémom pokiaľ ide o pojem samosprávy ako verejnoprávnej korporácie zostala skutočnosť nejasného pomenovania, kedy samospráva vystupuje ako štátny a kedy ako neštátny orgán. Problém sa ešte vyostřil tým, že samosprávne orgány začali po organickom spojení štátnej správy a samosprávy vykonávať aj úlohy tzv. delegovanej štátnej správy. Pre niektorých autorov to znamenalo, že samospráva v prípadoch, keď vykonávala úlohy delegovanej štátnej správy pôsobila ako štátny orgán, ak naopak plnila úlohy vlastnej správy vystupovala výhradne ako neštátny orgán. Uvedené riešenie však ešte viac zahmlilo situáciu okolo postavenia samosprávy. Ak by totiž platilo, že samospráva je štátnym orgánom iba v prípade, že vykonáva delegovanú štátnu správu a pri výkone vlastnej pôsobnosti vystupuje ako neštátny subjekt, tak by to znamenalo, že téza štát tvorí právo a právo tvorí štát by prestala platiť, pretože by platilo, tvrdenie že:

a) samospráva je pri výkone vlastnej pôsobnosti neštátom tvoriacim právo alebo by si udržala svoju platnosť, ale potom by sme museli pripustiť, že

b) samospráva tvorí normy, ktoré nie sú právnymi normami.

Podľa nášho názoru pojem samosprávy vysvetľovaný prostredníctvom verejnoprávnej korporácie síce priniesol do diskusie o pojme samosprávy nové argu-

¹⁵ Pozri bližšie znenie § 1 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí, ďalej §1 z čl. XXI/1886 o municípiách, zákona č. 18/1862 ř. z. (rámcový zákon říšský jímž se vyměřují základní pravidla, dle nichž se mají uspořádati záležitosti obecní) čl. IV a ďalej na jeho základe prijaté zemské zákony pre Čechy zákona č. 7/1864 z. z § 28, Moravu zákona č. 4/1864 z. z., §27 a Sliezsko zákona č. 17/1863 z. z., §27.

¹⁶ V tejto súvislosti J. Hoetzel dodáva, že pre správne porozumenie predmetu správy je dôležité mať stále na pamäti, že pri správe vo forme buď samosprávy alebo štátnej správy, nejde o správu občanov, ale predovšetkým o správu úloh. HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, s. 16.

menty, no neposkytol dostatočne zrozumiteľný záver, ktorý by objasňoval postavenie samosprávy v systéme vertikálnej deľby moci.

Základné delenie samosprávy pozostávalo na začiatku 20. storočia, ale aj v súčasnosti z dvoch hlavných skupín:

- a) územná samospráva,¹⁷
- b) záujmová samospráva.¹⁸

Podstatou vnútorného členenia samosprávy na územnú a záujmovú je, že kým územná samospráva sa vyznačuje vlastným teritóriom a štátom určeným rozsahom svojej pôsobnosti a pôsobnosti svojich noriem (hoci aj záujmová samospráva má určitý vzťah k územiu, špecifikom vzťahu územnej samosprávy k vlastnému teritóriu je, že jej moc sa v zásade vzťahuje na všetkých, ktorí sa na jej území nachádzajú), tak záujmová samospráva je typická svojou personálnou pôsobnosťou, pričom pôsobnosť jej noriem je viazaná síce personálne, no zvyčajne na celé územie štátu. Územná samospráva sa preto svojimi znakmi (verejnoprávna korporácia s vlastným teritóriom, personálnym substrátom, a tiež aj vlastnými osobitnými právnymi normami a orgánmi ako organizačno – normatívnym substrátom) veľmi podobá právnemu pojmu štátu.¹⁹

Pri skúmaní pojmu samosprávy v prvej ČSR a jej definície ako verejnoprávnej korporácie sa môžeme stretnúť aj s presvedčením, že podstata samosprávy tkvela nielen v určitej povahe tohto subjektu a charaktere jeho pôsobnosti ale aj v tom, že sa občania spravujú sami, a teda, že samospráva je správou samých občanov resp. tzv. „živlem občanským“.²⁰

Z predchádzajúceho výkladu nám preto vyplýva, že spoločnými znakmi sú a výsledný pojem samosprávy je vždy kumulatívne závislý od:

- a) vlastností subjektu, ktorý ju vykonáva, jeho pôsobnosti resp. práv a povinností,

- b) v konečnom dôsledku aj od schopnosti presadiť si vlastnú členmi samosprávy tvorenú vôľu voči štátnej vôli prostredníctvom priamo volených a nie štátom dosadených orgánov.

¹⁷ Územnú samosprávu *Slovník veřejného práva* vymedzuje ako: „...na př. obec je jakýmsi mikrokosmem státu: jde o universalitu působností a moci vrchnostenské, obci podléhají všechny osoby a jejich prostřednictvím všechny věci na jejím území.“ HOETZL, J.: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek I, s. 1.

¹⁸ „I samospráva zájmová má své území, avšak její moc vrchnostenská resp. pečovatelská týká se jen určitého okruhu osob: příslušníků určitých povolání (stavů)“ HOETZL, J.: *Ibidem*, s. 1.

¹⁹ G. Jellinek definuje právní pojem štátu ako „původní mocí vládní opatřená korporace usedlého lidu, ...územní korporace (Gebietskörperschaft)“ JELLINEK, J.: *Všeobecná státověda*. Praha, 1906 s. 187. J. Prusák opisuje štát ako formu organizácie spoločnosti, ktorá „vznikla na základe spoločenskej zmluvy, vyznačuje sa tak..., ako aj personálnym vecným a organizačno – normatívnym substrátom“ PRUSÁK, J.: *Teória práva*. Bratislava : Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1995, s. 56. Pri samospráve sa neuplatňuje fikcia jej vzniku na základe spoločenskej zmluvy a nie je preto ani nositeľom pôvodnej moci.

²⁰ Uvedené spojenie slov sa v rôznych obdobiach (živel laický a pod.) nachádza u viacerých vtedajších odborníkov na správne právo.

Aj v prvej ČSR môžeme u viacerých autorov nájsť práve snahu o definovanie samosprávy pomocou vymedzenia jej subjektu a ohraničenia rozsahu jej činnosti a právomocí. V zásade si právní vedci, pokiaľ išlo o samosprávu, kladli dve otázky. Na jednej strane sa pýtali, či je samospráva ako subjekt samotným štátom, resp. totožná so štátom? Druhou otázkou, ktorej zodpovedanie záviselo na obsahu odpovede prvej bolo, či je činnosť samosprávy štátnou činnosťou alebo je jej vlastnou činnosťou. Odpoveď na obidve otázky pritom záležala na tom, či samospráva vystupovala ako subjekt vytvárajúci právny poriadok štátu alebo ako subjekt, ktorý bol adresátom právnych noriem vytvorených sebou samým alebo inými orgánmi štátu. A práve miešanie obidvoch pohľadov na samosprávu pri, ktorej na jednej strane vystupovala ako čistý teoretický normotvorný subjekt a na druhej ako skutočná verejnoprávna korporácia, zahmlievalo povahu pojmu územnej samosprávy.

1. Právny a politický pojem samosprávy na prelome 19. a 20. storočia v Čechách a na Slovensku

Na prelome 19. a 20. storočia a aj v období prvej ČSR nebola odvodenosť samosprávy, a tým aj jej pojmová podriadenosť pod štát a jeho právny poriadok tak neotrasiteľne prijímaným faktom ako v súčasnosti.²¹ Podľa J. Matějku patrila pojem samosprávy v 19. storočí k jedným z najspornejších právnych pojmov.²² Teoretické ukotvenie pojmu územnej samosprávy sa v štáte polarizovalo, pričom základ polemiky vychádzal z dištinkcie medzi tzv. politickým a právnym pojmom územnej samosprávy.²³ F. Weyr uvádzal, že „*správné posouzení podstaty tzv. samosprávy stíženo jest velmi politickým významem, ježž má. Následkem zvláštních politických poměrů v bývalém Rakousku byl i zde právnický význam její (proti politickému, a to zejména národnostnímu) zatemňován. Tím i zde vznikla otázka, zda příslušnost (veřejná moc) samosprávních těles – jmenovitě územních, na rozdíl od odborných (stavovských) – jest jakýmsi vlastním, na státní moci nezávislým právem, nebo zda i tato příslušnost plyne ze státu, tj. patrně z ustanovení práv-*

²¹ Pozri napr. HENDRICH, D. a kol.: *Správní právo obecná část*. Praha : C.H. Beck, 2003, s. 410.

²² MATĚJKA, J.: *Pojem veřejnoprávní korporace*, s. 68.

²³ Politický a právny pojem samosprávy pojednáva o type samosprávy, ktorý je charakteristický nielen nezávislosťou vlastných orgánov na štáte, čo je typickým znakom každej samosprávy, ale hlavne tým, že sa snaží vymedziť práva skupiny obyvateľstva žijúceho na určitom území. Ide nám hlavne o vymedzenie právneho alebo politického pojmu územnej samosprávy, ako špeciálneho typu samosprávy, ktorá sa od ostatných typov samospráv odlišuje svojou teritorialitou – územným vymedzením. Zachovanie slovného spojenia právny a politický pojem samosprávy bez dodatku územná má preto zodpovedať dobovým označeniam. Pre spresnenie preto uvádzame, že náš nasledujúci výklad sa bude zameriavať vždy iba na územnú formu samosprávy, hoci sa v článku neskôr slovo samospráva neobjaví spolu s prívlastkom územná v jeho gramatických podobách.

niho rádu. Rozumí se, že představa nějakého „vlastního“ na státě tj. na právním rádu nezávislého práva na samosprávu nemá žádného smyslu“²⁴.

V čom bol teda odlišný právny od politického pojmu samosprávy²⁵? Idea právneho štátu²⁶ na prelome 19. a 20. stor. nám jednoznačne predkladala postavenie samosprávy v spoločnosti, ako výtvor právneho poriadku. Samosprávu nechápala ako akési primárne od štátu oddelené teleso, ktoré by malo byť nositeľom vlastnej pôvodnej moci. Právny pojem samosprávy teda v právnom štáte vychádzal z predpokladu, že výkon verejnej správy samosprávou, je výrazom organického spojenia mocenskej podstaty štátu a zároveň jeho normotvornej schopnosti určiť, kto je subjektom verejnej správy a čo bude predmetom jeho činnosti. Inak povedané, samospráva vnímaná ako subjekt, je síce odlišná od štátu, no činnosť, ktorú vykonáva, je stanovená štátom a odohráva sa výhradne v rámci zákonom vymedzených hraníc. F. Weyr bol napokon presvedčený, že z uvedeného dôvodu by bol akýkoľvek iný význam pojmu samosprávy poukazujúci na oddelenosť samosprávy od štátu nezmyselný, pretože obsah pojmu samosprávy a jej postavenia v štruktúre štátu stanovuje vždy iba právny poriadok.²⁷ Podobný názor nájdeme aj u P. Labanda²⁸, O. Mayera²⁹ a H. Herrnitta³⁰, ktorí videli samosprávu ako určitú

²⁴ WEYR, F.: *Soustava československého práva státního*, Praha : Fr. Borový, Nakladatelství v Praze 1924, s. 239.

²⁵ Spor o obsah politického a právneho pojmu samosprávy nebol jednoliaty. Aj v rámci prvej ČSR sa nájdú názory, ktoré boli odlišné od hlavného myšlienkového prúdu. Jedným z nich je aj koncepcia J. Hoetzla. Podľa neho je politický pojem samosprávy znamená iba organizačný princíp štátnej správy: štátnu správu neobstarávajú len úradníci, ale tiež občania. Právny pojem samosprávy podľa neho označuje, že správu vykonáva niekto iný než štát – verejnoprávny zväz, pričom v prípade porušenia a neoprávneného zásahu štátu do jeho právomocí sa môže tento zväz domáhať svojho práva na súde. HOETZL, J.: *Československé správní právo*, s. 161 a 178.

²⁶ Fleiner hovorí o právnom štáte ako o štáte, v ktorom sa všetok život, či už súkromný alebo štátny, pohybuje v medziach práva. FLEINER, F.: Stát úřednický a lidový. In: *Správní obzor*, roč. VIII, 1916, s. 338.

²⁷ F. Weyr nakoniec po zhodnotení právnej úpravy verejnej správy v bývalom Rakúsku zastával názor, že dovtedajšia samostatnosť organizácie samosprávnych úradov územných korporácií oproti obdobnej hierarchii štátnych úradov bola nevhodná. Pozri bližšie WEYR, F.: *Soustava československého práva státního*, s. 241. S uvedeným názorom sympatizoval aj J. Hoetzel, ktorý sa v jednom svojom príspevku vyjadril, že samospráva je v náuke považovaná za štátnu správu. HOETZL, J.: *Nová organisace politické správy*. Praha : Spolek československých právníků, 1928, s. 10.

²⁸ U P. Labanda nájdeme tvrdenie, že samostatnosť podštátnych subjektov je závislá od vôle štátu a jeho orgánov. Samospráva preto podľa neho existuje iba tam kde štátna moc nevykonáva svoju moc bezprostredne, pretože boli určité právomoci „rezervované“ na základe zmluvy alebo legislatívneho aktu štátu pre podštátne subjekty. P. Laband sa tým snažil vyvrátiť Haenelovu koncepciu nezávislosti a odlišnosti subjektu samosprávy od štátu. Porovnaj: LABAND, P.: *Staatsrecht des Deutschen Reiches*. Freiburg und Leipzig : Akademische Verlagsbuchhandlung von J. B. Mohr, 1895, s. 102-103 a 107; HAENEL, A.: *Deutsches Staatsrecht*. Leipzig : Duncker&Humboldt, 1892, s. 817.

²⁹ Porovnaj def. samosprávy u O. Mayera: MAYER, O.: *Deutsches Verwaltungsrecht*. Leipzig : Duncker&Humboldt, 1895, s. 373.

³⁰ Porovnaj def. samosprávy u H. Herrnitta: HERRNITT, H.: *Grundlehren des Verwaltungsrechtes*. Tübingen : Mohr, 1921, s. 187-188.

verejnoprávnú korporáciu obstarávajúcu záležitosti správy samostatne a vo verejnom záujme, pričom táto činnosť musela byť samospráve zaručená právnym poriadkom ako jej vlastné právo. To síce umožňovalo samospráve konať samostatne, ale len v medziach stanovených právnym poriadkom štátu. Pomenovanie vlastná a samostatná je len právnym poriadkom štátu garantované a priamo od neho odvodené právo samosprávy na výkon určitej oblasti správy.

Politický pojem samosprávy, ktorý môžeme nájsť napr. u B. Riegra, prezentoval samosprávu ako „*osobnost s přirozenými základními právy, tak že stát nemá se jich dotýkati, nýbrž šetřiti má volného sebeurčení obce, jejího přirozeného oboru působnosti, jenž je mu vlastně sférou cizí.*“³¹ Politický pojem samosprávy operoval s kvalitatívne odlišným pohľadom na jej samostatnosť, ako môžeme nájsť u vyššie spomenutých autorov. Samosprávu chápal ako samostatnú politickú jednotku podobnú jednotlivcovi, ktorá mala určitý okruh prirodzených práv, ktoré štát musel rešpektovať a nesmel do nich zasahovať. Obsah politického pojmu samosprávy pritom vychádzal z predstavy, že obce sú prirodzenými zväzmi ľudí, ktorí v organickom spojení vytvárajú špeciálny typ osobnosti s prirodzenými politickými právami. B. Rieger dodal, že základom všetkých politických práv obce je právo na sebaurčenie obce. Vychádzal pritom z ustanovenia, ktoré bolo obsahom zák. č. 18/1862 ř. z.³² Medzi ďalšie politické práva obce by sme mohli zaradiť právo nezávisle vykonávať okruh vlastnej správy a byť kontrolovaný od štátu nezávislými orgánmi – správnym súdnictvom. Politický pojem samosprávy, teda na rozdiel od jej právneho pojmu, neodvodzoval práva samosprávy od právneho poriadku, ale odvolával sa na jej prirodzené práva.

Politický pojem samosprávy ako teoretický konštrukt bol čiastočne odrazom právneho stavu resp. právny stav bol odrazom predstavy o politickom pojme samosprávy. Či už bola pôvodnejšia teória politického pojmu samosprávy alebo právny poriadok upravujúci obec ako politické teleso s prirodzenými právami faktom zostáva, že v rakúskej časti Rakúsko – Uhorska bol zavedený systém výkonu samosprávy prostredníctvom územných verejných korporácií. Ten vychádzal zo zásady, že „*základom státu je slobodná obec*“³³, čo vytváralo právny základ dvojkoľajného systému verejnej správy.³⁴ Išlo o odlišný typ samosprávy

³¹ RIEGER, B.: *O vedoucích myšlenkách naší samosprávy*. Praha : Vlastním nákladem, 1902, s. 7.

³² *Ibidem* s. 11; por. zákon č. 18/1862 ř.z. čl. V: „*Působnost samostatná, to jest ta, v níž obec, šetříc zákonů (říšských a zemských) sama se volně může na všem ustanovovati a dle toho nařizovati a opatření činiti, obsahuje v sobě vůbec vše to, co se předkem a nejprve prospěchu obce dotýče, a v mezích jejích vlastními silami opatřeno býti může.*“

³³ MATEJKA, J.: *Pojem veřejnoprávní korporace*, s. 92.

³⁴ Právny základ dvojkoľajného systému spočíval v rozdelení úradov na politické a samosprávne. Systém politických úradov ako štátnych orgánov s všeobecnou pôsobnosťou bol upravený v zákona č. 44/1868 ř.z. o organizaci politických úřadů a neskôr pozmenený zákona č. 52/1873 ř. z. zákona č. 164/1886 ř. z., zákona č. 43/1897 ř. z. na úrovni okresov ním boli zavedené okresné hajtmanstvá na čele, ktorých stál okresný hajtmán. Na úrovni krajín pôsobilo pre Čechy miestodržiteľstvo v Prahe, pre Moravu miestodržiteľstvo v Brne a pre Sliezsko zemská vláda v Opave. Najvyššími stupňom

než existoval v Uhorsku. uhorské samosprávne orgány boli tvorené sčasti volebnými laikmi a sčasti menovanými úradníkmi. Hoci sa typu tzv. vrchnostenskej samosprávy v Uhorsku budeme bližšie venovať v nasledujúcom výklade, spomenieme, že Uhorská verejná správa bola vykonávaná územnou samosprávou v podobe municípií a obcí. Podľa zák. čl. XXI/1886 municipiálny zákon a XXII/1886 o zriadení obcí³⁵ išlo síce tiež o verejnoprávne korporácie, ktoré ale na rozdiel od verejnej správy v Čechách plnili aj funkcie štátnej správy (vykonávali výkon prenesenej štátnej správy). V Uhorsku preto nebola štátna správa a samospráva organicky oddelená a úlohy všeobecnej štátnej správy (okrem niektorých špeciálnych úloh zverených do pôsobnosti administratívneho výboru) plnili samosprávne verejnoprávne korporácie. „Sloboda“ samosprávy mala v Uhorsku iný obsah ako v rakúskej časti Rakúsko – Uhorska.

Dvojkoľajný systém verejnej správy na území Čiech bol často v porovnaní s fungovaním uhorskej verejnej správy ešte neprehľadnejší. Na konci 19. stor. sa preto živo diskutovalo o jeho reforme³⁶, pričom zmena postavenia samosprávy podľa uhorského typu bola považovaná za vzor.³⁷ V tejto súvislosti A. Bráf uvádzal, že bolo potrebné oddeliť idey a skutočné potreby pri úprave postavenia

politickej správy boli ministerstvá. Právomoci jednotlivých nižšie organizovaných politických úradov boli vymedzené veľmi široko. § 3 zákona č. 44/1868 ř. z. zakotvil, že sa rozsah pôsobnosti politických úradov na úrovni krajiny určoval podľa rozsahu pôsobnosti im vecne nadriadeného ministerstva. Popri uvedených úradoch politickej správy so všeobecnou pôsobnosťou existovali ešte úrady so špeciálnou pôsobnosťou (napr. školské, banské, colné, železničné, poštovné). Po roku 1848 a konci Bachovho absolutizmu bol v Čechách zavedený systém územnej samosprávy, pričom najnižšou územnosprávnou jednotkou týchto územných od politickej – štátnej správy oddelených korporácií sa stala na základe zákona č. 18/1862 ř. z. obec. Pre jednotlivé krajiny boli vydané tieto zákony o obecnom zriadení: Čechy zákona č. 7/1864 z. z, Morava zákona č. 4/1864 z. z. a Sliezsko zákona č. 17/1863 z. z. Vyšším stupňom boli zastupiteľské okresy na Morave (zákona č. 38/1877 ř. z.) Sliezsku (zákona č. 37/1868 ř. z.) tzv. „silniční okresy“ a najvyšším stupeň územnej samosprávy predstavovali krajiny. Pozri k tomu aj MOSNÝ, P.: *Podkarpatská Rus : nerealizovaná autonómia*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2001.

³⁵ Pozri bližšie MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, Košice : Aprilla, 2008; ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009; LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska II. (1790-1918)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012.

³⁶ K. Laštovka rozdeľoval návrhy na reformu zemskej správy v Čechách na: 1, zavedenie krajského zriadenia a 2, organické zlúčenie správy autonómnej (samosprávy) so zemepanskou (štátna správa) Za reformu podľa bodu 1, boli podľa neho E. Hácha, J. Hoetzel. Za reformu podľa bodu 2 boli H. Herrnitz, Rauchberg a iní. Sám K. Laštovka sa vyhraňuje proti organickému spojeniu samosprávy so štátnou správou. Dôvodom bolo, že samospráva v systéme rakúskej verejnej správy poskytovala jednotlivým národom možnosti na vlastný rozvoj a rast. Podľa neho si zástancovia organického spojenia vytvorili určitý aprioristický pojem štátu s vlastnými potrebami a úlohami, ktoré má plniť prostredníctvom správy a tento koncept sa snažia nanútiť národne roztrieštenému obyvateľstvu. LAŠTOVKA, K.: Autonomie zemí. In: *Správní obzor*, roč. IX, 1917, s. 250 – 254.

³⁷ Podobný typ tzv. vrchnostenskej samosprávy sa nachádzal aj v Anglicku pod názvom „self-government“ KLAPKA, O.: *Samospráva a župní zřízení*. Praha : Parlament, 1923, s. 17 – 18; BRÁF, A.: *Idey a skutečnosti v samosprávě*. Praha : vlastním nákladem, 1902, s. 35 -41; ale aj v Prusku, kde sa za jeho zakladateľa považoval Gneist, pod ktorého vplyvom boli do pruského

samosprávy v štáte. Rozborom rôznych kompetenčných konfliktov a nejasností dospel k záveru, že tzv. idea samostatnosti samosprávnych kolektív, prameniaca v ich mýtickom prirodzenom práve na výkon vlastnej správy a práve na sebaurčenie, je prežitkom.³⁸ Dôvod pokroku a nevyhnutnej zmeny postavenia územnej samosprávy v štáte (všeobecne nielen v Čechách) videl v uvedení si, že výkon samosprávy je výkonom verejnej povinnosti.³⁹

Postupne presadenie názoru, že samospráva nie je ako subjekt od štátu oddelená absolútne ani pojmovo a že samostatnosť výkonu jej právomocí neznamená neviazanosť zákonmi a ústavou, viedlo k odmietnutiu vnímania samosprávy ako prirodzenej právnickej osoby, ktorá musela mať štátom priznané práva. Zmena kvalitatívneho postavenia samosprávy v štáte síce neznamenala jej zánik no tým, že začala plniť úlohy pokladané za štátne a ich výkon bol odvodzovaný od štátnej delegácie, sa na ňu prestalo nazerať ako na orgán absolútne oddelený od štátu. Hoci sám O. Gierke presadzoval koncepciu prirodzených práv obce a miest podľa stredovekého modelu, uvedomoval si, že „*obec (územná samospráva pozn. autora) je sama organizmom a článkom vyššieho organizmu*“.⁴⁰ H. Preuss aplikoval Gierkeho predstavu na opis systému verejnej správy v Prusku tak, že „*podriadenie obcí pod vyššie kolektívy neporušuje ich osobnosť a ich povahu samosprávnych telies. Ich vlastná činnosť vyplýva z ich funkcií, ktoré sú prirodzené pre samosprávny organizmus a nie z tých, ktoré im prináležia, keď konajú ako štátne orgány*“.⁴¹ Jeho cieľom bola snaha vysvetliť Gierkeho pojem vyšší organizmus a uzavrieť tým samosprávne telesá s prirodzenými právami do vlastnej sústavy. V romantickom období sa ale „najvyšším organizmom“ stal štát reprezentujúci národnú spoločnosť, ktorého vôľa sa stala organicky nadradenou jednotlivým menším územným komunitám.⁴² Historicko-právna škola, predstavujúca si právo ako odraz doby, do ktorej môžeme zaradiť aj O. Gierkeho, nakoniec vyústila k teoretickej neudržateľnosti koncepcie prirodzených práv samosprávnych telies a predstave samosprávy ako nutných spoločenských zväzkov.⁴³ V spojitosti s tým

právneho poriadku recipované princípy fungovania anglickej verejnej správy. BRÁF, A.: *Ibidem*, s. 33.

³⁸ A. Bráf odmietal názor, ktorý prirodzené práva obce a z toho plynúca požiadavka samosprávy mala viesť k obnoveniu zvrchovanosti Českého kráľovstva. *Ibidem*, s. 25 a 32.

³⁹ Zároveň však dodáva, že je nevyhnutné, aby sa na výkone samosprávy podieľalo občianstvo – laický prvok. Pozri bližšie: *Ibidem*, s. 51 – 56.

⁴⁰ GIERKE, O.: *Rechtsgeschichte der heutigen Genossenschaft*. Berlin, 1868, s. 824. Dostupné na internete: www.archive.org/stream/dasdeutschegeo05giergoog/page/n5/mode/1up [cit. 2013-01-10].

⁴¹ H. Preuss však v zapätí dodáva, že samospráva a štátna správa a ich úlohy sú navzájom prepojené: *Nesmieme pritom ale zabúdať, že obidve tieto funkcie nie sú od seba navzájom oddelené ale navzájom sa prelínajú.*“ PREUSS, H.: *Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften Versuch einer deutschen Staatskonstruktion auf Grundlage der Genossenschaftstheorie*. Berlin, 1889, s. 223 n.

⁴² Pozri bližšie učenie o organickom štáte JELLINEK, J.: *Všeobecná štátoveda*, s. 154-157.

⁴³ K výkladu o nutných a vytvorených zväzkoch pozri bližšie výklad MATĚJKA, J.: *Pojem veřejnoprávní korporace*, s. 38-40 a tiež s. 90-91.

K. Kormann uvádza, že „určitý názor sa môže byť napokon viac zdanlivo než skutočne historicky správny, no napriek tomu dogmaticky chybný.“⁴⁴ Jeho téza je postavená na tom, že z historickej pôvodnosti samosprávy nie je možné odvodiť teoretickú pôvodnosť jej moci. Tým sa však na druhej strane historický fakt prednosti samosprávy pred štátom neodsúva úplne do úzadia. Obidve roviny skúmania sú preto pri formulácii pojmu samosprávy dôležité a nie je možné ich zanedbať.

Záver

Odmietnutie politického pojmu samosprávy a presadenie názoru, že samospráva existuje len na základe práva, a preto nie je absolútne oddelená od štátu, umožnilo rozvinutie právneho pojmu samosprávy. Právny štát charakteristický organickým spojením jeho mocenskej a právnej podstaty sa prejavoval, ako tvrdil F. Weyr⁴⁵, v podobe jediného suveréna, od ktorého sú ostatné navonok samostatné kolektívy, konkrétne samospráva, priamo odvodené a sú ním vytvárané. F. Weyr išiel ale ešte ďalej, keď hovoril z pozície normatívneho poznávania o právnom pojme samosprávy iba ako o funkcii štátu v rámci jeho výkonu správy (moci).⁴⁶ Samospráva vystupovala v jeho koncepcii ako čistý apriórny pojem. Mala vymedzený rozsah normotvorby, ktorá však nebola jej vlastnou ale štátnou normotvorbou, pretože len štát mohol byť pôvodcom práva. Rozdiel medzi štátnou správou a samosprávou bol preto len relatívny – terminologický, nie absolútny – pojmový.⁴⁷ Historický vývoj pritom F. Weyr vôbec nezohľadnil. Z nášho pohľadu predstavovala Weyrova koncepcia hraničnú pozíciu, ktorej miernejšia verzia (napr. Labandova alebo Hermittova ale aj Klapkova) akceptovala skutočnosť, že štát svojou normotvornou činnosťou nevytvoril určité komunity. V rámci vlastného vývoja, kedy štát začal plniť aj správne funkcie, do seba síce pohltil teoreticky no nie historicky pôvod ich právomoci. Z tohto pohľadu bola potom existencia samosprávy prejavom tolerancie štátu v jeho vlastnej suverenite na jeho území, pretože ju výslovne nezrušil, ale právne zakotvil a potvrdil jej postavenie.⁴⁸

⁴⁴ KORMANN, K.: *Grundzüge eines allgemeinen Teils des öffentlichen Rechts, in Annalen des Deutsche Reichs*. 1911, s. 858.

⁴⁵ F. Weyr sa stavia proti pôvodnosti moci verejných korporácií podieľajúcich sa na správe aj z dôvodu, že nie je možné predpokladať, že by boli pôvodnejšie ako právny poriadok. Por. WEYR, F. *Základy filosofie právní*. Brno : A. Piša, 1920 s. 109.

⁴⁶ Pozri bližšie WEYR, F.: *Teorie práva*. Praha : Orbis, 1936, s. 240 – 241, s. 279 -280 a 312.

⁴⁷ Podľa F. Weyra: „...při autonomii či samosprávě jde o tvorbu téhož normového souboru právního řádu, jako při státní správě resp. státním zákonodárství. S tohoto hlediska jeví se pak každá správa, pokud ji rozumíme tvorbu právních norem, jako státní správa a každý orgán, který jest povolán k tvorbě právních norem jako státní orgán.“ *Ibidem*, s. 312.

⁴⁸ Súčasné delenie foriem samosprávy, ktoré podľa nášho názoru najpresnejšie uvádza K. Klíma nám umožňuje pochopiť, že vzťah medzi právnym a politickým pojmom samosprávy, ktorý vyššie uvádzame by zodpovedal v súčasnosti snahe o správne vymedzenie územného, resp. politicko-územného typu samosprávy. Porovnaj KLÍMA, K.: *Teorie veřejné moci*. Praha : ASPI, a.s., 2006, s. 87-88.

Zohľadnenie historického vývoja posúva apriórnosť pojmu samosprávy smerom k empirickej skutočnosti, a tým aj konkrétnym právnym úpravám jej postavenia. V tomto zmysle sa už posúvame k pojmu samosprávy, ktorá je ako právny subjekt aj adresátom práv a povinností a nie len ich tvorcom.

Je nesporné, že vo vtedajšom právnom štáte panovala idea, ktorá nechápala a nemohla chápať samosprávu ako niečo primárne, pôvodné a od právneho poriadku nezávislé. Štát ako všeobecný normotvorca, držal v rukách nástroje na obmedzenie, zúženie alebo úplné zničenie sféry možností konania, ale tiež aj samotnej právnej existencie samosprávy a jej právnej subjektivity vo vzťahu k výkonu verejnej správy. Zaujímavý uhol pohľadu na celú problematiku poskytuje názor O. Klapku, ktorý dával do súvislosti pojmovú neobmedzenosť právneho štátu smerom k samospráve a skutočnosť, ktorú prezentoval ako uvedomenie si historického faktu, že niektoré samosprávne jednotky tu existovali už od nepamätí.⁴⁹ O. Klapka nás v podstate upozorňuje na to, že spoločnosť, resp. spoločenstvo vykonávalo správu vždy, no štát až od určitého obdobia. Trvalá neobmedzenosť štátu vo vzťahu k samospráve je preto skôr teoretická a platná len pre určité obdobie štátnej existencie a nie induktívna, získaná na základe historickej podmienosti a nevyhnutnosti. Napriek tomu však nesmieme zabúdať ani na slová J. Pražáka, ktorý tvrdil, že záujmy ľudskej spoločnosti a štátu nie sú odlišné, a preto tak štátna správa, ako aj samospráva vykonávajú verejnoprávne úlohy spojené v štátnom zväzku.⁵⁰

⁴⁹ KLAPKA, O.: *Samospráva a župní zřízení*. Praha : Parlament, 1923, s. 10.

⁵⁰ PRAŽÁK, J.: *O pojme a povahе samosprávy*. Praha, 1899, s 20.

Hodnoty slušnosti v opravnom konaní trestnom

Základné pravidlá rešpektovania hodnôt slušnosti (*fair valuables*) v opravnom konaní trestnom sa formalizujú v hlavných zásadách, ktoré definujú zákonný rámec, štruktúru a vzťahy opravného konania trestného. Hodnoty slušnosti opravného konania sú súčasťou zásad trestného konania, ktoré tvoria jednotnú sústavu, zameranú na uskutočnenie a splnenie úloh trestného konania.¹

Medzi základnými hodnotami opravného trestného konania treba vyzdvihnúť právne princípy, ako vedúce právne idey ovládajúce trestné konanie, vychádzajúce z ústavných princípov a medzinárodných zmlúv, ktorými je Slovenská republika viazaná. Trestný poriadok, ktorý upravuje trestné konanie nie je len normou, ktorá vytvára právne princípy, ale ich aj rozvádza a prehľbuje. Základné hodnoty trestného konania opravného musia byť definované v normách trestného práva procesného, ako ústavne a medzinárodne podmienené východiská tvorby, aplikácie a interpretácie systému trestno-procesných noriem upravujúcich trestné konanie opravné.

Trestné konanie sa skladá z niekoľkých na seba naväzujúcich štádií. Môže sa však stať, že rozhodnutie vydané v prvom stupni nie je uspokojujúce pre všetky procesné strany, reprezentujúce protiľahlé záujmy. Subjektívna správnosť rozsudku z hľadiska pohľadu strán nie je však dostatočným dôvodom existencie opravného trestného konania ako jeho osobitného štádia.

Opravné konanie vychádza z predpokladu, že akékoľvek rozhodnutie orgánov činných v trestnom konaní a súdu môže byť nesprávne. Napriek kvalitnej zákonnej úprave jednotlivých štádií trestného konania a aj napriek snahe príslušných orgánov o vecne správne rozhodnutie, môže dôjsť vzhľadom k zložitosti a komplikovanosti skutkových i právnych otázok k chybám a nedostatkom, ktoré potom ovplyvňujú správnosť trestného rozhodnutia.

Mimoriadny význam pre stanovenie základných hodnôt trestného konania opravného v demokratickej spoločnosti má ústava, pretože reguluje v trestnom konaní nevyhnutné zásahy štátu do základných práv a slobôd občanov. Ústava stanovuje neprekročiteľné mantinely v trestnom konaní pri obmedzovaní základných práv a slobôd.²

¹ Tento text bol vyhotovený v rámci projektu VEGA (č. 1/0043/14) „Revízia rozhodnutí v trestnom konaní“.

² V trestnom konaní sa uplatňujú najmä tri základné ústavné princípy ako: každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá (čl. 2

Opravné trestné konanie ovplyvňujú aj hodnoty obsiahnuté v ustanoveniach Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach (zákon č. 120/1976 Zb.) a v Dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd s dodatkovými protokolmi (zákon č. 209/1992 Zb.).

Európska úroveň hodnôt trestného konania opravného je podmienená dosiahnutou úrovňou všeobecného dodržiavania ľudských práv a základných slobôd. Ľudské práva a základné slobody nie je možné oddelovať od procesných práv subjektov trestného konania. Obdobný názor zastáva väčšina právnikov, zaoberajúcimi sa touto vysoko aktuálnou problematikou. Dodržiavaniu ľudských a občianskych práv v trestnom konaní sú venované viaceré odborné monografie a články a boli publikované viaceré výstupy zo špeciálne zameraných vedeckých projektov.³

Európske hodnoty trestného konania opravného vychádzajú z vymedzenia procesných práv subjektov trestného konania v zmysle čl. 6 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd,⁴ ktorý však zakotvil len minimálnu úroveň ich rešpektovania. Hoci pôvodný text **Európskeho dohovoru o ľudských právach**⁵ neobsahoval právo na dva alebo viacej stupňov súdu, toto sa zmenilo rozhodnutím vo veci Delcourt, séria A, č. 6, 1968, kde bolo vyslovené, že čl. 5 Dohovoru síce nenúti zmluvné štáty vytvoriť odvolacie alebo kasačné sudy. Ak však sú tieto v štáte vytvorené, tak štáty musia garantovať základné záruky v zmysle čl. 6 Dohovoru, aby bolo zabránené diskriminácii

ods. 3 Ústavy SR), povinnosti možno ukladať zákonom alebo na základe zákona, v jeho medziach a pri zachovaní základných práv a slobôd, medzinárodnou zmluvou, ktorá priamo zakladá práva a povinnosti fyzických osôb alebo právnických osôb, alebo nariadením vlády (čl. 13 ods. 1 Ústavy SR) a pri obmedzovaní základných práv a slobôd sa musí dbať na ich podstatu a zmysel. Takéto obmedzenia sa môžu použiť len na ustanovený cieľ (čl. 13 ods. 4 Ústavy SR). In JALČ, A.: Základné zásady trestného konania. In ŠIMOVČEK, I. a kol.: *Trestné právo procesné*. Plzeň : Aleš Čeněk, s.r.o., 2011, s. 33.

³ Pozri napríklad: ELSEA, J. K.: *Comparison of Procedural Rules in Criminal Proceedings*. Congressional Research Service. Washington, D.C 20540-7000, LÖÖF, R.: Proposed Minimum Rights in Criminal Proceedings throughout the EU. In *European Law Journal*, Vol. 12, 2006. TRESCHER, S.: *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford : European University Institute, 2005. SPRONKEN, T. – ATTINGER, M.: *Procedural Rights in Criminal Proceedings: Existing Level of Safeguards in the European Union*. Maastricht : University of Maastricht, 2005. ŠÁMAL, P.: *Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému*. Praha : Codex Bohemia, 1999. REPÍK, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*. Praha : ORAC, s.r.o., 2002. Green Paper on Criminal Proceedings.

Dostupné na: <<http://europa.eu/scadplus/printversion/en/lvb/133214.htm>> MAFFEI, S.: *The European Right to Confrontation in Criminal Proceedings, Absent, Anonymous and Vulnerable Witnesses*. Gronigeng : Europe Law Publishing, 2006.

⁴ Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd v znení protokolu č. 11 s dodatkovým protokolom a protokolmi č. 4, 6, 7, 12 a 13 (Oznámenie MZV SR č. 209/1992 Zb.)

⁵ **Európsky dohovor o ľudských právach** v znení protokolov č. 11 a 14 s dodatkovým protokolom a protokolmi č. 4, 6, 7, 12 a 13. Dostupné na: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf> (stiahnuté 12.9.2013).

v zmysle čl. 14 Dohovoru, čl. 6, ods. 1 a ods. 3 písm. c/ v odvolacom konaní.⁶ Opravné konanie v trestnom konaní bolo do Dohovoru zakotvené dodatkovým protokolom č. 7, ktorého článkom 2 je upravené: „každý, komu bolo dokázané, že sa dopustil trestného činu, má právo, aby dôkazy a rozsudok boli preskúmané vyšším súdom“⁷. Výkon opravného trestného práva je určený zákonom.

Slušnosť (fairness) je často zamieňaná so spravodlivosťou (justice). Nazdávam sa však, že nepôjde o úplne totožné pojmy. Spravodlivosť a slušnosť (fairness) trestného konania opravného považujem za fundamentálne hodnoty trestného konania v demokratickej spoločnosti. Zatiaľ čo otázky spravodlivosti trestného konania sú v odbornej literatúre často rozoberané⁸, otázkam slušnosti sa venujú najmä právni teoretici a filozofovia.⁹

Spravodlivosť trestného konania je chápaná ako spravodlivosť konania na základe ktorého došlo k súdnemu rozhodnutiu, čo však neznamená že musí sa dospieť aj k spravodlivému súdnemu rozhodnutiu.¹⁰ Spravodlivosť trestného konania opravného sa posudzuje vzhľadom na dosiahnutú úroveň rešpektovania základných hodnôt v tomto konaní. Z toho však nevyplýva, že každé čiastočné nerešpektovanie len niektorej hodnoty trestného konaniam opravného, automaticky znamená jeho nespravodlivosť.

Pojem slušnosti v trestnom konaní opravnom vychádza z anglického slova fairness, najmä v spojitosti so súdnym pojednávaním (fair trial). V odbornej literatúre sa však môžeme stretnúť aj s pojmom férovosť, hoci podľa môjho názoru ide skôr o hovorový a nie gramaticky správny výraz.¹¹ Niekedy dochádza aj k vysvetľovaniu princípov spravodlivosti vymedzením jeho atribútov slušnosti – férovosti.¹²

Rovnako je pojem slušnosť (fairness) spájaný, resp. zamieňaný s pojmom rovnosti (equitas).¹³ V najširšom slova zmysle equitas sa rovná slušnosť. Equitas je súborom právnych predpisov, ktoré riešia problémy, ktoré nespádajú do jurisdik-

⁶ Rozhodnutie vo veci Monel a Morris, séria A, č. 64, 1983 a vo veci Sutter, séria A, č. 74, 1984 In REPÍK, B.: Požiadavky Európske úmluvy ľudských práv na trestní proces. II. Právo na spravodlivý proces. In *Bulletin advokacie*, r. 4, 1993, s. 21.

⁷ **Európsky dohovor o ľudských právach** v znení protokolov č. 11 a 14 s dodatkovým protokolom a protokolmi č. 4, 6, 7, 12 a 13. Dostupné na: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf> (stiahnuté 12.9.2013).

⁸ Pozri napríklad: KEKEŇÁK, O.: Právo na spravodlivý proces: In *Harmonizácia procesných práv v trestnom konaní v členských štátoch Európskej únie*. Zborník materiálov z medzinárodného vedeckého seminára konaného v rámci projektu VEGA č. 1/0011/08 v Trnave dňa 10.06.2009. Trnava : TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2009, s. 164-172.

⁹ RAWLS, J.: *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 164-165.

¹⁰ REPÍK, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*, s. 135.

¹¹ Hovorovo: čestný, slušný, fér: používať iba férové spôsoby; je to férový človek; férovosť. Elektronický lexikón slovenského jazyka. Dostupné na: <<http://www.slex.sk/index.asp>>

¹² RAWLS, J.: *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 164-165.

¹³ Slušnosť ako synonymum ekvity je definovaná ako súhrn pravidiel náležitého správania sa. Z právnického hľadiska je to zásada zmäkčovania tvrdosti zákona v konkrétnom prípade. Naše občianske právo hovorí o tzv. dobrých mravoch.

cie všeobecného práva. Doktrína equity, ktorá je uplatňovaná v USA pochádza z Anglicka, kde vznikla ako reakcia na rigidné správanie sa súdov, na ktorých sa v trinástom a štrnástom storočí uplatňoval tak technicky komplikovaný proces, že znemožňoval revíziu nesprávnych rozhodnutí na základe oprávnených opravných prostriedkov občanov. Preto sa frustrovaní žalobcovia obrátili na kráľa, ktorý zriadil kráľovský súd s názvom Chancery. Na jeho čele stál kancelár, ktorý mal právomoc riešiť spory a sťažnosti podľa svojho svedomia. Rozhodnutia kancelára boli vykonané bez ohľadu na zvykové práva a stali sa základom pre právo vlastného kapitálu.

Slušnosť je teoreticko-filozofickým problémom a ako takému mu bola venovaná aj patričná pozornosť.¹⁴ Slušnosť vychádza z teórie spravodlivosti ako férovosti konania (predstaviteľ John Rawls¹⁵) a tiež z ďalšieho prenikania princípov súkromného práva do práva verejného (najmä princípu zákazu konania v rozpore s dobrými mravmi).

Spravodlivosť ako slušnosť tvorí rámec demokratickej spoločnosti. Slušnosť nám odpovedá na otázku, ktoré hodnoty sú pre demokratickú spoločnosť najprimeranejšie, keď sa na ňu dívame ako na slušný systém spoločenskej spolupráce medzi občanmi považovanými za slobodných a rovných. Spravodlivosť ako slušnosť je formou politického liberalizmu, ktorý formuluje súbor významných hodnôt predstavujúcich základné slobody. Tieto nie sú absolútne a tvoria jednu koherentnú schému. Základné slobody chránia fundamentálne záujmy, ktoré majú zvláštny význam. Základom pre túto verejnú bázu je ústava, ktorá zaručuje rovnaké základné slobody raz a navždy.¹⁶

Ak má právo naplňať hodnoty slušnosti musí hľadať cesty ku korekcii prílišnej tvrdosti, ktorá vzniká v prípade rigidnej interpretácie litery zákona. Jedným z prostriedkov na dosiahnutie rímskej právnej idey *aequitatis*¹⁷ (t. j. spravodlivosti v zmysle proporčnej vyváženosti medzi záujmami zúčastnených subjektov a celej spoločnosti) je správny výklad pojmu dobré mravy.

¹⁴ RAWLS, J.: *Justice as Fairness*. Cambridge (Mass.) : The Belknap Press of Harvard University Press, 2001 (v slovenčine RAWLS, J.: *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava : Kalligram, 2007). RAWLS, J.: *A Theory of Justice*. Cambridge (Mass.) : Belknap Press of Harvard University Press, 1971. RAWLS, J.: Justice as Fairness. Political Not Metaphysical. In *Philosophy and Public Affairs*, vol. 14, 1985, s. 223-252.

¹⁵ „John Rawls je predstaviteľom liberálnej politickej filozofie. Rovnako ako Aristoteles považuje J. Rawls spravodlivosť za základnú cnosť spoločenských inštitúcií. V knihe *Teória spravodlivosti* si kladie otázku, na akých princípoch spravodlivosti sa môžu slobodní a rozumní ľudia v rovnjej východzej situácii vo vlastnom záujme zhodnúť? Jeho teória je teda teóriou procedurálnej spravodlivosti a nadväzuje na teóriu spoločenskej zmluvy“ (John Locke, Jean Jacques Rousseau). Dostupné na: <http://cs.wikipedia.org/wiki/John_Rawls>

¹⁶ RAWLS, J.: *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava : Kalligram, 2007 s. 164-165.

¹⁷ Pozri napríklad: BLAHO, P.: *Aequitas ako correctio iuris v rímskom súkromnom práve*. In *Slušnosť v práve* (Zborník z konferencie). Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1993.

Otázka definície dobrých mravov je otázka právno-filozofická a pomerne komplikovaná.¹⁸ Princíp dodržiavania dobrých mravov je uplatňovaný predovšetkým v občianskom konaní, nazdávam sa, že uvedený princíp má mať vplyv aj na trestné konanie opravné, najmä z pohľadu hodnoty jeho slušnosti.

Vymedzenie dobrých mravov v právnych predpisoch je prevažne negatívne s dikciou ako „*proti dobrým mravom*“, „*v rozpore s dobrými mravmi*“ a pod. Treba však uviesť, že prioritou práva neznamená, že slušnosť používa len čisto inštrumentálne idey dobra. Práve naopak, právo a dobro sú komplementárne. Slušné inštitúcie a politické cnosti by boli nanič – nemali by nijaký zmysel – ak by tieto inštitúcie a cnosti nielenže nepripúšťali, ale aj nepodporovali koncepcie dobra, ktoré môžu občania potvrdzovať ako koncepcie, ktoré si zaslúžia ich plnú lojalitu. Slušnosť načrtáva hranice, dobro ukazuje zmysel.¹⁹

Slušnosť je aj hodnota rešpektovaná v opravnom konaní trestnom.

Úroveň revízie rozhodnutí v trestnom konaní je podmienená samotnou kvalitou trestného konania a naopak. Bez zákonne získaných a presvedčivých dôkazov nie je možné rozhodnúť vo veci a preto dokazovanie je *conditio sine qua non* trestného konania a súčasne základnou garanciou slušnosti celého trestného konania. Vyššie uvedené argumenty plne oprávňujú vyhlásiť, že aktuálnosť kvality dokazovania v trestnom konaní je prakticky permanentná a priamo úmerná dosiahnutému stupňu slušnosti aj jej opravného konania. Problematike kvality dokazovania ako predpokladu slušnosti opravného konania trestného je venovaná trvalá pozornosť v teórii trestného práva procesného.²⁰

Slušnosť (fairness) opravného konania trestného vychádza zo základných zásad trestného konania, akými sú zásada legality, prezumpcie neviny, voľného hodnotenia dôkazov a všeobecne širokého chápania dôkazu, ako všetkého, čo môže prispieť na náležité objasnenie veci a čo sa získalo z dôkazných prostriedkov.²¹ Treba však uviesť, že rozsah dôkazných prostriedkov v Trestnom priadku

¹⁸ BUBELOVÁ, K: *Dobré mravy v judikatuře Ústavního soudu ČR*.

Dostupné na: <<http://ktp2.upol.cz/uploads/Files/Dobre%20mravy%20v%20judikature%20US%20CR.pdf>>

¹⁹ RAWLS, J.: *Spravedlivost' ako férovost'*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 216.

²⁰ MATHERN, V.: *Dokazovanie v čs. trestnom procese*. Bratislava : Obzor, 1984. KOLLÁR, J., MATHERN, V.: K otázke účasti odborníka a znalce v trestnom konaní. In *Právny obzor*, r. 48, 1965. BÁRTA, B.: Postavení odborníka a znalce v čs. trestním řízení. In *Socialistické soudnictví*, 1965. MATHERN, V.: K účasti odborníků v trestnom konaní. In *Právny obzor*, r. 55, 1972. MATHERN, V.: *Znalecký posudek ako dôkazný prostriedok v československom trestnom konaní*. Bratislava : Veda, 1976. ŠTĚPÁN, J.: Provádění dukazů. In *Stát a právo*, 1967, MUSIL, J.: Některé otázky znaleckého dokazování v trestním řízení a teorie kriminalistické expertizy. In *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica monographia*, XX, 1974, CÍSAŘOVÁ, D.: *Aktuální problémy dokazování v trestním řízení*. AUC- Iuridica, Praha : Univerzita Karlova, 1975, CHMELÍK, J.: *Znalecké dokazování*. Praha : Policie České republiky – Úřad vyšetřování pro ČR, 2001. *Dokazovanie v trestnom konaní*. Zborník materiálův z medzinárodného vedeckého seminára konaného dňa 13. decembra 2006. Trnava : TYPI Universitatis Tyrnaviensis, 2007. ZÁHORA, J. a kol.: *Dokazovanie v trestnom konaní*. Praha : Leges, 2013.

²¹ Trestný poriadok, Zák. č. 301/2005 Z.z., § 119 ods.2.

nie je taxatívne určený a ďalšie dôkazné prostriedky môžu byť vymedzené inými zákonmi.²²

Opravné konanie je však založené aj na ďalších princípoch, rešpektovanie ktorých vytvára atribúty jeho férovosti. Možnosť opravy v trestnom konaní je založená na zásade dispozitívnosti, t. j. predpokladom preskúmania trestného rozhodnutia je určitý podnet zo strany subjektov trestného konania vo forme podania zákonom upraveného opravného prostriedku.

Opravné konanie možno iniciovať aj v obmedzenej miere využitím zásady oficiality, t. j. ex offo, nakoľko dozorujúci prokurátor má právo preskúmať a zrušiť rozhodnutia policajta a podriadeného prokurátora aj bez podania opravného prostriedku proti takému rozhodnutiu.

V opravnom konaní sa spravidla nezisťujú nové skutkové okolnosti a právne posúdenie sa preskúmava na základe skutkového zistenia prvostupňového orgánu, prípadne u niektorých opravných prostriedkov doplneného aj čiastočne zmeneného pred opravným orgánom. Súčasne sa v opravnom konaní overuje správnosť a zákonnosť napadnutých prvostupňových rozhodnutí. Nesprávnosť týchto rozhodnutí sa prejavuje v chybách skutkových (error in facto), hmotno-právnych (error in iure) a procesných (error in procedendo).

Rozsah a možnosti trestného konania opravného sú plne závislé od uplatnenia jeho ďalších špecifických princípov opravného konania, a ďalej na tej skutočnosti, či pôjde o konanie o riadnych alebo mimoriadnych opravných prostriedkoch. Veľmi významná z hľadiska posúdenia slušnosti opravného konania trestného je tá skutočnosť, či sa v trestnom konaní opravnom uplatňuje princíp apelačný (reformatívny) alebo princíp kasačný, resp. kombinácia týchto prvkov.

V rámci apelačného systému rozoznávame jeho dva typy. Úplný apelačný systém, ktorý umožňuje účastníkom ešte aj v riadnom opravnom konaní prednášať nové skutočnosti a navrhovať nové dôkazy (podobne je tomu aj v našom Trestnom poriadku) a čiastočný apelačný systém, ktorý účastníkom opravného konania túto možnosť neposkytuje. Podľa princípu apelácie, orgán konajúci preskúmacie konanie o opravnom prostriedku v prípade, že zistí nesprávnosť napadnutého rozhodnutia, zruší predmetné rozhodnutie a sám jeho chyby napravi a vynesie nové, už bezchybné rozhodnutie.

Tento princíp je charakterizovaný možnosťou napadnúť tak skutkové ako i právne pochybenia rozhodnutia, ďalej možnosťou meniť skutkový stav zistený súdom prvého stupňa na základe vlastného širokého dokazovania v preskúmacom konaní. Jeho výhodou je hospodárnosť a rýchlosť konania, pretože zabráňuje opakovanému zrušovaniu postupne vydávaných rozhodnutí. Nedostatkom tohto princípu je, že vzniká nebezpečie zásadných zmien v zistení skutkového stavu, ktoré už po tomto konaní nebude možné riadnym opravným konaním preskúmať.

Pre kasačný systém je typické, že orgán konajúci o opravnom prostriedku, keď zistí nesprávnosť napadnutého rozhodnutia, zruší predmetné rozhodnutie a vec vráti k novému prejednaniu a rozhodnutiu orgánu prvého stupňa. Charakteristické pre tento systém je, že skutkový stav zistený orgánom prvého stupňa je pre druhú inštanciu záväzný a nedotknuteľný. Uplatnenie kasačného systému znamená zdôraznenie zásady, že najdôležitejší

²² Pozri napríklad Zák. č. 367/2000 Z.z. o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti.

úsek trestného procesu je v konaní pred orgánom prvého stupňa, kde sa čo najobsiahlejšie uplatňujú základné zásady trestného konania. Osoby oprávnené podať opravný prostriedok pritom nezbavuje práva podať nový opravný prostriedok, ak s novým rozhodnutím vydaným v nasledujúcom prvostupňovom konaní opäť nesúhlasia.

Podanie riadneho opravného prostriedku (sťažnosť, odvolanie) v trestnom konaní má spravidla devolutívny účinok, ktorý zaisťuje, že o opravnom prostriedku rozhoduje iný, spravidla nadriadený orgán. Trestný poriadok tiež pozná tzv. fikciu devolutívneho účinku, podľa ktorej o podanom opravnom prostriedku rozhoduje orgán rovnakého druhu a stupňa, ale v inom zložení, na ktorý zákon hľadí ako na nadriadený orgán (napr. v prípade, kedy proti uzneseniu senátu odvolacieho súdu o vzatí obvineného do väzby bola podaná sťažnosť, rozhoduje o nej iný senát tohto súdu, ktorý pri tomto rozhodovaní má postavenie nadriadeného orgánu²³).

V prípade, ak bola podaná sťažnosť, zákon umožňuje tzv. autoremedúru, ktorá predstavuje zvláštny spôsob vysporiadania sa s podaným opravným prostriedkom. Podstata autoremedúry spočíva v tom, že orgán, proti ktorému uznesenie sťažnosti smeruje, môže jej sám vyhovieť, ak sa zmena pôvodného uznesenia nedotkne práv inej strany trestného konania. Ak ide o uznesenie policajta, ktoré bolo vydané s predchádzajúcim súhlasom prokurátora alebo na jeho pokyn, môže policajt sám sťažnosti vyhovieť len s predchádzajúcim súhlasom prokurátora. Vysporiadanie veci pomocou tohto inštitútu predstavuje nové prvoinštančné rozhodnutie, a preto je proti takémuto uzneseniu prípustná ďalšia sťažnosť.

Návrh na povolenie obnovy konania devolutívny účinok nemá, pretože k jej preskúmvaniu je príslušný súd, ktorý vo veci rozhodol alebo mal rozhodovať v prípade podania obžaloby, ak vec právoplatne skončila uznesením prokurátora v prvom stupni.

V prípade podania dovolania rozhoduje vždy najvyšší súd. O návrhu na zrušenie právoplatných rozhodnutí v prípravnom konaní rozhoduje generálny prokurátor. Uvedené opravné prostriedky sa niekedy označujú ako tzv. centralizované opravné prostriedky.

Podanie opravného prostriedku v trestnom konaní môže mať za následok odklad výkonu rozhodnutia, tzv. suspenzívny účinok. Tento účinok majú opravné prostriedky spravidla v takom prípade, ak výkonom rozhodnutia by bol účel opravného konania zmarený alebo pokiaľ by nepriznanie takéhoto účinku spôsobilo nenahraditeľnú škodu. Ak zákon nepriznáva podanému opravnému prostriedku suspenzívny účinok, potom napadnuté rozhodnutie možno vykonať, hoci nenadobudlo právoplatnosť (napr. uznesenie o zaistení nároku poškodeného).

Suspenzívny účinok zákon priznáva odvolaniu, s výnimkou odvolania podaného len poškodeným proti výroku o náhrade škody a odvolaniu podaného len zúčastnenou osobou. Ak bolo odvolanie podané týmito osobami, nebráni to tomu, aby ostatné časti rozsudku nadobudli právoplatnosť a boli vykonané. Ani odvolanie týkajúce sa len niektorého z viacerých obžalovaných nebráni tomu, aby rozsudok u ostatných obžalovaných nadobudol právoplatnosť a bol vykonaný. Sťažnosť má odkladný účinok, len kde to zákon výslovne ustanovuje. Dovolenie nemá odkladný účinok, minister spravodlivosti alebo generálny prokurátor však môže výkon rozhodnutia, proti ktorému podal dovolanie, odložiť alebo prerušiť až do rozhodnutia vo veci. Po podaní dovolania môže tak urobiť aj dovolací súd. Ak bol podaný návrh na povolenie obnovy konania v prospech obvineného,

²³ § 185 ods. 3 Trestného poriadku.

môže súd vzhľadom na povahu skutočností a dôkazov, ktoré novo vyšli najavo, odložiť alebo prerušiť výkon trestu, právoplatne uloženého v pôvodnom konaní.

Pri opravných prostriedkoch sa tiež stretávame s princípom *beneficio coactionis* (dobrodenie spočívajúce v súvislosti). Ide o princíp, ktorého podstatou je zmena rozhodnutia i v prospech tej osoby, ktorá opravný prostriedok nepodala, ak jej prospieva dôvod, pre ktorý bolo zmenené rozhodnutie v prospech osoby, ktorá opravný prostriedok podala. Pre uplatnenie tohto princípu sú stanovené spravidla tieto podmienky:

a) proti rozhodnutiu bol podaný opravný prostriedok a tomu bolo vyhovené aspoň ohľadom jednej z osôb, ktorou alebo v ktorej prospech bol opravný prostriedok podaný,

b) dôvod, pre ktorý sa rozhodujúci orgán rozhodol v prospech takejto osoby, prospieva tiež ďalšej osobe, ohľadom ktorej opravný prostriedok podaný nebol, pričom o tejto ďalšej osobe bolo rozhodnuté tým istým napadnutým rozhodnutím (ide o tzv. spoločný dôvod),

c) ide o rozhodnutie orgánu vyššieho stupňa, ktorým sa rozhoduje zároveň o všetkých osobách, ktorých sa týka tzv. spoločný dôvod.

Tento princíp sa prejavuje tak u riadnych opravných prostriedkov, ako aj u mimoriadnych opravných prostriedkov.

Jeden z posledných princípov, ktorý sa uplatňuje pri opravnom konaní je princíp zákazu *reformationis in peius* (zákaz zmeny k horšiemu). Vyjadruje požiadavku zákazu zhoršenia postavenia osoby, ktorá podala opravný prostriedok alebo v jej prospech bol opravný prostriedok podaný inou oprávnenou osobou, a to tak v opravnom konaní, ako aj v nasledujúcom konaní po zrušení napadnutého rozhodnutia a prípadnom vrátení veci k novému prejednaniu. Predpokladom uplatnenia tohto princípu je, že sa ohľadom takejto osoby vedie opravné konanie výhradne len v jej prospech.

Tento princíp sa predovšetkým vzťahuje k osobe obžalovaného v prípade odvolania alebo podania dovolania. V prípade obnovy konania však platí len obmedzený zákaz *reformationis in peius* týkajúci sa len výroku o treste, čo znamená, že nesmie mu byť novým rozsudkom uložený trest prísnejší, než aký mu bol uložený v pôvodnom konaní.

Revízny princíp v slovenskom trestnom konaní je historicky založený na odvolaní ako opravnom prostriedku proti rozhodnutiu v zmysle rímsko-kanonického práva. Podanie odvolania znamenalo podnet k všestrannému preskúmaniu rozhodnutia, t. j. uplatneniu úplného revízneho princípu.

Úplný revízny princíp v podstate znamená, že orgán rozhodujúci o opravnom prostriedku je povinný preskúmať všetky výroky napadnutého rozhodnutia, proti ktorým mohol byť podaný opravný prostriedok, posúdiť správnosť každého výroku z hľadiska všetkých do úvahy prichádzajúcich skutkových alebo právnych chýb, a preskúmať aj konanie, ktoré napadnutému rozhodnutiu predchádzalo z hľadiska procesných pochybení, ktoré mohli spôsobiť, že niektorý výrok je nesprávny alebo chýba.

Rozhodnutie sa teda preskúma v celom rozsahu a zo všetkých relevantných hľadísk, bez ohľadu na to, aké chyby osoba, ktorá podala opravný prostriedok, napadnutému rozhodnutiu vytýka. Nadriadený orgán je povinný preskúmať napadnuté rozhodnutie pokiaľ ide o všetky osoby, ktoré sú ním dotknuté, hoci opravný prostriedok bol podaný len niektorou z týchto osôb.

Úplný revízný princíp sa v súčasnosti v slovenskom trestnom konaní uplatňuje v rámci mimoriadneho opravného prostriedku, ktorým je zrušenie právoplatných rozhodnutí v prípravnom konaní generálnym prokurátorom. Preskúmanie rozhodnutí orgánov činných v prípravnom konaní trestnom generálnym prokurátorom (v Čechách Najvyšším štátnym zástupcom), je mimoriadnym opravným prostriedkom zavedeným na Slovensku rekodifikovaným Trestným poriadkom²⁴. Pri preskúmaní daných rozhodnutí sa uplatňuje úplný revízný princíp, nakoľko generálny prokurátor nie je viazaný rozsahom návrhu na využitie tohto opravného prostriedku a tiež tu neplatí zásada dispozitívnosti, nakoľko generálny prokurátor môže takého opravné konanie začať aj z vlastného podnetu, t. j. ex-offo.

Rekodifikácia trestného práva procesného z roku 2005 umožnila na Slovensku pomerne značný prienik prvkov najmä amerického common law aj do nášho dôkazného práva, najmä v súvislosti s prípustnosťou dôkazov v opravnom trestnom konaní. Prípustnosť dôkazov pre súdne pojednávanie je v súlade s právom obžalovaného na riadny proces (due process) a z neho vyplývajúce slušné súdne pojednávanie (fair trial). V slovenskom trestnom konaní opravnom prípustnosť dôkazov vychádza z práva obžalovaného na slušný a spravodlivý proces, garantovaného aj v čl. 6, ods. 2 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd.²⁵ a judikatúrou Európskeho súdu pre ľudské práva. Prípustnosť dôkazu treba hodnotiť vzhľadom na jeho povahu ale tiež vzhľadom na spôsob jeho zaobstarania. Preto aj nový Trestný poriadok považuje niektoré spôsoby získania dôkazu za absolútne neprípustné.²⁶

Na Slovensku pre neprípustnosť nie je možné v opravnom konaní trestnom a priori vylúčiť žiadny dôkaz. Takého vylúčenie by porušilo základne pravidlá dokazovania v trestnom konaní opravnom, ktoré sú zakotvené v ustanoveniach Trestného poriadku. Ani rekodifikované trestné právo neprevzalo zo systému common law všetky pravidlá neprípustnosti niektorých dôkazov, ako napríklad vylúčenie svedectva z počutia – hearsay.²⁷

Dôležitým kritériom prípustnosti dôkazu je zákonnosť jeho získania. V odbornej verejnosti sa na túto tematiku vedie rozsiahla diskusia. Jedna skupina zastáva názor, že nie každá nezákonnosť znamená neprípustnosť dôkazu, t. j. súd

²⁴ Zák. č. 301/2005 Z. z. s účinnosťou od 1.1.2006.

²⁵ Čl. 6, ods. 2 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Oznámenie MZV SR č. 209/1992 Zb. § 2 ods. 4 Trestného poriadku.

²⁶ Dôkaz získaný nezákonným donútením alebo hrozbou takéhoto donútenia sa použiť v konaní okrem prípadu, keď sa použije ako dôkaz proti osobe, ktorá také donútenie alebo hrozbu donútenia použila. § 119 ods. 4 Zák. č. 301/2005 Z.z.

²⁷ REPÍK, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*, s. 195.

nemôže in abstracto vylúčiť prípustnosť určitého dôkazu, ktorý bol získaný nezákonným spôsobom. Na podporu týchto názorov sa argumentuje aj čl. 69 ods. 7 Štatútu Medzinárodného trestného súdu, kde sa hovorí, že „*dôkazy získané spôsobom v rozpore so Štatútom alebo v dôsledku porušenia medzinárodne uznaných ľudských práv sú neprijateľné, ak porušenie vážne ohrozuje vierohodnosť dôkazov, alebo prijatie dôkazu by mohlo zdiskreditovať konanie a vážne narušiť jeho integritu.*“²⁸ Iná skupina právnych teoretikov však zastáva opačný rigorózný názor, že každý dôkaz získaný porušením procesných práv obvineného ako aj dôkaz z neho odvodený je neplatný.²⁹

V opravnom konaní trestnom sa hodnoty slušnosti prejavujú aj v rešpektovaní zásady rovnosti procesných strán (equality of arms), t. j. zásady, že každá strana v procese musí mať rovnakú možnosť obhajovať svoje záujmy a žiadna z nich nesmie mať podstatnú výhodu oproti protistrane.³⁰ Z hľadiska opravného konania pôjde predovšetkým o procesnú rovnosť strany obžaloby a strany obhajoby (obžalovaný zastúpený obhajcom). Zákonná úprava opravného konania trestného musí garantovať procesným stranám rovnakú formálnu aj obsahovú prístupnosť k podávaniu a využívaniu opravných prostriedkov. Na druhej strane využívanie opravných prostriedkov v trestnom konaní musí byť zbavené všetkého zbytočného formalizmu.

Nerešpektovanie hodnoty slušnosti v opravnom konaní trestnom môže viesť k nesprávnym súdnym rozhodnutiam. Porušovanie práva obžalovaného na férový trestný proces môže mať za následok konanie nielen pred ústavným súdom, ale aj na európskych súdoch, ktoré sú prostredníctvom svojej judikatúry nadnárodnými garantmi slušnosti opravného trestného konania v justičnej praxi súdov členských krajín Európskej únie.

²⁸ čl. 69 ods. 7 Štatútu Medzinárodného trestného súdu. Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu z roku 1998.

²⁹ Rezolúcia XVI. Medzinárodného kongresu trestného práva.

³⁰ MUSIL, J. – KRATOCHVÍL, V. – ŠÁMAL, P. a kol.: *Kurs trestního práva. Trestní právo procesní*. 2. přepracované vydání. Praha : C.H. Beck, 2003, s. 87-88.

Základné vývojové zmeny v dedičskom práve na podklade Dočasných súdnych pravidiel

Právnohistorický kontext formovania slovenského dedičského práva¹ sa odvíja od poznania novodobého uhorského práva druhej polovice 19. storočia. Historický vývoj sa v predmetnom syntetizujúcom príspevku štrukturalizoval viacerými prelomovými medzníkmi: revolúciou v rokoch 1848–49, naoktrojovaním rakúskeho právneho poriadku cisárskym patentom z novembra 1852, a predovšetkým závermi Judexkuriálnej konferencie: Dočasnými súdnymi pravidlami (ďalej len DSP) z roku 1861². Tie vytvorili hmotnoprávny aj formálnoprávny základ súčasného dedičského práva, na ktorý nadviazal prvý československý Občiansky zákonník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Zb.)³.

Výraz dedičské právo označuje jednak dedičské právo v objektívnom zmysle, ktoré v dejinách práva vždy odpovedalo na otázku: „*na koho a akým spôsobom prejdú majetkovoprávne* (v súčasnom pozitívnom práve aj časť osobno-majetkových vzťahov súvisiacich s právami duševného vlastníctva) *práva a povinnosti zomrelej osoby*“.⁴ Dedičské právo možno prednostne chápať v subjektívnom zmysle ako absolútne právo dedičov prevziať sčasti (singulárna sukcesia)⁵ alebo

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „*Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov*“.

² Autorka reflektuje pozitíva historickoprávnej školy, nakoľko akceptovala právnohistorický a diachrónny prístup pre skúmaný časový horizont a vecnú rovinu bádateľského predmetu: formovania moderného dedičského práva platného na Slovensku, ktoré odvodzuje svoj hmotnoprávny základ nie od prvorepublikového/československého práva ale z uhorského/dualistického práva, ktorého právny podklad založili DSP.

Najnovšiu právnohistorickú monografickú štúdiu spolu s prekladom a komentárom k DSP najnovšie publikoval vo svojej habilitačnej práci T. Gábriš. Pozri GÁBRIŠ, T.: *Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie z roku 1861. Monografická štúdia a historickoprávny komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2014, 506 s.

³ *De facto a de iure* ale samotná téma socialistického (a po roku 1989 výrazne novelizovaného) OZ z roku 1964 zredukovala alebo oklieštila viaceré pôvodné dedičské inštitúty.

⁴ FLOSSMANN, U.: *Österreichische Privatrechtsgeschichte*. Sechste aktualisierte Auflage, Wien New York : Springer Verlag, 2008, s. 306; pozri tiež LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. III. vydanie, Šamorín : Heuréka, 2002, s. 245.

⁵ § 4 zák. čl. XXVII/1715 umožnil v krajinskom šľachtickom práve realizovať singulárnu sukcesiu v prospech spoločensky obľúbených odkazov (legátov) s charitatívnymi a pobožnými cieľmi, v ktorom konštituoval fakultatívnosť ustanovenia dediča – *institutionis heardis*: „*Ďalej ustanovenie dediča ako základ obsahu závetu, ktoré sa doteraz dodržiavalo, môže odteraz testátor*

úplne (univerzálna sukcesia) dedičstvo a v danej dedičskoprávnej subjektivite je uvedené právo dediča/dedičov právom na majetok (s bezprostrednými vecnoprávnymi účinkami)⁶.

Už revolučné zákonodarstvo roka 1848 a následné 50. roky, v ktorých sa naoktrojoval rakúsky Všeobecný občiansky zákonník (ABGB) a taktiež DSP vychádzali z akceptácie dvoch princípov všeobecného súkromného práva:

1) *zásadného a dôsledného odmietnutia aviticity* a z nej vyplývajúcich dedičskoprávných nárokov;

2) *všeobecnej rovnosti a normatívnosti* následnej právnej úpravy, na základe ktorej sa prijali nižšie uvedené princípy a zásady dedenia, čím sa vytvoril *jednotný dedičský poriadok pre všetkých občanov*.

Konečné odmietnutie aviticitného princípu, t.j. v skratke rodovej viazanosti zdedených (šľachtických) majetkov, napokon len potvrdilo zásadný obsah zák. čl. XV/1848, ktorý našiel taktiež svoje vyjadrenie v § 3 DSP: „*Všetky rozdiely medzi kráľovskými majetkami donačnými a nedonačnými, medzi majetkami mužskej a ženskej vetvy a medzi právnymi pomermi, ktoré z nich môžu vzniknúť, ďalej právo na dievčenskú štvrtinu a právo vlasové, ktoré sa zakladajú na dedení príslušníkmi mužskej vetvy, treba v duchu zák. čl. XV/1848 pokladať za zrušené*“⁷.

Všeobecne prijatý princíp DSP – definitívne odmietnutie aviticity – nastolil opätovne problém medzerovitosti staršej, uhorskej predrevolučnej úpravy, ktorá sa mala doplniť i nahradiť novými predpismi a to v I. časti DSP, nazvanej občianske súkromné právo. V nej § 2 až 18⁸ položili v materiálnoprávnej rovine základy

slobodne v závete buď uviesť alebo opomenúť, a tým sa iste nezmarí platnosť závetu“. V neskoršom dedičskom práve podľa DSP sa ako príklad *successionis singularis* označovalo dedenie vetvového majetku, na ktorý si mohol robiť nárok len ten, kto dokázal jeho nadobudnutie z majetkovej podstaty príslušnej rodinnej vetvy, pozri FAJNOR, V.: Dedičské právo na Slovensku. In *Právny obzor*, Bratislava, r. VI, 1923, s. 48. Typickým príkladom singulárnej sukcesie zostali odkazy aj po prijatí DSP, podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákoníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou, II. prepracované, judikatúrou siahajúcou do r. 1935 doplnené vydanie*. Bratislava : Právnická Jednota na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, 1935, s. 485.

⁶ Takto definovaný účel subjektívneho dedičského práva našiel svoje vyjadrenie v systéme uhorského obyčajového práva do roku 1715 (nevyhnutnosť do roku 1715 ustanoviť dediča v úkonoch *mortis causa*) a totožný zmysel získava v slovenskom pozitívnom práve, pozri LAZAR, J. et al.: *Základy občianskeho práva hmotného*. I. zv., Bratislava : Iura edition, 2000, s. 271. Odkazujeme tiež na obdobný vecnoprávny súvis s rakúskou normou ABGB § 531: „*Das ausschliessende Recht, die ganze Verlassenschaft, oder einen in Beziehung auf das Ganze bestimmten Theil derselben (z. B. die Hälfte, ein Drittheil) in Besitz zu nehmen, heisst Erbrecht, es ist ein dingliches Recht, welches gegen einen jeden der sich der Verlassenschaft anmassen will, wirksam ist.*“, podľa *Allgemeines österreichisches Gesetzbuch kundgemacht mit dem Patente vom 29. November 1852 in den Königreich Ungarn, Croatien und Slavonien, der serbischen Woivodschafft und dem Temeser Banate*. Zweiter Theil, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853, s. 93.

⁷ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vyd., Bratislava : Iura edition, 2002, s. 533.

⁸ Pozri podľa prekladu LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 535.

dedenia zo zákona (a veľmi blanketovo dedenia zo závetu). Hmotnoprávna konštrukcia celého súboru noriem DSP mala korešpondovať s prijatým pravidlom o dočasnej platnosti právnej úpravy – pre oblasť dedičského práva do prijatia kodifikácie občianskeho práva, ako aj ďalších právnych noriem hmotnoprávnej aj procesnoprávnej úpravy uhorského dedičského práva⁹. Samotná realizácia právneho základu DSP však napokon zaostala za predstavami jeho tvorcov z dôvodu neprijatia ucelenej zákonnej občianskoprávnej úpravy počas dualizmu (a nielen v oblasti dedičského práva) a aj preto sa **záväznosť dedičskoprávných noriem DSP paradoxne preniesla v moci obyčajového práva do práva I. a II. ČSR, Slovenského štátu aj obnovenej ČSR do roku 1950**. Z toho uhl'á pohľadu DSP nemožno uprieť historický význam prvej, všeobecnej úpravy dedičského práva (aj keď nie zákonnej), ktorá zároveň z obsahového hľadiska vytvorila *de facto* normatívne základy súčasného moderného dedičského práva.

Okrem normatívnych záverov DSP, nadobudnúcich z moci obyčajového práva právnu silu formálneho prameňa práva, sa prijali v priebehu dualizmu *d'alsie čiastkové zákonné normy*, upravujúce dedičskoprávnu problematiku, a to **zák. čl. XVI/1876** o formálnych náležitostiach úkonov posledného poriadku, **zák. čl. XX/1877** o úprave poručenských a opatrovníckych vecí, **zák. čl. XVI/1894** o pozostalostnom konaní¹⁰.

1. Východiská dedenia podľa DSP

DSP konštitutívne vyplnili medzeru neexistujúceho zákona **novou zákonnou dedičskou postupnosťou, ktorá plne akceptovala**¹¹:

1) *delačný princíp*¹²;

⁹ DSP boli prijaté uhorským snemom (dolnou snemovňou 22. júna 1861 a hornou snemovňou 1. júla 1861) len vo forme odporúčajúceho uznesenia ako dočasná výpomoc pre súdnictvo. Toto odporúčajúce uznesenie snemu bolo následne schválené panovníkom. Odporúčajúce stanovisko snemu a panovníka vzala na vedomie aj Kráľovská Kúria, ktorá sa 23. júla 1861 uzniesla, že sa bude DSP spravovať „ako smernicou, až do ďalšieho ústavnoprávneho opatrenia pri všetkom (svojom) rozhodovaní“. Deň, kedy DSP prijala Kráľovská Kúria, t. j. 23. júl 1861, sa v zmysle jej zásadného rozhodnutia č. 2803/1912 zo dňa 14. januára 1913 považoval za „deň spät'uviedenia v účinnosť zákonov uhorských“. LUBY, Š.: *Obyčajové právo a súdna prax. (Civilistická štúdia zo slovenského práva)*. Bratislava : Právnická fakulta Slovenskej univerzity v Bratislave, 1939 s. 110 n.

¹⁰ Súhrn prameňov dedičského práva, platného počas I. ČSR na Slovensku, podali ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k československému obecnému zákonníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl III., Praha : Nákladem právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1936, s. 13 – 14.

¹¹ K stredoeurópskemu dedičskoprávnemu vývoju pozri tiež SÜSS, R., HAAS, U. (eds.): *Erbrecht in Europa*. 2. vyd. Angelbachtal : Zerb, 2008; WELSER, R. (ed.): *Erbrechtsentwicklung in Zentral- und Osteuropa*. Wien : Manz, 2009; TILSCH, E.: *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*. část I. Praha : Bursík & Kohout, 1905.

¹² Uhorské dedičské právo vždy stálo a zotrvalo pri delačnom princípe, v ktorom okamihom smrti prechádza *ipso iure* dedičstvo na dediča, ktorý ho nemusí konštitutívne prijímať (adičný princíp), ale naopak, iba pokiaľ ho nechce prijať, musí ho odmietnuť, pozri FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 554.

- 2) univerzálnu sukcesiu¹³;
- 3) zrovnoprávnenie mužských a ženských potomkov;
- 4) relatívnu neobmedzenú testovaciu slobodu;
- 5) základnú diferenciáciu dedičskej postupnosti podľa jednotlivých druhov majetku – nadobudnutého a vetvového (zdedeného).

Prijaté dedičskoprávne normy DSP neodstránili v úplnosti všetky stavovské partikulárne obmedzenia alebo privilégia, vytvorili však prechodnú úpravu k zásadám univerzálnej sukcesie a všeobecnej rovnosti pred zákonom¹⁴.

Intertemporálne ustanovenie § 19 DSP vymedzilo platnosť skorších právnych noriem tak pre intestátne aj testátne dedenie, v ktorom sa mali uplatniť právne normy (nielen pôvodné uhorské ale aj rakúske) platné v čase smrti poručiteľa s výnimkou § 5 a 6 zrušeného aviticitného patentu č. 212/1852¹⁵.

2. Rámcová právna úprava dedenia zo zákona

DSP unifikovali dedičské právo zo zákona pre obe pohlavia, keď definitívne odmietli osobitné dedičskoprávne nároky z aviticity tak pre mužov (dedičský nárok na podiel na aviticitnom, zdedenom majetku po otcovi), ako aj pre ženy (dievčenská štvrtina a vlasové právo). Zjednotenie úpravy v princípe kopírovalo tiež požiadavku zrušenia stavovských výsad. Inak však DSP **zachovali pôvodné dedičské skupiny** v poradií zákonnej sukcesie:

- 1) potomkov – descendantov;
- 2) predkov – ascendentov (prednostne rodičov);
- 3) bočných príbuzných – kolaterálov (prednostne súrodencov).

Naopak česká (resp. rakúska) úprava § 799 ABGB vychádzala z adičného princípu – požiadavka práva, aby dedič prejavil vôľu prijať dedičstvo, pozri KRČMÁŘ, J.: *Právo občanské. V. Právo dedické*. Praha : Nákladem spolku československých právníků Všeherd, 1928, s. 6.

¹³ V odkaze aj na prvorepublikový názor V. Fajnora, ktorý postuloval pravidlo uhorského (slovenského) dedičského práva, že „*pri každej postupnosti musí byť niekto sukcesorom univerzálnym, či už podľa zákona alebo posledného poradenia*“. FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 37.

¹⁴ ŠORL, R.: Prekonanie neoabsolutizmu v Dočasných súdnych pravidlách. In *Stát a právo v období absolutizmu*. SCHELLE, K., VOJÁČEK, L. (eds.), Brno : Masarykova univerzita, 2005, s. 201.

¹⁵ „*Dedičské alebo vdovské práva vzniknuté alebo zaniknuté v čase platnosti rakúskych zákonov alebo nariadení, ako aj posledné poriadky zriadené podľa § 5 a 6 aviticitného patentu z 29. novembra 1852 zostávajú v platnosti, a tak súčasné predpisy nemajú spätnú platnosť. Okrem toho však posledné poriadky a dedičské práva, s výnimkou § 5 a 6 vyššie uvedeného aviticitného patentu z 29. novembra 1852, sa budú posudzovať podľa zákonov platných v čase smrti poručiteľa*“, citované podľa DAUSCHER, A.: *Das ungarische Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Judex-Curial-Conferenz*. Wien : Verlag von Urban & Schwarzenberg, 1871, s. 21

Zákonná dedičská postupnosť sledovala viaceré znaky a charakteristiky:

- a) čistý¹⁶ *parentenálny systém* s právom prezentácie¹⁷;
- b) dedenie potomkov v každej parentele bez obmedzenia (*in infinitum*)¹⁸ bez osobitného dedičského práva prvorodeného a nerozlišovanie jednotlivých druhov majetkov;
- c) dedenie *per capita* pre dedičov príslušnej skupiny a *per stirpes* vo vzťahu jednotlivých dedičských skupín a ich potomkov;
- d) odlišná, duálna sukcesia vetvového (singulárna sukcesia) a samostatne nadobudnutého majetku (univerzálna sukcesia), zavedená pre ostatné zákonné skupiny a dedenie manželov – prezumpcia, že všetko bolo nadobudnutým (samostatne alebo koakvizične) majetkom, pokiaľ sa nepreukázalo, že majetok bol vetvovým¹⁹;
- e) inštituovanie povinného podielu pre neopomenuteľných dedičov²⁰;
- f) vzájomné (korrespondívne) dedičské právo manželov, ktoré pozostaleho manžela preferovalo pred ostatnými dedičskými skupinami s výnimkou potomkov²¹.

Zákonným dedičským skupinám konkurovalo už v časejšie založené, novoveké, vzájomné **dedičské právo manželov** (zák. čl. XI/1687 a VIII/1840), ktorého podstatu kontinuovali DSP, avšak po zohľadnení nového chápania delenia majetkov (zdedených a nadobudnutých) v § 14 DSP²². Manželské dedenie bolo univerzálnou sukcesiou za podmienky, že pozostalý manžel musel z pozostalosti vydať všetko, čo patrilo do zdedeného (vetvového) majetku zomrelého manžela. Právna veda z toho titulu uznala, že manželské dedenie sa vzťahovalo na celú pozostalosť, zaťaženú ale dedičskými nárokmi ostatných zákonných dedičov na vetvový majetok. V samostatne nadobudnutom majetku dedil pozostalý manžel, len keď nebolo zákonných potomkov²³. Pozostalý manžel si však podržal aj po prijatí DSP zákonné (alebo zmluvné) právo na polovicu spoluna-

¹⁶ Neobmedzený početom parentel v porovnaní z úpravou ABGB, obmedzenej dedením do šiestej parentely, po I. novele ABGB obmedzenej do štvrtej parentely. FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 42.

¹⁷ Systém dedenia podielu vypadnutého (zomretého) potomka, ktorý si jeho potomkovia (ako jeden kmeň – *per stirpes*) delia podľa hláv (*per capita*) rovnakým dielom. FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 44. Dedičská reprezentácia sa zachováva aj v dnešnej občianskoprávnej úprave pri dedení prvej, tretej a štvrtej dedičskej skupiny.

¹⁸ V dedení potomkov sa zachovali nasledujúce zásady: absencia osobitného dedičského práva prvorodeného (v minulosti podľa Trip. I/čl. 42, § 1), nerovnocenné postavenie nemanželského dieťaťa v nároku na pozostalosť po otcovi.

¹⁹ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 46.

²⁰ *Ibidem*, s. 37 – 45.

²¹ *Ibidem*, s. 45.

²² § 14: „Podľa uhorských zákonov manželské dedenie nastupuje: a) v nadobudnutom majetku, keď niet priamych dedičov v zostupnej línii; b) v zdedenom majetku, keď niet dedičov ani v línii zostupnej, ani v línii vzostupnej, ani dedičov vetvy bočnej“.

²³ KERN, T.: *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*. Wien : Alfred Hölder, K. u K.Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1897, s. 78.

dobudnutého majetku manželov (koakvizíciu)²⁴ a v prípade, že poručiteľ nemal zákonných potomkov, pozostalý manžel zdedil všetok spolunadobudnutý majetok²⁵.

Jednou z veľkých sporných otázok dedičského práva už od konca 18. storočia zostalo rozšírenie alebo obmedzenie testamentárnej slobody²⁶. Protipólne odpovede za alebo proti **zákonodarcovia kryštalizovali vo všeobecnom príklone k prednosti dedenia zo závetu pred dedením zo zákona** (t. j. jeho subsidiárne postavenie), a tak moderná občianska spoločnosť kládla (a kladie) predovšetkým do popredia seberealizáciu osobnosti a slobodu jednotlivca disponovať – testovať s majetkom²⁷, pričom zároveň v záujme ochrany rodiny **obmedzili testovaciú slobodu poručiteľa** už v období nadchádzajúceho dualizmu v prijatom a všeobecne sa rozširujúcom inštitúte **povinného podielu**²⁸. Uvedený inštitút je

²⁴ V uvedenom sa zachovala pôvodná uhorská úprava predpisov o spolunadobudnutom majetku manželov. PUTZ, K.: *System des ungarischen Privatrechts*. Wien : Verlag der G. J. Manzschens Buchhandlung, 1870, s. 356; LACLAVÍKOVÁ, M.: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 263.

²⁵ V odkaze na pôvodné ustanovenie Tripartita III. časti, čl. 29, § 2: „*Ak by chcel manžel zriadiť závet, môže tak urobiť ale bez ukrátenia svojej manželky. Manželka sa totiž vždy stane spoluvlastníčkou toho majetku, ktorý nadobudol manžel počas manželstva a preto, ak by zomrel bez závetu, nadobudne ona celý tento majetok*“. Citované podľa MÁRKUS, D. (ed.): *Corpus iuris hungarici. Opus Tripartitum Stephani de Werböcz*. Lipsiae : Sumptibus Duncker & Humboldt, 1902, s. 414.

²⁶ Diskusie sa sústreďovali najmä v 19. storočí spravidla na jej škodlivý alebo priaznivý účinok na rodinu, hospodársky a spoločenský vývoj. Jej podporovatelia v nej videli ochranu rodiny, veď posilňovala rodičovskú (otcovskú) moc; súčasne podľa jej odporcov ohrozovala práve rodinu cez poručiteľov individualizmus pri slobodnom testovaní. Ako jej pozitívny hospodársky následok liberáli vyzdvihovali to, že zabezpečovala pružnosť v rozdeľovaní statkov, ktorá bola nevyhnutná pre hospodársky rozvoj; avšak podľa odporcov testamentárnej slobody práve tomuto rozvoju bránila, keď napomáhala k pretrvávaniu neproduktívnych veľkostatkov a nahromadenému kapitálu. Pozri bližšie KLIPPEL, D.: *Familie versus Eigentum. Die naturrechtlich-rechtsphilosophischen Begründungen von Testierfreiheit und Familienrecht im 18. und 19. Jahrhundert*. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 101. Band. Wien – Köln-Graz : Böhlau, 1984, s. 167.

²⁷ Súkromná autonómia sa v oblasti dedičského práva prejavila v zákonom určenej miere testamentárnej slobody, kedy na jej základe mohol poručiteľ rozhodnúť tak, že svojich najbližších príbuzných vylúčil z dedenia. Z morálneho hľadiska sa takéto rozšírenie testamentárnej slobody javilo a javí aj dnes ako nespravodlivé, neodôvodnené. Preto normy dedičského práva spravidla vymedzili spomedzi týchto (poručiteľových najbližších príbuzných) určitý okruh osôb, pre ktorých sa predsa len rezervoval istý podiel na dedičstve aj proti vôli poručiteľa (*contra testamentum*).

²⁸ Jedným zo základov tohto inštitútu je myšlienka, že poručiteľ je aj na čas po svojej smrti viazaný povinnosťou postarať sa o svojich blízkych príbuzných, preto osoby oprávnené na povinný podiel môžu vystúpiť voči osobám ustanoveným za dedičov v záвете so záväzkovo-právnym nárokom, na základe čoho mohli žiadať vyplatenie ustanovenej peňažnej sumy. V slovenskej, prvor republikovej právnej vede zaujal k nemu stanovisko HEXNER, J.: *Povinný podiel na Slovensku (de lege lata a ferenda)*. In: *Právny obzor*, r. XVI, 1933, s. 589 – 595 a *Právny obzor*, r. XVII, 1934, s. 187 – 189.

súčasťou dnešnej právnej úpravy dedičského práva (§ 479 OZ²⁹), no v spomínanom čase druhej polovice 19. storočia sa len novokonštituoval prostredníctvom obyčajového práva (cestou prijatých DSP), a v československom práve platnom na Slovensku v prvorepublikovom období sa opätovne potvrdilo jeho postavenie ako samostatného dedičského titulu.³⁰ Povinný podiel bol podľa svojho účelu prostriedkom ochrany zákonného dedenia, jeho náhrady a tiež kompromisom medzi neobmedzenou testamentárnou slobodou a záväznosťou zákonnej úpravy intestátneho dedenia³¹.

Inštitút povinného podielu len čiastočne „nahradil“ aviticitu no s miernejšími právnymi následkami. Na druhej strane aj staršia právna veda o ňom už skôr diskutovala³², nepriame dôkazy o akceptácii zákonných neopomenuteľných dedičských nárokov jednotlivých dedičských skupín nachádzame v meštianskom testamentárnom práve³³. Prvý krát bol aplikovaný so všeobecnou záväznosťou v Uhorsku cestou prijatého ABGB od roku 1853³⁴. Logickým pokračovaním k zrušeniu aviticity § 4 DSP ponechal už existujúce právo na povinný podiel podľa § 762 – 796 ABGB³⁵, ktorý prináležal zákonným neopomenuteľným dedičom – potomkom a rodičom poručiteľa³⁶. Jednoznačne sa týmto ustanovením DSP konštituovalo individuálne vlastníctvo poručiteľa a dispozičné právo naň pri zachovaní povinného podielu pre určených dedičov.

²⁹ „Maloletým potomkom sa musí dostať aspoň toľko, koľko robí ich dedičský podiel zo zákona, a plnoletým potomkom aspoň toľko, koľko robí jedna polovica ich dedičského podielu zo zákona. Pokiaľ tomu závet odporuje, je v tejto časti neplatný, ak nedošlo k vydedeniu uvedených potomkov“.

³⁰ Ako samostatný titul vystupoval iba proti existujúcemu poslednému poriadku, ak poručiteľ v ňom opomenul neopomenuteľných dedičov, pozri FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 485 a 508 n.

³¹ KLIPPEL, D.: *Familie versus Eigentum. Die naturrechtlich-rechtsphilosophischen Begründungen von Testierfreiheit und Familienrecht im 18. und 19. Jahrhundert*, s. 168.

³² Proti alebo za *partis legitimae* v uhorskej právnej vede hovorili najmä nejednoznačné názory Kövyho, Husztyho, Franka, Wenzela. Pozri HEXNER, J.: *Povinný podiel na Slovensku*, s. 590.

³³ Závety trnavských poručiteľov z prvej polovice 19. storočia potvrdili zákonný dedičský nárok (pri rovnosti podielov) na zdedený majetok v poradí descendantov, pozostalého manžela, ascendentov a bočných príbuzných podľa zásady *per capita* a *per stirpes*. ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*. In: *Naděje právní vědy – Býkov 2007, Sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 12. – 14. 10. 2007*, KNOLL, V. – KARHANOVÁ, M. (eds.), Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2008, s. 185.

³⁴ Upravený v 14. hlave § 762 – 796 ABGB a aplikovaný v Uhorsku už v čase Bachovho absolutizmu.

³⁵ Prvorepublikoví autori preto správne poukázali na jeho zavedenie počas Bachovho neoabsolutizmu, HEXNER, J.: *Povinný podiel na Slovensku*, s. 590.

³⁶ § 4: „avšak v prípade márnوترatnosti priami potomkovia, a keď ich niet, žijúci ešte rodičia môžu si zátvorom zabezpečiť svoj zákonný dedičský podiel (*pars legitima*). Právo darovať je tiež obmedzené zákonným podielom priamych dedičov zostupnej línie, a ak by ich nebolo, zákonným podielom žijúcich rodičov. Uvedené ustanovenie definovalo právo na povinný podiel neobmedzene v zostupnej línii potomkov alebo reštriktívne v vzostupnej línii len pre rodičov poručiteľa, HEXNER, J.: *Povinný podiel na Slovensku*, s. 593.

Taktiež prinajmenšom z ohľadu na strohosť právnej konštrukcie povinného podielu v príslušných § 7 a 8 DSP uhorská úprava nemohla byť zhodná s prevzatým vzorom v ABGB³⁷. Uvedený 7 § DSP normoval len jeho výšku jednej polovice hodnoty dedičstva, ktorá by pripadla neopomenuteľným dedičom podľa dedenia zo zákona a **okruh oprávnených neopomenuteľných dedičov na povinný podiel**. Následný § 8 DSP určoval povinnosť doplniť (redintegrovat') z čistej hodnoty celej pozostalosti zákonnú výšku povinného podielu.

Ďalšia zmäčujúca úprava v DSP (§ 10, 11 a 12)³⁸ voči pôvodnému dedeniu aviticity, v ktorom sa zákonný dedičský nárok odvodzoval od pokrvného príbuzenstva prvého nadobúdateľa, sa dotýkala **dedenia vetvového majetku**. Právny nárok naň sa viazal na dedičov, ktorými sa stávali **výhradne tí príbuzní, ktorí boli spříbuznení podľa ženskej alebo mužskej línie (vetvy)**, z ktorej zdedený majetok pochádzal (od matky alebo od otca), a ktorý sa obdobne zachovával aj pri aviticitе cestou zákonného práva retransu jednotlivých členov rodinného nedielu (aviticity)³⁹.

Dedičské právo zákonom vymedzených dedičov na vetvový majetok začala súdobá právna veda označovať ako inštitút príbuzný a pochádzajúci zo zrušenej aviticity⁴⁰. Podobnosť s ňou zachádzala len do realizácie všeobecne priznaného práva späťvrátenia zdedeného majetku podľa rodinnej línie (pochádzajúceho oddelene buď od otca alebo od matky) v prospech zákonných dedičov druhej a tretej zákonnej dedičskej skupiny (t. j. parentely) bez práva na prezentáciu.

Vetvový majetok rodiny naopak už nepozostával z individuálne určených aviticitných vecí, vlastnených v spoluvlastníctve ideálnych podielov jednotlivých členov aviticity, ale z hodnoty onoho majetku, ktorý pripadol po prvom nadobúdateľovi na jeho potomkov⁴¹. V zmysle právneho stavu výsledkov DSP platilo, že

³⁷ BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus. In: *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848 – 1945*, CSIZMADIA, A., KOVÁCS, K. (eds.), Budapest : Akadémiai kiadó, 1970, s. 425; ŠORL, R.: *Prekonanie neoabsolutizmu v Dočasných súdnych pravidlách*, s. 205.

³⁸ Základná právna norma § 10 ustanovovala: „*Keď niet potomkov, na dedenie sú povolani otec a matka, každý po tú hodnotu, ktorá pripadla poručiteľovi od nich alebo z ich vetvy, či už na základe posledného poriadku, alebo bez neho; pritom majetok pochádzajúci z otcovskej vetvy sa vracia späť na otca, a majetok pochádzajúci z materskej vetvy, späť na matku*“, citované podľa LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533.

³⁹ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 300; PUTZ, C.: *System des ungarischen Privatrechts*, s. 373.

⁴⁰ „*Majetok pripadne naspäť tam, odkiaľ pochádza, čím sa dostane do dispozície takým príbuzným, od predkov ktorých (spříbuznených z poručiteľom) pochádza zdedená hodnota majetku, a príbuzní poručiteľa zostanú mimo ochrany. Týmto (systémom) sa zhoduje dnešné dedičské právo s aviticitným princípom. Ale oslabuje sa podstatne v tom, že zdedený majetok rodiny nie je ochránený ani pre úkony medzi živými ani pre úkony medzi mŕtvymi*“. KERN, T.: *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*, s. 12; tiež BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*, s. 419-420.

⁴¹ KERN, T.: *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*, s. 11.

existoval vetvový majetok tej hodnoty, ktorý poručiťel' zdedil od svojich rodičov alebo z titulu príslušnosti k rodu (od predkov poručiťel'a).

Vetvový majetok dedili za neopomenuteľnej podmienky neexistencie potomkov (1. parentely) **ascendenti**, a iba *ak ich nebolo*, **ich potomkovia**, t. j. kolateráli poručiťel'a, zohľadniac vždy pokrvné príbuzenstvo medzi nimi a poručiťel'om, ktoré zakladalo nárok na vetvový majetok. Ten pochádzal z príslušnej vetvy vzostupnej línie buď od otca (starého otca atď.) alebo od matky (starej matky atď.)⁴² a vetvovým dedením sa opätovne vracal pôvodnej rodine naspäť⁴³.

Zásadne z charakteru dedenia vetvového majetku vyplývalo, že sa zachovávalo právo poručiťel'a ním disponovať *inter vivos a mortis causa*, pokiaľ nebolo dedičov prvej dedičskej skupiny (prvej parentely), kdežto aviticitný majetok sa pôvodne nemohol scudzovať ani testovať vôbec, resp. so súhlasom všetkých jej členov a dedičov.

Vetvový majetok sa vydával buď *in natura* (pokiaľ existoval) alebo sa vyplácala jeho hodnota, prípadne sa realizovala *redintegrácia* – jeho doplnenie z hodnoty nadobudnutého majetku, resp. z celej pozostalosti, ktorým sa uspokojili nároky na vetvový majetok ako na prípad singulárnej sukcesie⁴⁴.

Uvedené zásadné kontúry oboch inštitútov dedičského práva v znení DSP dopĺňala už len stála súdna prax a právna veda⁴⁵ a v nich sa výklad koncentroval a rozširoval napríklad na otázky precizovania okruhu oprávnených osôb k povinnému podielu, základu výpočtu, formy jeho vydania a **kolácie – pôvodného inštitútu započítania všetkého, čo dedič (odkazovník) za života poručiťel'a už od neho dostal do dedičského podielu (odkazu)**, nadobudnutého dedením zo zákona, závetu alebo z povinného podielu⁴⁶. Spornú otázku doplnenia výšky zákonného podielu riešila Kráľovská Kúria v rozhodnutí z roku 1873, podľa ktorého sa potvrdilo toto právo na doplnenie z celkovej výšky aktív pozostalosti a oprávnené osoby mohli žiadať len doplnenie do výšky zákonom stanoveného podielu (jednej polovice, ktorú by dostali ako zákonní dediči, pokiaľ by poručiťel' nezriadil závet), nemohli však žiadať vydanie *in natura* nadhodnoty ich zákonného podielu z darovaných hnuteľností⁴⁷.

3. Rezíduá pôvodného uhorského dedičského práva

V novovytvorenej a veľmi stručne formulovanej sústave dedičskoprávných noriem DSP sa **zachovali viaceré rezíduá starého, stavovského feudálneho práva** spred roka 1848. Okrem inštitútu *rodinného fideikomisu* (zverenstva, zrušeného zákonom z 3. júla 1924 č. 179/1924 Sb. z. a n.) a pôvodných úkonov

⁴² *Ibidem*, s. 11.

⁴³ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 48.

⁴⁴ Založená zák. čl. XLIX/1723 časť I., § 10. FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 49.

⁴⁵ HEXNER, J.: *Povinný podiel na Slovensku*, s. 591.

⁴⁶ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 516.

⁴⁷ BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*, s. 425.

mortis causa (závetu, kodicilu, darovania *mortis causa*, dedičskej zmluvy) a ich zaužívaných foriem sa v intestátnom dedičskom poriadku tiež akceptovali *rozdiely podľa stavovskej príslušnosti šľachty a bývalých poddaných a mešťanov*. Konkrétne sa stavovské diferencie zachovali v *dedení vdovy* a v realizácii jej práva na legáty – odkazy⁴⁸. Právo rozlišovalo odkazy vdovy šľachtickej, po honoraciorovi alebo poddanom. Relevantný § 16 DSP síce reštituoval vdovské právo, no vedno s tým ho modifikoval obmedzením vindikačno-právneho nároku v prospech výlučne priamych dedičov v zostupnej línii (descendentov)⁴⁹. Rovnako sa podržala platnosť osobitných dedičských predpisov dedenia katolíckych kňazov, prelátov a pravoslávnych popov⁵⁰.

Ako pozostatok staršieho meštianskeho dedičského práva⁵¹ možno identifikovať *dedičský nárok pôvodnej rodiny na zdedený (vetvový) majetok* a DSP len kodifikovali jeho rozšírenie pre celý dedičskoprávny systém v zákonom dedení dedičov 2. a 3. parentely⁵². V súlade s pôvodným dedením aviticity právo zachovalo neopomenuteľné zákonné dedičské právo v prospech predkov (rodičov) v inštitúte povinného podielu. Dedičské nároky kolaterálov mohol poručiť vyhlásiť slobodným a platným úkonom *mortis causa* alebo za svojho života úkonom *inter vivos*. Taktiež DSP zachovali pri konštrukcii vetvového majetku **rozdielnu postupnosť dedenia vetvového a samostatne nadobudnutého majetku**, v ktorom naďalej zostala zachovaná plná testovacia sloboda (Trip. I. časť, čl. 57)⁵³.

Podobne DSP v § 7 zachovali aj pôvodnú úpravu (ne)spôsobilosti dediť (*in-dignitas*) podľa Tripartita (I. časť, čl. 52 a 53 a zák. čl. VI/1625 a XI/1723⁵⁴) ohľadne inštitútu vydedenia ako aj formálne náležitosti zriaďovania závetov.

V § 18 DSP rekonštruovali **pôvodné zákonné právo uhorskej koruny** na donačný majetok posledného šľachtického vlastníka (deficienta) v najextenzívnejšom zmysle, keď *umožnili dedenie koruny (t. j. štátu) celej pozostalosti z titulu odúmrti*, pokiaľ nebolo zákonných ani závetných dedičov poručiteľa⁵⁵.

⁴⁸ FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 499 n.

⁴⁹ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 535.

⁵⁰ Kol. autorov: *Komentár k občianskemu zákonníku*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 10.

⁵¹ Bližšie ŠVECOVÁ, A.: Najstaršia dedičského práva na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy do konca 16. storočia. In: *Zborník z konferencie Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition*, Brno : Masaryk University, 2009, s. 2745.

⁵² Za udržanie práva *paterna paternis, materna maternis* sa postavila väčšina tvorcov DSP a odmietla úpravu v § 737 ABGB, ktorý v rozpore so staršími uhorskými normami umožnil dedenie uvoľneného podielu po jednom rodičovi pre druhého pozostaleho rodiča a prostredníctvom neho aj pre jeho potomkov, pozri BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*, s. 420.

⁵³ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 13.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 16.

⁵⁵ Zrušilo sa zákonné právo odúmrti bývalých zemepánov na majetok bývalého poddaného, a právo mesta na majetok mešťana, in BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*, s. 419.

V slovenskom (aj uhorskom) práve nikdy neplatila rímskoprávna zásada: „*nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*“, čím právo umožnilo konkurujúcu sukcesiu z oboch titulov spoločne: zo závetu aj zo zákona⁵⁶. Zároveň DSP túto zásadu akceptovalo spolu s plnou **testovacíou slobodou** (ale v nadväznosti na inštitút povinného podielu) a *ipso facto* tiež jeden z pilierov i dnešného dedičského práva – **prednosť dedenia zo závetu pred dedením zo zákona**.

4. Základy dedenia zo závetu

Testátne dedenie si zachovalo pôvodný charakter a podržali sa aj jednotlivé druhy právnych úkonov *mortis causa*. Právna úprava naďalej vychádzala z obyčajových noriem a v systéme obyčajového práva tvorenej stálej súdnej praxe. Po obsahovej stránke právna úprava bola ovládaná zásadami, prijatými ešte v § 5 a 6 DSP, ktoré vo formálnych náležitostiach kodifikovali zák. čl. XVI/1876 a čiastočne tiež zák. čl. XXXV/1874. Základnou zákonnou normou sa stal zák. čl. XVI/1876 *O formálnych požiadavkách testamentov, dedičných záväzkov a na pád smrti znejúcich darúnkov*.⁵⁷ Po formálnej stránke preto DSP, ani nasledovné zákonodarstvo nezaviedli alebo neredefinovali nové úkony *mortis causa*, ich platnosť a účinnosť sa tiež riadila podľa pôvodného uhorského práva. Uvedený zákon rozlišoval pôvodné druhy závetov: verejné a súkromné; súkromné sa delili na riadne a privilegované, písomné a ústne, holografné a alografné. Zvláštnym druhom závetu bol spoločný manželský závet⁵⁸. V platnosti zostalo tiež výkladové pravidlo, že úkony dedičskej zmluvy, darovania pre prípad smrti, spoločné závetu, ako aj doplnky (kodicily) závetu sa zriaďovali podľa tých istých formalít vyžadovaných pre jednotlivé druhy závetov v odkazujúcej norme § 33 uvedeného zák. čl. XVI/1876, no zároveň jedinou prípustnou formou spoločného závetu podľa § 13 zákona zostal manželský závet.

Formálno-právnu stránku zriaďovania úkonov *mortis causa* upravili DSP len v odkazovacích právnych normách § 5, 6 a intertemporálnej norme § 19⁵⁹. Kon-

⁵⁶ Na podklade DSP (§ 7 a 8) sa priradil titul dedenia povinného podielu (*partis legitimae*) konkurujú dedeniu zo závetu (*contra testamentum*), podľa FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 14.

⁵⁷ Podľa autentického prekladu: *Sbierka krajiných zákonov z roku 1876*. Úradné vydanie. Budapešť : Pešťanská kníhtlačiarenská akciová spoločnosť, 1876, s. 213. Zákon bol doplnený nariadením ministra spravodlivosti č. 27564/1887. Ako sa uvádzalo v uvedenom nariadení: „*cieľom týchto pokynov je zamedziť robeniu písomných alebo ústnych súkromných závetí z nedostatku formálnych náležitostí, neplatných pre nedostatočnú znalosť zákona alebo pre nedbalosť*“, podľa SINGER, J. – MILOTA, A. – SPORZON, J. – TURNER, A.: *Príručná sbierka justičných zákonov platných na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava : Concordia, kníhtlačiarenský a nakladateľský podnik, 1933, s. 67.

⁵⁸ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 73.

⁵⁹ Uvedený paragraf dočasne ponechal v platnosti a účinnosti dedičské a vdovské práva vzniknuté podľa rakúskeho zákona. Znenie uvedených ustanovení § 5 a 6 DSP porovnaj LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 534.

ferencia v podstate vrátila právny stav pred rok 1848, ale v súvislosti s neakceptovateľnou (absolútnou alebo relatívnou) neplatnosťou závetov, vychádzajúcich počas reštaurácie absolutizmu z platných predpisov ABGB, prijaté DSP ratihovali platnosť a účinnosť rakúskych noriem. Nová úprava DSP § 5 vo „*veci vonkajších náležitostí posledného poriadku a kodicilu dané a na uhorských zákonoch a súdnej praxi spočívajúce rôzne predpisy*“ opätovne zaviedla ich platnosť bez rozdielu bývalej stavovskej príslušnosti (išlo najmä o zák. čl. XXVII/1715), a zároveň skoršie zriadené závety podľa rakúskych noriem explicitne uznala za platné odkazovacia norma § 6 DSP: „*také posledné poriadky môžu byť urobené aj podľa pravidiel rakúskych zákonov, ktoré boli dosiaľ v platnosti*“⁶⁰.

Rezíduom pôvodného uhorského práva zostala úprava materiálnych náležitostí úkonov *mortis causa*: *acitivitas testandi*⁶¹, perfektnosť právneho úkonu prejavu vôle poručiť: skutočná, vážna, určitá a slobodne prejavovaná vôľa poručiť, uskutočnená bez omylu a donútenia. Skúmanie uvedeného dôvodu testovať – *animus testandi* v zmysle vážnosti vôle poručiť odkazoval na pôvodný výklad podľa súdnej praxe spred roka 1848, že pri spornosti výkladu vôle poručiť sa za hlavnú zásadu zobral *favor testamenti*: nielen doslovné znenie úkonu *mortis causa*, ale aj všetkých prejavov poručiť pred, ako aj po úkone, ako aj jeho celkové životné pomery.⁶² DSP trval na pôvodnej zásade *unitas actu* – jednotnosti, jednoty úkonu *mortis causa* iba pri zriadení verejných závetov.⁶³

Obsah úkonu *mortis causa* určovala ešte skoršia zákonná a obyčajová úprava. Obvyklými obsahovými náležitosťami sa stali ustanovenie dediča⁶⁴, dedičské substitúcie (následní a náhradní dedičia)⁶⁵, zriadenie odkazu, vylúčenie – vydedenie zákonných dedičov, určenie vykonávateľa závetu a iné opatrenia (odvolanie skoršieho závetu, obsahová zmena skoršieho závetu, uznanie nemanželského dieťaťa, určenia poručiť nepľnoletým potomkom, zriadenie základiny a pod.)⁶⁶. Obsah sa posudzoval aj vo vzťahu k právom dovoleným konaniam, preto také suspenzívne a rezolutívne podmienky priečiace sa právnej úprave a dobrým mra-

⁶⁰ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 534.

⁶¹ Najobsiahlejšie o poručiťovej *acitivitas testandi* pozri NOVÁK, J.: *Slovenské dedičské právo*. Sväzok I. sošit 1. Trnava : tlačou Fr. Urbánka a spol., 1933, s. 16 n.

⁶² FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 76.

⁶³ Vychádzalo sa z úpravy § 10 zák. čl. XVI/1876 a § 68 zák. čl. XXXV/1874, pozri tiež ALMÁSI, A.: *Ungarisches Privatrecht. Band I*. Berlin und Leipzig : Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter, 1922, s. 267.

⁶⁴ Právotvorným zostalo najmä pravidlo podľa zák. čl. XXVII/1715 (§ 4), ktorým sa zaviedla fakultatívna možnosť určenia dediča (*institutio haeredis*, *dedičská inštitúcia*). FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku* s. 72; ROUČEK, – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 76.

⁶⁵ Podľa rímskoprávneho základu vulgárnej, pupilárnej a fideikomisárnej substitúcie, bližšie pozri FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 77-78.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 72 a 75. Podľa Nováka medzi najdôležitejší obsah závetu sa zaradilo: menovanie dediča, následného dediča a zriadenie odkazu. NOVÁK, J.: *Slovenské dedičské právo*, s. 1

vom sa pokladali za neplatné v tejto časti úkonu *mortis causa* v čase smrti poručiťa alebo delácie dedičstva⁶⁷.

Záver

Historické dedičské právo platné na Slovensku na poklade DSP napĺňalo štyri súčasné predpoklady splnené *sine qua non*:

- 1) osobu poručiťa;
- 2) existenciu pozostalosti (dedičstva);
- 3) smrť poručiťa⁶⁸;
- 4) existenciu subjektu, ktorý sukcedoval do práv a povinností poručiťa – dediča alebo odkazovníka.

Právny základ DSP už zreteľne evokoval a dodnes evokuje diskusiu o funkciách i mieste dedičského práva v systéme súkromného práva (prípadne v historickom kontexte občianskoprávných kodifikácií). Podľa jednej z jeho interpretácií dedičské právo v subjektívnom zmysle, pokiaľ sa chápe ako synonymický substitút vlastníckeho práva, sa vyjadrovalo a vždy aj bude k dispozičnej (testamentárnej) slobode poručiťa, jej miere a hĺbke, k spôsobu jej vyjadrenia a akceptácie v práve a tiež k rozsahu termínu pozostalosť, ktorá prechádza deláciou v okamihu smrti na iný subjekt. V uvedenom sa podporil názor československej právnej vedy dvadsiatych rokov 20. storočia, preferujúci výsostne majetkovú funkciu dedičského práva⁶⁹. V súčasnom súkromnom/občianskom práve v sociálnoprávnom rámci ide skôr o nájdenie najvhodnejšej rovnováhy medzi absolútnou, právne neobmedzenou testamentárnou slobodou a jej úplným zákazom, pričom dedičské právo za posledných približne 150 rokov balansovalo medzi priznaním dispozičnej slobody testovania a jej obmedzenia v prospech rodiny či spoločnosti cestou zákona (napríklad i prostriedkami monetárnej politiky štátu a jeho daňového systému).

⁶⁷ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72.

⁶⁸ Objektívne splnenú alebo aspoň právom prezumovanú právnu skutočnosť s relevantnými právnymi účinkami *eo ipso* (v najnovších obdobiach konanie o vyhlásení za mŕtveho, zavedené v uhorskom práve zák. čl. LIV/1868. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 509 n.

⁶⁹ VÁŽNÝ, J.: Pojem práva dedického a účelnosť jeho dnešnej štruktúry. In: *Právny obzor*, r. VI, 1923, s. 99. J. Vážný odkazoval najmä na znenie § 531 a 532 ABGB.

Počiatky právnického vzdelávania žien na Slovensku

Ženská otázka patrila k vysoko aktuálnym témam na prelome 19. a 20. storočia. *Moderná* doba priniesla okrem iného celkom *moderné* profesie ženám. Patrili k nim napr. povolanie učiteľské, spisovateľské, redaktorské, prekladateľské, lekárske a taktiež aj právnické.¹ Nebolo to špecifikum iba nášho prostredia, bol to všadeprítomný trend. Vysokoškolské štúdium začalo byť spočiatku síce ojedinele, postupne celkom prirodzene prístupné aj ženám. Ekonomické i sociálne prostredie sa menilo a akceptovanie vzdelávania a vzdelania aj u žien sa stalo neodmysliteľnou súčasťou života.²

Táto *ženská* problematika zapadla do celkového kontextu doby – rozpad feudálnych vzťahov, nástup kapitalistických vzťahov, ideál demokracie a právneho štátu, slobodný trh a súťaž, liberalizmus, myšlienky socializmu a sociálneho štátu, rozvoj vedy, techniky i vzdelania, tlak na rozširovanie všeobecného volebného práva, prvá i nastupujúca druhá generácia ľudských práv, no aj stále prítomná ľudská túžba po sebarealizácii.³

Nedá sa inak, ako prijať konštatovanie, že „... *niektoré odbory boli až do konca 19. st. považované za doménu výlučne mužskú*,“⁴ preto aj údaje o prvých

¹ Porovnaj napr.: DUDEKOVÁ, G. a kol.: *Na ceste k modernej žene, kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 2011.

² Autorky nie sú známe štatistické údaje o percentuálnom zastúpení obyvateľstva na Slovensku študujúceho na vysokých školách v období začiatku alebo prvej polovice 20. storočia, celkom iste to bol celkom iný pomer ako v súčasnosti napr. počítanie na desiatky tisíc maturantov ročne a celkovo ešte o čosi viac miest pripravených prijať študenta na vysokoškolské štúdium; Orientáciu snád' poskytnú údaje: v roku 1921 podľa úradných štatistík na Slovensku pôsobilo podľa prehľadu ekonomicky aktívneho obyvateľstva približne 1,75 milióna obyvateľstva v poľnohospodárstve, lesníctve, rybolove, priemysle, vo výrobných živnostiach, v domáciach a osobných službách; pričom asi 170 tisíc obyvateľov pôsobilo vo verejnej službe, slobodných povolaniach a vojsku a v obchode, peňažníctve a doprave. Oproti tomu v roku 1930 to bolo približne 2 milióny ku 225 tisícom obyvateľov v uvedenom členení. Z toho je možné približne usudzovať o počte vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov. In TIŠLIAR, P.: *Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy*. In DUDEKOVÁ, G. a kol.: *Na ceste k modernej žene, kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*, s. 347.

³ Veľmi podnetne v súvislosti s prvorepublikovou sociálnou realitou, sociálnou politikou i doktrínou i celkovým spoločenským prostredím pôsobí publikácia MOSNÝ, P. a kol.: *Právohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013.

⁴ KRÁL, V.: *Případy slavných i neslavných aneb můj život s advokací*. Praha : vlastním nákladem autorovým, 2010, s. 21.

ženách na právnických štúdiách i v právnických profesiách u nás evidujeme v 20. st., a to konkrétne až po vzniku Československa. V Čechách to bola právnická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, kde ženy začali študovať v zimnom semestri v akademickom roku 1918/1919. Prvou absolventkou práva v Čechách bola v roku 1923 JUDr. Anděla Kozáková – Gíšová.⁵ Na Slovensku to bol akademický rok 1921/1922 a Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, kedy sa započalo s právnickým vzdelávaním – aj pre ženy.⁶

Porovnanie so zahraničím

To, že ženy boli v právnickom svete – v štúdiu práva i právnej praxi – v tom čase relatívne novotou, sa pokúsila ozrejmiť *i l'ady roztápat'* uvedená *prvá dáma českého práva* aj vo svojom článku zverejnenom v časopise Všeherd v roku 1923.⁷ Okrem zmienky o zopár príkladoch *žien – právníkov* zo stredovekého prostredia kanonického práva obrátila svoj zrak na súdobý pohľad do niekoľkých európskych krajín i do Ameriky. Vo Francúzsku mohli ženy študovať na všetkých fakultách, okrem teologických, od roku 1870. V roku 1900 zložila slávnostnú prisahu prvá advokátka S. Balachowská-Petit. K prvým advokátkam patrí aj Jeanne Chauvinová a v roku 1921 len v Paríži pôsobilo už 14 advokátok. Vo Veľkej Británii sa postupne vysokoškolské vzdelanie začalo otvárať pre obe pohlavia približne od konca 70-tych rokov 19. storočia, do právnej praxe sa ženy dostali až o niekoľko desaťročí. Prvou advokátkou vo Veľkej Británii sa stala Iva Williams v roku 1922. Zaujímavo dnes vyznie správa o advokátskom odeve: ... „*Poněvadž však v Anglii advokáti nosí při vystupování před soudem zvláštní oblek, něco podobného jako u nás soudci, vznikla důležitá otázka, jaký bude oblek žen-advokátek. Mají-li také nositi paruky, jako jejich kolegové muži? Bude snad zajímavо zvěděti, jakou zprávu o tom podává »Times«.* »Komité soudců, kteří se právě obírali otázkou vhodného obleku pro ženy-advokátky, usneslo se na následujícím předpise: *Ženy advokátky budou nositi paruky jako advokáti, které mají skryti úplně celý účes. Jejich oblek musí býti jednoduchý, černý nebo velmi tmavý s dlouhými rukávy a nejméně tak v celku dlouhý jako oblek mužů-advokátů.*«...⁸

Z ďalšieho porovnania A. Kozákovej sa dozvedáme, že vo Švédsku začali ženy na univerzite študovať od roku 1870 a od roku 1898 boli ženy pripustené aj k advokácii. V Belgicku sa prvými advokátkami stali v roku 1922 Marcelle Benson a dr. Paula Lamy. Univerzitné vzdelanie i advokácia boli na počiatku 20-tych rokov 20. storočia prístupné ženám v Španielsku, Grécku i Rumunsku.

⁵ KRÁL, V.: Ženy v advokácii. In *Bulletin advokacie*, r. 24, 2013, s. 87.

⁶ Porovnaj matriky Právnickej fakulty Univerzity Komenského, a. r. 1921/1922. In *Archív Univerzity Komenského*.

⁷ KOZÁKOVÁ, A.: Ženy a právnické povolání. In *Všeherd*, 1923. Dostupné na: <<http://casopis.vseherd.cz/2013/12/1923-zeny-a-pravnicke-povolani/>> [cit. 24.3.2014]. Nasledujúce porovnanie je spracované podľa uvedeného článku.

⁸ *Ibidem*.

V Nemecku ženy mohli byť čiastočne účastné vysokoškolského vzdelávania už od 70-tych rokov 19. storočia, ale ešte dlho bez riadneho skúšania a akademických titulov. V roku 1922 bol ríšskym snemom prijatý zákon, ktorý umožnil ženám pôsobiť v porote a vo všetkých úradoch a zamestnaniach právnických. V roku 1922 sa prvou advokátkou v Nemecku stala Maria Otto. V Rakúsku v tom čase boli evidované Jur. Dr. Mulzi Meyerová ako súdna praktička na trestnom súde v Döblingu a dr. Bethová ako právna zástupkyňa. (K Nemecku aj nižšie, pozn. M.G.) A. Kozáková nazrela aj do zámoria a uviedla zopár údajov o Amerike. V štáte Illinois sa v roku 1892 ustanovilo zákonom, že všetky povolania sú každému prístupné bez rozdielu pohlavia a tento postoj sa rýchlo šírila po väčšine štátoch USA. V roku 1899 už v štáte Michigan úradovala prvá žena ako právna zástupkyňa.

Je možné uviesť aj skoršie porovnanie – žena, ktorá získala právnické vzdelanie, sa podujala zverejniť stručný porovnávací vhlád na ženy v právnickom vzdelaní i v právnej praxi, a to v Rusku v roku 1910. Ide o Jekaterinu Abramovnu Flejšic narodenú na Ukrajine v rodine právnika (1888 – 1968), ktorá odesťovala za právnickým vzdelaním do Paríža, kde v roku 1907 s vyznamenaním absolvovala právnickú fakultu na Sorbone a vrátila sa do Ruska. V roku 1909 vykonala externé skúšky na právnickej fakulte Peterburskej univerzity a získala diplom prvého stupňa. V roku 1909 bola prijatá za pomocníka prísažného povereného okruhu peterburského súdneho dvora a stala sa prvou ženou – *advokátom* v Rusku. S jej menom je spojený slávny prípad, kedy jej prvé vystúpenie na súde v roli advokátky sa stretlo s ostrým protestom prokurátora. V podstate málo významný prípad troch mužov obvinených z krádeže biliardových gúľ sa zapísal do histórie ruského súdneho procesu. Hneď, ako sa začal proces, prokurátor prirovnal okolnosť udelenia oprávnenia žene vykonávať funkciu prísažného povereného udeleniu tejto funkcie duševne chorému, neplnoletému, obmedzenému v právach alebo poddanému cudzincovi. Nastalo obdobie búrlivých odborných i spoločenských debát o prípustnosti žien v právnej praxi. Minister spravodlivosti I. G. Ščeglovitov sa obrátil na Senát, ktorý vyriekol, že pod osobami absolvujúcimi právnickú fakultu niektorej univerzity s oprávnením byť advokátmi sa v ruskom zákone rozumejú výhradne osoby mužského rodu. Argumentovalo sa o. i. ustanovením, podľa ktorého prísažný poverený vystupoval pred súdom vo fraku, pričom na klope mal mať odznak univerzity, na ktorej získal diplom. Keďže frak ženy za nijakých okolností nosiť nemôžu, vyplývalo z toho, že ženy na súde nemôžu vystupovať v postavení prísažného povereného. Flejšic bola vylúčená z advokácie. Teda znova odev advokáta je veľmi zaujímavým svedectvom, ktoré sprevádzalo možnosť, či nemožnosť vykonávania advokácie ženám. Známy aj v tlači sa stal jej zatrpknutý výrok na stranu prokurátora, s ktorým opúšťala sálu: „*To je skutočne protivná strana!*“ Táto výnimočná žena sa neskôr preslávila svojou publikačnou, vedeckou a pedagogickou činnosťou.⁹

⁹ V roku 1917 absolvovala skúšku na vedecký stupeň magistra občianskeho práva a stala sa *privát-docentom* katedry občianskeho práva Petrohradskej univerzity, kde vyučovala do r. 1930.

Späť k porovnávacjej štúdii – v roku 1910 Flejšic napísala svoju porovnávaciu štúdiu o žene v advokácii, kde spomínala aj prístup žien k právnickému vzdelaniu v Rusku i vo svete.¹⁰ V predrevolučnom období v Rusku sa ženy v advokácii nevyskytovali. V roku 1911 bol prijatý zákon, ktorý umožnil ženám získať vyššie právnické vzdelanie, nemali však možnosť pracovať v tejto špecializácii. V roku 1913 sa v štátnej rade prerokúval návrh zákona *O prístupe osôb ženského rodu medzi prísazných (porotcov) a osobných zástupcov*, ktorý bol reakciou na prípad Flejšic – kedy Senát vyhlásil za nezákonné pripustenie ženy ako právneho zástupcu v trestnej veci. Zákon nebol prijatý. Každopádne až v roku 1917 bolo dekrétom Dočasnej vlády na čele s A. F. Kerenským umožnené žene vstúpiť do advokácie. Súdobé argumenty, prečo nie je vhodné, aby ženy pôsobili v pozícii advokátky, boli z dnešného pohľadu rôzne, racionálne aj milé. V tom čase ženy napr. nemohli svedčiť pri testamente; boli vyslovené obavy z nebezpečného pôsobenia advokátky – ženy na mužov – sudcov, prokurátorov (napr. použitie ženských slz a iných ženských zbraní na dosiahnutie úspechu vo svojej veci); argumentovalo sa aj námietkami anglických sudcov, ktorí tvrdili, že prístup dám na súde ich obmedzuje. Flejšic uvádzala prvé ženy zastupujúce v právnych veciach z čias Ríma a spomenula aj právne ustanovenie (1 § 5 D. III, 1 De postulando), podľa ktorého sa vystupovanie v právnych veciach odňalo ženám – vystupovať na fóre a zastupovať v cudzích veciach. Dôvod k tomu vraj dala Carfania, nečestná žena, ktorá nevhodným vystupovaním obťažovala súdy.¹¹ Flejšic zo svojho pohľadu zohľadnila nedávnu históriu a spomenula napr. Spojené štáty americké, kde v období rokov 1876 – 1886 mnoho predpisov definovalo, že každý si môže vybrať svoju profesiu bez ohľadu na pohlavie, teda aj ženám sa umožnil vstup do advokácie. Uvádza, že v roku 1897 bolo v USA 275 žien advokátov, z ktorých 13 malo právo vystupovať pred vyššími štátnymi súdmi, v roku 1904 bolo v USA už 1009 žien v advokácii.

Popri rozmanitom porovnaní jednotlivých štátov Európy (napr. ženy v advokácii boli pripustené v Írsku v r. 1889, vo Fínsku v r. 1895) je zaujímavý pohľad Flejšic na Nemecko a Rakúsko: „...*Nepoznajú ženských advokátov v Nemecku*

V rokoch 1930 – 1942 pôsobila ako docentka a neskôr profesorka Leningradského finančno-ekonomického inštitútu. V rokoch 1942 – 1951 viedla katedru občianskeho a obchodného práva, neskôr pôsobila ako dekanka právnickej fakulty Inštitútu medzinárodného obchodu, tiež pôsobila ako profesorka na právnickej fakulte na Moskovskej univerzite. Napokon pôsobila na Univerzite Družby národov P. Lumumby, Akadémii zahraničného obchodu, Inštitútu národného hospodárstva G. V. Plechanova. Okrem toho Flejšic pracovala aj ako *juriskonsult* v leningradskej pobočke Komunálnej banky. Spracované podľa: Екатерина Флейшиц – первая леди-адвокат № 32, 15 стр., 23 апреля 2010 | История. Dostupné na: <<http://sud.ua/newspaper/2010/04/23/35976-ekaterina-flejshits-pervaya-ledi-advokat/print>> [cit. 17.3.2014].

¹⁰ Nasledujúce porovnanie je spracované podľa: Flejšic, E. A.: O ženskoj advokature, Pravo, ježenedefnaja juridičeskaja gazeta, 1910, No 2, 10.1.1910, C.-Peterburg; Екатерина Флейшиц – первая леди-адвокат № 32, 15 стр., 23 апреля 2010 | История <http://sud.ua/newspaper/2010/04/23/35976-ekaterina-flejshits-pervaya-ledi-advokat/print> (náhľad 17.3.2014).

¹¹ O Carfánii podrobnejšie pozri napr.: KEREČMAN, P. – MANIK, R.: *História advokácie na Slovensku*. Bratislava : Eurokódex, s.r.o., 2011, s. 18.

a Rakúsku... nepripúšťajú ženy k štátnym skúškam na právnických fakultách univerzít, ... a od advokáta vyžadujú podľa zákona z 1.7.1878 všeobecnú spôsobilosť v súdnych veciach, čomu ženy nevyhovujú a tiež advokát musí byť politicky právne spôsobilý... No nie sú zriedkavé prípady, keď ženy vystupujú na súdoch za nepľnoletých v úlohe zástupkyň rôznych výchovných a dobročinných ústavov pre maloletých...”¹² Pridáme k tomu konštatovanie ďalšej právničky K. Zavackej: V Nemecku prvé advokátky evidovali v roku 1922 a v roku 1927 prvé ženy pôsobili na súde ako súdne prísediace na civilných súdoch, v roku 1928 bola prvá sudkyňa na trestnom súde.¹³

Naspäť do Československa, najskôr sa ženy právnicky vzdelávali v Čechách...

V roku 1908 univerzitný senát v Prahe na žiadosť *Sdružení akademicky vzdělaných žen* podal dobrozdanie ministerstvu kultu a vyučovania o možnosti štúdia žien na právnickej fakulte. V tomto čase už bolo na štúdiách zapísaných niekoľko žien, nie ako riadne študentky – iba so statusom hospitantky. Ministerstvo však vtedy s riadnym štúdiom žien nesúhlasilo. Ženy sa mohli stať riadnymi poslucháčkami Právnickej fakulty na Karlovej univerzite odo dňa vyhlásenia Československej republiky na základe uznesenia jej profesorského zboru.¹⁴ Teda na Karlovej univerzite v Prahe právnickú fakultu začali navštevovať aj ženy v zimnom semestri 1918/1919. V Prahe okrem toho právnicku vzdelávala Nemecká univerzita, v Brne to bola Masarykova univerzita.

Prvá absolventka práva dr. Anděla Kozáková, ktorá sa neskôr stala notárkou, uvádza, že zákonom zo dňa 31.1.1922 č. 40 Sb. z. a nar., boli ženy tiež pripustené do advokácie. K ostatným právnickým povolaniam uvádza, že „...otázka dosud rozřešena není, poněvadž prozatím nebyla aktuální, než doufejme, že česká veřejnost přijme ženy – JUDr. stejně příznivě jako kdysi přijala absolventky fakult lékařských a filozofických a že dá ženám příležitost, aby i na tomto novém zápasišti práce osvědčily své síly...”¹⁵ Prvou advokátkou v Čechách i v celom Československu bola JUDr. Matylda Mocová-Wichová, v roku 1929.¹⁶

Pre úplnosť treba pridať, že podľa zatiaľ známych záznamov prvými advokátkami na Slovensku boli dr. Alžbeta Cziglerová – Wildmannová, advokátka v Košiciach, zapísaná do zoznamu advokátov v roku 1931 a dr. Edith Neubergerová,

¹² FLEJŠIC, E. A.: *O ženskoj advokature*, s. 72.

¹³ ZAVACKÁ, K.: Právničky v Československej republike. Absolventky práva a právna prax v Československej republike po roku 1918, (vychádzajúc zo Sommera, 1928, s. 5). In DUDEKOVÁ, G. a kol.: *Na ceste k modernej žene, kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*, s. 594. Koncom 19. st. v rakúsko-uhorskej monarchii už ženy začali riadne študovať na fakultách filozofických a lekárskech.

¹⁴ ZAVACKÁ, K.: *Právničky v Československej republike, Absolventky práva a právna prax v Československej republike po roku 1918*, s. 586.

¹⁵ KOZÁKOVÁ, A.: *Ženy a právnické povolání*.

¹⁶ KRÁL, V.: *Ženy v advokacii*, s. 87.

sídlila v Bratislave na Novomestskej 2 a do zoznamu advokátov bola zapísaná v roku 1932, ako 28-ročná. Bola absolventkou Právnickej fakulty Univerzity Komenského z roku 1927, narodená v Šahách, prvýkrát v matrike fakulty spomenutá v zimnom semestri akademického roka 1922/23.

Počiatkové roky prvej republiky sa v súčasnosti charakterizujú ako obdobie, v ktorom existovali ťažkosti v uplatnení žien právnicko vzdelaných. Nebolo jednoduché prenikať do pozícií v štátnych službách – do exekutívy – politickej správy, súdnictva, štátneho zastupiteľstva, pričom trochu ľahšie to bolo v samospráve. Prezident Masaryk sa v roku 1928 k ťažkostiam žien zamestnať sa v štátnych službách vyjadril: „...*Je mi divné, že zejména naše úřady, státní a autonomní, brání se přípuštění žen v úřady, když se tu do značné míry jedná o ženy a dcery úředníků*...“¹⁷ Akiste ľahšie, ale tiež pozvoľné to bolo s advokáciou.

Právnické vzdelávanie na Slovensku

V Bratislave sa Právnická fakulta Univerzity Komenského otvorila v akademickom roku 1921/22.¹⁸ Prezident Masaryk dekrétom z 20.5.1921 menoval prvých šiestich riadnych a mimoriadnych profesorov Právnickej fakulty Univerzity Komenského. V protokoloch profesorského zboru fakulty je zápis o ustanovujúcej schôdzi profesorského zboru právnickej fakulty štátnej Komenského univerzity v Bratislave, ktorá sa konala dňa 4.6.1921 v Prahe na Ministerstve školstva a národnej osvety, za prítomnosti predsedu prof. Sommra (rímske právo), boli tiež prítomní: prof. Vážný (rímske právo), prof. Ráth (občianske právo), prof. Svoboda (občianske právo), prof. Laštovka (správne právo), m. prof. Tomsa (právna filozofia). Za dekana bol zvolený prof. Ráth, za prodekana prof. Laštovka, za senátora bol zvolený prof. Tomsa. Čoskoro na to sa rektorom Univerzity Komenského stal prof. Ráth, dekanom právnickej fakulty prof. Laštovka a prodekanom

¹⁷ K ťažkostiam právnicko vzdelaných žien presadzovať sa vo svojej kvalifikácii pozri bližšie: ZAVACKÁ, K.: *Právničky v československej republike. Absolventky práva a právna prax v Československu po roku 1918*, s. 589.

¹⁸ Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave vznikla na základe nariadenia vlády č. 276/1921 Zb. z. a n. zo dňa 11.8.1921 a jej sídlom sa stali priestory na Kapitulskej 26 v Bratislave. Po zrušení Bratislavskej uhorskej kráľovskej univerzity, ktorá tu v tom čase sídlila, tieto priestory pripadli Československej štátnej univerzite v Bratislave, rektorátu a neskôr tu sídlila i filozofická a právnická fakulta. Univerzita bola premenovaná na Univerzitu Komenského. Československá štátna univerzita v Bratislave bola zriadená na náklade z. č. 375/1919 Zb. z. a n. z 27.6.1919 na Univerzitu Komenského bola premenovaná na základe z. č. 595/1919 Zb. z. a n. zo dňa 11.11.1919; podrobnejšie o histórii právnického vzdelávania pozri: GRÓFOVÁ, M.: *Vzdelávanie na Univerzite Komenského očami študenta Právnickej fakulty UK v rokoch 1921-1945 vo svetle archívnych dokumentov*. In *Univerzita Komenského a vysokoškolské vzdelávanie, minulosť, prítomnosť, budúcnosť, zborník z konferencie*, Pekár, J. (ed.), Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2009, s. 115-127.

prof. Svoboda.¹⁹ Uvedený profesorský zbor sa zaslúžil o zavedenie výučby aj formou praktických cvičení, ktoré sa osvedčili v zahraničí, inicioval založenie akademickej knižnice a podporoval nákup odbornej literatúry a intervenoval za rozšírenie priestorových kapacít fakulty. Profesorský zbor bol dôležitým orgánom fakulty, ktorý zodpovedal za výučbu, zostavoval plán prednášok, navrhoval nových profesorov, disponoval disciplinárnou právomocou.²⁰

Ženy v právnickom vzdelávaní na Slovensku

Od prvého roku pôsobenia Právnickej fakulty Univerzity Komenského, teda od akademického roka 1921/1922, sa v poslucháčskych radoch nachádzali aj ženy. V zimnom semestri akademického roka 1921/1922 bolo zapísaných 199 riadnych študentov, z toho 6 žien a v letnom semestri 143 študentov, z toho 5 žien.²¹ Prvé poslucháčky práva na Slovensku boli Anna Krutošiková, Lujza Pappová, Marie Pichalová, Antonie Stadlerová, Jolana Radová, rodená Weissová a Františka Winklerová (táto v letnom semestri nebola zapísaná). Zároveň fakulta otvorila svoje priestory pre mimoriadnych študentov, ktorí mali možnosť absolvovať dvojročný kurz vyššieho odborného vzdelania s prednáškami štátneho účtovníctva, toto mimoriadne štúdium fakulta zabezpečovala ešte aj v 30-tych rokoch 20. storočia. V akademickom roku 1921/1922 bolo v zimnom semestri zapísaných 107 mimoriadnych poslucháčov, z toho 5 žien a v letnom semestri 60 poslucháčov, z toho 2 ženy.²² Prvé mimoriadne študentky právnickej fakulty boli Anna Čederlová, Alžběta Kaminská, Dobromila Tesařová, aj v letnom semestri študovali Emma Okályiová a Zdenka Malinková.

V akademickom roku 1921/1922 to bolo spolu za právnickú, lekársku i filozofickú fakultu Univerzity Komenského 545 poslucháčov, z toho žien 37.²³

¹⁹ Archív Univerzity Komenského, zápisnica zo zasadnutia profesorského zboru právnickej fakulty Univerzity Komenského dňa 22. 6. 1921 v Bratislave; Protokoly profesorského zboru PF UK 1921-1926; V roku 1927 bol siedmy profesor JUDr. Richard Horna – dejiny práva stredoeurópskeho a českého. In *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty Univerzity Komenského (1921-1996)*, Blaho, P. – Vlková, E. (eds.), Bratislava : Vydavateľské oddelenie PF UK, 1996, s. 26.

²⁰ Podrobnejšie k životu na fakulte pozri napr.: *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty Univerzity Komenského (1921-1996)*, Blaho, P. – Vlková, E. (eds.), s. 11-58, ČERNÁK, T. Gustáv Husák a jeho štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského. In *Odvaľujem balvan : pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Kmeť, N. – Syrný, M. (eds.), Bratislava, Banská Bystrica : Veda, ÚPV SAV, Múzeum SNP, 2013, s. 16-27.

²¹ In Archív Univerzity Komenského, matriky Právnickej fakulty Univerzity Komenského a. r. 1920/21.

²² In Archív Univerzity Komenského, matrika PF UK 1921/22; V evidencii mimoriadnych študentov zimného semestra možno uviesť, že týždenne mali zapísaných 6 hodín z predmetu Štátne účtovníctvo, prednášajúci Chlup; V katalógu mimoriadnych poslucháčov PF UK možno nájsť v zimnom semestri 1922/23 – 83 študentov a v letnom semestri 79, žiadna žena.

²³ Archív Univerzity Komenského, Z výkazu o študujúcich na UK v súhrne za právnickú, lekársku i filozofickú fakultu to bolo za akademický rok 1922/23 to bolo 527, z toho žien 56.

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad študentov študujúcich v akademických rokoch 1921/1922 až 1925/1926, teda až po rok, v ktorom možno evidovať prvú absolventku práva – ženu:²⁴

Akademický rok	Zapísaných študentov v zimnom semestri	Z toho žien / vyjadrené v percentách	Zapísaných študentov v letnom semestri	Z toho žien / vyjadrené v percentách
1921/1922	199	6 (3,0 %)	143	5 (3,5 %)
1922/1923	361	12 (3,3 %)	375	12 (3,2 %)
1923/1924	591	15 (2,5 %)	600	15 (2,5 %)
1924/1925	735	25 (3,4 %)	712	23 (3,2 %)
1925/1926	814	31 (3,8 %)	765	28 (3,7 %)

Medzi prvými poslucháčkami práva možno z matriky uviesť údaje, z ktorých vyplýva pestrosť národnostná, religiózna i sociálna. Študentky prichádzali do Bratislavy z celého Slovenska, Čiech, Moravy, aj zo zahraničia (napr. dve dcéry univerzitných profesorov z Ruska, ktorí prišli prednášať na Univerzity Komenského). Je prirodzené, že nie všetci študenti sa stali aj úspešnými absolventmi fakulty, platí to aj o študentkách. Svoje štúdium však nemuseli výlučne zanechať, niektorí prichádzali z iných právnických fakúlt, napr. z Univerzity Karlovej V Prahe, alebo z Masarykovej univerzity v Brne, ale aj napr. z filozofickej fakulty Univerzity Komenského, niektorí teda aj mohli pokračovať v štúdiu na inej fakulte. Každopádne však o študentkách študujúcich v akademických rokoch 1921/22 – 1925/26 možno uviesť nasledovné údaje²⁵:

Podľa národnosti najpočetnejšie bola zastúpená národnosť slovenská, potom česká, maďarská, nemecká, ale aj ruská. V označení náboženského vyznania prevažovalo rímsko – katolícke, potom židovské, evanjelické augsburského vyznania, pravoslávne, reformované, česko-bratské, prípadne možno nájsť údaj „bez vyznania“.

Sociálne pomery študentiek práva približuje údaj z matriky o otcovi, ktorý aj dokresľuje, z akého rodinného prostredia *vyslali*, či možno *privolili k výbere dcéry* na právnickú fakultu. Medzi povolaniami otca boli uvedené: advokát, dvaja notári, zverolekár, štyria učitelia (z toho jeden riaditeľ gymnázia), dvaja univerzitní profesori, jeden emeritný profesor, dvaja evanjelickí farári (z toho jeden zomrel), rabin, dvaja stavitelia a dvaja inžinieri, tabulárny sudca, vrchný inšpektor, vládny rada, ministerský tajomník, vrchný správca dôchodkovej kon-

²⁴ Údaje vyplývajú z matrik z jednotlivých semestrov akademických rokov; v matrike fakulty sa evidovali na začiatku každého semestra všetci študenti, pričom sa vyznačil semester, v ktorom sa aktuálne zapisali. In Archív Univerzity Komenského.

²⁵ Nasledujúce údaje sa týkajú študentiek, ktoré študovali aspoň jeden semester na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v období akademických rokov 1921/22 až 1925/26. In Archív Univerzity Komenského.

troly, štátny úradník, štátny kapitán zemského vojenského veliteľstva, plukovník vo výslužbe, banský radca, lesný rada, bankový úradník, úradník na veľkostatku Dechtice, veľkoobchodník, štyria obchodníci a súkromník, prednosta stanice. Okrem toho sedem študentiek uviedlo, že ich otec už zomrel.

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad študentiek podľa v matrike uvedeného údaja o národnosti:²⁶

Národnosť	Študentky PF UK študujúce v akademických rokoch 1921/22 – 1925/26
slovenská	15
česká	14
maďarská	7
nemecká	5
ruská	4
<i>Spolu</i>	<i>45</i>

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad študentiek podľa v matrike uvedeného vierovyznania:²⁷

Náboženstvo / vierovyznanie	Študentky PF UK študujúce v akademických rokoch 1921/22 – 1925/26
rímsko – katolícke	23
židovské	8
evanjelické a.v.	5
pravoslávne	4
evanjelické ref.	2
česko-bratrské	1
bez vyznania	2
<i>Spolu</i>	<i>45</i>

Z uvedeného možno konštatovať, že azda jednotiacim znakom mladých žien, ktoré sa rozhodli v týchto *počiatoch* pre právnické štúdiá, bola skutočnosť, že pochádzali z rodín, kde u otca možno predpokladať v prevažujúcej väčšine vysokoškolské vzdelanie.

²⁶ V časti oddelenej akademickými rokmi 1921/22 – 1925/26 sú údaje o študentkách, ktoré študovali aspoň jeden semester v uvedenom období. In Archív Univerzity Komenského.

²⁷ V časti oddelenej akademickými rokmi 1921/22 – 1925/26 sú údaje o študentkách, ktoré študovali aspoň jeden semester v uvedenom období. In Archív Univerzity Komenského.

Prvé absolventky práva na Slovensku

Prvé absolventky Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave boli v roku 1926 a boli nimi: Alžbeta Cziglerová (narodená v Košiciach), Margita Hozneková (narodená vo Veľkej Revúcej), Emma Okályiová (narodená vo Važci), Lujza Pappová (narodená v Žarnovici), Helena Růžičková (narodená v Prahe), Otília Váradiová (narodená v Bratislave).²⁸

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad absolventov Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, a to v priebehu rokov 1926 až 1935, teda od prvého akademického roka, v ktorom boli prvými absolventkami ženy a v sledovaní nasledujúcich desiatich rokov za sebou.²⁹

Rok	Počet absolventov	Z toho žien
1926	53	6
1927	101	2
1928	67	7
1929	96	4
1930	83	4
1931	142	10
1932	277	12
1933	262	10
1934	145	7
1935	159	9

Pre zaujímavosť, dnes nie je zriedkavé na právnickej fakulte nájsť podiel 60 % žien z celkového počtu poslucháčov i absolventov.³⁰

Zopár postrehov vplyvu právnický vzdelaných osôb pri budovaní nového československého štátu

Vznik nového štátu priniesol so sebou mnohé ústavnoprávne, ústavnopolitické i organizačné zmeny, ktoré zasiahli všetky oblasti života, prirodzene aj tvorbu a aplikáciu práva, samotnú právnu prax i vzdelávanie v práve.

Príťažlivosť právnického vzdelania bola v tomto období zreteľná. Obdobne, ako do iných vysokoškolských odborov, aj na štúdium práva postupne prenikali

²⁸ Vyhľadávanie absolventov Univerzity Komenského je prístupné na webom sídle UK. Dostupné na: <<https://absolventi.uniba.sk/search.do>> Právnická fakulta UK má svojich absolventov (JUDr.) už v roku 1922.

²⁹ Údaje o absolventoch sú z webového sídla Univerzity Komenského. Dostupné na: <<https://absolventi.uniba.sk/index.do>> Údaje o absolventoch sú orientačné, nakoľko približne od akademického roka 1931/32 začali sa osobitne evidovať absolventi právnického štúdia, ktorí svoj doktorát získali až nasledujúci rok alebo ešte neskôr, pričom sa počítali medzi absolventov aj pri ukončení právnických štúdií, aj pri získaní doktorátu.

³⁰ Odhad je približný, lebo vychádza z údajov jednej právnickej fakulty na Slovensku, pričom v súčasnosti pôsobí na Slovensku 6 právnických fakúlt.

tiež ženy. Uplatnenie právnický vzdelaných osôb v tomto období vzniku nového štátu malo totiž svoj mimoriadny význam a pojem *právnik* rezonoval v mnohých súvislostiach.

Autentickým svedectvom toho sú slová Ivana Dérera, ktorý vo svojom príhovore na prvom zjazde advokátov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi v roku 1935 zaspomínal aj na prvé roky budovania nového štátu a úlohu advokátov i právnikov všeobecne v tomto procese:³¹ „...Slovenskí advokáti obetave a vďačne uja-li sa ihneď po prevrate ťažkej konsolidačnej práci organizovania a budovania nových pomerov na Slovensku. V tých dobách, keď nový štát sotva mohol ešte bezpečne počítať na skúsené a na Slovensku platné právo znajúce staré vrstvy úradnícke, boli to advokáti, ktorí obetave zanechajúc svoje normálne a výnosné povolania a vstupujúc do administratívnych a súdnych služieb nového štátu, značne prispeli k tomu, aby zachovaná bola právna kontinuita a tým i vedomie právnej istoty obyvateľstva a jeho dôvera k návratu vecí do normálnych, právny-mi zásadami upravených pomerov. Slovenskí advokáti a právnici týchto dôb boli i dobrými radcami a informátormi českých úradníkov, bez obetavej práce ktorých by sa samostatný štátny život a normálna štátna správa vyhovujúca zá-ujmom Československej republiky sotva bola dala vôbec uskutočniť. Slovenskí právnici boli tým mostom, ktorý v záujme rozumného vývoja vecí musel tu byť, aby preklenuté boli rozdielnosti a protivy právnej strane rakúskeho a na druhej strane uhorského. Pri práci vymanenia Slovenska z chaosu, do ktorého sa roz-bitím Rakúska-Uhorska prirodzenou nutnosťou voľky-nevoľky dostať muselo, slovenskí advokáti a právnici boli vyrovnávacím, umierňujúcim, konsolidujúcim elementom a konštruktívnym faktorom, pôsobiacim veľmi účinne k vývoju, pri-meraným potrebám obyvateľstva Slovenska a záujmom štátu...“ K národnost-ným a náboženským pomerom v advokátskom stave, ako aj k potrebe prvenstva československého živlu možno z príhovoru dodať: „...Táto práca slovenských a českých advokátov, práca, ktorú charakterizovať možno tým, že hľadela záujmy štátne uplatniť podľa zásad zdravého rozumu a pomocou rešpektovania platného pozitívneho práva, prirodzene, že blahodarne pôsobila na všetkých príslušníkov advokátskeho stavu na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, bez rozdielu národnosti a vierovyznania, takže dnes možno s uspokojením konštatovať, že advokátsky stav je vo svojom celku dobrým konsolidačným elementom v štáte. Zvlášť potešiteľné je, že pri uplatňovaní stavovských záujmov advokátskych a i s tým spojených vyšších záujmov štátnych, neprejavujú sa takmer žiadne národnostné rozpory, že zástupcovia rôznych národností a vierovyznaní pracujú vedľa seba a spoločne svorne a že potreba prvenstva československého živlu, ktorý je následkom nebla-hých pomerov navždy zašlej minulosti ešte i dnes číselne slabším, uznávaná je všeobecne, ako prirodzená nutnosť vyplývajúca z nových pomerov a ako samo-zrejmosť podmienená československým štátnym životom...”

³¹ Z doslovného znenia príhovoru ministra spravodlivosti dr. Ivana Dérera. In: *Prvý sjazd advokátov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave dňa 6. a 7. IV. 1935*; vydal vlastným nákladom I. Sjazd advokátov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, s. 10 a nasl.

Gratulácia oslávencovi – právnenému dejinárovi

O tom, ako prebiehalo právnické vzdelávanie v minulosti na Slovensku je napísané na inom mieste.³² Celkom isto je potrebné zvýrazniť, že právne dejiny, tak – ako dnes – patrili k povinnej výbave študenta práv. Je prirodzené i nevyhnutné zabezpečiť, aby prv, než sa študenti *usadia* do pozitívnych právnych disciplín, ich *podstata zrástla* s tým, i kultivovala sa tým, čo tu už bolo. Aj približne pred sto-ročím si študenti práva zapisovali medzi inými nasledovné predmety:³³ Úvod do vied právnych a štátnych, Ústava rímska a právne pramene rímske, O právnych skutočnostiach dľa práva rímskeho, Dejiny a systém súkromného práva rímskeho, Dejiny verejného práva v strednej Európe, Dejiny práva v zemích českých, Čítanie prameňov práva rímskeho, Dejiny súkromného práva v strednej Európe, Dejiny práva na Slovensku, Európa od veľkej revolúcie francúzskej, Rímsky proces civilný, Právo pandektové, Romanistické cvičenie, neskôr Ústavné dejiny Moravy, Dejiny trestného práva v strednej Európe, Dejiny práva juhoslovanského, Dejiny konštitučných snáh v strednej Európe a iné. Po prvej časti štúdia (po troch semestroch) študenti absolvovali štátnu skúšku – historickoprávnu. Okrem toho ešte počas štúdia študenti absolvovali štátne skúšky judiciálne – právovedecké, štátovedecké. Titul doktora práv získali absolventi po úspešnom napísaní dizertačnej práce a zložení troch doktorských skúšok (tzv. rigoróz): historickoprávnej, právovedeckej a štátovedeckej.³⁴

Prof. Peter Mosný svoj odborný život zasvätil predovšetkým právnym dejinám. Vinšujem mu veľa zdravia a síl, aby naďalej rozširoval oblasť poznania a právnej vedy v odbore právnych dejín a aby sa mu stále darilo šíriť *infekciu náklonnosti* k tejto disciplíne.

³² Napr.: *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty Univerzity Komenského, (1921-1996)*, Blaho, P. – Vlčková, E. (eds.), s. 11-58, *Trnavská univerzita v Trnave Právnická fakulta (1998-2013), Jubilejný pamätník II*, Barancová, H. – Blaho, P. (eds.), Trnava : Typi universitatis Tyrnaviensis, 2013, s. 10 a nasl., GAJDOŠOVÁ, M.: Prvé ženy v advokácii na Slovensku (do roku 1938), 1. časť. In *Bulletin slovenskej advokácie*, 2013, s. 52 – 55.

³³ Matriky Právnickej fakulty Univerzity Komenského akad. roky 1921/1922, 1922/1923, 1927/1928. In *Archív Univerzity Komenského*.

³⁴ Podrobnejšie k prvým dizertačným prácam pozri: GRÓFOVÁ, M.: Vzdelávanie na Univerzite Komenského očami študenta Právnickej fakulty UK v rokoch 1921-1945 vo svetle archívnych dokumentov. In *Univerzita Komenského a vysokoškolské vzdelávanie, minulosť, prítomnosť, budúcnosť, zborník z konferencie*, Pekár, J. (ed.), s. 115-127. Pre štátne skúšky boli navrhnutí ministerstvu školstva títo predsedovia: pre historickú: dr. Sommer, pre judiciálnu dr. Rath, pre štátovedeckú – dr. Laštovka; pre rigoróza boli dočasne ustanovení len pre historické rigoróza (ktoré sa môže skladať po 1. štátnej) a to tak, že by právo rímske skúšal Sommer a Vážný, cirkevné Laštovka, dejiny práva stredoeurópskeho a dejiny práva československého alternatívne Rath a Tomsa; In *Protokol zo schôdze profesorského zboru právnickej fakulty Univerzity Komenského z 27.10.1921 v Bratislave*, *Archív Univerzity Komenského*, *Protokoly profesorského zboru právnickej fakulty Univerzity Komenského 1921-1926*.

Formovanie právneho postavenia ženy v regulácii novodobého práva

Žena a jej právne, sociálne, ekonomické a iné postavenie¹ je v súčasnosti ešte stále „modernou“ témou² nielen z hľadiska *gender studies*, ale aj z hľadiska iných vied, ako napr. sociológia, filozofia, psychológia, demografia, antropológia, história (osobitne v rámci dejín každodennosti), ale aj právo, oblasť ktorého sa budeme snažiť zachytiť v jeho historickom vývoji. Štúdia sa pokúsi predstaviť formovanie právneho statusu ženy v období 19. a začiatku 20. storočia, t. j. v etape budovania novodobého práva. Z hľadiska matérie sa štúdia zameria na väzby k súkromnému právu s čiastočným zohľadnením oblasti verejného práva.

V polovici 19. storočia sa vo vývoji práva a právneho poriadku udiala na našom území zásadná revolučná zmena. Jej podstatou bolo definitívne a takmer úplné odstránenie stredovekého práva so základom v úprave Tripartita a následné kodifikačné práce, ktoré z hľadiska časového vyplnili celú druhú polovicu 19. storočia, a ktoré z hľadiska materiálneho dali právu novodobý obsah. Na priblíženie východiskovej pozície vo vzťahu k právnemu statusu ženy sa v úvode pokúsime o stručný exkurz do obdobia stredoveku, ktorý nám umožní plastickejšie a reálnejšie vystihnúť zásadnej zmeny, ku ktorej došlo v štúdiu sledovanom období.

V stredovekej spoločnosti predstavovala najdôležitejšie a určujúce kritériom determinujúce sociálne postavenie jednotlivca (tak muža, ako aj ženy) **prísľu-**

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov“.

² V tejto súvislosti možno príkladom spomenúť práce: DUBY, G. – PERROT, M. (eds.): *Geschichte der Frauen*. Frankfurt, New York : Campus Verlag, 1993; ENNENOVÁ, E.: *Ženy ve středověku*. Praha : Argo, 2001; BASTL, B.: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*. Wien-Köln-Weimar, 2000; van DÜLMEN, R.: *Historická antropologie*. Praha : Dokořán, 2002; GERHARD, U. (ed.): *Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. München : C.H.Beck, 1997; LENGYELOVÁ, T. (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, s. r. o., 2004; BARDSLEY, S.: *Women's Roles in the Middle Ages*. London : Greenwood Press, 2007; MITCHELL, E. L.: *Family Life in the Middle Ages*. London : Greenwood Press, 2007 a i. Z najnovších štúdií pozri HUDÁČEK, P.: Právne postavenie vdovy v stredovekom Uhorsku do roku 1222 a otázka venného. In: *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 2, s. 227 – 262.

nosť k stavu s obmedzenými možnosťami sociálnej mobility.³ Ďalšími relevantnými faktormi vplyvujúcimi na rozsah spôsobilosti na právne úkony⁴ boli: vek, zdravie, pohlavie, rodinný stav⁵, mánotratnosť, občianska česť, náboženstvo, štátna príslušnosť a povolanie. Pri charakteristike právnej a sociálnej pozície ženy stredovek a ranný novovek vychádzal z jej troch určujúcich stavov: panenstvo, manželstvo a vdovstvo⁶. Najviac bolo cenené panenstvo, manželstvo sa spájalo s biologickou a materskou funkciou a pohľad na vdovstvo bol rozporuplný; na jednej strane ideál cnostnej vdovy žijúcej na majetkoch zomrelého manžela spolu s deťmi a na druhej strane realita pomerne bezmocnej ženy odkázanej na milosť a podporu zo strany rodiny⁷.

Stredoveké právo obsiahnuté v Tripartite vo všeobecnosti vychádzalo zo zásady, že medzi mužským a ženským pohlavím⁸ prirodzene existuje veľká *diversitas iurium*⁹ s čím súvisel aj rozdielny rozsah práv a povinností viažucich sa k pohlaviu ženskému alebo mužskému¹⁰. Mužské pohlavie sa označovalo termínom „sexus dignior“ (lepšie, dôstojnejšie pohlavie). Obmedzenie spôsobilosti žien na

³ DUDEKOVÁ, G. – LENGYELOVÁ, T.: Rodová identita v historickej perspektíve. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych entít*. Kilianová, G. – Kowalská, E. – Krekovičová, E. (eds). Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2009, s. 45. Pozri aj RYANTOVÁ, M.: Život ranné novoveké šlechtičny v Českém království (právní limity a skutečné možnosti). In: LENGYELOVÁ, T. (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, s. r. o., 2004, s. 106.

⁴ Luby tieto podmienky chápe ako stavy vplyvajúce na spôsobilosť na právne úkony (statusové vlastnosti a stavy). LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 166-167.

⁵ „Středověký člověk nemá vůbec smysl pro svobodu v moderním chápání toho slova. Svobodou je pre něho výsada, a slova (svoboda – pozn.) se raději užívá v plurálu ... Jednotlivce ve středověké západní Evropě patřil především k rodině. Rodina je rozsáhlá, patriarchální nebo kmenová. Pod vedením hlavy rodiny jednotlivce potlačuje, vnucuje mu vlastnictví, odpovědnost, kolektivní činnost“ a ženám aj ochranu (pozn. autora). Le GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*. Čermák, J. (trans.) Praha : Vyšehrad 2005, s. 377.

⁶ KRÁL, P.: Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku. In: LENGYELOVÁ, T. (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, s. 142.

⁷ Slobodné postavenie vdovy (často nútenej uzavrieť nové manželstvo alebo vstúpiť do kláštora) bolo totiž zväčša vnímané ako „nezdravá ženská sloboda“, ktorá mala byť v konečnom dôsledku kontrolovaná a usmerňovaná. HUDÁČEK, P.: Právne postavenie vdovy v stredovekom Uhorsku do roku 1222 a otázka venného, s. 234.

⁸ Izidor zo Sevilly vo svojej Etymologickej encyklopédii spájal termín muž, lat. *vir* s *virtus* (lat. zdatnosť, cnosť) a termín žena, lat. *mulier* s *mollitia* (lat. slabosť, nežnosť). GOETZ, H.W.: *Život ve středověku*. München : C.H. Beck, 1996. preklad: Milan Váňa. Jičany : Nakladatelství H+H Vyšehradská, s.r.o., 2005, s. 70.

⁹ Pozri aj KADLEC, K.: *Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské a chorvatské šlechty v něm obsažené*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Jozefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902, s. 146; KELEMEN, E.: *Institutiones juris Hungarici privati*. Liber I. De personis. Budae : Typis regiae scientiarum universitatis Hungaricae, 1818, s. 157 (*diversitas personarum ratione status naturalis*).

¹⁰ Porovnaj konštatovanie rímskeho právnika Papiniána (Pap. D. 1, 5, 9) „*In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum*“. Nerovnoprávne postavenie ženy

právne úkony sa v stredovekom myslení spájalo s potrebou ich ochrany, ktorá sa mala zabezpečiť podriadením otcovskej moci, moci poručníka či následne moci manžela¹¹. Zo samej podstaty vzťahu muža a ženy vyplývala povinnosť muža zabezpečiť starostlivosť a ochranu o „zverenú ženu“, ale aj o jej majetok¹², ktorý by často „pre slabosť a nestálosť ženského pohlavia“ (*imbecillitas et infirmitas sexus*)¹³ a „pre svoju ľahkomyselnú povahu“ a „jednoduché zmýšľanie“¹⁴ mohla zmenšiť alebo stratiť. Právne postavenie ženy charakterizoval aj istý protekcionizmus „slabšieho“ ženského pohlavia v nadväznosti na miesto ženy v spoločenskom rebríčku.

Stredovek a stredoveký svet právnú pozíciu ženy¹⁵ vo všeobecnosti vnímal:

- v kontrapozícii s katalógom práv mužov ako plnoprávných vlastníkov majetku a zákonných dedičov (reštrikcia práv žien),
- s úmyslom ochránarstva a protekcionizmu, ktorý vyústil do zakotvenia osobitných tzv. ženských práv (obvenenie, vdovské právo, parafernálny majetok, vlasové právo, dievčenská štvrtina)¹⁶,

charakterizovalo aj rodinné právo antického Grécka. Pozri bližšie VYŠNÝ, P. – PÚCHOVSKÝ, J. – ŠOŠKOVÁ, I.: *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2013, s. 71.

¹¹ Tripartitum I/112 § 1.

¹² Porovnaj tvrdenie Werböczyho v Tripartite I/113 § 4: „*successio bonorum sit causa tutelarum*“.

¹³ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K.: *Historia prawa*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN 1993, s. 98. Pozri bližšie aj KOCH, E.: Die Frau im Recht der Frühen Neuzeit. Juristische Lehren und Begründungen. In: GERHARD, U (ed.): *Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, s. 83.

¹⁴ Porovnaj Tripartitum I/112 § 1 „*Nam puellae aliter, carentes tutore, ipsae ex ingenii earum levitate facile seduci, decipique possent*“. Tripartitum I/91 „*quia puellae plerumque animi levitate seducuntur*“.

¹⁵ V najstarších dochovaných právnych textoch vzťahujúcich sa k nášmu územiu (Súdny zákon pre laikov; Ustanovenia sv. otcov – Penitenciál) sa žena spomína najčastejšie v dvoch súvislostiach, prvou je oblasť trestného práva (žena ako páchatel' trestného činu (smilstvo, smrť novorodenca, potrat) alebo obeť (znásilnenie); a druhou oblasť manželského práva (monogamia, manželské prekážky, nerozlučiteľnosť manželstva). V zákonných úpravách panovníkov z roku Arpádovcov (zákony sv. Štefana (II/24 § 2; II/28), zákony sv. Ladislava, Zlatá bula Ondreja II.) sa formuje majetkovoprávny status ženy, ktorý sa pre celý stredovek stal určujúcim vo vzťahu k vymedzeniu jej právnej spôsobilosti (vdovské právo, obvenenie, parafernálny majetok) a smeroval k stanoveniu osobitných tzv. ženských práv (dekréty Žigmunda Luxemburského, Mateja Korvína a Vladislava Jagellonského). Súčasne sa v súvislosti so ženou formuje požiadavka manželskej vernosti a trestný čin cudzoložstva (zákony sv. Ladislava a Kolomana).

¹⁶ Podrobnejšia regulácia osobitných práv ženského pohlavia sa rozvíjala v rámci právnych obyčají avšak, čo je vzhľadom na pomerne malý záujem zákonodarcu o úpravu otázok patriaciach do súkromného práva zaujímavé, v podstate všetky významnejšie zákonné úpravy (Zákony sv. Štefana, zákony sv. Ladislava, Zlatá bula Ondreja II. z r. 1222, Dekrét Belu IV. z r. 1267, Dekrét Ľudovíta I. Veľkého Anjou z r. 1351, Väčší dekrét Žigmunda Luxemburského z r. 1435, Väčší dekrét Mateja Korvína z r. 1486, Väčší dekrét Vladislava Jagellonského z r. 1492) prijaté do vydania diela *Opus Tripartitum* obsahovali stručnú schématickú úpravu osobitných tzv. ženských práv alebo aspoň niektorých z nich (obvenenie, vdovské právo, parafernálny majetok, vlasové právo, dievčenská

- s cieľom vymedzenia spoločnosťou prijímaného všeobecne akceptovaného postavenia ženy v rámci rodiny, resp. v rámci manželstva¹⁷ – žena ako matka a rodička synov v záujme zachovania rodu a žena ako hospodárka – správkyňa kľúčov¹⁸, ochrankyňa a správkyňa majetku spravidla získaného manželom.

K rozpadu uvedeného spoločnosťou tradične akceptovaného statusu ženy došlo v dôsledku revolučného zákonodarstva rokov 1848/1849 v nadväznosti na celoeurópsky politický, sociálny a kultúrny vývoj. Prioritnou a všeobecnou požiadavkou novodobého právneho vývoja po roku 1848 sa stalo zakotvenie zásady rovnosti. Špecifikom uhorského právneho vývoja bolo, že sa tak nestalo formou deklarácie v ústavnej či zákonnej rovine, naopak išlo o postupný vývoj likvidácie stavovských výsad a privilégií zväčša formou rozšírenia platnosti noriem šľachtického práva na zostávajúce širšie skupiny obyvateľstva.

Podstatné zásahy do konštrukcie vecných práv a dedičského práva realizované marcovým zákonodarstvom z roku 1848, Aviticitným patentom a následne Dočasnými súdnymi pravidlami Judexkuriálnej konferencie (1861)¹⁹ narušili stredovekú koncepciu tzv. osobitných práv žien, ktorých jednotlivé inštitúty boli kategorizované a systemizované do príslušných právnych odvetví vecného, rodinného, záväzkového a dedičského práva.²⁰ Z formálnoprávneho hľadiska právnu pozíciu ženy koncom 19. a začiatkom 20. storočia určovala zákonná úprava a úprava obsiahnutá v právnej obyčaji a súdnej praxi (najmä záväzné decízie Kráľovskej Kúrie).

Nástup osvietenstva, individualizmu a veľké sociálne, ekonomické, ideové a demografické²¹ zmeny v spoločnosti, ku ktorým došlo v priebehu 19. a začiatku

štvrtina). K presnejšej úprave osobitných tzv. ženských práv pre oblasť krajinského šľachtického práva došlo na našom území až v diele Opus Tripartitum z roku 1514, ktorým boli spísané nielen platné právne obyčaje prejavujúce sa aj v súdnych rozhodnutiach, ale aj zozbierané relevantné kráľovské dekréty.

Ako ilustratívny príklad majetkovo-právneho postavenia žien – trnavských mešťaniek pozri ŠVECOVÁ, A.: Ženské záväty z hľadiska právnej histórie na príklade Trnavy v prvej polovici 19. storočia. In: *internetový časopis Človek a spoločnosť*, Spoločenskovedný ústav SAV Košice, č. 4, 2006. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2006/index.html> [cit. 2014-02-13].

¹⁷ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Ch.: Žena a rodina. In: *Středověký člověk a jeho svět*. Le GOFF, J. (ed.). Praha : Vyšehrad, spol. s r. o., 2003, s. 261.

¹⁸ V stredovekej symbolike (slovanské, germánske právo) boli kľúče symbolom postavenia ženy v manželstve a rodine. LUBY, Š.: Kľúčna moc manželky. In: *Právny obzor*, roč. 27, 1944, č. 3 a 4, s. 1.

¹⁹ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice : Aprilla, s.r.o., 2008, s. 101 n. Pozri bližšie aj GÁBRIŠ, T.: *Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie z roku 1861 : monografická štúdia a historickoprávny komentár*. Bratislava : Atticum, 2013.

²⁰ DSP. I. Občianske súkromné právo. Hmotné právo § 1: „Občianske súkromnoprávne zákony uvádzajú sa v platnosť, avšak s nasledovnými zmenami, ktoré vyžadujú potreby verejného úveru, právnej kontinuity a všeobecného položenia.“ Zásadnou zmenou bolo vytvorenie novej úpravy dedičského práva.

²¹ Koncom 19. storočia dochádza na území Slovenska k zmene demografického vývoja a k prevahe žien spôsobenej nižšou úmrtnosťou a rastúcim vysťahovalectvom. DUDEKOVÁ, G. – LENGYELOVÁ, T.: Rodová identita v historickej perspektíve, s. 61.

20. storočia, narušili tradičné patriarchálne usporiadanie rodiny, s čím sa spájala aj postupná emancipácia žien, rast ich vzdelanostnej úrovne²² a presadzovanie ich aktívnejšej úlohy nielen v súkromnej sfére ale aj vo verejnej sfére. Významnú zmenu zaznamenalo osobnoprávne postavenie slobodných žien (zrušenie poručníctva nad slobodnými ženami v nadväznosti na dosiahnutie plnoletosti). Súčasne došlo aj k zmenám v majetkovoprávnom postavení žien prejavujúcim sa poklesom významu tradičných stredovekých inštitútov manželského majetkového práva, a naopak k posilneniu a následne k tvorbe nových inštitútov s výrazne rovnoprávnejšou pozíciou ženy. Uvoľnenie poddanstvom viazanej pracovnej sily a živelná industrializácia Uhorska obdobia druhej polovice 19. storočia viedli k nárastu „zamestnanosti žien“ a zvýšeniu ich ekonomického významu „zhmotnením a finančným ohodnotením“ ženskej práce. Vzájomné vzťahy medzi manželmi a vzťahy rodičov k deťom vôbec boli aj naďalej poznačené tradične akceptovanou pozíciou muža ako hlavy rodiny, avšak s postupným presadzovaním rovnoprávneho postavenia manželky (jedným z prvých impulzov bolo aj zakotvenie dôvodov rozluky a rozvodu manželstva v zák. čl. XXXI/1894). Pozícia ženy v stredoveku výrazne uzavretá do rodiny a súkromia sa zásadne zmenila a žena sa začala aktívnejšie presadzovať nielen v rámci rodiny ale i v rámci spoločnosti (počiatok boja za politické práva žien). Celý uvedený proces je však potrebné vnímať ako postupný, azda až pomalý s prihliadnutím na charakter vtedajšej slovenskej society ovládaný konzervativizmom, patriarchálnym vedomím a tradičnou podriadenosťou ženy. Rovnako je potrebné vnímať aj tradične pretrvávajúce rozdiely medzi mestskou a vidieckou komunitou majúce zásadný vplyv na faktickú pozíciu ženy v rodine a v spoločnosti.²³

²² V 90-tych rokoch 18. storočia sa pod vplyvom politizácie verejného života začalo verejne diskutovať o celospoločenskom význame a potrebe vzdelávania dievčat, cieľoch a zameraní tohto typu školstva. S prvým uceleným pohľadom na stav a smerovanie dievčenského vzdelávania vystúpil na 16. zasadnutí Školskej deputácie uhorského snemu 29. júla 1791 gróf Anton Brunszvik. Posilnenie významu vzdelávania dievčat sa následne spájalo aj s hodnotami národného obrodzenia, ideálom bola budúca matka – vychovávateľka detí v národnom duchu. Pozri aj KOWALSKÁ, E.: Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. In: LENGYELOVÁ, T. (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, s. 178-179. Od roku 1895 bolo ženám v Uhorsku sprístupnené štúdium medicíny, farmácie a filozofie.

²³ V tomto ohľade by som chcela ešte poukázať na vo viacerých smeroch zaujímavú judikatúru Najvyššieho súdu ČSR v kontrapozícii s praxou súdov nižšieho stupňa týkajúcu sa právneho postavenia ženy. V odôvodnení rozhodnutia **zo dňa 14. februára 1931, Rv IV 441/30 (Úradná sbierka II, 1930, č. 601) NS ČSR odmietol akceptovať „všeobecnú zásadu“ vyslovenú súdom nižšieho stupňa, podľa ktorej by manželka nižšieho spoločenského postavenia nemajetná a nevzdelaná spravidla musela preukázať ťažší stupeň zlého zaobchádzania manželovho, než manželka z lepšej spoločenskej triedy**. V druhom prípade **NS ČSR (rozh. zo dňa 19. februára 1935, Rv III 17/35)** zaviazal odvolací súd všímať si aj skutočnosť, že „ani žena stavu roľníckeho nie je povinná bez námietky prizerať sa na to, ako jej manžel v pozdných hodinách prichádza domov v ťažko opilom stave“. Rozhodnutia Najvyššieho súdu ČSR sú v štúdiu citované podľa zbierok: FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A. (eds.): *Zásadné rozhodnutia býv. uh. Kr. Kúrie (do 28./X. 1918) a Najvyššieho súdu Československej republiky (do r. 1926) vo veciach občianskych z oboru práva súkromného*. Bratislava : Právnická Jednota na Slovensku, 1927; VÁŽNÝ, F.: *Rozhodnutí nejvyššího soudu Československé republiky*

Právne postavenie ženy v období konca 19. a začiatku 20 storočia na rozdiel od stredoveku už necharakterizovali osobitné zvýhodnenia a znevýhodnenia ženského pohlavia vymedzované v kontrapozícii s mužmi, ale postupne formulovaný názor o rovnosti pohlaví ešte zatiaľ nerovnomerne premietnutý do ustanovení jednotlivých právnych odvetví. K prvej formulácii rovnosti pohlaví na našom území došlo v § 106 Ústavnej listiny ČSR z 29. februára 1920.

Medzi najvýznamnejšie zmeny, ktoré zasiahli do právneho postavenia ženy v období konca 19. a začiatku 20. storočia patrili:

- **zrušenie poručníctva nad plnoletými slobodnými ženami**, ktoré sa dosiahnutím veku 24 rokov zo zákona emancipovali. Pred nadobudnutím plnoletosti maloletá žena (ale aj muž) podliehali moci otca alebo poručníka (§ 2 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve)²⁴. Žena vo všeobecnosti nadobúdala plnoletosť **dosiahnutím 24 roku veku**²⁵ (§ 1 zák. čl. XXIII/1874 o plnoletosti žien; § 1 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve), následne **dosiahnutím 21 rokov veku** (zákon č. 447/1919 Sb. z. a n.). K ďalšiemu zníženiu vekovej hranice plnoletosti na **18 rokov** došlo účinnosťou zákona č. 266/1949 Zb. o dočasných zmenách v niektorých občianskoprávných veciach²⁶.
- **možnosť skoršieho nadobudnutia plnoletosti uzatvorením manželstva**²⁷ **po dosiahnutí 16 roku veku** (s tým, že k manželstvu osoby mladšej ako 20 rokov bol potrebný súhlas zákonného zástupcu – rodiča alebo poručenskej vrchnosti)²⁸. Uzatvorením manželstva nadobudnutá plnoletosť sa nestrácala

ve věcech občanských. Praha : Právnické vydavatelství v Praze, spol. s r.o., 1921 – 1939; *Úradná sbierka Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti*. Bratislava : Nakladateľ a vydavateľ Právnická Jednota na Slovensku v Bratislave za podpory Ministerstva spravodlnosti, 1929 – 1939, roč. I. – IX.

²⁴ § 2 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve „*Maloletí sú po otcovskou mocou alebo pod poručníctvom*“.

²⁵ § 1 zák. čl. XXIII/1874 o plnoletosti žien „*Slobodné ženy dosiahnutím 24 roku veku sa stanú plnoletými a nadobudnú všetky práva spojené s plnoletosťou*“. Išlo o tzv. všeobecnú hranicu plnoletosti rovnakú pre mužov aj pre ženy.

²⁶ Zaujímavým v tejto súvislosti je, že v oboch prípadoch k zníženiu hranice plnoletosti (na 21 rokov a následne na 18 rokov) došlo pre rozpor verejného (výkon aktívneho volebného práva) a súkromného práva.

²⁷ Na rozdiel od ženy muž – manžel uzatvorením manželstva nenadobúdala plnoletosť. Uvedené ustanovenie bolo v danej dobe predmetom kritiky zo strany právnej vedy a praxe. Pozri napr. RÁTH, A.: *Práva medzi mužom a ženou v Uhorsku*. Praha : Tiskem Aloisa Wiesnera v Praze, 1906, s. 8. K zosúladeniu možnosti skoršieho nadobudnutia plnoletosti uzatvorením manželstva pre ženu i pre muža došlo na našom území prijatím prvého spoločného československého Občianskeho zákonníka z roku 1950. Pozri bližšie ŠOŠKOVÁ, I.: Veková hranica plnoletosti vo vývoji práva platného na území Slovenska. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitas Matthiae Beli Neosolii*, roč. 17, 2011 – 2012, s. 319.

²⁸ § 7 – § 8 zák. čl. XXXI/1894 o manželskom práve. Pozri bližšie aj ŠOŠKOVÁ, I.: Plnoletosť ako predpoklad svojprávnosti v podmienkach 1. ČSR. In: *Historia et theoria iuris*, roč. 5, 2013, č. 1, s. 99.

ani v prípade rozluky manželstva či ovdovenia pred dosiahnutím veku 24 rokov, (a následne 21 rokov či 18 rokov).

- uzavretím manželstva manželka získala priezvisko manžela a bola povinná nasledovať manžela do miesta jeho pobytu (v zmysle súdnej praxe mohlo ísť aj o zahraničie²⁹).
- žena vždy sledovala domovské právo muža a v prípade cudzinky aj štátnu príslušnosť (§ 5 a § 34 zák. čl. L/1879 o nadobudnutí a strate uhorského štátneho občianstva).
- hlavou rodiny v zmysle právnej úpravy zostal aj naďalej manžel s tým, že vedenie domácnosti bolo právom manželky³⁰ (tzv. kľúčna moc³¹). Manželka už nepodliehala moci manžela³² po osobnoprávnej stránke³³. Postavenie muža ako hlavy rodiny pretrvalo (prevzal ho aj návrh čsl. obč. zákonníka z roku 1937, § 49) a zmenilo sa až účinnosťou zákona o rodinnom práve z roku 1949³⁴.
- osobnoprávne postavenie ženy ďalej určovala aj skutočnosť, že vo vzťahu k deťom **nedisponovala mocou zodpovedajúcou otcovskej moci** (§ 15 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve)³⁵, koncept rodičovskej moci sa začal presadzovať až účinnosťou zákona o rodinnom práve z roku 1949. Výnimkou bol vzťah k nemanželskému dieťaťu³⁶,

²⁹ Rozh. NS ČSR z 21. februára 1931, Rv IV 3/31: „Zvolenie miesta spoločného bydlenia manželského patrí k právom manžela ako hlavy rodiny, vo vykonávaní ktorého je obmedzený iba povinnosťou brať slušný zreteľ na rady a námietky manželky. Toto miesto môže byť podľa okolností prípadu aj v Amerike“. Rozh. NS ČSR z 15. februára 1933, Rv III 203/32 „Manželka lodníka je povinná nasledovať svojho manžela i do bydliska, ktoré je v cudzozemsku, jestli bol tam zamestnávateľom z úradu preložený“.

³⁰ Služobníctvo vo všeobecnosti prijímal manžel, avšak služobníctvo pre domácu a vnútornú obsluhu domácnosti prijímala manželka. § 4 zák. čl. XIII/1876 „Čelad' přijímat' příslůcha v rodinných poměrech spravidla hlavě rodiny, manželovi, avšak čelad' k službám v domácnosti a k službám vnútorným může přijímat' i manželka; ale jestli sa ich názory rozchádzajú, rozhoduje slovo manželovo a on môže pri zachovaní zákonnitej výpovednej lehoty prepustiť takéhoto služobného zo služby“. Porovnaj § 51 návrhu čsl. zákonníka občianskeho z r. 1937 (manželka – zástupkyňa domácnosti pokiaľ išlo o bežné potreby).

³¹ Kľúčna moc manželky zahŕňala právo spravovať domácnosť a právo zastupovať manžela a domácnosť vo vzťahu k tretím osobám. LUBY, Š.: Kľúčna moc manželky, s. 14.

³² Porovnaj rozh. NS ČSR z 15. januára 1932, Rv III 528/31 (Úradná sbierka, IV. č. 838): „Manželka nie je povinná poslúchnuť vyzvania manželovho, aby obnovila manželské spolužitie, a má proti nemu nárok na výživu, jestli manžel žil po celý rad rokov v konkubináte s inou ženou.“

³³ Na vyjadrenie vzájomných vzťahov medzi manželmi Luby použil termín „neúplná rovnoprávnosť“, ktorý vecne odôvodňuje tým, že dosiahnutím úplnej rovnoprávnosti manželov by bola ohrozená jednota rodiny s vynútením potreby častých súdnych rozhodnutí. LUBY, Š.: Kľúčna moc manželky, s. 8.

³⁴ MOSNÝ, P.: Zákon o rodine – prvý československý kódex. In: *Velké kodifikace*. Zborník príspevkov. II. zv. Praha : Karlova univerzita, 1989, s. 243 – 257.

³⁵ § 15 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve ods. 1 „Otec vykonáva otcovskou moc nad manželským a nad uzákoneným dieťaťom“.

³⁶ Zákonnou zástupkyňou nemanželského dieťaťa bola jeho matka, rovnako ako aj vyživovacia povinnosť nemanželského dieťaťa zaťažovala matku (§ 11 zák. čl. XX/1877 o poručníctve

- žena – matka a aj matka-osvojiteľka bola **prirodzenou a zákonnou poručníčkou**³⁷ **detí (inak bola z výkonu poručníctva vylúčená)** bez povinnosti skladania účtov zo správy majetku (§ 35, § 36, 43 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve),
- manželka – matka sa mohla stať **opatrovníčkou plnoletých detí ale aj svojho manžela**³⁸ (§ 28 a § 40 zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve),
- osobitosťou boli normy obmedzujúce (požiadavka súhlasu zamestnávateľa, resp. ústredného orgánu, napr. uchádzačka o miesto kancelárskej pomocnej sily) alebo zakazujúce uzavretie manželstva, napr. celibát dozorkýň väzňov (odstránený vládny nariadením č. 3/1947 Sb.) a i.

V rámci **vecného, manželského majetkového a dedičského práva** postavenie ženy charakterizovali:

1. neobmedzená samostatnosť pri dispozícii s jej vlastným (výlučným) majetkom. Veno malo osobitný režim, žena totiž bola povinná strpieť užívanie a požívacie právo manžela k predmetu vena po dobu trvania manželstva,

2. právo na zákonné obvenenie pre vrstvu bývalej šľachty a honoracií (v praxi už takmer vôbec nevyužívané),

3. právo na koakvizíciu (podiel zo spolunadobudnutého majetku manželov) pre vrstvu bývalých poddaných a mešťanov; na druhej strane v manželstvách bývalej šľachty a honoracií bol ponechaný model oddelených majetkov manželov,

4. právo na výživné³⁹ počas trvania manželstva a aj po jeho zániku,

5. osobitné vdovské právo,

6. a osobitné vdovské dedenie ponechané DSP pre vrstvu bývalej šľachty.

Zaujímavým v tejto súvislosti sa javí práve **ponechanie časti „výsad ženského pohlavia“**, a teda istých reziduí stavovských rozdielov v oblasti manželského majetkového práva a dedičského práva – vdovské dedenie, zákonné obvenenie pre bývalú šľachtu a odlišné modely usporiadania majetkových vzťahov medzi manželmi (koakvizičný systém pre bývalé poddanské vrstvy a mešťanov; systém oddelených majetkov pre šľachtu). Predstavené stavovské rozdiely zasahujúce aj do právneho statusu ženy neodstránil ani zákon č. 61/1918 Sb. z. a n., ktorým sa zrušuje šľachtstvo, rády a tituly (čo potvrdila aj súdna prax), a ani Ústavná listina ČSR č. 121/1920 Sb. z. a n. deklaráciou rovnosti obsiahnutou v § 106, podľa ktorého *„výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají“*. Najvyšší súd ČSR sa v rozhodnutí zo dňa 4. januára 1930 zaoberal dosahom tohto ustanovenia Ústavnej listiny (a aj dosahom zákona o zrušení šľachtstva) na oblasť súkromnoprávných

a opatrovníctve). K zrovnoprávneniu manželských a nemanželských detí došlo na základe zákona č. 265/1949 Zb. o práve rodinnom.

³⁷ Rozh. Kráľ. Kúrie č. 7625/1891 *„Ak niet ani otca ani menovaného poručníka, poručníctvo prejde na matku ako zákonitú a prirodzenú poručníčku s tým, že za vdovstva spravuje imanie maloletých detí bez účtovania a len po novom vydaní je povinná účtovať“*.

³⁸ Porovnaj rozh. Najvyššieho súdu ČSR (Úradná sbierka č. 3022): *„Pijanstvo môže byť základom dania pod opatrovníctvo pre márnوترatnosť len vtedy, ak dosiahlo takého stupňa, že ohrozuje majetkovú existenciu pijana, jeho rodiny“*.

³⁹ Zák. čl. XXXI/1894 o manželskom práve, § 90 – § 93, § 102.

vzťahov s jasne formulovaným záverom, v zmysle ktorého „*tak zákon o zrušení šľachtictva ako aj § 106 Ústavnej listiny majú význam len verejnoprávny a nedotýkajú sa súkromného (rodinného a dedičského) práva*“⁴⁰. Literatúra a súdna prax sa podobne priklonila k stanovisku, že „*toto ustanovenie bolo len programom, ktorý na poli práva súkromného nebol prevedený*“.⁴¹ K odstráneniu predmetných stavovských rozdielov⁴² uplatnenia niektorých inštitútov manželského majetkového a dedičského práva došlo v rovine výkladu⁴³ ustanovení Ústavy z 9. mája 1948 o rovnosti všetkých občanov pred zákonom a o rovnakom postavení muža a ženy v rodine i v spoločnosti⁴⁴ s prihliadnutím na zmenu spoločenských a politických podmienok. Ústava zasiahla aj do oblasti súkromnoprávných vzťahov,

⁴⁰ Rozh. NS ČSR zo dňa 4. januára 1930 Rv IV 258/29.

Porovnaj „*Než jednak pojímá panující mínění cit. § 106 odst. 1 úst. listiny – jako projev zásady vížící budoucího zákonodárce a nikoli jako předpis, který by přímo měnil právní řád v době jeho vydání platný (srov. Boh. adm. č. 7954); jednak jsou rozdíly mezi mužským a ženským pohlavím, zčásti dané samou přírodou, zčásti plynoucí zejména z nynější úpravy instituce manželství, aspoň v některých směrech i pro právní řád do té míry významné, že se nakonec žádný zákonodárce nevyhne tomu, aby – právě aspoň v oněch některých směrech – mezi muži a ženami nediferencoval. Podle tohoto pojetí přešlo do čl. právního řádu dost ustanovení, kde se právní posice mužů a žen upravuje odlišně, a přibyla četná taková ustanovení i po roce 1920. Soulad takových ustanovení s ústavou bylo lze uhájit výkladem, že není „výsadou pohlaví“ posice, která je odůvodněna, aspoň převážně, přirozenými rozdíly mezi muži a ženami*“. Slovník veřejného práva československého. Heslo: Ženy. 5 sv. Reprint původního vydání. Praha : Eurolex Bohemia, s.r.o., 2000. s. 889-890.

⁴¹ Porovnaj napr. LUBY, Š.: *Slovenské všeobecné súkromné právo*. I. sv. Úvodná časť – Všeobecná časť – osobnostné právo. Bratislava : b.v., 1941, s. 247. Pozri aj ŠOŠKOVÁ, I.: Niekoľko poznámok k úprave manželskoprávných pomerov na území Slovenska pri vzniku 1. ČSR. In: *Stát a právo v letech 1848 – 1918 ve středoevropském kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Bratislavě 1. a 2. června 2006*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, s. 250 – 251.

⁴² Porovnaj aj všeobecnú časť dôvodovej správy k Občianskemu zákonníku č. 141/1950 Zb.: „*Tento feudálny ráz občianskeho práva platného na Slovensku do roku 1918 zostal v mnohých smeroch zachovaný v právnom poriadku buržoázno-demokratickej Československej republiky ... V majetkovom práve manželskom a v práve dedičskom aplikovali sudy iné predpisy pre „honoraciory“ a iné pre pracujúcich až do vydania Ústavy 9. mája*.“ Citované podľa: Prvý občiansky zákonník platný od roku 1951 do roku 1964 s dôvodovou správou a so súvisiacimi predpismi zameranými na vecné právo. Štefanko, J. (ed.). Šamorín : Heuréka 1999, s. 15.

⁴³ § 171 ods. 1 Ústavy z 9. mája 1948 „*Při výkladu jednotlivých ustanovení této ústavy je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen*.“ § 171 ods. 2 Ústavy z 9. mája 1948 „*Výklad a používání všech ostatních předpisů právního řádu budtež v souladu s ústavou*.“

Porovnaj aj GLOS, J. a kol.: *Rodinné právo*. 2. přepracované vydání. Praha : Orbis 1970, s. 35. „*Po vydání Ústavy 9. května bylo nadále potřeba vykládat a používat všechny ostatní předpisy právního řádu vždy v souladu s touto ústavou. V důsledku toho se mnoho dosavadních ustanovení ... majících základní význam též pro úpravu právních vztahů v manželství a rodině, stalo prakticky nepoužitelnými. Bylo proto naléhavě třeba přikročit k podstatným změnám v právním řádu, vypracovat a vydat nové a další právní předpisy, základní kodexy, odpovídající stupni vývoje společenských vztahů v našem státě*.“

⁴⁴ § 1 ods. 1 Ústavy z 9. mája 1948 „*Všichni občané jsou si před zákonem rovni*.“ § 1 ods. 2 Ústavy z 9. mája 1948 „*Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem*.“

v našom prípade do oblasti manželského majetkového práva⁴⁵ tak, že platnosť noriem vzťahujúcich sa na nešľachticov (bývalých poddaných a mešťanov), t. j. koakvizícia, bola bez exaktného vyjadrenia v ústave či v inom zákone rozšírená i na bývalých šľachticov a honoracií.⁴⁶

Do právneho postavenia žien významne zasiahlo od druhej polovice 19. storočia aj vytváranie **ochranného pracovného a sociálneho zákonodarstva**, ktoré v istom zmysle dotvorilo formovanie právnej subjektivity ženy⁴⁷ zohľadnením fyziologických a spoločenských špecifik jej prirodzeného a sociálneho poslania.

Postupné širšie zapájanie žien do továrenskej výroby v rámci narastajúcej industrializácie⁴⁸ poukázalo na fyziologické limity ženského organizmu aj v súvislosti s materstvom a čoskoro podnietilo vznik úvah o istom osobitnom postavení žien v pracovnoprávných vzťahoch popri kategóriách detí a mladistvých⁴⁹. Hodnotovým zakotvením mal byť záujem ochrany zdravia ženy so zohľadnením fyziologických špecifik jej organizmu v jednej rovine a v druhej rovine záujem ochrany zdravia matky a riadneho vývoja jej plodu.

⁴⁵ ŠORL, R.: Manželské majetkové právo na Slovensku a ABGB v rokoch 1848-1949. In: *Vývoj právnych kodifikácií. Sborník z mezinárodnej vedeckej konferencie*. SCHELLE, K. (ed.). Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 168; PLANK, K. *Majetkovoprávne vzťahy v rodine*. Bratislava : Slovenské Vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 62.

⁴⁶ Porovnaj vystúpenie poslanca Dr. Štefánika (NS RČS, Stenoprotokoly, 37. schôdza, 7. decembra 1949): „*My máme inštitúciu zvanú koakvizícia alebo spolunadobudnutý majetok. U nás táto inštitúcia až do Ústavy 9. mája sa vzťahovala na prevažnú väčšinu občanov, neplatila len pre tzv. honoraciírov a bývalých šľachticov. Od vydania Ústavy 9. mája, ktorou boli nielen na papieri, ale aj v skutočnosti zrušené všetky privilégia, táto ustanovizeň platí na Slovensku pre všetkých občanov.*“ Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/037schuz/s037006.htm> [cit. 2014-01-12].

⁴⁷ V zmysle uhorskej právnej úpravy – zák. čl. XIII/1876 o úprave pomeru medzi čel'ad'ou a gazdom žena nesmela vstúpiť do služby (t.j. uzatvoriť služobnú (pracovnú) zmluvu) bez povolenia manžela, čo sa zmenilo zákonodarstvom počas trvania prvej ČSR.

⁴⁸ Zaujímavými sú v tejto súvislosti štatistické údaje vzťahujúce sa k zamestnanosti. Podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1921 bolo v textilnom priemysle zamestnaných 252.187 zamestnancov, z nich takmer 150.000 žien (približne 2/3); v tabakovom priemysle bol podiel zamestnaných žien až 90%. V ostatných priemyselných odvetviach bol zaznamenaný neustále vzrastajúci trend podielu zamestnaných žien. Pozri: Interpelace poslance H. Krebse a druhú ministrovi sociální péče (14. listopad 1927). Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1254_02.htm [cit. 2013-12-15].

Podľa štatistických údajov (Štatistická Ročenka ČSR z roku 1935) bolo v roku 1930 zamestnaných (v pracovnom pomere) 24,3% z celkového počtu žien (približne štvrtina zárobkovo činných osôb). Na Slovensku najväčšie percento žien pracovalo v poľnohospodárstve. Pozri bližšie CHYLOVÁ, E.: *Pramene a dokumenty k našim dejinám v 20. storočí*. Bratislava : Metodické centrum v Bratislave, 1995, s. 18 – 19.

⁴⁹ Ako uvádza Csizmadia reálna situácia stavu zamestnanosti v oblasti poľnohospodárstva bola v Uhorsku druhej polovice 19. storočia horšia než pri továrenskej (živnostenskej) výrobe, nakoľko zamestnávanie v danej oblasti ešte stále vychádzalo z modelu patriarchálneho zamestnávania čel'adi (často aj širších rodín). CSIZMADIA, A.: Sozialpolitische Tendenzen bei der Regelung der Arbeitsverhältnisse in Ungarn. In: *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848-1944)*. Csizmadia, A. – Kovács, K.. (eds.) Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970, s. 350.

Ochranné zákonodarstvo sa vo vzťahu k ženám zameralo na:

1. osobitnú ochranu žien po pôrode stanovením neplatenej dovolenky po pôrode v rozsahu 4 týždňov (Živnostenský zákon z roku 1884), čo zmenil Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi č. 259/1924 Sb. z. a n. na 6 týždňov po pôrode⁵⁰. Osobitné ochranné ustanovenia vo vzťahu k matkám obsahoval aj zákon o súkromných zamestnancoch č. 154/1934 Sb. z. a n., ktorý garantoval ženám po pôrode plat až po dobu šiestich týždňov za podmienky nepretržitého zamestnania u daného zamestnávateľa po dobu aspoň dvoch rokov.

2. ochranu materstva (s ústavným východiskom v podobe ustanovenia § 126 Ústavnej listiny z r. 1920, podľa ktorého „*manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů*“) v praktickej rovine vyjadrenú aj do budovania systému materských dávok v rámci nemocenského poistenia.⁵¹

Poskytovanie peňažnej pomoci v materstve bolo viazané účasťou na poistení (zamestnankyne alebo manžela – zamestnanca)⁵² podľa zákona č. 221/1924 Sb. z. a n. o poistení zamestnancov pre prípad choroby, invalidity a staroby, ktorý položil základy reformy sociálneho systému na území ČSR. Poskytovanie peňažnej pomoci v materstve bolo pre poistenkyne určené obdobím 6 týždňov pred pôrodom (manželky poistencov len 4 týždne) a 6 týždňov po pôrode (bez možnosti súbehu s dávkami nemocenského a so znížením sumy na polovicu v prípade, ak žena nastúpila do práce). Výška dávok materského zodpovedala výške nemocenských dávok (poistenkyne) alebo bola určená sumou 5 Kč denne (manželky poistencov). Zákonná úprava tiež stanovila jednorázové príspevky spojené s tehotenstvom a pôrodom (pôrodné), príspevok na dojčenie až do 12 týždňov po pôrode a bezplatnú pomoc pôrodnej asistentky alebo lekára pri pôrode.⁵³

3. zákaz nočnej práce žien realizovaný zákonným článkom XIX/1911, ktorý bol prijatý v nadväznosti na medzinárodné zmluvy uzavreté v rámci Bernskej konferencie konanej v roku 1906⁵⁴. Uvedený zákonný článok s účinnosťou od 1. januára 1912 zakázal nočnú prácu žien v priemyselných podnikoch zamestnáva-

⁵⁰ V súvislosti s uvedeným je možné zmieniť sa aj o zákonom obmedzení a zákaze námedzného kojenia (zák. č. 171/1924 Sb. z. a n.).

⁵¹ Materstvo ako hodnota bolo prezentované na rovnakej úrovni spolu s hodnotou rodiny a manželstva, čo vychádzalo z tradicionalistického a konzervatívneho postoja prezentovaného v uvedenej deklarácii zaradenej do hlavy upravujúcej ľudské práva a slobody. Materstvo sa z okruhu súkromného, resp. rodinného záujmu dostáva do povedomia spoločnosti ako hodnota vyjadrujúca aj sociálny záujem, záujem na zdravom a dynamickom rozvoji štátu a jeho občanov. Pozri bližšie LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A.: Ochrana ženy v pracovnoprávných vzťahoch (právo-historický pohľad na jej východiská, špecifiká a hodnotové zakotvenie) In: *Bene merito. Profesorovi Jozefovi Klimkovi k 70-tym narodeninám*. VOJÁČEK, L. (ed.). Bratislava : Gupres, 2012.

⁵² Poistenkyňa alebo jej manžel museli byť poistení v rámci posledných 12 mesiacov pred pôrodom aspoň 180 dní.

⁵³ Predmetná zákonná úprava bola zrušená v roku 1948 zákonom č. 99/1948 Zb. o národnom poistení. Pozri bližšie aj HALÍŘOVÁ, G.: Historický vývoj dávok v mateřství na našem území. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas Iuridica*, 2003, č. 5-6, s. 213.

⁵⁴ Pozri bližšie *Slovník veřejného práva československého*. Sv. III. Brno, 1934. Reprint původního vydání. Praha : Eurolex Bohemia, s.r.o., 2000. (Heslo: Pracovní právo), s. 433.

júcich viac ako 10 zamestnancov (so stanovenými výnimkami) v čase od 22.00 hod. do 5.00 hod. rannej. Zákaz nočnej práce žien v priemyselných podnikoch bol následne realizovaný aj československým zákonodarstvom, a to konkrétne zákonom č. 91/1918 Sb. z. a n. o 8-hodinovom pracovnom čase (§ 9 „**ženy nesmějí se při práci noční zaměstnávat**“)⁵⁵.

4. zakotvenie bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci⁵⁶ vo všeobecnej rovine (napr. obmedzenia a zákazy práce žien pod zemou v baníctve, v stavebníctve, pri prácach s olovnatou belobou a i.) a osobitne vo vzťahu k tehotným ženám (s vyjadrením vo viacerých zákonných a podzákonných normách v ustanoveniach kogentnej povahy)⁵⁷. Zákazy výkonu prác ženami sa často spájali aj s ochrannými ustanoveniami vo vzťahu k mladistvým zamestnancom s odporúčaním výkonu prác fyzicky menej náročných, zodpovedajúcich fyziologickým a biologickým schopnostiam a možnostiam ženského organizmu⁵⁸.

5. zavedenie osobitnej dávky zo sociálneho systému v podobe vdovského dôchodku (zákon č. 221/1924 Sb. z. a n.) a i.

Z hľadiska **procesného práva** mala žena:

1. samostatnú procesnú spôsobilosť, konštituovala sa aj možnosť zastúpenia manžela v procesnom konaní či už na základe plnomocenstva alebo aj bez plnomocenstva (zák. čl. XX/1878 §34 § 17; zák. čl. XVIII/1893 § 7 a § 1, zák. čl. I/1911 o Občianskom súdnom poriadku),

⁵⁵ Výnimkou boli prevádzky spracovávajúce suroviny podliehajúce rýchlej skaze (v ktorých sa výnimočne a na prechodnú dobu pripúšťala nočná práca žien starších ako 18 rokov) a nočná práca žien v nepretržitých prevádzkach alebo nočná práca žien z dôvodov verejného záujmu s podmienkou, že nesmeli ísť o fyzicky náročnú prácu.

⁵⁶ Základnou pracovnoprávnou úpravou vo vzťahu k oblasti bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci bol na území Slovenska zákon č. 244/1922 Sb. z. a n., ktorým sa všeobecne upravujú právne pomery medzi zamestnávateľmi a zamestnancami na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi a zákon č. 259/1924 Sb. z. a n. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktoré obsahovali povinnosti zamestnávateľa k zabezpečeniu bezpečných a zdraviu vyhovujúcich pracovných podmienok. Inak bola oblasť bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci kauzisticky riešená v množstve predpisov zákonnej a podzákonnej povahy. Pozri bližšie LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A.: Dôstojná práca. (Príspevok k vývoju bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci na našom území). In: *Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov*. OLŠOVSKÁ, A. (ed.). Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 88-89.

⁵⁷ Príkladom uvedených noriem boli napr. vládne nariadenie č. 116/1925 Sb. ktorým vydávajú sa predpisy pre živnostenské provodzovanie kameňolomov, hlinísk, pieskovieň a štrkovieň (zákaz zamestnávať tehotné ženy vo vysokom štádiu tehotenstva); vládne nariadenie č. 117/1925 Sb. z. a n., ktorým vydávajú sa predpisy pre zabránenie úrazom a na ochranu zdravia robotníkov pri živnostenskom prevádzaní pozemných stavieb (povinnosť zamestnávania žien v pokročilom štádiu tehotenstva iba ľahšími prácami, zákaz prác na rebríkoch a vyťahovadlách materiálu) a vládne nariadenie č. 53/1931 Sb. z. n. o ochrane zdravia a života robotníkov pri živnostenskom prevádzkovaní stavieb (zákaz zamestnávania žien po šiestom mesiaci tehotenstva pri prácach s bremenami akéhokoľvek druhu).

⁵⁸ Porovnaj § 11 ods. 1 zákona č. 91/1918 Sb. z. a n. o 8-hodinovom pracovnom čase: „*Mladistvých zaměstnanců mužského pohlaví do 16 let a ženského do 18 let stáří smí se užívati jen ku pracím lehkým, které nejsou na újmu jejich zdraví a nepřekážejí tělesnému jejich vývoji*“.

2. žena **právo odmietnuť svedeckú výpoveď**, ak by ňou poškodila manžela (zák. čl. LIV/1868 § 197 d) a § 207; zák. čl. XVIII/1893 § 86, § 87, § 215 a § 227; zák. čl. XXXIII/1896 § 205, § 208 a § 222),

3. v trestnom konaní tehotenstvo ženy dočasne vylučovalo výkon trestu smrti, rovnako nebolo možné žene vyhlásiť rozsudok trestu smrti či odmietnutie žiadosti o milosť (§ 502 zák. čl. XXXIII/1896 Trestného poriadku)⁵⁹.

Z hľadiska **verejného práva**:

1. účinnosťou Ústavnej listiny ČSR z roku 1920 ženy⁶⁰ získali aktívne a pasívne volebné právo⁶¹;

2. v súvisi s brannou povinnosťou Ústavná listina výslovne spomenula pojem „občan“, špecifikáciu obsahol branný zákon vymedzením „občan mužského pohlavia“. Príslušníkmi čsl. brannej moci sa ženy mohli stať až na základe zákona č. 14/1946 Sb. o dočasnej úprave vojenskej služby.

Záver

Zmeny v oblasti hospodárskej, sociálnej a demografickej, často spájané s ideálmi občianskych revolúcií 1848/1849, postupne presiakli aj do oblasti tradične konzervatívnej – do fungovania manželstva a rodiny. V stavovskej spoločnosti

⁵⁹ § 502 zák. čl. XXXIII/1896 „*Choromyseľným osobám alebo tehotným ženám pred ich uzdravením nemožno ani vyhlásiť rozhodnutie Najvyššieho súdu podľa ktorého uložený im trest smrti nadobudol právnu moc, ani oznámiť, že ich žiadosť o milosť bola bezúspešná, a ani vykonať na nich trest smrti*“.

⁶⁰ V súvislosti s právnym postavením žien v ČSR je potrebné zmieniť sa o zaujímavej zmienke obsiahnutej vo Washingtonskej deklarácii z 18. októbra 1918, ktorá bola programovým manifestom následne vytvorenej Československej republiky. V jej texte totiž nachádzame tvrdenia: „*Naše demokracie bude spočívať na všeobecném právu hlasovacím: ženy budú postaveny politicky, sociálne a kultúrne na roveň mužům*“. Citované podľa: VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právní dějiny (1918 – 1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokódex, s.r.o., 2013, s. 206.

⁶¹ Ústavná listina ČSR č. 121/1920 Sb. z. a n. § 9 *Právo voliti do sněmovny poslanecké mají všichni státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří překročili 21. rok věku svého a vyhovují ostatním podmínkám řádu volení do poslanecké sněmovny. § 10 Volitelní jsou státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří dosáhli aspoň 30. roku věku svého a vyhovují ostatním podmínkám řádu volení do poslanecké sněmovny. § 14 Právo voliti do senátu mají všichni státní občané republiky Československé bez rozdílu pohlaví, kteří překročili 26. rok věku svého a vyhovují ostatním podmínkám zákona o složení a pravomoci senátu. § 15 Volitelní jsou státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří dosáhli 45. roku věku svého a vyhovují ostatním podmínkám zákona o složení a pravomoci senátu.*

Istú výpovednú hodnotu majú aj údaje o zastúpení žien v Národnom zhromaždení ČSR, a to konkrétne: v jednokomorovom revolučnom Národnom zhromaždení r. 1918 – 1920 mali ženy 9 mandátov (celkový počet 256 a následne 270 členov); v Národnom zhromaždení r. 1920 – 1925 mali ženy 14 mandátov v poslaneckej snemovni a 3 mandáty v senáte; v Národnom zhromaždení r. 1925 – 1929 mali ženy 9 mandátov v poslaneckej snemovni a 4 mandáty v senáte; v Národnom zhromaždení r. 1929 – 1935 mali ženy 11 mandátov v poslaneckej snemovni a 6 mandátov v senáte a v Národnom zhromaždení r. 1935 – 1938 mali ženy 9 mandátov v poslaneckej snemovni a 5 mandátov v senáte (pri celkovom počte 300 členov poslaneckej snemovne a 150 členov senátu).

podriadenosť ženy určená biologickými faktormi dotvárala príslušnosť k stavu, v rodiacej sa občianskej spoločnosti obdobia konca 18. a 19. storočia sa pozostatky nerovnoprávneho postavenia ženy zdôvodňovali vedecky a filozoficky.⁶² Myšlienky o rovnoprávnosti oboch pohlaví začali narúšať uplatňujúci sa vžitý model nadradenosti muža. Išlo o proces postupný a neukončený ani v 40. rokoch 20. storočia, keď Luby⁶³ konštatuje, že „*princíp rovnoprávnosti pohlaví je práve v manželstve a rodine prelomený v prospech manžela, ktorému manželské a rodinné právo priznáva určité prerogatívy. Tieto výhody manžela nie sú už dané z hľadiska slabosti ženského pohlavia (ob imbecillitatem sexus), ale z príčin daných štruktúrou a zariadením manželstva a rodiny, ktoré nemôžu byť vedené kolektívne spolurozhodovaním oboch manželov, ale ktoré v prípade rozporu medzi manželmi potrebujú tiež individuálneho náčelníka. Týmto náčelníkom v terajších právnych poriadkoch je manžel ako hlava rodiny a hlava manželskej domácnosti*“.

Ludovodemokratický a následne socialistický zákonodarcia sa usiloval odstrániť dobovou terminológiou označované „buržoázne prežitky nerovnoprávneho postavenia ženy“ často až násilnou formou presadzovania rovnoprávnosti bez väzby na skutočné požiadavky spoločnosti či akceptácie miery slobody každého ľudského individua. Cieľom bolo zdôrazňované presadenie požiadavky rovnoprávnosti muža a ženy⁶⁴, osobitne v oblasti verejného práva v duchu ideového konceptu socialistickej ženy: žena – zamestnankyňa – ale i matka – budujúca socializmus prácou⁶⁵, výchovou detí a starostlivosťou o manžela i rodinu.

Možnosti a limity regulácie právneho postavenia ženy podliehajú dynamickým zmenám vývoja každej spoločnosti. Cesta regulácie právneho postavenia ženy by vo všeobecnosti mala vychádzať z možnosti využitia priorit a jedinečnosti jej poslania za účelom zdravého a dynamického vývoja spoločnosti. Ak totiž hľadáme „*zmysel právnej regulácie, od ktorého sa odvíjajú právne konštrukcie a ktorý ich určuje, nájdeme ho v človeku, ktorý je alfou a aj omegou vedy a reality nášho života. Človek je rozhodujúcou funkciou (pojmom) práva a meniaci sa dôraz na jednotlivé hodnoty či všeobecné atribúty ľudskej osobnosti v dynamickom vývoji je kritériom efektívnosti právnej regulácie v rámci jej vývojovej charakteristiky*“⁶⁶.

⁶² LENGYELOVÁ, T.: Spoločenské postavenie žien v histórii Slovenska. In: *Slovensko na ceste k rodovej rovnosti. Zborník*. PISCOVÁ, M. (ed.). Bratislava : ERPA, Sociologický ústav SAV, 2006, s. 39. Zborník dostupný na internete: http://www.sociologia.sav.sk/old/dokument/equal_rovnost_sk.pdf [cit. 2013-10-17].

⁶³ LUBY, Š.: Kľúčna moc manželky, s. 6.

⁶⁴ § 1 ods. 2 Ústavy z 9. mája 1948 „*Muži a ženy majú stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnotem*“.

⁶⁵ V tejto súvislosti možno pozitívne hodnotiť reguláciu osobitných pracovných podmienok žien s ohľadom na ich prirodzené a sociálne poslanie.

⁶⁶ HURDÍK, J.: *Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 18.

33 aforizmov a o videní (sa)

Pred pár rokmi vznikol sci-fi film Avatar o kmeni humanoidov Na'vi na planéte Pandora. Príslušníci kmeňa Na'vi sa zdravia pozdravom „*oel ngati kameie*” v preklade „*vidím Ťa*“. Jedna z hlavných postáv Avatara, človek Jake Sully, až v závere filmu pochopí, čo tento pozdrav znamená. On totiž skutočne znamená, že Ťa vidím, že viem ako sa cítiš, že sa pozerám na teba a som tu s tebou, všímam si Ťa.

U nás sme si už zvykli, že sa zdravíme aj slovami „ako sa máš?“ a na ne sa po správnom odpovedá „ďakujem, dobre“. „Ako sa máš?“ totiž už vlastne neznamená otázku, ale skôr bežné „ahoj“.

S profesorom Mosným je to iné, a takých ľudí je málo. Keď sa nás profesor opýta „Ako sa máte?“, je to otázka, nie pozdrav. Naša skúsenosť s profesorom je taká, že si všíma, že mu záleží. Nemusíme sa s ním poznať desaťročia, nemusíme s ním byť každý deň a i tak máme pocit, že vidí nás, všímol si nás.

Pán profesor, ďakujeme a želáme Vám všetko dobré. Na pobavenie i zamyslenie sme pre Vás vymysleli aforizmy – skutočné články dostanete od iných.

Oel ngati kameie, pán profesor.

Akademické:

O právnickom vzdelávaní

Nemo plus *scientie* ad alium transferre potest quam ipse habet.

O filozofii a práve

Filozof: Vážna a dobrá filozofická práca môže byť napísaná tak, že celá pozostáva z vtipov.

Právnik: Niektoré právnické práce sú vtipom.

Filozof: No vieš, každý vtip má mať pointu.

Právnik: Tak potom nič.

Diskurzivita

Učiteľ študentom: Ja by som rád s vami viedol dialóg, ale keď som vás naposledy počul, radšej ostanem pri monológu,

Študenti učiteľovi: My by sme tiež radi viedli s vami dialóg, ale keď vás tak počúvame, radšej asi ostaneme pri tom monológu.

O (právnej) teórii

Najlepšia príprava na prax je dobrá teória. Teoreticky.

Študent profesorovi (o probléme s úvodzovkami)

Nieko urobil preklad zo slovenčiny do slovenčiny tak, aby sa prekladanej veci dalo rozumieť lepšie. – Pán profesor, ide o citáciu alebo parafrázu?“

Na prvej hodine

Učiteľ: Prečo ste šli študovať právo?

Študent: Pretože nemám rád matematiku.

Učiteľ: No to ste nespravili dobre, matika vie byť veľmi pomstychtivá.

Študent: Čo tým myslíte?

Učiteľ: Spočítali ste si, koľko ako právnik zarobíte?

Na skúške z trestného práva

Učiteľ: Povedzte mi, čo je to prezumpcia nevinu.

Študent: (ticho sedí a pozerá do stola)

Učiteľ: Prečo ste sa neučili?

Študent (zdvihnúc zrak): Tak to mi budete musieť najskôr dokázať.

Učiteľ: Máte A.

A teraz naozaj vážne

Učiteľ: Povedzte mi, čo je to prezumpcia nevinu.

Študent: (ticho sedí a pozerá do stola)

Učiteľ: Prečo ste sa neučili?

Študent (zdvihnúc zrak): Tak to mi budete musieť najskôr dokázať.

Učiteľ: Máte Fx.

Bezútešná prognóza

Učiteľ: História je *učiteľkou života*.

Študent: Tak potom prečo sme mali až dve svetové vojny?

Učiteľ: Pretože opakovanie je *matka múdrosti*.

Exemplo ducti I.

Exemplo ducti. Ale k čomu?

Exemplo ducti II.

Exemplo ducti. Ale radšej až keď doštuduješ.

O tituloch

Historia magistra vitae. Ale bez PhD. ju na fakulte nezamestnáme.

Misky váh

Študent si s učiteľom nikdy nebude rozumieť. Len sa pozrite, ako si delia zásluhy za úspech na skúškach. Ak študent nespraví skúšku, myslí si, že je to vina učiteľa, či už preto, lebo učivo nedokázal dobre naučiť alebo preto, lebo dal príliš ťažké otázky. Medzitým si učiteľ myslí, že je to výlučne len vina študenta, pretože sa nedokázal na skúšku poriadne pripraviť. Na druhej strane, ak študent na skúškach prejde, myslí si, že je to len vďaka vlastnej usilovnosti, zatiaľ čo učiteľ je v tom, že je to preto, lebo materiál dobre odprednášal.

Politicko-spoločenské:

Demokracia v strednej Európe

Právo je vôľa tých, ktorý na to kašľú.

Právo národov

Ak majú suverénne národy na niečo výsostné právo, tak v prvom rade na to, že smú robiť hlúposti.

Poskomunistické právo

Kde iní končia, my začíname.

Rodinné hodnoty v súdnej praxi

Sudca sa čuduje, prečo sa jeho synovi nepodarilo stať sa sudcom. Kolega mu vraví: „Na to existuje len jedno vysvetlenie – manželka ti bola neverná.“

Nádej

Dejiny končia, my začíname.

Dilema

Hamlet právnikom: Talár či žalár? To je otázka. Vlastne, čo to táram, aj tak by som robil to isté.

O ohybnosti chrbtice a príprave na povolanie

Ohýbaj ma mamko, pokiaľ som ja Janko,
bo keď budem Jano, rozlámu ma, mamko.

Jane Austen o stave spoločnosti a o demokracii na Slovensku

„Toto sú tie skutočné sklamanie, kvôli ktorým si myslím, že *počasie* nezodpovedá *ročnému obdobiu*.“ Sídlo Mansfield, 1814

S vylúčením verejnosti

Čo je to 18 právnikov na dne mora?
Výjazdové zasadnutie súdnej rady.

Bieda povolania

Čo mi je platné, že remeslo má zlaté dno, ak nikdy nepadnem tak hlboko, aby som nemohol padnúť ešte hlbšie?

Krátkozrakosť

„Sto právnikov na dne mora,“ – z istého uhlu pohľadu to možno považovať za dobrý začiatok, ale určite by sme nemali rátať s tým, že to bude mať aj dobrý koniec.

Silný žalúdok, hrubá šija

Čo sme si navarili, to si aj zjedzme.

Čo sme si zvolili, na pleciach nesme.

Semaforizmus I.: Interpretačné spoločenstvo

Text: Červená – Stoj! Oranžová – Pozor! Zelená – Voľno!

Výklad: Červená – Zväčša stoj! Oranžová – Zrýchli! Zelená – Pozor na tých čo zrýchlili!

Semaforizmus II.

Jazda pod vplyvom alkoholu sa už poslancom neprepečie, ona sa premlčí.

Semaforizmus III.: Po každej zelenej ide červená

Komu sa nelení, tomu sa zelení.

Druhým od závidi, líce sa červení.

Ústavnoprávne:

Prežarovanie ústavy

Slovenská ústava žiari tak jasne, že niektorí úplne oslepli.

O legislatívnom procese

Duracell lex, sed lex.

Slovenské neutríno pre CERN

Novela ústavy v legislatívnom procese.

Ľudské práva neber doslovne

Učiteľ: Každý má právo na svojho sudcu.

Študent: Tak potom prečo ich máme tak málo?

Kontrafakticita noriem

Odhliadnuc od faktov sme právny štát.

II. SEKCIÁ:
ŠTÁT A PRÁVO
V METAMORFÓZACH
STARŠÍCH DEJÍN

Dvorský úřad a *memoria* římských císařů

V průběhu historie se objevila a rozvíjela celá řada způsobů, jak řídit státní záležitosti, nebo jinak řečeno správních či administrativních modelů. Některé z nich se uplatnily v relativně skromných podmínkách malých státních útvarů, jiné byly funkční v rámci velkých říší, kdy se jednalo o státy založené na národním principu i o mnohonárodnostní a multikulturní útvary. Některé z nich nezanuly v dějinách téměř žádnou stopu, jiné opět osvědčily svou životaschopnost dlouhodobou existencí. Jedním z těch způsobů uspořádání státní administrativy, který se nepochybně osvědčil, je organizace římské ústřední státní správy v období principátu, na který navázala, i když v pozmeněné podobě administrativa pozdní Římské říše.

Administrativní struktura Římské říše za císařství byla v mnoha ohledech pokračováním modelů, které se vytvořily již v době republiky. Augustus využil staré republikánské „architektury“ výstavby státní správy,¹ avšak s téměř překvapující lehkostí zavedl a prosadil změny, které velmi záhy změnilu správu městského státu (tuto podobu měla správa Římské říše až do posledních dnů republiky) na správu skutečně říšskou, která již plně vyhovovala nárokům kladeným na řízení tak obrovského územního celku jakým bylo *Imperium Romanum*.

Toto konstatování platí nejen pro republikánské magistratury, které ještě po určitou dobu hrály relativně důležitou úlohu ve státní správě, ale také pokud se týká nově vytvářených císařských úřadů. Dokonce i těch, které jakoby neměly předobraz v předchozím vývoji, tedy dvorských úřadů označovaných jako císařské kanceláře, které pomáhaly císařům při zvládnutí obrovského množství úkolů kladených na císaře jako vládcu Římské říše. Přestože jsou v literatuře označovány jako *nova officia*,² nebyly novými tak úplně, jak by se snad mohlo zdát. Využity totiž byly modely, s nimiž se běžně setkáváme již za republiky v rodinách bohatých a vlivných Římanů, kteří pro nejrůznější kancelářské práce používali svých otroků a propuštěnců. A tak k době Tiberiovy vlády máme epigraficky doloženy osobní císařské služebníky, jejichž „titulatura“ naznačuje, že již tehdy musela mezi nimi existovat určitá specializace. Jistý Anthemus se staral o císařské účty³

¹ COLOGNESI, CAPOGROSSI, L.: *Diritto e potere nella storia di Roma*. Napoli : Jovene, 2007, s. 283.

² Např. CERAMI, P. – METRO, A. – CORBINO, A. – PURPURA, G.: *Ordinamento costituzionale e produzione del diritto in Roma antica*. 2. vyd., Napoli : Jovene, 2006, s. 125.

³ Anthemus Ti. Caes. Aug. I. a rat. (CIL VI 8409^c).

a Agathopodis pečoval o císařskou korespondenci.⁴ Mimořádně zajímavým dokladem pak je titul *a subscribendarius*, který snad naznačuje, že již v této době se vytvářel zárodek budoucí kanceláře *a libellis*.⁵ Alespoň uvedené označení napovídá, že se tento propuštěnec zabýval subskripcemi. Ostatně toto nebyl ojedinělý případ přejímání dřívějších a osvědčených modelů. Vždyť i samotná podoba císařské rady (*consilium principis*) měla svůj předobraz v domácím poradním orgánu, kterým disponoval každý římský otec rodiny,⁶

Palatinské úřady, či císařské kanceláře, byly vytvořeny teprve císařem Claudiem, který je obecně považován za vlastního zakladatele této větve římské administrativy. Nelze však o něm říci, že by byl reformátorem, neboť tehdy ještě tyto úřady nebyly vytvořeny, neexistovaly, ale spíše za inovátora,⁷ který dal jakýmsi zárodečným útvarům pevnou strukturu a ve své podstatě je skutečně vytvořil. Tehdy byly konstituovány čtyři první a zároveň nesmírně důležité dvorské úřady nazvané podle jejich zaměření jako *ab epistulis*, *a cognitionibus*, *a rationibus*, *a libellis*. Císařských kanceláří nakonec vzniklo dvacet jedna. Některé z nich se udržely po celou dobu principátu, jiné časem zanikly, nebo byly spíše pohlceny jinými.

Mimořádně zajímavým císařským sekretariátem je jeden z těch, který vznikl poměrně pozdě, teprve na počátku 2. století n. l. Jedná se o kancelář označovanou jako *a memoria*, která svým charakterem spíše náleží již do období pozdní Římské říše, které je také v oblasti administrativy první a velmi výraznou předzvěstí.

První zmínku o zárodcích této kanceláře, i když poněkud nejistého charakteru, nacházíme u Suetonia v Augustově životopise.⁸ nepochybně však bude správné spojit její vznik až Hadrianovými reformami, jak se na tom ostatně shoduje většina autorů.⁹ Ostatně k této době je úřad *a memoria* doložen poprvé také epigraficky.¹⁰ Konstituování této kanceláře právě na počátku 2. stol. n. l. je více než logické, neboť její existence, byť zatím v nerozvinuté podobě, předpokládala totiž již rozvinutý úřednický aparát, jaký v 1. stol. n. l. přece jen ještě neexistoval. Pouze několik autorů klade její vznik do pozdější doby.¹¹

⁴ Ti. Iulius Agathopodis stator ab epis. (CIL VI 4249).

⁵ Ti. Iulius Donatus acceptor a subscribendarius (CIL VI 5181).

⁶ MAZZA, M.: (in Lineamenti di storia del diritto romano, ed. M. Talamanca, Milano, 1977, s. 528).

⁷ AMARELLI, F. – De GIOVANNI, L. – GARBARINO, P. – SCHIAVONE, A. – VINCENTI, U.: *Storia del diritto romano*. 2. vyd., Torino : Giappichelli, 2001, s. 105).

⁸ *Iulius marathus libertus et a memoria eius* (Suet. Aug. 79, 2).

⁹ Např. BURDESE, A.: *Manuale di diritto pubblico romano*. Torino : Utet, 1966, s. 195; CROOK, J. *Consilium principis. Imperial Counsils and Counselloors from Augustus to Diocletian*. Cambridge : University Press, 1955, s. 141; De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1. Napoli : Eugenio Jovene, 1962, s. 592; D'ORS, A. La signification de oeuvre d'Hadrien dans l'histoire du droit romain. In *Les empereurs romains d'Espagne*. Paris : Éditions du Centre national de la recherche scientifique, 1965, s. 145; PARETI, L.: *Storia di Roma e del mondo romano* 5. Torino : Unione tipografico-editrice torinese, 1960, s. 241.

¹⁰ CIL VI 8618 = ILS 1672 – *Aelius Cladeus a memoria et cubiculo Aug.*

¹¹ Např. GUARINO, A.: *Storia del diritto romano*. Napoli : Jovene, 1963, s. 322 – do 3. stol. Nebo De FRANCISCI, P.: *Storia del diritto romano*, 2, 1. Milano : A. Giuffrè, 1938, s. 383 – do doby vlády císaře Caracally.

Stručně a výstižně tuto kancelář charakterizovat je velmi obtížné, neboť se její zaměření v průběhu její existence často měnilo. V první období své existence působil její vedoucí patrně jako císařův osobní sekretář, proto také o něm F. De Martino doslova říká, že „*jeho úkolem bylo pomáhat paměti císaře*“.¹² Postupem doby tento sekretariát přebíral stále více a více úkolů od ostatních menších kancelářů. Ty byly buď přímo do něho začleněny, nebo mu byly alespoň podřízeny. Přesnou dobu ani pořadí těchto organizačních změn dnes již nelze přesně stanovit. Nicméně přerod kanceláře *a memoria* v jakýsi univerzální císařský sekretariát byl ukončen nejpozději v polovině 3. století n. l. V této době *a memoria* získala takové univerzální a výlučné postavení, jaké na počátku principátu měla kancelář *ab epistulis*, ovšem s daleko větším věcným záběrem.

S tímto nárůstem úkolů pak souvisela kumulace pravomocí, která zde dosáhla skutečně vysokého stupně. Z tohoto důvodu je možné tuto kancelář označit za typický produkt byrokratizace císařské administrativy a dvorských úřadů zvláště. O zcela specifickém postavení vedoucího této kanceláře svědčí mimo jiné také to, že se dostal na úroveň představeného kanceláře *ab epistulis* z počátku principátu. Postupem času se její vedoucí stal pro císaře zcela nepostradatelným, a proto jej také často doprovázel na cestách.¹³ Možná toto byl jeden z důvodů, proč bylo vedení této kanceláře spojováno někdy s čistě osobním úřadem císařského komorníka (*a cubiculo*).¹⁴ K trojici „velkých“ sekretariátů prvních dvou století principátu (*ab epistulis*, *a libellis*, *a rationibus*) se tedy ve 3. století n. l. přiřazuje *a memoria*, který vyrůstá z moci prvních dvou uvedených a částečně je odsouvá na druhou kolej.

Původním posláním sekretáře *a memoria* bylo pomáhat připravovat císaři jeho denní program. Snad již v průběhu 2. století n. l. přebral tento dvorský úředník vojenskou administrativu od úřadu *a copiis militaribus*.¹⁵ K další kumulaci funkcí tohoto úřadu pak došlo až ve 3. století n. l., zejména v jeho druhé polovině. Právě v této době převzal od úřadu *a studiis* přípravu tezí císařových veřejných projevů a jejich redakci.¹⁶ Není dokonce zcela vyloučeno, že se tak stalo již dříve, a to po zániku kanceláře *a declamationibus Latinis*, která je doložena pouze za vlády císaře Septimia Severa.¹⁷ Kromě toho není vyloučeno, že v této kanceláři byly také shromažďovány podklady pro císařova rozhodnutí¹⁸ a převzal tak od

¹² De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1, s. 592.

¹³ *Ita ub ab epistulis, a libellis et a memoria sempre adsisterunt* (SHA Alex 31, 1 a také SHA Carus 8, 4).

¹⁴ CIL VI 8616 = ILS 1672).

¹⁵ FREZZA, P.: *Corso di storia del diritto romano*. Roma : Studium, 1968, s. 322.

¹⁶ BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New York : City College and French University, 1953, s. 338; De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1, s. 592; JOLOWICZ, H. F. – BARY, N.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge : University Press, 1972, s. 338.

¹⁷ AE 1932, 34.

¹⁸ Tak se alespoň domnívá ABBOT, F. F.: *A History and description of Roman Political Institutions*, New York : Biblio and Tannen, 1963, s. 362.

úřadu *a commentariis* archivní funkce.¹⁹ Avšak ani po této změně nebyl vytvořen centrální archiv Římské říše, ale jednalo se i nadále o císařův osobní archiv a byly zde shromažďovány pouze dokumenty týkající se záležitostí, které nespádaly do kompetence ostatních kancelářů.²⁰ Je ovšem možné, že tato kancelář působila jako jakési registrační středisko,²¹ aby tak byla alespoň částečně nahrazena neexistencí onoho ústředního archivu.

Mezi další funkce tohoto palatinského úřadu, které převzal od dalších drobnějších císařských kancelářů, patřil například dohled nad císařskou dobročinností,²² převzatý od *commentariis beneficiorum*. Byly zde rovněž vydávány kodicily²³ – jmenovací dekrety císařským úředníkům – a povolení k použití císařské pošty²⁴ (*cursus publicum*). První z těchto funkcí byla převzata od *a codicillis*, druhá pak od *a diplomatibus*. Po zániku kanceláře *ab instrumento auxiliario* na druhé polovině 3. století n. l. mu rovněž připadla také expedice listin vyhotovovaných ostatními kancelářemi.²⁵

Všechny výše uvedené úkoly a povinnosti sice měly pouze technický charakter, avšak jejich kumulace v jednom úřadu a v rukou jeho vedoucího, umožňovaly do značné míry kontrolovat činnost mnoha jiných dvorských úřadů. Daleko od pravdy tedy jistě nebude A. Guarino,²⁶ který tvrdí, že *a memoria* nejen zajišťoval publikaci a archivaci epistul a subskripcí, ale přímo také koordinoval činnost těch úřadů, které je vydávaly, tedy kancelářů *ab epistulis* a *a libellis*. Vedoucí *a memoria* se tedy stal v jistém smyslu jejich nadřízeným. Nakonec tato kancelář přímo přebrala část agendy úřadu *ab epistulis*. Týká se to především diplomatických aktivit, které původně zajišťovala kancelář *ab epistulis Graecis*. Lze tak alespoň usuzovat z toho, že *magister a memoria* Sicius Probus dojednával po vítězství císaře Galerius nad Peršany roku 297 n. l. mírovou smlouvu.²⁷

Vedoucí této kanceláře z jezdeckého stavu se objevují relativně pozdě, teprve na sklonku 2. stol. n. l., mají však propuštěneckou minulost, jako M. Aurelius

¹⁹ De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1, s. 592; KUNKEL, W.: *Linee di storia giuridica romana*. Napoli : ESI, 1973, s. 79.; CERAMI, P. – METRO, A. – CORBINO, A. – PURPURA, G.: *Ordinamento costituzionale e produzione del diritto in Roma antica*, s. 128.

²⁰ De FRANCISCI, P.: *Storia del diritto romano*, 2, 1, s. 383.

²¹ GUARINO, A.: *Gli aspetti giuridici del principato*, ANRW, II, 13, Berlin-New York, 1980, s. 16.

²² ENSSLIN, W.: *The End of the Principate*. In *The Cambridge Ancient History*, 12, Cambridge, 1939, s. 382.

²³ De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1, s. 592; KASER, M.: *Storia del diritto romano*. (překl. R. Martini), Milano : Cisalpino- Goliardica, 1977, s. 116.

²⁴ De MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana*, 4, 1, s. 592; JOLOWICZ, H. F. – BARY, N.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, s. 339.

²⁵ POSNER, E.: *Archives in the Ancient World*. Cambridge /Mass./ : Harvard University Press, 1972, s. 195.

²⁶ Storia, s. 322.

²⁷ Petr Patr. 14.

Iulianus.²⁸ Stejně jako ostatní vedoucí palatinských úřadů, také tito dostávají ve 3. století titul magister. Literární prameny²⁹ sice dokládají tuto skutečnost již k začátku 3. stol. n. l., avšak správnější nepochybně bude posunout tuto událost do pozdější doby, neboť Marcius Festus, který je jako vedoucí *a memoria* doložen k roku 215 n. l., tohoto titulu ještě nositelem není.³⁰

Stejně jako v ostatních palatinských úřadech, také v této kanceláři, se na vedoucích místech objevují právníci. Stalo se tak ale relativně pozdě, až na přelomu 2. a 3. stol. n. l., kdy se zde setkáváme s Papinianem a Paulem.³¹ Právě s jejich přítomností v tomto úřadu je pak patrně spojen uvedený významný nárůst pravomocí tohoto dvorského úřadu.

Přechod od principátu byl relativně dlouhý a do jisté míry i plynulý proces, jehož výrazné projevy můžeme pozorovat již v polovině 3. stol. n. l., který se však v organizaci dvorských úřadů v této době ještě nijak neprojevil. Dokonce ani za Diokleciánovy vlády nepozorujeme ještě v této oblasti žádné změny a systém kanceláří zůstal tehdy ještě zachován v původní podobě. Tyto úřady, tak jak existovaly téměř po tři sta let, zanikly teprve na Constantinových reformech. Místo nich byly tehdy vytvořeny nové správní útvary označované jako *sacra scrinia*.³² Samotný termín *scrinium* nebyl však v císařské administrativě nijak nový. Již ve 2. století byl používán v některých centrálních úřadech jako označení pro kancelář, nebo jejího odboru.³³

Tři z nově vzniklých *sacra scrinia* za dominátu byly odvozeny z původních kanceláří, a to nejen pokud se týká jejich názvu, ale částečně také úkolů, které zabezpečovaly (*ab epistulis* – *scrinium epistolarum*, *a libellis* – *scrinium libellorum*, *a memoria* – *scrinium memoriae*). Nově vzniklý úřad *scrinium dispositio-num* se pak svou povahou nejvíce blížil postavení původních kanceláří, jako správních orgánů bezprostředně pomáhajících císaři. Přestože byly názvy scrinií zřízených Constantinem odvozeny od kanceláří doby principátu, nelze mezi ně v žádném případě klást rovnítko. Lišily se od nich totiž nejen složením úředníků, kteří v nich působili, ale také úkoly, které plnily, stejně jako zapojením do administrativního systému Římské říše. Nicméně v něčem si tyto úřady původní charakter podržely, a to v tom, že plnily nejrůznější pomocné funkce na císařském dvoře. Tentokrát však již nepomáhali pouze svým vedoucím, ale především jednomu z nejvyšších císařských dvorských hodnostářů, což byl *quaestor sacri palatii*.

Scrinium memoriae bylo největším z výše čtyř uvedených úřadů – mělo 66 členů – a vzhledem k nim mělo v jistém smyslu také dominantní postavení, neboť

²⁸ CIL XVI 2436 = VI 1596 = XV 7403.

²⁹ SHA Pesc. nig. 7, 4.

³⁰ CIL XIV 3638.

³¹ Proti přítomnosti Iulia Paula v této kanceláři. KLANI, T. T. Iulius Paulus. Comments on a Roman Lawyers Career in the III. Century. In *Sodalitas*, 4, Napoli, 1984, s. 1834 n.

³² První zmínka o nich pochází z roku 314 n. l. (C. Th. 6, 35, 1).

³³ Např. *adiutor commentariorum at scrini. praeff. /urbis/* – ILS 9076.

plnilo některé centrální funkce. V tomto úřadu totiž existovali čtyři specializovaní úředníci označovaní jako *antiquarii*,³⁴ kteří nejsou u ostatních scrinií doloženi. Z tohoto důvodu proto asi bude pravděpodobné, že tento úřad plnil pod vedením svého vedoucího funkci ústředního archivu.³⁵ Stejně jako principátu, měla tato kancelář také v této době charakter jakéhosi centrálního úřadu a její úkoly rovněž nebyly zcela jasně vyhraněné. Soustřeďovaly se zde nejružnější drobné správní úkoly, jejichž zabezpečení bylo nezbytné pro řádný chod dvorské administrativy.³⁶ Úředníci, kteří zde pracovali (*memoriales*), plnili patrně pod řízením svého vedoucího (*magister memoriae*) ty úkoly, které jsou v pramenech připisovány scriniím, aniž by bylo specifikováno, o kterou z nich se jedná. Byly to například *professiones* senátorů,³⁷ *memoriales* také podávali zprávy o studentech v Římě,³⁸ zabývali se otázkami nedoplatků naturální daně (*annona*) z Afriky,³⁹ nebo udělováním privilegií.⁴⁰

Quaestor sacri palatii měl přiděleno dvanáct členů tohoto úřadu, kteří zde měli na starost vydávání probatorií pro *agentes in rebus*,⁴¹ úředníky některých dalších dvorských úřadů,⁴² ale také pro nižší vojenské velitele (např. *alae*), zapsání v *laterculus minus*, který vedl *quaestor sacri palatii*.⁴³ Posledně uvedené probatorie však vydával pouze *quaestor sacri palatii* Východořímské říše, protože na Západě měl tuto činnost v pravomoci *magister pedium praesentialis*. *Memoriales* vyhotovovali také odpovědi na žádosti, které vyžadovaly pouze stručnou odpověď císaře (*adnotationes*).⁴⁴

Kromě toho se rovněž zabývali žádostmi (*preces*),⁴⁵ měli však na starosti pouze technické zajištění zpracování odpovědi na ně. Otázkou, kterou není možné zcela jednoznačně zodpovědět, je to, zda se jejich zásahy do této oblasti omezily pouze na ryze kancelářské práce, nebo zda měli na starosti také finální úpravu dokumentů.⁴⁶ Pokud by tomu tak skutečně bylo, pak by vlastně působili jako cenzurní úřad, protože by jejich kontrole podléhaly všechny dokumenty vydávané ostatními členy úřadu, který vedl *quaestor sacri palatii* a kontrolovali by tak ty členy scrinií *epistolarum* a *libellorum*, kteří sem byli přiděleni.

³⁴ C.I. 12, 19, 10.

³⁵ POSNER, E.: *Archives in the Ancient World*, s. 208.

³⁶ G.Härtel a E. Pólay (HÄRTEL, G. – PÓLAY, E.: *Römisches Recht und römische Rechtsgeschichte*. Weimar : Böhlau, 1987, s. 69) připisují této kanceláři úkoly, které za principátu plnila *ab espistulis*.

³⁷ C.Th. 6, 21, 3; Symm. Rel. 46.

³⁸ C.Th. 14, 9, 1.

³⁹ C.Th. 11, 1, 13.

⁴⁰ GUARINO, A.: *Storia del diritto romano*, s. 565.

⁴¹ C.I. 12, 20, 3.

⁴² *Largitiones, res privata* – C.I. 12, 59, 10, 4.

⁴³ C.Th. 1, 8, 1.

⁴⁴ ND or. 19, 7; ND occ. 18, 11. Například odebírání vody z aquaeductu (C.I. 11, 43, 11).

⁴⁵ ND or. 19, 7; ND occ. 18, 11.

⁴⁶ K tomu např. BURY, J. B. *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene*. New York-London : MacMillan, 1889, s. 30.

Tato císařská kancelář během své existence prodělala ze všech těchto správních jednotek snad nejvíce změn, často zcela zásadní povahy. Dalším jejím zvláštním znakem pak je, že u ní zaznamenáváme zcela mimořádný nárůst nejrůznějších úkolů, které ve svém souhrnu jistě přinášely jejím vedoucím mimořádnou moc. Její zajímavost pak zvyšuje také to, že byla jako jedna z mála zachována také v období pozdní Římské říše.

Význam kaucе při zřízení požívacího práva

Úvod – kaucе jako právní institut

V návaznosti na naše dřívější práce¹ týkající se podrobností vzniku, obsahu či předmětu požívacího práva nyní předkládáme ke cti dnešního oslavence prof. Petra Mosného pokračování výkladu o požívacím právu (*usus fructus*), tentokrát zaměřené na praktickou formu zabezpečení oprávněných zájmů poživatele i vlastníka způsobem nazývaným *cautio* (záruka).

Latinský výraz *cautio* pochází ze slovesa *cavere*, střežit, chránit.² V právním významu³ se užíval a dosud užívá zejména ve třech rovinách: jednak jako obecný výraz pro zabezpečení jedné osoby proti případným negativním následkům jednání osoby druhé, a dále pak jako speciální druhy tohoto zabezpečení u věcí (při nesplnění smluvních povinností). K těm se počítá zejména *cautio fideiussoria*, *pigneraticia* a *hypothecaria*, jež jsou zřizovány z majetku povinné osoby (zpravidla dlužníka).⁴ Speciálních pak je velmi mnoho druhů, a patří k nim i *cautio usufructaria*, záruka za správné užívání, požívání a vrácení věci, která byla svěřena poživateli, o níž pojednáme podrobněji dále. Je obdobná mnoha dalším příbuzným druhům záruk, např. *cautio damni infecti*,⁵ *cautio legatorum*, slavná *cautio Muciana*,⁶ *cautio rei uxoriae*, *cautio rem pupilli salvam fore*,⁷ *cautio de*

¹ BUBELOVÁ, K.: Salva rerum substantia. Příspěvek k problematice předmětu požívacího práva. In *Constans et perpetua voluntas. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narozeninám*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2014, s. 49 – 62; BUBELOVÁ, K.: Spory vzniklé z požívacího práva (justiniánská kazuistika). In *Časopis pro právní vědu a praxi*, r. XXI., 2013, s. 249 – 253; BUBELOVÁ, K.: Odraz změn v pojmání usufruktu – od římského práva k Všeobecnému občanskému zákoníku. Kapitola 8.7. In *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Dvořák, J. – Malý, K. a kol. (eds.), Praha : Wolters Kluwer, 2011, s. 573 a n.

² Další významy: vyvarovat se, být na stráži, chránit od nebezpečí, zaručit se. In PRAŽÁK, J. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J.: *Latinsko-český slovník*. Praha : KLP, 1999, s. 195.

³ O všech právních významech slova *cautio*, *cavere* viz BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. Praha : Panorama, 1981, s. 97.

⁴ Proto se také nazývají v literatuře věcná práva garanční. Viz BLAHO, P., HARAMIA, I., ŽIDLICKÁ, M.: *Základy římského práva*. Bratislava : Vydavatelství MANZ a PF UK, 1997, s. 225.

⁵ K tomu viz výborná česká monografie ŽIDLICKÁ, M.: *Kauce při hrozící škodě v římském právu – cautio damni infecti*. Spisy PF MU, svazek 242. Brno : Masarykova univerzita, 2000.

⁶ Odkazovník může převzít podmíněný odkaz (jenž je vázán na negativní potestativní podmínku ověřitelnou až na konci jeho života), pokud slíbí, že v případě porušení podmínky odkaz ihned vydá (vrátí). Zajímavý výklad o blahosklonnosti k ženám jako příčině přijetí *cautio Muciana* viz in DAJCZAK, W., GIARO, T., de BÉRIER, F., DOSTALÍK, P.: *Právo římské. Základy soukromého práva*. Olomouc : Iuridicum Olomoucense, 2013, s. 137.

⁷ Tyto a mnohé další viz SIEBER, H.: *Römisches Recht. In Grundzügen für die Vorlesung*. Vol. 2. Berlin : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1925, s. 441.

*presequendo servo, de pretio restituendo, de rato...*⁸ Jak je z výčtu patrné, bylo kaucí zabezpečováno splnění povinností nejen u vztahů kontraktních, ale i kvazi-kontraktních (zejména *tutela*). U smluv se záruka zřizovala často *chirographem*⁹ nebo *instrumentem*¹⁰ (u obého se jedná o literární formu úkonu), nebo formou *satisfactio* či *fideiussio* (verbální úkony).

Třetí významné užití kauce můžeme najít v římském právu procesním, kde zabezpečovala v řízení před prétozem nebo soudcem splnění slibu nebo povinností těmito osobami uložených.¹¹ Slouží jak k zabezpečení oprávněných nároků při soudním řízení, tak vzájemných práv a povinností mezi kontrahenty, kteří ve sporu nejsou. Koneckonců původ současné trestní kauce, kterou využívá mnoho právních systémů, je shodný. Jejím účelem je zabezpečit, aby podezřelý z trestného činu splnil slib, že neuprchne. Na druhou stranu v právu občanském je kauce často užívána při sjednávání nájemní smlouvy – a zde zabezpečuje řádné placení nájmu a ohleduplné užívání bytu.¹²

V římském právu často u smluv působila *cautio* i oboustranně; vyjádřeno slovy W. Smithe „*cavere aliquid aliqui*.“ Podle něj lze akceptovat Ulpianovo dělení prétorských stipulací na judiciální, kaucionální a všeobecné (*communes*). Kaucionální (t. j. stipulace zřizující kauci) potom přirovnává k samotné žalobě, neboť stipulace je přímo vymahatelná.¹³

1. Důvody zřizování kauce u požívacího práva

Důvodem zřízení kauce bývá nejčastěji obava o zachování neporušenosti předmětu, který má sloužit požívateli v rámci jeho požívání, a jenž je třeba po skončení požívacího práva (nejpozději tedy bezodkladně po smrti oprávněného) vrátit vlastníkově neporušený, jen s přihlédnutím k běžnému opotřebení. Myšlenka na zřízení kauce následně vyřešila i spor o to, zda může být předmětem požívacího práva věc zužitelná¹⁴ (spotřebitelná) nebo opotřebitelná. Zvláštním

⁸ O těchto podrobněji např. De COLQUHOUN MAC CHOMBAICH, P.: *A summary of the Roman civil law – commentaries on and parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English and foreign Law*. Vol. 2, London : Stevens and Sohn, 1801, s. 507 a n.

⁹ Chirographum je rukou dlužníka psaný úpis, který odevzdal věřiteli do doby splnění pohledávky.

¹⁰ Instrumentum je písemná listina, zpravidla sepsaná jako záznam o proběhlé dohodě a podepsaná stranami.

¹¹ K tomu viz SMITH, W., ANTHON, Ch.: *A dictionary of Greek and Roman Antiquities*. New York : Harper and Brothers Publishers, 1870, s. 227.

¹² K vývoji institutu služebnosti ve středověkém a moderním právu viz MÖLLER, C.: *Die Servituten*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2010, zejména s. 365 a n. Dále viz SEEBO, Ch.: *Servitus und Easement. Die Rezeption des römischen Servitutenrechts in England*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2005.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Viz např. požívací právo k penězům – D 7. 5. 2. pr. Gaius: „*Avšak pokud je odkázáno požívací právo k penězům, je nezbytné zřízení kauce*.“ (Poznámka: Není-li uvedeno jinak, je autorkou překladů z latiny zde uvedených Kamila Bubelová). „*Po skončení požívacího práva je možno peníze*

usnesením senátu byla tato situace připuštěna,¹⁵ pokud oprávněná osoba zajistí své požívání zřízením kauce (a tento institut byl v justiniánském právu označen jako *quasi usus fructus*,¹⁶ někdy překládán jako nepravé poživací právo). Třetím důvodem existence kauce u poživacího práva je více subjektů na straně oprávněného – poživatelé se mezi sebou také zabezpečovali právě kaucí. Důvod je opět praktický – více poživatelů se muselo určitým způsobem dohodnout na užívání a požívání věci, a jak lépe zabezpečit dodržení této dohody, než kaucí?

Na tomto místě můžeme demonstrovat zřízení kauce i pro konkrétní případy:

D 7. 9. 11. Papinianus libro septimo responsorum:

„Usu quoque domus relicto viri boni arbitrato cautionem interponi oportet: nec mutat, si pater heredes filios simul habitare cum uxore legataria voluit.“

Překlad:

Papinián v 7. knize svých Odpovědí: *„Pokud je odkázáno užívání domu, je třeba složit kauci podle uvážení řádného muže“* (občana). *„Nic nemění na věci ani to, pokud si otec přeje, aby jeho synové, kteří jsou dědici, v domě bydleli s jeho vdovou, která má k domu užívací právo.“*

Popisovaný případ sice zaznamenává užívací právo k domu, avšak při poživacím právu k domu by situace vypadala zcela shodně. Žena zemřelého muže (tedy vdova) má právo nadále bezplatně bydlet v domě po zůstaviteli, ačkoli tento dům zůstavitel (otec) odkázal svým synům. Pro tento případ, i když budou dům užívat všichni společně, musí matka zřídit kauci, aby bylo zabezpečeno řádné užívání domu z její strany.

Kauci u zužitelných věcí můžeme demonstrovat na Gaiově případě: *„Pokud bylo odkázáno poživací právo k oleji, vínu nebo obilí, musí být vlastnické právo převedeno na legatáře (odkazovníka) spolu se zřízením kauce v tomto znění: „když zemře nebo ztratí občanská práva, bude vrácen předmět stejného druhu a kvality“, nebo věci musí být peněžně oceněny pro zřízení kauce, což je jednodušší (pohodlnější). A domníváme se, že stejné pravidlo platí i pro ostatní spotřebitelné věci.“*¹⁷

Julián zachytil zajímavý případ poživacího práva k penězům: *„Jestliže ti bylo odkázáno deset tisíc zlatých a poživací právo k těmto penězům mně, patří ti celých deset tisíc, ale pět tisíc musíš vyplatit mně, aby ti byla kauce v okamžiku mé smrti nebo kapitisdeminuce vrácena. A jestliže ti byl odkázán pozemek a mně k tomuto pozemku poživací právo, budeš vlastnit celý pozemek, ale část s poživacím právem, část bez poživacího práva, pak musím složit záruku boni viri arbit-*

kondikovat“ (D 7. 5. 1). K problematice poživacího práva ke spotřebitelným věcem blíže viz OŽAROWSKA, J.: Użytkowanie rzeczy zużywalnych w prawie rzymskim. In *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CCXCIV*, No. 2758: Wrocław, 2005, s. 45 – 57.

¹⁵ Viz D 7. 5. 1. Ulpianus: *„Senát stanovil, že ke všem věcem, ke kterým lze získat vlastnické právo, lze odkázat i právo poživací; a jako důsledek tohoto usnesení senátu se má za to, že může být zřízeno poživací právo i k věcem zužitelným a opotřebitelným.“*

¹⁶ D 7. 5. 1. 2. K tomu viz GROSSO, G.: *Usufrutto. E figure affini nel diritto romano*. Torino : Giappichelli Editore, 1958, s. 411 a n.

¹⁷ D 7. 5. 7.

*ratu nikoli dědicům, ale tobě. Ale kde je poživací právo těch deseti tisíc odkázáno dvěma osobám, každý dostane pět tisíc, a musí se zaručit sobě vzájemně a také vůči dědici.*¹⁸ Kromě toho je třeba zmínit i situaci, kdy je ve vztahu jen jeden poživatel, ale více nositelů vlastnického práva (např. dědiců). Kauci je třeba stipulovat každému z nich s odkazem na jejich podíl.¹⁹

S každou věcí bez rozdílu jejího charakteru je poživatel povinen nakládat poctivě a ohleduplně, aby šetřil její podstatu: „*Je třeba dbát toho, aby se poživací právo realizovalo podle rozhodnutí dobrého hospodáře, což znamená, že poživatel nebude požíváním věc zhoršovat a bude o věc tak pečovat, jako by zacházel se svou vlastní věcí.*“²⁰ I tento požadavek je pravidelnou součástí kaučního slibu.

Rovněž při zřízení poživacího práva jiným způsobem, než odkazem, má být zohledněn charakter svěřené věci. Právnický Ulpian říká, že „*bezpochyby i tehdy, jestliže poživací právo bylo uděleno (vzniklo) darováním mortis causa, bude třeba zřídit kauci po příkladu legátu, neboť ať už požívání vzniklo z jakéhokoli právního titulu, platí totéž.*“²¹

Kauce sama se zřizuje formou stipulace, jak potvrzuje Ulpian: Ve všech případech, kdy může být ztraceno poživací právo, se zřizuje stipulace (viz principium níže uvedeného fragmentu). Na základě této stipulace potom může vlastník zvítězit ve sporu ope exceptionis.²² Pokud byla věc poživateli převedena bez zřízení kauce (*satisdatum non fuerit*), pak Proculus přiznává dědici vindikační žalobu, kterou by sice bylo možno odrazit námitkou existence poživacího práva, ale zároveň by poživatel byl v důsledku užití repliky donucen poskytnout dědici náhradu (kauci). Toto stanovisko je rozumné, ale i samotná stipulace postačí ke kondikování věci.²³

Obsah kauce při poživacím právu byl často doplněn o formulí „*dolum malum abesse afuturumque esse*“,²⁴ čímž byl být vlastník věci zabezpečen proti jakémukoli úmyslně negativnímu zásahu ze strany poživatele, včetně zásahů pasivních, kdy poživatel může poškodit věc například tím, že ji vůbec neužívá nebo ponechá ležet a chátrat bez užitku i bez zabezpečení. Tento konkrétní případ zachycený Ulpianem v Digestech vztahuje pronesení předmětné stipulace na obě strany – jak dědice, který se stane pouhým vlastníkem věci, tak poživatele, kterému bylo odkázáno poživací právo. Dědicové totiž někdy odmítali poživatelům umožnit požívání zděděné věci pod záminkami, které jen oddalovaly možnost převzetí věci poživatelem.²⁵

¹⁸ D 7. 6. 5.

¹⁹ D 7. 9. 9. 3. nebo D 7. 9. 10.

²⁰ D 7. 9. 1. 3.

²¹ D 7. 9. 1. 2.

²² D 7. 9. 3. 2.

²³ D 7. 9. 7. pr.

²⁴ D 7. 9. 5.

²⁵ Např. D 7. 6. 5. 5.: „*Poživateli, který ve sporu zvítězí, musí být věc vydána omnis causa – vlastník musí vydat vše, co nabyl prostřednictvím věci nebo z práce otroka.*”

2. Kauce u sporných případů

Kauce je sice obvyklým způsobem zajišťování práv a povinností smluvních stran, ale v některých případech není nutná. Ulpian zaznamenal případ, kdy kauce předepsaná senátním usnesením nemusela být složena, neboť postačilo čestné prohlášení, že oprávněný bude „užívat a požívat jako dobrý občan.“²⁶ Dále Ulpian hovoří o případu, kdy bylo požívací právo odkázáno jedné osobě, ale plody z tohoto práva vytěžené měla osoba odevzdat další osobě. Vznikla otázka, kdo z nich dvou měl složit dědici (t. j. vlastníkov) kauci. Za rozhodující kritérium právník považoval možnost podání žaloby. Ten, koho může dědic žalovat o vydání věci nebo náhradu škody, je osobou povinnou skládat kauci. Jenže tento poživatel nemá z daného požívacího práva žádný prospěch, takže i on potřebuje být zabezpečen. Proto je rozhodnuto, aby nabyvatel plodů poskytl záruku poživateli a poživatel další záruku dědici.²⁷

Pokud nedošlo mezi dědicem a poživatelem, kterému zůstavitel odkázal požívací právo, k dohodě o kauci, dostal se spor před přetora. Tomu se zdálo jako nejspravedlivější řešení, aby se poživatel zavázal kaucí ke dvěma věcem: jednak aby věc užíval jako řádný občan, a dále že věc v pořádku vrátí, až požívací právo zanikne. Tuto stipulaci byl poživatel povinen složit jak u věci movité, tak u věci nemovité.²⁸

D 7. 9. 3.

„Si vestis usus fructus legatus sit, scripsit Pomponius, quamquam heres stipulatus sit finito usu fructu vestem reddi, attamen non obligari promissorem, si eam sine dolo malo adtritam reddiderit.“

Překlad:

Pomponius napsal, že pokud bylo odkázáno požívací právo k oděvům, pak i když bylo dědici stipulováno, že oděv bude vrácen po skončení požívání v neporušeném stavu, nebude promissor (slibující poživatel) odpovědný, pokud vrátí oděv poškozený (užíváním) bez zlého úmyslu.“

Přestože tedy nebyla přímou součástí daného ujednání formulace „dolum malum abesse afuturumque esse“, nelze po poživateli žádat navrácení věci ve stavu totožném se stavem při převzetí, zvláště ne u předmětů, jejichž opotřebení je časem viditelné a jen těžko reparable. Pokud by totiž nechal poživatel během požívání šaty opravit (např. záplatovat), změnil by jejich podstatu (*salva rerum substantia*) a ztratil by ipso eo požívací právo k nim. Je tedy povinen se o šaty řádně starat, ale nikoli je opravovat a nahrazovat opotřeбенé části.

Závěr

Jak vyplývá z předchozích výkladů, byla kauce neobyčejně praktickým a spolehlivým prostředkem, jak zajistit rovnováhu práv a povinností vlastníka a poži-

²⁶ D 7. 9. 12.

²⁷ D 7. 9. 9. pr.

²⁸ D 7. 9. 1. pr. – 1.

vatele, a rovněž prostředkem velmi funkčním ohledně rychlosti vymáhání. Jako garanční prostředek sloužila k případnému uspokojení poškozené strany, avšak rovněž měla ten psychologický účinek, že díky ní většinou k porušení práva ani nedocházelo. Pokud bylo třeba respektovat přirozenou povahu věcí, jež se užíváním a požíváním přirozeně opotřebovávají, pak stačilo kauční ujednání obsahující vyloučení dolůžního jednání poživatele.

Je obvyklé, že na stipulaci kauce se strany shodnou při zřízení poživacího práva. Avšak vzhledem ke skutečnosti, že velmi častým způsobem vzniku tohoto práva je odkaz, který staví do protilehlé právní pozice dědice (vlastníka s nuda proprietas) a poživatele (osobu oprávněnou), aniž by právě oni dva spolu zřízení poživacího práva ujednali, musí existovat donucovací prostředek, jak kauci zřídit i v tomto případě. Významná pravomoc prétora v těchto otázkách (zejména možnost procesních prétorských stipulací) umožňovala spravedlivě rozdělit tíži poživacího práva mezi oba zúčastněné. Pokud by totiž poživatel slíbenou kauci nezřídil, nemohl by ani využívat poživací právo. V důsledku se dá říci, že zřízení kauce se stalo podstatnou podmínkou pro realizaci poživacího práva. Tuto nutnou podmínku však nemůžeme kvalifikovat jako *condicio sine qua non*, neboť je na vůli vlastníka, zda zřízení kauce bude požadovat.

Kauce u poživacího práva nemusí být nutně jednostranná záležitost. Jako se musí poživatel zavázat k řádnému hospodaření a včasnému vrácení věci, může být i vlastník donucen slíbit, že zabezpečí nerušené požívání a nebude bránit poživateli v realizaci jeho práv. Tento způsob nabývá na důležitosti zejména u právních úkonů, při nichž dochází ke změně vlastníka (poživací právo nezániká, nový vlastník je stále stejně omezen, jako vlastník původní).

„Veľkomoravský štát“

Dnešným pomerne rozšíreným presvedčením je, že Veľká Morava bola z hľadiska spoločenského zriadenia štátom.¹ V stredovekých písomných prameňoch 9. storočia sa Morava označovala buď latinský výrazom *regnum*,² zriedkavejšie ako *regio*,³ *terra*,⁴ v slovanských písomných pamiatkach ako *страны*,⁵ ale aj *область*,⁶ *земля*,⁷ a z mojmírovskej Moravy zrejme pochádza aj označenie *цѣсарство*.⁸ V geografii Alfréda Veľkého nájdeme termín *lond*,⁹ u Konštantína Porfýrogenneta je to zas *χώρα*.¹⁰

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0607-10.

² Ako „*Marahensium regna*“ a „*regnum Marahensium*“ ju spomína *Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi ad aa. 860, 890. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Kurze, F. (ed.), Hannoverae : Hahniani, 1890, s. 78, 134. „*Regnum Marahavorum*“ používajú Fuldské anály (*Annales Fuldenses ad a. 900. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Kurze, F. (ed.), Hannoverae : Hahniani, 1891, s. 134). Neobvyklý tvar „*Regnum Margorum*“ je v *Annales Xantenses ad a. 871. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*. de Simon, B. (ed.), Hannoverae; Lipsiae : Hahniani, 1909, s. 30. Por. tiež Tempore Michaelis imperatoris *Legenda Moravica*, c. 10. In *Magnae Moraviae Fontes Historici* (ďalej MMFH) II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Bartoňáková, D. et al. (eds.), Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 265. Listina z roku 888 používa označenie „*de Marauorum regno*...“ MMFH III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Bartoňáková, D. et al. (eds.), Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969, Diplomata č. 44, s. 76.

³ *Legenda Christiani, c. I. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Ludvíkovský, J. (ed.), Prague : Vyšehrad, 2012, s. 12.

Z kontextu tzv. Bavorského geografa vyplýva označenie *regio* aj pre Moravu. *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*. In MMFH III, s. 287.

⁴ „*Terram Marauorum*“. *Annales Fuldenses ad a. 892*, s. 121. Označenie „*in terram Sclavorum*“ použil autor *Vita cum translatione s. Clementis*, c. 7. In MMFH II, s. 128. Tempore Michaelis imperatoris *Legenda Moravica*, c. 5. In MMFH II, s. 260. Tiež v sťažnosti bavorského episkopatu z roku 900, adresovanému pápežovi, por. MMFH III, *Epistolae* č. 109, s. 4.

⁵ „въ страны моравскы...“ Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju. In MMFH II, s. 173.

⁶ O tom svedčí zaujímavá pasáž zo Života Metoda, ako sa Moravská „oblasť“ začala rozširovať na všetky strany. „...моравска область пространити начать вса страны...“ Žitije Mefodija, c. 10. In MMFH II, s. 154.

⁷ „(Metod) Сѣдѣше въ земли моравстѣи...“ Por. Proložnoje žitije Konstantina i Metodija. In MMFH II, s. 166. „моравскаа земля“, por. i Žitije Nauma. In MMFH II, s. 178. Tento termín používa aj *Zakonъ sudnyj ljudmъ*, c. 4, 21, 26, 28. In MMFH IV. *Leges, textus iuridici, supplementa*. Bartoňáková, D. et al. (eds.), Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 181, 191, 193-194.

⁸ Kyjevský misál. In MMFH II, s. 320.

⁹ „*Maroara londe*“, por. Bos Pe man Orosius nemned. In MMFH III, s. 338.

¹⁰ „*χώρα τοῦ Σφενδοπλόκου*“, resp. „*τοῦ Μοραβίας*“. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS.: *De administrando imperio*, c. 13, 41, Moravcsik, G. (ed.), Washington D. C. : Dumbarton Oaks

Ak sa pozrieme na tieto pramene podrobnejšie, potom zistíme, že vlastne vždy ide o označenie krajiny v zmysle teritoriálnej jednotky a tieto termíny nevyjadrujú mocenskú (a abstraktnú) inštitúciu. Výnimku snáď predstavuje Kyjevský misál a jeho *црѣдѣмѣо*. Tento termín je očividne odvodený od panovania (vlády), no nevzťahuje sa na vládnutie svetského panovníka, ale Ježiša Krista. Preto ho ani nemôžeme brať ako doklad abstraktného pohľadu na vládnutie, ktorý bol vo včasnom stredoveku vlastne veľmi vzácnym. Napríklad Isidor zo Sevilly síce vedel dať termín *regnum* do súvisu s kráľom (*rex*) a vládnutím (*regendo*)¹¹ ako politickú inštitúciu odvodenú od vlády, jeho výklad je však v podstate nadviazaním na antický úzus, v ktorom je *regnum* abstraktnejší výraz, ako tomu bolo v stredoveku.¹² Tento jazykový úzus nedokázali pre Moravanov 9. storočia použiť Fuldské anály ani ďalšie pramene. Tie totiž *regnum* chápali najmä ako územie.¹³

Ak by sa nám aj podarilo dokázať, že Moravia svoje *regnum* pokladali za výsostne abstraktnú inštitúciu, nič to nemení na tom, že *regnum* nie je totožné so štátom (*status*). Latinský termín *status* napokon pôvodne vôbec neoznačoval politické inštitúcie. V antickom období, keď si rímsky *populus* zriadil *res publicu*, *status* označoval stav, postavenie a tento význam prešiel aj celé stáročia po páde Rímskej ríše na západe. Boli to až právne teórie 14. a 15. storočia, ktoré termín *status* začlenili výraznejšie do svojho slovníka, a vďaka ktorým mohol Niccollo Machiavelli, no nielen on, svoj výraz *lo stato* použiť ako abstraktnejšie a všeobecnejšie označenie politických zriadení.¹⁴ Termín štát sa však do bežnej úradníckej či odbornej spisby dostával len veľmi pomaly a ani v 19. storočí nebol v literatúre samozrejmosťou. Pavol Jozef Šafárik písal o Moravanoch, alebo o moravskej ríši,¹⁵ ostatne podobne, ako J. Záborský, píšuci o „države morav-

Center for Byzantine Studies, 1993, s. 64, 180.

¹¹ ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae* IX, 3, 1-4. Zachová, I. – Hana Šedinová, H. (eds.), Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 50. „*Regnum a regibus dictum. Nam sicut reges a regendo vocati, ita regnum a regibus. Regnum universae nationes suis quaeque temporibus habuerunt, ut Assyrii, Medi, Persae, Aegyptii, Graeci, quorum vices sors temporum ita volutavit ut alterum ab altero solveretur. Inter omnia autem regna terrarum duo regna ceteris gloriosa traduntur: Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, et locis inter se ordinata atque distincta. Nam sicut illud prius et hoc posterius, ita illud in oriente, hoc in occidente exortum est: denique in illius fine huius initium confestim fuit. Regna cetera ceterique reges velut appendices istorum habentur.*

Reges a regendo vocati. Sicut enim sacerdos a sacrificando, ita et rex a regendo. Non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendo regis nomen tenetur; peccando amittitur. Unde et apud veteres tale erat proverbium: Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris.“

¹² Všimnime si Tita Livia, v ktorého texte o Aeneovom synovi Ascaniovi používa termíny ako *imperium*, *res Latina* et *regnum* v zmysle abstraktných inštitúcií. Titi Livi ab urbe condita, I 3. Tomus I. Seymour Conway, R. – Flamstead Walters, C. (eds.), Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1936 (dielo je bez paginácie). „*Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem inclume mansit; tantisper tutela muliebri – tanta indoles in Lauinia erat – res Latina et regnum auitum paternumque puero stetit.*“

¹³ Por. pozn. č. 2.

¹⁴ SKINNER, Q.: *O státě*. Praha : OIKOYMENH, 2012, s. 16-54, obzvlášť s. 34-35.

¹⁵ ŠAFAŘÍK, P. J.: *Slovanské starožitnosti. Oddíl dějepisný. Okres druhý. Od L. 476 před Kr. až do L. 988 po Kr.* Praha : Nákladem kněhkupce Bedřicha Tempského, 1863, s. 445.

skej“.¹⁶ F. Palacký už u „čerstvo“ z pravlasti pricestovaných Slovanov používal ešte široko chápaný termín „*oustava státní*“,¹⁷ ten však so súčasným významom nemal príliš veľa spoločného. Franko Sasínek si podobne ako pred ním Šafárik vystačil s pojmom ríša.¹⁸ Centrálnym pojmom skúmania v týchto prípadoch bol teda národ; jeho mantinelom však nebol štát, ale „ríša“, „država“, „krajina“,¹⁹ či „kniežatstvo“.²⁰ „Štátnu“ terminológiu však pomohla presadiť právna história. Tak H. Jireček bez prílišného rozboru stotožnil so štátom Čechy a Moravu (spolu ako jeden celok), podobne však aj mojmírovskú Moravu (skladajúcu sa z Moravy a „*Nitránska*“).²¹ Štát nájdeme aj v Ottovom slovníku naučnom z roku 1893.²² Ján Kapras skúmal v úvode 2. dielu *Právních dějin zemí Koruny české* vznik českého národného štátu, pričom štát bol produktom pevnejšej organizácie a zaradil do tejto kategórie aj Samovu ríšu.²³ Podrobný rozbor na základe tohto anachronického prístupu vo veľmi teoretickej podobe obsahuje úvod k *Dějínám veřejného práva ve střední Evropě* K. Kadleca, kde sa dočítame o definičných znakoch štátu (územie, obyvateľstvo a moc) a odlišných, najmä historických formách štátu.²⁴

Očividné v týchto dielach je, že štát vzniká vzájomnou „konzumáciou“ kmeňov; štát je teda produktom istého zväčšenia, centralizácie, nástupu kniežacej moci. Tieto javy mohli historici a právní historici skúmať z prostredia prameňov franského pôvodu, doplnené snád' aj o neisto interpretovateľný archeologický materiál. Výpovedná hodnota týchto písomných i archeologických prameňov k pomerne abstraktnej téme „budovaniu štátu“ je však značne diskutabilná. Spomedzi nemeckých kritikov F. Palackého sa preto už Konstantin Höfler rozhodol vznik štátu u Slovanov spojiť s kritikou Palackého dejinnej koncepcie o zápase medzi slovanskou demokraciou a germánskym autoritárstvom. Vyšiel tak s tézou o štátnej „neusporiadanosti“ Slovanov. Termín štát bol používaný už nie v Palackého duchu, na vyjadrenie usporiadania spoločnosti, ale ako vyššej formy spo-

¹⁶ ZÁBORSKÝ, J.: *Dejiny královstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 13.

¹⁷ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Praha : B. Kočí, 1908, s. 24.

¹⁸ SASÍNEK, F. V.: *Dejiny drevnych národov na území terajšieho Uhorska*. V Skalici : Tlač F. X. Škarnicla a synov, 1867, s. 163.

¹⁹ Resp. „země“. VACEK, F. *Sociální dějiny české doby starší*. Praha : Cyrillo-Methodská knihtiskárna a Nakladatelství V. Kotrha, 1905, s. 18, 35.

²⁰ Ríša a kniežatstvo dominovali v zborníku *Ríša velkomoravská. Sborník vědeckých prac*. Stanislav, J. (ed.), Praha : Nakladatel E. Mazáč v Prahe, 1935.

²¹ JIREČEK, H.: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba nejstarší: Od prvních zpráv do konce X. století*. Praha : Sklad Karla Belmanna, 1863, s. 16, 28

²² Čechy. In *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Šestý díl. Čechy – Danseur*. Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1893, s. 208.

²³ KAPRAS, J.: *Právní dějiny zemí Koruny české. Díl druhý: Dějiny státního zřízení. Část první: Doba předbělohorská*. Praha : Nákladem České grafické akc. společnosti „Unie“, 1913, s. 5-7.

²⁴ KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha : Nákladem vlastním, 1928, s. 1-2.

čenského zriadenia. Tú mali dosiahnuť Germáni pred Slovanmi. Ak si Germáni mohli sami na troskách impéria zriadiť „svoje“ štáty, Slovania na územiach, ktoré im Germáni „prenechali“ počas Sťahovania národov, museli väčšinou vyčkávať v stave závislosti a ovplyvňovania od iných národov: Avarov, Maďarov, Pečenehov, Normanov, Tatárov, apod. To však samozrejme znamenalo, že budovanie štátu u Slovanov sa nedialo na základe vlastného „štátotvorného“ úsilia, pretože Slovania boli vlastne len objektom dejín.²⁵

Höflerov pohrdavý popis skvele zapadá do takmer beznádejného politického zápasu národných hnutí stredoeurópskych Slovanov v 2. polovici 19. storočia, zvlášť z perspektívy pätnástich rokov po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867). Hoci bol svojim protislovanským a protičeským nábojom očividne nepriateľný, Palackého pokračovateľa nemohli kritiku zakladateľa modernej českej historiografie ignorovať. Koncepty zakladateľa modernej českej historiografie neboli úplne udržateľné, no na strane druhej museli jeho nástupcovia v súlade s duchom doby brániť „národný duch“ pred šovinistickými útokmi Höflera a jeho krídla nemeckej historickej vedy v Predlitavsku.

Pojem štát sa tak udomácnil v českej literatúre aj vďaka nemeckej vede, a to či už prostredníctvom jej otvorene šovinistického krídla, alebo aj umiernených historikov.²⁶ Diskusiou s nemeckou literatúrou a vďaka právnej histórii sa termín štát konečne „uhniesdil“ v domácej terminológii slovenskej i českej vedy. Čo sa však muselo vyriešiť, bola otázka spôsobu vzniku týchto štátov. Časť historikov, medzi nimi aj konzervatívny český historik J. Pekař, zdôrazňovala vonkajšie „civilizačné“ a „štátne“ podnety,²⁷ budovanie štátu tak bolo podmienené napodobovaním a prijímaním vonkajších vplyvov.

Aj preto sa stal Pekař z pohľadu historiografie po roku 1948 „reakčným“ historikom. Východisko hľadáme, ako docieľiť vznik štátu u Slovanov bez cudzích vplyvov, ponúkla marxistická historiografia. Pre ňu bolo na vytvorenie štátu kľúčové vytvoriť dostatočné vnútorné ekonomické impulzy. Podstatou tohto procesu mal byť preto prechod z „prvotnopospolnej spoločnosti“ k feudalizmu, pričom sa prirodzene musela vzhľadom k špecifickému vývoju stredoeurópskych Slovanov preskočiť otrokárska fáza.²⁸ Stačilo teda objaviť spoločenské triedy a ekonomické ovládanie ľudu 9. storočia, a tak mohol na našom území vzniknúť štát. Aj preto sa môžeme stretnúť s tým, že sa na Veľkej Morave predpokladali už zárodky

²⁵ HÖFLER, C.: Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte. IV. Die Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526. In *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe*, 1880, roč. 97, s. 816-818.

²⁶ DÜMMLER, E.: *Geschichte des Ostfränkischen Reichs. Erster Band. Ludwig der Deutsche*. Berlin : Verlag von Duncker und Humblot, 1862. DÜMMLER, E.: *Geschichte des Ostfränkischen Reichs. Zweiter Band. Die letzten Karolinger. Konrad I*. Berlin : Verlag von Duncker und Humblot, 1865.

²⁷ PEKAŘ, J.: *O smyslu českých dějin*. Praha : Academia, 1999, s. 388.

²⁸ VANĚČEK, V.: *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha : Život a práce, 1949, s. 62-91.

feudálnych vzťahov.²⁹ Vytvorenie feudalizmu, tried a ovládania síce už nemalo nič s Palackého konceptom slovanských dejín, bolo však dostatočne vhodným vysvetlením, ako vznikol štát u Slovanov aj bez „Nemcov“. Tento protinemecký motív sa napokon skĺbil aj s novou oficiálnou štátnou doktrínou, ktorá po roku 1945 prezentovala Československo ako štát dvoch „bratských“ národov Čechov a Slovákov (v kontraste s modelom čechoslovakizmu z 1. ČSR), na čo napokon narážalo aj Prehlásenie k Ústave 9. mája z roku 1948.³⁰ Tým bol definitívne do-
tvorený koncept, v ktorom bola Veľká Morava a Československo akýmsi „pri-
rodzeným“, „naším“ štátom, domovom pre Čechov a Slovákov, a v ktorom sa
stáročia existujúce Uhorsko stalo akousi zvláštnou anomáliou. „Štátnosť“ Veľ-
kej Moravy potom ešte umocnili výsledky archeologických nálezov, obzvlášť na
južnej Morave. Týmto obdobím sa aj definitívne kanonizoval názov Veľká Mo-
rava, hoci drvivá väčšina písomných prameňov tento názov nepozná. V spornej
súvislosti ho uvádza dielo Konaštantína Porfýrogenneta O spravovaní ríše z 10.
storočia (v tvare „μεγάλη Μοραβία“)³¹ (evidentne v zmysle „vzdialená“ Morava),
no keďže tento názov zdanlivo potvrdzoval ešte aj starobulharský spis o Cyri-
lovej smrti („от Растислава княса великие морави“),³² mohol sa s miernymi
výhradami začať bežne používať ako označenie „štátu“,³³ ktorý vznikol spojením
Moravy a Nitrianska a zanikol okolo roku 906.

Keď sa po roku 1989 rozhodol D. Třeštík skončiť s nešťastnou náplňou
termínu kmeň, bolo nutné tomu prispôbiť aj vysvetlenie, ako vznikol štát, na-
príklad ten veľkomoravský. Kmeň (*gens*) chápal ako spoločenstvo pohanských
Slovanov, založených na viere v spoločný pôvod, a ktorý svoju vládu vykoná-
val pomocou pohanského „mieru“, ako svojej najvyššej normy. Tento pohanský
„mier“ mal byť však nahradený štátnou spoločnosťou, v ktorej zodpovednosť
za ľud vezme panovník. Pretlačením kresťanstva ako nového náboženstva mal

²⁹ POULÍK, J.: *Starí Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov : Krajské nakladatelství v Gottwaldově, 1960, s. 11-12. Treba však zdôrazniť, že Poulik bez výhrad hovorí o Štáte Sama (s. 42-44). FIALA, Z.: Vztah českého státu k Německé říši do počátku 13. století (podle kritiky pramenů). In *Sborník Historický*, r. 6, 1959, s. 37. VANĚČEK, V.: *Prvních tisíc let*, s. 63-67. HAVLÍK, L. E.: Nové pohledy na genezi státu ve slovanském prostředí. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, r. C 27, 1980, s. 31-41. RATKOŠ, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 31-32. Z týchto predstáv vychádza tiež KUČERA, M.: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. In *Československý časopis historický*, r. 27, 1979, s. 861-862, 881. KUČERA, M.: *Postavy veľkomoravskej histórie*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 43-44.

³⁰ Prohlášení, Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. „Češi a Slováci, dva bratrské národy, členové velké rodiny Slovanstva, žili již před tisícem let společně v jednom státě a společně přijali z východu nejvyšší výtvar tehdejší vzdělanosti – křesťanství.“ Naviazanosť „idey“ Veľkej Moravy na československú štátno-historickú doktrínu po 2. svetovej vojne rozobral CURTA, F.: The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. In *Early Medieval Europe*, r. 17, 2009, s. 238-247.

³¹ CONSTANTINE PORFYROGENITUS. *De administrando imperio*, c. 13, s. 64.

³² Uspenije Kirilla. In *MMFH II*, s. 249.

³³ Zhrňujúco DOSTÁLOVÁ, R.: Μεγάλη Μοραβία. In *Byzantinoslavica*, r. 27, 1966, s. 344-349.

vzniknúť štát, a tieto procesy vlastne mali znamenať likvidáciu suverenity kmeňa, ktorý sám od seba – podľa Třeštíka – kresťanstvo ani štát (aspoň v podmienkach slovanských *gentes*) nemohol presadiť.³⁴

Třeštíkovo pomerne presvedčivo vyznievajúce vysvetlenie o vzniku štátu v strednej Európe bolo ešte potrebné prepojiť s jeho staršou tézou o stredoeurópskom modeli štátu,³⁵ čím sa mu podarilo vytvoriť obraz dejín 6. – 13. storočia, naplnený diskontinuitnými transformačnými vlnami, ktorými mohol byť definitívne dotvorený feudálny stredovek 13. storočia, ktorý vo svojej podstate pretrval do 19. storočia (ako ďalšej transformačnej vlny). Vznik takéhoto „štátu“ tak v Třeštíkovom poňatí bolo možné vzťahovať jedine na Moravu 9. storočia, čím jasne mohol vypadnúť „štát Sama“.³⁶ Nevýhodou Třeštíkovo popisu však bola naopak skutočnosť, že „zodpovednosť“, ktorú knieža (panovník) prevzal za svoj ľud, nebola úplne konformná so „štátnou“ štruktúrou mojmirovskej Moravy. Tú vcelku realisticky rozobrali František Graus,³⁷ neskôr aj Lubomír Havlík,³⁸ aby sa táto analýza napokon v pomerne málo zmenenej podobe dostala aj do Třeštíkovej monografie *Počátky Přemyslovců*.³⁹

Zvláštne však je, že takto podaná analýza moravskej spoločnosti a vlády vlastne prezentuje relatívne slabého panovníka, a to minimálne v porovnaní s panovníkmi neskorších „štátov“ – Čiech, Poľska a Uhorska. Vládny systém Moravy bol skôr oligarchický, no nie príliš centralizovaný. Třeštíkovo hlavný nedostatok pri analýze vzniku štátu však správne pomenoval J. Macháček. Ten spočíva v tom, že sa termín štát používa (v lepšom prípade) axiomatically, bez toho, že by sa riadnym spôsobom zadefinovala jeho včasnostredoveká podoba.⁴⁰ Dodajme, že pokiaľ o takúto definíciu skutočne stojíme, potom musí byť dostatočne vyčerpávajúca na to, aby takýto štát odlišila od spoločnosti kmeňovej.

Že moderná štátovedná terminológia nie je veľmi aplikovateľná na včasnostredoveké politické útvary, môže byť úplne jasné z toho, ako termín štát vznikol. Najprv ako označenie stavu (postavenia) vládcov, neskôr išlo o označenia

³⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 297–311, 353. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 127–130, 202–206. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. (eds.), Praha: NLN, 2009, s. 77, 79–80.

³⁵ Základnou štúdiou k tejto, dnes už pomerne obsiahlej a spracovanej téme, je KRZEMIEŇSKA, B. – TŘEŠTÍK, D.: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století). In *Československý časopis historický*, r. 27, 1979, s. 113–130.

³⁶ POULÍK, J.: *Starí Moravané budují svůj stát*, s. 42–44.

³⁷ GRAUS, F.: Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In *Konference o Velké Moravě a Byzantské misii. Brno – Nitra 1. – 4. X. 1963 (referáty)*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre, 1963, s. 5–74.

³⁸ Najmä v diele HAVLÍK, L. E.: *Morava v 9. – a 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha: Academia, 1978, s. 42–85.

³⁹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 287–296.

⁴⁰ MACHÁČEK, J.: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. In *Archeologické rozhledy*, r. 64, 2012, s. 777–778.

stavov a ešte neskôr sa presadilo poňatie štátu v duchu abstraktnej inštitúcie, ktorá mohla označovať tak monarchiu, ako republiku. Kým sa však tento termín stihol pevnejšie usadiť, prišla moderná doba a moderný štát, ktorý sa na svojho stredovekého predchodcu príliš nepodobal. V stredoveku síce abstraktné inštitúcie a korporácie existovali, presadzovali sa však pomaly a „štát“ príliš abstraktné ponímaný nebol. Učenie o „Korune“ sa rozvinulo až v závere vrcholného a v neskorom stredoveku, a naopak, verejnú moc zosobňoval snád' až príliš „živý“ a konkrétny panovník a jeho ľudia.

Pokiaľ si navyše všimneme, aké neurčité a zložité štruktúry verejnej moci predstavovali *regna* Karolovcov a neskorších dynastií (Otovcí, sálska dynastia), porozumieme ťažkej uchopiteľnosti pojmu štát v súradniciach včasného a vrcholného stredoveku. Niet divu, ak sa Otto Brunner vo svojej slávnej monografii, ktorá vyšla prvýkrát v roku 1939, rozhodol opustiť tradičnú štátovednú terminológiu a zaradiť svoj výskum do pojmov krajina a panstvo (*Land und Herrschaft*).⁴¹

Aj preto prevládlo úsilie po moderným jazykom nezaťažených termínoch, ako *regnum*, *terra*, *ecclesia*, *imperium*, či *gens* a termín štát sa dostal do nemilosti až odmietania jednej, no významnej a trend určujúcej skupiny výskumu.⁴² Pochybnosti ohľadom používania pojmu štát logicky, hoci s časovým odstupom, priviedli aj smerom k českej historiografii. Posledné roky síce vidíme, že ich začala absorbovať, no bolo to už samozrejme v dobe, keď už *Neue Verfassungsgeschichte*, ku ktorej sa O. Brunner hlásil, tak novým právno-historickým smerom nebola. Preto sa aj mohlo poukázať na to, že rýdzo „pramenné“ termíny (*terra*, *regnum*, *gens*) predsa nie sú autentické, ale len do stredovekej latinčiny preložené výrazy, čím sa nepochybne mohol premeniť ich pôvodný význam.⁴³

Z toho dôvodu zaujmú dva základné poznatky zo súčasnej českej diskusie ohľadom mojmirovskej Moravy (tá slovenská sa typológiou včasnostredovekého štátu príliš nezaoberá). Tým prvým je, že sa termín štát vo včasnostredovekom kontexte neodmieta apriori, avšak časť odborníkov s ním narába opatrne. Napríklad J. Macháček poukázal na skutočnosť, že „Veľká“ Morava niektoré kritériá včasnostredovekého štátu, predstavené W. Pohlom,⁴⁴ nespĺňa. Ide predovšetkým o diskontinuitu (či nízku mieru kontinuity) v oblasti civilnej i cirkevnej správy

⁴¹ BRUNNER, O.: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. Brunn; München; Wien : Rudolf M. Rohrer Verlag, 1942.

⁴² KELLER, H.: Zum Charakter der „Staatlichkeit“ zwischen karolingischer Reichsreform und hochmittelalterlichem Herrschaftsaufbau. In *Frühmittelalterliche Studien*, r. 23, 1989, s. 248-264. SCHULTZE, H.: *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

⁴³ K tomu najmä WIHODA, M.: „Stát“ a „státnost“ evropského středověku v souřadnicích historického myšlení. In *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, r. 7, 2007, s. 29-37. MACHÁČEK, J.: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievalistiky, s. 775-787.

⁴⁴ POHL, W.: Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überlegungen zum Forschungsstand. In *Staat im frühen Mittelalter. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Band 11*, Arlie, S. – Pohl, W. – Reimitz, H. (eds.), Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, s. 36-38.

a premenlivosť jej teritoriálneho ohraničenia.⁴⁵ Tu, pravda, treba podotknúť, že Morave by štátnosť unikla pomerne tesne. Zánik jej mocenských štruktúr na začiatku 10. storočia totiž nebol nevyhnutnosťou, vyplývajúcou z nestability, ako skôr nešťastnou zhodou okolností: v stave oslabenia Moravy po smrti Svätopluka (894) prišiel v podstate nepredvídateľný tvrdý uder Maďarov (asi r. 906).⁴⁶ Všimnime si však, že v analogicky vážnej spoločenskej kríze sa nachádzali aj Čechy (okolo roku 1000), kde sa však podarilo v období Oldřichovej (1012 – 1033) a Břetislavovej (1035 – 1055) vlády krajinu stabilizovať.⁴⁷ Ešte vážnejšiu krízu zažilo Poľsko po smrti Mieška II. (v r. 1034), zmietané v pohanskej reakcii, občianskej vojne a drancovaní zo strany Čiech.⁴⁸ To však vlastne znamená, že Moravania na vybudovanie Pohlovho (a Macháckovho) štátu nemali iba dostatok času, že bol rovnako ťažko teritoriálne uchopiteľný ako Uhorsko s jeho postupným budovaním správnej (komitátnej) organizácie a s jeho širokými hraničnými pásmami, obzvlášť v riedko osídlených častiach krajiny na severe (tzv. *confinium*). Sú preto kritériá W. Pohla (a ich aplikácia J. Macháckom) správnym prístupom? Musí byť štát „pevne ukotvený v čase a priestore“,⁴⁹ pokiaľ táto vlastnosť nie je pre štát vyjadrená definíčne? Zvlášť ak uvážime, že neexistuje jednotná definícia pre moderný štát, a už toľko nie pre štát včasného stredoveku?

Druhý poznatok spočíva v tom, že Třeštík, Krzemieňskej a Žemličkov „stredoeurópsky typ štátu“ je v zásadnom konflikte s Brunnerovou predstavou o *Land*, a to z toho zjavného dôvodu, že stredoveké mocenské modely na západe boli založené nie na neskoroantických modeloch *rei publicae*, inštitúcie verejnoprávnej moci, ale na princípe *Personenverband*, ako zväzok osôb. Stredoeurópsky typ štátu však mal byť práve modelom, ktorý v predstavách historikov spájal kontinuálne prvky Moravy 9. storočia s ešte nefeudálnym modelom správy Karolínskeho impéria, ktoré malo siahať v podstate až do dominátu.⁵⁰

⁴⁵ MACHÁČEK, J.: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky, s. 778-779.

⁴⁶ Podrobný rozbor por. TŘEŠTÍK, D.: Pád Velké Moravy. In *Typologie raně feudálních slovanských států. Sborník příspěvků z mezinárodní konference k tématu „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států a národností ve střední a jihovýchodní Evropě“*, konané ve dnech 18. – 20. listopadu 1986 v Praze. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987, s. 27-42.

⁴⁷ KRZEMIENSKA, B.: Krize českého státu na přelomu tisíciletí. In *Československý časopis historický*, r. 18, 1970, s. 497-532. KRZEMIENSKA, B.: Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha. In *Československý časopis historický*, r. 25, 1977, č. 2, s. 246-272.

⁴⁸ K tomu tiež WIHODA, M.: Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, r. C 44, 1997, s. 5-15.

⁴⁹ POHL, W.: *Staat und Herrschaft im Frühmittelalter*, s. 10.

⁵⁰ DURLIAT, J.: *Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens (284 – 889)*. (=Beihefte der Francia. Band 21). Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1990. TŘEŠTÍK, D.: *Mýsliti dějiny*. Praha; Litomyšl : Paseka, 1999, s. 165-167. Durliatovu prácu v kontexte so stredoeurópskym modelom podrobil kritike JAN, L.: Budování monarchie českých Přemyslovců. In *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Wihoda, M. – Reitiger, L. a kol. (eds.), Brno : Matice moravská, 2010, s. 120.

Samozrejme by bolo možné si celý problém zjednodušiť tým, že si spolu s D. Třeštíkom povieme, že o štátnom charaktere Veľkej Moravy dnes nikto nepochybuje.⁵¹ Mohli by sme sa pokúsiť revidovať Macháčkov pokus naplniť kritériá včasnostredovekej štátnosti W. Pohla na Moravu v 9. storočí a skúsiť privrieť oči nad tým, že ide o novodobé kritériá pre termín, ktorý sa v danej dobe nepoužíval. Čo je vlastne len upravený a vylepšený stav pred štátovedou 19. storočia, keď sa na kritériá dobovej štátnosti prihliadalo ešte menej. Môžeme znovu preosiať Pohlove kritériá a premýšľať, čo sa z nich najviac pre včasný stredovek hodí.

Najrozporupnejšia otázka v určení, či nejaké historické politické teleso predstavovalo štát, alebo nie, spočíva samozrejme v tom, ako si určíme definíciu štátu. Preto aj, ako sme mohli vidieť, marxistická historiografia veľmi silne bazírovala na feudálnych vzťahoch v 9. storočí, hoci tie sami o sebe v 9. storočí dokázateľné nie sú. Ak by sme sa porozhliadli po ďalších prístupoch k tomu, ako zadefinovať štát, mohli by sme použiť klasické tri definičné znaky, teda územie, obyvateľstvo a moc. Opäť sa však musíme vrátiť k tomu, čo bolo zdôraznené v úvode tejto knihy: čím odlíšime potom spoločnosť štátnu od tej, ktorá štátu predchádzala, ak uvážime, že aj rozličné predštátne spoločenstvá tieto definičné znaky mali? Je tiež možné použiť Weberovu definíciu posledného definičného znaku moci, v ktorom môžeme vidieť štát, ktorý má možnosť – nie nutnosť – používať monopol legitímnej fyzickej moci, fyzického donútenia. Štát môže niekoho donútiť k niečomu proti jeho vôli a táto jeho moc je pokladaná za legitímnu.⁵² Všimnime si však, že aj pri tejto definícii Weber nerozlišoval prísne medzi štátom a jeho „historickými predchodcami“. Monopolné násilie je teda imanentnou súčasťou všetkých politických združení a nepomôže nám preto pri riešení otázky, či Moravia v 9. storočí štát vybudovali, alebo nie.

V skutočnosti však precizovanie tejto odpovede nemá príliš veľký význam, pretože by sme na to museli disponovať omnoho jemnejšou definíciou štátu, ktorá by zohľadňovala nielen jeho dnešné formy a podoby, ale aj historických predchodcov moderných byrokratických a nadosobných spoločenstiev. Tie sú dnes verejnoprávnymi korporáciami, v ktorých sa vládnuca vrstva prezentuje ako vykonávatelia prepožičanej moci, ktorou disponujú preto, že sú na jej používanie jednoducho zmocnení (napr. voľbami). Teoretici liberalizmu vynaložili veľkú námahu na to, aby vládcov oddelili od politického zriadenia (štátu),⁵³ no takéto navýsosť nadosobné politické teleso vo včasnom stredoveku nenájdeme.

Dá sa povedať, že *gens* sa na mojmirovskej Morave skutočne vnímal ako zväzok osôb, ako *Моравляне*. V prameňoch vystupujú ako partner kniežaťa, s ktorým sa Rastislav poradil pred vyslaním posolstva do Konštantínopolu,⁵⁴ rovnako

⁵¹ TŘEŠTÍK, D.: *Pád Velké Moravy*, s. 38.

⁵² WEBER, M.: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha : OIKOYMENH, 1998, s. 247.

⁵³ Napríklad keď Hobbes zdôrazňoval poslušnosť obyvateľov skôr k vláde ako k vládcovi. HOBBS, Th.: *De cive or the citizen V II*. New York : Appleton-Century-Crofts, 1949, s. 68.

⁵⁴ Žitije Konstantina, c. 14. In *MMFH II*, s. 98.

s Moravanmi prijal Svätopluk arcibiskupa Metoda,⁵⁵ moravský ľud sa taktiež zaoberal navýsost' politickou kauzou Metoda a intríg franského duchovenstva proti nemu.⁵⁶ Zároveň však tento politický zväzok, *gens*, mohol byť zastupiteľný. Títo zástupcovia boli absolútne nevyhnutní, najmä ak malo dôjsť k jednaniu s predstaviteľmi Franskej ríše,⁵⁷ rokovali v mene svojho spoločenstva, treba však povedať, že väčšinou o obsahu týchto rokovaní nevieme nič. V jednom dôležitom prípade vyslanci z Moravy nezastupovali Moravanov, ale ich panovníka Svätopluka (*legatos Zuentibaldi*), a to v roku 874 vo Forchheime.⁵⁸ Toto posolstvo viedol Ján z Benátok a bolo ukončené prisahou Svätopluka (nie Moravanov) Ľudovítovi Nemcovi. Aj Forchheimské stretnutie a odprisahanie vernosti bolo viac záležitosťou Svätopluka a Ľudovíta Nemca, menej už Moravanov a Frankov. V tomto období však už panovník reprezentoval Moravanov; ak autor Života Konštantína písal o vyslaní posolstva do Konštantínopolu, boli vyslaní po porade s „*kniežatami a Moravanmi*“.⁵⁹ Kým kniežatá v Živote Konštantína boli predstaviteľmi širšej výkonnej moci, a naznačovali, že panovník nie je prílišným suverénom, pretože sa musel deliť o svoju moc,⁶⁰ Moravania tu znamenali vlastne *gens* a toto posolstvo bolo vyslané v spoločnom mene Rastislava, kniežat a Moravanov. Túto istú udalosť popísal aj Život Metoda, ktorý bol napísaný síce len o niečo neskôr, tentoraz však už v ňom Moravania a kniežacia vrstva nevystupujú a poslov vysielajú Rastislav so Svätoplukom nie od Moravanov, ale z Moravy.⁶¹ Táto zmena by mohla vyjadrovať posun v postavení panovníka za vlády Svätopluka, je však samozrejme tiež možné, že odlišný autor túto udalosť zoštylizoval inak.

Zaujímavé je, že hoci sú písomné pramene k 9. storočiu v porovnaní s predošlými stáročiami bohatšie, o moravských posloch vieme asi tak málo, ako o antskom Medzamirovi zo 6. storočia. Zreteľnejší sú títo posli až vtedy, keď zastupovali Svätopluka (Ján z Benátok), ako keď zastupovali Moravanov a ak aj azda

⁵⁵ Žitije Mefodija, c. 10, s. 154.

⁵⁶ Žitije Mefodija, c. 12, s. 157.

⁵⁷ Napr. *Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi ad aa. 815, 818, 822, 824-825. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*. Kurze, F. (ed.), Hannoverae: Hahniani, 1895, s. 142, 149, 159, 164, 167. *Annales Fuldenses ad aa. 848, 852, 882, 891, 897, 901*, s. 37, 42, 87, 109, 119, 130, 153. V týchto príkladoch vystupujú vyslanci (posli) Moravanov, ale aj iných slovanských *gentes*.

⁵⁸ *Annales Fuldenses ad a. 874*, s. 81.

⁵⁹ Žitije Konštantína, c. 14, s. 98-99.

⁶⁰ HAVLÍK, L. E.: *Morava v 9. – 10. století*, s. 65-66. L. Havlík sa snažil tieto kniežatá stotožniť s vládami v podrobených krajinách (Nitriansko, Vislansko), táto interpretácia však nijako neobstojí, pretože ak aj Nitriansko bolo s najväčšou pravdepodobnosťou pod zvrchovanosťou Mojmiróvcov, v prípade ostatných krajín k tomu prišlo až po Forchheime (874), kým posolstvo do Konštantínopolu muselo prísť pred rokom 863. Navyše, Fuldské anály jasne spomínajú k roku 864 skupinu veľmožov, označených ako *optimates*, a zrejme išlo o tie isté kniežatá, ktoré s Rastislavom rok predtým vysielali posolstvo k cisárovi Michalovi III. *Annales Fuldenses ad a. 864*, s. 62. TRĚŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*, s. 279.

⁶¹ Žitije Mefodija, c. 5, s. 143-144.

patrili k moravským elitám, s istotou sa o nich nedá povedať nič. Dokázali však každopádne reprezentovať spoločnosť.

Boli aj kniežatá takýmito reprezentantmi? Knieža (князь) je v slovansky písaných pamiatkach doložený v Živote Konštantína a v Živote Metoda. Bol tak označovaný moravský panovník, no nielen on, ako ukazuje už spomínaný Život Metoda i neskoršie analógie, pretože mohol byť zároveň aj urodzenou osobou v rámci výkonnej moci. Neskôr tento titul prislúchal nevládnucim členom vládnucej dynastie, tiež sa však stretávame s významom kňaz, hoci nie na mojmirovskej Morave, kde sa používalo označenie „pop“ (*non*). Vo forme *knez* sa s týmto termínom stretávame aj v neskorom stredoveku, keď označuje vedúceho predstaviteľa dediny na valašskom práve, teda už neurodzeného človeka.⁶² Vzhľadom k tomu, že sa tento termín vyskytuje prakticky u všetkých Slovanov, je evidentné, že má spoločný praslovanský pôvod. Nepochybne pochádza z germánskeho prostredia, kde mu zodpovedá pragermánsky **kuningaz*,⁶³ pokiaľ samozrejme nebudeme brať vážne nápad Šimona Ondruša, ktorý sa pokúsil dokázať opak.⁶⁴ To však samozrejme znamená, že sa kniežatá nachádzali u Slovanov aj pred 9. storočím, no práve v tomto období sa mohlo pomerne dramaticky zmeniť ich postavenie.

Bohužiaľ nevieme priamo preukázať, či sa sklavínski a antskí vládcovia zo 6. – 7. storočia označovali týmto titulom. Slovanské kniežatá mali nepochybne sakrálnu i svetskú funkciu v spoločnosti, čo vcelku dobre zodpovedá vládcom v germánskom prostredí, ktorých králi mávali nielen urodzený, ale priamo posvätný a božský (či polobožský) pôvod. Ten sa nemusel nutne a priamo vzťahovať len na osobu konkrétneho *chuniga*, pretože posvätnosť vládcu bola len prenesením posvätnosti celého vládnuceho rodu.⁶⁵ Sakrálnosť dynastií je samozrejme dosť dôležitým legitimizačným faktorom a stretávame sa s ním úplne bežne, väčšinou sme však ovplyvnení tým, že zakladatelia, prípadne významní členovia panovníckych rodov boli vyhlásení za svätých (sv. Václav, sv. Štefan, sv. Imrich, sv. Ladislav). Toto kresťanské posvätno však len nahradzovalo starú predkresťanskú sakrálnu legitimitu, ktorej pohanský charakter sa nenamáhal zakryť autor Anonymovej kroniky zo začiatku 13. storočia, popisujúci okolnosti

⁶² SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2002, s. 34- 35, 140-142. VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 128-133.

⁶³ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*, s. 132. Autor (na s. 133) odmietol gótske sprostredkovanie titulu **kunędzь* pre Slovanov a opatrne dal prednosť franskému pôvodu tohto titulu s tým, že to mohlo súvisieť so Samovou ríšou. Tu však treba zdôrazniť, že v takomto prípade zostane nevysvetlená všeslovanskosť tohto titulu, a preto túto hypotézu treba odmietnuť.

⁶⁴ ONDRUŠ, Š.: *Odtajnené trezory slov*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 88-90.

⁶⁵ Podrobnejšie aj s odkazmi na pramene BLOCH, M.: *Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*. Praha : Argo, 2004, s. 62.

narodenia maďarského kniežat'a Álmoša, otca Arpáda.⁶⁶ S niečím podobným sa stretávame aj u Slovanov, napríklad u mýtického Přemysla, údajného zakladateľa premyslovskej dynastie.⁶⁷ Sakralita kniežat tak, zdá sa, nemala nič spoločné s etnicitou a s kultúrnymi prejavmi spoločenstva, ale bola skôr všeobecne akceptovaným prostriedkom dosahovania legitimacy. Jej sila a účinok sa však neviazala len na konkrétneho, aktuálne vládnuceho panovníka, ale smerovala zrejme k celému rodu, vplývala na jeho „vznešenosť“. Nástupnícky poriadok, ktorý sa niekedy snažíme v týchto systémoch vidieť, nemusí byť nevyhnutne odrazom reálneho a dobového „ústavného“ usporiadania, ako skôr pokusom o to, ako nájsť zrozumiteľnosť vo výmenách na panovníckom poste, napríklad medzi Mojmírovcami. Rôzne avunkuláty, senioráty a primogenitúry, o ktorých sa v tejto súvislosti často hovorí,⁶⁸ len zakrývajú skutočnosť, že až posledná výmena mojmírovského panovníka (v r. 894) prebehla bez zásahu a vplyvu Východofranskej ríše a teda baviť sa o nástupníckom „poriadku“ za takýchto okolností nemá príliš zmysel. Pozoruhodné skôr je, že v roku 871 prebehlo ustanovenie Slavomíra za knieža, pretože si Moravania mysleli, že ich knieža Svätopluk je mŕtvý.⁶⁹ Z tohto aktu, ktorý sa s najväčšou pravdepodobnosťou udial nie na vlastnej Morave, ale v Nitre,⁷⁰ môžeme usudzovať dve dôležité veci. Za prvé, Slavomír bol Mojmírovcom a jeho ustanovením („*Sclavi autem Marahenses... Sclagamaram sibi in principem constituunt*“) dodal *gens* legitimitu panovníckej dynastii. Pri ustanovení nového panovníka nešlo Moravanom o odovzdanie vlády najochotnejšiemu jedincovi, ktorý „zodvihne korunu z ulice“, pretože na prvom mieste stál princíp vhodnosti. Vhodnosť samozrejme súvisela v tomto prípade s pôvodom. Sám Slavomír musel byť dokonca k vláde donútený. Za druhé, pre ustanovenie nového panovníka bol zrejme potrebný konsenzus medzi *gens* a pretendentom na panovníka, nešlo o automatický nárok príslušníka dynastie. Je síce pravda, že v roku 846 to bol Ľudovít Nemec, ktorý slovami Fuldských análov ustanovil (*constituit*) Rastislava

⁶⁶ P. magistri, qui Anonymus dicuntur, Gesta Hungarorum, c. 3-4. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I.* Szentpétery, E. (ed.), Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 38-39.

⁶⁷ *Legenda Christiani*, c. 2, s. 18. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, c. 4-6. *Monumenta germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum Nova series.* Bretholz, B. (ed.), Berolini: Weidmanos, 1923, s. 9-17. Dôkladný rozbor Přemysla a sakrálného pôvodu jeho oráčstva por. TRĚŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 101-167.

⁶⁸ Napr. SIVÁK, F.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku do roku 1918*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty Univerzity Komenského, 1998, s. 21-22. BÍLÝ, J. L.: *Právní dějiny na území České republiky*. Praha: Linde, 2003, s. 65. BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T. *Dejiny práva na území Slovenska I (do roku 1918)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2008, s. 20-21.

⁶⁹ *Annales Fuldenses ad a. 871*, s. 73.

⁷⁰ Na preukazovanie tejto hypotézy nie je v tejto štúdii priestor, preto odkazujem na pripravovanú prácu, ktorá sa tejto otázke bude venovať podrobne.

za knieža Moravanov.⁷¹ Nepoznáme však príliš podrobnosti výmeny panovníkov v roku 846, no aj tak si môžeme všimnúť, že si východofranský vládca dal záležať, aby dal Moravanom mojmírovské knieža, iným postupom by si ťažko získal legitimitu.

Pokiaľ aj v súlade s jazykovedným dôkazom o archaickosti titulu *knędzь* budeme predpokladať, že sa kniežatá vyskytovali pred 9. storočím, z písomných prameňov 7. a 8. storočia o nich veľa nevieme, a ako sme už spomenuli v 1. kapitole, boli slovanské *gentes* príliš homogénne na to, aby sme mohli predpokladať výraznejšiu kniežaciu vládu. Ktoré atribúty by mohli naznačovať, že sa archaická a relatívne homogénna spoločnosť mení na hierarchicky usporiadaný celok?

Táto otázka sa v písomných prameňoch pred 9. storočia dá skúmať len pomocou diskutabilných analógií s polabskými Slovanmi, o ktorých síce určité správy máme, no porovnanie pomerov v týchto oblastiach so stredodunajskými Slovanmi má svoje hranice. Preto je logické, ak sa ohliadneme po archeologických prameňoch. Vo väčšej miere sa od konca 8. storočia stretávame s artefaktami luxusného charakteru, ktorých časť sa v staršej literatúre označovala ako tzv. Blatnicko-Mikulčický horizont, datovaný najčastejšie do prvej polovice 9. storočia.⁷² Mení sa tiež pohrebný rítus, keď najskôr môžeme sledovať na kontaktnom slovansko-avarskom území biritualitu, neskôr aj na iných územiach prechod od žiarového ku kostrovému rítu.⁷³ Je tiež dôležité, že od prelomu 8. a 9. storočia vznikajú na území Slovenska hrady,⁷⁴ pričom tento jav je možné sledovať v skoršom období (od 8. storočia) aj v českých krajinách.⁷⁵ Slovania 6. storočia, o ktorých písal Theofylaktos Simokattes, síce centrálné lokality mali, ako sme si však ukázali, o ich význame svedčí, že ich byzantské jednotky nepoznali. Hrady 9. storočia na Slovensku a Morave (stsl. *zpadъ*)⁷⁶ nielenže neunikli pozornosti franských kronikárov, ale z prameňov je aj cítiť určitý rešpekt voči týmto stavbám, daný tým, že pre franské vojská boli tieto pevnosti prakticky nedobytné. Podobne ako dobre opevnené a kvalitne bránené vrcholnostredoveké hrady a neskorostredoveké mestá mohli byť obsadené spravidla ľst'ou alebo vyhladovaním. Kuriózne však je, že mená pevností mojmírovskej Moravy autori kroník väčšinou nepoznali. Známy po mene im bol napríklad Devín (*Dowina*) označený latinským termí-

⁷¹ *Annales Fuldenses ad a. 846*, s. 36.

⁷² Dnes síce bádatelia poukazujú na niektoré nedostatky pri datovaní a určení názvu tohto horizontu, to však nie je príliš dôležité pre účely tejto práce. Por. UNGERMAN, Š.: Tzv. Blatnicko-Mikulčický horizont a jeho vliv na chronologii raného středověku. In *Karolínska kultúra a Slovensko. Štúdie*. Turčan, V. (ed.), Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2011, s. 135-148.

⁷³ Napr. IVANIČ, P.: *Západní Slovania v ranom stredoveku*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2011, s. 33-34.

⁷⁴ RUTTKAY, M.: Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6. – 12. stor. In *Slovensko vo včasnóm stredoveku*, Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P. (eds.), Nitra : AÚ SAV, 2002, s. 49.

⁷⁵ Por. napr. *Přemyslovci. Budování českého státu*, s. 67-68.

⁷⁶ Žitije Mefódija, c. 10, s. 154. Zo Života Metoda sa zdá, že tieto hrady spĺňali správnu funkciu; knieža Svätopluk odovzdal Metodovi kostoly a klerikov na všetkých hradoch.

nom *civitas*,⁷⁷ no ten nepatrí k centrálnym sídlam Moravy, ale bol pohraničnou pevnosťou. Vlastným menom poznáme samozrejme aj Nitru, a to jednak vďaka Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov,⁷⁸ tiež však vďaka *Industrie tuę*, v ktorom sa spomína vysvätenie Wichinga za nitrianskeho biskupa.⁷⁹ V arabskom diele od Ibn Rustu sa tiež vyskytuje názov sídelného mesta Svätopluka, no v natoľko pokazenej forme,⁸⁰ že je takmer nemožné rekonštruovať jeho slovanskú podobu. Existuje interpretácia, že meno sídelného hradu Mojmirovcov znelo rovnako ako meno krajiny, teda Morava,⁸¹ tento predpoklad je však pomerne neistý.⁸²

Fuldské anály spomínajú Rastislavovu pevnosť, ktorá mala byť „nevýslovná a všetkým starobilým nepodobná“.⁸³ Akýsi starý Rastislavov hrad sa spomína k roku 871.⁸⁴ „Rastislavova pevnosť“ a „Rastislavov hrad“ sú akiste totožné so Svätoplukovým sídlom, ktoré spomenul Ibn Rusta. Nie je pritom veľmi dôležité, s ktorou archeologickou lokalitou toto centrum stotožníme. Hrad, ktoré poznáme z archeologických i písomných prameňov 9. storočia, v prvom rade stelesňujú gravitáciu moci do väčších centier, predstavujú dôležitý mocenský prvok pre ovládanie územia a obyvateľstva na ňom

⁷⁷ *Annales Fuldenses ad a. 864*, s. 62.

⁷⁸ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum, c. 11. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. WOLFRAM, H. (ed.), Wien; Köln; Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1979, s. 52.

⁷⁹ *MMFH III*, Epistolae, č. 90, s. 205. „*Ipsum quoque presbiterum nomine Uuichinus, quem nobis direxisti, electum episcopum consecravimus sanctę ecclesię Nitrensis.*“

⁸⁰ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 347.

⁸¹ STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Veda; Rak, 2004, s. 67-69.

⁸² Podporovať by ho mohla správa II. Života Nauma, podľa ktorej Metod získal do správy mesto Moravu. Por. II. Žitije Nauma. In *MMFH II*, s. 254. Problém je v tom, že tento prameň je až príliš neskoro (rukopis je až zo 16. storočia), preto ho nemožno brať ako presvedčivý doklad. Taktiež by sa dala táto hypotéza podporiť tým, že sa Metod označoval ako moravský arcibiskup a biskupi mávali spravidla označenie podľa svojho sídla, a nie krajiny. Tu však treba namietnuť, že Metod bol takto označený až relatívne neskoro, v roku 880, v liste *Industrie tuę*. Por. *MMFH III*, Epistolae, č. 90, s. 199-200. Ešte predošlý rok ho pápež Ján VIII. označil ako panónskeho arcibiskupa. Por. *MMFH III*, Epistolae, č. 81, s. 192. Jeho titulácia ako panónskeho metropolitu napokon ukazuje vratkosť predpokladu, že jeho neskoršie označenie ako moravského arcibiskupa v neskorších prameňoch odzrkadľuje názov jeho sídla. Platí navyše, že pôvodným antickým sídlom panónskej arcidiecezy, ktorá mala byť obnovená menovaním Metoda, bolo Sirmium. To však bolo aktuálne obsadené Bulharmi a pápeži tak používali pre Metoda takpovediac núdzový titul. VAVŘÍNEK, V.: *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolem a Římem*. Praha : Vyšehrad, 2013, s. 141, 175-177, 183.

⁸³ *Annales Fuldenses ad a. 869*, s. 69. „...in illam ineffabilem Rastizi munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem...“

⁸⁴ *Annales Fuldenses ad a. 871*, s. 74. „...urbem antiquam Rastizi...“ Bohatý prehľad literatúry podáva k tejto problematike najnovšie P. Baláž v štúdiu, kde sa pomerne málo presvedčivo pokúša stotožniť *urbs antiqua Rastizi* s Devínom. BALÁŽ, P.: K starobylosti a jedinečnosti „*urbs antiqua Rastizi*“. In *Historický zborník*, r. 23, 2013, č. 1, s. 23-31. *Urbs Rastizi* nemohlo byť Devínom už len preto, že z kontextu Fuldských análov vyplýva, že sa udalosti roku 871 odohrávali v centrálnej časti Moravy, obsadenej Bavormi a správcami Viliamom a Engelšalkom.

usadeného. Významnejšie lokality z Moravy a Slovenska sa pritom svojou rozlohou a funkciami približujú mestám, hoci, prirodzene, charakter stredovekých miest nemali. V prvom rade však predstavujú zhmotnenie moci, ak ich budeme – nepochybne právom – pokladať za strediská kniežat a predstaviteľov svetskej i duchovnej správy. Predstavujú však taktiež centrá obrany krajiny, alebo trhu.⁸⁵ Sú dokladom o zhromaždení pracovnej sily dosiaľ nevidaného rozsahu a nepriamo dokazujú výrazné presuny obyvateľstva.⁸⁶ Moravské centrá, či už budeme predpokladať, že vyrástli na základe iniciatívy kniežat, alebo azda aj bohatých veľmožov, naplňali atribúty verejnej služby, a preto sú nesmierne cenným poznatkom o charaktere spoločnosti 9. storočia.

Táto spoločnosť už musela mať aj profesionálnu vrstvu vládcov. Pod týmto označením nemáme na mysli tých, ktorí žijú z prostriedkov verejných zdrojov (daní), pretože na to samozrejme neexistujú pre 9. storočie jasné doklady. „Vládovia“, či „úradníci“ mohli byť jednoducho dostatočne bohatí na to, aby sa mohli venovať verejnej službe. Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva napokon jasne potvrdzujú tak archeologické pramene (predovšetkým bohaté hroby, ako aj z nich vyplývajúci predpoklad o dedičnosti sociálneho statusu⁸⁷), ako aj písomné doklady.⁸⁸ Zdroje bohatstva týchto skupín nepoznáme; predpokladať v súlade so starším bádáním určitú mieru feudálnych vzťahov padá na nevhodne axiomatickom prístupe k skúmaniu počiatkov feudalizmu na našom území a najmä na nedostatku prameňov. Zdá sa, že môžeme preukázať existenciu súkromného vlastníctva u menších vlastníkov pôdy, ťažšie však dokážeme existenciu väčších domén.⁸⁹ Nemôžeme si taktiež byť istí, nakoľko je vlastne vhodné v súvislosti s vládnuou vrstvou hovoriť o „štátnych orgánoch“, či „vládnucom aparáte“.⁹⁰ Tieto kategórie

⁸⁵ K charakteru veľkomoravských centier por. MĚŘÍNSKÝ, Z.: Die Zentren Großmährens. In *Velká Morava mezi východem a západem. Großmähren zwischen West und Ost. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Uherské hradiště, Staré Město. 28. 9. – 1. 10. 1999*, Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (eds.), Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2001, s. 297-304. MACHÁČEK, J.: Great Moravian Central Places and their Practical Function, Social Significance and Symbolic Meaning. In *Zentrale Orte und Zentrale Räume des Frühmittelalters in Süddeutschland*. Ettel, P. – Werther, L. (eds.), Mainz : Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2013, s. 235-248.

⁸⁶ KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 31.

⁸⁷ K hrobom bojovníkov a detských hrobov s analogickou výbavou por. KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 22-28.

⁸⁸ Polaritné skupiny moravskej spoločnosti vykreslil autor *Života Metoda* pri opise pohrebu moravského arcibiskupa (885), na ktorom sa zúčastnili „*моужьскъ полъ и женьскъ, малии и велиици, богати и оубози...*“ Žitije Mefodija, c. 17, s. 162. Tiež však por. Žitije Mefodija, c. 11, s. 156-157.

⁸⁹ CHARVÁT, P.: K otázce soukromého vlastnictví půdy na Velké Moravě. In *Archeologické rozhledy*, r. 39, 1987, s. 672-679.

⁹⁰ Rozbor por. napr. HAVLÍK, L.: *Morava v 9. – 10. století*, s. 67-85. TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 289-295. S dôrazom na dvojstupňovosť kniežacej vlády a moravsko-nitrianský dualizmus STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 142-145.

vyvolávajú skôr predstavu byrokratického moderného štátu, ale zrejme len ťažko zodpovedajú vládnej moci a verejnej správe v 9. storočí.

Pre ne je – zdá sa – typické súžitie etnika, kmeňa Moravanov, so svojou kniežacou vrstvou. Nič totiž nenasvedčuje tomu, že by sa kniežacia vrstva zmocnila krajiny na úkor ľudu, ako sa snažil túto predstavu vykresliť D. Třeštík pri svojom nepochybne inšpiratívnom opise prijatia kresťanstva v archaickej spoločnosti. *Gens* vraj nemohol prijať krst, pretože by poprel sám seba, keďže bol jednoducho totožný so svojim pôvodným náboženstvom.⁹¹ A keďže to musela byť úzka horná vrstva obyvateľstva, ktorá sa rozhodla zničiť kresťanstvom „starý pohanský poriadok“, prijatie kresťanstva malo posilniť panovníka, vystupujúceho „jednoznačne jako autokratický vládce“.⁹²

D. Třeštík nebol samozrejme jediný, kto predstavil Mojmirovcov na čele hierarchicky usporiadaného centralizovaného „štátu“, veľkomoravskej monarchie. Táto sa – v závislosti od autora – charakterizovala ako centralizovaná monarchia podobná neskoršej uhorskej,⁹³ či silne centralizovaná monarchia⁹⁴ niekedy skôr „relatívne centralizovaná“ monarchia.⁹⁵ Takmer všetky práce sa napokon zhodujú v tom, že išlo o monarchiu patrimoniálnu, väčšina z nich dokonca dáva tejto monarchii prívlastok ranofeudálna,⁹⁶ či protofeudálna.⁹⁷ Ak by feudálny charakter Veľkej Moravy mal viesť k tomu, že dochádza k udeľovaniu majetkov feudálom vo forme lén, nie je celkom jasné, ako treba rozumieť konštruktu patrimoniálnej Veľkej Moravy, vychádzajúcej z predstavy o tom, že panovník je nielen vládcom, ale aj vlastníkom celého územia štátu.⁹⁸ Navyše, nielenže sú obe označenia vzájomne protichodné, ale obe sú len ťažko dokázateľné.

V skutočnosti, v rozpore s novovekým konceptom patrimoniálnej monarchie, bolo individuálne súkromné vlastníctvo všednou realitou stredoveku. Niekedy sa síce mohlo súkromné vlastníctvo dostať do kontrastu s ideálom chudoby, nie však do kontrastu s tézou, že panovník je vlastníkom všetkého majetku svojej

⁹¹ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 311. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 128-131.

⁹² TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 130.

⁹³ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : Key publishing, 2007, s. 31.

⁹⁴ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2008, s. 32.

⁹⁵ SIVÁK, F.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska do roku 1918*, s. 17.

⁹⁶ O „*patrimoniálnom princípe*“ písal HAVLÍK, L.: *Velká Morava a středoevropští Slované*. Praha : SPN, 1964, s. 135. Podobne tiež KUČERA, M.: *Slovensko po páde Velké Moravy*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 43. Ranofeudálnu monarchiu spomína HUBENÁK, L.: *Právne dějiny Slovenska do roku 1945. I. díl*. (b. m.) : Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Právnická fakulta, (b. r.), s. 27. Tézu o feudálnej monarchii spochybnili J. Beňa a T. Gábriš, keď poukázali na skutočnosť, že neexistuje doklad o udelení lén na Veľkej Morave. BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na území Slovenska I*, s. 19-20. Tiež však TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 296.

⁹⁷ *Dejiny Slovenska I*, Cambel, S. et al. (eds.), Bratislava : Veda, 1986, s. 128.

⁹⁸ KUČERA, M.: *Slovensko po páde Velké Moravy*, s. 43. ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 25.

krajiny. Aj cirkev sa musela s otázkou súkromného vlastníctva vysporiadať, v zásade však slovami svojich najväčších autorít, počnúc sv. Augustínom, vychádzala z toho, že je jeho existencia v podstate nevyhnutná a napriek nevýhodám (sklony ľudí k chamtivosti a hriechu) aj prospešná.⁹⁹ Preto je pre stredovek charakteristické latentné napätie medzi vzdaním sa majetku a zdôrazňovaním jeho prospešnosti, medzi „ideálom“ a „realitou“. Napokon aj sv. Augustín argumentoval, že dokonalý svet bez vlastníctva môže nastať až v raji.¹⁰⁰

Veľmi poučný je však pre naše rozprávanie aj Kosmas a jeho Kronika Čechov z 12. storočia. Vo svojom rozprávaní o vzniku sveta, vytvorení spoločenstva Čechov a napokon aj vytvorení vlády sa svojimi slovami vracia do obdobia prvo počiatkov („*prime etatis*“), keď ešte obyvatelia Čiech nepoznali súkromné vlastníctvo.¹⁰¹ Kosmas si toto obdobie priam „russeauovsky“ idealizoval, no v podstate nevybočil zo zaužívaných ideí stredovekej filozofie. Tento ideálny stav človeka v „prvopočiatku“¹⁰² však skončil – a to je pre nás podstatné – zánikom kolektívneho vlastníctva. Vytvorenie vlastníctva individuálneho (*comunia in propria cedunt*) potom vyvolalo stav túžby po majetku, vzájomné spory, a napokon aj potreba mať verejnú moc pre riešenie sporov. Ako vidíme, tak vznik usporiadanej spoločnosti, ktorá pozná zákony, právo i súkromné vlastníctvo, kladie Kosmas vo svojej kronike do súvisu so vznikom kniežacej vlády. Kosmas, píšuci začiatkom 12. storočia tak popisoval stav, ktorý mu bol prirodzený. Nepoznal žiadne kniežatstvo, v ktorom by knieža vlastnil „všetko“.

Teória patrimonialnej monarchie by sa dala – so všetkými výhradami – akceptovať v prípade, ak by sme videli, že sa stredoeurópski panovníci bezo zvyšku chovali k svojim panstvám (*regna*) ako k svojmu majetku, povedzme v otázke dedičného nástupníctva. Tieto prvky sú viditeľné v prípade franských panovníkov. Tam skutočne dochádzalo k tomu, že po smrti kráľa sa ríša rozdelila „spravidlivo“ medzi synov a každý z nich získal vlastné *regnum*. Prax merovejských panovníkov bola prevzatá aj Karolovcami, preto sa za Karola Veľkého ríša rozdelila podľa *divisionis regnorum* medzi troch synov, Karola, Pipina a Ľudovíta. Rozdelenie Franskej ríše na tri časti a ich súčasná jednota, akoby zodpovedajúca dogme o svätej Trojici¹⁰³ sa však nijak zvlášť neodrazila u Slovanov. Moravia síce poznali systém delenej vlády (nazývanej tiež v modernej literatúre údely), tento systém však ťažko možno porovnávať s franskou praxou. Svätopluk bol

⁹⁹ PIPES, R.: *Vlastnictví a svoboda*. Praha : Argo, 2008, s. 30-33.

¹⁰⁰ PIPES, R.: *Vlastnictví a svoboda*, s. 30.

¹⁰¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 3*, s. 8. „*Felix nimium erat etas illa... Nec quis quam, meum dicere norat, sed ad instar monastice vite, quicquid habebant, 'nostrum' ore, corde et opere sonabant...*“

¹⁰² Musíme tu vynechať problém vzniku sveta a Čechov, ktoré popisuje Kosmas v predošlom texte. (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 1-I 2*, s. 4-7). Všetky tri mýty, ktoré Kosmas spracoval v úvode svojej kroniky, boli pôvodne samostatné rozprávania, preto aj už „usadení“ Česi mohli byť v stave „prvopočiatku“. TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů*, s. 166.

¹⁰³ RAPP, F.: *Svatá říše římská národa německého*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2007, s. 15.

synovcom, nie súrodencom Rastislava.¹⁰⁴ Mohol tomu azda zodpovedať Slavníkovský údel v Čechách po roku 972,¹⁰⁵ aj tu však išlo skôr o dočasný experiment, ktorý koniec-koncov skončil vyhladením Slavníkovcov.

Patrimoniálna monarchia preto nebola formou vlády Mojmírovcov a neskorších dynastií v strednej Európe. Súvisela s tzv. patrimoniálnou teóriou o vzniku štátu a pôsobí skôr ako snaha vysvetliť lénny, prípadne donačný systém, ktorý sa na našom území plne rozvinul až vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Ak mohol panovník udeľovať léna (či v Uhorsku donácie), potom musel logicky udeľovať niečo, čo mu patrilo, teda časti územia svojej krajiny. Táto teória nás však privádza do neriešiteľnej dilemy. Patrimoniálny štát, čiže štát priamo vlastnený svojim vládcom, vlastne nemôže byť verejnoprávnou inštitúciou. To nastoľuje otázku, či vlastne môžeme diskutovať ešte o štáte.

V skutočnosti vznikol patrimoniálny štát ako novoveké, chcelo by sa povedať „reakčné“ učenie, ktoré postavilo protipól ideálu štátu ako právnickej osoby a panovníka ako štátneho orgánu.¹⁰⁶ Napriek tomu, že sa tento súboj skončil víťazstvom štátu ako nadosobnej inštitúcie, patrimoniálne učenie v dôsledku svojej určitej príťažlivosti pretrvalo až do dnešných čias. Vo svojej podstate možno aj Třeštikovu teóriu dať do priameho súvisu s patrimoniálnym učením; aj on sa snažil Mojmírovcov spočiatku vykresľovať ako nespochybniteľných vládcov Moravy, hoci zdôrazňoval, že sa na rozdiel od Přemyslovcov nezmocnili pôdy slobodných obyvateľov Moravy.¹⁰⁷ Ich „autokracia“ bola v Třeštikovom poňatí samozrejme korigovaná kontrastom s neskoršími Přemyslovcami, Arpádovcami a Piastovcami, ktorých postavenie malo byť ešte silnejšie, pretože nebolo obmedzované domácou aristokraciou, či kniežacou vrstvou, ako tomu bolo u Mojmírovcov.¹⁰⁸

Sila a slabosť Mojmírovcov, ktorú sa D. Třeštík snažil vo svojich prácach vybalansovať, bola azda až príliš odrazom toho, ako sa snažil spájať *gens* Moravanov so starým náboženstvom. *Gens*, ako etnické i politické spoločenstvo, sa samozrejme zásadným spôsobom opieralo o pohanstvo. Nebolo však s ním totožné, pretože inak by nemohlo túto zmenu, posun v náboženstve, prekonať. Partnerský

¹⁰⁴ *Annales Fuldenses ad a. 870*, s. 70.

¹⁰⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum I 14*, s. 32-33. STEINHÜBEL, J.: *Kapitoly z najstarších českých dějin (531 – 1004)*. Kraków : Spolek Slováků v Polsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 125, 127-128.

¹⁰⁶ Zhrňujúco BRUNNER, O.: *Land und Herrschaft*, s. 163-167.

¹⁰⁷ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 296.

¹⁰⁸ Třeštíkove nepochybné podnetné úvahy zatieňujú pochybnosti o tom, či je toto paušalizovanie pomerov (a „modelovanie“ vývoja) dostatočne presvedčivé. Bola to napokon uhorská aristokracia, ktorá zmietla z trónu nástupcu Štefana I. Petra Orseola (1041), boli to (s najväčšou pravdepodobnosťou, aspoň podľa D. Třeštíka) Vršovci, ktorí bez ohľadu na panovníka Boleslava II. vyvraždili rod Slavníka, ktorý bol vlastne bočnou líniou Přemyslovcov. Je to priveľa výnimiek, potvrdzujúcich pravidlo, alebo len spochybňovanie za každú cenu?

K vyvraždeniu Slavníkovcov por. TŘEŠTÍK, D.: *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 195-204.

vzt'ah medzi *gens* (Моравляне) a vládnuou dynastiou je však silne cítiť nielen z toho, ako si Moravia „ustanovili“ Slavomíra za knieža, či ako sa s nimi Rastislav radil pred vyslaním posolstva do Konštantínopolu. Úlohu Moravanov pri rozhodovaní zásadne ukazuje list markgrófa východnej marky Ariba cisárovi Arnulfovi, rámcovo datovaného do rokov 887 – 896, ktorý popisuje spôsob platenia tribútu Moravanov ríši. V ňom sa s uspokojením píše, že „*všetci Moravia*“ sa spoločne rozhodli pre záväzok odovzdávania tribútu v podobe dobytku,¹⁰⁹ avšak o panovníkovi (ktorým bol s najväčšou pravdepodobnosťou Svätopluk) tu nie je ani slovo. Ak sa skutočne rozhodli spoločne (*insimul*), mohlo ísť o konsenzuálne (t.j. jednomyselné) rozhodnutie, vcelku bežné pre archaické spoločnosti, a ktoré sú aj charakteristické pre *gentes* (rokuje sa, kým sa všetci členovia spoločenstva nestotožnia s rozhodnutím).

Ak sa teda vrátime k pôvodne nastolenému problému, a to je otázka presadenia kresťanstva proti vôli kmeňa, potom sa zdá, že na niečo podobné zrejme nemali Mojmírovci dostatok síl bez dohody s Moravanmi. Preto je treba túto kľúčovú udalosť z roku 831 chápať nie ako vyloženú „revolúciu zhora“, ale ako nutný kompromis, ktorý zrejme bol možný aj pre *gens*. Nezabúdajme, že podstatou *gens* nebolo jeho náboženstvo, ale jeho viera v spoločný pôvod a jedinečnosť svojej existencie. Tieto prvky mohli existovať – a aj existovali – pri obrátení sa na kresťanskú vieru.

Prechod na kresťanstvo však skutočne mohol posilniť kniežatá. Ich pôsobenie v rovine náboženskej muselo nevyhnutne ustúpiť do úzadia, v konečnom dôsledku však mohli nanovo zadefinovať postavenie kniežacej moci v spoločnosti, ktorá už nebola pevne spútaná archaickými normami, definujúcimi nielen oblasť viery, ale aj oblasť verejnej moci a jej uplatňovania. Takto sa stará Morava zmenila na mojmírovskú Moravu a vďaka tomu môžeme hovoriť o mojmírovej monarchii.¹¹⁰

Všetko nasvedčuje tomu, že za vznikom toho, čo nazývame „veľkomoravský štát“, stáli spoločne *gens* ako politické spoločenstvo širších moravských elít a kniežacia aristokracia na čele s Mojmírovcami. Tá aj tvorila ono *regnum*; vládu, ktorá *gens* zastupovala, jednala v jeho mene a v jeho prospech, a ktorý si zrejme nemohol dovoliť ignorovať ani inak mocný Svätopluk.

¹⁰⁹ SCHWARZMAIER, H.: Ein Brief des Markgrafen Aribi an König Arnulf über die Verhältnisse in Mähren. In *Frühmittelalterliche Studien*, r. 6, 1972, s. 57. „...omnes Marahoni insimul mandauerunt <pecora> in seruitium sicut proprii serui facere debuerunt...“

¹¹⁰ Pre monarchiu vôbec nie je podstatný spôsob a organizácia vlády, vrátane otázky, koľko osôb je zapojených do rozhodovacieho procesu. Dôležité je najmä to, že monarchia je vlastne typom („štátnej“) ideológie. Zdeněk Neubauer, zástanca tohto názoru, išiel ďalej, a tvrdil, že v monarchii je prospech a sláva účelom a štát prostriedkom a monarcha pritom ani nemusí byť priamo účastný na vláde. NEUBAUER, Z.: *Státověda a theorie politiky*. Praha : Jan Laichter, 1947, s. 140-141.

Trestné právo Franskej ríše a Veľkej Moravy s poukazom na právnu ochranu nascitura

Úvod

V médiách sa často stretávame s prípadmi, kedy matky opustili svoje dieťa a nechali ho zomrieť na ulici. Spoločnosť sa k tomu stavia veľmi odmietavo a tieto matky sú často označené za psychicky choré násilné deviantky. Vražda novonarodeného dieťaťa aj v rámci celej histórie ľudstva bola pomerne častým javom. V niektorých kultúrach bola tolerovaná, no mnohé civilizácie ju naopak veľmi prísne postihovali, čo súviselo tiež s vyspelosťou, so stupňom vzdelanosti, alebo s hodnotovou orientáciou danej kultúry. Fundamentmi ovplyvňujúcimi postoj určitej spoločnosti k úmyselným potratom bolo vo všeobecnosti preberanie hodnôt dominujúceho náboženstva alebo ideológie, v užšom zmysle hodnota ženy v spoločnosti, miera natality/mortality, preferovanie určitého pohlavia, ekonomická vyspelosť a pod. V niektorých spoločnostiach boli nenarodené deti prinášané ako obeta bohom (Kartágo¹, Yukatán², Fenícia, Rím³) a antikoncepcné prostriedky boli rozšírenou pomôckou pri snahe o zabránenie tehotenstva (Egypt – už v r. 2000 pred Kr., Mexiko)⁴. V mnohých z týchto štátov tieto tendencie predstavovali všeobecný postoj k deťom, ktoré požívali v spoločnosti nulovú hodnotu. Z tohto dôvodu bolo u žien rozšírené užívanie abortificientov, už narodené deti mohli byť opustené na pustých miestach, zhodené zo skaly (Grécko, Rím), ale boli tiež používané ako sexuálne objekty (Rím)⁵. Celospoločenský postoj k deťom v moderných štátoch smeruje k zlepšeniu ich právneho postavenia, k zvýšenému spoločenskému ohodnoteniu detí s čím súvisí aj väčšia miera ich právnej ochrany. V minulosti slabá ochrana detí išla ruka v ruku s rozšírenosťou aborcii. So zvyšovaním kultúrnej vyspelosti určitej spoločnosti a so zlepšovaním právneho postavenia detí, sa v minulosti zvyšovala aj právna ochrana nascitura. V súčasnej

¹ CUMMINS, J.: *Great Rivals In History: When Politics Gets Personal*. USA : Thunder Bay Press, 2013, p. 27.

² TIESLER, V.: *New Perspectives on Human Sacrifice and Ritual Body Treatments in Ancient Maya Society*.

Mexico : Springer Science, 2008, p. 257.

³ ARNOLD, B. – WICKER, N. L. (eds.): *Gender and the Archaeology of Death*. Oxford : Altamira Press, 2001, p. 11, 12.

⁴ TINÁK, B.: *Na hrote trňa*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2002, s. 13.

⁵ SCHULTZ L. G.: Abuse In Historical Perspective. In: CONTE, J. R. – SHORE, D. A. (eds.): *Social Work and Child Sexual Abuse*. NY : The Haworth Press, 1982, p. 21.

dobe sa však javí, že platí nepriama úmera, teda „so zvýšenou ochranou detí, sa právna ochrana nascitura znižuje”.

V Európe bol čin infanticidia najmä po rozšírení kresťanstva považovaný za vraždu príbuzného, a z hľadiska trestného práva bol ako závažný zločin kruto sankcionovaný. Tento prístup sa stotožňoval aj s právnou úpravou existujúcou na území Veľkej Moravy a Franskej ríše, čo sa pokúsime objasniť v nasledujúcej časti.

Hneď v úvode považujeme za veľmi dôležité poukázať na určité skutočnosti, ktoré vyvstávajú najmä pri snahe vedecky postihnúť históriu a právo stredoeurópskych krajín. Problémy, s ktorými sa istotne stretne každý bádateľ sa týkajú nedostupnosti a z toho plynúcej neznalosti literatúry a prameňov nám bezprostredne susediacich krajín. Dôvodom je nedostupnosť odbornej literatúry, ktorá vychádza len v nízkych nákladoch, keďže je určená len pomerne úzkemu okruhu čitateľov.

Pojmy, ktoré budeme v práci používať v súvislosti s usmrtením plodu, nebudú z pohľadu súčasnej právnej teórie celkom odrážať ich obsah, keďže v modernej terminológii znamenajú čosi odlišné (infanticídium), tiež budeme používať všeobecne uznávaný pojem zahraničnej literatúry zahrňujúci usmrtenie nenarodeného dieťaťa – aborticia, keďže na Slovensku a v Čechách zaužívaný pojem – interrupcia, nie celkom odráža reálny obsah tohto činu. V súvislosti s infanticidiom treba povedať, že z hľadiska histórie tento pojem v sebe zahŕňal dve základné skutkové podstaty. Prvou skutkovou podstatou bolo vypudenie plodu, teda umelý potrat nenarodeného dieťaťa, druhá skutková podstata bola stotožňovaná s činom, ktorý dnes z trestného zákona poznáme pod názvom vražda novonarodeného dieťaťa matkou.

1. Stredoveká právna úprava umelých potratov na území Franskej ríše

Obdobie od zániku Západorímskej ríše v roku 476 je charakteristické snahou barbarských kmeňov, ktoré postavili svoje kráľovstvo na základoch rímskeho impéria, písomne kodifikovať obyčajové právo, zákony a tradície do podoby vlastných zákonníkov. Obsah prvých právnych zbierok naznačuje zreteľný vplyv barbarského kmeňového práva avšak aj silnú inšpiráciu rímskym právom. Pre všetky franské zákonníky platila striktná personalita práva, a preto sa na rímske obyvateľstvo žijúce na území Franskej ríše vzťahovalo *Lex Romana Visigotorum* v ríši Vizigótov a *Lex Romana Burgundionum* pre Burgundov. Na druhej strane na germánsky ľud boli aplikované zákony *Lex Visigotorum* a *Lex Burgundionum Gundobada*. *Pactus Legis Salicae* (cca 507-511)⁶ ako základný prameň stredove-

⁶ Poukazujeme zároveň na jeho neskoršie doplnenie v 8. a 9. storočí známe pod názvom *Lex Salica* a *Lex Salica Karolina*. Veľmi podobný obsah z hľadiska ustanovení o potratoch má aj neskorší zákonník *Lex Salica Revisa* – *Lex Ribuaria*, prijatý pravdepodobne počas obdobia vlády Dagoberta I. (623-639). Ustanovenia zákona sa osobitne venujú aj trestnému činu podávania jedov a čarodejníctva, kde medzi jedy však nie sú výslovne zaradené aj abortificienty. Ustanovenie

kého franského práva mal všeobecnú platnosť, vzťahoval sa naň teda teritoriálny princíp, nie personálny. Išlo o spísanie obyčajového práva sálskych Frankov, franským kráľom Chlodovikom I. (dyn. Merovejovcov). Z ustanovení tohto zákonníka vyplýva výrazná sociálna stratifikácia franského obyvateľstva na slobodných, poloslobodných a otrokov. Aj pre samotnú právnu úpravu potratov sálskeho zákonníka je preto symptomatické výrazné prihliadanie na personálny status osoby, pričom sa porovnáva sociálne postavenie či prospešnosť poškodeného/obete pre spoločnosť (u žien schopnosť dávať život), z čoho je zrejmé odlišenie výšky wergeldu stanoveného pre páchatel'a. „*Ak niekto zabije dieťa v matkinom lone, alebo zabije novonarodené dieťa, do deviatich nocí od jeho narodenia, alebo ktoré ešte nemá meno, zaplatí 100 solidov. Ak niekto zabije slobodné neplnoleté dievča, predtým ako môže rodiť, zaplatí 200 solidov. Ak niekto zabije slobodné dievča v plodnom/fertilnom veku, zaplatí 600 solidov (24, 5-6). Ak niekto zabije tehotnú ženu, zaplatí 600 solidov.*“⁷ *Ak sa prišlo na to, že dieťaťom bol chlapec, páchatel' zaplatí ďalších 600 solidov za jeho život.*“⁸ Výška wergeldu pre nenarodeného chlapca sa rovnala výške pokuty, ktorá bola stanovená pre zabitie mladého muža. Teda došlo k situácii, kedy zabitie nenarodeného dieťaťa sa stotožňovalo so zabitím narodeného, ale len ak išlo o deti mužského pohlavia. Výška wergeldu pre zabitie nenarodeného dievčaťa bola dvojnásobne nižšia ako pri zabití dievčaťa vo veku jeho neplnoletosti. Takisto si možno všimnúť stotožnenie trestania za zabitie nenarodeného dieťaťa a tzv. skoré infanticídium (do deviatich nocí od narodenia/dokiaľ nemá dieťa meno). V tomto prípade sa nám vo franskom zákonníku potvrdzuje silné ovplyvnenie rímsko-právnymi spoločenskými rituálmi u novonarodených detí. V antickom Ríme sa totiž po deviatich dňoch od narodenia dieťaťa konal očistný obrad (*lustratio*), počas ktorého dieťa dostávalo meno.⁹ Sálsky zákonník nerobí diferenciáciu wergeldu z hľadiska štádia vývoja plodu, no z uvedeného možno vyčítať, že tak nenarodené dieťa ako aj dieťa narodené (bez mena), nie je považované za osobu s jej vlastnými právami. Toto hodnotenie dieťaťa v ranom vývoji možno taktiež prisúdiť vplyvu rímskeho práva, ktoré plod ani novonarodené dieťa nepovažovalo za subjekt práva, ktorého zabitie by mohlo byť považované za vraždu. Rímske právo riešilo len to, akým spôsobom násilný potrat poškodil zdravie ženy. Len málokedy boli potraty považované za zločin, snád' len v prípade, ak žena (príp. iná osoba) vykonala úmyselný potrat, aby otec dieťaťa prišiel o dediča.¹⁰

článku 40.10 stanovuje rovnaký wergeld ako pri podávaní jedov, aj za trestný čin potratu a vraždy novonarodeného dieťaťa, a to vo výške 100 solidov. Ak však zomrie aj tehotná žena, výsledný wergeld by činil 700 solidov (z toho 600 solidov za zabitie ženy v plodnom veku).

⁷ DREW, K. F.: *The Laws of the Salian Franks*. Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 1991, p. 45.

⁸ ELSAKKERS, M.: The Early Medieval Latin and Vernacular Vocabulary of Abortion and Embryology. In: *Science Translated. Latin and Vernacular Translations Of Scientific Treatises In Medieval Europe*. Belgium : Leuven University Press, 2008, p. 388.

⁹ Pozri tiež ADKINS, L. – ADKINS, R. A. *Antický Rím*. Praha : Slovart, 2012, s. 374.

¹⁰ *Ibidem*, s. 373.

Aj keď alamanské právo obsiahnuté v *Pactus Legis Alamannorum*, bolo prijaté už zač. 7. stor. (cca r. 613), za vlády Chlotara II. (584-629), až jeho revízia zo začiatku 8. storočia zakotvila ustanovenia o násilnom potrate. Tieto zákony vo všeobecnosti nepredpokladajú páchatel'stvo samotnej tehotnej ženy, ale rátajú s určitou tret'ou osobou, ktorá násilný potrat spôsobila. Zároveň sa nám tu objavuje kritérium formácie plodu, ale len z hľadiska možnosti rozlíšenia pohlavia. Ustanovenia 88.1 – 88.2 stanovujú, že nevyformovaným plodom je ten plod, u ktorého nemožno rozpoznať jeho pohlavie (nemá dostatočné rozlíšiteľné telesné črty, preto ho nemožno považovať za ľudskú bytosť).¹¹ Toto kritérium je pravdepodobne reminiscenciou na Macrobiova¹² popis vyformovaného plodu.

Longobardské právo, ktoré bolo zakotvené do ustanovení Ediktu kráľa Rothariho/Rothaira (643), je tiež poznačené vplyvom rímskeho a cirkevného práva. Problematiku „smrti dieťaťa v matkinom lone“ rieši titul 75, ktorý pojednáva o náhodnom/neúmyselnom zabíjaní dieťaťa v matkinom lone. „*Ak je matka slobodná a potrat prežila, kompozícia bude vymeraná s ohľadom na jej sociálne postavenie a kompozícia za dieťa bude tvoriť polovicu z vymeranej sumy určenej pre túto ženu. Ak však žena zomrie, páchatel' zaplatí kompozíciu za ženu a navyše za dieťa, ktoré zomrelo v jej lone. Ďalej však spor zaniká, pretože skutok bol vykonaný neúmyselne.*“¹³

Pravdepodobne najstaršou stredovekou svetskou právnou zbierkou, ktorá obsahuje odlišné trestanie abortcie v závislosti od fázy vývoja plodu je kolekcia zákonov *Leges Visigothorum* („LV“) z obdobia prelomu 5./6. storočia po Kr. Právo Vizigótov bolo silne ovplyvnené rímskym právom a kresťanskou náukou. Až v tomto zákonníku sa objavuje jasné ovplyvnenie starozákonnou Septuagintou (Ex 21: 22-23). Ustanovenia LV 6.3.2 – 6.3.7 zakotvovali, že ak niekto uderel slobodnú tehotnú ženu tak, že v dôsledku úderu zomrela, má byť potrestaný za vraždu. Ak však bol zničený len plod v jej tele, sankcie sa odlišovali v závislosti od toho, či išlo o dieťa ešte „nevyformované“, alebo zomrelo dieťa už dokonale „vyformované“.¹⁴ Teda potrat v ranom štádiu tehotenstva bol považovaný za menej závažný čin ako potrat v neskoršom štádiu. Sankcia za umelý potrat pri nevyformovanom plode bola stanovená na zaplatenie 100 solidov (*lat. soli-*

¹¹ ELSAKKERS, M.: *The Early Medieval Latin and Vernacular Vocabulary of Abortion and Embryology*, p. 389.

¹² Ambrosius Theodosius Macrobius (4./5. stor po Kr.) rímsky novoplatonistický filozof, problematiku embryonálneho vývoja plodu rozoberá vo svojom diele *Commentariorum in Somnium Scipionis* (*Komentár k Scipiovmu snu, Commentary On The Dream Of Scipio*). Táto teória bola populárna v období celého stredoveku a bola založená na čísle sedem, čo znamenalo, že každá fáza embryonálneho vývoja dieťaťa trvala sedem dní. Proces formácie bol podľa neho zavŕšený niekedy medzi 35. až 49. dňom od počatia, čo záviselo od pohlavia dieťaťa. Vyformovaný fetus sa nazýval *conceptus* a pohyboval sa medzi 70. a 90. dňom od počatia.

¹³ SMAIL, D. L. – GIBSON, K.: *Wengeance in Medieval Europe. A Reader*. Canada : University of Toronto Press, 2009, p. 62.

¹⁴ AMUNDSEN, D. W.: Visigothic Medical Legislation. In: *Bulletin Of the History Of Medicine* 45, 1971. p. 553 – 569, p. 567.

duš), no u abortie v neskoršom štádiu (vyformovaný plod) bola stanovená pokuta na 150 solidov.¹⁵ Z uvedeného samozrejme vyplýva, že ak v dôsledku potratu zomreli obaja (dieťa a matka), páchatel' zaplatil pokutu za smrť ženy navýšenú o pokutu za smrť plodu vo výške, ktorá závisela od stupňa jeho vyformovanosti. Wergeld vo výške sto solidov sa používal pri trestaní závažných ublížení na zdraví (napr. amputácia údu), nie pri vražde. Potrat nevyformovaného plodu bol teda považovaný za trestný čin obzvlášť závažného (ťažkého) ublížení na zdraví, no nebol vraždou.¹⁶ Vo vizigótskom práve už explicitne nachádzame Aristotelovské pojmy „vyformovaného a nevyformovaného“ plodu používané pre rozlíšenie štádia gravidity. Toto kritérium bolo zaradené do stredovekého svetského práva pravdepodobne právnikmi, ktorí sa snažili do práva inkorporovať prvky pochádzajúce z gréckej Septuaginty, konkrétne pasáže z knihy Exodus (21: 22-23)¹⁷, čo je logické najmä z dôvodu, že Septuaginta bola pravdepodobne používaná ako podklad pre preklad Biblie do jazyka Gótot. V 7. storočí sa doba vo vizigótskom Španielsku zmenila. Vizigótsky kráľ Chindasuinth (642-653) vydal nový zákon o abortoch (LV 6.3.7), ktorý tvrdo a nekompromisne trestal všetky druhy potratov, tak dobrovoľné, ako aj násilné potraty ako vraždu. Trestom za umelý potrat bol trest smrti alebo oslepenie, z ktorých oba druhy trestov sú rímskymi nie germánskymi formami trestov. Vizigótske právo je vôbec prvým právom v stredoveku, ktoré zaviedlo prívlastky vyformovaného a nevyformovaného plodu ako označenie pre fázy embryonálneho vývoja, v ktorých sa plod nachádzal.¹⁸

Na základe porovnávania zavádzania diferenciácie plodu do ustanovení germánskych zákonníkov sme dospeli k záveru, že dva z nich – sálske právo a právo alamanské riešia vyformovanosť plodu, ale len pokiaľ išlo o odlišenie pohlavia. Vizigótsky zákonník však už obsahuje jasnú diferenciáciu pokuty v závislosti od

¹⁵ „If anyone should cause a freeborn woman to abort by a blow, or by any other means, and she should die from the injury, he shall be punished for homicide. But if only an abortion should be produced in consequence, and the woman should be in no wise injured; where a free man is known to have committed this act upon a free woman, and the child should be fully formed, he shall pay two hundred solidi; otherwise, he shall pay a hundred solidi, by way of satisfaction.” SCOTT, S. P.: *The Visigothic Code*. The Library of Iberian Resources Online. Dostupné na internete: <http://libro.uca.edu/vcode/vg6-3.pdf#12> [cit. 2013-06-29].

¹⁶ Uvedené zaradenie potratu medzi obzvlášť závažné ublíženie na zdraví sa plne zhoduje so zaradením usmrtienia ľudského plodu medzi ťažkú ujmu na zdraví podľa § 123 ods. 3 písm. g).

¹⁷ „Ak sa dvaja muži medzi sebou bijú a pri tom niektorý udrie tehotnú ženu tak, že jej odíde (v zmysle potratu) dieťa nedokonale „vyformované“, tak zaplatí toľko, koľko požiadala manžel ženy... ale ak by sa inak bolo narodilo dieťa už dokonale „vyvinuté/vyformované“, tak musí dať život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu ... (Ex 21:22-25). Z tejto pasáže septuaginského textu Starého zákona teda vyplýva, že za potrat nevyvinutého plodu je stanovený nižší/miernejší trest ako za potrat plodu už vyvinutého. Táto pasáž predpokladajúca rozdiel medzi „vyvinutým“ a „nevyvinutým“ fetusom a vysvetľujúca „odídenie“ plodu ako potrat, získala na stáročia morálny význam a biblickú autoritu (až v neskoršom období sa prišlo na to, že Septuaginta je v uvedenom ustanovení z hebrejčiny nesprávne preložená).

¹⁸ ELSAKKERS, M. J.: *Old Germanic Law On Abortion*. Amsterdam : Faculty of Humanities, 2010, p. 332-333.

štádia tehotenstva, čo naznačuje ovplyvnenie gréckym starozákonným prekladom – Septuagintou. Takisto je tu zvýraznené silné prelinanie rímskeho a cirkevného práva do stanovení jednotlivých franských zákonníkov. Možno povedať, že prevzatie cirkevno-právneho prístupu k aborticiám znamenalo podstatné zlepšenie právnej ochrany plodu a zároveň ochrany novonarodeného dieťaťa v porovnaní s v minulosti takmer neexistujúcou ochranou novorodencov v rámci rímskoprávnej kultúry. Táto totiž pri právnej úprave úmyselných potratov ostala len pri trestnom postihovaní osôb z dôvodu poškodenia života alebo zdravia tehotnej ženy.

Aj keď sa prvky rímskeho práva pretavili do právnych poriadkov mnohých európskych štátov, tieto si ponechali určité pôvodné národné inštitúty vychádzajúce z germánskeho alebo u nás zo slovanského práva. Viac ako o romanizácii práva preto môžeme hovoriť o chrtinizácii či judaizácii stredovekého práva, ktorou sa zaoberal v 20. storočí Karol Koranyi. Podľa Koranyiho sa do európskych stredovekých zákonníkov preberali celé biblické pasáže (vychádzalo sa najmä z kníh Exodus a Deuteronomium z Pentateuchu), pričom kresťanský hodnotový systém mal najväčší vplyv práve na trestné právo.¹⁹ Vzhľadom na skutočnosť, že problematika diferenciácie hodnoty plodu vzhľadom na základe jeho vývoja pochádza z knihy Exodus a bola zaradená do stredovekých zákonníkov práve pod vplyvom kresťanstva, nami uskutočnený výskum potvrdzuje túto Koranyiho teóriu.

2. Právne riešenie potratov v období Veľkej Moravy

Kresťanstvo prichádzalo na územie dnešného Slovenska dvojakou cestou, jednak zo západu, teda z Východofranskej ríše a tiež z východu z ríše Byzantskej. Snaha ovládnuť územie Veľkej Moravy zo strany Východofranskej ríše spôsobila, že sa vládnci feudáli na našom území rozhodli obrátiť sa na východné kresťanstvo, teda na Byzantskú ríšu, s ktorou Slovania udržiavali dobré obchodné a kultúrne styky. Z historického prameňa *Povešť dávnych liet (Nestorova²⁰ kronika)*, teda z najstaršieho kyjevsko-ruského letopisu sa dozvedáme o najstarších dejinách Slovanov a o ich prechode z patriarchálneho spoločenského zriadenia k feudálnemu a od pohanského svetonázoru ku kresťanstvu.²¹ V období existencie Veľkej Moravy však už nemožno hovoriť len o snahe o uvedenie kresťanstva medzi pohanských Slovanov, keďže v tomto období (obd. vlády Rastislava) bolo kresťanstvo na našom území už značne rozšírené.²² Uvedený prameň tiež opisuje žiadosť slovanských kniezat

¹⁹ BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na území Slovenska I*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2008, s. 59.

²⁰ Mních pečerského kláštora v Kyjeve.

²¹ *Pověst dávnych liet*. In *Magnae Moraviae Fontes Historici*. sv. 1. Praha-Brno, 1966. s. 190. Pozri tiež: VEREŠOVÁ, N.: *Povešť vremennych let a jej koncepcia Slovienskej zemli*. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. Historia Nova II – 2011 – 1. Bratislava : Stimul, 2011, s. 12-20. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1c.pdf [cit. 2013-06-12].

²² Podľa historických prameňov sa kresťanstvo rozšírilo vďaka misii bavorských biskupov na prelome 8. a 9. storočia. Zásluhu na šírení kresťanstva má tiež misia pasovského biskupa, ktorý tu

po prijatí kresťanstva, aby im cisár Michal III. poslal učiteľa, ktorý by ich vyučoval a vyložil im „Sväté knihy“. Tieto kniežatá podporovali kresťanstvo práve ako ideovú posilu pre novovznikajúci právny poriadok a ich záujmom bolo tiež upevnenie cirkevnej organizácie v štáte, ktorá mohla zároveň napomôcť konsolidácii pomerov v štáte (vzhľadom k podriadenosti a závislosti duchovných od panovníka). Spis ďalej pojednáva o príchode bratov Konštantína a Metoda, ktorí ako vieme, sa zaslúžili o preklad mnohých kánonických kníh. Rukopis „*O preložení knih*“ („*O překlada knih*“) odhaľuje fakt, že Konštantín a Metod pri svojej prekladateľskej činnosti vychádzali z gréckych verzií cirkevných dokumentov (Žaltár, Misál, Breviár, Starý a Nový zákon)²³, preto sa na naše územie istotne pretavil práve grécky preklad Starého zákona „Septuaginta“, ktorý, ako sme uvádzali, v určitom zmysle diferencoval embryonálny vývoj dieťaťa na dve fázy.

Metodovo prekladateľské staroslovienske biblické dielo bolo však podľa historických predpokladov len tzv. parimejníkom, teda akýmsi súborom usporiadaných pasáží Starého zákona. Najstarším zachovaným slovanským parimejníkom, aj keď jeho história spadá už do cyriło-metodského obdobia, je tzv. *Grigorovičov parimejník* z konca 12. storočia. Preklady spadajú podľa rukopisu do obdobia panovania Leva VI. Filozofa, východorímskeho cisára, ktorý vládol v rokoch 886-912. Ďalšie knihy starého zákona preložil tiež sv. Metod, aj keď jeho pôvodný preklad sa nám nezachoval. Ich existenciu dokazujú texty nájdené u južných Slovanov, ktoré obsahujú aj pasáže Starého zákona, ktoré nie sú obsiahnuté v samotnom Parimejníku. Uvedené texty z jazykového hľadiska obsahujú znaky cyriło-metodského jazyka, čo svedčí o Metodovom preklade celého Starého zákona, okrem kníh Makabejských.²⁴ Aj keď nemáme k dispozícii pôvodný text, vychá-

v 30. rokoch 9. storočia vybuďoval aj prvú cirkevnú organizáciu (archypresbiteriát). Na slovenskom území malo ísť o typickú christinizáciu „zhora“, ktorá sa opierala o vládnucu kniežaciu vrstvu. Pozri: VAVŘÍNEK, V.: *Velká Morava mezi Byzanci a latinským západem*. In GALUŠKA, L. – KOUŘIL, P. – MĚŘÍNSKÝ, Z. (ed.) *Spisy Archeologického ústavu AV ČR*, Brno, 2001. s. 414.

Po zániku Avarskej ríše vznikli v Panónii vhodné podmienky pre misijnú činnosť na Frankami okupovanom území. Toto územie bolo priamo začlenené do sústavy Franskej ríše ako marka, t.j. vojensky organizovaná pohraničná oblasť. V lete v roku 796 zvolal Karolov syn Pipin vo vojenskom tábore na brehoch Dunaja synodu, na ktorej zhromaždení biskupi prekonali závažné problémy pokresťančenia slovanského i avarského obyvateľstva v Panónii. Zhromaždení biskupi vyhlásili, že sa pri christinizácii obyvateľstva nemá používať ani hrozba ani fyzické násilie. Nevzdelaný ľud treba poučovať láskavo a dôkladne. Po víťazstve Frankov nad Avarmi sa začalo účinkovanie misionárov zameriavať najmä na Slovanov bývajúcich v Panónii. Dosvedčujú to slovanské preklady náboženských textov, ktoré vznikli na začiatku 9. storočia v prostredí bavorského duchovenstva (Otčenáš, Verím v Boha a spovedné formuly). Pozri: BAGIN, A.: Prví kresťania na našom území. In: *Historická revue*, 1994. č. 1, roč. V. s. 6 – 8.

²³ O preklada knih. In *Magnae Moraviae Fontes Historici*. sv. 1. Praha-Brno, 1966. s. 198. Pozri tiež: Letopis Popa Dukljanina Království Slovanu (Presbyteri diocleatis regnum Sclavorum). In *Magnae Moraviae Fontes Historici*. sv. 1. Praha-Brno, 1966 s. 238.

²⁴ VASIL, C.: *Svätý Metod a jeho právnické dielo*. Dostupné na internete: http://sk.radiovaticana.va/storico/2007/04/22/gr%C3%A9ckokatolíckom:_sv%C3%A4t%C3%BD_metod_a_jeho_pr%C3%A1vníck%C3%A9_dielo/slo-129552 [cit. 2013-11-19].

dza sa zo zachovaných textov v cirkevnej slovančine, ktoré sú dodnes používané v niektorých východných cirkvách. Tieto texty vychádzajú z gréckeho prekladu Starého zákona, čo nám rovnako dokazuje vplyv septuagintského prekladu aj na právo krajín strednej a východnej Európy. Preklad rozoberanej pasáže z knihy Exodus (21: 22-25) zo Septuaginty v cirkevnej slovenčine znie: „*Ak sa dvaja muži budú biť a udrú tehotnú ženu (tak, že) potratí²⁵ svoje dieťa nevyvinuté, (viník) musí zaplatiť pokutu: dá, koľko určí muž ženy, podľa súdneho odhadu. Ak však bolo vyvinuté, dá život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, popáleninu za popáleninu, ranu za ranu, modrinu za modrinu.*”²⁶

O tom, či sa uvedený preklad nejakým spôsobom pretavil do trestného práva na území Slovenska nemáme žiadnu zmienku, vzhľadom k malému počtu zachovaných právnych pamiatok z tohto obdobia. O prípadoch potratu sa nezmieňuje ani len Veľkogaradínsky register. V každom prípade, aj na základe skutočného vplyvu Septuaginty na právny poriadok a trestnú úpravu potratov vyššie rozoberanej Franskej ríše, možno tvrdiť, že sa táto diferenciácia fáz plodu na chránené a menej chránené štádium, pretavila do novovekých právnych úprav (Constitutio Criminalis Ferdinanda) aspoň skrz susedné trestné právne úpravy abortícií.

Po príchode cyrilo-metodskej misie na územie Slovenska bolo badať výraznú snahu potlačiť archaické právo, ktoré sa vyznačovalo pohanskými kultmi a zaviesť celkom nové právo, postavené na základoch kresťanstva východnej cirkvi. Cieľom Konštantína a Metoda bolo vytvoriť slovanskú kultúru, ktorá by bola svojrázna a odolná voči vonkajším vplyvom. Týmto tolerantným spôsobom uvažovania presiahli vtedajší spôsob myslenia svojich súčasníkov na Západe aj Východe, ktorí sa nedokázali vymaniť spod predsudku o absolútnej nadradenosti gréckej kultúry nad „barbarským“ zvyškom sveta.²⁷ Mnohí historici sa zhodujú v tom, že práve cyrilo-metodská tradícia vytvorila z Veľkej Moravy historický fenomén, keďže mala d’alekosiahly význam na ďalší slovanský kultúrny ale tiež politický vývoj.²⁸ Už v tomto období sa stretávame s cirkevno-právnym zakotvením abortícií.

Dielom relevantným pre našu problematiku je Metodova práca – *Nomokánon*²⁹. Išlo o zbierku ustanovení byzantských cisárov, cirkevných otcov a naria-

²⁵ Spomína sa tu termín csl. „izveržet“ gr. exelthe – čo znamená vypudí, vyvedie, alebo v modernej gréčtine jednoducho „vyjde“ a pod., preto preklad „potratí“ je vlastne len jedným z možných výkladov a nedá sa tvrdiť, že sa jedna o potrat, septuaginta však ponúka túto možnosť, podobne ako aj cirkevná slovančina a preklad do slovenčiny z nej.

²⁶ Starosloviensky text dostupný na internete: http://pomog.org/bible_slav/exodus.pdf [cit. 2013-11-19].

²⁷ VAVŘÍNEK, V.: *Velká Morava mezi Byzanci a latinským západem*. s. 418. GALUŠKA, L. – KOUŘIL, P. – MĚŘÍNSKÝ, Z. (ed.) *Spisy Archeologického ústavu AV ČR, Brno*, 2001. s. 413 – 419.

²⁸ *Ibidem*. s. 413.

²⁹ Z lat. nomos – svetský zákon, kánon – cirkevný zákon.

dení Všeobecných snemov³⁰, a teda významnú právnu pamiatku spájajúcu v sebe tak svetské občianske zákony (*nomoi*) ako aj cirkevné právo (*canones*). Vyhlasona ho svetská autorita ako výraz koexistencie štátu a cirkvi v právnom poriadku. Niektorí historici dokonca označujú Nomokánon za prvú slovenskú ústavu. Jadro Nomokánonu tvoria byzantské kódexy pochádzajúce zo 6. storočia a predlohou k jeho prekladu bola zbierka cirkevného práva Jána Scholastika „*Synagogae – Súbor 50 titulov*” („*Collectio quinquaginta titulorum*”), carihradského patriarchu (565 – 578), ktorú Metod podstatne zúžil (o 142 kánonov) a prepracoval.³¹ Toto dielo obsahuje normy upravujúce mravnostné delikty, a oproti Súdnemu zákonníku pre ľud aj aborcie a vraždu novorodiatok, konkrétne v titule XL (40) ustanovuje: „*Čo sa týka žien, ktoré sa dopustili smilstva a hubili, čo sa im narodilo a pokúšali sa robiť potraty, skorší zákon nariaďoval, aby neboli prijaté až do smrti. My však urobíme milosrdnejšie rozhodnutie, aby splnili pokánie desiatich rokov podľa stanovených stupňov.*”³² „*Kto sa dopustí cudzoložstva, nech neprijíma sviatosti: štyri roky nech plače, päť rokov nech počúva, štyri roky kľačí a dva roky nech stojí s veriacimi bez prijímania.*” Kresťanská prax pokánia mala totiž v tomto období štyri stupne:

1. Plačúci (*flentes*) – počas bohoslužby stáli osoby vonku, v chrámevej predsieni a prosili vchádzajúcich, aby sa za nich modlili,
2. Počúvajúci (*audientes*) – mohli byť prítomní v chráme na omši katechumenov až do evanjelia,
3. Kľačiaci (*genuflectentes*) – mohli byť prítomní na celej omši kľačiac, no nemohli pristúpiť k prijímaniu,
4. Spolustojáci (*consistentes*) – stáli ako ostatní veriaci v chráme, bez možnosti prijímania.³³

Nemožnosť pristupovať k sviatostiam – cirkevný trest, nazývané *anatema*³⁴, pri spáchaní ťažkých hriechov, je súčasťou cirkevného práva aj v našich časoch, no čo sa týka verejného pokánia, to sa postupne zmenilo na súkromné pokánie ukladané pri spovedi.

Aj keď vtedajšie chápanie mravnostných či násilných deliktov, môže byť súčasnému čitateľovi do značnej miery cudzie a tieto skutky pokánia sa môžu zdať akokoľvek prísne oproti súčasnému cirkevnému prístupu, pravdou ostáva, že oproti vtedajšiemu civilno-právnomu sankcionovaniu mravnostných a násil-

³⁰ VASIL, C.: *Svätý Metod a jeho právnické dielo*. Dostupné na internete: [http://sk.radiovaticana.va/storico/2007/04/22/gr%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9g%20metod_a_jeho_pr%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9g%20dielo/slo-129552](http://sk.radiovaticana.va/storico/2007/04/22/gr%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9g%20metod_a_jeho_pr%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9g%20dielo/slo-129552) [cit. 2013-11-19].

³¹ LEVIN, E.: *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs*. USA : Cornell University Press, 1989. p. 27. Pozri tiež: SUCHÁNEK, D. – DRŠKA, V.: *Cirkevní dějiny. Antika a středověk*. Praha : Grada Publishing a.s., 2013. s. 255.

³² RÁBEK, F.: Podnet k obnove našich rodín. In: *Národná osveta*. č. 1-2, 2012. s. 18.

³³ *Ibidem*, s. 19.

³⁴ VARGAŠ, Š.: *Teologický a náboženský slovník*. I. diel. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2006. s. 28. Pozri tiež: DUFOUR, X. L.: *Slovník biblickej teológie*. Trnava : Dobrá kniha, 2003. s. 14.

ných deliktov vo Franskej ríši³⁵, bolo pokánie zavedené našimi vierožvestcami skutočne omnoho miernejšie a pre ľudí tej doby v mnohých smeroch výrazne priaznivejšie.

V tomto období tiež došlo ku konštituovaniu tzv. synodálnych súdov, čo viedlo k rozšíreniu príslušnosti cirkevných súdov aj na oblasť trestného práva. To sa prejavilo aj v období Veľkej Moravy, odkiaľ sa nám zachovali tzv. penitenciálne knihy, obsahujúce výpočet hriechov a trestov za ne, nazývaných tiež „*epitímie*“. Pamiatkou, ktorá nám vypovedá o cirkevno-právnom riešení potratov v najstaršom období na našom území, sú aj ***Ustanovenia sv. otcov***³⁶ (***napísané približne pred r. 863***), ktoré sa vyznačujú silným kresťanským vplyvom na právo v danom období. ***V tejto pamiatke sa s inštitútom abortie stretávame na dvoch miestach: „Ak niektorá žena potratí dieťa, nech sa kajá tri roky o chlebe a vode.“ „Ak nejaká žena páchajúc smilstvo***³⁷ ***dieťa v sebe utratí, nech sa kajá desať rokov, z nich dva roky o chlebe a vode.***³⁸

Prvé ustanovenie vlastne zakotvuje „trestnosť“ neúmyselného potratu, čo súvisí v tomto období s utkvелou predstavou, že matka musela spáchať určitý hriech, ak ju Boh potrestal potratom. Druhé ustanovenie súvisí práve so spáchaným mravnostným deliktom (smilstvo), pre zatajenie ktorého sa žena rozhodla spáchať úmyselný potrat. Z jednotlivých ustanovení možno vyčítať, že trestanie sa nevyznačovalo krutosťou, ale v porovnaní s predchádzajúcimi, ale tiež nasledujúcimi obdobiami sa používali relatívne mierne tresty, majúce skôr pôstno-kajúcný charakter (pôst o chlebe a vode). Pokánie používané katolíckou cirkvou v súčasnosti je do veľkej miery odlišné od pokánia v stredoveku, keďže nešlo o krátke súkromné, ale o dlhotrvajúce verejné pokánie (tzn. spoločnosť sa vždy dozvedela o hriechu páchatel'a, keďže epitímia bola spojená s liturgickou formou). Až po uplynutí doby pokánia mohlo dôjsť k zmiereniu kajúcnika s cirkvou (dovtedy sa nemohol zúčastňovať bohoslužobnej obety)³⁹.

Záver

Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že cyrilo-metodská tradícia priniesla výraznú humanizáciu do tej doby používaného práva a kresťanstvo ako také znamenalo pre jednotlivé národy priam kultúrnu revolúciu, keďže obyvateľstvo internalizo-

³⁵ Používanie zrkadlovej spravodlivosti (oko za oko, zub za zub).

³⁶ Táto pamiatka sa nám zachovala v tzv. Sinajskom euchológii hlaholskom – odpis z 11. storočia (preložená Metodom na Veľkej Morave) Pozri JANKOVIČ, Ľ.: *Cimalia („Klenoty“)* Slovaca. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/11_BK/Jankovic_Lubomir.pdf [cit. 2013-05-30].

³⁷ Pod spojením „páchajúc smilstvo“ má autor pravdepodobne na mysli, ak žena zabije svoje dieťa preto, lebo chce zatajiť spáchanie smilstva.

³⁸ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. (Od najstarších čias do roku 1790)*. Trnava : TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS, 2007, s. 45, 46.

³⁹ Katechizmus katolíckej cirkvi. *O sviatosti pokánia a zmierenia*. 2. kapitola. 4. článok. 1447. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1999, s. 369.

valo celkom nové normy kresťanskej morálky. Tvrdé tresty za porušenie práva boli nahradené sankciami pôstneho a kajúceho charakteru. Pri najťažších deliktoch mal byť hriešnik doživotne exkomunikovaný (viď. vyššie: *nariaďujeme, aby nebola prijatá až do svojej smrti*), čo je najťažším trestom aj podľa súčasného kánonického práva. Silný vplyv kresťanstva na právo Veľkej Moravy je evidentný, čo dokazujú aj ustanovenia o ochrane plodu uvedených cirkevno-právnych pamiatok. Aj tu možno preto predpokladať rovnaký vývoj ako vo Franskej ríši, kde pod vplyvom kresťanstva došlo k výraznému zlepšeniu právnej ochrany plodu aj novonarodeného dieťaťa. Obyčajové právo používané bežným ľudom bolo totiž ovplyvňované z dvoch strán, jednak zo strany Východofranskej ríše, ale aj skrz byzantsko-cirkevnej náuku.

Pramene, ktorých autormi, prípadne prekladateľmi boli Cyril a Metod napomáhajú súčasným historikom vyvodit' si určitú predstavu o veľkomoravskom práve. Neexistencia súboru či systému práva, aký existoval napríklad vo Východofranskej ríši, nám však túto predstavu do značnej miery skresľuje. Z dôvodu nedostatočného počtu právnych pamiatok z tohto obdobia nemôžeme tiež s istotou tvrdiť, do akej miery sa určité normy (napríklad cirkevno-právneho charakteru) aj reálne používali medzi ľuďmi tejto doby prostredníctvom právnej obyčaje. Obyvateľstvo na Veľkej Morave bolo ešte silne ovplyvnené rodovým zriadením, a preto sa normy neaplikovali na všetkých rovnako. Aj napriek tomu treba povedať, že činnosť a kultúrne dielo Cyrila a Metoda na dlhé storočie ovplyvnili Slovanov a poskytli nášmu národu silný ideologicko-právny základ, ktorý v pozitívnom smere ovplyvnil aj nasledujúci právny vývoj.

Prírodnosť a prirodzené právo v dielach Tomáša Akvinského

Tomáš Akvinský (1225 – 1274), ako zástanca aristotelizmu a oponent platónskej koncepcie ideí dovŕšil syntézu aristotelovských myšlienok s kresťanstvom. Hoci nevytvoril úplne originálnu náuku, jeho veľký prínos spočíva najmä v tom, že v aristotelovskej filozofii zdôrazňoval teologické prvky (čím akoby vdýchol jeho dielam náboženský výklad) a dal kresťanstvu ucelený svetonázor prispôsobený novej situácii.¹ Ako vedec sa zaraďuje medzi kompilátorov, avšak nadpriemerne vynikajúcich kompilátorov. Vedecké práce Tomáša sú bytostne zakorenené do kresťanských tradícií a vychádzajú zo základne, ktorú spoločne tvoria viaceré filozofické školy. Najhlavnejšie z nich sú Aristotelova filozofia a učenie Aurélia Augustína. Jeho vedecké práce nie sú len výsledkom dokonalej syntézy filozofických systémov staroveku a stredoveku, ale taktiež poukazujú na bohatstvo jeho poznania, bystrosť ducha, zápal pre pravdu a v neposlednom rade aj na jeho neobyčajnú skromnosť.

1. Tomášova koncepcia zákona a práva

Právna filozofia Tomáša Akvinského vychádza z pojmu zákon, ktorého podstatné znaky sú: smerovanie k všeobecnému dobru; vydanie oprávneným orgánom; riadne vyhlásenie. Tomáš delí zákony, ktoré riadia svetový a spoločenský poriadok do štyroch kategórií: a) *leges aeternae* (večné zákony), b) *leges naturales* (prirodzené zákony), c) *leges humanae* (ľudské zákony), d) *leges divinae* (božské zákony).

Večné zákony sú základné, stoja na čele všetkých zákonov a sú prejavom najvyššej božej múdrosti. Nimi sa spravujú všetky veci (napr. prirodzené sklony, vývoj a rast živých bytostí) a prejavujú sa v prírodných javoch ako ich nutný

¹ Tomáš Akvinský zanechal po sebe veľmi rozsiahly počet vedeckých prác. Medzi jeho hlavné diela patria: *Summa theologiae*, *Summa contra gentiles*; ďalej komentáre k Aristotelovým spisom: In *Perihermeniam*, In *Posterioriores Analyticorum*, In *librum De anima*, In *librum De sensu et sensato*, In *librum De memoria et Reminiscentia*, In *VIII libros Physicorum*, In *III primos libros de coelo et mundo*, In *III libros de generatione et corruptione*, In *IV libros meteorum*, In *XII libros metaphysicorum*, In *X libros Ethicorum ad Nicomachum*, In *IV libros primos politicorum*. Z jeho etických a sociologických diel sú hlavné: *De emtione et venditione*, *De regimine principum*, *De regimine iudeorum*. Z menších filozofických diel sú významné *De occultis operationibus naturae*, *De principiis naturae*, *De mixtione elementorum*, *De motu cordis*, *De ente et essentia*, *De natura generis*, *De natura verbi intellectus*, *De natura accidentis*, *De natura materiae* a iné.

poriadok. Sú stanovené Bohom a človek ich nikdy úplne nepozná. Tomáš večné zákony stotožňuje s božou vôľou, ktorá riadi celý vesmír tak, aby každé bytie dospelo ku svojmu konečnému cieľu (porovnaj *Sum. Theol.*, I-II. q. 91, a. 1). **Prirodzené zákony** sú odrazom večného zákona v ľudskom intelektu. V morálnej oblasti usmerňujú konanie slobodných bytostí a ich slobodných úkonov. Prirodzený zákon sa teda týka len rozumných bytostí. Jeho hlavné prikázanie znie: „konaj dobro a vyhýbaj sa zlu“. Jeho promulgátorom pre partikulárne, konkrétne prípady je ľudské svedomie ako hlas prirodzeného rozumu. Prirodzený zákon určuje mravné normy, ktoré usposobujú človeka k rozlišovaniu mravného dobra a zla v ľudskom konaní. Prirodzený zákon je základom pozitívneho práva v tom zmysle, že z neho vychádzajú všetky **ľudské zákony**. Okrem toho ľudské zákony vyplývajú aj z konkrétnych podmienok spoločnosti, v ktorej platia. Pozitívna právna úprava môže byť dokonalá alebo nedokonalá podľa toho, či sa zhoduje s príkazmi prirodzeného zákona. Do poslednej kategórie patria **božské zákony**, ktoré korigujú nedostatky prirodzených a ľudských zákonov.²

V súlade s Aristotelovým chápaním spravodlivosti (t. j. dať každému čo mu patrí) Tomáš rozlišuje medzi kategóriou prirodzeného práva a kategóriou pozitívneho práva. Spravodlivosť sa môže uskutočniť dvojakým spôsobom: prostredníctvom prírody alebo prostredníctvom človeka. Prvý spôsob súvisí s prirodzeným právom a ten druhý s právom pozitívnym. Kategória prirodzeného práva je nadradená kategórii práva pozitívneho, lebo *ius naturale* je odrazom večného práva vo fyzickom svete a tiež odrazom večného práva v duši človeka. Prirodzené právo má absolútnu platnosť a ľudské zákony ho nemôžu zmeniť. Je tvorené základnými všeobecnými etickými princípmi, ktoré sú spoločné všetkým rozumným bytostiam, napr.: konaj dobro a vyhýbaj sa zlu, daj každému to čo mu patrí atď. Prirodzené právo má všeobecný charakter a jeho aplikácia v praxi na konkrétne okolnosti, pomery (ochrana zdravia, vlastníckeho práva, manželstva atď.) nie je jednoduchá. Preto, ako uvidíme neskôr, je podľa Tomáša nutné z prirodzeného práva vydedukovať akési sekundárne princípy, ktoré sa pretlmočia do obsahu ľudského pozitívneho práva a ktoré slúžia na konkretizáciu prirodzeného práva v normách ľudského práva.

2. Príroda a prirodzenosť

Podľa Tomáša pojem „prirodzenosť“ má viacej významov. **Nominálny** význam prirodzenosti súvisí s narodením. V tomto zmysle prirodzenosť ukazuje na plodenie živých bytostí, pretože pôvod slova „prirodzenosť“ pochádza z latinského slova „nativitas“ (narodenie, pokolenie, generácia), *natura* = *nativitas*. Prirodzenosť má aj **fyzicko-finalistický** význam, ktorý poukazuje na aktívny a pasívny princíp každého plodenia: *natura* = *principium activum a principium pasivum generationis*. Jej tretí význam je **metafyzický**, ktorý prirodzenosť dáva

² Na túto tému taktiež porovnaj RÁZKOVÁ, R.: *Dějiny právní filozofie*. Brno: PrF MU, 1997, s. 82-86.

do súvisu s každou podstatou, čím sa vo všeobecnosti poukazuje na každé bytie: *natura = substantia, ens*.³

Tomáš vo svojej doktríne podrobne skúma prirodzenosť najmä v jej fyzicko-finalistickom význame, teda ako: formu (*quae est principium activum motus*) a matériu (*quae est principium passivum*).⁴ „*Natura*“ vyjadruje formu vecí, ktorá je princípom fyzického telesa a prostredníctvom ktorej teleso nadobúda svoju existenciu. Formálny princíp vecí dáva do úzkeho súvisu s cieľom, ku ktorému smeruje každé bytie. V celom fyzickom svete a vo všetkých fyzických telesách existuje mnoho substanciálnych foriem, ktoré sa od seba odlišujú podľa dokonalosti. Rôznosť stupňa dokonalosti substanciálnych foriem fyzických telies sa prejavuje rôznosťou stupňa dokonalosti aktivity telies. Najnižším stupňom substanciálnej formy v živých fyzických bytiach je vegetatívna duša, ktorá je princípom najjednoduchšieho života prejavujúceho sa imanentným pohybom. Vyšším stupňom substanciálnej formy je v živých bytiach, ktoré sú materiálne, senzitívna duša. Najvyšším stupňom substanciálnej formy v tele konštituovaných bytí je napokon racionálna duša, ktorá je nutne vnútorne nezávislá na materii a teda je nutne spirituálna. Človek ako racionálne bytie sa má riadiť zákonom, ktorý vychádza z jeho prirodzenosti, t.j. jeho konanie má byť racionálne.⁵

Prirodzený zákon je determinovaný dvoma podstatnými prvkami: a) *intentio* (pozornosť, zámer, úsilie), b) *inclinatio* (náklonnosť). *Intentio* sa týka rozumu, ktorý poznáva, uvažuje a potom sa človek rozhoduje pre voľbu prostriedkov, ktoré vedú k cieľu. *Intentio* úzko súvisí aj s morálnym zmyslom (*synderesis*), ktorý v každom človeku manifestuje najvyššie a prvé etické zásady. *Synderesis* je „zákon nášho rozumu, ktorý objíma isté zákony prirodzeného zákona, najvyššie princípy ľudského konania“ (*prima principia operum humanorum*, *Sum. Theol.*, I-II, q. 94, a. 1, ad. 2). *Inclinatio* sa zas dotýka vôle človeka, ktorá ho ťahne k dobru alebo k cieľu, ktorý človeka zdokonaľuje (*De Veritate*, q. 22, a. 5). Aj „*inclinatio*“ je racionálna, lebo v človeku hneď spôsobuje starosť alebo obavu či jeho konanie je v súlade s najvyššími princípmi. Tomáš chápe *inclinatio* ako orientáciu človeka na cieľ, ktorý je hlboko zakorenený v ľudskej prirodzenosti a ktorý (ako taký) nie je záležitosťou citu, ale slobodného rozumového uvažovania.⁶

3. Prirodzené právo „*In libros IV Sententiarum*“ (1252 – 1257)

Ius naturale možno skúmať z pohľadu princípu alebo z pohľadu objektu. Prirodzené právo prostredníctvom prvého aspektu predstavuje najmä Cicero, ktorý hovorí o prirodzenom práve „*ex principio intrinseco*“. Cicero potom definuje prirodzené právo ako „*právo, ktoré nie je výsledkom nejakých podmienok, ale ako*

³ Porovnaj *In III Sent.*, d. 5, q. 1, a. 2; *In IV Sent.*, d. 26, q. 1, a. 1; *Sum. Theol.* I, q. 29, a. 1, ad 4.

⁴ Porovnaj *In III. Sent.*, d. 22, q. 3, a. 2, sol. 1.

⁵ *Sum. Theol.*, I-II, q. 94, a. 3: „*Cum anima rationalis sit propria forma hominis, naturalis inclinatio inest cuilibet homini ad hoc quod agat secundum rationem*“.

⁶ Porovnaj *In II Sent.*, d. 24, q. 3, a. 1; *In IV Sent.*, d. 26, q. 1, a. 1.

právo, ktoré je vŕačené do človeka cez vrodenné čnosti“ (CICERO, *Rhetoric.*). Podobný pohľad na prirodzené právo má aj Gracián, ktorý *ius naturale* vníma „*ex principio superiori*“. Preto podľa Graciána je prirodzené právo obsiahnuté v Zákone a Evanjeliu, lebo ono je vštepené do ľudskej prirodzenosti najvyšším Bytím, Pôvodcom prírody (*Decret.* I, dist. I).

Druhý pohľad na prirodzené právo predstavujú rímski právnici Ulpián (+228) a Gaius (2. stor.). Ulpián za prirodzené právo považuje to, čo príroda naučila všetky živočíchy: lebo toto právo nie je charakteristické pre ľudský rod, ale je spoločné pre všetky živočíchy (D. I, 1, 1). K tejto definícii Tomáš správne dodáva, že príroda učí **všetky živočíchy**, ale podľa rozdielnych podmienok „*diversimode [...] secundum diversas eorum conditiones*“.⁷ Právnik Gaius prirodzené právo stotožňuje s právom národov (*ius gentium*) a vzťahuje ho **len na človeka**. Gaius za prirodzené právo považuje také právo, ktoré „*prirodzený rozum (ratio naturalis) medzi ľuďmi ustanovil, to sa celkom rovnako chráni medzi všetkými ľuďmi*“ a preto takéto právo zachovávajú všetky národy (porovnaj D. I, 1, 9).

Tomáš vychádzajúc z filozoficko-právneho uvažovania antických mysliteľov prichádza k nasledovným záverom. Prirodzené právo v pravom zmysle slova je všeobecnej povahy a vytvára **prvotné príkazy** (*prima praecepta*) prirodzeného zákona, ktoré spoločne riadia konania subjektov a to v celej prírode, napr. plodenie, konzumácia stravy. Ale prirodzené právo možno chápať aj ako právo, ktoré je ustanovené prirodzeným rozumom (*ratio naturalis*), týka sa prirodzenosti druhov (*speciei*) a vytvára druhotné príkazy prirodzeného zákona (*secunda praecepta*), ktoré riadia konania v oblasti špecifickej prírody, napr. uvažovanie a pod.⁸

4. Prirodzené právo „*In X libros Ethicorum ad Nicomachum*“ (1272)

V tomto diele Tomáš porovnáva delenie práva, ktoré pochádza od Aristotela s delením, ktoré vytvorili rímski právnici. Kým Aristoteles rozdeľuje *ius politicum* na *iustum naturale* a na *iustum legale*, tak rímski právnici delia súkromné právo na *ius naturale*, *ius gentium* a *ius civile*. Inými slovami povedané Aristoteles zavádza dichotomické delenie práva, kým rímska jurisprudencia trichotomické delenie.

Je zrejmé, že aristotelovský pojem „*iustum legale*“ korešponduje s rímsko-právnym pojmom „*ius civile*“. Ale ako dať do súladu rímsko-právnym pojem práva „*ius gentium*“ s aristotelovskou klasifikáciou práva, ktorá obsah pojmu „*ius gentium*“ nepozná? Tomáš podáva vysvetlenie v tom zmysle, že „*iustum naturale*“ je to, k čomu človek prirodzene inklinuje: „*ad quod hominem natura inclinatur*“. Ale nakoľko človek patrí medzi živých tvorov, v človeku existuje dvojaká prirodzenosť: tá živočíšna (*genus*) a tá racionálna (*species*). Inými slovami povedané aj prirodzenosť človeka (*species*) má určité črty, ktoré sú spoločné všetkým

⁷ Porovnaj *In IV Sent.*, d. 40, q. 1, a. 3, ad 3.

⁸ Porovnaj *In IV Sent.*, d. 33, q. 1, a. 1.

živočíchom (*genus*): „*una quidem, secundum quod est animal, quae sibi et aliis animalibus est communis*“. V tomto svetle predstavil koncepciu prirodzeného práva aj právnik Ulpian, ktorý ho chápal v širšom generickom zmysle, ako napr. spojenie pohlaví alebo výchova potomstva... (D. I, 1, 1).

Iný, t.j. špecifický druh prirodzenosti, ktorá je vlastná len človeku, je prirodzenosť racionálna: „*alia autem natura est hominis, quae est proprie sibi in quantum est homo, prout scilicet secundum rationem discernit turpe et honestum*“. Tento druh prirodzenosti korešponduje s rímsko-právnym pojmom práva národov (*ius gentium*), o ktorom Ulpian hovorí, že je to právo, „ktoré používajú všetky ľudské rody [...] a od prirodzeného práva sa líši tým, že nie je spoločné pre všetky živočíchy, ale len pre ľudí navzájom“ (D. I, 1, 1) napr.: dodržiavanie dohôd alebo rešpektovanie legátov znepriatelených strán vo vojne... *Ius gentium* zodpovedá konceptu špecifickej prirodzenosti, ktorá je racionálna: *natura ut ratio*.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že aristotelovské *iustum naturale* zahrňuje tak *ius naturale* ako aj *ius gentium* rímskych právnikov. Uvedenou komparáciou Tomáš dáva do pozornosti prvotný význam pojmu „*ius*“, ktorý predstavili grécki filozofi, pre ktorých právo (*ius*) nebolo v prvom rade normou (teda *lex, ius civile*), ale poriadkom, spravodlivosťou a zárukou objektivity (teda *iustum* alebo *ipsa res iusta*). Z Tomášovho komentára k aristotelovskému textu vyplýva, že prirodzene spravodlivý je ten, ktorý z titulu:

- a) cieľa robí dobre a odmieta zlo;
- b) príčiny racionálne poznáva a potom nikomu nespravodlivo neškodí;
- c) prirodzených náklonností koná v súlade s *ius naturale* a *ius gentium*.

5. *Summa Theologiae* (1267 – 1273)

Dve časti spomínaného diela, t. j. *De Legibus* (I-II, q. 90 – 97) a *De Iure* (I-II, q. 57) sa venujú našej problematike. Tak sme konštatovali už v prvej časti, Tomáš rozdeľuje zákony do štyroch kategórií: zákony večné, prirodzené, ľudské a božské.

Prirodzený zákon (*De Lege naturali*, q. 94) definuje ako „*nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura*“ (S. Th. I-II, .q. 91, a. 1).⁹ V tejto súvislosti je nutné pripomenúť, že Tomáš opierajúc sa o autoritu Izidora delí všetky zákony podľa kritéria ich autora na zákony do dvoch kategórií: a) *božské zákony* (*leges divinae*), ktorých fundament tvorí prirodzenosť; b) *ľudské zákony* (*leges humanae*), ktoré sú založené na zvyklostiach a správaní ľudí.¹⁰ V kontexte uvedeného delenia Tomáš prirodzené právo identifikuje s *leges divinae* a potom *leges humanae* rozdeľuje na *ius gentium* a *ius civile* (S. Th. I-II, q. 95, a. 4). Na námietku, či *ius gentium* nemá skôr prináležať do kategórie prirodzeného práva než do práva pozitívneho odpovedá. *Ius gentium* je istým spôsobom prirodzené človeku, pretože je racionálne a pretože v konečnom dôsledku (*per modum con-*

⁹ „Účasť večného zákona v rozumovom stvorení“.

¹⁰ Porovnaj S. Th. I-II, q. 95, a. 4; PL LXXXII, 499.

clusionis) je odvodené z prirodzeného zákona, ale napriek všetkému *ius gentium* musí byť odlišné od *ius naturale*, lebo *ius naturale* je právo, ktoré je spoločné všetkým živočíchom.¹¹ Týmto postojom sa Tomáš opäť prikláňa k názoru Ulpiana, t. j. k poňatiu *ius naturale* v striktnom zmysle, ktorý genericky objíma prirodzenosť všetkých živých tvorov.

V časti *De Iure* sa otvára problematika objektu spravodlivosti a práva. Je to práve objekt, ktorý špecifikuje skutky a čnosti: „*actus specificatur ab obiecto*“. Uvedená pravda je aktuálna hlavne pokiaľ ide o spravodlivosť, lebo ostatné čnosti¹² zdokonaľujú najmä vnútorné dispozície subjektu, ale spravodlivosť sa okrem toho podstatným spôsobom dotýka aj **spoločenských vzťahov**. Preto Tomáš hovorí: „*spravodlivosť vytvára rámec spravodlivého skutku nezávisle na konaní subjektu*“ (porovnaj *S. Th.*, II-II, q. 57, a. 1). A preto zákon nevytvára právo (ako si to myslia mnohí moderní právnici), ale vytvára normy, podľa ktorých sa má správať a konať spravodlivý človek a to aj pokiaľ ide o práva iných ľudí. Ďalej vychádzajúc z Aristotelovej autority opäť uvádza jeho delenie práva na *ius naturale* a *ius positivum*. Prioritu má prirodzené právo a to na základe sily prirodzenosti vecí (*ex ipsa natura rei*), druhoradé miesto patrí pozitívnemu právu a to na základe sily dohody alebo spoločnej normy (*ex condicto, sive ex communi placito*) bez ohľadu na to, či ide o pozitívne právo verejné alebo súkromné.¹³

Podobne ako v predchádzajúcich spisoch aj v tomto sa otvára problematika zaradenia „práva národov“ (*ius gentium*) v tom zmysle, že či je ho možné identifikovať s prirodzeným právom (*ius naturale*) alebo nie: „*utrum ius gentium sit idem cum iure naturali* (a. 3)“. Tomáš uvedenú otázku vysvetľuje nasledovne:

a) ak považujeme „*ius naturale absolute*“, t. j. „*secundum absolutam sui considerationem*“ v zmysle Ulpianovej definície (*illud quod commune est nobis et aliis animalibus*), tak „právo národov“ je odlišné od „prirodzeného práva“;

b) ak považujeme „*ius naturale relative*“, t. j. „*secundum aliquid quod ex ipso sequitur*“ [napr. prípad súkromného vlastníctva, v ktorom vlastnícke právo k veciam má racionálny dôvod – „*est proprium rationis*“], tak „právo národov“ je totožné s „prirodzeným právom“. Upresňujeme, že v tomto zmysle chápal rímsky právnik Gaius „právo národov“. Gaius hneď na začiatku svojich *Inštitúcií* rozlišuje dva druhy práva: občianske právo (*ius civile*) a **právo národov** (*ius gentium*): „*Všetky národy, ktoré sa riadia zákonmi a obyčajmi, užívajú dielom svojho vlastného, dielom všetkým ľuďom spoločného práva. Lebo to, čo si ako právo nejaký národ sám pre seba stanoví, je jeho vlastným (právom) a nazýva sa*

¹¹ *S. Th.* I-II, q. 95, a. 1, ad 1.: „*Ad primum ergo dicendum quod ius gentium est quidem aliquo modo naturale homini, secundum quod est rationalis, inquantum derivatur a lege naturali per modum conclusionis quae non est multum remota a principiis. Unde de facili in huiusmodi homines consenserunt. Distinguitur tamen a lege naturali, maxime ab eo quod est omnibus animalibus commune*“.

¹² Tomáš ako hlavné prirodzené čnosti uvádza štyri kardinálne čnosti: opatrnosť, spravodlivosť, statočnosť a umiernenosť. Potom uvádza tri nadprirodzené čnosti: vieru, nádej, lásku.

¹³ Porovnaj *S. Th.* II-II, q. 57, a. 2.

občianske právo, ako právo vlastnej obce. To však, čo pre všetko ľudstvo stanoví (sám) prírodný poriadok, je rovnako zachovávané všetkými a nazýva sa „právo národov“, ako právo, ktoré užívajú všetky národy“ (Gai Inst., I, 1).¹⁴

V Teologickej sume Tomáš venuje pozornosť aj otázke dišpenzu od prirodzeného zákona dávajúc do pozornosti skutočnosť, že medzi príkazmi pozitívneho práva a príkazmi práva prirodzeného existuje hodnotová hierarchia. Môže nastať situácia, že v tejto hodnotovej hierarchii príkazov a princípov dôjde k nesúladu medzi vyšším a nižším princípom. Pritom je potrebné mať na pamäti, že „úmysel každého zákonodarcu má byť v prvom rade zameraný na **spoločné dobro**, a potom v druhom rade na **dobrý poriadok** spravodlivosti a čestnosti, prostredníctvom ktorého sa spoločné dobro dosahuje a zachováva“.¹⁵ Napríklad, platí princíp, že uložené veci v úschove je potrebné vrátiť deponentovi. Ale čo ak ide o situáciu, keď je potrebné vrátiť zbraň nebezpečnému choromyselnému človeku alebo nepriateľovi vlasti a pod. Vrátenie zbrane v uvedenom prípade by znamenalo ísť proti úmyslu zákonodarcu, ktorého hlavný a podstatný úmysel je, aby zákon sledoval „spoločné dobro“. Prípád ilustruje konflikt povinností (t.j. vrátiť alebo nevrátiť zbraň deponentovi) a taktiež otvára otázku dišpenzácie od povinnosti vrátenia zbrane a to z dôvodu „**primátu spoločného dobra**“. V uvedenom prípade všeobecný zákon týkajúci sa vrátenia uschovanej veci nie je modifikovaný, ale ide len o výnimku (*in paucioribus*). Rovnaké riešenie platí v prípade, ak osoba nachádzajúca sa v stave krajnej núdze sa zmocní oblečenia, ktoré nevlastní. Tomáš upresňuje, že v takomto prípade (povedané v prísnom zmysle slova) nejde o krádež, lebo „*uvedená nutnosť poskytuje potrebnú vec extrémne chudobnému na to, aby si mohol zachovať život*“ (porovnaj S. Th. II-II, q. 66, a. 7).

6. Prvotné a druhotné príkazy prirodzeného práva

Len Najvyšší dokonale pozná prirodzený zákon. Naproti tomu ľudia ho poznajú nedokonale, nakoľko oni participujú na večnom božom zákone len podľa schopností ľudskej prirodzenosti (*secundum proportionem capacitatis humanae naturae* – S. Th. I, II, q. 91, a. 4, ad 1). Všetci ľudia poznajú prirodzený zákon, aspoň na úrovni spoločných a univerzálnych princípov, ktoré nikto nemôže ignorovať, kto je schopný používať rozum. Tieto princípy sa prejavujú v podobe absolútnych imperatívov, ktoré sú platné vždy a na každom mieste. Ostatné princípy môžu byť viac alebo menej ignorované a to v závislosti na rozdielosti veku, výchove, mieste, čase a z tohto uhla pohľadu sa menia. Z vyššie uvedeného vyplýva, že existujú morálne a právne princípy, ktoré sú viac jasné než iné a že existujú normy, ktoré sa kategoricky presadzujú ako riadiace a nemenné vo vzťahu k ľudskému konaniu.

¹⁴ Porovnaj S. Th. II-II, q. 57 a. 3; BRTKO, R.: *Filozofikoprávne východiská ius naturale v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*. Bratislava: PraF UK, 2013, s. 70 – 77.

¹⁵ Porovnaj S. Th. I-II, q. 100, a. 8.

V tejto súvislosti Tomáš hovorí o dvoch skupinách noriem patriacich do sféry prirodzeného zákona. Kritériom odlišnosti uvedených noriem je ich nutnosť po-
kiaľ ide o dosiahnutie cieľa človeka. Ide o primárne a sekundárne príkazy prirodzeného práva, ktoré vedú človeka k dosiahnutiu vlastného cieľa.

Prvotné príkazy sú v podstate prirodzené a základné náklonnosti, spontánne tendencie samotnej ľudskej prirodzenosti. Ich obsahom sú: príkazy (ktoré sú sami o sebe známe); všeobecné a najuniverzálnejšie pravidlá týkajúce sa dobra, spravodlivosti (bez ktorých by morálny poriadok nemohol existovať); príkazy, ktoré sa dotýkajú zachovania vlastného bytia (existencie) atď. Tomáš sa vyhýba kompletnému a úplnému vymedzeniu systému prirodzeného zákona a obmedzuje sa len na určenie indikácií základných tendencií, ktoré prirodzený zákon sleduje. Prvý princíp prirodzeného zákona je podľa Tomáša: „konať dobro a vyhýbať sa zlu“ (*S. Th.* I-II, q. 94, a. 2). V podstate ide o celok noriem, ktoré riadia svedomie človeka a tým aj jeho morálny zmysel (*synderesis*), ktorý v každom človeku jednoznačne manifestuje najvyššie a prvé etické zásady.

Druhotné príkazy vyjadrujú sekundárne náklonnosti a tendencie človeka, ktoré pripúšťajú určité obmedzenia a výnimky z dôvodu existencie rôznych okolností, v ktorých sa majú uskutočniť. Napríklad polygamia a rozvod sú zakázané. Sú to vlastne sprostredkované a sekundárne závery, ktoré sú taktiež veľmi užitočné pre morálne, individuálne a sociálne dobro. V tomto zmysle Tomáš hovorí, že sekundárne príkazy, aj keď pochádzajú z prirodzeného zákona, môžu prestať platiť a to vo výnimočných a partikulárnych prípadoch, ktoré bránia zachovávanie takýchto príkazov (*S. Th.* I-II, q. 94, a. 5). Je potrebné však konštatovať, že prirodzený zákon sám o sebe nie je možné formálne (podstatne) zmeniť, ale v mimoriadnych prípadoch je možná jeho materiálna, t.j. situačná zmena.

Tomáš Akvinský zanechal po sebe obrovské dielo predstavujúce syntézu filozofických doktrín, dielo plné hodnotných myšlienok a zvrátov. Jeho filozofia je univerzálna a oficiálna doktrína katolíckej cirkvi. To však neznamená, že slovo Tomáša sa považuje za posledné slovo vo filozofii. Ako sám Tomáš nepozeral na Aristotela ako na neprekonateľného mysliteľa, práve tak ani tézy Tomáša nepredstavujú koniec cesty pri hľadaní pravdy a pri rozvoji vedeckého poznania.

Proces s Jánošíkom, liptovským lúpežníkom

Úvod¹

V roku 2013 sme si pripomenuli 300 rokov od popravy zbojníka, ktorého meno vstúpilo od 18. storočia do slovenskej (ale aj poľskej) kolektívnej pamäte, a dodnes je používané ako etalón osobnosti bojujúcej proti bohatým, a pomáhajúcej chudobným.² O Jurajovi Jánošíkovi z Terchovej bolo v tejto súvislosti toho napísané najmä za posledné dve storočia skutočne veľa a z rôznorodých aspektov.³ O to viac prekvapuje, že stále absentuje (aspoň podľa našich vedomostí)

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov“.

² PICHLER, T.: „Jánošíčenie“ (O kariére jedného pojmu). In Kamenec, I. – Kowalská, E. – Mannová, E. (eds.), *Historik v čase a v priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Bratislava : Veda, HÚ SAV, 2000, s. 129-137.

³ Najnovšie sumarizujú HLÔŠKOVÁ, H.: Národný hrdina Juraj Jánošík. In Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (zost.), *Mýty naše slovenské*. 2. vyd. Bratislava : Premedia, 2013. Jánošíkovi sa dávnejšie populárnovedecky venovali napr. Ivan Houdek (HOUDEK, I.: Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, r. XLV, 1929, s. 42 a nasl.), Pavol Socháň (SOCHÁŇ, P.: *Zbojník Juro Jánošík, akým bol v skutočnosti, dľa historických dát*. Bratislava : Družstvo na vydávanie kníh a časopisov, 1924, s. 16, Rudolf Brtáň (BRTÁŇ, R.: Na tropie Janosika i polskich zbójników. In *Pamiętnik Słowiański*, Wrocław, Warszawa, Kraków : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1968.) a v Poľsku Stanisław Andrzej Sroka (SROKA, S. A.: *Jánošík : Pravdivá história karpatského zbojníka*. Bratislava : GORALINGA, 2009.), vedecky (hoci poznačené dobou) Andrej Melicherčík (MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1952; MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. 2 vyd. Martin : Osveta, 1963.) a Jozef Kočiš (KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986.). Z kultúrneho hľadiska sa fenoménu Jánošíka venovali najmä: GAŠPARÍKOVÁ, V.: *Jánošík. Obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Tatran, 1988, GOSZCZYŃSKA, J.: *Mit Janosika w folklorze i literaturze slowiackiej XIX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, Instytut Filologii Słowiańskiej, 2001, KREKOVIČOVÁ, E.: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku po roku 1993. In *Slovenský národopis* r. 50, 2002, s. 147-171, KRÍŽKOVÁ, Z. – HORVÁTHOVÁ, M.: *Juraj Jánošík: rozprávanie o zbojníckom kapitánovi*. Bratislava : Perfekt, 2004, VOTRUBA, M.: Highwayman's Life : Extant Documents about Jánošík. In *Slovakia*, r. 39, č. 72-73, s. 61-68. Dostupné na internete:

<http://www2.pitt.edu/~votruba/ssttopics/assets/Martin_Votruba_Highwayman's_Life_Extant_Documents_about_Janosik.pdf> a tiež VOTRUBA, M.: Hang Him High: The Elevation of Jánošík to an Ethnic Icon. In *Slavic Review*, r. 65, 2006 s. 24-44. Dostupné na internete:

<http://www.pitt.edu/~votruba/ssttopics/assets/Martin_Votruba_Hang_Him_High_The_Elevation_of_Janosik.pdf>. Osobitne sa širšiemu aspektu karpatského zbojníctva venovali najmä: SIROVÁTKA, O.: K interpretaci zbojnické pověsti. In *Ludová kultura v Karpatoch*. Bratislava :

podrobnejšia historickoprávna analýza⁴ trestného procesu s týmto zbojníkom, ktorý prebiehal v dňoch 16. a 17. marca 1713 v Liptovskom Mikuláši. Táto zjavná absencia je o to nepochopiteľnejšia, že zo samotného procesu ako aj z Jánošíkovho výsluchu sa nám zachovali zápisnice v kombinovanom latinsko-slovenskom znení, ktoré síce autori vo svojich dielach o Jánošíkovi citujú *per extenso*,⁵ pritom sa však vzdali snahy o ich vlastné historickoprávne posúdenie a zaradenie do dobového právneho kontextu. Práve tento nedostatok sa pokúsime v nasledujúcom stručnom príspevku o známom „liptovskom lúpežníkovi“⁶ napraviť, a to pri príležitosti životného jubilea známeho slovenského právneho historika, profesora JUDr. Dr.h.c. Petra Mosného, CSc., ktorý sa k regiónu Liptova vždy hrdo hlásil, a preto veríme, že táto lokálna, ale zároveň aj celoslovenská, a dokonca aj slovensko-poľská, teda stredoeurópska téma, a jej spracovanie budú jubilantom prijaté ako vhodný symbolický prejav úcty.

1. Pramene k procesu s Jurajom Jánošíkom

Naše poznatky o liptovskomikulášskom procese⁷ s Jurajom Jánošíkom vychádzajú najmä z dvoch **historických prameňov poznania práva**, zachytávajúcich priebeh procesu:

1) zachovanej zápisnice z procesu, v súdnom protokole bývalej Liptovskej župy – *Protocollum J. comitatus Liptoviensis ab anno 1710 usque 1717. Sub N 17* (s. 537 a nasl.);⁸ zápisnica je spísaná čiastočne v latinskom a čiastočne v slovenskom jazyku;

Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 337-344; BENEŠ, B.: Zbojníci a „zbojníci“. Výzkumy tradice z konce 20. století v Karpatech. In *Ethnologia Europae Centralis*, r. 6, 2003, s. 67-74.

⁴ Za historickoprávne nepovažujeme jednoduché prerozprávanie Jánošíkovho procesu v dielach jednotlivých autorov písucich o Jurajovi Jánošíkovi, ako napr. HOUDEK, I.: Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, r. XLV, 1929, s. 42 a nasl.; HOUDEK, I.: Vyznanie zbojníka Jura Jánošíka. In *Časopis pro dějiny venkova*, r. XXIV, 1937, s. 2. V základných rysoch sa právnym aspektom venuje VOTRUBA, M.: Highwayman's Life : Extant Documents about Jánošík. In *Slovakia*, r. 39, č. 72-73, s. 61-68.

⁵ MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 249-259; MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 165-176; SROKA, S. A.: *Jánošík : Pravdivá história karpatského zbojníka*, s. 61-69.

⁶ Spojenie „liptovský lúpežník“ je prevzaté od: TABLIC, B.: Janossjk Liptowsky Laupežnj. In *Slownessjt Werssowcy*, 1805, s. 120-23.

⁷ Z výsluchu Juraja Jánošíka vieme, že už pred liptovskomikulášskym procesom, v ktorom bol odsúdený na trest smrti, bol účastníkom iného procesu, v Hrachove, v súvislosti s ktorým bol uväznený v hrachovskom kaštieli, z ktorého sa mu podarilo dostať vďaka preukázaniu, že v rozhodnom čase sa nachádzal na inom mieste (v Klenovci), a tiež vďaka podplateniu strážcov menšími darmi, syrmí a líščími kožkami. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 170 – odpoveď na otázku č. 2, položenú Trenčianskou stolicou.

⁸ Tento protokol objavil Poliak J. Krzyzanowski v tretine 20. storočia a správu o ňom publikoval v práci KRZYŻANOWSKI, J.: *Proces Janosika*. Varšava : Drukarnia Polska, 1936. Na s. 568-573 a 577-578 protokolu sa nachádza zápis hrdelnej pravoty proti Tomášovi Uhorčíkovi-Mravcovi, ktorý Jánošíkovi poskytoval útočisko. Na s. 586-592 sa zasa nachádza záznam pravoty

2) zachytených odpovedí na otázky Liptovskej stolice (29 otázok, z ktorých Jánošík odpovedal na 16⁹) a Trenčianskej stolice¹⁰ (17 otázok, ktoré Jánošík zodpovedal dostačujúco v 8 prípadoch, a nedostatočne v 9 prípadoch¹¹), odpovedí na otázky poškodených Šipoša a Skalku; a odpovedí (výpovede) Jánošíka získaných v priebehu aplikácie tortúry – tie posledné sú iba stručne zhrnuté do siedmich bodov. Záznam Jánošíkovej dobrovoľnej aj útrpnej výpovede je súhrnne označovaný ako *Fassio Janossikiana*. Nezachoval sa nám v origináli, ale iba v odpisoch – jeden z nich bol overený Gašparom Fejérpatakym-Belopotockým.¹²

Z právneho hľadiska je osobitne významným znenie právnych noriem, na ktoré sa odvolávala (najmä) obžaloba v priebehu trestného konania, a ktoré teda predstavujú **primárne historickoprávne normatívne pramene**, ktorým musíme venovať pozornosť. Ide primárne o:

3) zákonný článok 13/1625,

4) zákonný článok 26/1655, a

5) Opus Tripartitum ako známu inkorporáciu uhorského krajinského¹³ obyčajového práva.

proti zbojníkovi Jánovi Krútnicovi-Turjakovi – o týchto záznamoch referuje MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 41. V tom istom prameni – protokole – sa na s. 157 má nachádzať zmienka o vyslaní Imricha Kubínyiho, aby pátral po stopách Jánošíka. Sroka uvádza, že Kubínyi mal pátrať po Jánošíkovom lupe. SROKA, S. A.: *Jánošík : Pravdivá história karpatského zbojníka*, s. 21. Čítanie originálu sme nemali možnosť overiť. Na s. 161-162 protokolu sa zasa má hovoriť o rozhodnutí Liptovskej stolice z 19. mája 1713 o potrebe prenasledovania a vykynoženia zbojníkov. Vzácnym dokladom o Jánošíkovej trestnej činnosti je tiež záznam o procese s jeho inak všeobecne málo známym bratom Jánom Jánošíkom zo dňa 18. 12. 1713, ktorý bol odsúdený na trest smrti obesením za to, že sám sa dopustil lúpežnej vraždy a okrem toho bol účastníkom trestnej činnosti svojho brata Juraja – bol totiž obvinený z prechovávačstva a podpory Juraja Jánošíka. Porovnaj MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 62.

⁹ Podľa Kočiša odpovedal neuspokojivo na 10 a uspokojivo na 5 otázok, teda spolu na 15 otázok; neodpovedal na 14 otázok. Rozdiel medzi počítaním Kočiša a Melicherčika v počte odpovedí (15 verzus 16) vyplýva zrejme z rôzneho hodnotenia odpovede na otázku Liptovskej stolice č. 18, na ktorú podľa záznamu Jánošík „neodpovedá nič okrem ...“.

¹⁰ Poradie zaznamenaných otázok – najprv sú zachytené otázky Liptovskej až potom Trenčianskej stolice – je zjavne v rozpore s reálnou chronológiou vypočúvania, nakoľko Jánošík v odpovediach na otázky Liptovskej stolice odkazuje na odpovede na otázky Trenčianskej stolice, ktoré mu teda boli položené a zodpovedal ich skôr než otázky Liptovskej stolice.

¹¹ SROKA, S. A.: *Jánošík : Pravdivá história karpatského zbojníka*, s. 22.

¹² MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 60-61. Ďalšie odpisy sa podľa Sroku nachádzajú v Martine a Ružomberku. SROKA, S. A.: *Jánošík : Pravdivá história karpatského zbojníka*. Bratislava, s. 22.

¹³ Hoci sa bežne konštatuje, že krajinské právo je totožné so šľachtickým právom, v prípade procesu s Jurajom Jánošíkom (nešľachticom) je viac ako zrejmé, že ak bolo na tento proces aplikované Opus Tripartitum, šlo v pravom zmysle o právo krajinské v zmysle úpravy organizácie štátnej moci vrátane súdnej moci – úloh sudcov, postupu súdneho konania, rozhodovania a vynášania rozsudkov a ukladania trestov vo veciach verejných zločincov, akými boli najmä zbojníci.

Zároveň je pritom potrebné upozorniť na skutočnosť, že jednotlivé zákonné články, o ktoré sa opierala obžaloba, vnútorne odkazujú na ďalšie staršie zákonné články, ktoré tiež musíme pre úplnosť vziať do úvahy. Pozornosť im venujeme nižšie.

Napokon, obžaloba aj obhajoba sa opierajú aj o ďalší – z procesnoprávneho hľadiska najvýznamnejší historickoprávny prameň:

6) teoretické dielo Jána Kitoniča z roku 1619, *Directio Methodica Processus Iudiciarii Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae*, ktoré – hoci ide iba o právovedecké dielo – bolo zaradené do edícií zbierky uhorského práva „*Corpus Iuris Hungarici*“, a tým získalo právnu záväznosť z moci obyčajového práva (ako sa to vo vzťahu k teoretickým právnickým dielam stalo v Uhorsku „dobrým zvykom“ už minimálne od čias Opus Tripartita; rovnaký osud neskôr v 19. storočí stretol aj Dočasné súdne pravidlá, Csemegiho tzv. žltú knihu – Dočasný trestný poriadok, a aj učebnicu trestného práva od Tivadara Paulera – a to v prípade posledných troch diel aj bez ich formálneho zaradenia do *Corpus Iuris Hungarici*).

2. Priebeh procesu s Jurajom Jánošíkom podľa súdneho protokolu

Samotné hlavné pojednávanie po zadržaní Juraja Jánošíka a jeho uväznení v kaštieli vo Vranove prebiehalo pred Liptovskou súdnou stolicou (sedriou – *sedes iudiciaria*) v dome Hanzelyho,¹⁴ v dňoch 16. a 17. marca 1713. Súd sa v zachovanom súdnom protokole v slovenskom jazyku označuje starodávnym pojmom „právo“¹⁵ („*mnohé listy a žaloby pred slávnym právom produkovaný*“¹⁶).

Súdnu konaniu za osobnej prítomnosti obvineného predsedal podžupan Ladislav Okoličáni, obžalobcom bol prokurátor Alexander Čemický,¹⁷ a obhajcom Juraja Jánošíka bol Baltazár Palugyay. Prokurátor na úvod popísal skutky, z ktorých bol obvinený obžalovaný (najmä zo zbojníctva, ale tiež napríklad z toho, že sňal telo zomrelého trestanca z kolesa, kde malo byť vystavené na výstrahu iným), osobitne pritom vyzdvihnúť prípad vraždy, pričom uviedol, že obvinený tak konal proti božím prikázaniam a z diabolскеj pohnútky, čo sa v staršej literatúre zvyklo vykladať ako viera prokurátora a súdu v spriahnutie sa Jánošíka s diablom, resp. s nadprirodzenými silami.¹⁸ **Diabolská pohnútk**a však pritom

¹⁴ MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 56.

¹⁵ KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice : Rak, 1998, s. 121-122.

¹⁶ MELICHERČÍK, A.: Juraj Jánošík. *Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 66.

¹⁷ Latinský text používa označenie – prokurátor s mocou advokáta – tieto dva pojmy sa teda v bežnej praxi nerozlišovali ako osobitné právnické povolania. Potvrdzuje to aj proces s Uhorčíkom, kde prokurátor Kőröskény „v zmysle svojej advokátskej právomoci odvolal ... žalobu...“. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 175.

¹⁸ MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 45, a ešte výraznejšie na s. 52-53. Rovnako MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského*

nutne neznamená žiadnu predstavu o spriahnutí sa Jánošíka so silami temnôt; ide totiž iba o štandardnú formuláciu, ktorá sa v latinskej podobe „*suasio diabolica*“ vyskytuje už v arpádovských listinách,¹⁹ a teda dokonca v omnoho staršom období. Ide o ustálený výrazový prostriedok vyjadrujúci pohnútku a motív konania – totiž že páchatel' konal z nízkych morálnych (diabolských) pohnútok.

Z hľadiska variujúceho prístupu rôznych trestnoprávných škôl k osobe a k činu páchatel'a môžeme v tomto prípade konštatovať okrem rozpoznania nebezpečnosti konania Juraja Jánošíka aj náznak snahy o kategorizovanie samotnej osoby obvineného ako nebezpečnej – výslovne totiž obžalobca (prokurátor) Čemický konštatoval: „*k tomu více, že on je kuruc*“.²⁰

Obžalobca ďalej podľa latinského záznamu pripomenul prísne znenie zákonov vlasti (pozri nižšie) a žiadal, aby bol obvinený odsúdený a potrestaný, aby sa tým ostatným odobrала odvaha k takýmto lotrovtvám, a aby sa odstránilo zlo (v zmysle dobre známeho represívneho *quia peccatur*). Navyše s cieľom, aby boli zneškodnení všetci účastníci trestnej činnosti ešte kým bude samotný páchatel' potrestaný, prokurátor žiadal podrobiť obvineného mučeniu – aby priznal ďalších účastníkov trestnej činnosti.

Následne vystúpil obhajca Palugyay, ktorý odmietol obvinenie z vraždy a ponúkol ako dôkazný prostriedok zloženie prísahy obvineným v tejto veci. Pokiaľ ide o obvinenia zo zločinov, tie v mene svojho mandanta priznal, avšak zdôraznil, že obvinený tieto oľutoval. V otázke mučenia Palugyay poukázal na to, že obvinený sa dobrovoľne priznal, a preto žiadal, aby jeho klient nebol podrobený mučeniu – a to aj s citovaním Kitoničovej práce *Directio Methodica*, podľa ktorej by síce obvinený mohol byť podrobený mučeniu, ale tiež sa tam uvádza, že je lepšie vinného oslobodiť, ako nevinného odsúdiť (pozri nižšie), a poukázal všeobecne aj na iné poľahčujúce okolnosti.²¹ Žiadal preto pre svojho klienta milosť.²²

Prokurátor vo svojej replike tiež argumentoval Kitoničovou prácou, a to tým, že podľa Kitoniča je možné **podrobiť obžalovaného tortúre za účelom iden-**

l'udu, s. 63. Samotný text je na s. 165: „*diabelským duchom povzbudeným a nadchnutý byvše...*“.

¹⁹ „*Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis significamus universis, quibus expedit per presentes, quod constitutis personaliter coram nobis Oka filio Baad de Zor pro se et pro fratre suo Symone ex una parte, Petro filio Benedicti de eadem Zor, jobagione castri Posoniensis, cum servo suo Johanne hereditario ab altera, idem Oka est confessus, quod cum ex suasionē diabolica Johannes servus hereditarius Petri superius memorati, Andream fratrem Oka supradicti casualiter occidisset...*“ *Codex diplomaticus arpadianus continuatus*, vol. 1-13. Árpádkori Új Okmánytár 1-13. Wenzel, G. (ed.), *Facsimile reprint*. Pápa : Jókai Mór Városi Könyvtár, 2001-2003., zv. 5, 1294, listina č. 65.

²⁰ MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 65. V zápisnici z výsluchu sa používa dobový slovenský výraz „*kurnez*“. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 168, otázka č. 9.

²¹ Kočiš medzi ne radí: mladý vek, krátku dobu zbíjania a absenciu ublíženia na zdraví ktorémukoľvek z ozbijaných. KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 65.

²² Dnes milosť predstavuje osobitnú výsadu prezidenta, resp. hlavy štátu. Je preto zaujímavé, že tento pojem sa používal vo vzťahu k zbaveniu obvinenia súdom.

tifikácie účastníkov trestnej činnosti, a zistenia iných skutkových okolností (pozri nižšie, § 9).

Obhajca v duplike opätovne požiadal o udelenie milosti – teda fakticky o zbavenie obvinenia.

Súd konečné rozhodnutie odložil na nasledujúci deň – 17. marca 1713. Rozhodol tiež, že obžalovaný vo svojej výpovedi neobjasnil, kam ukrýl svoj lup, mnohé skutočnosti neuviedol, priznal len to, na čo sa ho pýtali, a na niektoré veci vôbec neodpovedal, preto ho súd rozhodol podrobiť **najprv ľahšiemu a potom ťažšiemu mučeniu**. Samotné výsledky mučenia však nie sú v tomto protokole zaznamenané. Sú súčasťou druhého dokumentu, ktorý preskúmame nižšie, tzv. *Fassio Janossikiana*.

Súd napokon na druhý deň, 17. marca, už len pristúpil k vyneseniu rozsudku. Odsúdil obvineného, že sa stal „*vúdcem aneb hajtmanem*“ zbojníkov,²³ a že z jeho vlastného priznania vyplýva, že „*jeho tovariši, kdy on též bol přítomný, pána patera z Domaníže postrelili a bezbožně zamordovali*“... Ani mučením získaná výpoveď teda nepreukázala, že by Jánošík sám spáchal skutok, z ktorého bol obvinený ako z najzávažnejšieho – **vraždu farára Vrtíka**. Súd sám konštatuje, že tohto činu bol Jánošík „*iba přítomný*“, hoci je z iných (matričných) záznamov o smrti Vrtíka zrejme, že ho síce usmrtili dvaja zbojníci z Jánošíkovej družiny, ktorých Jánošík aj vo svojej výpovedi menoval, ale **sám pri skutku přítomný nebol**. Napriek tomu **stačilo toto „preukázané“ obvinenie spolu s ostatnými priznanými skutkami zbojníctva na to, aby bol Jánošík odsúdený na trest smrti** tak, že „*má byť na hák na levem boku prehnáný a tak na příklad jiných takových zločincův má být zavesený*“ (t. j. opäť sa tu prejavuje prevenčná funkcia trestu²⁴).

3. Fassio Janossikiana

Ako už bolo uvedené vyššie, Jánošíkova výpoveď, resp. odpovede na kladené otázky zachytené 16. marca 1713,²⁵ overené následne tortúrou, sa zachovali iba v odpisoch, pričom jeden z odpisov je overený podpisom Gašpara Fejérpataky-Belopotockého.

²³ Vo výsluchu sa namiesto dnešného pojmu „sprisahat“ tovaríšov používa zaujímavý starý slovanský výraz „*kleti*“ (kliat). MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 168. K výpočtu zbojníkov z Jánošíkovej družiny pozri MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 48-49.

²⁴ Podobne mal byť Uhorčík „*za živa do kola lámáný, počavše od hrdla a tak na příklad jiných takových bezbožníkův usmrčený, na tože koleso má být položený*.“ MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 176.

²⁵ Kočiš uvádza, že k výsluchu k týmto otázkam došlo niekoľko dní pred 16. marcom, latinské záhlavie spísaných otázok a odpovedí však hovorí o 16. marci, hoci opačné poradie zapísaných otázok – najprv otázky Liptovskej a potom otázky Trenčianskej stolice – naznačuje, že záznam mohol byť vyhotovený dodatočne, a preto mohlo dôjsť k opačnému poradiu zápisu otázok a odpovedí z výsluchu. Porovnaj KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 57.

V zázname z vypočúvania sú uvedené najprv otázky Liptovskej stolice a odpovede na ne, potom otázky Trenčianskej stolice a odpovede na ne, ďalej dobrovoľná výpoveď na otázky Jána Šipoša a pána Skalku (poškodených), a napokon v siedmich bodoch zhrnuté výsledky útrpného výsluchu. Už sme pritom upozornili, že poradie kladenia otázok v prípade dobrovoľnej výpovede – otázky Liptovskej a Trenčianskej stolice – je zapísané v obrátenom garde, nakoľko z obsahu odpovedí je zrejmé, že Jánošík odpovedal najprv na otázky Trenčianskej stolice, až potom na otázky Liptovskej stolice, a v rámci svojich odpovedí Liptovskej stolici už iba odkazoval na odpovede na zodpovedané otázky Trenčianskej stolice.²⁶

Z otázok Liptovskej stolice sa spomedzi ostatných osobitne vymyká otázka namierená na zistenie prípadného **politického pozadia Jánošíkovej činnosti** – s prepojením na nedávno predtým (v roku 1711) skončené povstanie Františka II. Rákócziho. Otázka konkrétne smerovala k tomu, či Jánošík nie je v spojení s povstalcami, ktorí emigrovali do Poľska. Na túto otázku Jánošík vôbec neodpovedal. Kočíš sa domnieval, že Jánošíkova spolupráca s uhorskými emigrantmi v Poľsku skutočne existovala, a že Jánošík zhromažďoval prostriedky a zbrane na ďalšie možné ozbrojené vystúpenie. Vychádzal pritom z výpovede Uhorčika,²⁷ ktorá však mohla byť skreslená použitou tortúrou v procese Uhorčíkovho výsluchu.

Ďalším „politickým“ obvinením, ktoré by Jánošíkovi mohlo obzvlášť priťažovať, bolo **podozrenie z vylúpenia kostolov**, požívajúcich osobitnú úctu a aj právnu ochranu. Vylúpenie kostolov však Jánošík rezolútne odmietol.²⁸ Do tej istej kategórie patrila aj otázka Trenčianskej stolice č. 16, ktorá sa pýtala, **či zbojníci neodcudzili hostiu a neprestrelili ju**, navyše sa zvedavo pýtajúc, aký bol výsledok tohto činu.²⁹ Takéto konanie Jánošík tiež rezolútne odmietol.

Väčšina otázok v rámci dobrovoľného aj útrpného výsluchu však bola namierená primárne na **objasnenie komplicov, resp. účastníkov Jánošíkovej trestnej činnosti**, a na nadobudnutú **korisť a skryšiu**, v ktorej sa zhromaždený lup nachádzal. Jánošík v tejto súvislosti pod mučením síce skryšiu prezradil, ale popísal ju dosť nejasne (skryša mala byť v strome na ktorom je vyťatá ruka), navyše, väčšinu lupu³⁰ už vraj minul, resp. rozdal – a to buď on osobne, alebo ostatní zbojníci. Z účastníkov svojej trestnej činnosti uviedol zväčša takých, ktorí boli v čase

²⁶ Upozornil na to už KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 57.

²⁷ KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 76.

²⁸ MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 172 (otázka Trenčianskej stolice č. 15)

²⁹ MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 172. Podobne bol vypočúvaný aj Uhorčík, ktorý bol pri mučení už zhovorčivejší a prezradil, že od starej Poľky dostal masť „proti právu a zbroji“, ktorá ho mala ochrániť pred zranením či zabitím. KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 77.

³⁰ Na označenie koristi sa používal kalk z latinčiny – „préda“, prípadne starý slovanský výraz na označenie nadobudnutého majetku – „kúpa“. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 170 (otázka Trenčianskej stolice č. 4), s. 171 (otázka Trenčianskej stolice č. 10). K pojmu „kúpa“ pozri KADLEC, K.: O potrebe slovanských

výpovede už mŕtvi, alebo ich miesto pobytu bolo neznáme, prípadne i živých vyhlásil za mŕtvych (napr. Uhorčíka, ktorý žil pod menom Mravec). Mnohých Jánošík vôbec nemenoval a prezradil ich až Uhorčík.³¹

Celkovo Jánošík priznal 11 skutkov zbojníctva.³² Najvýznamnejší skutok, ktorý však poprel, bola účasť na **vražde farára Vrtíka**, ktorého v roku 1712 zabili dvaja zbojníci. Z Jánošíkovej výpovede síce vyvstalo, že šlo o zbojníkov z jeho družiny, Jánošík však v tom okamihu na mieste činu nebol prítomný (aj keď to napokon súd v rozsudku konštatuje). Skutok mu tak v konečnom dôsledku bol pričítaný ako vodcovi organizovanej skupiny páchatel'ov, resp. ako účastníkovi (organizátorovi) ich trestnej činnosti, ktorý mal niesť trestnoprávnú zodpovednosť za skutky svojich zbojníckych tovarišov,³³ čo sa ešte posilnilo nesprávne zaprotokolovanou súdnou formuláciou, že Jánošík bol pri skutku osobne prítomný.

Aj bez preukázania akéhokoľvek účastníctva na zavraždení farára Vrtíka by však Jánošík podľa aplikovaných zákonov trestu smrti neušiel – ako preukážeme v nasledujúcom texte pri analýze textu relevantných právnych noriem trestajúcich zbojníctvo.

4. Právne normy postihujúce zbojníctvo a účastníctvo na zbojníctve

Uhorský právny poriadok na prelome stredoveku a novoveku opakovane normatívne upravoval zákaz lúpežníctva a zbojníctva, ako aj subjekty (orgány) poverené stíhaním tohto konania, a sankcie ukladané za tieto a ďalšie súvisiace trestné činy. Obžaloba sa v Jánošíkovom prípade odvolávala najmä na zákonný článok 13/1625 a 26/1655, a na titul 15 1. časti Opus Tripartita.

Zákonný článok 13/1625 konštatuje trestnosť skutkov zbojníctva a lúpežníctva, ktorých páchatelia drancujú krajinu a jej obyvateľov vo vnútrozemí, kým na ňu zvonku útočia Osmani. Podľa zákonného článku 48/1486 z dekrétu kráľa Mateja Korvína, na ktorý zákonný článok 13/1625 odkazuje, ich mali trestať župani a podžupani. Zákonný článok 13/1625 zároveň potvrdil platnosť zákonného článku 66/1618, podľa ktorého majú župani a podžupani stíhať zbojníkov štvrt'ročne, a zákonného článku 50/1548 o potrestaní podozrivých, ktorým sa preukáže vina. Rovnako sa odkazuje na zákonné články 25/1546 o trestaní verejných zločincov, 36/1599 o trestaní bigamistov, krvismilníkov a zbojníkov, článok 19 druhého

právnych starožitností. In *Poceta podaná českou fakultou právnickou panu dr. Ant. rytíři Randovi k sedmdesátým narozeninám dne 8. července 1904*, Praha : Bursík & Kohout, 1904, s. 53.

³¹ KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 58.

³² K výpočtu pozri: MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 49-51. Popreté skutky sú vypočítané tamže, s. 51-52.

³³ Upozornil na to už: KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 66. Považoval to za chybu obhajcu Palugyayiho.

dekrétu kráľa Vladislava (kto nepredvedie zločincov pred súd, sám bude potrestaný) a ďalej na zákonné články 6/1527,³⁴ 23/1557,³⁵ 49/1548³⁶, a 45/1597.³⁷

Druhý zákonný článok, o ktorý sa opierala obžaloba v prípade Juraja Jánošíka, bol **zákonný článok 26/1655** o potrestaní zločincov. Podľa neho je nutné dodržiavať zákoný článok 82/1492 (kto spácha vopred plánovanú vraždu, nemôže dostať milosť a nemôže sa vykúpiť z trestu) a 63/1563 (panovník neudelí milosť páchatelovi úmyselnej vraždy).³⁸

Zákonný článok 26/1655 o potrestaní zločincov, o ktorý sa opierala obžaloba proti Jánošíkovi, odkazoval tiež na Opus Tripartitum, a to konkrétne na jeho druhú časť, na tituly 42,³⁹ 43,⁴⁰ 46⁴¹ a 57.⁴² Okrem toho sa zápisnica – súdny protokol – osobitne v reči obžalobcu opiera o **titul 15 prvej časti Tripartita**, ktorý pojednáva o tom, že zločinci nemôžu byť donatármi, ale naopak majú byť podľa druhu trestnej činnosti (vrátane zbojníctva/lúpežníctva) trestaní trestom smrti, napichnutí na kôl, lámaní na kolese, alebo pripravení o hlavu (sťatí mečom).⁴³ V tejto súvislosti **obžalobca vo svojej reči nepresne konštatoval, že citované právne normy ustanovujú, aby zbojníci boli kolom, kolesom alebo hákom (!) trestaní**, a to „*na príklad jiných zločincov, aby se takového zločinství vystříhali*“ (t. j. v záujme generálnej prevenčnej funkcie trestu). **Trest napichnutia na hák, ktorý bol aplikovaný na Jánošíka, pritom nemal priamy základ v texte Opus Tripartita**, na ktoré sa odvolávala obžaloba. Šlo iba **v širšom zmysle o spôsob vykonania trestu smrti, v podmienkach, v ktorých ešte neplatila zásada *nulla poena sine lege* – niet trestu bez zákona**. Pripúšťali sa teda aj také spôsoby výkonu trestu smrti, ktoré zákony (ani Opus Tripartitum) nemuseli výslovne predpokladať.

Napokon pri výklade textu právnych noriem v tejto súvislosti môžeme tiež poukázať na ďalšie súvisiace zákonné články, ktoré síce neboli citované obžalobou priamo v procese s Jurajom Jánošíkom, boli však uvedené v obžalobe proti Martinovi Mravcovi⁴⁴ (vlastným menom Tomášovi Uhorčíkovi, bývalému vodcovi

³⁴ O potrestaní zbojníkov – v župách sa má určiť 12 šľachticov, ktorí budú spisovať zoznam zbojníkov. Keby zlyhali v potrestaní zbojníkov, sami budú potrestaní.

³⁵ O potrestaní zločinných hajdúchov.

³⁶ Ako majú byť potrestaní tí, ktorí podporujú zbojníkov, osobitne Matej Bašo. Popri cestách sa majú osekať stromy pre lepšiu viditeľnosť a bezpečnosť.

³⁷ O rozšírení kráľovských a verejných ciest (t. j. o odstránení porastov popri cestách).

³⁸ Panovník neudelí milosť pri úmyselnej vražde.

³⁹ O druhoch rozsudkov, ich rozdielnostiach a o ich výkone. *Tripartitum*. Štenpien, E. (ed.), Bratislava : Eurokódex, 2008, s. 216-219, 226-228.

⁴⁰ O tom, ako sa hrdelný rozsudok líši od rozsudku o výkupnom.

⁴¹ Akým spôsobom treba spoločne odsúdiť kapitolu alebo konvent a osobitne súkromné osoby?

⁴² O tom, aký účinok má na odsúdeného človeka kráľovská milosť? A o čiastkach patriacich sudcovi.

⁴³ *Tripartitum*. Štenpien, E. (ed.), 2008, s. 80: „*totiž zlodejov obesit, lúpežníkov natiahnuť na kôl alebo lámať v kolese, ostatných skrátiť o hlavu...*“

⁴⁴ *Protocollum I. Comitatus Liptoviensis ab anno 170 usque 1717*. Sub N. 17, s. 568-573, 577-578.

zbojníckej skupiny, ktorej vedenie prevzal Jánošík) ako Jánošíkovmu komplicovi, resp. účastníkovi jeho trestnej činnosti, pretože sa týkali trestania za účastníctvo na trestnej činnosti. Išlo o zák. čl. 38/1655 (ako postupovať proti zločincovi) a 17/1659 (o trestaní spolupáchateľov a účastníkov zločinov – prechovávačov).

5. Kitonichova *Directio Methodica* a otázky aplikácie tortúry v procese s Jánošíkom

Ján Kitonič (1560-1619), pochádzajúci z chorvátskej šľachtickej rodiny pôvodom z Kostajnice, pôsobil ako podžupan Mošonskej stolice, finančný prokurátor, a právnik zaoberajúci sa procesným právom.⁴⁵ Dodnes je známy najmä ako autor diela *Directio Methodica Processus Iudicarii Iuris Consuetudinarii Inclty Regni Hungariae*, ktoré získalo medzi uhorskými právnikmi takú autoritu, že bolo zaradené do zbierky *Corpus Iuris Hungarici* („CIH“). V tomto príspevku vychádzame konkrétne z trnavského vydania CIH z roku 1751, kde sa v Kitoničovom diele na s. 102 a nasledujúcich nachádzajú ustanovenia 6. kapitoly, 8. otázky, na ktoré sa odvolávajú obžaloba aj obhajoba v prípade trestného procesu s Jurajom Jánošíkom. Ide konkrétne o **ustanovenia upravujúce dôvody prípustnosti tortúry, ktorej sa mal Jánošík na návrh obžaloby podrobiť**. Obhajca sa naopak snažil obvineného zachrániť pred touto útrpnou vypočúvacou metódou.

Uvedená kapitola diela *Directio Methodica* sa venuje otázke, či sa majú v uhorskom práve pripustiť výsluchy na škripci alebo tortúra. Kitonič konštatuje, že táto otázka nie je vyriešená výslovne, s výnimkou mestského práva v slobodných mestách, prípadne v konaní proti sedliakom ako vyplýva opačnou argumentáciou z titulu 20 tretej časti Opus Tripartita (šľachticov mimo miesta trestného činu nemožno zadržať, a ani z dôvodu podozrenia podrobiť tortúre). Tortúra sa podľa Kitoniča mohla využívať v prípadoch, ak neexistuje žiadny priamy dôkaz a v neprospech obvineného poukazuje množstvo indícií, ktoré však samy osebe nestačia na to, aby ho bolo možné usvedčiť a odsúdiť. V tej súvislosti zároveň kvalifikuje indície tým, aby boli „viac, než obyčajné domnienky, a menej, než polovičný dôkaz.“

Systém polovičných a plných dôkazov je príznačný pre procesné právo tohto obdobia, ktoré ovládala tzv. **viazaná (legálna) dôkazná teória**. Tá rozlišovala medzi dôkazmi v závislosti od toho, ktoré z nich boli považované za dostatočné na odsúdenie obvineného. Za plný dôkaz sa napríklad považovala výpoveď dvoch svedkov. Langbein⁴⁶ konštatuje, že tento systém viazaného hodnotenia dôkazných prostriedkov vychádzal z rímsko-kánonickej školy procesného práva, ktorá mala za cieľ uľahčiť po morálnej stránke rozhodovanie sudcov v hrdelných pravotách. Práve pevne stanovený systém hodnoty jednotlivých dôkazných prostriedkov mal totiž sudcovi umožniť, aby pôsobil iba ako „ústa zákona“, a aby

⁴⁵ Slovenský biografický slovník III., K-L. Martin : Matica Slovenská, 1989, s. 87.

⁴⁶ LANGBEIN, J. H.: Torture and the Law of Proof. Chicago : University of Chicago Press, 2006, s. 7-12.

sám neniesol žiadnu morálnu zodpovednosť za konečný rozsudok smrti. Takáto obava o morálnu a duchovnú integritu sudcov sa prejavuje aj v Kitioničovom diele, ako na to poukážeme nižšie.⁴⁷

Kitionič tak v duchu Langbeinom načrtnutého vysvetlenia vo svojom diele *Directio Methodica* výslovne uvádza konkrétne okolnosti, za ktorých môže sudca nariadiť výsluch s použitím tortúry, aby vynútením priznania získal dostatočný dôkaz na odsúdenie obvineného. Pritom však bolo treba dbať na to, aby bolo prítomných viacero dôvodov naraz, súbežne, teda aby sudca neaplikoval tortúru ak je prítomná iba niektorá z nižšie uvedených skutočností (na túto podmienku aplikácie tortúry upozornil vo svojej reči aj Jánošíkov obhajca). Tortúru tak bolo možné aplikovať:

§ 1. Ak existuje iba jeden svedok, pričom jeden svedok nestačí ako úplný dôkaz.⁴⁸

§ 2. Ak je známe, že sa obvinený vyhrážal, že skutok spácha.

§ 3. Ak by obvinený vypovedal váhavo.

§ 4. Ak je obvinený takou osobou, ktorej prísaha nemožno uveriť.

§ 5. Ak proti vlastnej výpovedi obvineného vypovedá jeden svedok.⁴⁹

§ 6. Ak medzi ľuďmi dobrej povesti pretrváva vedomosť o trestnej činnosti obvineného.

§ 7. Ak umierajúci vlastnými ústami obviní určitú osobu, a potvrdí to aj priamo pred smrťou.

§ 8. Ak po zistení určitých skutočností obvinený ušiel a nebolo ho možné nájsť, resp. sa ho podarilo nájsť len s ťažkosťami.

§ 9. Ak účastník trestného činu svedčí proti obvinenému.⁵⁰ Dokonca aj keď už bol v hlavnej veci obvinený odsúdený k trestu smrti, môže byť podrobený mučeniu, aby sa zistilo, či existujú aj iní spolupáchatelia, spoločníci, priatelia, priaznivci a prechovávači (účastníci trestnej činnosti).

Záverom Kitionič zdôraznil, že rozhodne **nikto nemôže byť podrobený tortúre bez indícií**. V tejto súvislosti osobitne upozornil, že priznanie obvineného v priebehu mučenia bez predchádzajúcich indícií nemá žiadnu hodnotu, aj keby bolo tisíckrát potvrdené. Tiež dodal, že ak priznanie bolo vykonané na základe mučenia, ale nie je dodatočne potvrdené, nemôže viesť k odsúdeniu, ale len dáva možnosť opakovať mučenie, avšak nie ohľadom už známych indícií, ale iba novo zistených. Inak by sa pred opakovaním mučenia sudcovia mali vystrí-

⁴⁷ Prejavuje sa však trochu rozporuplne, pretože Kitionič (§ 13) pripúšťa, aby sudca prisľúbil obvinenému beztrestnosť, ale ak by následne páchatel pod týmto prisľubom priznal svoj trestný čin, sudca nemal byť viazaný svojím prisľubom, a naopak, na základe takto získaného priznania mohol obvineného odsúdiť. Kitionič tu dôvodil tým, že verejné blaho je viac, ako blaho súkromné. Sudca mal byť v takom prípade oslobodený od dodržania sľubu, pretože vernosť sľúbenú zlým vraj netreba dodržať, tak ako netreba dodržať dohody smerujúce proti verejnému dobru.

⁴⁸ Plným dôkazom bola iba výpoveď dvoch svedkov.

⁴⁹ Opäť sa tu prejavuje teória plného a polovičného dôkazu.

⁵⁰ Toto ustanovenie bolo aplikované v prípade Uhorčíka. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 175.

hať ako ohňa. A ak by vraj s prianím márnej slávy, alebo pomsty urobili pravý opak, zaťažia tým podľa Kitoniča vlastné svedomie, a v deň Súdu,⁵¹ nado všetku pochybnosť vydajú účet, pretože kto sa raz priznal vo veľkej bolesti, ak sa následne nedrží výpovede získanej mučením, a nemôže byť mučený ani ohľadom žiadnych nových indícií, nemôže byť odsúdený rozsudkom, ale mal by byť oslobodený. Lebo ako podľa Kitoniča píše Ulpián, nikto nemôže byť odsúdený na základe podozrenia a je lepšie zlého oslobodiť, než odsúdiť nevinného človeka.⁵² Navyše, dôkazy musia byť jasnejšie ako deň na poludnie, a trestné činy nemožno prezumovať.⁵³

Z uvedeného vyplýva, že **tortúra bola chápaná ako prípustný prostriedok výsluchu za účelom**

a) vynútenia priznania v prípade nedostatočných, resp. nepriamych indícií, ale tiež

b) doplnenia informácií o skutkovom stave a prípadných ďalších účastníkoch trestnej činnosti (§ 9).

Voči Jánošíkovi sa tortúra uplatnila z druhého uvedeného dôvodu – s poukázaním na § 9 Kitoničovej práce – za účelom objasnenia skutkových okolností a účastníkov jeho trestnej činnosti. Nebolo nutné mučiť ho za účelom priznania, nakoľko sám sa dobrovoľne priznal aj bez mučenia. Jeho páchatelstvo teda bolo preukázané viac ako len indíciami. Aj podľa Kitoniča, **ak priznanie v trestných veciach bolo vykonané z vlastnej vôle, bez mučenia, alebo strachu z mučenia, spolu s ďalšími indíciami malo stačiť na odsúdenie obvineného**. Preto Jánošíkov obhajca navrhoval upustiť od tortúry. Presadil sa však návrh obžaloby, **aby sa mučením zistili prípadní ďalší účastníci Jánošíkovej trestnej činnosti**.

Tortúra v prípade Juraja Jánošíka mala mať konkrétne formu ľahšej aj ťažšej tortúry.⁵⁴ Tieto spolu zvyčajne zahŕňali spaľovanie pokožky, zapichovanie žeravých hrotov pod nechty, drvenie údov a končili natiahnutím na škripec⁵⁵ – či však všetky tieto postupy boli použité aj v prípade Jánošíka, je iba opodstatnenou domnienkou, konkrétne dôkazy chýbajú.

Záverom na tomto mieste sumarizujeme, že z dnešného pohľadu tortúra môže pôsobiť ako barbarský a prekonaný inštitút, išlo však o dobový legitímny prostriedok vynucovania priznania v prípadoch dôkaznej núdze, ktorá bola podľa Langbeina často prítomná práve pre veľmi vysoko nastavené dôkazné štandardy, pri ktorých sa na odsúdenie páchatel'a požadoval plný dôkaz. V Kitoničovej práci sa preto tortúra pripúšťa, zároveň však obsahuje určité vymedzené hranice

⁵¹ Posledného súdu v zmysle kresťanstva.

⁵² Trestné právo by malo byť *ultima ratio*, a mala by sa aplikovať zásada prezumpcie neviny.

⁵³ Opäť sa zdôrazňuje zásada prezumpcie neviny.

⁵⁴ Uhorčík bol podrobený „väčšiemu mučeniu“. MELICHERČÍK, A.: *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*, s. 176. Kočiš hovorí v súvislosti s Uhorčíkom naopak o „ľahšom“ mučení. KOČIŠ, J.: *Neznámy Jánošík*, s. 76. Správnosť čítania originálu sme nemali možnosť overiť.

⁵⁵ MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, s. 44.

a podmienky, iba za dodržania ktorých by sa tortúra mala realizovať. V prípade Jánošíka sa pritom tortúra použila primárne nie za účelom získania priznania, ale za účelom získania informácií o ďalších účastníkoch Jánošíkovej trestnej činnosti, čo bolo **v súlade s § 9 Kitioničovej práce**.⁵⁶

V Uhorsku bola tortúra definitívne zrušená až približne 80 rokov po Jánošíkovej smrti – najprv zákonným článkom XLII/1790-91 o tortúre, a následne bolo jej zrušenie osobitne potvrdené aj v Dočasných súdnych pravidlách Judexkuriálnej konferencie z roku 1861, v § 8 druhej časti.

Historickoprávne závery k procesu s Jurajom Jánošíkom

Vo veľmi stručnom príspevku sme poukázali iba na najvýznamnejšie historickoprávne aspekty procesu s Jurajom Jánošíkom, ktorý prebiehal v dňoch 16. a 17. marca 1713, s popravou vykonanou zrejme ešte 17. marca 1713.

Za výrazný prvok procesu možno vnímať skutočnosť, že Jánošík bol odsúdený aj za účasť **na zavraždení farára Juraja Vrtíka**, hoci z matričného záznamu o úmrtí farára ako aj z Jánošíkovej výpovede vyplýva, že ho zabili dvaja zbojníci, ktorých Jánošík pomenoval, ale on sám vraj nemal na tomto čine žiadnu účasť. Súd mu však pričítal **účastníctvo na tomto trestom čine minimálne ako organizátorovi, resp. ako vodcovi organizovanej skupiny**, a na zdôraznenie jeho trestnej zodpovednosti bolo do protokolu výslovne uvedené (v rozpore so skutočnosťou), že pri skutku bol aj sám osobne prítomný. Spolu s paušálnym hodnotením jeho osobnosti (aj keď iba okrajovo) ako kuruca a *apriori* nebezpečného zbojníka to boli ďalšie dôvody uloženia trestu smrti. Treba však objektívne konštatovať, že **na aplikovanie právnych noriem určených na potieranie a trestanie zbojníctva spolu s uložením trestu smrti v zmysle Opus Tripartita nebolo potrebné preukazovať spáchanie vraždy, ale postačovalo samotné preukázanie zbojníctva, čo Jánošík sám pri výsluchu priznal**. Všetky ďalšie obvinenia a preukázané (vynútené priznané) skutočnosti mohli zohrať rolu iba pri určení spôsobu výkonu trestu smrti – Uhorčík tak bol napríklad v podobnej situácii odsúdený na lámanie na kolese, čo bola rovnako ako nabodnutie na hák potupná smrť, v jeho prípade však šlo o lámanie od hrdla, čo znamenalo okamžité usmrtenie odsúdeného. Z tohto hľadiska bola možno Jánošíkova smrť bolestnejšia. Represívny cieľ v prípade potrestania oboch zbojníkov však bol rovnaký – **likvidácia zbojníkov, ktorých skutky boli všeobecne považované za verejné zločiny, ktoré si zasluhujú osobitné prenasledovanie a potieranie, bez ohľá-**

⁵⁶ Aj v súčasnosti zaznievajú hlasy, ktoré v niektorých prípadoch toto nehumánne konanie obhajujú ako opodstatnený postup, napr. na účely získavania potrebných informácií v prípade obzvlášť závažných trestných činov terorizmu, ktorých objasneniu sa pripisuje vysoký medzinárodný význam. Stále však prevažuje názor, že ide o konanie popierajúce ľudskú dôstojnosť. Pozri VALUCH, J.: Pohľad na medzinárodnoprávnu subjektivitu s ohľadom na postavenie jednotlivca v súčasnom medzinárodnom práve. In *Slovenská ročenka medzinárodného práva 2010 – 2011*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre medzinárodné právo pri SAV, r. III., 2012, s. 187-198.

du na spáchanú vraždu. Podrobnosti spáchaných skutkov teda nehrali žiadnu väčšiu rolu.

Druhým (zdanlivo) problematickým faktom bolo uloženie trestu smrti **nabodnutím na hák, čo bol spôsob výkonu trestu smrti, ktorý Opus Tripartitum výslovne nepredpokladalo**, hoci sa na túto zbierku práva obžaloba výslovne odvolávala. V skúmanom období ešte neplatila zásada, že odsúdenému je možné uložiť iba taký trest, ktorý sa výslovne uvádza v zákone, a že tento je možné vykonať iba vopred predpísaným spôsobom (t. j. **neplatila zásada *nulla poena sine lege***).

Napokon, rovnako z formálneho hľadiska nemožno v procese vyčítať **použitie tortúry, ktorej aplikácia bola vykonaná v súlade s právnymi normami zachytenými v Kitoničovom diele *Directio Methodica* – za účelom objasnenia ďalších okolností a účastníkov skutku (§ 9).**

Náčrt právneho režimu portugalskej a kastílskej zámorskej expanzie

Úvod¹

Minulé podoby vzťahu človeka k územiu, ktorými sa systematicky zaoberá tzv. *environmentálna história*,² jedna z najperspektívnejších subdisciplín súčasnej historickej vedy, sa v právnej histórii skúmajú predovšetkým v súvislosti so vznikom, trvaním a zánikom určitej právnej moci človeka nad územím, ktorá môže mať rôznu povahu (verejná a štátna moc, vlastnícke právo, držba a.i.). Jedným zo spôsobov nadobudnutia právnej moci nad (cudzím) územím, bežným už v prehistórii a častým v celej doterajšej histórii, bola expanzia, ktorá, povedané terminológiou dnešného medzinárodného práva, bola v zásade buď prvotnou okupáciou (nadobudnutie územia nikoho) alebo vojenskou okupáciou a anexiou (vojenským ovládnutím a pripojením cudzieho územia). V tomto texte približujeme expanziu Portugalska a Kastílie, ktorú Mackenney vo svojej vynikajúcej syntéze európskych dejín 16. stor. právom považuje za jednu zo štyroch najdôležitejších „tém“ európskeho, ako aj mimoeurópskeho novoveku (ďalšími „témami“ sú renesancia, reformácia a protireformácia, resp. katolícka reformácia).³ Portugalskú a kastílsku expanziu neskúmame z perspektívy „udalostnej“, ale právnej histórie, pričom sa zameriavame najmä na obsah a ideové východiská jej (vyvíjajúceho sa) právneho režimu. Autor si, ako naznačuje aj názov textu, nerobí nárok na úplnosť spracovania problematiky.

1. Všeobecne o portugalskej a kastílskej expanzii

Charakteristickou črtou kastílskej zámorskej expanzie bolo súperenie s portugalskou zámorskou expanziou, ktorá až do objavenia Ameriky Kolumbom mala podstatne významnejšie výsledky ako kastílska expanzia: Kým Portugalsko ovládlo časť Maroka, expandovalo pozdĺž západoafrického pobrežia a získalo tiež kontrolu nad viacerými atlantickými ostrovmi (Madeira, Azorské ostrovy,

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „*Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov*“.

² Pozri JELEČEK, L.: *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace* (USA, Evropa a svět). In: *Anales Historici Presovienses* 9, 2010, s. 247-274.

³ MACKENNEY, R.: *Evropa šestnáctého století*. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 29-30 n.

Kapverdské ostrovy), jediným výraznejším úspechom Kastílie bolo dosiahnutie výlučnosti jej panstva nad Kanárskymi ostrovmi.

Právny režim námorskej expanzie oboch iberských štátov, o.i. vymedzenie právnych titulov, ktoré dobývaniu a exploatacii námorských krajín (v dobovom chápaní) prepožičiavali legalitu a legitimitu, a právny status pôvodných obyvateľov dobytých území, nemal jednotný obsah a súčasne prešiel určitým vývojom.

Dobyvačné akcie Portugalska v Maroku legitimizovalo ich vydávanie za súčasť svätej vojny kresťanov proti neveriacim, v dobovej terminológii Saracénom. Naproti tomu expanzia v atlantickom priestore a v Afrike bola zdôvodňovaná nielen svätou vojnou, ale aj ďalšími skutočnosťami. Neobývané ostrovy v Atlantiku (Madeira a Azory) obsadilo Portugalsko na základe princípu *res nullius cedit occupanti*. Kanárske ostrovy a rôzne africké územia však mali pôvodné, z hľadiska dobyvateľov neveriace/pohanské obyvateľstvo, preto bolo potrebné nájsť titul ich legálneho ovládnutia.⁴

V stredoveku sa sformulovali dva protichodné postoje kresťanov k neveriacim, resp. dva protichodné názory na ich právny status. Prvý postoj reprezentujú sv. Tomáš Akvinský (1224/1225-1274) a Augustinus z Ancony (1270/1273-1328), podľa ktorých sú neveriaci rozumnými bytosťami a majú tak právo na osobnú slobodu, právo vlastniť majetok i právo zvrchovane vládnuť na svojich územiach. Druhý postoj reprezentujú Aegidius Romanus (1243/1247-1316), Henricus de Segusiis = Hostiensis (1200-1271) a Alonso de Cartagena (1384-1456), ktorí stotožnili prirodzené právo, t.j. právo hypoteticky spoločné všetkým ľuďom, a tak aj záväznú pre všetkých ľudí, s kresťanskými normami. Skutočnosť, že neveriaci sa často správali v rozpore s týmito normami, keď povedzme praktizovali idolatriu, polygýniu či homosexualitu, potom títo autori chápali ako svojvoľné, hriechne porušenie prirodzeného (= všeľudského) práva, ktoré musí byť potrestané, a to odňatím slobody, majetkov i práva na vlastnú, resp. samostatnú vládu neveriacim. Aegidius Romanus tiež tvrdil, že tí, ktorí neuctievajú kresťanského Boha, nemajú spravodlivo v držbe to, čo Boh dáva. Alonso de Cartagena bol zase presvedčený, že územia obývané neveriacimi sú až do ich ovládnutia nejakým kresťanským vládcom vakantné, pričom právo ovládnuť tieto územia a na nich žijúcich neveriacich patrí každému kresťanskému vládci, a to aj bez výslovného schválenia ovládnutia pápežom. Naproti tomu Hostiensis sa domnieval, že právo vládnuť nad územiaми neveriacich patrí pápežovi ako pozemskému vikárovi Krista, keďže Kristus neveriacim odňal právo mať vlastnú zvrchovanú vládu nad ich územiaми v okamihu, keď o sebe vyhlásil, že je „kráľ kráľov“.⁵

Prvý postoj bol v stredoveku menšinový, v ranom novoveku naopak dominoval a výrazne ovplyvnil učenie španielskych teológov-juristov 16. storočia. V praxi „iberskej“ expanzie sa však do značnej miery uplatnil druhý postoj, ktorý umožňoval nábožensky zdôvodniť dobývanie území neveriacich, zotročovať ne-

⁴ RUMEAU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas. Rivalidad hispano-lusa por el dominio de océanos y continentes*. Madrid : Editorial MAPFRE, 1992, s. 41.

⁵ *Ibidem*, s. 41-43.

veriacich, odnímať im ich majetky, exploatovať zdroje ich území a pod. Spočiatku sa Portugalsko a Kastília odvolávali na právo kresťanských vládcov (vojensky) ovládnuť územia neveriacich, od roku 1436 sa však najskôr Portugalsko, no už čoskoro aj Kastília usilovali dosiahnuť, aby ich zvrchovanú vládu nad územiami neveriacich výslovne uznal, resp. schválil pápež.⁶

Osobitným problémom spojeným s „iberskou“ expanziou bol právny status pôvodných obyvateľov podmanených území – neveriacich, t.j. nekresťanov. Ako sa už spomenulo, v priebehu expanzie prichádzalo k ich zotročovaniu. Zotročovanie nekresťanov, resp. jeho dovoľnosť súvisí so stredovekým, resp. kresťanským chápaním otroctva. Kým v antickom Grécku i Ríme sa rozlišovalo medzi občanmi a cudzincami, pričom cudzinci sa považovali za otrokov (aspoň potenciálnych), v kresťanskej tradícii sa antický svet občanov, t.j. slobodných (*civitas*) stotožnil so stredovekým kresťanským svetom a antický termín pre cudzinca – *barbarus* splynul s termínom *paganus*, neveriaci. Keďže cirkevní otcovia hovorili o hriechu ako o otroctve a o spasení ako o slobode (sv. Pavol opísal vykupiteľskú akciu Krista pomocou terminológie súvisiacej s prepustením otroka na slobodu), pohanstvo sa stotožnilo s hriechom a otroctvo s pohanstvom.⁷

V stredoveku však existovali aj otroci z radov kresťanov, hoci postupne sa v súvislosti s ideálom jednoty kresťanského sveta (*respublica christiana*) presadila tendencia uplatňovať otroctvo vo vzťahu k nekresťanom. Nekresťania boli totiž považovaní za nepriateľov kresťanov, voči ktorým je potrebné viesť (spravidlivé) vojny a ktorých zotročenie je dôsledkom ich vojenskej porážky kresťanmi (zotročenie, resp. vojenské zajatie porazených bolo v istom zmysle spôsobom, ktorým víťaz ušetril životy porazených). Samotné pohanstvo sa jednoznačne neuznávalo ako dôvod postačujúci na potrestanie tohto hriechu zotročením, náboženská „inakosť“ pohanov však zaiste významne prispievala k apriórnemu nazeraniu na nekresťanov ako na nepriateľov kresťanstva, a preto potenciálnych otrokov. Zotročenie nekresťanov sa niekedy chápalo aj ako nevyhnutný predpoklad ich efektívnej christianizácie, ktorej uskutočňovanie bolo zásadnou povinnosťou kresťanov. V priebehu „iberskej“ expanzie do zámoria sa však zotročovanie neveriacich, konkrétne domorodých obyvateľov subsaharskej Afriky, prestalo zdôvodňovať ich (automaticky predpokladaným) nepriateľstvom voči kresťanom a začalo obhajovať (zvyšujúcim sa) ekonomickým významom otroctva (otrockej práce), pričom otrok sa stal obchodovateľným tovarom.⁸

Do objavenia Ameriky boli zotročovaní hlavne domorodí Afričania (Portugalcami). Dochádzalo aj k zotročovaniu pôvodných obyvateľov Kanárskych ostrovov, pápež Eugenius IV. však bulou *Regimini gregis* (29. 9. 1434) ich zotročova-

⁶ *Ibidem*, s. 42-43.

⁷ KRÍŽOVÁ, M.: The Strength and Sinews of this Western World. African slavery, American colonies and the effort for reform of European Society in the Early Modern Era. In: *Ibero-Americana Pragensia*. Supplementum 21/2007. Charles University in Prague : The Karolinum Press, 2008, s. 60.

⁸ *Ibidem*, s. 60-66.

nie zakázal (resp. vyhlásil, že sú slobodnými ľuďmi).⁹ Súviselo to s tým, že s Kanárčanmi mali Európania už dlhšie nielen konflikty, ale aj stabilnejšie mierové, obojstranne výhodné vzťahy, formalizované osobitnými zmluvami,¹⁰ s pokročilosťou conquisty Kanárskych ostrovov i christianizácie Kanárčanov, ako aj s nazeraním Európanov na Kanárčanov, ktoré nebolo natoľko negatívne ako v prípade afrických neveriacich, ktorí boli v začiatkoch portugalskej expanzie považovaní, podobne ako moslimovia (Saracéni), za jasných nepriateľov kresťanov. Nie je preto prekvapením, že ten istý pápež Eugenius IV., ktorý poskytol Kanárčanom slobodu, ju Afričanom upieral a vo svojich dvoch bulách s rovnakým názvom *Rex regum* (1436; 1443) vyzýval na ich zničenie križiackou výpravou.¹¹

2. Právny režim portugalskej zámorskej expanzie

Prvotným formálno-právnym základom zámorskej expanzie Portugalska (a neskôr aj Kastílie) boli viaceré *pápežské buly*,¹² vydané v priebehu 15. storočia a na začiatku 16. storočia. Pápeži nimi schvaľovali objavno-dobyvačné výpravy, poskytovali suverenitu, resp. povedané dobovou terminológiou *dominium*,¹³ nad dobytými územiami, povoľovali dobyvateľom zotročiť pôvodných obyvateľov dobytých území alebo im naopak prikazovali ponechať im slobodu a christianizovať ich, dovoľovali dobyvateľom využívať zdroje dobytých území atď., t.j. pápeži svojimi bulami vytvárali určité *právne režimy expanzie*. V rozsahu, v ktorom boli tieto režimy pre aktérov expanzie, monarchov Portugalska alebo Kastílie, priaznivé, ich tí v zásade rešpektovali, keďže podpora pápežov prepožičiavala ich expanzívnej politike *sakrálnu legitimitu*, ktorá bola (v dobovom chápaní) najvyššou a najprestížnejšou možnou garanciou jej správnosti a opodstatnenosti, ako aj garanciou zachovania stavu, ktorý sa ňou vytvoril, čiže aj územných a hospodárskych ziskov a pod. Na druhej strane však zväčšujúca sa rivalita medzi ex-

⁹ Bližšie pozri RUMEU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 47-49.

Poskytnutie osobnej slobody Kanárčanom v 15. storočí malo určitý vplyv na rozhodnutie poskytnúť osobnú slobodu Indiánom v 16. storočí.

¹⁰ Bližšie pozri TEJERA GASPARD, A. – AZNAR VALLEJO, E.: Lessons from the Canaries: the first contact between Europeans and Canarians c. 1312 – 1477. In: *Antiquity* 66, 1992, s. 120-129.

¹¹ RUMEU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 48.

¹² Bula (lat. *bullā*) je jednou z dvoch foriem, v ktorých sa vydávajú pápežské právne akty (druhou formou je tzv. *breve*). Ide o listinu (presnejšie lat. *litterae apostolicae sub plumbo*), ktorá upravuje záležitosti významnejšej povahy a je písaná slávnostným štýlom.

Porovnaj VLADÁR, V.: *Pramene práva Katolíckej cirkvi v historickom vývoji*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 43-44.

¹³ Pojem „dominium“ mal v stredoveku a v ranom novoveku súkromnoprávny, ako aj verejnoprávny význam. V prvom prípade označoval (súkromné) vlastníctvo (majetok), resp. vlastnícke právo, v druhom prípade, ktorý je pre nás podstatný, všeobecnú zvrchovanú vládnú moc (nad určitým územím).

Porovnaj COING, H.: *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, s. 291.

pandujúcimi íberskými monarchiami viedla k tomu, že Kastília odmietala uznať niektoré nároky Portugalska, hoci aj potvrdené pápežom, a naopak.

V tejto súvislosti sa vynára všeobecnejšia otázka, prečo, resp. na akom základe o vláde nad objavenými a dobytými *nekresťanskými* územiami a o osude *nekresťanov* na nich žijúcich rozhodovala najvyššia autorita (západného) *kresťanského* sveta – pápež? Odpoveď na ňu treba hľadať v koncepcii tzv. *pontifikálnej teokracie*, ktorej vývoj, ako aj vzťah k portugalskej a kastílskej námorskej expanzii podrobne preskúmal P. Castañeda Delgado.¹⁴ Podľa tohto bádateľa možno pontifikálnu teokraciu vo všeobecnej rovine vymedziť ako „... doktrínu o vláde Boha nad svetom prostredníctvom jeho najvyššieho pozemského reprezentanta a vikára – pápeža. Podľa tejto doktríny je rímsky pontifex tým, kto má podľa Božieho práva v záujme lepšieho naplnenia cieľov vykúpenia úplnú vládnú moc nad celým svetom. Ako pán veriacich aj neveriacich má najvyššiu zvrchovanosť, delegovanú Kristom, na základe ktorej môže vykonávať spravodlivosť, zasahovať do vecí spirituálnych aj temporálnych, menovať aj zosadzovať kráľov a kniežatá, reorganizovať impéria, ak to vyžaduje dobro duší a duchovný cieľ cirkvi.“¹⁵

Ako ďalej uvádza Castañeda Delgado, koncepcia pontifikálnej teokracie nepopierala potrebu existencie, ani oprávnenia svetskej (civilnej) moci, považovala ju však za podriadenú duchovnej moci. Táto koncepcia vlastne vychádzala z predstavy o takmer úplnej absorpcii prirodzeného nadprirodzeným ako predpokladu rigidne unitárneho charakteru vlády nad svetom, na čele ktorej stojí pápež s univerzálnou mocou, vzťahujúcou sa na všetkých ľudí a na všetky veci, spirituálne aj temporálne.¹⁶

Podľa koncepcie pontifikálnej teokracie bol Kristus, vzhľadom na svoju (aj) ľudskú prirodzenosť, *de iure* temporálnym kráľom. Do jeho rúk sa skoncentrovala všetka moc, ktorá existovala na svete, čo v Evanjeliu podľa Matúša (Mt 28, 18) sám *expressis verbis* vyjadril takto: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra* (= Daná mi je všetka moc na nebi i na zemi). Svoju univerzálnu moc Kristus v celom rozsahu zveril svojmu pozemskému vikárovi, aby ju vykonával v jeho mene na Zemi. Kristus však nechcel, aby pápež fakticky realizoval svoju temporálnu moc, aj keď mu patrí *de iure*; aby sa naplnila Kristova vôľa, pápež zveruje výkon temporálnej moci kráľom a cisárom, ktorí sú v dôsledku toho vikármi a delegátmi pápeža, pričom pápež môže zväčšiť alebo zmenšiť rozsah, v ktorom títo budú vykonávať ním zverenú moc. Na druhej strane sa však vyskytujú situácie, keď je nutné, aby pápež svoju temporálnu moc vykonával osobne. Ide povedzme o situáciu, keď svetský vládca vykonáva svoju moc nespravodlivo, alebo keď je výkon temporálnej moci pápežom potrebný z dôvodov náboženskej povahy.¹⁷

¹⁴ CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*. México : UNAM, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 1996.

¹⁵ *Ibidem*, s. 15.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 15-16.

Castañeda Delgado tiež upozorňuje, že okrem práve načrtnutej koncepcie v podstate *neobmedzenej* pontifikálnej teokracie existovala aj *koncepcia obmedzenej či umiernennej pontifikálnej teokracie*, ktorá síce bola viacej rozšírená (resp. mala viacej zástancov), avšak v praxi „íberskej“ zámorskej expanzie sa výraznejšie neuplatnila; tejto praxi totiž dominovala koncepcia *neobmedzenej* pontifikálnej teokracie.

Umiernená koncepcia pontifikálnej teokracie tvrdila, že moc pápežov (spirituálna aj temporálna) sa vzťahuje iba na kresťanské krajiny, teda nie aj na krajiny neveriacich. Cirkev, ktorú založil Kristus, je jediná a nedeliteľná, pričom tak ako jednota duše a tela vytvára človeka, tak jednota duchovnej a svetskej moci vytvára Kristovo kráľovstvo, ktorým je cirkev. Viditeľnou hlavou tohto kráľovstva sú sv. Peter a nasledujúci pápeži, nositelia univerzálnej (úplnej) moci. Kristus však nechcel, aby sa jeho pozemský vikár (pápež) rozptyľoval výkonom svetskej moci, a preto zariadil, aby svetské veci spravovali svetskí vládcovia, a to aj vo vlastnom mene, teda nie výlučne ako predstavitelia pápeža, hoci títo vládcovia vo všeobecnosti zostávajú podriadení pápežovi ako najvyššej autorite. Súčasťou umiernennej koncepcie pontifikálnej teokracie bolo rozdeľovanie (známeho) sveta na sektor kresťanských štátov podriadených pápežovi a nekresťanský sektor, tvorený nezávislými krajinami. Svoju temporálnu moc mohol pápež vykonávať iba v kresťanskom sektore.¹⁸

Koncepcia pontifikálnej teokracie prešla zložitým vývojom (v ucelenejšej podobe bola prvýkrát sformulovaná za pontifikátu Gregora VII.; 1073-1085). Právna regulácia zámorskej expanzie pápežskými bulami, o. i. schvaľovanie anexie (vojenského ovládnutia) pohanských krajín kresťanmi (kresťanskými vládcami), bola jedným z jej konkrétnych prejavov. V tejto súvislosti možno doplniť, že súčasťou koncepcie pontifikálnej teokracie bolo aj presvedčenie, že svetskí vládcovia sú povinní vykonávať svoju temporálnu moc tak, aby ich poddaní žili ako riadni kresťania a mohli dosiahnuť spásu, teda podľa Božích a kresťanských (cirkevných) noriem, v poslušnosti voči Bohu a cirkvi/pápežovi a pod. Ak vládcovia svoju moc týmto spôsobom nevykonávali, pápež im ju mohol odňať, resp. preniesť na iných vládcov, ktorí by ju týmto spôsobom vykonávali. Od tohto presvedčenia bol už iba malý krok k spochybneniu legitimacy vlády nekresťanských vládcov v zámorí: pápež týmto vládcom ich temporálnu moc nedelegoval a títo vládcovia z hľadiska kresťanov neumožňovali svojim poddaným dosiahnuť spásu, ku ktorej Kristus pozval každého človeka, resp. boli prekážkou ich konverzie na kresťanstvo. Kresťanskú expanziu potom bolo možné interpretovať ako akciu zameranú na podriadenie neveriacich kresťanským vládcom, ktorí z poverenia pápeža zabezpečia ich evanjelizáciu a tým aj spásu.¹⁹ K tomu sa však žiada dodať, že táto téza nemá všeobecnú platnosť – kým portugalská expanzia nebola, aspoň v prvom rade, christianizačnou misiou, kastílska expanzia ňou (aspoň teoretic-

¹⁸ *Ibidem*, s. 16.

¹⁹ DE LA HERA, A.: El dominio español en Indias. In: SÁNCHEZ BELLA, I. – DE LA HERA, A. – DÍAZ REMENTERÍA, C.: *Historia del derecho indiano*. Madrid : MAPFRE, 1992, s. 112.

ky) bola, hoci až neskôr, vo vzťahu k pôvodným obyvateľom Nového sveta (t.j. k Indiánom).

Z búl, ktoré boli vydané v prospech Portugalska, sa zmienime o bule *Romanus Pontifex* (8.1. 1455), ktorú vydal pápež Mikuláš V., a bule *Inter Caetera* (13.3. 1456), ktorú vydal pápež Kalixt III.

Bula *Romanus Pontifex*²⁰ vytvorila určitý (ucelenejší) právny režim portugalskej expanzie v Afrike, ktorý sa vzťahoval na územia, ktoré Portugalci už ovládali, i na územia, ktorých ovládnutie sa predpokladalo v budúcnosti.

Bula poskytla portugalskému kráľovi Alfonzovi V. (1438-1481) a jeho nástupcom na portugalskom tróne výlučné právo plaviť sa pozdĺž západného pobrežia Afriky z mysov Nam a Bojador smerom na juh, ako aj výlučné právo vojensky dobýjať a tak nadobúdať územia na africkom kontinente a exploatovať ich hmotné i ľudské zdroje. Portugalskí dobyvatelia dostali právo zotročovať pôvodných obyvateľov týchto území a prisvojovať si ich majetky (hnuteľné aj nehnuteľné), právo s týmito obyvateľmi s istými obmedzeniami obchodovať (domorodcom sa najmä nesmeli predávať veci, ktoré by mohli použiť ako zbrane alebo z ktorých by mohli vyrobiť zbrane) a pod. Podľa buly mal portugalský kráľ vo vzťahu k dobytým územiám univerzálnu zákonodarnú právomoc. Nerešpektovanie právneho režimu vytvoreného bulou sa malo trestať svetskými i cirkevnými (exkomunikácia, interdikt) trestami.²¹

Bula *Romanus Pontifex* je zaujímavá svojimi ideovými východiskami. Jednoznačne sa v nej sprítomňuje ideológia svätej vojny kresťanov proti neveriacim. Bula síce nestotožnila afrických domorodcov (= pohanov) s tradičnými nepriateľmi kresťanov – s moslimami, očividne ich však považovala za *de facto* rovnaké ohrozenie kresťanského sveta, akým boli moslimovia, a otvorene nabádala k boju kresťanov, konkrétne Portugalcov, proti nim. Jasne to vyplýva najmä z dikcie časti buly, v ktorej pápež Alfonzovi V. dovolil bez obmedzení „... *všetkých Sarracénov a akýchkoľvek pohanov a iných, kdekoľvek žijúcich nepriateľov Krista a ich kráľovstvá, vojvodstvá, kniežatstvá, panstvá a državy a všetky ich hnuteľné a nehnuteľné majetky, akýmkoľvek spôsobom by im patrili, napádať, vyhľadávať, zmocňovať sa, porážať a podrobovať si, a ich osoby natrvalo zotročiť, a ich kráľovstvá, vojvodstvá, grófstva, kniežatstvá, panstvá, državy a majetky si brať a zaberať pre seba a pre svojich nástupcov v kráľovskom úrade a na svoj aj ich úžitok a prospech ich pretvárať.*“²²

²⁰ Originálna verzia buly *Romanus Pontifex* v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648*. Washington : Carnegie Institution of Washington, 1917, s. 13-20. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 20-26).

²¹ Pozri *Ibidem*.

²² „...quoscunque Sarracenos et paganos aliosque Christi inimicos ubicunque constitutos, ac regna, ducatus, principatus, dominia, possessiones, et mobilia ac immobilia bona quecunque per eos detenta ac possessa invadendi, conquirendi, expugnandi, debellandi, et subjugandi, illorumque personas in perpetuum servitutem redigendi, ac regna, ducatus, comitatus, principatus, dominia,

Portugalská expanzia v Afrike mala do značnej miery povahu korisťníckych výprav a vytvárania a využívania mechanizmov exploatacie ľudských, ako aj materiálnych zdrojov podmanených oblastí. V zmysle buly *Romanus Pontifex* však územné a hospodárske zisky či geopolitické výhody, vyplývajúce pre Portugalsko z jeho expanzie, neboli ničím, čo by mu patrilo automaticky; z textu buly je zrejmé, že pápež tieto zisky a výhody podmieňoval bojom

Portugalcov proti neveriacim, resp. pokračovaním v tomto boji. Bula portugalskú expanziu vlastne nepovažovala za záležitosť len Portugalska, ale aj – a to prednostne – pápeža, ktorý prostredníctvom Portugalcov realizoval svoju zásadnú povinnosť šíriť kresťanstvo a porážať jeho nepriateľov.²³ Pápež sa bulou usiloval interpretovať portugalskú expanziu ako akciu, ktorá sa uskutočňuje z jeho vôle a podľa jeho pravidiel, ktoré v súlade s koncepciou pontifikálnej teokracie, ktorá sa, mimochodom, spomína hneď na začiatku textu buly,²⁴ sám autoritatívne stanovil. Nie je preto prekvapením, že v texte buly osobitne zdôraznil, že ju vydal „*motu proprio*“ (= z vlastnej iniciatívy), a nie na žiadosť portugalskej strany.²⁵

Šírenie kresťanstva, ktorým bula odôvodňovala portugalskú expanziu, v nej nebolo výslovne chápané ako systematická christianizácia dobytých území, ale skôr ako posilňovanie reálnej moci kresťanského sveta a jeho územné zväčšovanie. V bule sa síce uvádza, že v dobytých oblastiach sa môže vybudovať cirkevná infraštruktúra (napr. kostoly), môžu v nich pôsobiť duchovní a môžu sa vysluhovať sviatosti, chýba v nej však zmienka o misionároch, ktorí by hlásali a vyučovali kresťanské náboženstvo v domorodom prostredí.²⁶

Bula *Inter Caetera*²⁷ potvrdila platnosť obsahu buly *Romanus Pontifex*. Okrem toho stanovila, že na námorských územiach, ktoré Portugalsko nadobudlo, ako aj na tých, ktoré ešte malo nadobudnúť, sa nevytvorí štandardná cirkevná organizácia, t.j. nezriadi sa na nich diecézy, ale sa tieto územia podriadia univerzálnej spirituálnej jurisdikcii portugalského *Kristovho rádu* (port. *Ordem de Cristo*). Bula tiež spresnila konečný cieľ portugalskej expanzie, ktorým malo byť dosiahnutie Indie.²⁸

Kastília Katolíckych kráľov (išlo o kráľovských manželov Ferdinanda Aragónskeho a Izabelu Kastílsku) odmietala uznať buly *Romanus Pontifex* a *Inter Caetera*, ktoré ju v podstate diskvalifikovali z realizácie expanzie v rámci vtedy známe-

possessiones, et bona sibi et successoribus suis applicandi, appropriandi, ac in suos successorumque suorum usus et utilitatem convertendi...”

Ibidem, s. 16-17.

²³ CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 299-300.

²⁴ Porovnaj GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 13.

²⁵ *Ibidem*, s. 17.

²⁶ Porovnaj *Ibidem*, s. 19.

²⁷ Originálna verzia buly *Inter Caetera* v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 28-30. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 30-32).

²⁸ Porovnaj *Ibidem*.

ho zámorského sveta (o existencii Nového sveta sa ešte nevedelo). Dôvodom nebol len jej záujem o zámorské zdroje (otroci, zlato, korenie a.i.) a obchod s nimi, ale po smrti kastílskeho kráľa Henricha IV. (1474) aj vojna s Portugalskom, ktorá vypukla kvôli uvoľnenému kastílskemu trónu medzi sestrou zosnulého kráľa Izabelou Kastílskou a jeho dcérou Janou (*Juana la Beltraneja*), manželkou portugalského kráľa. Oba štáty svoj konflikt, ktorý sa vzhľadom na rovnováhu síl nedal vyriešiť vojensky, ukončili vzájomnými dohodami (4. 9. 1479 a 6.3. 1480), ktoré sa označujú ako *Zmluva z Alcaçovas a Toleda* (špan. Tratado de Alcaçovas-Toledo).²⁹ Zmluvou Portugalsko uznalo Izabelu Kastílsku za kráľovnú Kastílie, ako aj výlučnosť panstva Kastílie nad Kanárskymi ostrovmi a jej právo na budúcu conquistu Granady. Na druhej strane si ňou Portugalsko obhájilo výlučnosť svojho panstva nad atlantickými ostrovmi (okrem Kanárskych ostrovov) a nad Afrikou, právo zväčšovať svoje panstvo v Afrike (v Maroku i v subsaharskej Afrike), ako aj právo pokračovať v hľadaní východnej cesty do Indie.³⁰

Stav, ktorý vznikol Zmluvou z Alcaçovas a Toleda, potvrdil pápež Sixtus IV. bulou *Aeterni Regis* (21.6. 1481),³¹ v ktorej zdôraznil, že Zmluva má povahu rozhodnutia Svätej Stolicy.³²

3. Právny režim kastílskej zámorskej expanzie

Na základe Zmluvy z Alcaçovas a Toleda bol pre Kastíliu atlantický priestor južne od Kanárskych ostrovov *mare clausum*.³³ V tejto súvislosti sa vynára otázka, z akého titulu mohli Katolícki králi dovoliť Kolumbovi uskutočniť v ich mene transatlantickú plavbu a dokonca ho v *Capitulaciones de Santa Fe de Granada*³⁴ (17. 4. 1492), dokumente, ktorý právne reguloval túto plavbu, vymenovať za admirála (špan. almirante) „*Oceánskeho mora*“ (= Atlantiku) a miestokráľa (špan. virrey) a guvernéra (špan. gobernante) území, ktoré počas svojej plavby objaví? Olmedo Bernal k tomu uvádza, že Katolícki králi považovali Atlantik za svoje vlastníctvo,³⁵ čo však nemalo právny základ, keďže Zmluva z Alcaçovas a Toleda

²⁹ BINKOVÁ, S.: *Čas zámořských objevů*. Praha : Triton, 2008, s. 43-44.

Text Zmluvy z Alcaçovas a Toleda je reprodukováný v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 36-41.

³⁰ Porovnaj *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

Originálna verzia buly Aeterni Regis v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 50-52. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 53-55).

³² Porovnaj *Ibidem*.

³³ RUMEU DE ARMAS, A.: El tratado de Tordesillas, s. 84.

³⁴ Capitulaciones de Santa Fe [on-line]. Dostupné na internete: http://es.wikisource.org/wiki/Capitulaciones_de_Santa_Fe [cit. 2013-10-01].

³⁵ Porovnaj nasledujúcu formuláciu z Capitulaciones de Santa Fe: „...Vuestras Altezas como Señores que son de las dichas Mares Oceanas...“ *Ibidem*.

im neposkytovala takéto oprávnenie.³⁶ Naproti tomu Dougnac Rodríguez tvrdí, že Katolícki králi sa mohli domnievať, že im patrí časť Atlantiku, ktorá nebola súčasťou portugalskej zóny. Zmluva z Alcaçovas a Toleda rozdelila vlastne Atlantik medzi Portugalsko a Kastíliu pomyselnou líniou vybiehajúcou z Kanárskych ostrovov smerom na juh, pričom Portugalsku pripadlo všetko, čo sa nachádzalo juhovýchodne od tejto línie (africké pobrežia a africké územia označované ako Guinea, Madeira, Porto Santo, Azory, Kapverdy), Kastílii pripadli Kanárske ostrovy, ale aj všetko, čo malo byť objavené smerom na západ od nich. Katolícki králi preto mohli podporiť objavnú výpravu realizovanú v ich časti Atlantiku.³⁷

Podmienky realizácie Kolumbovej prvej transatlantickej plavby (1492-1493) ustanovili spomenuté *Capitulaciones de Santa Fe de Granada*, ktoré mali charakter určitých dohôd uzatvorených medzi Katolíckymi kráľmi a Kolumbom. Katolícki králi nimi Kolumbovi poskytli hodnosť admirála (doživotne a dedične), hodnosť miestokráľa a guvernéra území, ktoré objaví, právo na 1/10 všetkého bohatstva, ktoré sa získa počas výpravy, právomoc rozhodovať o všetkých záležitostiach spojených s týmto bohatstvom, ako aj právo na kompenzáciu 1/8 nákladov výpravy, ktorú uhradil Kolumbus, z toho, čo sa počas výpravy získa.³⁸

Po Kolumbovej prvej transatlantickej výprave sa vzhľadom na jej výsledok – objav nových území (v Karibiku), ktorý zakrátko podnietil ďalšie výpravy do Nového sveta – znovu riešil problém vymedzenia sfér zámorskej expanzie Portugalska a Španielska. Katolícki Králi sa, rovnako ako predtým Portugalci, usilovali, aby im suverenitu nad územiami objavovanými a dobývanými v Novom svete poskytol pápež.³⁹

³⁶ OLMEDO BERNAL, S.: *El dominio del Atlántico en la baja Edad media. Los títulos jurídicos de la expansión peninsular hasta el Tratado de Tordesillas*. Salamanca : Sociedad V Centenario del Tratado de Tordesillas, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Junta de Castilla y León, Sociedad Anónima Hullera Vasco-Leonesa, 1995, s. 402-403.

³⁷ DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*. México : McGraw Hill, 1998, s. 12–13.

³⁸ Porovnaj *Capitulaciones de Santa Fe* [on-line]. Dostupné na internete: http://es.wikisource.org/wiki/Capitulaciones_de_Santa_Fe [cit. 2013-10-01].

³⁹ Františkánsky mních (fray) a historik Gerónimo de Mendieta (1525-1604) k tomu uvádza: „Po tom, ako pred nich [pred Katolíckych kráľov] predstúpil Kolumbus, veľmi sa potešili [jeho] dobrej správe o objavoch [ktoré uskutočnil]... Vyslali potom posolstvo do Ríma so správou o nových objavených územiach, ktoré Krištof Kolumbus nazval Indiami. Božím riadením bol v tom čase rímskym pápežom Španiel z rodu Borja, Alexander VI., ktorý sa náramne zaradoval správou, spolu s kardinálmi, dvoranmi a rímskym ľudom. Všetci sa divili, keď videli veci pochádzajúce z tak ďalekých krajín, o ktorých Rímania, páni sveta, dovtedy nič nevedeli. A pretože oní pohania (orig. aquellas gentes idólatras), ktorí boli v moci diabla, mohli spoznať svojho Stvoriteľa a dať sa na cestu spásy, pápež z vlastnej vôle a pohnútky a v uzrozmnení s kardinálmi daroval (orig. hizo donación y merced) kráľom Kastílska a Leónu všetky ostrovy a pevninské územia, ktoré objavila smerom na západ [t.j. v Novom svete], a to s podmienkou, že po ich ovládnutí na ne vyšlú kazateľov a kňazov...“ MENDIETA, G. de.: *Historia eclesiástica indiana*. México : Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, 1997, s. 110-111.

Skutočnosť, že pápež mohol disponovať územiami nekresťanských vládcov, resp. že mohol poskytovať zvrchovanú moc nad týmito územiami kresťanským vládcom, ktorá bola výrazom už spomenutej koncepcie pontifikálnej teokracie, sa v kresťanskom svete uznávala od 13. storočia.⁴⁰ Pontifikálna teokracia, ako uvádza A. de la Hera, bola základom prvej intervencie pápeža v Amerike a tak aj prvotného titulu suverenity Kastílie nad americkými územiami, ktorý Kastília mohla prezentovať pred európskymi štátmi i pred pôvodnými obyvateľmi Nového sveta. Pápežské buly boli totiž v dobovom chápaní najvýznamnejším a úplne dostačujúcim zdrojom legitimity podnikania objavných a dobyvačných výprav.⁴¹ Hoci sa počas Kolumbovej výpravy vyskytli určité okolnosti, ktoré sa uznávali ako právne tituly, na základe ktorých by Kastília (aspoň teoreticky) bola mohla tvrdiť, že nadobudla Kolumbom objavené územia,⁴² Katolícki králi považovali za efektívnejšie požiadať pápeža, aby svojim právnym aktom Kastílskej Koruny poskytol územia v Novom svete. Povedané inými slovami, pápežská donácia týchto území Katolíckym kráľom a ich nástupcom na tróne bola podľa dobového chápania právne najvýznamnejším a najsilnejším titulom suverénnej moci Kastílskej Koruny nad Indiami.⁴³

Katolícki králi po intenzívnej diplomatickej aktivite, ktorá mala primäť Svätú Stolicu zabrániť portugalskému kráľovi Jánovi II. (1481-1495) vyslať armádu na územia objavené Kastílcami v Novom svete, získali od pápeža Alexandra VI. (1492-1503) buly, ktorými sa zámorská expanzia Kastílie vyrovnala portugalskej. Hlavnými z týchto tzv. *Alexandrovských búl* (špan. *Bulas Alejandrinas*) boli:

1) Prvá bula *Inter caetera* ⁴⁴ z 3. mája 1493, zývajú aj *donačná bula*.

Bula začína chválou úsilia Ferdinanda a Izabely šíriť kresťanskú vieru, ktoré osobitne preukázali dobytím Granady a vyslaním Kolumba hľadať nové územia, na ktoré by sa mohlo rozšíriť kresťanstvo. Pápež monarchov požiadal, aby pokračovali v tomto úsilí a zabezpečili christianizáciu pôvodných obyvateľov už objavených i zatiaľ neobjavených území (v Novom svete), ktorých pápež považoval za spôsobilých prijať kresťanskú vieru. Šírenie kresťanstva (resp. katolicizmu) Katolíckymi kráľmi pápež v bule vyhlásil za ich najhlavnejšiu povinnosť a za účel, na ktorý im, ako aj ich nástupcom na kastílskom tróne, *motu proprio*

⁴⁰ DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 13.

⁴¹ DE LA HERA, A.: *El dominio español en Indias*, s. 124.

⁴² Týmito právnymi titulmi boli objavenie, evanjelizácia a okupácia. Prvý titul sa zrealizoval, keď Kolumbus „objavil Ameriku“, druhý, keď naučil domorodcov modliť sa, a tretí, keď na karibskom ostrove La Española postavil pevnosť Navidad. DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 13.

⁴³ CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 321.

⁴⁴ Originálna verzia prvej buly *Inter Caetera* v latinčine je neúplne reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 59-61. Dielo obsahuje aj preklad úplnej latinskej verzie buly do angličtiny (s. 61-63). V tejto práci vychádzame z prekladu textu buly do španielčiny, ktorý nám bol dostupný v diele RUMEAU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 267-270.

natrvalo poskytuje všetky už objavené i zatiaľ neobjavené ostrovné a pevninské územia nachádzajúce sa smerom na západ, okrem tých, ktoré by už patrili iným kresťanským vládcom. Pápež ďalej Katolíckym kráľom vo vzťahu k územiám, ktoré boli predmetom jeho donácie, poskytol rovnaké práva a privilégia, aké mali Portugalci v ich expanznej zóne (resp. vo vzťahu k Afrike), a pod hrozbou ex-komunikácie *latae sententiae* (= samotným skutkom) zakázal cestovať na tieto územia bez výslovného povolenia kastílskych (resp. španielskych) kráľov.⁴⁵

2) Bula *Eximiae Devotionis*,⁴⁶ **vydaná 2. júla 1493**, avšak antedatovaná na 3. mája 1493,⁴⁷ potvrdila obsah prvej buly *Inter Caetera*.⁴⁸

3) Druhá bula *Inter caetera*,⁴⁹ **vydaná 28. júna 1493**, avšak antedatovaná na 4. mája 1493.⁵⁰

Táto bula reprodukuje prvú bulu *Inter Caetera*, no súčasne obsahuje jej určité zmeny, resp. nové ustanovenia. Bula poskytla Katolíckym kráľom a ich nástupcom na kastílskom tróne všetky už objavené i zatiaľ neobjavené ostrovné a pevninské územia nachádzajúce sa smerom na západ a na juh od bulou zavedenej línie oddeľujúcej portugalskú a španielsku sféru zámorskej expanzie, prebiehajúcej zo severu na juh vo vzdialenosti 100 *leguas* (= míľ) západne od Azorských a Kapverdských ostrovov. Z tejto donácie boli v zmysle buly vylúčené územia, ktoré patrili kresťanským vládcom pred Vianocami roku 1492. Bula opäť zdôraznila povinnosť kastílskych kráľov christianizovať objavené a dobyté územia.⁵¹

Hoci uvedenými bulami prišlo v podstate k zrovnoprávneniu Kastílie a Portugalska pri uskutočňovaní zámorskej expanzie, pápežské buly vydané v prospech Portugalska sa od bul vydaných v prospech Kastílie odlišovali, a to v dvoch smeroch: kým od Kastílcov sa výslovne vyžadovala (systematická) evanjelizácia Indiánov, od Portugalcov sa evanjelizácia domorodých Afričanov nevyžadovala; kým Kastílcovi sa ako protihodnota za budúcu evanjelizáciu Indiánov vopred poskytla investitúra území, ktoré (v Novom svete) objavujú (a obsadia), Portugalcom sa takáto investitúra vo vzťahu k výsledkom ich objavov neposkytla.⁵²

4) Bula *Dudum siquidem*, **vydaná 26. septembra 1493.**⁵³

⁴⁵ RUMEU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 267-270.

⁴⁶ Originálna verzia buly *Eximiae Devotionis* v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 64-67. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 67-70).

⁴⁷ DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 14.

⁴⁸ Porovnaj GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 64-67 (resp. s. 67-70).

⁴⁹ Originálna verzia druhej buly *Inter Caetera* v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 72-75. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 75-78).

⁵⁰ DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 14.

⁵¹ Porovnaj GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 72-75 (resp. s. 75-78).

⁵² DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 15.

⁵³ Originálna verzia buly *Dudum siquidem* v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 80-81. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 82-83).

Bula poskytla Katolíckym kráľom ďalšie územia, ktoré Kastílii objavili plavbami do Indie západnou cestou, a to konkrétne Indiu i územia nachádzajúce sa na východ, juh a západ od Indie, okrem území, ktoré by už skôr bol obsadil nejaký kresťanský vládca.⁵⁴ Táto bula výrazne znevýhodnila portugalskú expanziu, keďže jej konečný cieľ – ovládnutie Indie (resp. rôznych ázijských ostrovov a pevninských území) prenechala Kastílii, čo sa však do určitej miery skorigovalo Zmluvou z Tordesillas (1494), uzavretou medzi Portugalskom a Kastíliou (pozri aj ďalej).

Dobové, ale aj moderné interpretácie obsahu Alexandrovských búl, resp. nadobudnutia Indii Katolíckymi kráľmi (resp. Kastílskou Korunou) na báze ich donácie pápežom, nie sú jednotné. Z dobových interpretácií sa zmienime o interpretáciách Francisca de Vitoria (1480-1543) a Pedra Mártira de Anglería (1454-1526).

Vitoria tvrdil, že pápežská donácia, ak by sa chápala ako prejav temporálnej moci pápeža, nemala by vzhľadom na to platnosť, keďže pápež podľa Vitoriu nie je *Dominus orbis* (= pán sveta) a nemá osobitnú moc *mere temporalis* (= len v svetských veciach). Pápež však na druhej strane má *in ordine ad finem supernaturalem* (= v súvislosti s dosahovaním nadprirodzených, t.j. náboženských cieľov) najširšiu možnú moc v svetských veciach nad kráľmi i cisármi, a práve z tejto skutočnosti Vitoria odvodil právny význam Alexandrovských búl: pápež môže poverovať konkrétnych svetských vládcov (v našom prípade Katolíckych kráľov), ako svojich mandatarov, evanjelizáciou, ktorej uskutočňovanie je jeho právom i povinnosťou (keďže je nositeľom spirituálnej moci), a môže im aj poskytnúť vo vzťahu k evanjelizovaným územiám určité výlučné práva (ekonomického charakteru), aby sa predišlo sporom o tieto územia s inými vládcami a zabezpečil sa tak nerušený priebeh evanjelizácie. Zostáva dodať, že buly podľa Vitoriu Katolíckym kráľom umožňovali v podstate len vysielat' do Indii misionárov a vytvárať či udržiavať podmienky pre ich evanjelizačnú činnosť.⁵⁵

Mártir de Anglería tvrdil, že Alexandrovské buly boli záväzným rozsudkom, ktorým pápež rozhodol spor Portugalska a Kastílie o územia objavené Indiách, vydaným na žiadosť oboch sporiacich sa strán po ich vzájomnej dohode.⁵⁶ Na nesprávnosť tohto názoru, s ktorým sa stotožnil napr. aj pionier modernej vedy medzinárodného práva Hugo Grotius (1583-1645), presvedčivo poukázal Castañeda Delgado. Uvádza, že Alexander VI. svoje buly nevydal na základe právomoci, ktorú by mu na tento účel – ako arbitrovi – delegovali obe sporiace sa strany

⁵⁴ Porovnaj *Ibidem*.

⁵⁵ De los indios recientemente descubiertos. Relección primera. In: VITORIA, F. de: *Relecciones del estado, de los indios y del derecho de la guerra*. México : Editorial Porrúa, 1985, s. 22 n.

Pozri tiež CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 327-328. CASTAÑEDA, P.: La interpretación teocrática de las bulas alejandrinas. In: *Anuario Mexicano de Historia de Derecho V*, 1993, s. 19-59.

⁵⁶ Porovnaj *De Orbe Novo. The Eight Decades of Peter Martyr D'Anghera*. Volume One. The Second Decade, Book VIII [on-line]. Dostupné na internete: <http://www.gutenberg.org/files/12425/12425-h/12425-h.htm#2VIII> [cit. 2013-10-01].

(o vydanie búl v skutočnosti žiadala iba kastílska strana), ale na základe vlastnej pápežskej právomoci, ktorá v dobovom chápaní zahŕňala oprávnenie pápeža zasahovať do svetských záležitostí v prípadoch, v ktorých to považoval za potrebné, a z vlastnej pohnútky a vôle (*motu proprio*).⁵⁷

Jednou z moderných interpretácií Alexandrovských búl je ich *feudálna interpretácia*. Jej podstatou je téza, že pápežská donácia Indii mala charakter feudálnej investitúry,⁵⁸ teda že pápež poskytol Katolíckym kráľom Indie ako léno, resp. že ich uviedol – ako lénny pán svojho vazala – do držby tohto léna. Hlavné argumenty zástancov tejto interpretácie pápežskej donácie rezumoval Castañeda Delgado: 1) výrazy, ktorými pápež v bulách vyjadril realizáciu donácie Indii – *damus, concedimus et assignamus* (= dávame, poskytujeme a poukazujeme) – majú feudálny charakter; 2) pojem „investitúra“, ktorý sa vyskytuje v bulách, je typickým feudálnym pojmom; 3) aj ďalšie pojmy používané v bulách ako „kapitáni“ či „vazali“ majú feudálne konotácie; 4) v bulách sa zvyrazňuje chápanie Indii ako léna (feuda) – Indie boli vlastne materiálnou kompenzáciou christianizačných aktivít, ktoré boli Katolícki králi (a ich nástupcovia na tróne) povinní realizovať v záujme a v prospech pápeža.⁵⁹

Castañeda Delgado síce kategoricky neodmietol feudálnu interpretáciu Alexandrovských búl, spochybnil však jej hlavné argumenty. Ako uvádza, výrazy „*damus*“, „*concedimus*“ a „*assignamus*“ sa nepoužívali len v súvislosti s poskytnutím léna lénnikovi, teda v lénnom práve, ale aj v iných právnych kontextoch. Rovnako pojem „investitúra“ neznamenal výlučne poskytnutie léna lénnikovi, ale v zmysle učenia stredovekých glosátorov mal aj iný, resp. všeobecnejší význam, ktorý sa približoval pojmu *traditio* = odovzdanie, resp. danie niekomu niečoho, čo mu prináleží, do držby. Pojem „investitúra“ by sa potom mal chápať ako danie územia, ktoré objavili Katolícki králi, do ich držby. Pojem „kapitán“ nemal už v 15. storočí feudálny význam (existovali napr. vojenský či lodný kapitáni). Takýto význam už vtedy nemal ani pojem „vazali“, ktorým sa všeobecne označovali obyvatelia štátu, resp. poddaní monarchu. Konečne, podľa Castañeda Delgadu Indie neboli hmotnou protihodnotou poskytnutou za christianizačnú činnosť, t.j. neboli lénom. Pápež realizoval christianizáciu -ako svoju úlohu – prostriedkami kánonického, nie lénneho práva. Plnenie tejto úlohy na území Indii delegoval Katolíckym kráľom (a ich nástupcom na tróne), z čoho však nemožno odvodzovať, že im poskytol Indie ako odmenu (léno) za plnenie tejto úlohy; Katolícki králi, žiadajúc pápeža o poskytnutie suverenity nad Indiami, sa zaviazali plniť túto povinnosť bez konkrétnej protihodnoty. Prítom ak by ju aj neplnili, reálne im nehrozil nejaký trestný postih zo strany pápeža, prípadne odňatie In-

⁵⁷ CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 328-329.

⁵⁸ DOUGNAC RODRÍGUEZ, A.: *Manual de historia del derecho indiano*, s. 14.

⁵⁹ CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 331.

dií pápežom, čo tiež nasvedčuje na skutočnosť, že Indie nemali charakter léna.⁶⁰ Toto Castañedovo odmietnutie štvrtého argumentu zástancov feudálnej interpretácie by sa dalo výstižne vyjadriť aj tak, že pápež Katolíckym kráľom poskytol zvrchovanú moc nad teritóriom Indii nie *za*, ale *na* realizáciu evanjelizácie jeho pôvodných obyvateľov.

Feudálna interpretácia Alexandrovských búl ako pôvodne najsilnejšieho právneho titulu španielskej suverenity nad Indiami je, ako sme práve videli, problematická. Podobne problematické je označovanie konkrétnych foriem či mechanizmov výkonu tejto suverenity pomocou feudálnej terminológie, ktorú spravidla nemožno vzťahovať na špecifické reálie vzniknuté v Novom svete po jeho dobytí Španielmi.⁶¹

Ďalšou z moderných interpretácií Alexandrovských búl je *teokratická interpretácia* Castañeda Delgada.⁶² Tento bádateľ presvedčivo tvrdí, že podstatou pápežskej donácie bolo poskytnutie *dominia* nad už objavenými i zatiaľ neobjavenými územiami v Novom svete Katolíckym kráľom (a ich nástupcom na tróne). Donácia bola podmienená zabezpečením evanjelizácie Nového sveta Katolíckymi kráľmi, resp. donácia sledovala konkrétny cieľ, ktorým bola táto evanjelizácia. Doktrínálne sa donácia zakladala na koncepcii neobmedzenej pontifikálnej teokracie, v zmysle ktorej je pápež pánom celého sveta, veriacich i neveriacich, a má neobmedzenú spirituálnu aj temporálnu moc, môže poskytovať územia a ustanovovať ich vládcov a pod.

Expanziu oboch iberských mocností po Kolumbových objavoch právne regulovali nielen pápežské buly, ale aj *Zmluva z Tordesillas*⁶³ (špan. Tratado de Tordesillas), ktorú Portugalsko a Kastília uzavreli 7. júna 1794. Pápež Július II. Zmluvu konfirmoval bulou *Ea quae*⁶⁴ z 24. januára 1506. *Zmluva z Tordesillas* v podstate nahradila *Zmluvu z Alcaçovas a Toleda*.

*Zmluva z Tordesillas stanovila novú demarkačnú líniu medzi sférami portugalskej a kastílskej zámorskej expanzie, ktorou bol poludník prebiehajúci 370 leguas západne od Azorských a Kapverdských ostrovov. Portugalská sféra sa nachádzala smerom na východ od tohto poludníka, kastílska smerom na západ.*⁶⁵

⁶⁰ *Ibidem*, s. 331-333.

⁶¹ Porovnaj RÍOS SALOMA, M. F.: El mundo mediterráneo en la Edad Media y su proyección en la conquista de América: cuatro propuestas para la discusión. In: *Históricas* 90, s. 5-7.

⁶² CASTAÑEDA DELGADO, P.: *La teocracia pontifical en las controversias sobre el Nuevo Mundo*, s. 339-348. Pozri tiež CASTAÑEDA, P.: *La interpretación teocrática de las bulas alejandrinas*, s. 19-59.

⁶³ Text Zmluvy z Tordesillas pozri v diele RUMEU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 275-288.

⁶⁴ Originálna verzia buly v latinčine je reprodukováaná v diele GARDINER DAVENPORT, F. (ed.): *European Treaties...*, s. 108-109. Dielo obsahuje aj preklad latinskej verzie buly do angličtiny (s. 110-111).

⁶⁵ Porovnaj RUMEU DE ARMAS, A.: *El tratado de Tordesillas*, s. 276.

Zmluvou z Tordesillas získalo Portugalsko v rámci Nového sveta približne územie, ktoré je v súčasnosti Brazíliou, a Kastília, resp. Španielsko zvyšok amerického kontinentu.

Výberová bibliografia

prof. Dr. h. c. JUDr. Petra Mosného, CSc.

Monografie

a) Vedecké monografie vydané v zahraničných vydavateľstvách

MOSNÝ, P.: Ruthenia as the part of the legal resolution of minority issue in Czechoslovakia = Rutenija jak sposib vyrišennja problemy menšin v Čechoslovaččini. Uzhgorod : Uzhgorod National University Institute of Public Administration and Regional Development, 2001. 240 s.

BOLDIŽAR, M. M. – MOSNÝ, P.: Deržavno-pravovij status Zakarpat'ja (Pri-karpatskoj Rusi) v skladi Čechoslovaččiny. Užhorod : Užhorodská štátna univerzita, 2002. 240 s.

b) Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách

MOSNÝ, P.: Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia. Bratislava : Slovak Academic Press, 2001. 216 s. ISBN 80-85665-43-3.

ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 158 s. + 4 strany obrazovej prílohy. ISBN 80-224-0731-3.

Kapitoly vo vedeckých monografiách vydané v zahraničných vydavateľstvách

MOSNÝ, P. a kol.: Východiská sociálnej doktríny Slovenskej republiky 1939 – 1945. In Mosný, P. a kolektív: Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 33-61.

Vysokoškolské učebnice

DZUGAS, J. – MOSNÝ, P.: Dokumenty k dejinám štátu a práva na území ČSSR I. časť. Košice : Rektorát UPJŠ, 1982, 192 s.

DZUGAS, J. – MOSNÝ, P.: Právna terminológia pre študentov právnickej fakulty I. diel. Košice : Rektorát UPJŠ, 1983, 106 s.

MOSNÝ, P.: Dokumenty k dejinám štátu a práva na území ČSSR. II. diel. Košice : Rektorát UPJŠ, 1984, 231 s.

- KANÁRIK, I. – DOBROVIČOVÁ, G. – MOSNÝ, P.: Teória štátu a práva : Základné pojmy. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 1988, 129 s.
- MOSNÝ, P. a kol.: Požiadavky z dejepisu na prijímacie skúšky na vysoké školy. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, 63 s. ISBN 80-08-00451-7.
- MOSNÝ, P.: České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918 I. časť. Košice : Rektorát UPJŠ, 1990, 151 s. ISBN 80-7097-087-1.
- MOSNÝ, P.: Systém verejnej správy na území Československa v rokoch 1918-1945. Košice : Katedra štátneho a správneho práva PrF UPJŠ, 1991, 44 s..
- MOSNÝ, P.: České a slovenské dejiny štátu a práva. 1. časť. Košice : Rektorát UPJŠ, 1992, 158 s. ISBN 80-7097-194-0.
- MOSNÝ, P.: České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918. 2. časť. Košice : Rektorát UPJŠ, 1991, 160 s. ISBN 80-7097-136-3.
- MOSNÝ, P.: České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918 II.časť. Košice : Dekanát Právnickej fakulty UPJŠ, 1994, 159 s. ISBN 80-7097-276-9.
- SIVÁK, F. – JANČO, A. – KLIMKO, J. – MERTANOVÁ, Š. – MOSNÝ, P.: Prameňe a dokumenty k slovenským a českým dejinám štátu a práva I. Bratislava : Právnická fakulta UK, 1994, 152 s. ISBN 80-223-0780-7.
- JANIČOVÁ, E. – BARINKOVÁ, M. – MARTINCOVÁ, M. – MOSNÝ, P. – TROJAN, J.: Pracovné právo I. časť. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 1995, 155 s. ISBN 80-7097-313-7.
- MOSNÝ, P.: Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 1997, 241 s. ISBN 80-7097-354-4.
- MOSNÝ, P.: Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918. Košice : Právnická fakulta Univerzity P.J. Šafárika v Košiciach Katedra dejín štátu a práva, 1999, 246 s. ISBN 80-7097-379-X.
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: Dejiny štátu a práva na Slovensku. Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2005, 362 s. ISBN 80-7097-600-4.
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: Dejiny štátu a práva na Slovensku. Košice : Apríla, 2008, 374 s. ISBN 978-80-89346-02-8
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: History of state and law on the territory of Slovakia. 1 : from ancient times till 1848. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, 93 s. ISBN 978-80-7380-221-9
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: Dejiny štátu a práva na území Slovenska. 1 : (od najstarších čias do roku 1848). Šamorín : Heuréka, 2010. – 103 s. ISBN 978-80-89122-63-9
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. – SKALOŠ, M.: Dejiny štátu a práva na území Slovenska. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2010, 385 s.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: Vybrané kapitoly z vývoja právnych inštitútov. Trnava : Typi Universitas Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2013, 195 s. ISBN 978-80-8082-703-8

Domáce a zahraničné vedecké práce

- MOSNÝ, P.: K počiatkom fašistického hnutia v buržoáznom Československu. In *Acta Iuridica Cassoviensia*. – Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, č. 5, 1982, s. 91-102.
- MOSNÝ, P.: Revolučno – programová platforma slovenského odboja. Pre vyššie vedomosti. In *Národné výbory*, č. 25, 1983, s. 26-27.
- MOSNÝ, P.: Z histórie právnického štúdia v Košiciach (1777-1922). In *10 rokov Právnickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika (1973-1983)*. Košice, 1983, s. 1-7.
- MOSNÝ, P.: Víťazstvo socialistickej revolúcie ako predpoklad vybudovania socialistickeho právneho poriadku. In *Acta Iuridica Cassoviensia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, č. 7, 1983, s. 93-102.
- MOSNÝ, P.: Prípravy, založenie a organizačná štruktúra Právnickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika (1973-1983). Košice, 1983, s. 9-26.
- MOSNÝ, P.: Východné Slovensko v procese triednej aplikácie buržoáznej zákonitosti. In *Sborník příspěvků o vzniku Československa : Ke kritice buržoázní republiky*. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1983, s. 79-85.
- MOSNÝ, P.: Súdna aplikácia zákona na ochranu republiky do vypuknutia všeobecnej hospodárskej krízy na východnom Slovensku. In *Právněhistorické studie*, č. 26, 1984, s. 143-160.
- MOSNÝ, P.: Niektoré aspekty triednej politiky vládnucej buržoázie a východnom Slovensku v rokoch 1933-1938. In *Súbor referátov z vedeckej konferencie s názvom Podiel Právnickej fakulty UPJŠ na plnení úloh štátneho plánu základného výskumu, konanej pri príležitosti 25. výročia založenia Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 1984, s. 1-13.
- MOSNÝ, P.: Z protirobotníckych perzekučných prejavov zákonodarstva na východnom Slovensku v prvých rokoch existencie buržoázneho Československa. *História*. In *Nové obzory*, č. 26, 1984, s. 113-126.
- MOSNÝ, P.: K problematike vzniku československého socialistickeho práva. In *Generálna línia budovania základov socializmu a jej realizácia*. Košice : Spoločenský ústav SAV, 1984, s. 293-304.
- MOSNÝ, P.: Niektoré črty vývoja revolučného robotníckeho hnutia a jeho súdnej perzekúcie na východnom Slovensku do prijatia zákona na ochranu republiky. In *K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodní konferenci uspořádané Právnickou fakultou UK v Praze ve dnech 24.-27. května 1982*, Praha : Univerzita Karlova, 1984, s. 257-264.
- MOSNÝ, P.: Prejavy súdnej perzekúcie robotníckej triedy a KSČ v období všeobecnej hospodárskej krízy na východnom Slovensku. *Štúdie*. In *Historica Carpatica*, č. 15, 1984, s. 25-42.
- MOSNÝ, P. – PALÚŠ, I.: Porušovanie občianskych práv a slobôd na východnom Slovensku v rokoch buržoáznej Československej republiky ako dôsledok perzekúcie revolučného robotníckeho hnutia a KSČ. In *Nové obzory*. č. 27, 1985, s. 113-142.

- MOSNÝ, P.: Slovenská otázka v protifašistickom zápase na Slovensku. In Štyridsať rokov formovania socialistického štátu a práva v Československu. Zborník referátov z vedeckej konferencie konanej v marci 1985, 1985, s. 53-65.
- MOSNÝ, P.: Z aplikačnej praxe buržoáznej justície proti KSČ na východnom Slovensku v období zvyšujúceho sa fašistického nebezpečenstva. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Štúdie. In *Historica Carpatica*, č. 16, 1985, s. 39-54.
- MOSNÝ, P.: Zmeny vo forme vlády v procese prechodu k fašistickej diktatúre v Taliansku a Nemecku. Zborník práca Desať rokov Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. In *Vedecké informácie*, č. 1, 1985, s. 22-40.
- MOSNÝ, P. – PALÚŠ, I.: Legislatívna činnosť Slovenskej národnej rady v Košiciach v roku 1945. *História*. In *Nové obzory*, č. 29, 1987, s. 19-32.
- MOSNÝ, P.: Medzinárodné zmluvy a československý menšinový problém po prvej svetovej vojne. In *Vedecké informácie*, č. 1, 1987, s. 5-33.
- MOSNÝ, P.: K niektorým štátoprávnym aspektom košického obdobia činnosti Slovenskej národnej rady. In *Príspevky k dejinám socialistického štátu a práva II. časť*, Praha : Univerzita Karlova, 1987, s. 23-32.
- MOSNÝ, P.: Vývoj právnej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmníchovskej Československej republike. *História*. In *Nové obzory*, č. 30, 1988, s. 31-49.
- PALÚŠ, I. – MOSNÝ, P.: Február 1948 – víťazné zavŕšenie budovania predpokladov socialistického politického systému. In *Vznik a formovanie socialistického politického systému v Československu*. Zborník referátov z vedeckej konferencie konanej pri príležitosti 40. výročia februárových udalostí v roku 1948, Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 1988, s. 1-23.
- MOSNÝ, P.: Niekoľko poznámok k faktickému postaveniu a charakteru Slovenského štátu. Brno : Dům techniky ČSVTS, 1989. In *15. březen 1939 : Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno : Dům techniky ČSVTS, 1989, s. 29-32.
- MOSNÝ, P.: Zákon o rodine – prvý československý socialistický kódex. In *Velké kodifikace II. : Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988*, Praha : Univerzita Karlova, 1989, s. 243-257.
- MOSNÝ, P.: Právne postavenie územia Podkarpatskej Rusi v ústave ČSR z roku 1920. In *Národnostní otázka v Československu (po roce 1918)*- Opava : Slezský ústav ČSAV, 1989, s. 30-34.
- MOSNÝ, P.: Československý menšinový problém v medzinárodných zmluvách po prvej svetovej vojne. In *Právněhistorické studie*, č. 31, 1990, s. 151-168.
- MOSNÝ, P.: Postavenie národnostných menšín v právnom poriadku predmníchovského Československa. In *Acta Iuridica Cassoviensia*, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo. č. 15, 1990, s. 15-30.
- MOSNÝ, P.: Poznámky k jazykovému právu v Československu 1918-1938. In *Minority v politice : Kulturne a jazykové práva*. Bratislava : Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1991, s. 110-114.

- MOSNÝ, P.: Legitimita vyhlasovacieho aktu na Slovensku zo dňa 14. marca 1939. In Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu : Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi. Brno : Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 1993, s. 273-281.
- MOSNÝ, P.: Mílniky štátoprávnej histórie Slovákov. In Acta Iuridica Cassoviensia, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, č. 20, 1994, s. 5-16.
- MOSNÝ, P. – VRANA, V.: Czechoslovak minority politics after World War I. In Miedzynarodowa Konferencja studencka Państw grupy Wyszehradzkiej : Referaty, Krakow, 1994, s. 17-20.
- MOSNÝ, P.: K právnemu vymedzeniu pojmu Žid v zákonodarstve slovenského štátu. In Košice a deportácie Židov v roku 1944 : Zborník príspevkov z odborného seminára k 50. výročiu deportácií z Košíc, 1994, s. 29-36.
- MADLIAK, J. – BENEČ, Š. – MOSNÝ, P.: Büntetőjog és alkotmányosság a Szlovák Köztársaságban a Szlovák Alkotmánybíróság döntéseinek tükrében. In Jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából : Selmechánya-Miskolc 1735-1995 : Miskolc, 1995, s. 213-220.
- MOSNÝ, P.: Vymedzenie kategórie židovského obyvateľstva ako prejav intolerance. In Právna ochrana pred intoleranciou, xenofóbiou a rasizmom v právnom systéme SR : Zborník, Bratislava : Slovenská informačná agentúra, 1995, s. 51-55.
- MOSNÝ, P. – MADLIAK, J.: Jogi oktatás Északkelet-Magyarország területén a XIX.században. In Jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából : Selmechánya-Miskolc 1735-1995 : Sectio juridica politica, Tomus XI. : Miskolc, 1995, s. 73-75.
- MOSNÝ, P.: Status quo Podkarpatskej Rusi v kontexte realizácie medzinárodných zmlúv v predmníchovskej ČSR. In Deržavno-pravovij status Zakarpattja u skladi Čechoslovaččini u 1919-1945 rokach : materiali naukovoi konferencii 3-4 žovtnja 1996 roku : Užgorod, Ukrajina – Košice, Slovaččina- Užgorod : Užgorodskij deržavnij universitet juridičnij fakul'tet kafedra istorii ta teorii deržavi i prava, 1997, 57-89.
- MOSNÝ, P.: Ústavnoprávne vymedzenie podkarpatskoruského územia v medzivojnovom Československu. In Acta Iuridica Cassoviensia, č. 21, 1998, s. 27-36.
- MOSNÝ, P.: Charakter vyhlásenia Slovenského štátu v roku 1939. In Notitiae novae facultatis iuridicae Universitatis Matthiae Beli neosolii, roč. 2, 1998, s. 135-144.
- MOSNÝ, P.: Faktickosť a oficialita národnostnej otázky (náčrt). In Aktual'ni pi-tannia rozvitku Zakarpattja v skladi Čechoslovaččini v 1919-1945 rokach : materiali naukovoi konferencii : Užgorod, Ukraina – Košice, Slovaččina- Užgorod : Užgorodskij deržavnij universitet juriličnij fakul'tet kafedra istorii ta teorii deržavi i prava, 1998, s. 67-86.
- PALÚŠ, I. – MOSNÝ, P.: Ústavno-právne postavenie politických strán v SR. In Transformácia práva : Slovensko – Srbsko. Beograd : Pravni fakultet, 1999, s. 77-90.

- MOSNÝ, P.: Východiskové platformy československo-sovietskej zmluvy z júna 1945. In Zakarpattja i Čechoslovaččina v 1945 – 1948 rokach : materialy naukovej konferencii : 31 veresnja-2 žovtnja 1999 roku Užgorod (Ukraina) – Košice (Slovaččina) – Užgorod : Užgorodskij deržavnyj universitet juridičnij fakul'tet kafedra istorii ta teorii deržavi i prava, 1999, s. 41-50.
- MOSNÝ, P.: Modelle der Nationalitätsfrage in der Staatsrechtlichen Ordnung der Zwischenkriegszeit in der Tschechoslowakei. In Sectio Juridica et Politica : A Publication of the University of Miskolc : Tomus XVII., Miskolc : Miskolc University Press, 2000, s. 3-21.
- MOSNÝ, P.: Zu einigen Fragen der Stellung der Ungarischen Nationalen Minderheit in der Tschechoslowakei in der Nachkriegszeit. In Sectio Juridica et Politica : A Publication of the University of Miskolc : Tomus XIX., Miskolc : Miskolc University Press, 2000, s. 477-487.
- MOSNÝ, P.: Náčrt podstaty národnostnej otázky v predmníchovskom Československu. In Slovenská štátnosť a jej rozvoj : zborník na počesť 65. narodenín doc. JUDr. Jaroslava Chovanca, CSc. Bratislava : Právnická fakulta UK v Bratislave, Spolok slovenských spisovateľov v Bratislave, 2000 s. 151-167.
- MOSNÝ, P.: Unterkarpatenland-Ansichten und Differenzen auf seine Stellung in der Zeit der Umsturzvorbereitung. In Zakarpattja u politici Čechoslovaččiny ta ugorščini miž svitovimi vijnamí. Užhorod, 2001, s. 52-69.
- MOSNÝ, P.: Opatrenia vládnej moci pri správe štátu v Československu 1918-1938. In Sectio Juridica et Politica : publicationes Universitatis Miskolcensis : Tomus XX/1, Miskolc : Miskolc University Press, 2002, s. 109-117.
- MOSNÝ, P.: Národnostné menšiny. Náčrt názorov na riešenie ich postavenia. In Príspevky k vývoji právneho rádu v Československu 1945 – 1990. Praha, 2002, s. 333-341.
- MOSNÝ, P.: Historicko-právne aspekty vyhlásenia autonómie Podkarpatskej Rusi / Peter Mosný. In Aktuálne teoretické a legislatívne otázky slovenského práva : zborník vedeckých príspevkov z II. vedeckej konferencie uskutočnenej v rámci Vedecko-pedagogických dní Právnickej fakulty v Košiciach : 10.- 11.septembra 2002. Košice : Právnická fakulta Univerzity P.J. Šafárika v Košiciach, 2002, s. 20-30.
- MOSNÝ, P.: K historicko-právnym východiskám súčasnej slovenskej štátnosti. In Teoretické a legislatívne otázky práva II : zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej pri príležitosti 30. výročia Právnickej fakulty, Košice : Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2003, s. 25-38.
- MOSNÝ, P.: Legislatívna činnosť E. Beneša v kontexte československých ústavných pomerov. In etické a filozofické aspekty práva a právnej kultúry, Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2003, s. 166-173.
- MOSNÝ, P.: Die Tschechoslowakische republik 1918-1938 (die national und nationalitäten Überblick). In Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego : seria Prawnicza : Prawo 2, č. 15, 2004, s. 183-197.

- MOSNÝ, P.: Proces začlenenia Podkarpatska do medzivojnovnej ČSR. In K 75. narodeninám profesora L. Hubenáka : zborník z medzinárodnej právno-historickej konferencie konanej pri tejto príležitosti : Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2004, s. 112-119.
- MOSNÝ, P.: Oprávnenosť povstaleckej SNR vydávať právne normy. In Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období : súbor podkladových výskumných správ pripravených v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu vedy a techniky Dekréty E. Beneša a ich uplatňovanie na Slovensku, Prešov : UNIVERSUM, 2004, s. 56-63.
- MOSNÝ, P.: Postavenie Podkarpatskej Rusi a krajinský zákon. In Acta Iuridica Cassoviensia 25, Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2004, s. 17-25.
- MOSNÝ, P.: Opodstatnenosť vydávania dekrétov prezidentom E. Benešom. In Právny obzor, roč. 87, č. 1, 2004, s. 65-72.
- MOSNÝ, P.: Povstalecká Slovenská národná rada a slovenská štátnosť. In Právněhistorické studie : zvláštní číslo, Současnost a perspektivy právní historie : materiály z právněhistorického Kolokvia ze dne 26. října 2005, Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 281-286.
- MOSNÝ, P.: Tymczasowy Panstwowy Ustrój Czechoslowacki jako forma reprezentacji panstwowej Czechoslowacji. In Aktualne problemy prawa w Republice Slowackiej i Rzeczypospolitej Polskiej. Rzeszów, 2005, s. 317-325.
- MOSNÝ, P.: Predstavy československého odboja na povojnové postavenie Podkarpatskej Rusi do vypuknutia SNP. In Aktuálne otázky práva v postmodernej spoločnosti II. : zborník z medzinárodnej konferencie konanej dňa 19.-24. apríla 2006. Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2006, s. 254-264.
- MOSNÝ, P.: Štátoprávne východiská Slovákov a martinské memorandum. In Diktatúry v európskych dejinách : slovensko-ukrajinské vedecké kolokvium v Košiciach 26-28. apríla 2006, Košice : Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2006, s. 27-30.
- MOSNÝ, P.: Základné znaky stranického systému v diktátorských režimoch Talianska, Nemecka a Slovenska. In Diktatúry v európskych dejinách : slovensko-ukrajinské vedecké kolokvium v Košiciach 26-28. apríla 2006, Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2006, s. 20-22.
- MOSNÝ, P.: Fašistické režimy a tvorba štátnych orgánov. In Diktatúry v európskych dejinách : slovensko-ukrajinské vedecké kolokvium v Košiciach 26-28.04.2006, Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2006, s. 15-19.
- MOSNÝ, P.: Formy stavovskej korporačnej sústavy v Taliansku, Nemecku a na Slovensku. In Aktuálne otázky práva : zborník vydaný pri príležitosti životného jubilea prof. Jozefa Suchožu. Košice : Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2006, s. 104-109.
- MOSNÝ, P.: Szlovákia a születendő Csechoszlovákia koncepcióiban. In Jog történeti szemle, č. 1, 2007, s. 46-52.

- MOSNÝ, P.: Štátoprávne východiská Slovákov a Martinské memorandum. In *Stát a právo v letech 1848 – 1918 ve středoevropském kontextu : sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Bratislavě 1.- 2. června 2006*. Bratislava : Vysoká škola práva, 2007, s. 161-167.
- MOSNÝ, P. – JÁGER, R.: Dôsledky rakúsko-uhorského vyrovnania na slovenský národný pohyb. In *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140.výročí rakousko-uherského vyrovnání*. Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 73-79.
- MOSNÝ, P.: Počiatky právnického štúdia v Košiciach. In *350. výročie Košickej univerzity*. Košice, 2007, s. 229 – 233.
- MOSNÝ, P.: Zavádzanie autoritárskych tendencií v odborovom hnutí na Slovensku podľa zák. č.297/1940 Sl.z. In *Právní a ekonomické problémy současnosti III : sborník prací*. strava : KEY Publishing s.r.o., 2007, s. 70-74.
- MOSNÝ, P.: Slovenská pracujúca pospolitosť ako výraz podoby organizácie odborového hnutia v Slovenskej republike vojnového obdobia. In *Právní a ekonomické problémy : sborník prací*, Karel Schelle (ed.), Ostrava : Key Publishing s.r.o., 2008, s. 124-128.
- MOSNÝ, P.: Východiská právneho postavenia židovského obyvateľstva v období prvej Slovenskej republiky. In *Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narodeninám*, Vilém Knoll (ed.), Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 250-257.
- MOSNÝ, P.: Niektoré problémy vzťahov Čechov a Slovákov pred vznikom ČSR In *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica : ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 2008*, Peter Blaho (ed.), Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 101-110.
- MOSNÝ, P.: Sedemdesiat rokov po vyhlásení Slovenského štátu : (predovšetkým niektoré východiská a paralely). In *Ius Romanum schola sapientiae. Pocta Petrovi Blahovi k 70. narodeninám*, Mach P., Nemec, M., Pekarík, M. (eds.), Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 317-327.
- MOSNÝ, P.: Obnovenie československého štátu (1944 – 1948). In *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy środkowej : księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie wrodzin*, Adam Lityński et al. (eds.), Katowice : Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2009, s. 517-528.
- MOSNÝ, P.: Náčrt medzinárodných štátoprávnych rezíduí podkarpatskoruského územia v rokoch 1918 – 1938. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica. 7 : ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*, Peter Blaho, Adriana Švecová (eds.), Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 181-190.

- MOSNÝ, P.: Povstalecké názory na Slovensku na trojnárodné povojnové členenie československého štátu. In Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. narodeninám, Kamila Bubelová (ed.), Olomouc : Univerzita Palackého, 2010, s. 301-306.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: Reformná optimalizácia výučby dejín štátu a práva na území Slovenska. In Tradice, současnost a perspektivy české a slovenské právní vědy a výuky práva : sborník ze setkání kateder dějin státu a práva, konaného při příležitosti 90. výročí Masarykovy university a její právnické fakulty, Ladislav Vojáček (ed.), Brno : Masarykova univerzita, 2010, s. 32-37.
- MOSNÝ, P.: Niekoľko pohľadov na stav mestskej správy v Košiciach pri vzniku československého štátu. In Acta historico-iuridica Pilsnensia 2009 – 2010, Vilém Knoll (ed.), Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 198-203.
- MOSNÝ, P.: Historický pohľad na vývoj vzťahov na česko – slovensko – poľskej hranici = Historical insight into evolution of relationships within Czech – Slovak – Polish border. (Introductory essay) : (vstupná prierezová štúdia). In Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica. 8/ : ročenka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, Blaho, P., Švecová, A. (eds.), Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2011, s. 17-27.
- MOSNÝ, P. – JÁGER, R.: Ku správnosti a spravodlivosti niektorých krokov predstaviteľov československej verejnej moci v rokoch 1938 – 1939. In Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii, Kubincová, S. (ed.), Banská Bystrica : Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2011, r. 16, s. 225-234.
- MOSNÝ, P.: Ústavnoprávne postavenie minorít v medzivojnovom Československu. In Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet : zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 14. a 15. apríla 2011, Čevan, M., Ambroz, M., Gallik, M. (eds.), Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2011, s. 455-460.
- MOSNÝ, P.: Štátoprávny náčrt dejín Veľkej Moravy = The outline of Great Moravia state legislative history, In Z dziejów prawa. Tom. 5, 13, 2012, s. 31-55.
- MOSNÝ, P.: Historical insight into the evolution of relationships within the Czech – Slovak – Polish border. In Free movement of goods and persons across the Polish – Czech – Slovak borders : legal differences and similarities, Mikołajczyk, B. (ed.), Katowice : Oficyna Wydawnicza Wacław Walasek, 2012, s. 11-18.
- MOSNÝ, P.: Slovenský názorový patriotizmus v autonomizme Dr. Emila Stodolu. In Exemplo ducti : pocta k životnému jubileu Jozefa Prusáka, Procházka, R., Káčer, M. (eds.), Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2012, s. 133-145.

- MOSNÝ, P.: Niektoré črty a charakter Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945. In Bene merito : profesorovi Jozefovi Klimkovi k 70. narodeninám, Vojáček, L. (ed.), Bratislava : priatelia prof. JUDr. Jozefa Klimka, DrSc., 2012, s. 182-188.
- MOSNÝ, P.: Slovenský autonomizmus v parlamentnom prejave poslanca Andreja Hlinku. In De arte boni et aequi : pocta k životnému jubileu Alexandry Krskovej, Procházka, R., Káčer, M. (eds.), Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2012, s. 35-47.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: K možnostiam a potrebe zásadnej optimalizácie výučby dejín štátu a práva na území Slovenska. In Reformná optimalizácia výučby dejín štátu a práva – nové výzvy pre 21. storočie : zborník príspevkov z on-line vedeckej konferencie, Trnava, Peter Mosný, Miriam Laclavíková (eds.), Kraków : Wydawnictwo i drukarnia Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2012, s. 25-34.
- MOSNÝ, P.: Náčrt podstaty niektorých československých menšinových záväzkov v kontexte poprvovojnového stavu. In Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia. Klimko J. – Michálek S. a kol., Bratislava, 2013, s. 129–136.

Recenzie

- MOSNÝ, P. (rec.): Deutschland im zweiten Weltkrieg. In Právny obzor, 60, 1977, 10, s.941-942.
- MOSNÝ, P. (rec.): Rozvoj socialistického štátu a práva v oslobodenom Československu. In Právny obzor, 61, 1978, 1, s. 57-61.
- MOSNÝ, P. (rec.): Plevza-Řehuřek: Vítězná revolúcia. In Právny obzor, 61, 1978, 7, s. 675-677.
- MOSNÝ, P. (rec.): Bardach-Lesniodorski-Pietrzak: Historia państwa i prawa polskiego. In Právny obzor, 62, 1979, 7, s. 583-585.
- MOSNÝ, P. (rec.): Sivák F.: Z bojov KSČ proti buržoáznemu parlamentarizmu /1921-1938/. In Právny obzor, 64, 1981, 8, s. 783-785.
- MOSNÝ, P. (rec.): Chovanec J.: Revolučný a štátoprávny odkaz SNP. In Historický časopis, 29, 1981, 4, s. 556-557.
- MOSNÝ, P. (rec.): Klimko J.: Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc. In Právny obzor, 64, 1981, 9, s. 867-870.
- MOSNÝ, P. (rec.): Haubelt J.: Zrušení nevolnictví. In Právny obzor, 65, 1982, 7, s.655-656.
- MOSNÝ, P. (rec.): Právněhistorické studie 24. In Právnik, 121, 1982, 9, s. 850-852.
- MOSNÝ, P. (rec.): História a realita spoločnej štátnosti našich národov. In Historický časopis, 30, 1982, 5, s. 732-734.
- MOSNÝ, P. (rec.): Chovanec J.: Revoluční a štátoprávní odkaz Slovenského národného povstání. In Impuls, 1982, 5, s. 114-116.

- MOSNÝ, P. (rec.): Matoušek J.: Vznik a vývoj společného státu našich národov. In *Právní obzor*, 66, 1983, 1, s. 56-58.
- MOSNÝ, P. (rec.): Šimončíč J.: Ohlasy Francúzskej revolúcie na Slovensku. In *Právní obzor*, 66, 1983, 7, s. 619-620.
- MOSNÝ, P. (rec.): Cambel S.: Skúsenosti Októbra a ďalších socialistických revolúcií. In *Právnik*, 122, 1983, s. 1147-1148.
- MOSNÝ, P. (rec.): Melnikov – Černaja: Prestupník nomer 1. Nacistskij režim i ego fžurer, In *Historický časopis*, 31, 1983, 6, s. 942-943.
- MOSNÝ, P. (rec.): Február 1948 – akt definitívneho vyriešenia otázky moci. In *Historický časopis*, 32, 1984, 1, s. 171.
- MOSNÝ, P. (rec.): Špiesz A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780. In *Právní obzor*, 67, 1984, 6, s. 562-563.
- MOSNÝ, P. (rec.): Paluš I.: Základní práva a povinnosti občanů ČSSR. In *Socialistická zákonnost*, 32, 1984, 6, s. 373-375.
- MOSNÝ, P. (rec.): 10 rokov Právnickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika (1973-1983). In *Historický časopis*, 32, 1984, 4, s. 668-669.
- MOSNÝ, P. (rec.): Klimko J.: Slovenská republika rád. In *Historica Carpatica*, 15, 1984, s. 304-306.
- MOSNÝ, P. (rec.): Odbojáři VSŽ spomínajú. In *Historický časopis*, 32, 1984, 6, s. 958-959.
- MOSNÝ, P. (rec.): Rebro K.: Latinské právnické výrazy a výroky. In *Socialistické súdnictvo*, 1985, 5, s. 42-43.
- MOSNÝ, P. (rec.): Ústava Československej socialistickej republiky. In *Právní obzor*, 68, 1985, 6, s. 591-592.
- MOSNÝ, P. (rec.): Ústava Svazu sovětských socialistických republik. In *Právnik*, 124, 1985, 8, s. 747-748.
- MOSNÝ, P. (rec.): Chovanec J.: Sovietska federácia zdroj skúseností. In *Historický časopis*, 33, 1985, 5, s. 759-760.
- MOSNÝ, P. (rec.): 40 rokov formovania socialistického štátu a práva v Československu. In *Historický časopis*, 33, 1985, 5, s. 783.
- MOSNÝ, P. (rec.): Mertanová Š.: Ius tavernicale, In *Právní obzor*, 69, 1986, 7, s. 665-667.
- MOSNÝ, P. (rec.): Acta Iuridica Cassoviensia vo svojich desiatich vydaniach. In *Nové obzory*, 1988, 30, s. 205-213.
- MOSNÝ, P. (rec.): Klimko J.: Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky. In *Historica Carpatica*, 1991, 21, s. 161-164.
- MOSNÝ, P. (rec.): Lendvai P.: Tisíc let maďarského národa. In *Historický časopis*, 51, 2003, 3, s. 537-539.
- MOSNÝ, P. (rec.): Stipta I.: Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918. In *Bulletin slovenskej advokácie*, 2005, 6-7, s. 66-67.
- MOSNÝ, P. (rec.): Rozštiepená minulosť (kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov). In *Právní obzor*, 2009, 1, s. 92-94.
- MOSNÝ, P. (rec.): Hajko J.: Nezrelá republika. In *Právní obzor*, 2010, 6, s. 627-633.

- MOSNÝ, P. (rec.): Švecová A.: Formálno – právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950. In Právny obzor, 2011, 3, s. 324.
- MOSNÝ, P. (rec.): Laclavíková M.: Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva). In Právny obzor, 2011, 4, s. 435-436.
- MOSNÝ, P. – JÁGER, R. (rec.): Skaloš M.: Slovenské a česko-slovenské dejiny štátu a práva v rokoch 1945-1989. In Právna revue, 2012, 1, s. 70-71.
- MOSNÝ, P. – JÁGER, R. (rec.): Skaloš M.: Slovenské a česko – slovenské dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989. In Právny obzor, 2012, 3, s. 294-295.
- MOSNÝ, P. (rec.): Hornáček J.: Konfesné právo upravujúce postavenie grécko-katolíckej cirkvi na území Slovenska po roku 1918. In Právny obzor, 2012, 4, s. 400-401.
- MOSNÝ, P. – JÁGER, R. (rec.): Laclavíková M. – Švecová A.: Pramene práva na území Slovenska II./1790 – 1918. In Právnik, 2013, 10, s. 1053-1055.

Odborné práce

- MOSNÝ, P.: Seminár o SNP – správa. In Právny obzor, 63, 1982, 3, s.290-291.
- MOSNÝ, P.: Vedecký seminár o Košickom vládnom programe – správa. In Právny obzor, 64, 1981, 1, s. 69-71.
- MOSNÝ, P.: Správa o pracovno-teoretickom seminári. In Právněhistorické studie, 24, 1981, s. 292-295.
- MOSNÝ, P.: Oblastný vedecký seminár v Košiciach – správa. In Právněhistorické studie, 25, 1983, s. 159-164.
- MOSNÝ, P.: 15 rokov Právnickej fakulty UPJŠ – správa. In Právny obzor, 72, 1989, 3, s. 12.
- MOSNÝ, P.: Program národnej a demokratickej revolúcie. In Východoslovenské noviny, č. 81, 5.4.1974, s. 3.
- MOSNÝ, P.: Záruka našej zvrchovanosti a bezpečnosti. In Východoslovenské noviny, č. 293, 12.12. 1974, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Ľudový front proti fašizmu a reakcii. In Východoslovenské noviny, č. 173, 26.7.1975, s. 3.
- MOSNÝ, P.: Nové prístupy. In Východoslovenské noviny, č. 224, 24.9.1975, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Rozhodné kroky. In: Východoslovenské noviny, č.13, 16.1.1976, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Cestou k víťazstvám. In: Východoslovenské noviny, č. 74, 27.3.1976, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Ľudový front na obranu republiky. In Východoslovenské noviny, č. 85, 9.4.1976, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Bratská jednota. In Východoslovenské noviny, č. 169, 17.7.1976, s.3-4.

- MOSNÝ, P.: Mierový realizmus víťazí. In Východoslovenské noviny, č. 147, 27.6.1976, s. 4-5.
- MOSNÝ, P.: Od zrodu po dnešok. In Východoslovenské noviny, č. 112, 14.5.1977, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Prvé revolučné dekréty. In Východoslovenské noviny, č. 244, 15.10.1977, s. 4-5.
- MOSNÝ, P.: Výraz demokratických premien. In Šport, č. 259, 2.11.1977, s.1-2.
- MOSNÝ, P.: Prirodzené vyústenie. In Šport, č. 49, 27.2.1978, s. 1-2.
- MOSNÝ, P.: Východiská vývinu našej spoločnej štátnosti. In Šport, č. 254, 27.10.1978, s. 1-2.
- MOSNÝ, P.: Základy priateľstva. In Východoslovenské noviny, č. 290, 8.12.1978, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Svedectvo boja o dnešok. In Východoslovenské noviny, č. 296, 15.12.1978, s. 4-5.
- MOSNÝ, P.: Významný medzník. In Východoslovenské noviny, č. 40, 16.2.1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: A toto majme na pamäti. In Šport, č. 48, 26.2.1979, s. 1-2.
- MOSNÝ, P.: Rozhodný krok. In Východoslovenské noviny, č. 52, 2.3.1979, s.5.
- MOSNÝ, P.: Rozhodujúci medzník. In Východoslovenské noviny, č. 121, 25.5.1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Odkaz trvalých hodnôt. In Východoslovenské noviny, č. 139, 15.6.1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Významná dejinná etapa. In Východoslovenské noviny, č. 157, 6.7.1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Historický predel. In Východoslovenské noviny, č.199, 24.8.1979, s. 4-5.
- MOSNÝ, P.: V mene národa. In Východoslovenské noviny, č. 211, 7.9.1979, s. 5-6.
- MOSNÝ, P.: Právo, ktoré slúži ľudu. In Východoslovenské noviny, č. 229, 7. 9. 1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Boj proti ilúziám. In Východoslovenské noviny, č. 259, 2.11.1979, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Sila odkazu. In Východoslovenské noviny, č. 271, 16.11.1979, s.4.
- MOSNÝ, P.: Generálna skúška. In Východoslovenské noviny, č. 21, 25.1.1980, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Revolučná kontinuita. In: Východoslovenské noviny, č. 39, 15.2.1980, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Historické paralely. In Východoslovenské noviny, č. 51, 29.2.1980, s. 4-5.
- MOSNÝ, P.: Ucelená koncepcia. In Východoslovenské noviny, č. 81, 4.4.1980, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Záverečná etapa. In Východoslovenské noviny, č. 108, 8.5.1980, s. 3-4.

- MOSNÝ, P.: Aktuálny odkaz. In Východoslovenské noviny, č. 180, 21.8.1980, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: V záujme ľudu. In Východoslovenské noviny, č. 252, 24.10.1980, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Súd národov. In Východoslovenské noviny, č. 276, 21.11.1980, s. 5.
- MOSNÝ, P.: S jasnou perspektívou. In Východoslovenské noviny, č. 13, 16.1.1981, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Hodnotné dielo. In Východoslovenské noviny, č. 79, 3.4.1981, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Front proti reakcii. In Východoslovenské noviny, č. 85, 10.4.1981, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Dôvera ľudu. In Východoslovenské noviny, č. 119, 22.5.1981, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Principiálnosť partnerstva. In Východoslovenské noviny, č. 173, 24.7.1981 s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Historické kodifikácie. In Východoslovenské noviny, č. 251, 22.10.1982, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Ústava z vôle ľudu. In Východoslovenské noviny, č. 106, 6.5.1983, s. 3-4.
- MOSNÝ, P.: Hrdinstvo prostého človeka. In Nový život, č. 5, 1986, s. 22-31.
- MOSNÝ, P.: 15. rokov Právnickej fakulty. In Spravodajca Univerzity, č. 7-8, s. 1-4.
- MOSNÝ, P.: Vývin vzťahov Čechov a Slovákov. In Východoslovenské noviny, I. časť, č. 249, 21.10.1988, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Vývin vzťahov Čechov a Slovákov II. časť, In Východoslovenské noviny, č. 252, 25.10.1988, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Založenie SNR Vianočnou dohodou I. časť. In Nový život, č.23, 1988, s. 3-7.
- MOSNÝ, P.: Založenie SNR Vianočnou dohodou II. časť. In: Nový život, č.24, 1988, s. 3-9.
- MOSNÝ, P.: Impulz ozbrojeného vystúpenia. In Východoslovenské noviny, č. 7, 9.1.1989, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Dve koncepcie. In Východoslovenské noviny, č. 33, 8.2.1989, s.4.
- MOSNÝ, P.: Revolučné orgány ľudu. In Východoslovenské noviny, č. 61, 13.3.1989, s. 4.
- MOSNÝ, P.: V spoločnom štáte. In Východoslovenské noviny, č. 88. 14.4.1989, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Na spravodlivých zásadách. In Východoslovenské noviny, č. 143, 20.6.1989, s. 4.
- MOSNÝ, P.: Prečo áno a prečo len nie..., In Literárny týždenník, č. 7-8, 27.2.2008, s. 5.